

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

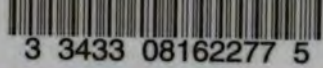
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

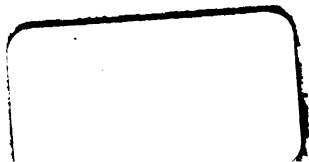
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

3 3433 08162277 5

Gróf Széchényi István

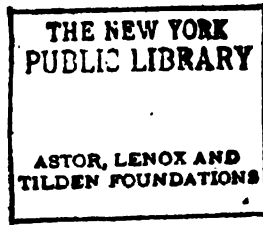
Maglói

Szczepan

17 60.

slaj 48/60. vakan.

Heikereni Suominen

Nyent Päämi L.

Sty-hon
GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

Sty-hon
NAPLÓI

ADALÉK A NAGY HAZAFI JELLEMRAJZÁHOZ

A M. T. AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

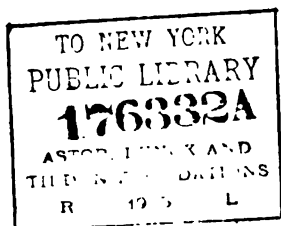
ZICHY ANTAL

—*—

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA

1884

*Mikor ilyent teremt az ég,
Eredj, mondja, légy dicsőség,
Légy csimere nemednek,
És ostora keblednek.*

Kisfaludy Sándor.

ELŐSZÓ.

A magyar tudományos akadémia a maga részéről dicső alapítójának, gróf Széchenyi Istvánnak, méltóbb emléket nem emelhetett, mint mikor összes műveinek, tekintet nélkül azoknak netán pillanatnyi érdekekhez kötött voltára, egy újabb diszes kiadását rendelte el.

E sorozatot a nagy férfiú élet- és jellemrajzának kell vala megelőznie.

De idő kell ehhez még, s nagyobb teljessége az adatoknak.

Csillapuljanak a politikai szenvedélyek, oszoljanak a csalódások, tisztuljanak a nézetek.

Mi e feladatnak nem megoldására, csak megkönnyebbitésére vállalkoztunk, midőn a nagy férfiú szellemi hagyatékának át-meg-át tanulmányozásához s egyes töredékekben a nyilvánosság elé is bocsátásához készséggel hozzáfogtunk.

Az immár rendelkezésünkre álló kéziratok legbecsesb részét kétségkívül Széchenyinek számos kötetekre terjedő naplói képezik; melyeknek végrendeleti öröksétől, a boldogulthoz közel állott Tasner családtól megszerzését akadémiánk érdemes elnöke gr. Lónyai Menyhért, kezdeményezte s közaláírás útján eszközölte is.

Ezzel az akadémia s általa a közönség megbecsülhetetlen kincsbányának jutott birtokába.

Ha érdekes betekinteni egy óramű belsejébe, s az egymásba vágó kerek forgását megvigyázni; ha tanul-

24. sz. 1. 1929
Kántor

ságos egy pompás erőműnek szerkezetét megvizsgálni s többé-kevésbé lényeges alkatrészeit darabonként közelről megnézegetni, hatásukat, rendeltetésüket megmagyaráztatni magunknak: mennyivel érdekesebb, mennyivel tanulságosb egy korszakalkotó s oly magasan kiemelkedő egyéniség egész mivoltát, legrejtettebb gondolatit, tétováit, homályos sejtelmeit, majd öntudatra ébredését, szent hivatása felismerését s elszánt követését, e közben élvezett magasztos, bár gyér örömeit, s kiállott tömérdék szenvedéseit, lépésről lépésre föltárva látni magunk előtt!

Széchenyinek már fiatal korában szokása volt élményeit, benyomásait, «a jót és rosszat mi vele történt,» napról napra, kendőzetlen pongyolasággal följegyezgetni. E szokást élte alkonyáig, szívének gyászos megtöréseig, megtartotta. Hosszu, mozgalmas életén át nem hagyott ki talán egy napot sem.

Mikor e naplókat írni kezdette, alig volt némi sejtelme a nevezetes szerepről, melyet hazájában játszani fog. Később, igaz, alig lehetett kétsége az iránt, hogy e futtában odavetett sorok az utókor gondos buvárlatainak, kegyeletének, kritikájának fognak kapós anyagul szolgálni. De arra, hogy valami kellemes olvasmányt nyújtson, hogy az olvasó kíváncsiságát kielégítse, s főleg hogy magát kicsinyes gyöngeségektől ment nagy ember gyanánt mutassa be s bámultassa meg, soha sem gondolt.

Tükörben pillantjuk meg tehát e bámulatos egyéniséget. Nem egy arany rámába foglalt, simára kicsiszolt nagy tükörtáblában, mely vakító fényben vet vissza, az optikai csalódás minden bájával, egy fenséges alakot; hanem inkább széttördelt apró tükördarabkáiban, melyek mindegyike egy-egy jellemző vonást tart

fen számunkra, s benső szemeinkre bizza, hogy félistent, vagy félördögöt, nemünk egy díszét, vagy egy torzalkot lássunk magunk előtt s vonjuk ki belőle, kiki a maga módja szerint, következtetéseinket.

Egy dús gazdag dobálódzhatik ezekkel, mert tudja, hogy marad neki még elég; de nem utánozhatja őt ily nagy-lelkű tékozlásban a középrendű, kinek gondosan kell filléreit megtakarítgatnia. Ugy e nagyunk is, nem hogy leplezgetné, de odaveti nagy és apró hibáit: hadd rágódjanak rajtok, ha kedvök tartja, rágalmaszói, s könnyebbüljön meg a lelkök ama hétköznapi boldogoknak, kik mivel magok emelkedni nem tudnak, rosszul érzik magokat valahányszor mást emelkedni látnak.

«Homo sum, nihil humani a me alienum puto.» Itt van a gyöngé ember, alig jobb bármelyik lenézett kor-és kartársánál, teli előítélettel, babonával, göggel, hiúsággal, még irigységgel is: csak a szemüvegtől függ, melyen át nézitek. De, engedjük meg bár ezt a hibát, meg azt a gyöngeséget; marad azért elég, a min szívünk fölmelegüljön, elménk épüljön, s egész valónkat áthassa az a mondhatatlan érzés, mely halandó emberrel az Istenség közellétét sejteti.

Midőn az akadémia, a kiadandó gyűjteménynek mintegy bevezetésül, e tanulmányokat a sorozatba felvette: nem ohajtotta az írók sem saját modora követésében, sem saját egyéni nézeteinek előadásában korlátolni, mint melyekre nézve a felelősség egyedül őt fogja a dolog természeténél fogva illelhetni.

Mint műalkotást tekintve e kísérletét, senki sem érezheti nálánál jobban annak fogyatkozásait.

Maga a módszer, melyet követett: előbb chronologiai rendben végigkísérni az eseményeket; azután pedig egyes kiválóbb vonásokat külön csoportosítani,

— szinte elkerülhetetlenné tette a gyakori ismétléseket.

Még aggasztóbb az, hogy e leleplezések némely olvasóban tán sérteni fogják a nagy ember iránti kegyeletet. Két tekintet nyújt e részben némi vigaszt. Egyik: hogy a kegyeletnek soha sem szabad idolatriába átmenni, miszerint szépnek nézzük azt, a mi rut, és jónak azt a mi rossz; másik: hogy az emberi természethez válnak hatlanul hozzátapadó gyarlóságok és tévedések még inkább emelik és kitüntetik a valódi erényt és lelki nagyságot. Árny és fény együtt jár.

Szerzőnek nem adatott csupa fényben fürösztelni képzetét, s szemet húnyni minden árny előtt.

Elfogadja bár vagy félredobja kritikáját az olvasó, s helyeselje vagy hibáztassa itt-ott kifejezett egyéni véleményét: de őszinteségét a való kiderítésében, szorgalmát az adatok egybeállításában, s teljes elfogulatlanágát legtöbb irányban alig fogja kétségbevonhatni.

Dicsőült szellem! Nagy nap volt az, egy hálás nemzet ünnepe, mikor fővárosunk legszebb terén, kedves Dunád partján, két legnagyobb alkotásod, az akadémia s a lánczhid közelében, csillogó érzeben állítottuk fel képmásodat. Csak kevesen sejtették, mennyit szenvedtél folytonos küzdelmeid, sikereid közepett. Kevesen tudják, hogy a haza lételevel egybeforrott eseménydus életednek nemcsak tragikus vége, hanem egész folyama oly lelki s testi fájdalmak lánczolata volt, melyek minden más halandót lenyűgöztek, semmivé tettek volna, míg Téged már e földön, az égiekhez emeltek, a minek, egyes percekben, világos öntudatával is birtál.

Legyen áldva közöttünk emlékezeted. Lebegjen áldva, termékenyítve felettünk Szellemed!

ELŐZMÉNYEK

— — —
ISKOLA — A NŐK

I s k o l a.

I.

A művészt műhelyben kell fölkeresnünk.

Ha valakivel teljesen meg akarunk ismerkedni, bizonynal be kell nyitnunk dolgozó-szobájába. Minő iskolából került ki? s e miatt vagy ennek daczára lett-e emberré? Minő olvasmányokkal foglalkozik? Kedvencz irói azok-e, melyek a miéink? Van-e itt is rokon- és ellenszenvei, mint barátjai megválasztásában? Miként töri magát gyarló kísérletekkel? S végre minő tétovákön, minő csalódásokon keresztül, mennyi elveszett idő és drága tanpénz árán jött reá az igazi útra, mely sikereihez aztán gyors léptekkel elvezeté?

Bizvást szentelhetünk pár perczet, akár izelítő gyanánt, ily nyomozásoknak, melyek Széchenyit, a törekvő, habozó ifjút, a minden szépre és jóra oly gyulékonyt, mutatják be nekünk, mielőtt a kész embert, a nagy emberbarátot és nagy hazafit, látnók megjeleni előttünk.

Széchenyit, a politikai irót, a reformátort ki nem ismeri?!

De nem sajtáságos-e, hogy első nagyobb szabásu műve a *Hitel*, ajánlva »Honunk szebblelkü asszonyinak,« melylyel első alapját veti meg nemzetgazdászati, alapját publicistai magyar irodalmunknak, egyúttal magas röpténél, s hangulatának melegénél fogva, számot tenne költői műalkotásaink sorában is!

Elismeré ezt akkori éles bírálója, a *Taglalat* írója, a költő-államférfiu, gróf Dessewffy József, midőn, számos ellenészrevételei daczára, Shakespeare e sorát alkalmazá reá: »Fülembé önté lelkét nyelve tüzével«!

Tudjuk, hogy ő a pénzt vajmi nagyra becülte; de csakis mint eszközt a nagyobb önállás, a szellemi tökélesbülés, a csinos-

bodás biztosabb elérésére. Tudjuk, hogy kinek nevéhez — feljegyzé ezt immár a történelem — Magyarországon minden anyagi vállalat kötve volt, s kinek hozzájárulása minden efféle kezdeménynél már a siker biztosítékának tekintetett, mindazonáltal legelőször is azzal vonta magára honfitársai figyelmét s érdemelte ki legjobbaink nagybecstülését, hogy nemzeti nyelvünk kiművelése végett, tehát *szellemi* érdekeink legfontosabbikának megóvására, a magyar tudományos akadémiának vetette meg alapját.

Ez első föllépése már előre biztosíthatott, hogy arisztokratával, a szó antik legnemesb értelmében, állunk szemben, ki a sors ajándékait, családjá tekintélyét, magas társadalmi állását, gazdagságát, oly czélokra fogja fordítani, melyek millió szíveket melegítenek fel s köteleznek örök hálára.

Nem lephet meg tehát, ha a leendő nagy embert, már ifju korában, egyuttal mint a legfinomabb aesthetikai érzékkel bíró, s a kor nagy kérdései mellett, s az úri sport szórakozásai közepett, a költészetért, s a szépművészetekért is lelkesülni tudó műbarátot ismerjük meg.

Maga az a körülmény, hogy kora ifjuságában rá szoktatta magát napi élményeit, benyomásait naplókba jegyezgetni: a forma iránti érzékről tanuskodik, mely bizonyos gondolatoknak megfelelő szavakba öntésében, bizonyos anyagi — nyelvi — akadályoknak a szellem erejével legyőzésében, mindig a kellő szónak megtalálásában, leli örömet. Naplói s úti jegyzetei kezdetben áradozók s hosszas értekezésekkel vannak közbeszóve; később rövidebbre szorítja őket. A tettek ez embere, a ki annyi könyvet, rőpiratot, újságcikket írt, hol is vette volna az időt, hogy még naplójába is lapokat írjon teli reflexiókkal!

Hogy írónak született, az, úgy hiszem, nem szorul bizonyításra. Sőt egyetlen a maga nemében. Azt a velős, sajátóságos, minden ízében eredeti, áradozásaiban is szellemes, mikor emelkedik, egekbe ragadó, mikor ütni akar, agyonsújtó, s midőn tétovázva keresi a szót, naivsága által meglepő, soha előbb nem létezett s alig ismét létezendő frmódort ki nem ismeri! ki tudná párvonalba állítani! ki merné utánozni!

Ha van valami igazság abban az ismeretes mondásban, hogy a stíl az ember: úgy nála csakugyan beütött az. Tünetményszerű ember, tünetményszerű stíl!

A tanulmányok, miket e részben tett, keveset nyomnak. Inkább a mellett bizonyítanak, hogy a lángész nem szorul tanulmányra s nem köti magát szabályhoz. Mint magyar szónok és magyar publicista, készen pattant ki Jupiter fejéből. Az előtti gymnastikája nem is e téren mozgott. Németül irogatott, németül fejezte ki gondolatait, németül gondolkodott is. Ezt tanusítja hátrahagyott iratainak, s a végzetes 48-diki évig vezetett naplójának immár birtokunkban levő pár tuczat kötete.

S hogy társalgása, melylyel Bécs, Páris, London legmagasb köreit elbájolta, leginkább német volt — noha kevés különbséget tett neki, ha francziául vagy angolul kellett beszélnie — az iránt, az akkori viszonyokat és társadalmi szokásokat tekintve, se nem lehet kétségünk, se nincs mit csodálkoznunk fölötte.

A bécsi congressus alatt, az ott uralkodott mámor közepett, ő — a fiatal, gazdag, huszártiszt — legkevesébbé sem játszotta a karthausit. Az egymást érő ünnepeket, mik pihenésre sem hagytak időt, Ferencz császár szinte megsokallá. »Wenn das lang so zugeht, las i mi pensioniren«, mondá egy alkalommal. Széchenyink ez időben inkább az ifju rouékkal, semmint a pietistákkal tartott, s nem múlt el napja, vagyis inkább éjjele, vidám multság, szép nők és eszesek társasága nélkül.

Az adomák, miket ez időben külön könyvbe kezdett irogatni, úgy saját észjárását, mint az akkori societását, jellemzik. Reá nézve, bármint itéljünk is erkölcsi oldaláról, a szabad gondolkozás, a finom ízlés, a fesztelen és csipős elmésség egy iskolája volt az.

Közről nézve ama nagyságokat, természetes, hogy vajmi kicsinyeknek ismerte föl őket, s mindinkább érezni kezdé önmagát. Olyan fajta levén, a ki nem tesz lakatot a szájára, s rokon- és ellenszenveit nem titkolja, nagyon megfogható, hogy férfiak és nők között, rövid idő alatt, annyi ellenséget mint barátot szerzett magának.

Az apró tűszúrások, miket e körökben ad és vesz, edzik szivét, aczélozzák vitázó talentumát. Mindez hozzájárult, hogy az legyen belőle, a kire nekünk szükségünk lesz.

Egy helyütt ezt a megjegyzést teszi. »Mily kevés ember van a világon, a ki inkább szeretné ezt a bókot hallani: Ön a legjobb, legbecsületesebb ember, de nagyon unalmas; semmint ezt: Ön gazficzkó ugyan, de nem ismerek önnél szellemesebb embert!«

Ő maga, noha épen nem volt ment a hiúságtól, úgy látszik, ama kevesek közé akart tartozni, kik inkább szeretnek becsületesek, mint eszesek lenni.

Minden neheztelés nélkül veszi tudomásul egy Trogoffnak azóta meglehetősen ismeretessé vált mondását: *Le comte Széchenyi m'a fait chérir l'ignorance.*

»Az, a mit neveltetésemnek lehetne nevezni,« mond, »már tizenhatéves koromban örökre félbeszakadt. Mikor a francia háború kiütött, beállottam a magyar felkelő hadsereghez mint főhadnagy. Ugyanezen minőségben mentem át a huszárokhoz. Testileg meghíztam, lelkileg olyan tudatlan maradtam, mint voltam; nemcsak a szolgálatról legkisebb fogalmam nem volt, de még orthografice írni sem tudtam« stb.

Különben is, a tettek embere lévén, egész életében mindig többet adott a dolog lényegére mint külformáira, többet magára a gondolatra, mely nála mindig magvas, semmint kifejezése módjára, mely nála, bár eredeti, sokszor pongyola. »Örömestebb beszélek — mond — egy paraszttal, mint egy mai tudóssal: a természetes józan ész, az a *sens commun*, többet ér, mint egy belesprit.«

Mindamellet kora ifjúsága óta nagy kedvelője volt a szépirodalomnak, hol a *mi* fölött nagyobb fontossággal bír a *miként* épen úgy, mint ezt később ő maga, a politikára alkalmazva, egész rendszerré dolgozta ki.

Legnagyobb előszeretettel, természetesen, a német irodalommal foglalkozott. Kedvencz írói némelyike ma már meglehetősen kiment a divatból, de örökítve van, névleg legalább, az irodalomtörténeti munkákban.

De la Motte Fouquérol ma már úgy beszélnek, mint egy hőbortos irodalmi Don Quixotról, drámáit csörtető Ritterreivel rég sutba vetették, s egykori babérjait, daczára Heine elismerésének, épen semmibe sem veszik; noha ez a katona-költő a német rege-költészet egy igaz gyöngyét hozta felszínre ma is kedvelt »Undine« című költeményében. Meyert alig méltatják futólagos említésre. Salist, a mély érzésűt, csak a nagyobb Tiedge s a kisebb Mathisson után sorolják föl kétes dicsérettel a sentimentálisok között. Oehlenschläger, ki két nyelven írt, két népnek, a németnek s a hálás dálnak, képezi még büszkeségét. Schreibert vagy Steigenteschet nehéz csak a névjegyzékekben is megtalálni.

A lyrikusok királya, az idylli hajlamú, epikussá emelkedő Rückert, az u. n. népszabadító hadjáratnak nemcsak osztozva lelkesedésében, hanem gyulasztva is azt, 1817-ben »Kranz der Zeit« cím alatt egy kötet politikai költeményt bocsátott közre, méltó társait a politikai komédia hőségé tett Napoleonának és Pánczélós sonettjeinek. E munkát Széchenyi, ki ama hadjáratban fegyverrel kezében vett részt, így ítéli meg: »A római és görög államférfiak a népet mindenféle képtelen, sőt aljas vallásos fogalmakkal és babonás szokásokkal ámitgatták, hogy céljaikra fölhasználhassák; de ezek csalásait és csselfogásait még sokkal nemesb s magasb neműnek tartom, mint minőket Rückert úr az ő Kranz der Zeitjában alkalmazásba vesz, hogy az ő németjeit Franciaország ellen dühre, boszúra ingerelje. Ugy vélném, Rückert úr nem oly tudatlan, sem oly elfogult, miként be ne látná, hogy száz porosz Bursche sem ér föl a francia gárda egy vet eránjával stb.«

Nem csak a finom aesthetikus szólal itt meg, kit az isteni költészetnek világi czélokra fölhasználása, s a közönségnek e cím alatt nem ritkán — s épen akkor is — felültetése méltán boszauthatott; hanem a katona is, ki leverte győztes ellenfelének megbecsülésével önmagát tiszteli meg. Napoleont ő mindig ama lángelmék — mint ő nevezi: »Meisternaturen« — közé sorolta, a kik a népek szokásaiban, gondolkozásmódjukban, erkölcsi s vallásos meggyőződésükben, életmódjukban vagy ízlésükben valami nagy átalakulást idéznek elő. A zenekedvelők nem fogják rossz néven venni, hogy, már csak kortársai között, egy Washington,

Franklin, Bonaparte, Goethe s lord Byron mellett p. o. Rossini-t is az ily időszakot alkotó nagy szellemek közt említi föl.

Az ünnepekt osztrák főhadvezért, Schwarzenberget, e sorban bezzeg nem említi. Megülték nagy hűhóval a bécsiak, a legitim Európának együtt volt felszíne, a lipcei ütközet első évfordulóját. Az ünnep hőse ki lett volna más, mint a tábornagy. »Isten után önnek köszönhetjük e napot«, mondá neki amaz akkori nagyok első arslána, a szintoly elmés, mint szeretetreméltó Sándor orosz császár, kit egy udvaronc, Tettenborn, akkor a fashionable nagymesterének nevezett el. Az orosz uralkodó ama bókját a mi Széchenyink, határozott malicziával, úgy jegyzi föl, hogy az *e napra*, t. i. az ünnepély napjára fekteti a súlyt, nem pedig az ütközet napjára, helyesebben: napjaira, melyek sikereiben többi közt a hős Blüchernek s alatta Yorknak még jóval nagyobb része volt, mint a mi tábornagyunknak. Így aztán éles gúny rejlik ama bók mosolyában. — Még egy franczia paraszttal is, ki a herczegnek egy helyütt kalauzul szolgált s ezért pár aranyat kapott tőle, azt az élezet mondatja, midőn tudtára adták, minő nevezetes emberhez volt szerencséje: »Ah mindjárt gondoltam, hogy valami jámbor ördög lehet.« (Que c'était un bon diable.)

Ha nem szívta is magába a győztesek mámorát, s élénk rokonszenvet érzett a legyőzött, a bukott nagyság iránt: azért nem mondhatni, hogy ne lett volna érzéke a — bár lépre menő — német patriotizmus iránt is. Egy alkalommal a mecklenburgi nagyherczegnő előtt így nyilatkozott: »Ha német volnék, szivem vérzenék Németország eldaraboltsága fölött, mert azt tartom: egy isten, egy szerelem, egy haza!« A herczegnő elismerte ez érzület nemes voltát; de, a maga részéről, a csendes házi boldogságot magasztalta, s nővéreinek, az orosz czárnénak lelki nagyságát tartotta különösen bámulatra méltónak. Nagy épüléssel beszéli el egy Hohenlohe herczeg nyilatkozatát is. Ez, évek hosszú során át szerelmes volt unokahugába, kit sokféle akadályok miatt el nem vehetett. Végre Napoleon bukása őt is korábbi jó viszonyaiba helyeztetvén vissza, e rég ápoltt óhaját is valósíthatá. Megható német becsületességgel mondá ekkor ezeket jegyesének: »Kedves Máriám, te vagy a legdrágább nekem a világon, s azt magad is

jól tudod, de, ha népemet oly áron tehetném boldoggá s érhetném el azt, hogy minden német egy nemzetté egyesüljön, képes volnék még arra is, hogy saját kardommal döfjelek át, akár egy méhedben viselt első magzatoddal együtt s megcsókolnám kardomon a párolgó vért!« E szavak, melyek túlzott, majdnem színészes pathosa, ma ismételve, szinte homályt vet az érzület őszinteségére, Széchenyinek nem csak izlését nem sértették, hanem lelke mélyéig hatottak, s föllekesülve teszi hozzá: »Emeljünk kalapot előtte!«

S aztán ez a Széchenyi ne lett volna kezdettől fogva hazafi?

Ez a Széchenyi képes lett volna megtagadni hazáját, saját isteni hivatását egy — mit is mondjak, — egy őrnagyi rangért a császári hadseregnél?! Csak a ki maga érzi oly liliputi törpének magát, attól telhetik ki, hogy másra ily mértéket alkalmazzon.

1814-ben a többi közt ezt írja önmagáról, németül természetesen: »Hogy nekem okvetlen a legősibb hun fajból kell származnom, az már abból is kitetszik, mert a sveiczi Alpeselek legszébb vidékein, vagy Olaszország leggazdagabb völgyeiben soha sem tudtam úgy fölbuzdulni, átmelegülni, s lelkesülni, mint hazám kopár pusztáin. Bennem épen nincs meg a hegyi lakók amaz erénye, melyet többé-kevésbbé mindig csak az önvédelem jellemez s mely támadólag legfőlebb boszúvágyból szokott föllépni, a mi egyébiránt egy apró személyiségekké törpülő népnél mindig becsülendő tulajdon. Bennem — már jó vagy rossz tulajdon-e ez, nem vitatom, s legkevesebbé sem akarok azok előtt, kiknek ez a könyv netán véletlenül kezükbe kerülne, dicséneket zengeni magamról — de bennem inkább valami különös, szenvedélyes hajlandóság van a szétáradó, dúló hadjáratokra. Például Attila ama számos lovas vitézeinek bármelyike, a kikkel ő annyi országot elpusztított, nézetem szerint — eltekintve kulturától s észszerűségtől — természetes rokonszenvem után ítélve, a legboldergabb, legirigylendőbb ember lehetett. Chateaubriand nem győz csudálkozni egy arabs fölött, a ki benső meggyőződése egész hevével azt vallá, hogy soha vidámabb és boldogabb nem volt, mint mikor

egy nagy homoksvatag közepén, egyes egyedül egy teve hátán ülhetett!«

Nem érezzük-e e sorokban a Petőfi érnek lüktetését?

Ily helyet, nem egyet, hanem számtalant találunk legkorábbi naplóiban, többnyire ama búskomoly hangulat kíséretében, mely nálunk mindenütt süllyedést, enyészetet lát, s a föltámadást és új életet forrón áhítja ugyan, de nem meri reményleni.

Hogy, ily érzület mellett, Széchenyink *német* írói kísérletei nem voltak valami nagyon szerencsések, a fölött örömhahotára fakadni szintoly kevéssé van okunk, mint katonai carriéréjének, az akkori osztrák adminisztrációra szégyenthozó, kudarcza fölött. Én a mondó vagyok, hogy valamint megírta vén korában németül a Blicket, írói pályájának ama nevezetes zárkövét, azonkép vált volna belőle ifju korában nagyon jó obester és még jobb generális, a nélkül azonban, hogy annak idején mindent ott ne hagyjon s beálljon a legjobb hazafinak, »a legnagyobb magyarnak.«

A német nyelv és nemzetiség iránti előszeretet kortársai nagyobb részénél, fájdalom, igen is, de ő nála nem gyengítette a nemzeti érzületet. Az akkori magyar irodalmat, lehet, hogy ő sem ismerte még, vagy kelletlenül kevesebbre becsülte; de ebben is azt az eljárást követte, kezdetben ösztönszerűleg, később mély meggyőződésből, hogy állapotainkat, melyek elég rosszak voltak, készakarva is még rosszabbnak szerette látni és láttatni, csak hogy ősi előítéleteinkben való megrögzöttségünket, ünélégültségünket s a reformtól való idegenkedésünket annál biztosabban legyőzhesse. S e célra az előbbrehaladott nyugati népek s így természetesen legközelebbi szomszédunk: a német, kulturája, irodalma a leggyakorlatibb eszköznek kínálkozott. Ha kissé lenézte azt a honfitársát, a ki még németül sem tudott, ebben tán volt is egy kis igaza.

Nagy megbotránkozással jegyzi meg egy gróf R—nak állítólagos nyilatkozatát, a ki könyvtárában, melyet különben akkor font számra árulgattak, nem szivelt meg német könyvet, mert azt tartotta, hogy a német, ha nincs mit ennie, íróvá lesz, s aztán pénzért hazudik. Sehol sincs, teszi hozzá Széchenyi, annyi önhittség

oly kevés tudománynyal és érdemmel párosulva, mint nálunk magyaroknál.

Volt bizony másutt is; de az őt nem boszantotta annyira. Azért mégis épen úgy fölingerelte epéjét, mikor egy porosz tiszt Ifflandról azt mondta: »Der infame Spenatstecher!« Vagy mikor a párisi spanyol követet, Allanda urat rá akarták beszélni, hogy Schillernek akkor elkészült remekét, Don Carlost, engedje előadatni, s ez mindig azzal válaszolt, hogy: válaszszon az író más tárgyat magának. Hiába mondották, hogy a darab már kész, hogy mily nagy dicsőséget aratott vele a költő, s hogy három évet szentelt reá életéből, stb., ő mindig csak a mellett maradt, hogy az istenért, hisz' elég érdekes esemény van még a történelemben, miért nem választ mást, miért épen azt!

Az a Don Carlos különben Széchenyinek, úgy ifju korában, mint későbbi éveiben is, mindenek felett tetszett. Először a spanyol infans titkos szerelmi rajongásáért; azután az ideális Marquis Posa conservativ szabadelvűségéért. ¹⁾ Találkozott is a női fecsegők közt, a ki elosztogatta, amugy tréfából, a szerepeket, miként az életben előforduló hasonló helyzetekben gyakran szokás, noha ritkán talál. De mikor az a derék spanyol grand azt mondja: »Die ungeduld'ge Sucht der Neuerung, die nur der alten Ketten Last, die sie nicht ganz zerbrechen kann, vergrößert, wird mein Blut nie erhitzen«, ez egészen Széchenyinek szive mélyéből van mondva. Ez a rugója Wesselényi és Kossuth ellen később intézett támadásának. Félt, hogy ama nyughatatlan újítási vágy, ama hazafias túlbuzgóság nemcsak nem oldja fel régi lánczainkat, hanem még súlyosbakká teendi azokat.

Egy kötetben, mely különben olasz és görög úti benyomásoknak volt szánva, ama klasszikus drámának egy egész hosszú jelenetével találkozunk. Ez a negyedik felvonás huszonegyedik jelenete, melyben Posa a fiatal királyné előtt feltárja egész titkát, s hogy az ő lelkesítő, tiszta szerelmétől várja egy világ megváltását, mert Európa sorsa érlelődik ifju barátja, a trónörökös nagy

¹⁾ 1825. apr. 10. S. E. gibt mir den Charakter des Marquis Posa zum Lesen und nachzuahmen.

szívében, s világosan gyaníttatva, hogy halni akar érte, s hogy nincs is más választása, végre térdre esik a dicső asszony előtt s e szókra fakad: Oh isten, mégis szép az élet! Ezt a szép jelene- tet szóról-szóra lemásolta, kétségkívül, hogy mélyebben véshe- se be emlékezetébe.

Ez a kötet viseli czímlapján azt a mélabús jeligét: »Jobb a kedvessel halálban egyesülni, mint tőle elszakadva élni.«

Költői hangulata odáig vitte, hogy maga is írt verset, még pedig ezuttal meglehetősen hosszú költeményt, mely, mint a végén elégtelenül bevallja, igen sok fejtörésébe került, s mégis vajmi gyarlón fejezi ki azt, a mi szívét nyomja. Lássunk belőle egy kis eredeti mutatványt.

A »Képzélet«, melyet apostrophált, így felel neki, még pe- dig rímekben, mit máskor erejét meghaladó feladatnak ismert:

Traum war dein Leben
 Bis zu jener unnennbaren Zeit,
 Ein ruhiges sanftes Streben
 Nach stiller Zufriedenheit.
 Du kanntest weder Freud' noch Schmerz,
 Deine Welt warst du dir,
 Unbefangen war dein Herz
 Du lebstest nur in mir.

Auf Rosenfluren
 Zog ohne Spuren
 Ich dich fort.
 Kindlich folgsam,
 Warst du einsam
 Da wo Liebe lebt
 Mit mir verweht.
 Da kam Sie, —
 Weisst du wie?
 Um mich wars gleich geschehen,
 Du vergasest die Fantasie,
 Eilend musst' ich von dannen gehen,
 Du hattest Liebe nur für sie.

Aztán felel a »Könnyelműség«, melynek szintén hátat fordított Ő miatta, s így ez is a refrain fordítja ellene:

Da kam sie,
Weisst du wie?
Da hast Du nur an sie gedacht,
Auf mich gabst du nimmer Acht,
Vergessen war auf einmal meine Lehr'
Und, ach, wir begegnen uns nimmermehr!

Végzik az Erynniák, s a refrain ezzel egészítik ki:

Seit jener unnennbaren Zeit
Fliehe von dir auf immer die Heiterkeit,
Die Wunden, die tief du geschlagen,
Sollst bis zum Grabe tragen.

Mi a versek szépségét illeti, csak Wagner Richárd kell hozzá, a ki zenére tegye, s élvezhetőkké fognak válni.

Egy helyen többi közt azt mondja: »Nincs könnyebb dolog, mint verset csinálni, kivált a német nyelvben kész mintákat talál az ember hozzá.« Daczára a prosodiában tett tanulmányainak, mikről egy külön füzete tanuskodik, a fentebbi mutatóványból is ítélve, úgy látszik, inkább a rímre gondolt, mint a szigorubb láb-és hangmértékre; azonban figyelemre méltó, a mit nyomban hozzászól. »De igen nehéz ám,« így folytatja, »a részleteket összhangzásba hozni, úgy, hogy minden szó az egésznek, s az egész minden egyes szónak visszfényét képezze.«

Regényfélében is tett kísérletet, melynek bevezetése gyanánt így elmélkedik: »Mindenki hajlandó saját élettörténetét legalább is oly valami különösnek tartani, mit méltó másoknak, hacsak néhány jó barátoknak is, részletesebben elbeszélni. Írók nagy gonddal irogatják biográfiáikat, vagy naplót vezetnek s abból időnként felolvasásokat tartanak; míg közönséges emberek, a kik élményeiket csak emlékező tehetségökre bizzák, mindig elcsodálkoznak, hogy mily bámulatos úton jutottak végre céljokhoz, vagy vetődtek, sok hányattatás után, egy nem is sejtett révparthoz sat.«

»Ez a rendkívüliség s regényesség nem is mindig csak a mi képzelődésünkben létezik, hanem sok esetben a valóságos,

igazán csodaszerű és bámulatos módon haladja felül a legmerészebb költészetet is.◀

Átmegy aztán a beosztásra. Bizonyos F. elmegy utazni Olaszországba; de mielőtt elindulna, egy kéziratot hagy hátra M. meghitt barátjánál, az egyedülinél, a ki az ő nemes szívét s szándéka tisztaságát ismeri. Halála után legyen tanu reá, mennyire szerette Th—t, mint félreismertetett általa, s mily kevésbé érdekelte meg az ő és mások keménységét. Szerepelni fogtak e regényben: F. mint szerelmes, Th. az imádott, az illető szülők és testvérek, sok hozzátartozóik, mindnyájan kezdő névbetűikkel megjelölve, egy fekete szemű, egy jóakaró, egy kétszínű, egy bolond stb., képzetben még: Philemon és Baucis. Ha a regény hősének meghitt barátjához intézett első levelét olvassuk, úgy érezzük magunkat, mintha vagy Werther vagy Saint-Preux levelei valamelyikét olvasnók. Befejezve még ez a bevezetés sincs. A bőrbe kötött aranszegésű könyv — beiratlan maradt. Írójának, nyilván, több dolgot adtak az igazi élmények, mint azok költői leírása. E tiszta lapokra az Uj Heloisa egy kötete reá fért volna.

Mint műfordítóval is megismerkedhetünk e kötetből. Korán reggel, mikor még a többiek alusznak, neki ül Plato Phaidrosának, hogy lefordítsa. »Erősebb voltam,◀ úgymond, »mint szentjeimnek egyik legfőbbike, Alfieri, a ki székéhez kötteté magát, hogy kénytelen legyen az olasz prosodiát bemagolni. S Te Lessing, üdv szellemednek! Te erővel kidobattad magadat ágyadból, hogy németül tanulj. Efélekre nekem nincs szükségem, csak Téged (szivtelen imádottját értve) téphetnélek ki szivemből, testemnek végzetlen kifárasztása s agyammak túltömése által!◀ . . .

Ily lelki izgalmak közt, az a 20—30 sor, melyhez még utitársa Landschütz is segített, — szinte hihetetlen! — öt órai munkájába került. Később újra előveszi, s hozzá még Horatiust is. Ettől megtanulja, s erősen felteszi magában, hogy költői művet soha ne írjon sajtó alá. »Csak semmi közepszerűt! S én bizonynyal csakis annyira vihetném, ha még valami szörnyű nagy fáradással le is győzhetném tudatlanságomat.◀

Meg kellene e helyen még ismertetnem a Pope Universal Prayerének egy prózai fordítását. De ne profanáljuk tovább e tagogatódzásait; győzzük le inkább kandiságunkat.

To be poet one must be in love, or miserable.

Idézi e mondatot, hogy nyomban, mintegy saját példájával, megczáfolhassa. Sokan voltunk szerelmesek s szerencsétlenek is, de azért nem lettünk költők.

Széchenyi költő volt, mint sokan vagyunk, receptív értelem-ben. Hisz »minden költemény,« — mint egyszer találóan mondja. — »melyet szívünk mélyében egészen átérzünk, voltakép a mienk!« Szíve teli volt költői érzelmekkel, nyitva minden benyomásnak, lelke át meg át volt hatva fenkölt gondolatoktól: érezte magában az istent. Megértette a rokonhangokat, viszhangot adott reá; de tudta azt is, hogy az ő lelki gazdagsága több, mint a mit maga elbirhatna, tudta, hogy jut abból másnak is, csak a módját nem tudta még, miként fogja azt az emberek közt szétszítani, a közjóra gyümölcsötvetni.

Az olasz költők közül az isteni Alfieri után Tassó-t kedvelte leginkább. Az előtte nagy tekintélyű Voltaire ellenére is, ki a Gerusalemmét az Aeneishez mérve, nagyon jelentéktelennek tartotta, ő elsőbbséget ad neki Virgil felett, s ez előszereteté az olasz költő szerencsétlen szerelme, hét évig tartott fogsága is fokozza.

Ariosto iránt már sokkal kevésbé bir lelkesülni. Egyszer Ferrarában beleült ennek ereklyeként őrzött karszékébe s elmélyedve, félóráig várta az ihletet, hogy eszébe juttassa az Orlando Furioso valamely szép helyét. »Hál' isten«, úgymond, »csak egy versre sem birtam visszaemlékezni: nincs még oly romlott izlésem, nem is lesz soha!«

Hogy Danté-t, a legnagyobbat köztök, ismerte, s ez mély benyomást tett reá, arról későbbi sötétebb színezetű politikai röpiratainak némely helyei tanuságot tesznek.

Ellenben szinte meglepő, hogy Petrarca hosszas, reménytelen epekedését szörnyű unalmasnak találta. Nevetségesnek mondja különösen az imádott Laura családanyai boldogságát, hét

gyermekét kilencz év alatt! Meg fogjuk látni nem sokára, hogy a szerelmi dalnokok Nemesise mint utolérte őt ezért.

Izlése, mint mindenkié, idővel változott, fejlődött, tisztult; noha, mint látni fogjuk, némi elfogultságtól soha sem volt egészen ment.

Olvasmánya, az autodidakták e prototypjének, nagyon sokféle, terjedelmes, de szakgatott s rendszertelen volt. Meg is szólta őt az öreg Cz., mint olyan tudatlant, a ki még Walter Scottot sem ismeri: a mi valóban kár, hogy megtörtént rajta. E mulasztást később pótolta is.

Néhány évvel később még vagy egyszer megkisértette őt amaz élénk sovárgás, ama »vágy«, mely azonban, Kisfaludyként, »még nem tehetség« valami költői művet alkotni.

Semmi sem untatta annyira, mint a katonai szolgálat békeidőben. Az a fontoskodó semmittevés, a mizgő-mozgó henyeség egész természetével ellenkezett. Nem csoda hát, hogy az 1820-ki téltre, melyet ezredénél Diószegen tölthetni biztos kilátása volt, egy kis irodalmi foglalkozást tűz ki magának mintegy feladatul. Ez csak ennyiből állott:

1. Görögországi uti jegyzeteit összeszedni, rendezni.
 2. Annak a kérdésnek: mennyire egyeztethető össze a lélek tökéletességével az életrevalóság, kidolgozása, befejezése.
 3. Egy értekezés a lótenyésztésről.
- Megjegyzendő, hogy ez időtájban Arábiába készült, lovaknak az állam számára vásárlása végett.
4. Értekezés a portyázó hadjáratról, s az előrsi szolgálatról.
 5. Általános reform Ausztriában.
 6. Nemzeti nevelés terve.
 7. Befejezni regényét. Hihetőleg azt, melynek kezdetét fentebb ismertettük.

8. Childe Haroldot lefordítani.

Valóban csekélység öt hónapra! Egyébiránt, ráadásul, még Homért fogja olvasni, és egyuttal egész lélekkel tanulmányozni Magyarország történelmét és közjogát. Hogy mind e szép tervek akkor csak papiroson maradtak, annak hihetőleg az a »zöld

dolmány« volt oka, melyre derék atyja ráfogta, hogy szerencsét fog neki hozni. A tiszti kart is szívesen kellett néha látni, — Debreczenben rendes vendégei voltak, — meg azt a derék közlegénységet is olykor-olykor megvendégelni, s jó kedvben tartani. A jó fiuk egyszerű, természetes magaviselete, romlatlan szive, eredeti magyar volta bőven kárpótolta őt sok más izetlenségért. »Úgy el tudok lágyulni«, mond egy ily alkalommal, »ha bármi honit látok, hogy egy hegedű, egy czimbalom, de még egy duda is szinte könyekre fakaszt.«

Hiszen még mikor Angliába átevezett, s a háborgó csatornán hajótörés veszélyének volt kitéve, ama válságos pillanatban is eszébe jutott, s bátorságot öntött szivébe egy régi huszárja mondanása, hogy: »A halál csak tempo!« Számtalan ilyes huszárado-mát nagy előszeretettel gyűjtögetett. A magyar táncznótákat is nagyon kedvelte. Ezek egy kis jegyzékével azt, mit Toldy egy édesanyjához írt szép és egyetlen magyar versének (Új m. múzeum 1860.) közlésekor az ifjú gróf rythmikai érzékéről mond, egy újabb adalékkal vélem kiegészíthetni. Egy kis figyelemmel azonnal észre fogjuk venni, hogy e példák majd mindenikének más üteme van.

»Pendelrázó.« (Csak cím). »Csipd meg bogár.« »Egy kis kenyér, egy kis só.« »Tarka kukoricaszár.« »Kocsmárosné gyujts világot.« »Megy a barát a malomba lassan.« »Ma van Jakab nap.« »Somogyi és Hevesi.« stb.

Íme, hosszas tartózkodása Bécsben, folytonos kóborlásai a művelt Nyugat országaiban, táplálkozása a külföld gazdag irodalmával, nem ölték el szive naívságát, meleg rokonszenvét Kelet népe iránt! Ki ne bocsátaná meg érte örömet rossz német ver-seit; még ha magyarok volnának is!

Egy olyan programfélével még egy évvel később is, (1821) tehát épen négy évvel nyilvános föllépte előtt, találkozunk; csak-hogy itt már az önmaga ellen intézett gúny és becsmérlés hangján.

»Mi minden akarna lenni ez a gróf Sz. I.«

»Szeretne híres katona lenni, kinek melle mindenféle rend-jellel föl van ékesítve, neve pedig minden ujságban kihiresztelve.«

»Szeretne örökké utazni, s magát végre expatriálni.« T. i. kétségbeesésében, hogy hazája már veszte van!

»Megházasodni, s minden gondtól menten, csak a társadalmi életnek szentelni magát.«

»Vagy nőtlen maradni, minden társaságtól visszavonulva, egy ordas farkas, (loup-garou) s lovat nevelni.«

»Diplomatiában carrièret csinálni.«

»Élve állani egy pártnak, s a jog és alkotmányosság ügyének élni.« . . . !

»Belletristává lenni, verseket, tragédiákat írni.«

»Ez a fiú«, — teszi végül hozzá, — »nem tudván életének irányt adni, egyszerre minden tudománynak neki fekszik, mely arra rá segíthetné; el lehet várni, mily sokra fogja vinni mindegyikben.«

Íme tehát a sokféle utak és módok között, melyeken a pezsdülő ész- és tetterő kitörni készült, a dráma sem maradt kísérletlenül. Sajnálom, hogy minden kész indiscretióm mellett is, egy tragédiának sem alapeszméjével, sem vázlatával, sem az abban szereplő személyek némi nyomaival nem szolgálhatok.

Ihlete megtaláltatta vele később a keresett működési tért, »Hitel« című munkájával, melynek, noha tartalmánál fogva a magyar közgazdasági irodalomnak képezi mintegy alpháját, már kezdő sorai, dedicatiója is egy szép költemény. »Ti emelitek egekbe a port, s halhatatlanságra a halandót. Üdv és hála néktek!« — Majd negyvenéves korában írta e fényes bizonyítványt arról, — melyhez aztán egész életpályája következetesen csatlakozott, — hogy érett korban sem hagyta őt el keble ifjúsága, ama szent lelkesedés, mely égbe emeli a port.

Nagy hatással volt rá egy szomorú esemény, melyet atyja levélben közölt vele, a Flette ezredes tragédiája. Ez Trevisóban sétálván egy köztéren, elhalad két lapdázó olasz ifjú közelében. A lapdájok véletlenül kétszer érinti őt. Ezt készakarva elkövetett bántalomnak véve, a két, jó családból származó nemes ifjút elfogatja, udvarába hurczoltatja s megbotoztatja. Az egyik ifjú nem sokára behalt; a másik élve maradt. Atyjok fölkeresi az életben maradtal az ezredest, s elébe állva pisztolylyal, szó nélkül lelövi, álló helyében nyugodtan bevárva, míg kiadta lelkét. Azután fiának for-

dul, s e szókkal: »Te pedig fiam, a rajtad történt gyalázatot nem fogod túlélni,« ezt is agyonlövi, s megy rögtön átszolgáltatni magát a bíróságnak.

E szomorú történetet, mely az akkori politikai helyzetre is komor világot vet, Széchenyi egy modern Sophokles écszetére méltónak találja, csak a bot helyett lehetne a meggyalázásnak valamely elfogadhatóbb módját kigondolni. Ha méltó fölháborodásának nem adhatott is színpadon kifejezést, ily s hasonló esetek a szolgálattól való visszavonulását, még a legfényesebb kilátások mellett is, csak gyorsíthatták volna.

Messzire vezetne, bár reám nézve legkevesébbé sem lenne fárasztó, ha nyomról-nyomra akarnám követni Széchenyinek még a francia és angol irodalomban tett tanulmányait.

Voltaire-t és Rousseau-t, Montesquieu-t, Staël-t, Molière-t meg Chateaubriand-t azon korban ki nem olvasta? Széchenyi sem élhetett nélkülök, s naplói számos lapjait belőlök vett hosszabb-rövidebb idézetekkel tarkázta. Voltairet, mint vallásos ember, veszedelmes olvasmánynak tartja, de csak azokra nézve, a kikenél az alap nem elég szilárd. »Minő örvényekbe süllyedett ez az ember,« mond egy helyütt, »csak hogy leküzdhesse az előítéleteket, s ne kellessék hypocritává lennie!« Későbbi komoly olvasmányai közt legkedveltebbje volt *Montaigne*. Egyszer egy társaságban fölvetett az a kérdés, hogy ha minden könyv elveszne a világon, egynek kivételével, ki melyiket választaná magának, melylyel aztán egész életén át be kellene érnie. Egyik a Bibliát, más Shakespeare-t, harmadik Rousseaut, stb. Széchenyi a *Montaigne Essaiit* nevezé meg, mint oly művet, melyet legnehezebben nélkülözne. ¹⁾

Lamartine-nel egyszer az Al-Dunán ismerkedett meg; verseiből idézetet nem találunk. Ő, meg Hugo, meg Béranger inkább már a mieink voltak. Később azonban Lamartine híres történelmi munkáját, a *Girondineket*, nagy agitatók közt olvasta.

Nem hallgathatom el a *Proverbeket*, melyeket különös előszeretettel gyűjtögetett, s igen sajátos, eredeti módon-tudott alkalmazni. Csak egy pár példát.

¹⁾ Első kiadása 1580, második bővített 1588, stb.

Être ferme sur ses jarrets. (A ki megáll a maga lábán.) = Metternich.

Il entend le jars. (Nem lehet lövni tenni). = Lichtenstein. Venczel.

Il ergote sur toutes choses. (A ki mindig disputál.) = Lichtenstein Franczi.

Tous gentilshommes sont cousins, et tous vilains sont compères. (Ha úr, atyámfia ; ha paraszt, komám.)

Tout va par compère et par commère. (Sógorság, komaság.) = Stipsics.

Crier famine sur un tas de blé. (Kik bőségükben egyre sopánkodnak.) = Mint Pál.

Il mange son pain dans sa poche. (A fukar, ki másnak nem ad.) = Mint Laczi.

Il faut marier les lettres avec les armes. (Béke és háboru együtt jár a házasságban)

Des Criardes. (A ki fűnek fának adós.) Érti, hogy : Bécsben.

Pulluler. = A Zichy-család.

Il a obtenu cela de lui a force de lui corner aux oreilles. (Erősen sürgetni.) = W. Móricz és M.

Revenir sur ses brisées. (Valamire visszatérni.) = Én (Sz.) a regimthez.

Un teint blafard. (A ki pópista színben van.) = Sárga ficzkó. (Ismét magát érti).

Un homme bourru. (Visszataszító.) = Én vagyok olyan néha. (Sz.)

Qui daube tout le monde. (Férhetetlen.) = Mint én. (Sz.)

Classe de suspects. (A ki gyanús lehet.) = Mindnyájan.

Qui laisse glaner. A ki hagy másnak is.

Kövessük ez utóbbit most mi is ez összeállításoknál, midőn enynyit ebből egyelőre eléglünk s tovább sietünk.

Az angolok közül, kikben inkább a gyakorlati élet embeceit becsülte, Shakespeare után, Byront és Mooret látszik kedvelni leginkább. Az elsőnek Romeoja, Hamletje és Othelloja ragadta meg ; Childe Harold pedig fő olvasmánya volt.

Európa három fő nemzetét egy helyen így osztályozza :

A németek sokat írnak.

A francziák sokat beszélnek.

Az angolok sokat tesznek.

Mielőtt az irodalmat elhagynók, hogy a képző-művészethez térjünk át, nem szabad elhallgatnunk egy sajtósági jellemvonását.

Ez az oly nagy vajadások közt létrejött pesti nemzeti színház iránti elfogultsága, hogy ne mondjam ellenszenv. Világért be nem vallaná magának se, de a bár elég szorgalmasan látogatott előadásokra, színészekre s darabokra egyaránt tett megjegyzései elárulják azt. Nem oda építették, a hová ő akarta, a szép Dunapartra, hanem a poros kőrepsi útra, hol most is áll, mindnyájunk teljes meglepődésére: őt ez elkedvetlenítette, s Földvárynak, s az egész megyei bizottságnak, soha sem tudott őszinte jó barátja lenni. Messze volt, poros vagy sáros az útja, kényelmetlen az ülőhely, léghuzamos a folyosó, bűdös a légszesz, illetlen magaviseletű a publikum, unalmas az előadás. Sokszor elaludt, igaz, hogy ez a német színházi páholyában szintén megesett rajta. Nem csoda, mikor annyi álmatlan éjszakái voltak! Egressy és Lendvay játékát sehogy sem bírta megkedvelni, hibáikat, mikkel bizony el voltak látva, mindig észrevette, élesen bírálgatta, megfélekedve arról, hogy magyar színész akkor jobb sehol sem létezett. Valóban a Burgszínház mértékét alkalmaznunk akkori uttörőinkre méltánytalan lett volna; de másrészt nem lep-e meg olykor még ma is némi homályos visszasovárgása az elmúlt aranykorszaknak! E színpadon úgy, mint a közélet színpadán, nem vagyunk-e sokszor hajlandók a mai szereplőket ama nagyokhoz képest csak epigonoknak nézni?!

Eredeti darab ritkán nyerte meg tetszését; a közönség, a karzat nem mindig őszinte tapsai boszantották. Sokszor, igaz, politikai irányzatok vezették ezeket, s épen azok szereztek neki álmatlan éjeket. Teleki László darabja, a Kegyencz, egészen elragadta. Ellenben Bánkbánt »veszedelmes tendenciája miatt« rossz darabnak tartotta, sőt csodálkozott rajta, hogyan lehetett azt a nemzeti színházban előadatni. Ah! mindinkább elkomorult előtte a politikai láthatár, mindenütt veszélyt, forradalmi irányt látott: majdnem ama spanyol marquis Allanda álláspontjára látjuk őt süllyedni. kit húsz évvel az előtt annyira megrovott a Don Carlos betiltásaért! . . . Őt ugyan hazafias aggályai a forradalmi iránynak irodalmunkban, közéletünkben, társadalmunknak elharapódzása miatt, soha sem vitték annyira, hogy az ellenvéleményt elnémitani vagy épen rendőri segédlettel elfojtani iparkodott volna.

II.

De nem csak a literatúráért, hanem a zenéért s a képzőművészetekért is egyaránt lelkesült Széchenyi.

A zenében, úgy ösztönből mint elvből, egészen a szív embere volt. Az egyszerűt kedvelte. A fülbemenő olasz melodiák elbájolták. Hogyne! mikor ifjú lelkesedése, mint akkor mindenkit, legelőször is Olaszhon bájos ege alá, s andalító virányaira csalta ki. Az ily első benyomások lelkünkben soha nem törlődnek ki.

Még Mayerbeerre is némi bizalmatlansággal tekintett: a hangszerelés virtuozitását a fantazia szegénységének volt hajlandó felróni, a mesterkélésben pedig csak a költői ihlet hiányának takargatását látta. Az akkor még csak játékaért ünnepezt Lisztnek ő is nagy tisztelője, hangversenyeinek Pesten és Pozsonyban buzgó látogatója volt; de az enthusiasmus lázrohamaival mégis inkább az asszonyoknak engedte át, kik a lepattant húrokat ereklyeként ragadták magokhoz. Személye iránt, hogy is ne, a legélénkebb sympathiát érezte, sokszor meglátogatták egymást; de a zongora-király akkori alkotásaiban némi eszmeszegénységet látott. Bizonyosra vehetjük, hogy a Wagner Richárd túlterhelt lármás zenéjét az ő túlérzékeny idegzete el nem bírta volna. Paganinit többi közt csak megbámulta, de nem élvezte. Egy alkalommal Faxenmachernek nevezi. (London, 1834.) Ritkán hiányzott bármely külföldi művész concertjén, sokan házánál is szívesen látott vendégek voltak. Így Garcia, a Malibran nővére, kit testvérje Pál ajánlott hozzá, de ki aztán idegessé tette páholyának s kocsijának kellenén tul igénybevételével. Felkarolta Boscót s Döblert is, ez egyes szemfényvesztőket; de mindenekelőtt népdalaink első érvényesítőjét, a derék Fűredit. Örömmel üdvözölte Rosti kezdeményezését a ma is szép emlékből élő casinói quartettek s bemutató ingyen előadások létrehozásában. Ebben is nemzeti csinosodásunk előmozdításának egy hathatós eszközét látta. Ő maga legjobban szerette mégis a hegedűt, a fuvolát, a cimbalmot, még a dudát is! S valamint magát a hunoktól szerette leszármaztatni, úgy nem volt kétsége az iránt is, hogy az öreg

Biharynak valamely előde ne lett volna karmester Attila udvarában.

Ha Széchenyinek a képzőművészetek iránti lelkesültségéről akarunk adatokat gyűjteni, főleg olaszországi úti naplóiban kell utána néznünk.

Egy ízben Nápolyban mulatván, épen Ferencz császár is ott volt. Egy utazó földink fölhasználva az alkalmat, sietett tisztelegni nála. A császár szokott kedélyességével így szólt hozzá: »Na, sans' mit'n Anschaun scho' fertig? Hier is doch besser als in Florencz, man wird ender fertig.« — Széchenyi, ki akkor legkevésbé sem volt még blazirt utazó, megbotránkozott e naívságon. A ki nehányszor utazott, s a ciceronék kikertülhetetlen fájával megismerkedett, a ki tudja, mily jól esik a fáradt turistának egy pihenő nap, a melyen nem kell semmit megbámulnia, az bizony hajlandó lesz a jó Ferencz császárnak némi részben igazat adni.

De Széchenyi nagy lelkesedéssel, s lankadatlan figyelemmel keresett föl s nézett meg mindent, a min épülnie vagy a miből valamit tanulnia lehetett. A gyűjteményeknek, a műhelyeknek, a romoknak, a katakombáknak nálánál buzgóbb látogatója alig volt.

Egy festőt (Ender) magával vitt. A festészet remekei aunnyira vonzották, hogy sokszor erővel szakította el magát tőlök. Olaszországban erős kísértésbe jött, hogy görögthoni utazására szánt pénzét, képekre, szobrokra költse el, s inkább lemondjon érdekes útja folytatásáról.

»Nem lehet,« — így kiált föl fájdalmas lemondással, — »nem lehet az embernek minden passiót ápolni magában: oly sokról le kell mondani!« Sejdítette, hogy ha ő ott bolondja lesz a festett vászonnak, cartonnak, bronznak és márványnak: úgy nem jut majd . . . a magyar akadémiának!

Flórenczben, a Mediciek egykori hires fészkeben, az őt méltóan felkaroló Apponyi-család körében érezte, úgy látszik, leghonosabbnak magát (1818). A követ kabinetjében levő két éj; tájképet többi közt részleteseb leírásra méltatja.¹⁾

¹⁾ Az egyik a Pantheont ábrázolta, de hibás perspektívával, a másik három apácát, de mellettök egy virágcsokor természetellenes világításba volt helyezve.

A híres Benvenuto Cellini bronzba öntött Perseusa, mely-lyel a Piazza del gran Duca büszkélkedett, sem nyerte meg, mint elfogulatlan szemlélőnek, tetszését, szerfelett erős teste és görbe lábai miatt. A Canova Perseusát sem tartja e nagy művész igazi remekművének; arcza nagyon nőies, inkább egy Adonisé lehetne; különben sem merné e kedvenczét az antik szobrászat képviselői-vel párvonalba állítani: okvetlen sokat vesztené azok mellett. »Egy szobrot.« — így elmélkedik, — »minden oldalról meg lehet s meg kell néznünk, a mi nem kis próbára teszi ugyan a képfa-ragót, de kinek különben a plastikában (domborításban) a festő felett nagy előnye van. A festőnek a térben mindent jól ki kell számítani, sokat scorzirozni, s általában mindig a perspectivára vigyázni. A szobrásznak csak a valót kell ábrázolni s igaznak lennie; míg a festő a képzeletre hivatkozik, s csalódást akar és tud előidézni: ez tehát a művészi alkotásban nagyobb amannál.« stb. A közönséges magánembert ennél fogva szobrászhoz, az üzlet emberét ellenben festőhez hasonlítja stb.

A választandó tárgyra nézve annyit mond, hogy valamint az életben, — örömeztel- néz egy szép nőt, csinos gyermekeket s erőtél- jes férfit, mint csunya aszszonyt, halvány porontyokat s férfívázat, úgy mindig nagyobb hálával fog viseltetni a festő iránt, ha a ter- mészetből szép és kellemes tárgyakat választ, s elfeledteti velünk, hogy vannak boszorkányok és torzalakok is a világon. — »Egy genie«, — mondja továbbá, gyengéd elnézéssel a művészet adep- tusai iránt, — »egy genie a rendes úton nem járhat, s a közönsé- ges emberek szűk kerékvágásában nem maradhat meg, mert ő magasabb sphärákban tévelyeg, s ott van az ő rendes tartózko- dási helye, a hova ha mi is képesek volnánk fölemelkedni, úgy holmi apró különöz- ködések és szeszélyek felett nem csodálkoz- nánk többé, a melyek most, mikor csak alulról tekintünk fölfelé, sokszor annyira meglepnek s elidegenítenek.«

A Palazzo Pitti múkincsei közül csak a Rafael Madonnáit, — az ismeretes Della Seggiolát és az Impanatát, — aztán Eze- chiel, és egy Magdolnát Peruginitől választotta volna ki magának.

Görögországba készülvén, már előre is méltó felháboro- dással veszi tudomásul lord Elginnek — s az biz' akkor nem az

egyedüli volt. — vandál eljárását, miszerint Athenben a Minerva és Apollo templomaiból a legszebb görög basrelief-eket még pedig meglehetősen durva kézzel, letördelteti s magával viszi, hogy azután meg lord Burghess gipszmásolatokat készíttessen rólok, s ezekkel, György herczeg nevében, az akadémiának kedveskedjék!

Ily s hasonló benyomások közt, nem hanyagolva el az utjába eső állomásokat se, »a gyönyörű országban, melyet oly nyomorult nép lakott,« — végre Rómába ér. A vatikán, mint egy álom terület fel előtte. Legjobban megragadja a Mádonna di Foligno. »Ha a festőket — úgymond — klasszifikálni akarnók, úgy bizonynyal ez a Sanzio állana legelőül, s utána hosszas üres pauzák, s csak jóval utóbb jöhetnének Michel Angelo, Leonardo da Vinci, Domenico, Caravaggio stb. Rubensnek roppant talentuma van, s compositiói általában rendkívül nagyszerűek; de lusta ficzkó, semmit se dolgoz ki jól, ecsetelése borzasztó; ellenben Rafael olyan szorgalommal fest, s olyan tökéletesen, hogy nála a rajz hibátlansága, a szép compositio, a színek pompás megválasztása s a legkisebb részletekig beható pontos kivitel mind egyesülnek, hogy öt Olaszország legnagyobb, legbevégzettebb festőjévé tegyék.«

Ezeket az újabb műkritika is jóformán aláírhatja.

Még érdekesebb a szobrászok műtermeiben tett látogatása. Csak a fordító szerény szerepére vállalkozom: beszéljen maga a napló.

»Voltam (aug. 7-kén 1818.) Thorwaldsen műhelyében, abban, a melyben segédei és tanítványai dolgoznak, mert ő maga ritkán van itt, s házáat, hol neki magának külön műhelye van, a melyben rajzol és modeliroz, csak akkor hagyja el, ha jelenléte itt szükségessé vált, hogy az ifjakat tanácsával segítse, vagy ha valamely szobor már annyira elkészült, hogy csak az utolsó simítást kívánja. Azonban sok szobor készen kimegy a műhelyből, anélkül, hogy csak hozzá is nyult volna, pedig nem ám gondatlanságból, mint az ember gyaníthatná, hanem mert ő elégnék tartja, ha a rajzot, a mely művészetben mindenkit felülmul, s az agyag formálását maga kezelte; a munka gépies részét más kezekre — még tán ügyesebbekre is — bizza.«

»Ilest jaloux de sa gloire, et se voit avec une charme, dont ou ne se fait point d'idée, à peu près à la même hauteur de Canova.« De Széchenyi öt sokkal alantabb helyezi Canovánál.

Égész gyönyörrel foglalkozik a részletekkel.

»A Triomfo d' Alessandro című domborművek, Sommariva marquis számára, rendetlenül heverték szélylyel, egy kettő készen, legtöbb csak alig megkezdve, s csak néhány ébauchirozás alatt.« Az újabkori műalkotás e drága gyöngye ily készületlen állapotban nem csoda, hogy hidegen hagyta utasunkat. »Úgy látszik,« folytatja különben róla, »hogy Thorwaldsen e nemben bir legtöbb jártassággal, s mulja felül valamennyit, még Canová is, a ki viszont ily tanulmányokra nyilván kevesebb időt fordított, mert mindig sokkal nagyobb, sokkal fenségesebb feladatokkal foglalkozott. Sommariva még nincs elhatározva vajjon e pompás ékitménynyel majd a Párisban vagy a Como taván levő palotáját gazdagítsa-e?« — »Egy kisebb mellékteremben felismerem Elcho lordot és nejét, mellettök áll egy Venus, mely nem egészen kész ugyan, de componálva, mondhatom, gyönyörtlen van. Elcho lord ipa akarja egyszerű lakházát e szép alakkal érdekessé tenni.«

— »Egy másik szobában áll egy Adonis, valami Opp nevű angol ur s mögötte egy Jason, a bajor herczeg számára. ¹⁾ Mind a kettő, bármely oldalról nézve, igen szép, de még nem kész. Még egy Mars, egy ifju pásztor, és egy Psyche emelik e hely szépségét, s egynéhány basrelief, mely úgy van componálva, hogy könnyen görök antikoknak nézhetné az ember: különösen egy Centaur kiváló szépségű!«

»E hajlék egyik zugában egy ifju magyart pillantok meg, a ki Csokonait alakítgatja. Fájdalom, semmi talentuma sincs. Nem is hiszem, köztünk maradjon, hogy magyar emberből szobrász valaha válhassék ő.«

Miért? nem mondja meg. Eláruljam-e, hogy az a fiatal szobrász, a kiről itt szó van, nem más volt, mint a mi jó Ferenczynek! — Ifju nemzedék, rajtatok áll, hogy nagy hazánkfíát e tekintetben

¹⁾ Lásd erről *Jaquemont* érdekes cikkeit, a *Revue de deux mondes*-ban 1879. szept.

mindinkább megczáfoltatok. Különb okát Széchenyink ama kicsiny-
lő jóslatának én abban vélem rejleni, hogy szerinte a festésznél
inkább a fantázia, a szobrásznál ellenben a realismus működik:
ő pedig honfitársait épen igen gazdag fantáziával, de kevés prak-
tikus észszel megáldottaknak szokta képzelni. A czáfolatot a
tehetséges szobrászoknak ujabban nálunk keletkezett egy kis
légiója félig-meddig már meg is adta. Vajha politikusaink se
késsenek megadni azt!

Azalatt térjünk vissza naplónkhoz.

»Thorwaldsent a németek mind egy magasságra állítják Canova-
vával, sőt basreliefben elébe is teszik; de e tekintetben nagy illuszió-
ban ringatják magokat: a kettőt együtt még említeni sem szabad.«

Siecsünk emlékezetbe hozni, hogy Canova akkor már zenit-
jén volt, Thorwaldsen pedig még emelkedőben. A dánok e nagy
büszkesége sokkal később csinálta a kopenhágai Mária templom
diszitményeit, de Róma őt már akkor is »il patriarca del basso
relievo« czímmel tisztelte meg. S melyik utazó előtt nem marad
örökké feledhetlen Svajcz egyik kincse, a luczerni oroslán! stb.

»Shadov híressé lett a fonónője és fürdőből kilépő leánya
által. Gyarló művész! Nem sokat tartok reá.«¹⁾

»Végre Canovához érek. Ez a csodaszerű ember egészen
el van telve, csordultig eltelve a bizonyos isteni nedvvel
(Göttersaft!) mely a mindenséget élteni, s a természetben min-
den tárgyba, még egy kőbe is lelket önt. Hogy minő ajándékokat
hagy ez hátra az utókorra, az nagyszerű! Szobrait látni, s azok igaz-
sága és elegantiája által elragadtatni, az egy, s ez alól ki nem von-
hatja magát senki, még az az ó-német sem, a ki oly föltett szán-
dékmal jött ide, hogy hibát találjon. Műhelye, már t. i. máskorhoz
képest most üres volt. De az itt maradott gypsminták némileg
pótoltják a márvány eredetit, s ily módon a telep mégis egészen
be van népesítve. Bizonyos coquetteriát helyeztet abba, hogy
művei jól legyenek állítva s megvilágítva, szóval hogy azokat jól
s ajánló módon mutathassa be. Ő a márványból olyat tud idomí-

¹⁾ Később lett igazán híressé, mint az élethű realismus képviselője a
modorosság ellenében, Berlin, Stettin, Wittenberg méltán büszkének reá.

tani, a mit az ember merőben lehetetlennek hisz, míg e remekműveket nem látja; de csak aztán tanulja ám az ember megbecsülni a követ, és sajnálattal néz minden darab alabástromra vagy carrarai márványra, mely nem kerülhet Canova alakító keze alá.«

»Noha a szobrász művészetének bizonyos korlátai vannak, s ő soha sem követheti föltétlenül eszméit, mert mindig számításiába kell vonnia az anyagának súlyát, tömörségét, törékenységét: azt kell mégis hinnünk, hogy Canova soha sem jön legkisebb zavarba, mikor folyvást új szobrokat, új testidomulásokat és új csoportokat gondol ki. Könnyen teszi ő ezt, s ha ezt a nagy változatosságot magunk előtt látjuk, azt hisszük, hogy az nem is nehéz. A nők egész lényökben mást mutatnak, mint a férfiak, olyan puhák, gyengédek, mintha egészen más kőből volnának alkotva. Leányai olyanok, hogy az embernek beléjük kell szerelmesedni. Én rajtam ez bizonynyal megtörtént volna, ha különben is nem lettem volna már egy márványhölgybe szerelmes! Melyik nagyobb örültség: az én hideg szerelmem nézésébe, vagy Velenczében az Albrici úr Hebejébe merülni el báméskodva? Biz' isten, nem tudom.«

»Műveinek sora szinte végetlen. Berio Venusa Nápolyban, ama Hebe Velenczében, a két Gladiator a vaticánban, a Perseus, az alvó Venus, kit Ámor fölébreszt. Ez utóbbi az angol kormányzó herczeg tulajdona. Most mását csinálja, de nem fogja befejezhetni, testének bizonyos domboru részén egy fekete ér mutatkozik, mely észrevétlenül a kőben rejlett. Én szörnyen sajnálom, de ő kérhetetlen, s annyira fölbecsüli ama testrészt, hogy azt állítja, inkább akármilyen világban legyen szürkére és feketére tarkázva, csak az ne. Oly egyszerű s oly megható, igazán csodamű! — Amott van egy hatalmas Centaur, megy Milanóba. Rossi szellemdús képe s Washington angolos képe egymásra néznek. Amaz a Muzsák társaságában élt, ez — bizony kevésbé jó társaságban. Itt van Mária Lujza, s vele szemben F. Leopoldine, mindakettő jócskán hizelegve. Tovább menve, ismét egy Hebe-t látok, gyönyörű, szinte kéjt lehel. Vannak mégis nők, a kik szében megtermettek, mint maga Venus, — legalább hitem szerint,

s meg is mernék esküdni reá ; de olyan szép férfit, minő a belvederi Apollo, nem ismerek egyet se !

»A Paris, az Ámor és Psyche, s végre a malmaisoni Terpsychore, mely most az orosz császáré, véghetetlenül elbájoltak, s valóban boldognak tartok minden embert, a ki Canovától bírhat egy szobrot.«

Legnagyobb szerencséjére, *eladó* e műhelyben épen semmi sem volt : üres erszénnyel nem folytathatta volna útját. Hiába tanulmányozta előre Anakreont, nem láthatta volna Athént és Korynthot !

»A Terpsichore egy másolatát megrendelte a bajor király, a ki szívesen áldoz művészi tárgyakra néhány forintot ; de utóda — sokkal többet fog áldozni.« Ez volt a híres Maecenas, Lajos, ki nek sikerült a kietlen Münchent német Athenné varázsolni át !
»Egy Hercules a Torlonia palotát ékesíti ; egy Béke Oroszországba ment ; egy Napoleon Angliába ; több kisebb darab Spanyolországba. Így minden vidék, minden ország Canova egy-egy teremtésével büszkélkedik.«

Megemlékezik ezen alkalommal még Camuciniról és Bartholdiról, a mely utóbbi Metternich barátságával szeretett dicsekedni stb.

Több évvel később Bécsben, az akkor virágzó Dannäcker-nél rendelt meg egy basrelief-t. A levél, melylyel a művész ez »adományát« megköszönte, mintául szolgálhat bármely maecenaszkodó magyarnak, s azért legyen szabad azt, mintegy befejezésül, ide igtatnom. »Édes Dannäcker ! Kilencz havi távollét után« — írja nov. 15. 1823. — »ide megérkezve, kimondhatatlan örömemre itt találtam Ön domborművét. Habár avatatlan vagyok, de biztosíthatom, hogy nálamnál nagyobb hévvel és szeretettel senki se karolhatja fel az Ön költői lelkének ezen alkotását. Úgy vagyok meggyőződve, hogy én csak a kőnek az árát fizettem meg, mert ahoz nem vagyok elég gazdag, hogy olyan művészt, mint Ön, megjutalmazhassak. Ha Önnek netán örömet szerez az a gondolat, hogy egy nagy tisztelőjét örök hálára kötelezte le s egy soha az életben meg nem fizethető ajándékkal lepte meg : úgy Ön iránti tartozásom némileg kevesbednök. A legőszintébb érzelem-

mel mondok Önnek köszönetet, egyuttal Bécs városa és Ausztria nevében is, s a meddig a művészet országa terjed, az Ön geniusa e kedves alkotásáért. Tiszteljen meg barátságával, s tartson meg emlékében.« stb.

A két költői lélek közül melyik van ezzel jobban megisztelve?!

Még 1829-ben gr. Károlyival tett külföldi utazása alkalmával is Stuttgartban meglátogatta az agg művészt. Ez örömben átkarolta s megsókolta őt.

Szinte magában értetik, hogy aki annyi érzékkel bírt a domborító művészet iránt, az nem maradhatott közömbös az építészet iránt sem. Olaszországban főleg Palladio építvényei nyerték meg tetszését. Sajátságos ironiája a sorsnak t. k. az is, hogy czeni kastélya, melyben lakott, daczára a rajta több ízben tett változtatásoknak és javításoknak, soha sem bírta egész megelégedését. Betegség esetét kivéve, ritkán is tartózkodott abban egy folytában huzamosb ideig. A parkrendezőknek egy jó tanácsot ad, melynek gyakorlatiasságáról, kik falun laktunk, sokszor meggyőződhattünk. Ha nem tudod, merre vezesd az utat, várd be, míg az emberek ösvényt törnek a pázsiton át; az ő lépteik nyoma legbiztosabban meg fogja jelölni neked a legczélszerűbb út irányát.

A huszas évek alatt az országot több irányban bejárván, sokszor türelmét vesztí, hogy az embereknek nálunk a »comfort-ról még legkisebb fogalmuk« sincsen. még olyan uri háznál is p. o., minő a Somssich Pongráczé, a grófi ág alapítójáé volt! A jobb állapotok utáni epesztő szomjánál fogva, sok helyen, a hol pedig tartottak valamit magukról, ő csak »Abderát és abderitákat« lát.

Hogy Budapest, — akkor még csak Buda és Pest, — szépitése, egy művelt főváros rangjára emelése, óhajításainak, gondoskodásának, fáradozásainak egyik legfőbb tárgyát képezte, azt ki nem tudja. Hálátlanság lenne valaha elfelednünk. S ki hinné, hogy egész küzdelembe, a tolakodásig menő nagy utánajárásba került, hogy az akkor fenállott u. n. Szépitési bizottságba, — a

mai közmunka-tanács ama mesquin elődébe, — bevéteessék. Úgy látszék, mintha a főherczeg nádor ellene volna. Közéletünk eme Nestorához való viszonya különben is a legérdekesbek közé tartozik. Kezdetben idegenkedéssel, sőt bizalmatlansággal viselkedtek egymás iránt. Hogyne! ez a fiatal mágnás, a ki huszárdolmányán keresztül engedte hatolni a felvilágosodás első sugarait, a ki tele volt exaltatióval, angol és amerikai eszmékkal, s a legveszélyesb újításoknak kész volt szószólójává szegődni, — az valamint a bécsi udvarnál, úgy a budavári fiók-udvarnál is nem lehetett valami szívesen látott vendég; s jegyezzük meg, hogy ő minden mellőztetést nagyon zokon vett. Ő meg viszont, minden szabadelvűségnek s alkotmányos haladásnak született ellenségét látta a nádorban, s annak fejbőlintó környezetében. A híres 1825-ki országgyűlésen a főherczegnek e szónoki fogása: *Etiam ego ex sanguine Arpadiano — könyekig meghatott több jelenvoltakat.* »Nagy szó ez«, — mondá egy öreg úr zokogva, — »gerjeszti az ember szívet.« Széchenyi pedig gúnynyal vegyes felindulás közt írja naplójába: »Hogy olyan vérnek ily ereken kell hűledeznie, s még csak haragra sem lobbantja az embereket!«

Később, amint a kormány is, legalább a külső legalitás szempontjából, helyesebb irányt vett, az anyagi haladás elébe pedig megszűnt gátakat vetni: az a nagy bizalmatlanság a nádor és nagy hazánkfia közt mindinkább elenyészett, s egyik a másika bölcs felhasználásának adott helyet. Ez az út végre egymás kölcsönös megbecsülésére, s majd igazi tiszteletre, barátságra vezetett. Egy húsz évvel később egészen másnemű megjegyzéseket olvasunk Széchenyi naplóiban is. Az 1843/4-ki országgyűlés alatt a mágnási ellenzék egy-két ifjabb tagjának sehogy sem tetszett az, hogy a nádor egy bizonyos órában rendszeren néhány kanál meleg levest szokott enni, s e miatt vagy ott hagyta az ülést, vagy fel is oszlatta azt. »Minek neki az a leves«, kérdék zsörtölődve. »Hát csak azért«, felelt Széchenyi csitítva, — »mert vagy negyven évvel öregebb akármelyőtöknel.«

Amíg ez a barátság megérlelődött, bizony elég boszuságot is szereztek egymásnak. Voltak, — s ma már nincsenek? — hirhordók, kik szorgalmasan hintgették köztük az apró plety-

kák konkolyát. Széchenyit ette a mérég, hogy a nádor a legszebb fákat a városligetben kivágatta, s hogy majdnem közönyösen veszi az ő hallatlan erőfeszítését egy sétatérnek, — hol? az Újépület tövében — leendő létrehozásában. Majd a Casinót becsmérelte az öreg úr, egyszerűen egy ronda dohányzó-klubnak nézve azt, stb.

Mi könnyelmű utódok, a kik derék elődeinktől oly sokat ingyen kaptunk, — nemde csak azon csodálkozunk, hogy, ha köz-sétatér, hát miért kelle oly keserves adakozások útján létrejönnie, de még inkább azon, hogy miért nem tették mindjárt oda, a hol most van, az Erzsébettérre, hanem amoda isten háta mögé, ügyelgő közkatonák és pesztonkák számára?! Más idők voltak azok. Ez a hely vásártérnek kellett; amaz pedig — senkinek sem kellett: nyílt tér a hazafiság naiv buzgólkodása számára.

Ha a nádorral lassan ment is a dolog, de a nádor fenséges nejeinek: Mária Dorottya főhercegnőnek osztatlan kegyeivel dicsekedték. A hányszor jött, mindig szívesen látta, csókra nyújtá neki kezét, megmutatta benső lakosztályait, bibliát is ajándékozott neki, megjelölve szorgosan mindazon helyeket, melyeket különösebben szívére akart kötni.

De volt a hercegasszonyuk egy gyönyörű kis leánya, Mária Henrietta (sz. 1836.) E szép gyermekbe Széchenyi oly szerelmes lett, hogy látása mindig a legrózsásabb kedélybe hozta. Nejét, Crescenceot, mikor áldott állapotban volt, oda vitte, hogy jól megnézzze s úgy elteljék vele, hogy születendő gyermekök majd reá üthessen. E harmadik gyermekök csakugyan leány lett, de korán meghalt, mielőtt szülőinek benne helyeztetett reményeit teljesíthette volna. A góthai almanachba sem jutott belé; élő eszményképe ellenben úgy fordul elő ott, — s ismerjük és tiszteljük közelebről is, — mint a belgák királynéja.

* * *

Ime előttünk áll Széchenyi: minden ízében költő!

Mint a legmagasb körökben forgó világfi, mint galant udvarló, mint figyelmes utazó, mint politikai agitátor, szónok és

publicista, végre még mint családapa is — soha sem tagadja meg magát.

Költőnek mondom, holott csak aesthetikai műveltségét akartam feltüntetni; de előttem aesthetikus, költői ér nélkül, mindig horzasztó volt! Széchenyinnél aesthetika és poézis egymást emelik, kiegészítik.

Avagy mi okozta volna, hogy politikai röpiratai, ephemer tartalmuk daczára is, oly mély, oly tartós benyomást tettek nálunk? A stíl ama sajátosságain felül, miket már említettem, — eltekintve a hatalmas egyéniség nagy tekintélyétől is, — a költői exaltatio ama vörös fonala az, mely sorain akkor is, mikor azok népszerűtlenek voltak, tisztán felismerhetőleg végig huzódott, s az exaltatióra mindig hajlandó magyarnak szívhúrjait hozta rezgésbe. Ezért szerette a mottókat és idézeteket, s főleg hazai költőinkből. Virág, Berzsenyi, Kisfaludy, Vörösmarty váltakoznak velök szárnyaló képzeletében. S mikor a Kossuth elleni velőtrázó polemiaiban a budai hegyekben állítandó magyar Valhallát indítványozza, hogy: »legyen vérünk jobb része, ha bukunk kell, halálban legalább egyesülve«, — nem írja-e egyikét ama szép évtized legszebb hazafias költeményeinek?!

Ez a költői lelkesedés, melyet ő egy helyütt, francia szólamot használva »coup de'hache hache«-nak nevez, s fajtánk egyik kiváló, minden jót ígérő jellemvonásának tart, kezdettől végig, fel és alá, híven kíséri őt, és soha el nem hagyja. Ez melegíti, midőn első emlékezetes fölléptekor, rég táplált óhaját teljesítve, egy egész évi jövedelmét a haza oltárára teszi le. Tudni kell, hogy jóval korábban, egy ismerőse előtt úgy nyilatkozott, miként ha megérhetné azt, hogy egy álló hid köti össze Pestet Budával, szívesen feláldozná e célra egy évi jövedelmét. Ez a »coup de'hache«!

Ez lüktet ereiben, midőn kenetes, bár legkevésbé sem szabályos szónoklataival hallgatóit elragadja; ez vezérli a tollat, melylyel a magyar publicistai irodalomnak első alapítója lesz; ez láttatja vele »kéjálomban« »vérünk jövődő felemelkedését«, ez rabolja el később álmait s minden nyugalmát; ez viszi »egy füstbe ment élet« romjain, a döblingi őrfültek házába; ez adja végre ke-

zébe az öngyilkos fegyvert, mely a szenvedések tűzében megtisztult lelkét égbe szólitja.

Kik mély meghatottsággal álltuk körül, ha csak gondolatban is, e Nagyunk ravatalát, némi vigaszt találhatunk s egygyel több büszkeséget azon tudatban, melyet megerősíteni volt e soraim célja, hogy a »legnagyobb magyar« egyuttal az általános emberi s európai műveltségnek nemcsak magaslatán állott, hanem azt, ihleténél, eredetiségénél, érzülete és észjárása sajátóságos lendületénél fogva olykor még túl is szárnyalta.

Ha megérhette volna aesthetikai művelődésünk s igényeinknek, mit ő nemzeti csinosodásunknak szeretett nevezni, oly sokat igérő legujabb föllendülését!

Egyszer 1829-ben, Wenckheiméknél, a jelenvoltak nagy hüledezésére, úgy nyilatkozott, hogy minekünk az afélékre még gondolni sem szabad, míg oly sok más fontosabb dolognak p. o. csak egy *örültek házána*k is, stb. stb. hijával vagyunk!

A n ö k.

I.

Voltak, kik e fejezetnek gyűjteményünkben kihagyását ohajtották. Nem osztozhatom nézetökben. Szerintem kimustrálni ezt annyi volna, mint Széchenyi élet- és jellemrajzából épen azt a »veres fonalat« tépni ki, mely minden mozzanatán végighuzódva, egyedül teszi őt megérthetővé, egyedül teheti őt, minden emberi gyarlóságai daczára is, igazán kedvessé előttünk.

Az újabban föléledt mémoire-irodalom e korszakában sokat megtudunk, mit a félénk discretio azelőtt a történelmi igazságnak, sőt nem ritkán az igazi erkölcsi reputációnak is rovására rejtve tartogatott.

Gróf Széchenyi István a nemben is páratlan, megbecsülhetetlen örökséget hagyott reánk naplóiban.

Fölhasználhatjuk azt a nélkül, hogy a kissé ledér francia »Cherchez la femme« mondásnak hódolnánk. Tétova nélkül használhatjuk föl, ha eszünkbe juttatjuk a boldogultnak egyik végrendeltében kifejezett amaz óhajtasát, hogy szive, minden emberi érzés e jelképi kifejezője, mellüregéből kivétetvén, borszeszben üveg edényben tartassék és közszemlére kitéessék, miszerint annak legtítkosabb lüktetéseit is, többnyire a haza sorsa feletti kinos görcsökbe zsugorodásait, mindenki megláthassa.

Bizonyyal keveset tudna nekünk mondani egy spiritusban uszó húsdarab; de annál többet beszélnek az élő kéznek ez előttünk fekvő följegyzései, melyekhez őszinteségben hozzá foghatót semmiféle hírességek confessiói fel nem mutathatnak.

Ne nyomjuk el azokat. Ne fosszuk meg magunkat az azokból vonható sokoldalú tanulságtól.

Ha rejtély marad valami, hagyjuk rejtélynek. Kell valami azoknak is, a kik utánunk jönnek. ¹⁾ Legyen meg az öröme, új fölfedezésein, a lélekbúvárnak; legyen meg diadala a ragyogó írónak.

A lélekbúvár nem egyhamar fog eltelni a sokoldalú s mégis oly mély egyéniséggel; a szellemes író nem fogyhat ki az anyagból, mely a közönség érdeklődését, tapsait irányozhatja feléje.

Csak azokat távolítsuk el, egy horatiusi »Odi profanum vulgus et arceo«-val, a kik a cím után indulva, melyet e tanulmányunkban adunk, s őszinteségünknel fogva is, melyet általában kötelességünkkel tettünk, valami csipős, csiklandós dolgokra, afféle »chronique scandaleuse« kitépett lapjaira tartanak számot.

Előre megmondom: ilyennel nem szolgálhatunk.

A mi lesz, arra igazi nyencz, de még egy kezdő is orr-fintorítva fogja mondani, hogy nem érdemelte meg a fáradságot.

Kevés embernek szerzett Amor isten annyi keservet, s fizette meg vele oly busásan a »könybefúlt gyönyört!« Tépelődésre s önkínzásra hajló természete minden téren talált elég tápot, de sehol annyit, mint a szerelem rózsatövises útain, melyek őt majd mindig egy-egy zsákutczába vezették, s csakis hosszú évekig tartott megpróbáltatások után engedték eljutni a viszonzott szerelem, a családi boldogság csendes révébe.

Végig figyelemmel kísérve hányattatásait, lehetetlen lesz meleg részvétünket megtagadni tőle, önmagunktól pedig azt a gyönyört, melyet egy szép lélek fejlődésének, tévedéseinek vezeklésének, folytonos és erős küzdelmek közt a tökély mind magasb fokára fölvergődésének szemlélete nyújt.

Tragikai háttére van ennek is, mint hazafiságának s politikai szereplésének. Egy sötét pont a láthatáron, melyet avatatlan szemek nem látnak, de a mely holdog pillanatokban is ott van, s újra meg újra föltűnik előtte, hogy elkeserítse diadalait, megrabolja álmait, mardosó kígyókkal népesítse be sötét szívét, s végre az örület éjét borítsa arra, kinek elmevilága egy nemzedéket vezérelt.

¹⁾ Bővebb részleteket lásd: Budapesti Szemle. XXII. kötet. 1880.

A közéletben, mint egy árnyék kíséri őt a rögeszme, hogy Magyarországnak veszni kell, s hogy vesztét épen ő fogja előidézni, a ki új életre akarja kelteni. A magánéletben . . . ne lett volna egy ily árnyék? ily rögeszme? Fájdalom! a kezünk alatt fekvő — nagyon is őszinte följegyzések — nem hagynak kétséget ez iránt. Egy drága lénynek, kiért életét odaadta volna, de kit szeretni vétek vala, ő okozta kora halálát. Igaz-e? Ne kérdezzük; sőt kétkedjünk bátran benne: de hogy az, a kit ily árnyék, ily rögeszme kísér, boldog nem lehet, az iránt egy lélekbúvárnak, egy komoly embernek sem lehet többé kétsége.

Könnyű azoknak beszélni, a kik hasonló lelki gyötrelmeket soha sem éreztek, könnyű, leszállva a hétköznapiasság legalsó fokáig, ismételni ama közhelyet, hogy az a szerencsétlen délibábok hőse nem is bolondult meg, hanem mindig bolond volt, de csak Isten tudja, mit és miért mér egyes emberre, a mitől roska-doznia kell!

Az első sor, mivel szemünk találkozik, már egy ily lélektani rejtélynek kulcsát adja kezünkbe.

»Aug. 9-dike (1814) életem egyik legnevezetesebb napja. Első lépés a boldogtalanság felé: — — alapja későbbi kétségbeesésemnek.«

Mit jelentenek e sorok? nem értjük. Egy huszouhárom éves ifjunak aránylag későn serdülő korában többféle ily, előtte legalább emlékezetes, eseményt képzelhetünk. Lehet, hogy tévedek, midőn ez első ballépést épen a szerelem rovatába sorolom, holott annyi más alkalom is kínálkozik valamely félrelépésre, s későbbi megbánásra: egy világos, a fekete pontot megjelöltük, fellegetket, vést jósolhatunk.

Fordítsunk. Íme. »November 3-án (ugyanazon évben) oly valami történt velem, a minek reám nézve minden esetre szomorú következményei lesznek; sőt meglehet, hogy épen azért lövöm egyszer még föbe magamat.«

Olyan ez a két hely, mint virágbokrok közt lappangó egy-egy kurta kigyó. Előtte és utána vidám, sőt dévaj sorok olvashatók. többnyire tréfás adomák az udvari s előkelő élet köréből.

Többek közt egy naiv vonás sógornőjéről is, Carolinról. Ez valamely estélyen az éhezve hozzá közeledő Clamtot komppal kínálta meg, s midőn más oldalról egy ifjú adjutáns tréfából azt súgta fülébe, hogy az orosz czár ki nem állhatja ám, ha valamely katonatiszt kompotot eszik, ezt a kényes ügyet rögtön egyenesen ő felsége elébe vitte, s hangos interpellatiójával szinte zavarba hozta a galant uralkodót, ki persze az egészeztől mitsem tudott. Stb. eff.

Fordítsunk, mindjárt komolyabb hangulatra akadunk.

»Többféle okaim vannak,« így ír csak néhány nappal később, »s ezek emléke bár mindig szent, de egyuttal rémületes lesz előttem, hogy innét elutazzam Olaszországba, vagy akárhová. — — Évek óta készültem ez útra, mely sebeimet behegesztendő, egykori kedvemet visszaadandó, s ah édes Isten! lelkiismeretemet megnyugtató volt. Testvérem Pál el akart kísérni, s már minden előkészület meg volt téve, hogy együtt éljünk, együtt utazgassunk, együtt haljunk meg. Reám nézve ez nagyon kívánatos volt, s boldognak érezem magamat, hogy ily útítársam lehet, a ki nemcsak legközelebbi vérrokonom, de legjobb barátom, kivel együtt nőttem föl, ki — mindenem a világon. Bármily fájdalmasan esett is nekem a búcsúzás, el voltam reá egészen készülve. Istenemre, annyira nem vesztettem el egy perczig is eszemet, hogy tetteimnek, kezdeményezéseimnek minden következményét, utolsó hajszálig, világosan ne láttam volna magam előtt. Legtöbbet tett pedig megnyugtatósomra épen az, hogy bátyám is velem jön. E biztos tudatban bécsi tartózkodásom utolsó napjait, bár nagyon boldogtalan valék, gond nélkül töltöttem el. S íme, bátyám egyszerre megbetegszik, nem jöhet, s én november 30-ka éjjelén (1814) a leghorzasztóbb kedélyállapotban magam hagyom el Bécset. Sokat szenvedtem ez útamban!« stb.

Kedélye mindamelllett friss úti benyomások alatt csakhamar földerről, kivált mikor Olaszország bájos ege alatt, s jó országútain találja magát. Szórakoztatja magával vitt ostoba inasa is, kinek néha a legjobb ötletei vannak. Tarvis kopár, hegyes táján például a nőket oly rútaknak találja, mintha mindegyikök egy-egy szikla ormáról szakadt volna le. stb.

Nápolyban akkor Murat uralkodott, »ce magnifique lazaroni,« mint az angolok nevezgették, s udvart tartott, mely némi nevetségesség bélyegétől soha sem szabadúlhatott. A királyné ellenben, a ki egy keringőt tánczolt vele, nyomban megvesztegette, mert míg a többi hölgyekre megvető élczeket szór, ebbe a nőbe már »szerelmes tudna lenni.«

De ő reá azalatt egy angol lady vetett szemet, a ki versenyt tanúlt vele olaszúl, s egy használható nyelvmestert is küldött neki. Ennek viszont volt otthon egy csinos felesége, kit kellemetlenül szokott érinteni, ha férje, rendes órái mulasztásával, váratlanúl lepte meg jól őrzött házi tűzhelyénél.

Wertherünk, kinek oly nagy oka volt Bécset elhagyni, ime a legjobb úton van szívsebe gyógyulásához. Nemcsak a nápolyi udvar különösségeit kíséri sas-szemmel, nemcsak a titkos rendőrséget ülteti föl egy költött levéllel, melyben az itt látottakat a legkedvezőbb világításba helyezi, s mely levele, ügyesen az illetőknek kezébe játszva, tökéletesen helyrehozza egy első igazi levele rossz benyomását; megfigyel ő e mellett mindent, mi egy gondolkozó utast érdekelhet, s gyűjt tapasztalatokat, melyeket később, reformátori pályáján, használhatni fog.

S ily tanulmányok közt hogyne venné észre a női szépség és szépség, szellem és szellem közötti különbséget.

»Lehet-e szebb valaki« — kérdi egyszerre — »mint ez a kis A . . . s? Egész nap egy kis bábuval játszik. Ha megszólítom, nagy zavarba jó, s bárgyú dolgokat beszél. Én afféle bolondságokat mondok neki, minőket egy 16 éves nőnek mondani szokás (?) Hogy szeretek ablakai alatt járkalni, miszerint őt megláthassam, hogy beállok M.-nél, a ki vele egy házban lakik, titkárnak, csak hogy mindig láthassam, mikor a galambjait eteti, s hogy ugyan ezen oknál fogva keresem amaz úr titkárjának is a barátságát stb., mindezekre meghátottan csak azt felelte: vous êtes bien bon. Később másoktól kérdezte, hogyan kell a nevetem kimondani.« E kimondhatatlan név alatt aztán levelkék is menek a kis ártatlanhoz, melyek nála látszóan jó fogadtatásban részesültek. de vajon válaszra is érdemesítették-e? az nem tűnik ki. Pedig ama lady

tüzes és majd kihívó, majd szemrehányó levelkéi meg vannak uti jegyzetei közt örökítve, sőt némi gondot is szereztek a szívtelenségében megátalkodott huszárcapitánynak. Tegyük fel, hogy angol nőnek is csunyácska lehetett. Azt tehát magára hagyá, a kis Hortensianak ellenben — mert A—s hgnőt így hívták, — nem hagyott békét, míg nagy pirulások közt ki nem vette belőle a titkot, hogy férjét bizony nem szereti. Vous ne connaissez pas l'amour! n'avez-vous jamais aimé? faggatja tovább. Ez a legbájosabb havasi hajnalpírral arczán, igenli, hogy szereti — szülőit. »Oh Amor!« kiált föl erre elragadtatva, »meg akarod szegényt kímélni, hogy később majd annál kegyetlenebbül megkínóhasd?!« »Olyan fiatal«, teszi hozzá később, »s olyan gyermek, hogy szerelemről nem is fogok többé szólni neki; úgy hiszem, csak megriasztanám vele.« Az udvari bálban azért mégis folyvást udvarol neki, nagy kitüntetésnek veszi, hogy — bár ártatlanságában — a csákója tollát kis kezével érinteni kegyeskedett, s elég malitiája van arra is, hogy férjének mindig sokkal mélyebb bőkökat hány, mint magának a királynak.

Jó, hogy aztán elment egy időre Milánóba.

Mi lett a vége?

A kis Hortensia férje, szerencsére, tisztában volt önmagával az iránt, hogy ő nem tartozik a szeretetre méltó férjek közé, s így csakis véletlenül történhetett az, a mi történt. Széchenyi t. i. csakhamar visszafordult Nápolyba. Este felé érkezett, s épen mikor a színházból mentek ki. Megpillantva választottját, odasiet s nyájasan kezd beszélgetni vele; de férje, erre mitse hajtva, karon fogja, befülteti hintójába, s udvarlója orra előtt becsapva az üveg ajtót, haza hajtat vele. Látták pedig ezt mások is. Fölforrott a mi huszártisztünkben — hogyne! — a méreg, bezúzta volna még azt az ablakot is. Majd prima furia, egy kihívó levelet ír, melyet a véletlenül oda jött d'Aspre diktálása után, egy még gorombábbal cserél föl, csak a fegyver közt engedve választást a sértőnek, ki miatt szándéklott végleges eltuazását is ez egyszer elhalasztja. Várva a választ, zavargó epéjén egy hánytatóval könynyit; többi idejét Thidolf, de Rothelin, s de la Bruyère kedvencz íróival öli el. Vele volt Batthyány Baptiste. Jókor reggel az ab-

lakon át meglátják a kihívott férjet. Maga jön! Bizonynyal kardot, pisztolyt hoz magával. »Összeszedem magamat« — folytatjuk saját szavaival — »hogy kellő komolysággal fogadhassam. A duca a mint gyanítám, előbb Batthyány szobájába nyit be, ünnepi öltözetben s néhány perczig mintegy várakozva a beléphetési engedélyre. B., a ki ily esetekben f— gyerek, igen jól vitte szerepét. Erősen megnézte félszemmel, s halál és végítélet volt tekintetében. A duca remegett mint egy faág, s váltig erősítve, hogy már régi jó ismerősök, erővel magához ölelgeté, s félelmében annyi badarságot beszélt össze-vissza, hogy gyilkos fegyverről többé már szó sem lehetett, s én elérkezettnek véltem a pillanatot, bomlásnak indúlt ellenségemre komoly magamtartása egész súlyával rárohanni. Ő megragadá két kezével a fejemet, — ördögi ereje van; — vagy tizszer egymásután megcsókolt, s annyit fecsegett megint össze-vissza, hogy végre is föl kelle kaczagnom. A párbajból, természetesen, semmi se lett. Magam se bántam, mert ily ügyet kevesebb komolysággal soha életemben nem tárgyaltam. Számos bókjai közt még olyat is mondott, hogy soha sem látott szebb hadsapatokat a mieinknél. Ilyet állítani nyilván csak a leghalálosabb veszedelemben lehet« stb.

Huszárkapitányunk természetesen lovagias kötelességének ismerte, a baráti látogatást viszonzni, különös súlyt fektetve arra, hogy a duchezsnál is óhajt tisztelegni. Ez a látogatás azonban csakugyan búcsúzó volt. Az unalmas hármast, mert a férj nem akart tágítani neje oldala mellől, úgy sikerült megszakítania, hogy egy Milanóban lakó, vele különben rég meghasonlott testvérjéhez íratott meg vele egy korábban ígért levelet, mi alatt pár perczre egyedül maradhatott a nővel, kit aztán, még egy rövid tréfás páholylátogatáson kívül, úgy látszik, soha többé nem látott az életben. Jobb is!

Elhitette azonban magával, hogy ha nevetik is Nápolyban, ő komolyan szereti azt a kis ártatlant, a ki — ismerjük el hálásan, — egy kis balzsamot mindenesetre csepegtetett fájó szívébe.

A könyv maga, melyből e kissé ledér epizódot kiírtuk, az adomák könyvének volna nevezhető. Egész tartalma s hangulata

a mellett tesz tanúságot, hogy írója még csak játszik az érzelmekkel, s a szívsebekkel.

Ily boldog fölszínen úszásra mutat egy meglehetősen hosszú német költemény is, az ephesusi gyászoló özvegy ismeretes meséjéről, a mit többek közt Voltaire is földolgozott. Ezt ő méltónak tartotta teljes szövegében lemásolni. Így kezdődik:

Es war einmal zu Ephesus
Ein Mänchen und ein Weibchen,
Sie lebten unter Scherz'und Kuss
So zärtlich wie zwei Täubchen.

Tartalma pedig abból áll, hogy a férjecske egyszer kiment és halva jött haza. Síró özvegyét eljő vigasztalni egy katona, a kinek azonban egy akasztott embert kell vala őriznie. De a míg az asszonyt vigasztalja, leloppák az akasztottat. Halál a büntetése a kötelességmulasztónak, ha a jó özvegy meg nem menti olykép, hogy hamarjában siratott férje holttestét akasztják föl amaz elveszett helyébe. Ez az eset Propertius idejében történt, s a költő így végzi:

Ah, selten ist zu unsrer Zeit,
Das Beispiel gleicher Zärtlichkeit,
Und gleicher Seelenstärke!

Nem sokára már Bécsben Lajos bátyjának azt magyarázgatja, hogy az ember egészen boldoggá, elégedetté teheti magát csupán csak idejének okos beosztásával. Úgy olvasta egy angol könyvben, hogy Cato a censor csak három dolgot bánt meg életében, úgy mint: 1-ször hogy egy titkot közölt a feleségével 2-szor hogy tengeren útazott, mikor szárazon is mehetett volna 3-szor hogy egy egész nap semmit sem tett.

Valamely tudákos ismerősnőjét pedig e mottóval bosszantja meg:

Sans esprit femme belle et bonne
Vaut mieux que femme belesprit.

Egyébiránt nyugtalansága tovább hajtja, Párisba, majd Londonba, hol mistress Wood házánál keres vigasztalást, s gyakorolja az angol nyelvet. Otthonos lesz a legelőkelőbb körökben

a Prince Regent udvarán, ki úgy megkedveli, hogy el sem akarja bocsátani; de otthonos a közép és alsóbb rendűek között is, kiktől tanulhat valamit. Lady Melbornél megismerkedik a kissé hóbortos Lamm Caroline ladyvel, kinek félig szórakozottan, azt a vallomást teszi, hogy a Caroline név nagyon végzetes reá nézve s hogy hasztalan erőlködik azt kitörölni emlékezetéből, mire amaz mintegy szavánál fogja, hogy tehát akkor őt sem fogja, mint a ki szint' ezt a nevet viseli, többé elfelejteni. Széchenyinek minden további élc torkán akadt. Ama delnő azon este a Drury Lane színházban újra fölvette a társalgás fonalát. Épen egy bakot lőtt volt Széchenyi, ismét szórakozásból. Tudniillik valamely ladynek a lábáról levén szó, azt a megjyzést találta tenni, hogy az elég piczi »pour une anglaise«, mire mindnyájan összenéztek, midőn aztán Caroline közbeszólva, rögtön más tárgyra terelte át a beszélgetést. Azt igényelve magának, hogy ő egy pillanat alatt meg tudja itélni mindenkinek a jellemét, Széchenyit a következő prognosticonnal lepte meg: »Önnek nincsenek elvei, igen könnyelmű, szíve kitűnő, szellemes, jócskán olvasott, de élettapasztalása csekély; van tehetsége az embereket mulattatni, s mindent, a mit mond, tetszetős színbe öltöztetni, de nem fog soha egyhez erősen ragaszkodni: mert a szerelem ugyan állandó önben, de a tárgyát ön igen sokszor változtatja!«

Futólagos jegyzeteiből ez időben annyi kivehető, hogy a ladynek volt némi oka emberismeretére oly büszkének lenni. Egy grófnő többek közt észreveszi, hogy Széchenyi, ha vele egyedül van, édes grófnőnek, ha pedig férje is ott van, nagyságos grófnőnek szólítja; másik szó szerint fogadja bókjait, melyek csak amolyan szóvirágok; harmadik, negyedik oly helyzetbe hozza mintha egy sárkánykígyónak csókot ígért volna, s ez komolyan szavánál fogná. »Mennyire elvakít bennünket a hiúság« — így vonja ki élményeiből a tanúságot — »hogy soha se láthatjuk olyannak magunkat, a minő vagyunk!«

Megrakodva mindenféle tapasztalásokkal, evez vissza a csatornán. Erős hullámzást kelle kiállania. Elfektvők, s »Istenre gondolt és egy nőre, kit *talán* boldogtalanná tett, s kinek emléke leginkább nyomja lelkiismeretét!«

Jan. 2-án 1816. már ismét Bécsben van.

Miután kedves szülőt ép erőben, egészségben viszontlátta, s az együttlét örömeit nyílt szívvel élvezte, 1817. május 18-án, ott hagyja Czenket, Grätz felé megy újra Olaszországba.

Hogy a szerelem nyugtalansága űzte, az világos; de hogy távolító vagy vonzó ereje játszott-e vele inkább? az iránt naplója, — tán a kivágott és kitörölt helyek miatt, némi tétovába visz. Ime egy, az előbbieknél komolyabbnak látszó epizód.

A veronai országúton üresen visszatérő postalovakat lát. Ez szívébe szúr s arcát pírral vonja be: egy angyal közellétét sejtí meg. Az ő, »a kitől bár örökre elszakítva kell élnie, de a kinek képe, mint egy szép álom jelen meg élte boruján!« Dobogó szívvel hajtat utána, a vár kapunál reszketve kérdi, ki ment be előtte, s midőn nevét hallja, megdöbben, egy magasb hatalom befolyását érzi, hisz már-szíve megsúgta előre, hogy ő az, holott mitsem tudott róla, hogy erre jár. A fogadóba érve, azonnal megpillantja a komornáját, majd a férjét . . ., s végre őt magát, a ki könnyedén, kecsesen lejt elébe. Szebb volt mint valaha, s látása egy haldoklónak végóráját megédesíthette volna. »Ah, mi lesz belőlem!« — így kiált föl — »mentől többször látom, annál borzasztóbb lesz helyzetem, még utóbb megőrülök. — Külseje is már oly bájos, hogy itt magállapodhatunk, s nem kell e csodálatos nőnek még a lelkébe is bepillanttanunk, miként nyomorunk teljessé legyen« stb.

Szerencsére ez a nő egy ártatlan angyal, a ki nem a földön, hanem a fellegekben jár. Naplójában ily sorok vannak, melyeket platonikus imádója hamarjában kiírogat:

»Ach, sich sehnen, sich so ansehen, mit jedem Blicke aus dem Herzen gegenüber reiche Wonne schöpfen, -- nein, gewiss, im Himmel spricht man nicht!«

»Fast möchte ich glauben, wahre Liebe sei kein Gefühl für diese Welt, — Sei nur für Engel geschaffen, die nichts anderes zu thun, zu denken, und zu empfinden haben. Wenn in des Menschen enger Brust die Liebe entglüht, wo soll er noch Raum hernehmen für diese Dinge ausser ihr?«

»Der Blumenduft ist also keine Ausdünstung; ich möchte ihn Liebe nennen.«

»S— croyoit que des êtres qui s'étaient bien aimés ici bas, se confondoient après leur mort, et ne formoient ensemble qu'un ange.

Ez az S —, kinek amaz idézetre méltó szép ötlete volt, a férfi- és nőnemnek egy angyal alakjában összeolvadásáról, lehetett maga a leírója, akár családi, akár keresztnévvel jelölve, mert mágnási körökben többnyire Stefferlnak hívták; de lehetett más valaki is, mert tüstént látni fogjuk, hogy az S. névbetű mily nagy szerepet játszik szerelmi történeteinkben.

Nehezebb kérdés, hogy ki volt az angyali nő, kinek jelzésére ezúttal a G. betű használtatik?

Majd megtudjuk!

Íme előbb egy hozzá, vagy utána írt levél.

»Bocsásson meg, hogy önhöz e pár sort intézni merészkedem. Nem bírhatnám el azt a fájdalmat, hogy akár véletlen, akár más körülmények, vagy a huzamosb ideig tartó távollét s szórakozás, melyek oly könnyen feledtetnek velünk mindent, az ön emlékéből is kitöröljenek engem. Ez ad nekem némi jogot arra, hogy magamat emlékezetébe hozzam, s önt néhány pillanatig, a melyet esdve kérek, személyemmel foglalkoztassam. Hogy mily ír támadott lelkemben, mily czéltalannak tűnt föl életem, s egész lételem csak egy nehéz álomnak látszott, a mióta önt többé nem láthattam, midőn sorsom engem visszahúzódni kényszerített, azt most mégis csak el fogja hinni, miután szerelmemet többé kétségbe nem vonhatja. Bár soha sem bizonyítgatám önnek, mennyire szerettem, s tartottam boldogságonak az ön meglegedését, s kerestem mindazt a földi üdvösséget, mely iránt az életben még fogékony vagyok, csak abban az áldozatban, a melyet önnek hozok s azon szeretetben, a melyet ön iránt érzek. Ha még ezt is elveszik tőlem, ha nem lebeghetném önt körül álmaimban, s nem szerethetném önt ifjú szívem egész hevével s őszinteségével, úgy vegyék el mindjárt életemet is. Így pedig még annyi boldogság, annyi öröm marad számomra, hogy panaszra kevés okom van. Megelégszem, ha azt gondolhatom, hogy néha ön lelki szemei előtt megjelenek, s ön egy bánkódótól nem vonja meg a visszalelékezés vigaszát. Mint tavasz fuvalma leng az körülöttem s

túlradó kéjjel tölti be szívemet. Így édessé válik fájdalom, s hecsessé előttem az élet, csak arra kérem, hogy egy kis jóssággal legyen irántam, többet nem kívánok, hisz jól tudom, hogy ön szerelmére, szerencsétlen én, soha az életben méltó nem lehetek, azt a mennyek üdvét, angyalok boldogságát soha el nem érhetem; sokkal csekélyebbnek, sokkal rosszabbnak érzem magam, sem hogy olyanról mernék álmadozni. A legboldogabb embernek tartom magam, ha csak ruhája szegélyét érinthetem. Itt e földön egy hitves legösszintébb szeretete soha sem kárpótolhatna önnek csak egyetlen kedves pillantásáért. — Ne tartson tőlem semmit, számot vetettem már magammal s ezután életemmel, s feledje el azt, a mi elmúlt. Ne féljen többé föllobbanásaimtól. Nincs életnek már egyéb föladata, mint önre visszaemlékezni, s ön boldogságára gondolni, melyhez tán az is hozzátartozik, hogy nekem ne legyen helyem szívében! Zárjon ki tehát onnét is, ha így ön boldogabb lehet, s én köszönni fogom, s hálásan áldani sorso-mat« stb.

E levél valóban egy St. Preuxhez méltó. S csakugyan Rousseau azon időben kedvencz olvasmányai közé tartozott. Tán ennek tulajdonítandó, hogy a német szövegű levél, melyről egyébiránt nem tudni, vajon elküldetett-e, francia helyekkel van a szokottnál sűrűbben tarkázva.

»Je conserve pour vous cette close confiance du premier âge de la vie, de cet âge, ou l'on croit avoir tout fait pour ceux qu'on aime, en leur montrant ses sentiments, et leur developpant ses pensées.«

S még jellemzőbb ez: — — »pour la première fois(?) je m'élevai jusqu'à la vertu; oui c'est de la vertu qu'un tel sacrifice, et cequ'il m'en coûte, mérite le suffrage d'un honnête homme, et la pitié du ciel.«

A becsületes emberek helyeslését, s az egek szánalmát akarja, nagy erőfeszítésbe kerülő »erényes« elhatározásaival kiérdemelni! Biztosíthatjuk olvasóinkat, hogy minde szép ömlengések nála ugy, mint Rousseaujánál, nem annyira a szívében, mint a föben fakadoztak s kevés valódi alapjuk volt.

Ez alatt Nápolyból Hügel érkezik meg, s azzal a hírrel kedveskedik néki, hogy ott bizony a lehető legrosszabbat beszélük róla, mindenféle csínyei miatt. Imádottja pedig teljes megnyugvássunkra, bevallja neki, hogy . . . sajnálja bár, de nem szeretheti.

Hogy ki volt ez az érdekes, ez az őszinte hölgy, azt egy későbbi, úti jegyzeteinek szánt kötetből tudjuk meg, hol nevét egészen kiírva találjuk. Saurau grófné, Hunyady Gabriela volt. Meglepő annyiban, mert ha e rajongást komolyan akarjuk számbavenni, úgy időszámításunkat kissé megzavarja (L. 52. l.) De nem ő volt az igazi. Férjes nő lévén, nem lehetett az, a kit Széchenyi nőül akart venni. S így az sem lehetett, a ki miatt hazáját, s Bécset, rövid idő múlva újra elhagyta.

II.

Szülőitől, mint jó fiú, érzékeny búcsút vesz. »Szomorú szívvel bocsátottak el« — így írja — és soha sem feledhetem, mit atyám elváláskor mondott: ő »is elútaozott egyszer, s atyját soha sem látta többé, az meghalt a nélkül, hogy áldását adhatta volna reá. — A jó öreg! Isten áldja meg őt, s tartsa meg életét számomra, nyugalomban, gond nélkül, míg visszatérek!« (Júl. 13. 1818.) — A fiú kegyelet mellett azonban egy másik titkos hír is megrezdül szívében. »Alig tíz napja, hogy elmentem,« így folytatja, »s már is érzem, hogy a percz ismét boldoggá fog tenni, melyben Bécsbe visszajöhetek; de most nem kívánok ott lenni. Falun azonban, Bécs közelében, szívesen megmaradnék.« E helyet egy később más tentával közbeszúrt nevezetes javítmány teszi megérthetőbbé, mely így szól: »Ő mégis jó indulattal volt irántam, és én azt nem tudtam! Közönnyel vádoltam őt; pedig ő szeretett«

A corniagliai barlangban, míg útitársa Ender rajzolgat, ő elmélyed s eszébe jut, hogy minő halál volna az, ha a sziklatető leszakadna s az embert oda temetné. »Arra gondolnék,« úgy mond, »a ki legkedvesebb előttem a világon, s ha az szeretne, úgy keserű könyeket sírnék, de ha nem szeretne, úgy kétségbe kel-lene esnem.«

Annak a »kegyetlennek« emléke kíséri a múzeumokba és műtermekbe is. Arra gondol, mikor Canova bájos leányszobraira azt mondja, hogy a ki azokat nézi, beléjük szerelmesedik, (L. 28. l.) s hogy ez ő vele is bizonynyal megtörtént volna, ha nem lenne különben is már szerelmes egy hideg márványszoborba.

Frascatiban Kaunitz herczeg egyik leánya (ismét Caroline!), megtetszik neki: ez lett volna »neki való feleség!« De nem lehet rá gondolni sem, ama másik miatt, a ki boldogtalanná teszi. Élénk érzéke a szép iránt, hogyan tagadhatta volna meg magát a női szépség és kellem irányában! Főleg, midőn minden áron feledni akart s bolyongásainak főczélja ez volt! Csakis ama márványhölgyhöz lehetett intézve az a levél, melynek fogalmazványát egy félig beírt könyvecske őrzé meg számunkra.

Közöljük e nevezetes levél néhány jellemzőbb helyét.

»Inkább szívembe zárnám el mindazt, a mit oly régóta kívánok önnek megmondani. — — Hallgasson meg nyugodtan, mielőtt pálczáat törne fölöttem. Nem fogom vádolni magamat ön előtt, hisz megtették azt mások; de igazolhatnám magamat oly dolgok iránt, melyeket önnek lehetetlen tudnia, ha nem sérténém velem legszentebb kötelességemet, a mit, ha magam tennék, úgy ön méltán megutálhatna engem. — Nem fejezhetem ki világosabban magamat.«

»Több mint egy éve, hogy utolszor láttam önt; akkor vajmi boldog lettem volna, ha önt meggyőzhetém vala, hogy becsülésére nem voltam érdemtelen. Tehettem volna azt, s ön következetlenségemnek okát belátva, magamviselete küllátszatát megbocsátotta volna nekem. Ha tudná, mily csodálatos, megfoghatatlan dolgok történtek akkor, mikor oly boldog vakmerő voltam elhitetni magammal, hogy ön lesz egykor az én feleségem, bizony megsajnálna! — Adataim most is megvannak s egyszerre leránthatnám a fátyolt az ön szeméről; de soha sem fogom azt tenni, erősen föl tettem magamban. E nehéz önmegtagadást, késő öregségemig, kötelességemmé tettem.«

»Ha korábbi életemre visszatekiuntek, magam is elborzadok tőle, mire rá nem vitt könnyelműségem és vakságom.« (l)

»Egy évet iszonyú lelki állapotban töltöttem el, s csak lassan tért ismét vissza nyugalmam. — Képzelve magát helyzetembe. Szilárd elvek, nevelés, jó barát nélkül, rossz társaságba keveredve, 15 éves koromban magamra hagyatva — — léptem ki a világba. A mi most vagyok, az a magam érdeme, s élettapasztalásimat keserű könyekkel fizettem meg.«

»Érzem, hogy véghetetlen boldog lennék, ha egész életemet önnek szentelhetném, vagyonomat, ízlésemet, szokásaimat, minden gondolataimat, minden vágyamat önnek alája rendelném.«

»Hallgasson meg, csak egyszer beszélhessek tanú nélkül önnel, — ön lesz az én nőm, és senki más, esküszöm önnek!«

»Olyan feldúlt kedélylyel, mint 1818-ban hagyám el Bécset, nem tudnám többé elhagyni, le kellene roskadnom.«

»Öntől, az ön szájából akarom meghallani, hogy ön nekem megtiltja, hogy szeressem, hogy kezére érdemes lenni iparkodjam, hogy jó és balsorsot a sárg megoszszak önnel!«

»Önnek kell itt határozni!« —

»Tizenhat hónap óta nincs más gondolatom, mint hogy önt nőül vegyem, — tudom, hogy ez valószínűtlennek látszik, de bebizonyíthatom levelekkel« stb. — — —

»Az ön akaratán kívül minden más akadályt legyőzők. Legnagyobb az ön testvére. Esküszöm önnek, hogy kész vagyok kezéről lemondani, ha testvére maga nem lesz szószólóm« stb. — —

Most értjük már azt az allegoriás költeményt is, melyet másutt ismertettem. (12. l.) Miért jön elébe korábbi »boldog könnyelműsége« azon szemrehányással, hogy mihelyt Ő megjelent, neki hátat fordított, úgyszintén a »phantásia«, mely csak addig játszadozott vele, míg Ő meg nem jelent, az, a kibe komolyan szerelmes lett. Az üldözö Erynniákat is érthetjük, vagy sejtjük. Az a fekete pont, melyet a bevezetésnél már jeleztem!

»Oedipus vétke« — így elmélkedik egyik legérdekesebb kötetében — »a Pelops nemzetség története, nem mesék. Korunkban is látunk olyat sok családban; csak hogy nem tűnik úgy föl. Ha behatolnánk némely család titkaiba, oly titkokba, melyekről az illetőknek sejtelmők sincsen, sokszor vajmi nagyon elbámúlnánk.« — »Több anyag van itt tragédiára, mint a régieknek volt!«

Azt, mit az idézett levélben ifjúkori kicsapongásairól mond, ön maga előtt, nem egyszer ismétli. »A legjobb szívvvel, éveken át oly megbocsáthatatlan életmódot folytattam, hogy most hideg vérrel alig hihetem el, hogy ugyanazon ember voltam akkor, a ki most vagyok.« (1819.) S kedvencz franczia mondása: »On passe la moitié de sa vie à faire des bêtises, et l'autre moitié à les réparer.« Életünk első felében elkövetjük a hibákat, második felében vezeklünk értök.

Ha megtérni még későn is jobb mint sohasem: a mi Saulunk Pálra fordúlása elég jókor, mintegy 27-dik évére esik. Egy körülmény mindig meggátolta azt, hogy a bűn posványába nagyon mélyen bele merüljön. Ez vallásossága volt. Ha nem lett volna szívének mindig egy kiválasztott élő eszményképe, egy nő, ki nek birtoklása után hasztalan sóvárgott, de a kihez méltónak lenni sohasem lankadó eszményi törekvése volt; úgy ott állott mellette láthatatlan őrangyala, az égből származott vallás. E jellemvonása sokkal fontosabb, semhogy azt külön s tüzetesen tárgyalnunk ne kellene, de említetlen itt sem hagyható, mert leg-szentebb érzelmeit, legtitkosabb vágyait, tévedéseit, »bűnbánatát« mindig hozzá szokta kötni.

Scioban, nov. 30-án (1818) meglepi őt a búskomolyság, s ily rejtélyes sorokat ír naplójába: »Érzem, hogy végem közelget. Szerencsétlenségem, hogy többé nem láthatlak, s így e sorokkal akarlak megkövetni. Bocsáss meg a méltatlannak, a ki életedet meglopta, s mint egy vészes tünemény, földi boldogságodat meg-rontotta. Azon nap óta, mikor Bécsben utolszor láttalak, azon utolsó jó napom óta, nem volt többé egy derült óráim az életben. Sejdítettem, hogy soha többé nem látlak, hogy kezdet soha többé nem fogom könyeimmal áztathatni. Többet szenvedtem, mint a mennyit lehetőnek hittem. De most már mindennek vége. Mi sem köt az élethez, mint te, a kit többé viszontlátnom nem szabad, s ama néhány boldog percz emléke, melyet akkor éltem, mikor még jó indulattal lehetőleg irántam; élj vídám, csendes napokat, feledj el engem, feledd el még nevedet is, nehogy emlékem földülja boldogságodat, úgy miként én életed legjavát megraboltam. Ne átkozd poromat; az Istenre! ez utolsó kérésem.«

Legtöbbet elmélkedik a szerelemről, legtöbb excerptái erre vonatkoznak. »Mily különös,« mondja egy helyen, »hogy egy bizonyos korban épen annál nem találunk viszontszerelmet, a kiért életet, vagyont, még az üdvösséget is odaadnók. — Később, mikor már lefelé megyünk, elmések, kellemesek, ékesszólók kezdünk lenni, el tudjuk leplezni gyöngéinket, kimutatni jó tulajdonságunkat, stb. Mikor van jobb dolgunk?«

Magára térve vissza, eszébe jut, hogy anyja egykor, mikor még csak 12 éves volt, azt jósolta neki, hogy sohasem fog megházasodni. Erről ugyan azóta megfélekedtek; de úgy látszik, a jóslat teljesül.

Az a gondolat, hogy imádottját nőül bírandja, mindig megdöbentette. »Ha az ember legfőlebb csak apró örömeket vár még az élettől, úgy megfogható, hogy szinte visszajed, ha egyszerre s váratlanul a legnagyobb boldogság valósulása lepi meg. A haláltól való félelmünk is tán onnét ered, mert a meghalás a mi legboldogítóbb percünk.«

A mi választottját habozóvá tette, az legelőször is imádójának tétozására, titkolódzása lehetett, aztán azon elterjedt hír, hogy Olaszországban új ismeretséget kötött, de tán a Hügel hírei sem voltak légből kapottak, s végre az a föltevés, hogy atyja elene lesz ez összeköttetésnek.

Első viszontlátásuk a Praterben volt. Ő nagynénjével, Eleonóra hercegnővel, ült a kocsiban, s elfordította tekintetét, midőn Széchenyi, Lichtenstein és Trautmansdorf szoroson mellettök ellovagoltak. Ez törzsúrás volt Széchenyink szívében; holott az emberismerő a legjobbra magyarázhatta volna, egy szerető ifjú hölgy természetes elfogultságára. Nem sokára egy kertben látja, s beszélhet vele. Szíve föléled. Azután ismét látja, tánczol is vele, sőt elejtett szavaiból azt a hitet meríti, hogy általa viszont szerettetik. Egyesüléseknek egyetlen, de nagy akadálya — az atyja. Hagyjuk beszélni most őt magát.

»Szegény atyám ma rosszabbúl volt. A sok tanulás és töprenkedés egészen megzavarta eszét. Ha volna valakinek bizonyos szellemi felsőbbsege fölötte, az visszatarthatná minden fürkészéstől; s ő visszatérve a vallás egyszerűségéhez, ismét nyugodt lenne

s még boldog napokat érhetne köztünk. De ha soha sem hagy föl a létezők és leendőik fölötti tünődéssel, s ha az iránt, mi lesz halálunk után belőlünk, mind tisztább sejtelmek után fog törekedni, úgy elméje össze fog zavarodni s életének utolsó szaka mindazokra nézve, a kik szeretve és tisztelve környezzük, nagyon kinossá fog válni.*

»Végre sorsom elválík. Anyám ma délután magához hivatott, és Zsófia nővérem előtt így szólított meg: „nos hát szerencsét kívánok neked édes fiam, minden kívánságod nem sokára teljesül, mert atyád mindenbe beleegyez, sőt e pillanatban levelet is írt L.-néhez, hogy S.-t a számodra megkérje. Holnap magam megyek a városba, hogy mindent egyszerre elvégezzünk!“ Egészen belekábultam, mikor minden egykori reményemet így fölélédni láttam. Örömem mégis czéolmnak végre leendő elérése fölött, nem volt teljes és zavartalan, mert tudtam, mily nagy áldozatba került atyámnak, hogy ez összeköttetésbe beleegyezzen. Szót sem szóltam, s anyám szinte azt hitte, hogy kellemetlenül lepett meg, holott 18 hónap óta semmi más vágyat nem ápoltam, és S. nevét *nyolcz év óta* (!?) karomon viselem! — Hosszú idő óta ezek voltak első örömkönyűim, s eltelve hálaérzetemmel, atyámnak lábaihoz borúltam: Atyám, ön a legboldogabb emberré tett, Isten áldja s jutalmazza meg érte! — „Én sokat szenvedek, fiam, nagyon sokat, — válaszolt erre, s többfélét tett hozzá, mit nem ismételhettek, — te eddig mindig és mindenben a magad akaratát követted, s mindannyiszor csalódtál is. Vajha most világosabban láss, kívánom!, Atyám! ha S-t annyi idő óta nem ismertem volna ki, úgy bárki más még sokkal inkább csatlakozhatik választásában. Ön látja, hogy higgadtan, egész nyugalommal teszem e lépést, s hogy oly *hosszas ismeretség* (!) után mást nem mondhatok, mint azt, hogy senki mással boldog nem lehetek. Mikor utoljára Bécset elhagytam, valóban az volt szándékom, hogy S-t elveszítsem és elfeledjem, mert óhajtottam volna önnek ezt az áldozatot meghozni, sőt utóbb még más házasság lehetőségére is gondoltam. Mindez füstbe ment, mihelyt S-t újra megláttam. — — Ő jól tudta, hogy el akarom venni, de soha egy lépéssel előmbé nem jött, mert sokkal nemesb gondolkozású, semhogy hozzám jönne,

még ha szeretne is, ha azt hinné, hogy ön, kedves atyám, ellene van. S nem lesz-e majd megelégedve, ha látni fogja, hogy S. mennyire boldoggá tett, s hogy általa erkölcsi becsben emelkedtem?« stb. eff. „Hagyjuk ezt, édes fiam, — s most már hagyj magamra!”

»Nincs tehát tiszta öröm az életben, s a múltak fájó emléke mindent elborít?«

»Holnap dől el a koczka — — mint boldog férj fogom-e hazám s az emberiség iránti kötelességeimet vidáman teljesíteni? vagy könyök közt és nehéz szívvel folytonos robotmunkává tenni életemet?«

»Üdv és áldás a Mindenhatónak! Jul. 27. 1819.«

Nővére Zsófia azon tündöklik, hogy a család majd két pártra fog szakadni, s hogy mindenféle íztelenségek támadnak belőle. »De én nem leszek olyan ostoba,« így ír Széchenyi, »hogy holmi mesquin atyafiság érdekeinek fölládozzam magamat.«

Az anya, elvállalt tisztében eljárt. Ki hinné! Lesújtó választ hozott. Az atya levelét maga adta át s beszélt is Lichnowskynéval. . . . Semmire se lehetett vele menni!

»Mindenható Isten! te látod szívemet, tudod, mennyire megbántam ifjúkori botlásimat, s mily erős elhatározásom, életemet ezután S. boldogítására szentelni! — Boldogtalanná kell-e lennem? Mindent el akarok viselni, oh, mindenség teremője! add azt, mi igazán javamra lesz.«

Egész éjjel ébren van, sír és imádkozik, s fogadja, hogy soha más nem lesz az ő élettársa. Úgy volt-e írva a sors könyvében?!

Másnap látta azt a »derék, dicső asszonyt«, kinek kezébe volt sorsa letéve, s két egész óra hosszat beszélgetett vele. E beszélgetés eredménye az lett, hogy végre megnyugodott e nőnek igazságos, de szigorú ítéletében. Igazságos, a miért ő maga is egész multjával szakítani akart; túlszigorú, a mennyiben ifjúkori botlásai, látszólagos könnyelműsége nem érdemelték akkora büntetést.

Most maga az apa, az öreg Széchenyi veszi kezébe az ügyet, hogy a kibékülés fiával e pont fölött necsak fél, hanem teljes legyen. Az öreg ur megigéri, hogy meg fogja lágyítani L.-né szívét.

»Ha S. mégis az enyém lesz, mennyi könnyel fogom megvásárolni birtokát!«

Jul. 30-án újra látja választottját. Most tán még nem szereti ez, de egykor bizonynyal örülésig fogja szeretni, mert oly sympathia van köztök, mely magasb végzetektől származik s melyet emberi hatalom nem bír előlni. »Nem élem ezt túl, arról meg vagyok győződve, s nem is kívánom túlélni.« -- »L.-né azonban mindig azt fogja hinni, hogy ez a szerelem csak egy fejembe vett rögeszme, s hogy tetszem magamnak abban, hogy egy regényt szőjjek.«

»Sed ubi quidem amor est sanus, -- melius est in morte jungi, quam in vita distrahi.«

S e sorral végződik — valóban regényszerűen, — a naplónak egyik legérdekeseb kötete.

Egy másik kötet, mely azzal egykorúnak látszik, motto gyanánt a fentebbi latin idézetet németül ismétli. Jobb a kedvessel a halálban egyesülni, semmint tőle elválva élni! Tartalma csupa szerelem, csupa Romeo. Szerelmi versek sem hiányoznak.

Mivelhogy kettőt egyszerre szeretni nem lehet; de egy szerencsétlen szenvedélyt mással ellensúlyozni, szerelmet szerelmmel gyógyítani igenis lehet: kérdés, vajon Széchenyi azért akarta-e elvenni S.-t, hogy a szép Gabriella iránti czéltalan fellobbanását elnyomja s életének más, jobb irányt adjon? vagy azért vette üldözőbe a szép és erényes Gabriellát, hogy az iránta érzéketlen S.-t elfeledhesse?

Vagy tán ama ladynek adjunk-e igazat, a ki úgy találta, hogy Széchenyi amaz eszes és szeretetreméltó emberek közül való, a kikben a szerelem ugyan állandó, de tárgyát olykor változtatja? . . .

Minden esetben biztosítja rokonszenvünket az a körülmény, hogy szerelme magas és tiszta áramlatú, s ment minden földi salaktól.

»Tisztán és szűzen szerettem őt«, mondja Gabriellára, »mint a szeráfok szeretnek az égi sphärákban, tudtam, hogy ő nem szeret, mégis boldog voltam, ha közelében lehettem.« — Ez a Gabriella ama nők közül való, kiket isten büntetésül ad a föld-

nek vétkes szerelmesek ostorául, mert ha minden csepp vérüket kiontják is érte, soha el nem tántoríthatják. Széchenyink pedig olyan fajta vezeklő volt, a ki megcsókolja az ostort, melynek csapásaitól vérzett. »Vajha gyűlölni tudnám!« — — »Vajha lábaihoz vethetném magam s ott halnék meg!« így kiált föl olykor fájdalmas elragadtatásaiban.

Egyszer arra kérte, hogy egy bizonyos esti órában minden nap reá gondoljon, mit ugyanakkor viszont ő is tenni fog: ily módon tengereken túlról is érintkezhetnek egymással. »Én,« úgy mond, »ez ünnepélyes órát soha sem mulasztottam el, de ő csak játszott érzelmeimmel és soha se gondolt többé reám!«

Ez exaltationak mindenfelé híre is ment. S míg egyik barátja enyelegve kérdi: vajon nem fáradt-e még bele? az alatt egy másik komoly epistolával inti, hagyjon föl vele. Ez a levél sokkal jellemzőbb, semhogy mellőzhetnők. Csak egy-két helyet fogunk kiemelni belőle. »Mire való utóvégre minden tanulás« így ír frankurti Mentora B., »ha nem teszi az embert mérsékeltebbé, bölcsébbé másoknál? Sok közönséges ember, a ki soha se hallott mindazokról, a mikről ön egész köteteket olvasott át, mégis derekasan ellentáll minden kisértésnek; s ha tán ennek temperamen-tuma vagy félnélsége is némi segítségére van: mégis kérdem, a mit ily műveletlen s korlátolt eszű ember megtehet, azt ön, szelleme egész erejével, ne tudná végrehajtani?« — »Már gyermekkorban megszokta ön, hogy mindig javítgasson magán s elveszettnek tartá azt a napot, a melyben nem érezhette jobbnak magát. *Soha sem fogom önnek megbocsátani, ha nem lesz nagy ember belőle. Mily sokra vihette ön azóta! Mily közel lehet már a célhoz!* S most akarná egyszerre abba hagyni?« — — »Sokan figyeltek már önre, habár ön inkább rejtőzni kívánt, sokan elkezdték önt követendő mintául választani. Ha ön tágít, százan is azt teszik utána, s ha ön elesik, lehetetlen lesz egynek is megállani.« — »Én ismerem e szenvedélyt, láttam keletkezését, tudom, hogy ön azt minden más fölé helyezi, s inkább az élettől válna meg.« — — »De tudja ön azt is, hogy vannak erények, melyek szintoly hatalmasok, mint a szerelem, hanem ennél tartósabbak. Ah, drága barátom! hajoljon tanácsomra, tépje ki szívéből ezt a

szerencsétlen szenvedélyt, még ha életét teszi is vele kockára.«

S minő benyomást tett ez intés Széchenyinkre? — Könnyes szemmel olvasta végig. »Meghalni, édes örömet; de őt szívemből s elmémből kitépni? Nem, soha!«

Ezek után, ne fürkészszük bár azt a családi titkot, melyre az érzelmes, derék L.-né tehetett célzást; miután alig lehet kétségünk az iránt, hogy e lelki küzdelmekről Bécsben is hírt vettek: csodálhatjuk-e, ha az őt különben szerető és becsülő S-tól, vagy hozzátartozóitól végre is kosarat kapott?

Hisz ő — sem volt az igazi!

* * *

Rekeszszük be ez epizódot egy érdekes adattal, melynek látszólag semmi köze a történetekkel.

Mialatt e harc folyt, ezen 1819-ik évnek aug. 3-án vezette oltárhoz az akkor húsz éves csodaszép Seilern Crescentia grófnőt gróf Zichy Károly.

III.

Praxis után, bizonynyal helyesen! következik a theoria. Legalább nem vak elmélkedik a színekről.

Széchenyi csak mostantól kezdve fogja élményeit rendes naplókba vezetni, bár úgy hiszi, hogy valami nevezetesebb, mint a mi volt, már alig történhetik vele az életben. Annyira függetlenné akarja magát tenni, — »hisz ez csak akaratunktól függ!« -- hogy boldogságára vagy boldogtalanságára semmi külkörülmény befolyással ne lehessen, hogy egyedül saját bensejéből merítse jól- vagy rosszullettét, s az emberek véleményei iránt egészen közömbös maradjon.

»A közepszerűség« — így ír egyszer elmélkedései között -- »nem egyéb, mint hiánya akár isteni, akár ördögi erőnek, tehát merő gyengeség és űr: jóban megbocsáthatatlan, rosszban nevetség. Én csak az olyan biztos jó embert szeretem, a ki nem alkalom vagy kísértés hiánya miatt maradt meg jónak.« — —

»De azok, a kiknek életök oly csendes folyású, hogy nem is jöhettek soha önmagokkal meghasonlásba, ne ítéljenek meg hirtelen másokat, kiket szigorúbb végzetők szorongat.«

Az ily töprengésekbe merülő 26 éves huszárcapitány, mint egy Hercules a választó úton állva, úgy látszik, a komolyabb, bár fárasztóbb útat választotta már. Egy őszinte barátja, G. W., kivel a Práterben szép reggelenként akadémiikus sétákat tesz, túlszigorú is lehetett iránta, midőn szemtől szembe így ítélte meg: »Ön nagy ábrádozó, még pedig veszélyes ábrádozó, mert jól ért hozzá, miként kell óhajainak, szenvedélyeinek s hibás célzatainak bizonyos tetszetős mázat, a lelkiismeretesség és erkölcsi szigor mázát adni meg. Ön abban az édes illúzióban él, hogy csupa áldozattal nehéz kötelességeket teljesít s folytonos önmegtágadást gyakorol, holott csak azt teszi, a mit ön maga kíván és akar.«

Ez időben egy V. hercegnő érkezett Bécsbe, kinek nem annyira erénye, mint szépsége dülő hadjáratként pusztított e főváros legmagasb köreiben. Ennek kedvéért, úgy látszik, a mi Széchenyink is, akár volt reá oka, akár nem, — elhalasztotta vagy el is hagyta volna tervezett útazását Arábiába, hisz van elég más, a ki a hadsereg számára lovakat vásárolhasson.

»Mondtam-e valaha« — így felel G. barátjának — »hogy a szép nemnek nincs reám hatása? hogy az előttem semmi? hogy nem szeretem? Ennek ellenkezője sokkal ismeretesebb, semhogy több szót vesztegetnék« stb.

»Ha összehasonlítom egymással« — így elmélkedik magában — »ezt a két nőt« — tudniillik azt, a kit megkért és ama veszedelmes hercegnőt — »nem úgy van-e, mintha a porladó tetet az örökéltű lélekkel akarnám párvonalba állítani? — Az egyik a földhöz vonz, s ha az ember egy egész évet töltene el vele, ennek emléke idővel undort szülne benne; S. ellenben azt a forró vágyat és komoly törekvést ébreszti lelkünkben, hogy minden gyarlóságaink alól felszabadítsuk magunkat, s csak annyiban maradjunk földi emberek, a mennyiben ezt az emberi társaság, az állam s hozzátartozóink iránti kötelességeink teljesítése elengedhetlenné teszi. Egyike ő ama tiszta lényeknek, a kik csak ellen-szenvvel engedhetik át magukat oly élvezeteknek, a melyeket elég

bőven osztogat az élet a közönségesb embereknek. Szíve titkon s csendesen eped valami ismeretlen után, míg a gyönyör érzete elhal benne. Hidegnek látszik, mert még nem találta meg azt a szent tüzet, mely lelkét átmelegítse. — Ő soha sem fog szeretni, s ha igen, úgy csak azt az eszményt fogja szeretni, melynek képébe és alakjába rokonszenve tárgyát belegendolja. — Ama gyöngéd teremtések közül való, kik bölcsőjökben már eltelnek az égi szeretettel, s aztán tiszta szűzies kedéllyel nőnek föl, mint ama virágok, a melyek nem levén erősek az éghez emelkedni, sem önmagukban megállhatni, hasztalan epedve idegen segély után, csakhamar elhervadnak. — — Ily tünemények e földön, a mily ritkák, úgy sokkal jobbak és tökéletesebbek, semhogy egy férfi keblén lángra gyúlhassanak: a szerelem őket mindig boldogtalanná teszi; mert azt a szent lángot, melyet szívökben ápolnak, az emberek nem értik, s azért végre is kiégnek mint a lámpa olaj nélkül.« — — »Egy magasb légkörben röpkedő geniusokhoz hasonlítom őket, — ők az emberiség szószólói Istennél: ha gyermekkorukban halnak meg, siettek visszatérni hazájokba, ha pedig nagyobb kort értek, soha sem bírnak itt meghonosulni, s egész életök előttünk, közönséges emberek előtt, sokszor érhetlenné válik.«

»Az a V. hercegnő ellenben, igazi Éva leánya, s azt hiszem, hogy ölelései közt a mulandóságot, az érzekek elhalását legvilágosabban kell éreznünk.«

Volt-e aztán alkalmá a földi lét mulandóságát, az érzekek elhalását bővebben észlelgetni ama »dáma kigyöngyözött keblén s ambróziás mellpatyolatjain?« arról nem szólhatunk; de annyi kitűnik, hogy minden föllengése mellett is, bizonyos férfias önérzetre kezd már szert tenni az annyira fölöttünk álló szépnem irányában is.

»A férfi« — azt mondja — »ha olyan, a milyennek lennie kell, mégis csak úr marad az asszony fölött!«

Aztán: »Tudományban s művészetben a nők soha sem (mi mondjuk inkább: ritkán) viszik fölebb a középszerűségnél; azért férfit kard és toll illet meg, a nőt bölcső és háztartás: ha bármelyikök a másiknak dolgába vág, vét a természet ellen.«

Lessük meg még, fölhasználva e jó alkalmat, mit csevegnek máskor a Praterban amaz akadémikus jó barátok egymással a csábítók undok fajáról.

»Igaz«, így szól Széchenyi, »a játékos játszani, a torkos enni, a csábító csábítani szeret leginkább; de bármily határozottan kövesse is mindegyik a maga irányát, mégis ritkán viszik azt a legnagyobb tökéletességre, s akkor kontárkodnak leginkább, mikor magokat már kész mestereknek hiszik. — Nem igaz-e« — a beszélőhez intézi szavait — »hogy csábítónak születni igazi szerencse, mert hisz csak jó és kitűnő tulajdonok birhatnak csábító erővel, olyanokkal fölruházva lenni pedig csak nem lehet nagy szerencsétlenség? — Az ön csábítóját« — így folytatja okoskodását — »vagy véghetetlen önzés vezérli, vagy ellenállhatatlan hajlam. Vagy csak önnön magát szereti; vagy örülség szereti az egész nőnemet a maga összeségében. Az elsőt Ambiziosónak nevezem. Ez hideg vérrel s megfontolással fogja tanulmányozni az udvartól kezdve a parasztkunyhóig a nők izlését s igyekezni fog magát azok eszményképéhez hasonlónak mutatni, s hogy céljt érjen, attól függ, vajon elég jó színész-e. A másik, a kit Amorosónak nevezek, szerelme hevétől átmelegülve, minden terv és számítás nélkül igyekszik minden nőnek kedvében járni. De sokszor a kettő egy emberben össze is keveredik« stb. »Hisz az a boldog érzés is, mely a szeretett hölgy közelében egész lényünket áthatja, nem ered-e részben legalább annak megnyugtató tudatából, hogy ime van valaki, a ki gyarlóságainkra félszemet húny, míg jobb tulajdonainkat két nyitott szemmel nézi?« — — »Magam nem egyszer tapasztaltam«, teszi hozzá, »hogy valamely férfinak hideg számítással előre föltett szándoka, egy bizonyos nőt magának meghódítani, a legőszintébb és legforróbb szerelemmé változott át s csábító cselfogásai a leggyermekesebb bárgyúságokkal végződtek.« — — Végre ezzel enyhíti s egészíti ki elméletét: »Mi egészen más az a szerelem, a mely szívből szívbe száll! Azt nem köti semmi convenientia, ott hiába minden mesterfogás: két lélek a rokonszenv örök kötelékei által fűződik, olvad együvé; s ha ez egyszer megszakad, a szív soha se gyógyúl többé meg.«

Valóban úgy látszik, az elváláskor, — mert mostani szerelmének az lett a vége, — neki, Széchenyinknek, Vörösmarty

szavával élve, »a fájó rész maradt.« Tanúsítja ezt huzamosb ideig tartott közömbössége, sőt szinte ellenszenve a nők iránt általában; noha képzelhető, hogy ama körökben, melyekben mozgott, találkozott volna ismét vigasztalója. Bizonytalán nem hiányzott úgy ott, mint polgári körökben nem szokott hiányozni, oly gondos édes mama, a ki fölserdült leányát kész vala fejkötő alá adni, s épen nem utasítja vissza a bár kissé pogány hírben álló, de töredelmes megtérésre hajlandó gazdag epouseurt, sőt a ki tán némi fáradságot sem restel vala, hogy testvér bátyja Pál egy kifejezése szerint, »elfogja« azt a fiatal magyar mágnást, ki még azt sem kérdi, van-e nincs-e mi hozomány!

A kölcsönös csalódás, bár mindkettőnek fájhatott, mindenestre Széchenyinek tépelődésre és szélsőségre hajlandó kedélyét jobban elmérgezte. Későbbi ismeretségében nélkülözzük az érzelmek üdeségét, azt a lendületet, mely minden akadályon túlszárnyalva viszi és segíti győzelemre vágyainkat. Az első nagy vereség után oly hadvezérhez hasonlítható, a ki a csata előestéjén már érzi bekövetkezendő újabb veszteségét, s nem tud támadni a döntő pillanatban.

Csalódása keserű érzetének számos kifejezéseivel találkozunk. Van olyan ezek közt, mely Petőfi amaz ismeretes, bár kevésbbé indokolt »Isten veled, te elpártolt barát« kezdetű mérges versére emlékeztet. Avagy csak képzelet játéka volna-e, mikor ilyeneket ír: — — »de, hogy annyira igazságtalan tudjon lenni irántam, azt még sem gyaníhattam, sokkal jobb véleménynyel voltam ön jelleme felől, — — tetszettem magamnak abban a képzeletben, hogy önt egy szeretett, kedves lénynek lássam, a kinek boldogsága engem oly közelről érdekel, — — szívem nem bírta fölháborodni ön ellen.«

Vagy effélett: »Imádkozzál, hogy epéd tajtékja távollétem alatt ki ne apadjon, hogy viszontlátásunk első csókjával, a legkeserűbb méreggel, mely valaha női szívben forrott, gyilkolhass meg kegyetlenül engem.« — »S ha majd szívvéretem nyomoromban cseppenként fölemészttve, csontvelőmet kiaszalva, kiforgatott szemekkel mint egy ijesztő rém fogok elődbe lépni, hogy tőled

elbucúzszam, akkor neved ki hangos gúnykaczajjal, s gyönyörködjél művedben!«

L.-éknál, miért? miért nem? úgy látszik, ez egyszer nem is bánták volna, ha Széchenyi elmegy Arábiába, a hová akkor komolyan készült. Nem csak egy czélszerű úti sátort rendelt meg magának Angliából, hanem testvérét is megkérte, hogy távolléte alatt gazdaságára felügyeljen. Az alatt több jóakarók mindent elkövettek, hogy őt imádotlja előtt jól befeketítsék, s ennek minden kedvét, ha netán lett volna hozzá menni, elvegyék. Később szinte mentegetődznie kellett, hogy tervezett keleti útjából semmi se lett: nem rajta múlt.

Ily visszás benyomások közt mindketten hűledeznek bár, s a leány visszakívánja hozzá írt leveleit, de melyeket háborgó kedvese, mint legdrágább kincsét a világon, nem akar kiadni kezéből: valami fájó rokonszenv még mindig fönnáll köztök, s a férfinban a remény egy utolsó szikráját ébren tartogatja. »Ismétlem önnek« — így ír hozzá — »mióta önt ismerem, egészen más ember lett belőlem, áldást mondok ezért önre, és soha se szűnök meg önt szeretni, s boldogságát a magaménál forróbban óhajtani. — Oh! mily szép álomból kelle fölébrednem! mily borzasztó az én helyzetem! — Szívem megszakad, s önbe vetett hitét veszve, elveszti minden hitét az emberekben. — Ön vesztett elöttem, azt maga jól érezheti — ön leszállott a magas polczról, melyre önt helyeztettem. — Nekem tán jobb volna, ha soha sem hittem volna Istenben s az örökkévalóságban!« — S mindezek után végül ezt: »Oh drága S— bocsásson meg, ha önt sértegetem. Esküszöm önnek, hogy még most is mindenek fölött szeretem, hogy szívem örökre (!) az öné, s hogy nem tudok nehezteni önre. Ha ön nagyon boldog lesz, úgy talán majd én is az lehetek egykor.«

Tudjuk, hogy ez volt az akkori regényirodalom stilusa. Néha szinte nehéz a képzelet játékát a szívben gyökeredző szenvedélytől biztosan megkülönböztetni. Belelovallja magát az ember, s aztán ész és szív szerepet cserélnek. A hölgy, kiről itt szó van, levelei visszaadatását komolyan vette. Engedni kelle. Sok kellemetlen mendemonda repült ide s oda: sértve érezte magát büsz-

keségében egyik is, másik is. Két láng egymás ellen fordult, s elhamvasztotta köztük a barátságot.

Mikor a drága leveleket, a leggyengédebb rokonszenv bizonyítékait, vissza kellett küldenie, a mi mindig egy sértő bizalmatlansági szavazat marad, Széchenyi szemrehányással tetézi ugyan, de sorai közt átcsillámlik az a hév és az a gyöngédség, mely rokon ugyan a lovagiassággal, de több annál. »Hígyje el drága barátnóm, az élő Istenre, én nem vagyok önre méltatlan, és soha sem éltem volna vissza e drága sorokkal, melyeket kéjittasan szorítottam sokszor szívemhez és ajkaimhoz. — — Mindaz, a mi történt, nem történt volna, ha csak egyszer beszélhettem volna önnel négy szem között. — Balcsillagzatom másképp akarta! — — Ne taszítson el végkép magától, s emlékezzék meg rólam imáiban. — — Isten önnel drága, felejtethetlen. — Épen tíz éve, hogy önnek nevét karomon viselem: nem lehet azt onnét többet kioltani« stb. Igaz, hogy e levél nem küldetett el, s helyette egy hidegebb s rövidebb szövegű készült, melynek metsző gúnya tartós fulánkot hagyhatott.

Hogy fontos láncszemeket el ne veszítsünk, egészítsük ki a történetek folyamát két nevezetes adattal.

1820-ik szept. 6-án halt meg sógornője, gróf Széchenyi Pál első neje, egy irlandi főúr, Earl of Clanwilliam Richard leánya, Meade Karolina, idősb nővére a most említett Szelinának.

1820-ik decz. 13-án pedig meghalt derék atyja is, az örök emlékü gróf Széchenyi Ferencz.

Mindkettő amaz első szerelemnek és óhajtott házasságnak valódi vagy képzelt akadályja volt. Rejtély marad, hogy épen ez akadályok eltűnése után kellett ama szívfrigynek, a mint látjuk, nem minden keserűség nélkül felbomlania.

Sógornője halála fölött így elmélkedik: »Caroline meghalt! Mindenható! mily szörnyűk a te útaid, melyeken át a halandó embert vezérled! Csak annyi jajt és szenvedést mérj reánk, a mennyit elviselhetünk, vagy adj nekünk hozzá érczkeblet. — Ir-galmazz, . . . s adj örök békét és nyugalmat az általam forrón szeretett, átköltözött léleknek, amen!« — — »A halál fogja-e vagy az idő behegesztetni sebeimet!« — — »Pál testvérem most

fogja csak érezni, mily nélkülözhetetlen volt neki Caroline! S szegény kis Andor, mi lesz belőled! ki fog neveltetésedről gondoskodni?!«

A legszebb reményekre jogosító anyátlan fiú, élte virágában veszett el Ázsiában. Nagybátyja mindig kiváló gyöngédséggel viseltetett iránta, de rövid életet jósolt neki.

»Oly élénken álmodtam«, írja egy további helyen, »hogy M. S. mégis nőm lesz, hogy házasságunk gyümölcstelen lesz, s hogy a kis Andort együtt neveljük.« Ez az álom, mint sok más, füstbe ment.

Nem sokára, — ah, ilyen az ember! — észreveszi, hogy az a L. Henrietta mily gyönyörűen kifejlődött már. *) *Quelle charmante femme qu'elle seroit!*

Talán ez volt az igazi? . . . ,

Annyit tudunk, hogy M. S. (maradjunk csak a kezdőbetűknél) 1821-ik jun. 14-én gr. Cl. ezredes neje lett. Frigyük áldott és boldog volt.

Széchenyi e házasság hírét elég nyugodtan veszi. »Idő!« — így kiált föl mintegy elcsodálkozva önmagán, — »leghatalmasabb istenség! Neked templomot emelek.«

IV.

A mi most következik, egy kis intermezzónak volna nevezhető. Hogy az olvasó, kit a benső élet érdekel, el ne veszítse a lélektani fejlődés fonalát, mely a múltat a jövővel összeköti: időrend szerint fogjuk naplóinkból az adatokat elébe tárni.

1821. márcz. 5-én naplói egy újabb kötetét ily bevezetéssel kezdi: »Földült kedélyvel, halálra sebzett szívvel kezdem e könyvet, oly hangulatban, mely a jelent elviselhetetlennek, a jövőt rémítőnek láttatja velünk. Nem látok kibonyolódást e szerencsétlen helyzetből. Menthetetlenül el vagyok veszve. Csak az a kérdés: egyszerre vessék-e véget életemnek, vagy a lassan ölő természetes úton menjek síromhoz. A történetek után, melyek egészen

*) Ha a gothai Almanach igazat mond, még csak 15 éves volt.

lesújtottak, mi én előttem még a világ? Nem állok-e egészen elszigetelve az emberi társaságtól? s hihetek-e még erényben, mikor ő benne csalatkoztam?«

»Az első csapás, a hír vételére, nem volt olyan leverő, mint a fájdalom, melyet utána érzek, s életem végeig érezni fogok, úgy mint egy mély seb első pillanatban nem éget úgy, mint később.«

»Minden értetésnél érzem, hogy öreg napjaimra mindenkítől elhagyatva leszek, hogy akármi azonnal könnyekre fog fakasztani, hogy a halált epedve fogom áhítani, hogy elviszem porladó csontjaimat valamely idegen messze földre, hol örökre elfeledve legyenek. Síromat ne jelölje emlékkő, nem sóhaj, nem egy árva köny. Feledés! — S mindezt S. művelte!«

»Ha helyzetemet párvonalba teszem a Cl.-ével, alig tudom magamban az irigység démonát féken tartani. Pedig mégis száz másoknál szerencsésebb vagyok.« — — »Egész összeesküvés van annak boldogítására. Még Ferencz főherczeg is az ő ezredéhez megy, a szolgálatot tanulni. Hiába, szerencsés csillagzat alatt kell születnünk!«

Megjegyzendő, hogy a törszúrások között, melyeket hiúsága ez időben mindenünnen kap, nem a legszelidebbek azok, melyek katonai előléptetése teljes fönnakadására s másoknak e téren csekélyebb képzettség és kevesebb szolgálatidő mellett is nagyobb szerencséjére vonatkoznak.

A bécsi aristocratia szintén két pártra oszlott. Volt, a ki Széchenyit őszintén vagy malitiából sajnálta, volt, a ki erősen hitte, hogy S. most is őt szereti, s ha szabad volna, inkább őt választaná. E balzsammal szívsebére közös barátinjök: E. Zsófia is kedveskedett, kinek épen kezén át kelle a leveleknek haragvó frónőjökhez visszakerülni. L. Venczel arra inti, hogy az embernek a nevetőket mindig a maga részére kell hódítani, az a legnagyobb életbölcsesség. Grassalkovich herczegnő, különben is mindig pártfogója, lármát csap, minő szégyen az már mégis, hogy Széchenyi még nem őrnagy; Eszterházy herczegnő pedig annyira kegyébe vette, hogy Liechtenstein Miczivel akarja összeházasítani, mert, úgy mond, olyan jó, tiszta erkölcsű férfiú magához hasonló hitves-

társat érdemelne. Mellette vannak Razumovszkyék is, s kárpót-lásúl Kaunitz Nandinere irányozzák figyelmét.

A vigasztalás keveset fog rajta; a sértések ellenben, a fülébe jött mende-mondák vérig bosszantják. Érzelmeim erőt véve mily nemes szórakozáshoz nyúl. A közügyek, nem még a hazaiak, de az európaiak, az emberiség, a haladás eszméi kezdik mindin-kább figyelmét felkölteni. »Le siècle qui marche ne peut pas être arrêté« kiált föl az olasz mozgalmak hírére. Bécsi körökben kezdi mozgatni a lóversenyt, nálunk is, mint tudjuk, első közér, dekú kezdeményezését.

Daczára szíve roppant fásúltságának, összejön Z. Melanie-val, kit E. Zsófia szánt neki, s oly józfü beszélgetésbe elegyedik vele, hogy szinte szerelmes lesz belé. Vajjon szerencsés fogás volna-e ezt nőül venni? kérdi magától, s fölteszi, hogy igenlő esetben aztán czélszerű lenne egy időre külföldre utazniok. Na-mindjárt megmondhatjuk, hogy ez sem volt az igazi. Ausztria mindenható kancellárjának volt az rendeltetve, majd ha ez a gyászt leteszi második hitvestársáért, a csodaszép Leykam Ant-oniáért.

Bécset elhagyva, Pozsonyba, Szeredre, Ürménybe jó. Min-dig Karolinára gondol. »Mily emlék! mily túske a szívemben!« — — S nem sokkal alább: »Kirándulásom elég jól ütött ki; csak a visszaemlékezés C. sógornőmre búsított.

Erdélyi útjában (1851-ik szept.), miután hűtlene férjhez menetelét már tudta, Bánfyéknál újra látja a bájos Ruspoli Ja-cintet, s el van ragadtatva a Gratiák ez egyikének inkább égi mint földi kecasei által. C'est une de ces tailles célèstes plutôt que terrestres!

Ugyanez útjában, oláh uraságok körében is megfordulván, nem annyira a bojárok, mint a bojárnök tetszenek meg neki. »Elbámúltam«, így ír, »minő műveltek e nők. Floresconé volt, szerintem, a királynő közöttük. Nem emlékezem valaha szebb nőre(?)! s élő lényt soha sem bámúltam úgy meg. — Mikor az ember szerelmes, a kedves arczában száz meg száz oly árnya-latot vesz észre, melyeket más nem lát meg. De Floresconénál mindenki föltalálhatja a maga szépének véghetetlen változatait,

mert bájai oly sokfélék, hogy az ember soha sem fáradhat bele a nézésébe.«

Nem is álmodja már többé, hogy S. mégis az övé lesz. Ellenkezően álmában szerelmes lesz — Polixenába! »Nem történik meg néha ilyesmi? Vagyis inkább az az állapot, a melyekben szerelmes lesz az ember, nem egy álom-e?!«

Ily boldog merengések közt ráér még arra is, hogy a szerelmesek virágnyelvét tanulmányozza. Szótárát, melyben a piros rózsa természetesen a lángoló szerelmet, a fehér a haldokló epedést, viola a békejobbot, nefelejts a hű emlékezetet jelenti stb. felviszi vagy negyven ily virágnévre.

Egyszer csak hírért veszi, hogy a szép Saurau Gabriella is meghalt. »Különös! Nem a C. behatása alatt van ez? Én szorosan összefüggök velök, s érzem a csontember közeledését. Huss! . . .«

»Két nő, a kit szerettem s egyiket a másikért hagytam el, alig tizenöt havi időközben meghal egymásután, úgy szólván egy betegségben s egy helyen? — S én ne volnék benn e bűvös körben? Szívem a halál közelségének gondolatára még nem hűledez. Hisz elkerülhetetlen az, s a halál voltaképp nem is egyéb, mint egy bár kellemetlen, de biztos módja annak, hogy azontúl ha nem boldogabbá, legalább nyugodtabbá legyen az ember. Szegény Gabriella! Még szegényebb Hunyady! ¹⁾ Oh bár egy könnyet szentelhetnék emlékének! Imáimban élni fog utolsó lehelletemig« stb.

Nem sokára L. herczegnél ebédel, s második leánya: az említett Miczi szeretetlenségén nagyon megütközik. — Később még sokat tündök fölötte, s így fejezi ki érzelmeit: »Olyat venni el nőül, a ki csak mintegy szánalomból jönne hozzánk. O Schande, wo bleibt dein Erröthen, o Blut wo bleibt deine Wallung?!«

Sokkal jobban érzi magát a kis Zichyek körében. S hogy M.-t rögtön meg nem kéri, az csak azért van, mert nem ura már akaratának. Csillagzata más felé húzza!

1822-ik jan. 19-én bevallja E. Vinczének, hogy sógornőjét, a kis Henriettát örömet elvinné. Ama hű barátja megígéri, hogy kikémli s majd megmondja, lehet-e kilátása. E láng oly hirtelen

¹⁾ Ennek nővére volt.

lobbot vet, hogy kimondja, illetőleg kiírja a nagy szót: »Ő vagy senki!« . . .

Meglássuk, vajjon ez volt-e az igazi.

Méltán kétkedhetnénk rajta, hogy csak egy lapot fordítva, már meg' illet olvasunk: »Ha őrző angyalom nem óvna, E. Zs. iránt oly lángra kellene gyuladnom, hogy csak a halál oltaná azt el. A legkisebb reménynek csak egy szikrája boldogtalan őrültté tehetne. De azt jól tudom, hogy ő csakis testvéri érzelemmel lehetne irántam, s áldom Istent a jótéteményért. Mennyire boldog lennék, ha valaha szorosabb kötelékek fűzhetnének hozzá. De vajjon nem fellegrákok-e ezek, melyeket csalódó, reménykedő képzeletem épített?«

»Grassalkovicsné azt mondja: „Én az ön helyében senki mást nem vennék el, mint L. H.-t“ Biz annyi eszem nekem is volna. De nem fog az menni. Hogyan szerethetne az, a kinek nővére úgy gyűlöl engem!«

Testvérbátyja Lajos az alatt, az özvegyi fátyolt letéve, egy Wurmbrand grófnőre gondol. A császárné óhajtja ez összeköttetést! Különbön is ő felsége szigorúan megrovogatja a »mostani« ifjurakat, hogy nem házasodnak; Eszterházy Pepit különösen, hogy miért nem veszi el L. Mimit.

Míg egy új koketteria hullámszásainak engedi át magát, — idegen és barbár szóval élek, mert nem akarom a szerelem szent nevét, úgy mint Istenét, hiába fölvenni, — két más árnyalat fejlődik Széchenyink forrongó jellemében mintegy párvonalosan.

Az egyik fényes és jövődő dicsősége útját világítja meg; a másik sötét, s végül amazzal összefolyva sírjához vezet el. Az első a hazafiság s férfias tettvágy; a másik a hypochondria, a testi lelki nyavalgás, nagy hajlammal az öngyilkosságra. Komplikált jellemének e két nagy tényezője még külön fogván folytatandó tanulmányaink tárgyát képezni, kísérjük további figyelemmel most fölvert tárgyunkat, a szerelmi históriákat.

Lehetően őt magát hagyom beszélni, tartózkodva az önként kínálkozó magyarázatoktól.

»Egy hét óta (febr. 1823.) lelki- s testkép szenvedek. Rög-cszém, hogy valami hiba van hátgerinczemben, melyből minden

egyéb bajom származik. Beszéltem Malfatyval, lelkiismeretesen, vajon szabad-e s jó lesz-e megházasodnom? Az orvos határozottan ajánlja azt.«

»Hittem volna-e valaha«, írja Zs. barátnéjának, »hogy egész vágyódásom, minden akaraterőm csak odáig fog terjedni, hogy időről időre egy-egy vigasztaló szót halljak — s még ez a csekélység is megtagadtatik tőlem!«

»Minő vigaszt nyújthat a barátság«, írja ugyanahhoz, »ha a részvétnek, rokonszenvnek semmi jelét se vesszük? — — Ha nem talán ismét valamit vétettem, a miről lelkiismeretem különben nem vádol, úgy nem volna igazság, kihallgatás nélkül pálczát törni fölöttem. Olyan sokszor elrágalmaztak már engem, — néha megérdemeltem bár, de néha nem, s jövőben hiszem Istent, soha sem fogom megérdemelni, ha csak egy kis emberi elnézéssel lesznek irántam, a melyre bizonynyal mindig reá leszek szorúlva.«

»Vágyaimnak minden felől tengernyi nehézség áll útjában. — De nehéz élni remény nélkül. — Kérülni akarom őket, mert máskép mindent el kellene követnem H. megnyerésére, elcsábítására, elrablására. — Becsületszavamra, agyonlövöm magamat!« . . .

Leírja aztán találkozását a kedvessel. »Emlékszik-e azokra«, így kérdi, »a melyeket egy évvel ezelőtt mondtam?« Ó: ,Oh, én mindazt már rég elfeledtem, — ki is tudná mindazt eszében megtartani!«, S így tovább.

»Valóban gyermek«, teszi hozzá ily benyomások után Széchenyi, »soha sem fog ő engem szeretni! — Kissé hizelegve érzén magát, de szíve egészen érzéketlen.«

»C. az árnyékvilágból nem hat-e vissza sorsomra?«

»M— beteggé lett, mert engem szeret? . . . Nekem H.-ért szakad meg a szívem!« (??)

»Claryné estélyt ad, s meg akar hívni, de előbb megkérdi János herczegnőt, vajjon ,a főnforgó körülmények' miatt, nem fogná-e ez őt kellemetlenül érinteni. Minden ember erről fecseg most. Nekem semmi sem sikerül, mert nem tudom kártyáimat eltakarni. Immár 32 éves vagyok s még nem tanultam ezt meg!«

H.-nak: »Ha ön tudná, mily rég óta (?) hordozom szívemben s remélytelenül. — Pedig azt mondják: Bange Liebe wird belohnt! Igaz-e?« . . .

Hogy H—, kit ilyes kérdések egy kis zavarba hoztak, felelt-e erre valamit, vagy hallgatott? annak nincs nyoma. De annak már van nyoma, hogy rosszakarói Széchenyit megszólták, mert »compromittálja, affichirozza« . . . »Mily igazságtalanok!«, kiált föl e méltatlan vádakra.

»Utóbb mindenkivel meggyűl a bajom. — — Mily ostobán viselem magam! Méltóság, higgadság, nyugalom — az nem megy; tehát legalább búskomolyság, szelidség, nyugalom! — — De tehetek akármit, mindig ellenem lesznek. Epictet! Marc Aurel!? Én semmit sem érek!«

»Úgy látom, nem győzhetem meg másképp őket H. iránti szerelmem őszinteségéről, mint azzal, ha agyonlövöm magam.«

Ez időből származhatott egy nevezetes levél, melynek töredékeit, kelet nélkül, csak fogalmazványából ismerhetjük, s mely, úgy látszik, annak, a kihez intézve volt, fogalmi körét akkor még túlhaladta.

»Ön, édes herczegnőm! ismeretségünk első perczétől fogva úgy elvárásolt, Ön magasztos, nagy lelkében annyira saját eszményképemre ismertem, hogy — mindig közelében lehetni, önt éltem fogytáig igazán forrón szeretni, volt egyedüli, titkos fájdalommal ápoló óhajvásom. — — Körülmények, s részben akaratom is, oly viszonyok közé sodortak, megvallom, melyekre vissza nem emlékezhetem a nélkül, hogy szívem bánattal, szemem mindig könnyel ne teljék el. Szeretettel, bizalommal szorítottam mindig magamhoz a kígyót, mely aztán életemen rágódott. — — Egészen közönyös lettem s hidegen lenéztem minden nőt és leányt egyaránt, — míg végre Ön megjelent, mint egy angyali tűnemény a hajnal fényében.«

Ezt az angyali tűneményt, ezt a pitymallatot, legalább annak szeme előtt, a kit az úgy elbájolt, csakhamar köd és sötét fellegek takarták el. Ama levél s több más is válasz nélkül maradt.

1823-ik nov. 17-én pedig ezeket írta az anyaherczegnőnek: »Mióta nem láttam önt, számlálom a perczeket, s alig várom,

hogy ismét láthassam. A béketűrés elhagy, így félelem és remény között nem élhetek tovább. Nem tudok a reményről lemondani, — daczok mindennel, nem ijedek vissza semmi áldozattól, hogy végre öntől a leány kezét elnyerhessem, a ki nélkül nem is tudok jövőmre gondolni. — — Nem sokára kitelik az egy esztendő, melyet ön mintegy próbaidőül kiszabott« stb.

Személyesen is beszél vele. Béketűrésre inti. Várjon — két esztendeig.

Ezt megelőzőleg, azon év aug. 18-kán E—nének azt írta volt, hogy H.-ról letesz. »Soha nem akar többé akár neki, akár szülőinek terhére lenni.«

Kevés napok múlva azonban élettervei közt megint az is áll, hogy őrnagy lesz, meg az is, hogy H. szívét meghódítja, s a leányt aztán észre elveszi. De hozzá teszi, hogy, ha mind e jámbor óhajtasai teljesülnek, úgy annak véghetetlenül fog örülni, ám ha egyik sem teljesül, az sem ejti kétségbe.

»Ha föl hagyok vele, egyedüli oka az legyen, hogy belátom, miként nem vagyok hozzá illő.« Más tentával: »Inkább több a szerénységből, mint kevesebb!«

Daczára ily kései philosophiának, az 1823-ik év utolsó napjaiban ismét látja H.-t. »Ő nem szeret, még észre sem vesz engem. Oly derült volt, oly beszédes, hogy igazán fájt nekem. Oh mily kevés részvéttel van ő az én bánatom iránt!«

De térjünk vissza naplónk fonalához.

Decz. 15. »Testvérem esküvője Emiliával. ¹⁾ Vőfély vagyok. — — L. elfordul tőlem. Sedlniczky és Saurau: ,Okuljon a bátyja példáján, s házasodjék meg ön is.‘ L. meghallotta s észrevette helyzetem kínos voltát. L.-nének és Miminek nem is köszöntem.«

»Nagy estély és vacsora. E. M.: ,Már most önnek is meg kell házasodni, el vehetne egyet a mienkből.‘ Pálffy. ,Vous avez l'air si timide, ne faites semblant de rien, soyez adroit, ayez de la persévérance, stb.‘ Mimi nyájasabb irányomban.«

»Reményem föl s alá hullámzik, mint az árapály.«

¹⁾ Pál, első neje M. Karolin halála után elvette Zichy Ferraris Emiliát.

»Mimi, (kinek ellenszenvét említettük) így elménczkedik :
Ha Steferl H.-t megkapja, azt csak nekem fogja köszönhetni,
mert ha én nemet mondok, anyám mindig igent mond. 'Qu' elle
est aimable et bonne pour moi!«

»17-én Grassalkovicséknál. L.-né is ott. Bárgyú és unalmas
voltam.«

»Ha H. irányában egész helyzetemet átgondolom, majd
elvisz az örd. . .«

Tanácsolják, hogy egyenesen beszéljen vele, hisz még három
szót sem szóltak egymással az életben! »Minden rosszul lesz téve,
akármit fogok tenni. Ha ritkán megyek s nem beszélek vele, úgy :
kiment már az eszemből, s nem gondolok többé reá ; ha oda járok
s beszélgetek vele, úgy : affichirozni akarom. Az eljárás, melyet
most követek, bizonynyal rosszaltatni fog, mert természetellenes :
előbb kérdeztem meg atyját, anyját, s csak most akarok vele
szólni. — Cui fortuna favet, sponsa petita manet.«

»Próbaidóm még nem telt ki. Anyám nem helyesli H.-
val való tervemet, látom, nem akarja e házasságot, ámbár
nem szól.«

»Hatzfeldéknél oly egyszerűen s elfogulatlanul emlegették
előttem H.-t, mintha mitsem tudnának szerelmemről!«

29-kén. »Mit tennék, ha E. V. egyszer csak ezzel lépne be
hozzám, a mi pedig nagyon valószínű : légy férfi, s béketűrőssel,
philosophiával vedd a mit mondok ; el van határozva, hogy H—
Schw. Adolphhoz megy, pár nap múlva lesz esküvőjük.«

»Érzem, hogy a velő megfagy csontjaimban, s ereimben el-
akad a vér, ha ezt a dolgot elképzelem.« — »H— azt sem szeret-
heti inkább mint engem!«

30-án. — »H-ról beszélgettünk. Hallatlan ostoba és szenvedé-
lyes voltam. E. Zs. megharagudott reám. Ce n'est pas la ma-
nière de gagner le coeur d'une jeune demoiselle. — — Akár mit
teszek, mindent rosszra magyaráznak. — Nem lesz más választá-
som, biz' Isten, mint a pisztoly!«

31. Hatzfeldéknél tánczolt vele, s az egész farsangra akarta
engagirozni. H. ezt megtagadta, mert anyja nem engedi. Ellenben
Schw. Lajosnak mégis az egész farsangra eligérkezett. — »H.

irányomban úgy viseli magát, mint mindenki iránt: egészen közömbös, semmit sem érez!«

Már nem is Stefernek nevezik, hanem csak Széchenyinek!

A család körében még kellemetlen jelenetek is voltak miatta. H. keserű könnyeket sírt, a mi szívét majd végkép el fogja idegeníteni tőle. E. Vincze alkalmilag meg is leczkéli mindig háborgó ifjú barátját, hogy például Hatzfeldéknél is udvarlásával nagyon föltünővé tette magát (affichirozta őket!) hogy minden ember róluk beszélt, hogy tolakodó volt. Ők, M. és H. mindent elkövettek, hogy távol tartsák magoktól, de egy székert hozott s oda ült erővel a két kisasszony közé, a kik kérdéseire már nem is feleltek, stb. e.

Mint a ki halni készül s elbúcsúzik a szép világtól, még egyszer végigtekint helyzetén.

Három köteléket említ (bizony több is volt!), mely az élet-hez kötné. »E—yék! Szívem egész hevével ragaszodom hozzájuk. De az asszony már egészen elidegenedett tőlem. Tehetek a mit akarok, mindenben hibát talál. Részvét, szánakozás, megindulás legkisebb jelét sem tapasztalom. Férje az én kedélyemhez képest, nagyon rideg, szeretetlen. Társaságában sokszor jéggé dermedek.« — »L. herczegnő! Jó és kegyes volt irántam. Mióta H.-t szeretem, elfordult tőlem. Ha én nem volnék én, hanem más, mint dicsérné kitarásomat, hűségemet, hallgatagságomat, — de mivel egyszer egy ostoba levelet írtam neki, ¹⁾ mert mások is észrevették, hogy H.-be szerelmes vagyok, azért most már gyűlöletet érdelek. — »Végre anyám! A szegény már alig él.« — —

»Minő élet legyen az H. nélkül? — Oh, véget kell vetni életemnek!«

Majd azzal vigasztalja magát, hogy H. most már hajlandónak mutatkozik a férjhez menésre (tudniillik elvben), s hogy kérői száma meglehetősen korlátolt.

»Oh bár minden ember csunyának látná őt, hogy nekem maradna! — Sokáig gondolkodtam, nem nagy ostobaság-e az

*) Az lehetett, melyet fentebb ismertettünk.

tőlem, hogy ezt a szenvedélyt rég ki nem irtottam szívemből! — Pisztoly!«

Január 20-án 1824. meghalt jó édesanyja; 21-én Czenken találjuk őt. Itt lecsillapszik, s azt tartja, legjobb lesz tisztességesen visszahúzódnia. »Túrni, szenvedni, lassú léptekkel közeledni a sírhoz: ez keresztyén philosophia!«

Bécsből érkező levelekben gyöngéd hallgatással mellőzik az őt mindenek fölött érdeklő H.-nak még nevét is. A társaságban foly a vita mellette és ellene. »Minden ellenségemet kibékíteni, nevetséges vállalat volna. — Hadd beszéljenek tehát az emberek, a mit akarnak, — mi pedig járjunk az őszinteség, a becsület, az erény egyenes útján.«

Csak ne zavarnák föl nyugalma mások, a kik a verseny megújítására buzdítgatják. Íme egy gróf Korinsky közeledik hozzá, kinek neve említésénél a kis hamisnak pír futja el arcát. Egy ifjú Harach is lesben áll, s vannak még többen, idem petentium decus! De mind csak »gyerekek hozzá képest« (?)!

»Törökösen a praedestinatióra bizzak-e mindent? Vagy férfiasan irányt adjak sorsomnak?«

»Hátha távollétem lesz az oka szerencsétlenségemnek?«

»Az bizony nem természetes dolog, hogy én itt lebzselek és óbégatok, ha H— tetszését akarom megnyerni. Ezt ő szeretet jelének nem veheti. Föl tehát Bécsbe!«

Febr. 13-án ott is van már. Lajos bátyja s leánya Mária egész bonhomióval beszélnek el neki a napi újdonságokat, s ezek közt azt is, hogy az ifjú Korinsky elveszi L. H.-t, csak előbb még egy utazást tesz Angliába.

»Mitevő legyek?« kérdi magától. »Nem szabad elvesztenem bátorságomat, higgadtságomat. A gyászra s agyonlövésre még mindig lesz idő. Hallgatás, — óvatosság, — egy tapodtat se innét, — ne vegyenek észre semmit, bármi történnék is, — s végre resignatio!«

14-én álmatlan éjre virad. »Nem tudok tanácsot adni magamnak, oly véghetetlen űrt érzek magamban, utálok az életet, terhemre van . . . Szörnyű bűnhődés ez! — Nem szabad nekem többé semmit kívánni, semmit akarni!«

Majd ismét öngyilkossági gondolatok foglalkoztatják. Tudjuk, nem először, fájdalom, nem is utolszor az életben! »Csak az anyám tarthatott volna még vissza, az egyetlen, a kinek szívét mélyen elszomoríthatám; a többiek azt a fájdalmat, melyet halálom nekik okozni fogna, könnyen elfeledik és megbocsátják.« — — »Pár óra múlva nem leszek többé!« stb.

Régi barátnéja, az áldott E. Zs. — de kivel a rossz nyelvek már szintén hírbe hozták, csakhogy mindenkép befeketíthessék! — kissé megvigasztalja. Azt hiszi, hogy ha a leánynak szabad választása volna, most is inkább őt választaná, mert K. csak mulattatja, szórakoztatja, de szíve nem érdeklődik iránta, s ha most egy Schw. vagy Mett — jelentené magát, úgy . . . ,Magaviselete különben', így folytatja a vigasztaló, 'oly gyerekes és ledér, hogy nem lehet eligazodni rajta'. Anyja nem rég megkérdezte, melyikhez szeretne hozzá menni udvarlói közül? mire a leány: 'tán ki szeretne pletykálni?' s tova szaladt. Mikor pedig a Széchenyi anyjának halála hírére vette, azt mondta reá: 'most legalább majd nem jöhet bálba, s nem hozhat engem mindig olyan zavarba' stb. stb.

Mindezekből azt látja, hogy legjobb lesz neki onnét szép csöndesen visszahuzódní. »Sorsom úgy akarja, hogy ne házasodjam meg; miért akarok mindig az ár ellen úszni?« — — »Függelenség! Igaz, hogy részvevő szív nélkül, de gond és felelősség nélkül is. A legnagyobb okosság, jól érezni magát azon az úton, a melyet végzetünk számunkra kijelölt, s ahhoz képest rendezni be minden dolgát, élvezni és nyújtani másnak is minden lehető örömet . . .«

Pár nappal később: »Bensőmben nyugodtabb vagyok, mióta minden reményről lemondottam. Még boldog is lehetek, ha az életben többé soha semmi után se vágyódom nagy epedéssel és szenvedélylyel.«

A társaságban azonban oly rosszul tudja elleplezni benső érzelmeit, hogy hol megneheztelnek reá, hol kinevetik. Csak E. Zs. viseltetik folyvást elnéző türelemmel iránta, vagy ha megharagszik, csak azért teszi, mert 'oly ügyetlenül viseli magát, s elrontja a saját szerencsáját.'

Pottendorfné magára vállalja, hogy még egyszer megkérdezi a leányt férjhez menési szándéka felől. A kis hamis válasza az volt, hogy sem Korinsky, sem Széchenyi nem kell neki. Különben senkit se szeret, s majd ahhoz megy, a kit anyja fog ajánlani.

Új baj. A versenyzők — a mamához vannak utasítva. Széchenyi, — még ezt is! — átnyújtja a mamának az ő vagyona kimutatását, melyet az, most bár időnkívülinek talál, mégis átvesz tőle; de arra figyelmezteti, hogy mégis csak a leánynál kellene behizelegnie magát, s aztán meg nem kellene olyan változandónak s olyan túlérzékenynek lenni, stb. e.

Megint úgy látja a dolgot, hogy még nincs minden veszve.

Álmatlan éjszakákon jó tanácsokkal látja el magát. »Nem kell túlérzékenynek lennem, egyformábbnak viseletemben. — H. -nak óvatosabban udvarolni, nehogy ismét elriaszszam. Csöndesen el kell őt altatnom. Biz' Isten, még gyermek.«

Az eddigiekhez azonban sorompóba lép még egy ifjú Taxis meg egy Schönburg. »Mes compagnons de malheur.«

Hátha az ünnepezt hölgyben — »több a hiúság, mint a szív?«

»Sok szakács elsózza a levest. — Mások tanácsára bíztam magam, a helyett, hogy csak szíventől kértem volna tanácsot. — De még nincs veszve minden!«

Nem sokára, febr. 28-án, véletlenül összetalálkozik K.-val a hercegi háznál. A jelen voltak összenéznek, nevetgélnek, sutognak. Széchenyi úgy érzi magát, mint a ki pelengérré van állítva. »A megvetett szerelem fájdalmát érzem, a sértett hiúság töviseit, a mellőztetés kínos érzetét. — Hagyjunk föl örökre (!) minden házassági tervekkel, félre minden gyöngeséggel, álljunk meg a magunk lábán, menjünk utazni . . .«

Márciusban Czenken van. Falkáját rendezi. Háza teli vendéggel. Egészsége a legjobb. Majd H. is csak feledve lesz!

Hisz azóta már hanswurstnak is nevezte őtet! Egy másik élczes hölgy legalább krampuszhoz hasonlítottatta. Ez utóbbi tragikaibb.

Lajos testvére az alatt, e hó 18-án csakugyan nőül vette Wurmbrand Francziskát. A példa vonz.

Áprilban már a bécsi Fáma azt hordja, hogy ‚kívüle‘ még Harrach és Korinsky is kosarat kaptak. Míg a hercegi háznál őt ismét szívesen látnák, az, a kinek döntő a szava, úgy nyilatkozik, hogy most már nem bánna, ha egy ‚negyedik‘ jelentkeznék. . . .

›Első menyasszonyom«, így szól a napló, ›szívem választotta, S— volt. Azzal örökre meghasonlottam: ő most gyűlöl engem!«

›A második ez a H. Ezzel is örökre vége van. Nevetségessé vagyok előtte téve, czéltáblául szolgálók nővére élceinek s szeszélyeinek!«

Azért a bécsi hölgyek, különösen a korosbak, nagyobb része még is vele tart, s ő, mint egyikök mondja, igazi: ‚enfant gâté des dames!«

Ő maga Czenkre megy, s lelkét orvosolja gyónással, melyet Pater Florián bizonynyal titokban tartott volna, de a gyónó hű naplója föltár előttünk; testét pedig edzi mérsékletes étellel és vízivással. E mellett fölteszi magában, hogy élő kortársai közt ezentul a nagy elméket (Meisternaturen) fogja fölkeresni, s hogy azok társaságában, fogja tölteni legtöbb idejét.

Íme a szerelem, midőn sebeket üt is, emel, nemesít!

Fölkel Hercules Omphale mellől, az orsó helyett ismét buzogányát forgatja. Hogy ne tenné az, a ki még csak érzi magában a leendő Herculest: a nagy tetteket, melyek reá várnak, a halhatatlanságot, mely a pálya végén int!

A nagy útra készülve, ily tükört tart maga elé: ›Ha eddigi életemre visszatekintek, s eszembe jutnak elkövetett minden boldogságaim, úgy nem vonhatom többé kétségbe, hogy magam tiportam el szerencsémét. Olyan kevés emberismeret, olyan kevés előrelátás, olyan fecsegő természet, s a lehető legnagyobb ügyetlenség mindenben!«

Később is mindig magát okolta, hogy L. H.-val semmire sem ment.

Nekünk tán jobb így!?

1824-ik augusztus 24-én találkozunk először a Crescence nevével.

Egészítsük ki s fejezzük be e szakaszt egy érdekes adattal a góthai almanachból. Liechtenstein Henrietta hercegnőt október 1-jén 1825 nőül vette gróf Hunyady József.

Ő volt — az a negyedik!

V.

A vég kezdetéhez értünk.

Élethivatása iránt nem tétováz többé. Egy hanyatló, elsatnyúlt nemzedéknek ő lesz regeneratora: új hazát fog Attila földjén teremteni.

Hajlamaiban sem tétováz többé. Egyet szeret, határozottan, magasztos eszményiséggel, a siker legkisebb reménye nélkül.

Nincs tehát pihenés, tart még a hányatás; hogyné! mikor a kikötő, mely felé sodortatik, örökre elzárva van előtte: csakis az őrtorony egy-egy villanását látja a part fölött.

Csodálatos párhuzama egy küzdő két nagy szenvedélyének. Hazája, melyet halottnak hisz, s majd életre ébreszt, majd ismét elbukni lát; szerelme, mely örök epedésre, nélkülözésre van kárhoztatva, s csak önmagában, az önmegtagadás égi erényének gyakorlásában lelheti jutalmát.

Nincs okunk átfordítani az e lelki küzdelmekre vonatkozó becses lapokat, szívemelő tanulságot nyújt azoknak minden sora; s őszintén sajnálhatjuk a kimetszett leveleket s kitörölt sorokat, melyek, a mennyiben netán e viszonyra vonatkoztak, két egymást értő nemes lélek magas erényéről s tiszteletre méltó erkölcsi tökéletességéről erősíthetnék meg legmerészebb föltevéseinket.

Sikamlós ez út: ne lépjen reá akárki! Az erőset a felhők fölé emeli; gyöngébbnek össze kell roskadni ily vállalatban.

Ám e rövid bevezetés után emlékezzünk meg kezdetben tett ígéretünkről, miszerint nem fogjuk olvasóink véleményét mintegy járszalagon vezetni akarni, s szorítkozzunk az adatokra, melyeket az előttünk fekvő naplóból merítünk. Itt-ott kell csak egy kis közbeszúrásra engedelmet kérnünk.

A kötet, melyre immár sor kerül, ezt a jeligét viseli: Those are wisest who make no connexion of wife or mistress. Tehát se

asszony, se leány? Meglátjuk, meddig tartott az életbölcse-
g e szabálya.

1824. augusztus 24. »Oroszvárra. Crescence gyorskocsin
útazik.«

1825. jan. 15. »Cr—t a színházban láttam. Úgy találtam,
jó volt irántam.«

1825. febr. 18. »Cres— egész délelőtt otthon maradt, hogy
Rothlint olvassa. Pallavicini- és Caramasséknál láttam.«

1825. márcz. 14. Egy levelet írt hozzá. »Mi lesz belőle?
. . . . Senki se tud róla. — — Isten igazságos: nem engedi, hogy
tovább menjek. Délután egy csomag Cr—tól, levelem benne van,
visszaküldötte! Be jól tette!«

— — — — —

»Keserves, nehéz napok múlva, végre ismét láthattuk
egymást!«

— — — — —

Egy vers, azaz megszakgatott sorok rím és mérték nélkül.
Nyilván több része van benne a képzeletnek, mely a múltat je-
lenné, s az álmot valóvá tudja varázsolni. Oly darabos, hogy nem
sokat veszít értékéből, ha csak prózai fordításban adjuk.

1.

Aggály és fájdalom szállta meg szívemet, midőn elgondolám,
Hogy tán az ő szíve is vérzik s megszakad.
Pár óráig maradtunk együtt,
Nem szóltunk semmit, nem is mertünk egymásra föltekinteni,
De jobban szeretjük egymást mint az életet.
Tűrünk és szenvedünk.

2.

Mikor még szerettél s kedves voltam előtted,
Mily vidáman tűntek akkor az órák;
Most, hogy mindenütt kerülsz,
S szíved haragra gyúladt irántam,
Mily súlyosan nehezülnek reám a napok.

* * *

Ez csak egy-egy darab kő, mely még nem került Canova
vésője alá. A másodikon nyilván Horácz bájos dalának »Donec
gratus eram tibi« reminiscentiája ismerszik föl.

Ápril 4. »Cr—val úgy látom, vége van mindennek.«

Vége? Nem lehet! a hol kezdet nem volt!

Ápril 10. »Wentzel: „Il y avoit un moment que vous lui avez tourné la tête, mais à présent c'est fini: vous l'avez manquée.“

Hunyadi Pepi elveszi Liecht. Henriettát Mily szerencse, hogy nem lett enyém!

»E. Zs. a marquis Posa jellemét ajánlja nekem tanulmányúl s utánczásra.«

Ápril 18. »Úgy látszik, Cr— irányában dicsően uralkodni tudtam magamon.«

Ápril 26. »Egy lépést se mehetek előbbre.«

Ápril 28. »E. Zs. mindenki iránt elnéző, csak irányomban szigorú. — Hunyady most a legszebb ember Bécsben.« (Tudniillik Henriette szemében!)

»Mind azon benső küzdelmek után, melyeket ki kell állanom, s égő szenvedélyem daczára — rossz ember hírében állok. Tout dépend de l'entrée dans le monde.«

Május 3. »Arra a felfödözésre jöttem, hogy Cr. egészen közömbös irántam.«

Hogyne!

Május 4. »Estély Miskáéknál. Ott volt... Ziehy Crescence is.«

»A társaság, melyben élünk, képez bennünket jóra, rosszra.«

Május 9. »Éjjel utazom Párisba.« — — »Nem tudom Cr—szal hogy áll a dolog.« — »Este elbúcsúztam tőle; úgy látszik, meg volt hatva.«

Miért ne legyen meghatva, ha valaki Párisba útazik, főleg nehéz szívvel, — s ha az a valaki olyan kitűnő ember, mint... minővé lennie kell a mi Széchenyinknek!?

1824. szept. 16-án halt meg a bourbon XVIII. Lajos, ki után ifjabb testvére, Artois gróf, mint X. Károly lépett a francia trónra. Ez szigorú elveihez s az akkori reactionarius áramlathoz képest, ó frank szertartás szerint Rheimsben koronáztatta meg magát. Ausztria részéről herceg Eszterházy Pál kíséretében Metternich ajánlatára Széchenyi is, mint kamarás, elküldetett e ritka ünnepélyhez, mely ez év május 29-én nagy pompával, s többi közt a St. Esprit érdemrendének kiosztásával ment véghez.

Az unalmas tisztelgések után Széchenyink ez alkalommal sok érdekes ismeretséget kötött, illetőleg megújított. Természetes, hogy ezek közt női ismeretségek is voltak.

Egy Fimarçon hercegnő különösen megtetszett neki. Hamar észre tér. Szíverősítésül ez arany mondatot iktatja naplójába: »Az igazi szerelem — erény!« Magára vonta figyelmét egy Guichené asszony is, kit Meudonban meglátogatott, stb.

A bús Marseilleben, hol az volt a szokás, hogy az özvegyek, férfiak és nők, öt évig viselték a gyászt egymásért, azt álmodta s pedig sokat adott álmokra, hogy L. H. nem lesz boldog H.-val, mert ennek szerencsétlen a családja. »Isten ne engedje: — oly gyöngye virágot ne érintsen a balsorsnak egy lehellete se!«

Szeptemberben Bécsben meglátja másik volt imádottját is, Clam Szelinát: baj nem lesz belőle. E hó 12-én már Pozsonyban van, hogy az emlékezetes országgyűlésben ne csak részt vegyen, de nyomban miut egy első nagyságú csillag tűnjön ott föl hazánk egén.

Élete most már határozott irányt, lelkülete szokatlan magas lendületet vesz: úgy szólván mindent megaranyoz, mit körébe vonhat. Csak ritkán emlékeztet reá, hogy ő is, mint mi mindnyájan, »törékeny agyagból« van.

Kövessük tovább, lépésről-lépésre; hisz maga nyitja meg előttünk szíve szentélyét.

Íme egy levél töredéke. — — »Esküszöm önnek, nem volnék képes a legkisebb gyanú vagy önvádnak még gondolatával is megzavarni az ön szeplőtlen tisztasága és erénye öntudatát, mely jobban emeli ön szépségét, és nemességét, semmint maga is hihetné. Én nem születtem rosszra, — habár, fájdalom, nem egy nehéz szemrehányást kell tennem magamnak eddigi életemben, — nem, Istenemre, nem! Inkább lennék hazámból számkivetve, a mi borzasztó, mindenkitől elfeledve, mint hogy ön lelki nyugalalmát megháborítsam.«

Okt. 22. »Este Cr — kinevetett. Ez nagyon fájt.«

Nov. 23. »Bármennyire belé vagyok is bolondúlva, mégis köszönöm az égnek, hogy Nemtője őrködik fölöttem.«

»Belső furdalással érzem, mily gyarló vagyok én, s volta-kép mily gyöngé jellemű!»

»Vannak oly számos szerzetek, a melyeknek tagjai egész éltöket imával, elmélkedéssel s tétlenségben töltik el, hogy a mennyországot kiérdemeljék. Vajjon miért nem léteznek oly társulatok, a melyek az igazi philosophiát gyakorolnák, azt tudni-illik, miként kell saját becsértékünket fokozni s embertársainknak hasznára lenni! — Mily nagy szerencse volna ily társulat tagjának lenni, s legalább néhány vagy bár egy tanúra hivatkozhatni, hogy a mi az életben legnehezebb, önmagunkat le tudtuk győzni. — Istenem, mily nehéz dolog erényesnek lenni, a nélkül, hogy egy rokon érzelmű barátunk volna.«

Az itt megpendített eszme további láncolata, melyre még visszatérek, más lapra tartozik: a jó barát, ki után sajtó szíve úgy epedett, nem soká váratott magára.

Decz. 28. »Molly megy Bécsbe a gyermekekkel.«

»Ha M.-t elvennem, mily sok jó származnék abból! — Belátom a dolog üdvös voltát; s még sem megy az!»

1826. jun. 28. »Én akarok egy népet újjá teremteni? — Nevetni való. Ily gyöngé ember merjen oly nagy munkába kapni!»

Míg a közbecsülés, a megérdemlett népszerűség őt szárnyára veszi, ő mindent »fekete színben« lát. Mások irigylik: s ő — »agonizál!»

Jan. 30. »Cr—t egész nap nem láttam. Tán Cl. zagyvált valamit? — Ő fogja meghatározni, hogy tovább szolgáljak-e, vagy quietáljak. — Ő lehet az oka, hogy egy egész nemzet újjászülessék. — Amphitrite, a ki a sast megitatja.«

Értjük-e most már az akadémia czímerét! Kit ábrázol ama szép nő alak, Minerva és Hunnia elmés combinatioja, emelt kézzel tartva föl a kehelyt, melyből Jupiter vagy Attila királyi madara nectárt szörpöl?!

Oh, égi szerelem! termettél-e valaha szebb gyümölcsöt a földön?!

S a ki minő a szerelemben, olyan a barátságban is. Az eszményi jó barát, meghitt tanúja szíve nemes küzdelmeinek, báró Wesselényi Miklós volt.

Ez, erdélyi útjából visszafordúlva, február 6-án Pozsonyba érkezett. Ő maga is hasonló sebet hordott szívében, s ismeretes pathosában ily szókkal fordult barátjához: „Esküdjél meg, atyád sírjára, hogy őt örökké, híven, tisztán fogod szeretni: a pokol minden átka szálljon reád, ha valaha ez esküt megszegnéd!”

E szörnyű eskü megtartása, mint látni fogjuk, kettőnek az érdeme.

Márcz. 13-án, mi alatt Ferencz császár haldokolt, az a Molly ezt a jóslatot súgja fülébe: „Avec la diète, et avec l'amour vous ne vous arrêterez pas là, ou vous desirez”. . . . Igaza lehetett a szellemes hölgynek: szerelemben és politikában bizony nem mindig állunk meg ott, a hol akarunk!

Márcz. 21. »Borzasztó éjem volt. Két hét óta folyvást szív-görcsben szenvedek.«

Márcz. 22. »Nagyon boldogtalannak érzem magam.« —
»Ah, eszembe jutott Goethe verse:

Was mein armes Herz hier gebanget,
Was es zittert, was verlanget,
Weisst Du, nur Du allein.

Márcz. 25. »Ő csak az erényre született. — Ma még tisztábban érzem, mint máskor, hogy egyetlen komoly szemrehányást, melyet önmagának tehetne, ő túl nem élne.«

Ezek abból a kötetből vannak kivéve, melyekben többek közt az akadémiára tett első nagylelkű ajánlata is foglaltatik, mely nevezetes eseményről különben aránylag legkevesebbet írt bele. Vegyük kezünkbe a következő kötetet.

E kötetnek három jeligéje van. Egy francia, egy német és egy angol. Idézzük csak az elsőt, mint tárgyunkra nézve jellemzőbet. »Souffrir et se taire!« E francia mondatnak is tollban maradt az első része, mely azonban szívébe volt írva: Tâchez de lui plaire.

1826. ápr. 1. — »Ott maradtam vacsorára. K. legrosszabb kedvben volt. Grassalk — mesélt valamit egy fiatal asszonyról, a kinek öreg férje volt.«

Jegyezzük meg, hogy gróf Z. K.-nak elég oka volt rossz kedvűnek lenni: hivatalnok és aulikus levén, némileg kompromit-

tálva volt az ország előtt. S e nap a főrendi ülésben a nádor le is szidta Széchenyit, azzal a hozzátevással, hogy csak atyja érde-
mei tekintetéből nem akar még szigorúbb lenni iránta.

Ekkor már E. Vincze is ellene fordul: „Mindenkít (?) ellen-
ségévé tesz, országgyűlési szereplése és Cr— miatt megvetik és
gyűlölik!” Reá fogták, hogy még a császár is tudomást vett a Cr.
iránti fellengéséről, és hogy dühös miatta.

Csoda-e, hogy míg Széchenyi öngyilkosságra gondol, Cr. a
nádor estélyén (ápril 6.) vele nem akar kártyát játszani?

Ápril 7-én. Hosszú szünet után Cr— ismét látható az or-
szágház karzatán.

Este a színházban: »barátságos, de zárkózott.«

Ápril 11. Ismét a színházban látja. Tűzlárma támadt: erő-
vel ragadja ki magával. »Annyira fél a nyelvektől, hogy nem so-
kára egészen kerülnöm fog kelleni társaságát.«

Ápril 13. »Estély a főherczeg nádornál. Cr—től mindin-
kább eltávolodom. Érzem, látom, nem való vagyok kortársaim tár-
saságába. Ha egyszer meg leszek halva, elismerik értékemet.«

Ápril 14. Cr. ismét a színházban, faggató kérdéseire így vá-
laszol: „Sokat gondolkodtam róla, — ön vagy a legrosszabb, vagy
a legtökéletesebb ember a világon!”

»Mennyire igaza van. Váljunk el!»

Ápril 15. Egyszer magyarosan, bújában . . . »leiszsza«
magát. Hm? Mi látjuk, hogy akkor is ittas, mikor józannak lát-
szik. Egyébiránt fölteszi magában, hogy ezentúl vigyázni fog
— nyelvére!

Aligha tette, mert másnap (16.) a páholyban úgy megha-
ragítja derék imádottját, hogy ez őt ott hagyva, ki akar menni
s csak nehezen marasztható.

Ápril 17. Este kissé szívesebb. — Színházban »majdnem«
rosszúl lett. »Oh Isten, oltalmazd meg őt!

Ápril 26. Pál bátyja meginti, hogy M—nak fejét megza-
varta, vegye lelkére!

István pedig, a testvérek közt támadó, utóbb kiegyenlített
viszályra is csak annyit mond: »mit fog Cr. hozzá szólni!«

Ápril 30-án ismét páholyában látja: lakásán nem akarja elfogadni!

Máj. 2. Csak egyikét jellemhibát vet szemére. Szerinte a mi Széchenyink: egy kicsit hiú, egy kicsit szerfölött nagyravágyó, egy kicsit gúnyolódó s egy kicsit ravasz. Mindez francziául volt elmondva, de tán — magyarán?!

S ez így megy jó darab ideig.

Júniusban azt hallja, hogy Cr. beteg. Mindjárt a legroszszabbra gondol. »Halálos aggodalomban élek, ah, lehet-e ily kedélyállapotban élni? — Ő meg fog halni; én pedig túlélem őt, s hosszú életű leszek!«

»Szeretek egy tisztességes nőt« — francziából kell e vallo-mást forditanom — »szerelmem oly tiszta mint egy angyalé, minden erőmet megfeszítem, hogy lelkemet minden szépre, jóra, az erényre képesítsem. Főldáldozom magamat, személyemet, vagyonomat, virrasztásaimat hazámnak közjavára: s majd senki sem ért meg, egy egész nemzetből senki!«

Június 6-át jelöli meg, mint azt a napot, melyben az ő templáriusi szolgálata — tudniillik a szellemi tökélesbülés, az önfeláldozás nagy munkája — a maga teljes mértékében megkezdődik.

S e naptól kezdve minden szerelme, ábrándja, epedése a Cr. neve helyett egy L. betűhöz fűződik. Hogyhogy? Tán egy percz alatt hűtlen lett érzéketlen kedveséhez, s mást állított az oltárra, a kitől némi jutalmat is várhat? Törjük-e fejünket rajta, ki volt már megint ez az L—?

Ne engedjük megzavartatni magunkat. Ha új élet kezdődik, új jelekkel is élhetünk érzelmeink jelzésére. Aztán: ki vitte volna annyira lelke ruganyosságát, hogy egy pillanatban, minden átmenet nélkül egy L. iránt érezze mind azt, a mit csak az imént egy Cr. iránt érzett; erre még egy Széchenyi sem képes. Továbbá, nem volt-e egyik hibája, hogy szíve titkait nem bírta magába zárni; ideje, hogy megszokja. Sőt a napló egy helyéből az is kitűnik, hogy bár zárral és kulccsal jól el volt az látva, kezébe került olykor másnak is, például oly közelállónak, mint nővére, a kiről egyszer azt az adatot jegyzé be: ‚Meine Schwester liebt den M. Dietrichstein‘; a mely sor alatt mindjárt egészen más, és nyil-

ván női kéztől ez a kis glossa olvasható: „Stefflerl du lügst!“ Nem látszhatott-e czélszerűnek ezentúl még naplójában is az eszményien imádott név megjelölésére egy eszményi betűt használni, mely a hivatlan olvasót tévútra vezesse? Végre: egy helyütt összeállítja az imádott élete legnevezetesebb adatait, születése-, nevenapját, férjhez menetele napját; mindezek Cr—ra vallanak. Nem kell tehát nekünk, a kik e ritka egyéniség szívtörténetének ecsetelésére vállalkozunk, megszakítanunk elbeszélésünk fonalát, hogy egy új imádottnak szenteljünk hamarjában egy külön szakaszt. S hogy mért éppen L.? Hát nem egy szent névnek, Laurának, kezdő betűje az? S mi jó volna hasonlatunkat Széchenyi és Petrarka közt ez adatkával is kiegészíteni! De sokkal egyszerűbb, finomabb és költőibb az L. betű megfejtése. Biztos forrásból tudom, hogy annyit jelent: Elle seule, = Egyedül csak ő! — A középkor ábrándos lovagjai módjára több helyütt alkalmazá, sőt forgó gyanánt egy kalpagján is viselé a bűvös jelentésű L. betűt.

Folytassuk bátran. Tehát:

»L. elútazott. Nyugodtabb vagyok, mintsem hittem.«

»Ha visszatekintek az előbbi időre, minden tettem olyan, mintha vak és esztelen lettem volna.«

»Szerelem volt az, most is az, s mindig az lesz, a mi lépteimet, akaratom ellen is, vezérli. — — Sokan bolondnak vagy ostobának fognak nézni, még többen rossz embernek; de lesznek, a kik becsülni is fognak. Egyetlen vágyam, hogy L. boldog és nyugodt legyen.«

»Semmi sem tesz reám olyan mély és búskomoly hatást, mint hogy ha egy szép napon valamely elhagyott templom és temető környékébe mehetek, hol nem hallani mást, csak a madarak csiripelését, s szabad folyása van a gondolatnak. Mindig csak L.-re gondolok.«

»Lamartine megszűnt költő lenni, mióta boldog házasságban él. Én poltron lennék, soha sem akarnék meghalni!«

»Búcsúzásakor azt mondá (ő, tudniillik), je vous souhaite que votre interieur ne soit jamais troublé, parce qu'alors il n'y a a plus de bonheur!«

»Egyszer azt mondám neki: Vous remplissez toute mon âme, et quand je pense à vous, je m'exalte pour tout ce qui est beau, grand et noble. — Ő pedig így felelt: ,Si c'est vrai, ce n'est certainement pas moi, mais c'est la prière que je porte journellement au ciel pour votre bonheur'.«

A kiért így imádkoznak, az bizonynyal nem szállhat alá a göröngyhez!

Június 19. Auspitzon. »Sokat beszéltünk G.-ről, S.-ről és elhunyt sógornőmről. Szívem bánattal van eltelve. Borzasztó sejtelmem van: L— nem fog soká élni.«

Július 13. Horpácson. — — »Megígértük egymásnak, hogy kölcsönösen hírül adjuk, a mit az emberek netán rólunk beszélnek, vagy a mi megrovandót mi magunk találunk rajtuk.«

Szeptember 3. Oroszváron. — »Minő visszaemlékezések ostromoltak!«

Szeptember 17. »L. a színházban, páholyában látom.«

Szeptember 23. »L. Talloson. — Halál keserve honol szívemben.«

Október 19. L. nem fogadott el. Nem megy ki, kevés embert bocsát be, mindig el van foglalva. Jobban szeretem, mint valaha. Ő egy angyal, egy szent. Bensőm föl van dülva. Mikor fogom ismét láthatni!«

Okt. 21. Egy Cs., kivel találkozik: ,Aha, te bizonynyal oda mész: különben is okos ficzko vagy! — »Ah s'il connaissait ma misère!«

Okt. 22. — »Nem jár ki, s hozzá nem mehetek. Je suis exilé.«

Nov. 2. »Isten tudja, nehéz állapot; úgy imádni őt, s még azt sem tudhatni meg, vajon itt van-e?«

Nov. 3. — »S. me don e le conseil de me marier, mais seulement pas Mel—«

Decz. 16. M—ről Zs., hogy az egy időben valóban szerette őt, — hogy soha sem fog többé szeretni (?), hogy most már megadta magát, de a legboldogabb lett volna, ha őt nőül veszi.

»Tudtam én azt, s fájdalmasan érintett mégis. Őszintén beszéltem, hogy soha sem fogom őt nőül vehetni.«

»Még ez is! Isten belát az emberi szívbe: hideg s érzéketlen vagyok-e? — — Annyi szeretettel egy embertársamat sem tettem boldoggá, de boldogtalanná többeket!«

»Pihenj csöndesen drága árnyék! Tégedet én öltelek meg! Békülj ki velem, s bocsáss meg.«

»L. és M. Ti oltalmaztatok mint védangyalaim. Az elsőt szerencsétlenné tettem, mert mindenek fölött szerettem. A másodikat, mert nem tudom szeretni.«

Hogy itt a phantasia erősen működik, s rögeszméket teremt, az iránt, bárki az eddigieket figyelemmel kísérte, nem lehet kétségben.

Az erény túlzása mi sokszor válik hibává! Az a nagy lelkiismeretesség, mely minden tettért és mulasztásért mindjárt érzi az erkölcsi felelősség egész súlyát, könnyen átcsap ama gyermekes hiúságba, mely mindennek, a mi mellette s körülötte történik, egyedül magában látja az okát. A mely férfi könnyen elhiteti magával, hogy minden nő szerelmes belé, s miatta epeszti halálra magát, szintúgy tévedhet, mint egy lelkiismeretlen csábító, a ki áldozata érzelmeit semmibe sem veszi. Úgy a közéletben is. Egy józan reform megindítója nem lehet felelős egy utóbb bekövetkező forradalomért. Széchenyinél, köz- és magánéletben egyaránt, a személyes ambitio és hiúság, a mint egyrészt nagy tetteknek volt rugója, úgy másrészt tragikumba ment át, földülta kedélye nyugalmát, s őt végre menthetetlenül elvesztette. Egész élete folyamán, a mint azt most legkisebb rejtélyeiben magunk előtt föltárva látjuk, egy martyrium volt.

Ám folytassuk szemlénket.

Decz. 26. »Ismét láttam őt. — Hidegen köszönt. Égető méreg szívemben: meg fog ölni.«

Deczember 31. »Ott voltam. L. érzéssel, jóságos méltósággal fogadott.«

»Szívem szét van tépve. Hányattatom a halál vagy teljes apathia és az örökké való erény között. Lesz-e öröm e válság legyőzéséhez, mindenható Isten! csak te tudod, mint vérzik szívem, mint reszket minden idegem, mint ég agyvelőm!«

Míg az országgyűlés legünnepeltebb embere titkon így epešti magát, az akkori conservatívek rémülettel töltenek el országszerte bizonyos köröket, hogy »itt sokan philantropikus principiumokat akarnak fölállítani!«

A philantropok közt volt Széchenyi is: a rémülők közt, természetesen az előkelő hölgyek jó nagy része. Ezek egyikéhez így szólott Széchenyi: »Je crois qu'il n'y a rien qui résiste à la persévérance.« Az pedig így válaszolt: »Non certainement, et il parait que c'est là votre devise!«

Mire czélzott ez elmés replika? . . .

1827. január 6. »Láttam a templomban. Szemeink találkoztak. Ah, életem meg van mérgezve!«

Január 10. — — »Soha sem látom őt. Este nézem kivilágított ablakait: még az is oly jól esik nekem. — Ha igazságos, be kell látnia, hogy megérdemlek egy olyan szívet, minő az övé.«

Nincs okunk kétkedni, hogy az ideális L. ezt be ne látta volna.

Január 17. »Z. K. ebédre hívatott. Szívem reszketett örömben.« — »Ő gyöngékedett, keveset beszélt« — — »férje barátságos, beszédes volt. Egyre töltögette poharamat: ,ah, hisz csak egyszer élünk!« mondá s egész lénye csupa bonhomia és lelki nyugalom volt« — — —

»Ismét hetekig kell túrnöm, míg újra láthatom!«

Január 21. »A templomból láttam kijönni.«

»Szívemben a méreg, mely megöl, agyamban mindig csak ő van: ezt az égető epedést csak a halál oltja el.« — »Je raporte tout ce que je desire et tout ce que je fais, à elle seule.«

Január 22. Gy—éknál. »Hideg és visszataszító volt.«

»Mindennapi imám: ,Tiporj el engem Istenem, csak ő legyen boldog, meghallgattatott. Én már az álmok országában élek!«

Január 23. »Vajjon becsül-e? vajjon szeret-e? ezt kértem untalan magamtól. Éget, emészt e gondolat!«

Január 24. Eszt—éknál. »Megneheztelt reám, mert bonenfantnak neveztem. Úgy látszik, egészen közönyös vagyok előtte. Le charme est rompu!«

»Én szívemben hordom a mérget, mely engem megöl; ő pedig boldog. Istennek legyen hála érte!«

»Január 29. « — — Méltó akarok lenni hozzá. Most még földi láng ég keblemben, elolvadnék kékgyönyörben, ha őt egyszer szívemhez ölelhetném. Még alig vagyok méltó a cipője porát megcsókolhatni! — De ha életben maradhatok, ki fog égni fenéig ez a szenvedély! — Nem! Érzem, — szerelmem egy az élettemmel: ha megszűnik az, én sem létezem többé.«

»Az országgyűlésnek vége. Reszketek, mi lesz azután? — Csak vele egy helyben lehessek, nem adom egy királyságért!«

Február 4. »L. derült, vidám volt, a gyermekek szépek, egészségesek. Minden boldogságot lehel; csak szívemben a mérge. Jól van így!«

Február 13. »Hírül hozzák, hogy L. kiment a karzatról, mikor Cz. engem az ülésben rendre útasítani akart.«

Február 15. — »Erdődyéknél láttam.«

Február 19. — »Mindennapi imám: Tiporj el engem, Mindenható! Halmozz reám minden bajt, szégyent: csak ő nyerjen kegyelmet a te trónod előtt. Tedd őt boldoggá, adj neki békeséget szívébe, nyugalmat lelkébe, megelégedést kedélyébe!«

»Szeretetem minden tisztasága nem bírta bizalmát megnyerni. — Sőt úgy látom, épen legkevesebbet sem érez irántam. — Sőt, még kinevet, vagy alig tudja elnyomni nevetését!« — Istennek hála!«

»Véget kellene vetni életemnek. — Éjjel nappal ez a gondolat kísér.«

Február 21. »Nála voltam. Nevetett, mikor reám nézett. Mit gondolt magában, nem tudom; de szívembe megannyi törzsűrés volt. — Nagy Isten! az mégis szörnyű volna, ha előtte neveltségessé váltam volna!«

Erre, úgy látszik, egy levelet írt hozzá, melyben azzal fenyegette, hogy agyonlövi magát miatta. A levél fogalmazványa megvan s bármely regénynek egyik legszebb lapját képezné.

Eredménye csak annyi volt, hogy be kellett látnia, miként imádottja — egy angyal. Megbocsátott. Tán imádkozott is érte. Baj nem történt.

Márcz. 16. »L.—ről semmit sem hallok. — Örök remegésben élek. Egész bensőm föl van dúlva!

Törlések. — — —

»Mily üres fecsegés, gondolám magamban, — s mégis úgy megrendített!«

Sűrű és vastag törlések közt megmaradt e szép sor: Életemet embertársaim, hazám, honfiam javára áldozom föl!«

A társaságban sokat beszélnek róla, becsülni kezdik, sajnálni is, szép jövőt jósolgatnak neki, s különösségeire valaki, a kinek neve ki van törölve, azt a megjegyzést tette, hogy: épen olyan, minő az atyja volt.

Bár fölveti magában azt a kérdést: nem volna-e jobb, ha L—t egészen kiverné a fejéből, s többé nevét sem említené, azért szorgosan be van jegyezve minden nap, minden óra, melyben őt látta, habár csak meszsziről is! Háttha még, a mi fájdalom, gyakran megtörtént, hogy jelentkezett nála, s nem bocsátották be!

Őt elvakította szenvedélye, boldogtalansága s nem vette észre, mily veszélyben forgott, s mily bajt hozhatott volna épen arra, a kit méltán oly magas polczra helyezett.

Sejdíthetjük, mit kellett hallania, mikor, ismét vastag törlések után, ezeket olvassuk naplójában: — — »Össze voltam zúzva, majdnem elájúltam. A mit akkor éreztem, soha sem fogom elfeledni. Szívem alig vert már. A mi mégis föntartott, bár a legkeserűbb érzések közt, az ártatlanságom öntudata volt.«

Ily benyomások folytonos izgalomban tartják idegzetét. Igazán az álmok országában él. Ismételve fordulnak elő ily helyek: »Magasb hatalmak befolyását érzem!« »Borzasztó nagy hatalom!« stb. Vagy: »Mily keserű órák várnak még reám! — »Oh, én még a legnagyobb nyomorban fogom életemet bevégezni!« stb. Majd ismét emelkedik: Sokat gondoltam reá. Oh, nekem méltónak kell hozzá lennem!«

Egy közös barátnejok halálos beteg lesz. L. mindig mellette van, ápolja. »Nem értik őt az emberek, — nem is e világra való — sokkal jobb, sokkal romlatlanabb, sokkal becsületesebb!«

Ápril 21. Lóversenyénél nem volt szerencsés. »Nem nagyon bántam. L. oly mélyen van a szívembe vésbe, hogy minden más iránt közönyös vagyok. Csak benne élek és lélekzem!«

Ápril 24. H. és F. esküvőjük. »L. fehér ruhában volt, mint egy szent. Egyszer sem pillantott reám: lelkem mélyében reszkettem; nem is mertem közeledni hozzá.« — »Életem napról-napra kiállhatlanabbá lesz előttem. — — Hazám, honfitársak, nem sokára örökre elbúcsúzom tőletek.«

Május 3. — »Nem tudok imádkozni, nem tudok élni; csak meghalhatnék!«

Május 11. — »Álljon ő ott mint mintája a női erénynek; az én hamvaimat pedig áldja meg az utókor!«

Május 22. — »Egészen fölemésztetem magamat.« — »Illik-e ily foglalkozás egy férfihoz? — A szerelem emészszen föl egy 35 éves embert! Gyermek vagyok-e? — Ki kell őt szívemből tépnem; vagy tönkre jutnom, egész életemet elrontanom: nem, azt L - bizonynyal nem akarhatja!«

Bizony nem akarta. E napokban is úgy nyilatkozott mások előtt egész elfogulatlanúl, hogy nagyon tiszteli és becsüli, de szerelemről, természetesen, szó sem lehet.

Június 23. »Az élet, mint egy beláthatatlan pusztaság terül el szemem előtt. Számomra nem nyílik több virág. Csak a sír után vágyódik lelkem.«

— — »Mindenütt félre érve, egy angyaltól eltípratva: lehet-e így élni?«

Levele, melyben pisztolyt és mérget emlegetett, — ezt később tudjuk meg, rajzónnal írt ily hátirattal küldetett vissza; Cessez de vouloir troubler un coeur, à qui la tranquillité est si nécessaire.

Lelki állapotát ily megszakgatott sorok eléggé jelzik:

»Borzasztó! Az a kéz taszít vissza, melytől megmentésemet vártam!«

»Egy neme az örületnek szállott meg, — pisztolyt ragadtam!«

»Majdnem megőrültem.«

»Szívem szét volt tépve.«

»Osszeroskadok bánatom súlyától. L—től megvetve lenni.
S mégis éljek?«

Július 14. »Egy templárius halálos nyugalomával ébredtem föl.«

Július 23. »Vajjon lesz-e még valaha oly idő, mikor L. becsülését, barátságát, részvétét fogom bírhatni?«

»Mindenható! tedd őt boldoggá, áraszd reá minden áldásodat. De, ha lehet, ne sújts engem az ő megvetésével, gyűlöletével: minden más csapást szívesen, megadással elviselek.«

Július 31. — »Az ablakon át láttam őt. Hál' Istennek, egészségesnek látszik!«

Kénytelenek vagyunk az örökös ismétléseket mellőzni, nehogy fárasztók legyünk. Vajjon, hogy ne jutott volna eszébe az a jámbor Petrarca, kit korábbi éveiben, Olaszországban, a legunalmasabb költőnek tartott a világon, mivelhogy oly sokáig s oly hasztalan tudott epedezni ama Laura után (íme az L. betű!) a ki másé volt, boldog családi életet élt, s férjét egymás után egy sereg szép gyermekkel örvendeztette meg?! Nincs semmi új az ég alatt!

Az előttünk fekvő kötet, — különben is a legérdekesbek egyike, — végig el van hintve a kesergő szerelem ily kínban fogantatott gyöngyszemeivel.

Ejtsünk el többet; szedjük föl még néhányat.

»Minap azt mondá: Je prie tous les jours le bon Dieu de vous combler de bonheur.«

»Mindenható! Bármilyen legyen is a te határozatod fölöttünk, én a keserű kehelyt utolsó cseppig ki fogom üríteni; csak engedd, hogy szívben, lélekben egy oly szenthez méltó lehessek.«

»Nyugodtnak látszott, s nagyon jó kedvű volt. Szép mint egy angyal.«

»A tiszta lég, a szép táj, az emberek vídamsága, a madarak éneke, mind csak bánatomat növelték. — Oh, te drága, te szent! ha tudnád, mily boldogtalanná tettél.«

»Szébb volt mint valaha. Egy közönséges ember az utcán meglátva őt, fölkiáltott: Most értem, hogy itt a földön is lehet

mennyország!« — Ez Győrben volt, szept. 16-án gróf Z. K. főispáni beiktatásakor.

»A mily lelki beteg és boldogtalan vagyok, úgy érzem, hogy egy nagy szellem ébred, fejlődik bennem.«

»Nincs oly pillanatom, a melyben egész szívem és lelkem ne volna az ő emlékével eltelve.«

»Egy szóra se méltatott! — Bár a föld nyelt volna el! Isten bocsássa meg neki!«

»Neki tetszeni, c'est l'ouvrage de ma vie.«

»Életemnek nincs célja. Tout mon être est amour meprisé, méconnu. — Végre még nevetség tárgya leszek az embereknél!«

Mikor beteg volt: »Oh, ha ő meghal, az istenség saját legszebb remekművét pusztítja el.« — »Túléljem-e őt, vagy vele együtt haljak meg?«

Mire meggyógyult: »Mindenkivel nyájas; csak irántam kegyetlen.«

»Je vais me brûler la cervelle. — Mily kín az élet!«

»Úgy érzem magam, mint egy úszó, a ki mindinkább eltávolodik a parttól, s végre alámerül.«

»Négy év óta igyekszem kegyeit megnyerni; s ő eltaszít!«

Ez alatt megírta első munkáját a *Lovakról*; de imádottja ezt nem olvashatja, mert nem tud magyarul.

Ápril 2-án veszi hírét, hogy Laurája — joggal nevezhetjük így — szerencsésen egy figyermeket szült. Ez örömhírt siet részvevő barátjával Wesselényivel tudatni,ilykép: A »kit agyonlöni visznek s azután föloldnak, annak sem esik jobban a levegő, mint most nékem; csakhogy mindig félek. Mikor a jó hírt hallám, akaratom nélkül térdeimre estem, s rég nem ismert örömkönyeket sírtam. Ha hálaimádságom nem hatott a mennyei úr eleibe, csaknem kételkedném az ő lételén, mert pillanatig elhagyám e földi lakást!« — Oh Petrarca!?

Ápril 28. »Bár csak a föld alatt volnék már! De, ha a más világon is tőle különválva kell élnem, úgy bár soha se ébredjek föl: boldogság volna, egy kővé válni.«

Májusban: csupa agonia, kővé változás, Amerika és pisztoly!

Albach egyházi beszédei öntenek csak szívébe egy-egy balsamcseppet, annál édesebbet, mert L. sem mulasztja el soha azokat.

Fölkeresi a híres lelkipásztort cellájában is, kisírja magát nála, tanácsot kér tőle. Szaniszló atya arra inti, hogy házasodjék meg. Nem tud ebben megnyugodni, úgy érzi, hogy tőle ez becsstelenség volna.

Egy hosszú levelet ír ismét angyali imádottjának, melynek minden sora aranyba véshető, bár csak meglevő töredékei után ítélve is.

»Mitevő legyek, kérdem magamtól éjjel és nappal. — Isten tudja, mindig az ön nyugalmát tekintettem, nem a magamét. Száz meg száz kétség és küzdelem után egy szózat tisztán és világosan ezt súgá nekem: Légy hű hozzá, utolsó lehelletig. Küzd föl magadat oly álláspontra, melyről embertársaidnak, hazádfiainak javára lehetsz, áldozd föl magadat a közjóra, — egy szóval: légy hozzá méltó. — Én a családi boldogságról örökre lemondtam, s csak önnek akarok élni.«

»Rágalom érhet engem is, de gondom lesz reá, hogy ön soha se szégyelhesse magát miattam.«

»Önnek szent kötelességei vannak, ön anyja egy népes családnak. Én egy oly pályára léptem, mely nem kevésbé szent. Akármit végzett az ég fölöttünk: teljesítse ön az anya s a hitves tisztét; én viszont igyekezni fogok annyi jót tenni, a mennyit csak tehetek az életben. Isten nem fog minket elhagyni!«

»Az én helyem, melyet a gondviselés számomra kirendelt, Magyarország. Megállom e helyet, híven, becsülettel, míg órám ütni fog.«

A mint látni, ez búcsúzó volt.

Z. K. hivatalos minőségben Bécsbe volt átköltözendő; Széchenyink hazafias működése színhelyére, Pestre akart menni.

VI.

Következik a regény vége.

Az érdekes idegfejsztés bűvöletéről, ha gyöngé tollunk megbírná is, előre le kelle mondanunk. Regényünk végét mindenki tudja.

De sok víz folyt le addig még a Dunán!

Kissé tán bajos is költészet és phantasia játékait, regényeséget, szerelmi históriákat, pathos vagy humor hangján emlegetni ott, hol egy meglett komoly férfúró, ki úgy életkorának, mint államférfúú működésének immár zenitjéhez közeledik, hol egy nagy reformerről, egy olyan epochális emberről van szó, minő a mi Széchenyink volt. Bátorítson az a gondolat, hogy a kik eddigi összeállításainkat figyelemre méltatták, tanúságot fognak tenni a mellett, hogy nem profanáltuk azt, ami szent, s hogy, ha nem sikerült is a hamvakból föltámadó phönixet egész fényében feltűntetnünk, lélektani búvárlatainkban, minden emberi gyarlóság mellett is, soha félre nem ismertük a valódi nagyságot.

A kik e szempontunkat, mint saját fölfogásukkal megegyezőt, magokévá téve, idáig elkisértek, tovább is el fognak jönni velem. Folytassuk tehát, s lápozgassuk naplóinkat végig.

A kötet, melyre most kerül a sor, az eszményi L— nevét már a valódi Crescence névnek legalább is kezdő betűivel cseréli ismét föl. Egyéb változás alig lesz: a távollét oly szent köteléket nem bont föl.

1828. július 4. — »A gyermekekkel játszottam: mintha mennyországban lettem volna!«

Július 6. Szaniszló prédikációja. »Ott vagyok; nem hallgatom.« — —

»Hú leszek utolsó lehelletemig, a legszebb, a legerényesebb, legnemesb nőhöz. — Bármi történjék velem, mig élek, határtalan tiszta szeretetemnek fogom bizonyítékait nyujtani néki!«

Július 10. Bécsben egy jó napot szerez magának azzal, hogy a Cr. édesanyját meglátogatja, s jó véleményét igyekszik magának biztosítani.

Július 21. Fiumében. »Semmi hír róla? — Vajon nincs-e baja? Que le bon Dieu la bénisse! Vajjon az alatt nem költöttek-e rólam valami rosszat? Bizonynyal! Ám legyen! Az igazság előbb-utóbb mégis napfényre kerül.«

»Szeretetét, becsülését kiérdemelni, ez életem feladata.«

»Mentől többet olvasom Berzsenyi verseit, annál inkább sajnálom, hogy Cr. nem olvashatja.«

»Erény, tanú nélkül gyakorolva, a legmagasztosabb, mire ember képes.«

»Cr. bírhat ennek öntudatával. Az a jó, az a szent!«

Tersat egy kápolnájában sokáig elméláz. »Nagy áhitattal imádkoztam a Mindenhatóhoz Cr. jólléteért.«

Rovignóban egy orvossal ennek betegeit látogatja meg, magyar utazó orvosnak adva ki magát. Egy grófnő, a kinek családja már elparasztosodott, egész Madonna-kép. A nélkül, hogy Cr—hoz hasonló volna, mégis sokban reá emlékezteti. Szíve vérzik tőle!

Július 17. Parenzóban. »Este, holdvilágnál, — leírhatatlan honvágy szállott meg, nem hazám, hanem ő utána. Oh, a Mindenható, így imádkozám, halmozza el őt áldásával, s csak engem tiporjon el!« — — »Megszomjaztam, s egy fiatal jóképű leánytól vizet kértem; az durván megtagadta tőlem: Cr. ezt bizonynyal nem tette volna!«

Aug. 3. Fiumében. — »Voltakép semmi sem érdekel. Ön-magamtól, gondolataimtól akarok menekülni. Örült szenvedélyem hajt. Még egy roham s véget vetek életemnek.«

Aug. 7. — »Utálom az életet; s mégis, mily borzasztó bárgyúság, irtózom a haláltól!«

»On passe la moitié de sa vie à faire de bêtises, et l'autre moitié à les réparer.«

Aug. 8. »Fölhagyok már a jeremiádokkal, lamentálással. — De földi úton minden lépés, életem minden percze, a legmagasztosabb, legönzetlenebb, legtisztább szerelemnek legyen szentelve, melyet férfi valaha egy nő iránt érezett.« — »Félre tehát minden gyöngeséggel!«

»Szép föltét, de nehéz megtartani. A ki nem ismeri, annak sejtelme sincs a szerelem hatalmáról.«

Aug. 26. Ismét meglátogatja a Cr. anyját. Ez biztosítja, hogy leánya őt tiszteli és becsüli, — többet nem kívánhat, mert minő boldogtalan lenne . . . !

Szept. 3. — »Cr. nem fogadott el. — Két hosszú hónap után, míg én a perczeket és másodperczeket számolgattam, ő elzárja előttem ajtaját! — — Igazán, nyomorúlttá tesz! — Vajon mentő angyalom-e ő, vagy rontó dämonom?«

»Mind, a kik látnak, tisztelettel közelednek hozzám ; csak ő nem ismeri el érdemeimet!«

Szept. 10. Páholyában. Vidám és kedélyes, — kissé tán komolyabb a szokottnál.

Szept. 12. »Fölbomlásomhoz vagyok közel ; a halál e neme különben nem kellemetlen. C'est l'amour qui me tue.«

Szept. 22. Szívdobogva siet Pestre, mert Cr. beteg.

Október 13. Czenken van. Itt is csak szívfájdalmára, s halálára gondol. Utolsó perczét is néki akarja szentelni.

Novemberben Bécsben látja. »Halvány, mint egy liliom!«

»Én vagyok legjobb barátja, életemet odadnám boldogságáért, — s ő elzárja ajtaját, megtiltja, hogy szóljak, hogy írjak hozzá!«

»Nem! ébredj föl bennem férfierő!«

1829. január 12. Cr. ismét nem fogadta el. »Jó Istenem, tiporj el engem, csak ő legyen boldog!«

Január 27. — »Ritter Toggenburgnak kell-e lennem?!«

Február 7. Bál van nálok (Budán). Szívesen fogadják ; de ismét csak halálos sebbel kell haza térnie.

»Ne neheztelj reám hazám, számodra el vagyok én veszve ! Életem fáklyája letört, Geniusom eltípor.«

Február 15. Sok törlések közt: »Általa jobb emberré lettem.«

Febr. 26. »A templomban láttam.« — — »Akár belátja, akár nem, egész életemet neki áldozom : legyen az folytonos önmegtagadás, lemondás!«

Elragadtatásai közt, néha úgy veszi észre, hogy szinte neveltséges módon viseli magát. Legnagyobb gyötördésben akkor van, ha a Cr. valamely rosszálléte vagy betegsége hírét veszi, melyet fölhevült képzelete mindjárt a legfeketébb színben látat vele.

Márczius 5-én ismét Albach atyánál volt, a ki meleg részvétellel viseltetik iránta, s szent hivatásához képest, őszintén iparkodik e háborgó lélek egyensúlyát valamikép helyreállítani.

Ez óhajtható egyensúly, ha elérhető, inkább lesz ama derék nő befolyásának, magas erényének köszönhető, mint bármely egyéb-

nek. Tanusítja egy ez időben ismét hozzá intézett levél töredéke, melyet lehetetlen egészen mellőznünk.

»Vissza küldöm imakönyvét, s egyuttal egy szószerinti (német) fordítását Berzsenyi költeményének, elhagyásával a két utolsó strophának. (Ez volt a *Romlásnak indúlt óda*.) Azt, hogy »De haj csak így jár minden« — a censura kedvéért írta hozzá. E szerint mindenki azt mondhatná, hogy a sors rontotta őt meg, holott a hiba önnön magában van. Hiszem, tetszeni fog önnek az eszme... Sok szépet irt még, szegény! Sa vertu etait sans témoin, s most visszahuzódva, betegen él Somogy erdeiben. Nem rég egy megható levelet irt nekem Döbrentei által. — — Az én czélom, a növekvő uj nemzedékre gyakorolni áldásos befolyást, mert minden a polgári erényen alapszik. — Akármennyit gondolkodnak az erkölcsiség, a philosophia, a vallás tanairól, jó honpolgárnak, jó férjnek, hű barátnek lenni, ez az igazi alap. — Én, részemről, a jó polgár és a hű barát kötelességeit kétszeresen akarom teljesíteni, mivelhogy a gondviselés megtagadta tőlem a családi élet boldogságát. A mi viszonyunk örökké fog tartani, még a halál sem vethet neki véget, mert lelkeink elválhatatlanok, s hasztalan fáradság volna érzelmeinket elnyomni akarni, erősebbek azok nálunknál; de igenis szoros kötelességünk ez érzelmeiket napról napra nemesíteni. — — Elég erőt érzek magamban, hogy önt, mint testvér szeressem! — — Mi erényesek vagyunk, s azok fogunk maradni, — csak ennek tiszta önérzete teszi elviselhetővé az életet, e nélkül kétségbe kellene esni. — Nem fogok soha önnek szegényére válni... magam egy perczig sem fogok pirulni a miatt, hogy mindenre, a mihez kezdek, egy olyan kedves nemes lénynek, mint ön, van legfőbb befolyása. Szegyenítsük meg a rágalmazókat, hazudtoljuk meg őket s mutassuk meg a hétköznapi lelkeknek, hogy utolsó lehelletig szívből szerethetjük egymást a nélkül, hogy sülyednénk!... Ezer áldás szálljon önre, kedves drága lény! — Adieu, adieu mon ange! Je ne respire que par vous. Vout remplissez mon ame de votre souvenir, et par conséquent de tout ce qui est grand, beau et sublime! — Les hommes ordinaires ne croyent pas à une vertu exaltée, parcequ'ils n'en sont point capables. On est forcé de cacher les émotions et

les sentimens les plus pures et les plus saints, et dont on n'a pas besoin de rougir.«

E szép levélnek csak az az egy hibája van, hogy helyenként többes számban beszél. Erre, mint tudjuk, csak ő fölségének meg az íróknak van joguk, az epedő szerelmeseknek még nincs.

Vajh, bárkinek, a ki a hétköznapiság színvonalán fölül emelkedve, bármely téren vezérszerepre érzi magát hivatottnak, lehetne-e jobbat kívánnunk, mint hogy, ha már egy mostoha végzet a családi élet boldogságától megfosztja, egy olyan Egeriát rendeljen neki a kegyes ég, minő ez a Crescense volt a mi Széchenyinknek!?

Nem sokára ama levél írása után Széchenyi megbetegszik, s nem a betegség fáj neki, hanem barátnejának látszólagos közönye. Hogy nem is tudakozódik utána, sőt mulat. »Elle me laisse mourir, comme un chien!« — »Elle s'amuse, quand je me meurs!«

Pár nap mulva fölkelt, hogy személyesen is meggyőződhesék imádottja ugynevezett folytonos szivtelenségéről. — De ennek mindvégig finomabb tapintata volt. Tudta, mily veszélyes a tüzzel játszani.

Láthatja őt templomban, lóversenyen, színházban s társaságban: négy szem közt soha sem.

Nevenapján (jun. 15.) egy levelet ír férjének, ki azt nyomban közli vele. — Egy hónap mulva egy ismeretes rézmetszetet küld el közvetlen hozzá: Jézus a habokon, a sülyedő Pétert föl emeli. Az allegoria elég találó!

Aztán e síriratot csinálja magának:

Ici git le meilleur citoyen, le plus fidèle amant.

Megy Bécsbe.

Ez útjában, jellemző, olvassa Rousseau *Heloizáját*, s nagyon unalmasnak találja! A Cr. képe lebeg mindig előtte. A való mellett nyilván elhomályosúl a képzelet játéka. Útja különben Angliáig vitte, s tömérdek uj anyaggal gazdagította ismereteinek tárházát.

Szept. 15-én, Bécsbe visszatérve, első jó hír, melyet hall hogy: »az ő jó anygala, a ki egész lényét betölti, egészséges!«

Szept. 19. Czenken, semmi sem tetszik. »Lakásom borzasztó, lovaim rosszak, embereim ostobák, minden kimegy a sodrából, nincs jó barátom, nincs otthonom. — Cr. az egyedüli fénysugár a háttérben, ha az is kialszik, semmi sem tart többé életben.«

Szept. 25. Cr. anyjától, kit Bécsben fölkeres, azt hallja, hogy ismét beteg, láza van.

Szept. 30. Cr. nem fogadhatja.

Ez alatt készül a *Hitel* című munkája.

Megy Pestre. Első látogatása Z.-éknél. Az asszony nem mutatja magát, öltözékével van elfoglalva. — »Pisztoly!«

Okt. 21. Meglátta Langenau estélyén. Oly elfogulatlan, oly kedves és vidám volt, hogy egészen lefegyverzé, s magába fojtott minden szemrehányást, mit neki tenni akart. Kérdi: tanult-e azóta magyarul. Megcsalhatná, de bevallja őszintén, hogy nem. — Ismét egészen elhagyatva érzi magát. »Örök megsemmisülés az egyedüli óhajtásom!«

Okt. 29. Megírja végre végrendeletét.

Okt. 30. Kocsival oda megy: a portás messziről int, hogy senkit se fogadnak el.

»Elkergetnek, mint egy veszett k—át!«

Ily benyomások után, mily balzsam lehetett szívére, mily csodagyógyszer a viziszony ellen, mikor Cr. egy medaillont küldött hozzá megnézés végett, melyet neki szánt »halála után«. Ez ereklye ily német föliratokat viselt: Nur Veredlung und Hungarns Wohl, Sey der Zweck der uns verbindet. — Wenn alles wankt, bleibt Glauben.

Deczember 21-én átmegy a Duna jegén, bajjal, gyalog, zord időben: nem tudja fékezni nyugtalanságát, mert Cr., mint férje értesíté, igen rosszul van. Gyermekekéban feküdt s erős lázai voltak; a halál előérzetével, mely szerencsére alaptalan volt, búcsúzott el minden ismerősétől, köztük tőle is, mint leghivebb tisztelőjétől. Újdon szült fia nemsokára meghalt. »C'est la première perte, que la pauvre Cr. a faite. Istenem, mily sokáig nem fogom öt ismét látni!«

Mi pedig, kárörvendő irók céhe, emlékezzünk vissza ismét Petrarcára!

A többbihez most új aggodalom járul: mennyire szivére fogja venni szegény Crescence a gyermeke halálát. Férje is aggódik e miatt.

A hű barát abban keres egy kis enyhülést, hogy a beteg édes anyjának ír egy igen szép levelet, nagy bocsánatkérésekkel e vakmerőségeért.

Szerencse, hogy a *Hítelt* szedik, hogy a casino hurczolkodik, hogy a kereskedelmi casinóban restaurálnak, s hogy Nézsán egy kis repositionális ügye van, az ebédeket, estélyeket, farsangot nem is említve: mindez legalább perczekre elvonja figyelmét.

1830. január 17. Stáhly hibáztatja Köffinger orvost: ha más gyógymódot nem követnek, a betegnek el kell vesznie.

Január 25. Z. K. már ebédet ad; Széchenyi meg van hiva de azon reménye, hogy Cr—t látni fogja, meghiusult, anyja társaságával kell megelégednie.

Febr. 1. Elküldi neki a *Hitel* két példányát.

Febr. 5-én részesül csak a szerencsében, hogy meglátogathassa. »Alig tudok szólni, alig tudom könyeimet visszatartani, — Szép volt, mint egy lilium. Nyájasan fogadott: iránta tanúsított részvétem jól esett neki, jó hatással volt reá. — Oh, csak elolvadhatnék! Irigységgel nézek minden kőre.«

Aggályai újabb táplálékot nyernek. A gyermekek vörös himlőben vannak. Cr. köztük levén, könnyen elkaphatná.

Ezalatt megindulnak a *Hitel* fölötti vélekedések.

Ily izgalmak közt először szállja meg az a borzasztó sejtelen, hogy meg fog örülni, nyomást érez agyvelején! E lélektani mozzanat sokkal fontosabb, semhogy azt külön ne kellene tanulmányoznunk.

Február 23. Ismét Z—éknál eszik. Cr. nem jött ki, de ebéd után férje bevezette hozzá. — Ez azután így többször ismétlődik.

Ápril 4. Az a fekete pont tűnik föl, melyet e tanulmányunk elején már említettünk, a nélkül, hogy rejtélyeit megfejthettük volna. »Este fölbontottam egy csomagot, melyre ez volt írva: »Halálom után el kell égetni«. A C— levelei voltak. Osontve-

lőmig meghatottak. Minden legkisebb körülményt visszaidéztem emlékezetembe. — Az a gyermeteg ártatlan lény tört szívvel halt meg (Brokenheart) miattam! — És én örült, én merék még remélni, merék vágyódni valami boldogság, megalégedés után mig kígyók és skorpiók laknak szívemben! Szent Nemesis! — — Mennél inkább ápolom s tökéletesitem magamban az erényt, annál nagyobb utálattal kell multamra visszatekintennem: mily szörnyeteg voltam én!«

Bármi legyen az, egy nagy, egy gyógyíthatatlan kedélybetegség csiráját rejti magában.

Még csak három kötetet kell átlapoznunk. Mondanom sem kell, hogy az arányok már megváltoztak. A közügyek foglalnak el majd minden tért, a szív világát, melyre a mi figyelmünk most irányozva van, mind szűkebbre szorítva.

A következő kötet ezt a szép mottót viseli: *Il n'y a pas de bonheur sans vertu. S utóbb más tentával alája van írva: Et il n'y a pas de bonheur sans vous.*¹⁾

A kettős jelígenek, mely az erényre és a szerelemre vonatkozik, híven megfelel a tartalom.

Be van jegyezve minden nap, melyen Cr—t keresve, vagy véletlen látni szerencsés volt. Ez többek közt azzal biztatja, hogy akkor veszi ki legjobban magát, mikor egészen komoly, például mikor az országgyűlésen hazafias beszédet tart, stb.

Dunai utjában is, június 30-án 1830. Belgrádon, így ír: »Az én kedves drága Cr—om képe lebeg mindig előttem. Becsületére és örömére fogok válni!«

Szeptember 14-én, a török határról, rossz egészségben haza felé indulva: »Istenhez emeltem lelkemet, Cr. emléke melegíté szívemet, kit mint egy angyali nővért imádom és tisztetek. Csak úgy hosszabbítsd meg életemet, mennybeli atyám, így imádkozám, s imádkozom minden nap, hahogy életem hasznos lehet, s ha életpályám hajnalát annak alkonyatával elfeledtetem, ha ifjúkorom minden Erratáit a jó és nemes tettek egy sorozatával ismét jótételem.«

¹⁾ Az első sor a Crescense kezeírása, a második Széchenyié.

Nem kell-e örvidenünk ily hibák (Erraták) fölött, melyek expiatiója (correctivuma) egy olyan élet lett!?

Pozsonyba a dietára utaztában, Mosonynál minden eszébe jutott, a mit egykor ottan érzett, szenvedett. De nyugodt, egykedvű s lehangolt maradt. »J'ai senti le calme de la mort dans mon sein.«

November 4. Z.-éknál ebédelt. K. barátságos volt, Cr. kissé feszült. Ő nyugodtabbnak, erkölcsileg edzettnek érzi magát. Tekintélye növekszik, könyvét a nádor és Metternich megdicsérték. Ez az udvari pártnak, s nyilván Z. K.-nak is imponál! Búskomoly hangulata, életunsága azért vajmi ritkán hagyja el. Teli van hypochondriával. Izmosodását beteges puffadásnak tartja.

1831. Pesten, Cr. meglepő jó kinézése is azt az aggályt ébreszti benne, hogy az valami betegségnak lehet előjele.

Február 24. Estély Z.—éknál. »Cr. nyájas volt, de kerülni látszott.«

Márcz. 17. »Nem hiába élek. Cr. megküldé az ő észrevételeit a *Hitelre*. Mily kitűnő, mily gyöngéd, mily kedves teremtés, mily tiszta fölfogás, mily helyes ítélet! Istenem, be nehéz sors, ily lényt ismerni, s nem állhatni közelebb hozzá!«¹⁾

Jön a cholera. Széchenyinket a közveszély haza, Soprony megyébe szólítja. A közlekedés minden irányban meg van nehezítve. Egyéb bajok közt nem legcsekélyebb az, hogy Cr—ről keveset hallhat. Néha átvillan az agyán a remény egy kis szikrája, hogy tán még boldog is lesz az életben...

Decz. 6. Cr. szerencsésen fiat szül.

Deczember 26. Meghallván, hogy már fogad, ő is meglátogatja.

1832. febr. 10. Sok jó barátjától, s főleg Wesselényitől is, elhagyatva látja magát, »de még Cr—től is! — Meg kell próbálnom, hogy magamban megálljak, van erőm hozzá, férfi vagyok. Isten legyen velem. Szándékom tiszta!«

¹⁾ Lásd az erről szóló külön fejezetet.

Márczius 19. — — »Munkára! Isten veletek minden gyönyörei az életnek!« — »Oh, világok ura! nem bírom tovább—«

Bizonyos körökben, politikai izgatását, a *Világ* elveit nagyon veszedelmeseknek tartják. Z. K. azt mondja többek közt: »Könnyű ám itt mindent fölbolygatni, s aztán elmenni Philadelphiába.«

Május 24. Cr. aláír két gőzhajózási részvényt, de környezetének elfogultsága az ő kedélyére is hat.

»Isten, légy irgalmas irántam!« — — »Bensőmben nyugodt vagyok, mint egy elítélt, a ki ártatlannak érzi magát.« — — »Majd egy Isten vagyok, majd egy ördög!«

Julius 9. K—nál eszik. Ez szidja a korszellemet stb. Unalmas.

Július 28. — Mindenkitől elhagyatva látja magát. »Borzasztó álmok. Nemesis!«

December 8-án Albachnál. »Ez elkényeztet. Nagyon dicsér.«

December 16. Egy magasztos imát ír barátnéja imakönyvébe, melyet más fejezet alatt fogunk közölni ¹⁾

Megítélhetjük ebből is, ha Szaniszló atyának volt-e oka e lelki rokonát dicsérni, s barátsága által magát megtisztelve érezni.

1833. június 11-én Cr—nak ismét fia született.

Széchenyi pedig a városnál három dolgot mozgat. Hidat, városzépítést, lóversenyt. Ezek az ő gyermekei! Egyébiránt folytatása következik az országgyűlésnek.

November 7. Lederer és Z. K. Széchenyi vendégei. Az utóbbi már mindenütt forradalmat lát, még abban is, hogy az emberek magyar színi előadásra járnak! Napirenden van a lenygel kérdés.

December 17. *Normát* adják. »Caroline!«

1834. ápril 6. Londonban. »Ez a Rothschild, úgy látszik, nekem szánta leányát. Csinos. 2000 £ évi jövedelem.«? — Ez csak tréfálódzás.

¹⁾ Lásd alább: Hit és kétségbeesés.

Ápril 7. A király kérdi Eszterházyt: »Quel homme est ce Comte S . . . ?« E. »Mais il est mon ami, — il a été jeune galant, mais bon patriote.« K. »Ah, j'en suis bien aise!«

Ápril 9. »Fáradt vagyok a sok dologtól, életúnt, bizonynyal mindenki előtt kiállhatatlan.«

Május 12. Pesten. »Szívem dobog. Cr. semmi életjelt nem adott. Megyek hozzá: nincs otthon!«

Aug. 9. Cr. leányt szül. Egyszerűen tudomásul veszi.

Deczember 19-én érkezik az Aldunáról Pestre. Itt azzal a hírrel lepik meg, mely majdnem lábáról ejti le, hogy gróf Z. Károly meghalt (decz. 15.).

Rokonok, jó barátok mendemondákat hordanak s belátatják vele, hogy Cr. őt nem fogadhatja, nem akarja s nem fogja látni.

Deczember 21-kén mégis bebocsáttatást nyer. Csak arra kéri, hogy semmiről se rendelkezék a nélkül, hogy őt értesitené. Az özvegy hallgatott olykép, hogy ez inkább nemre, mint igenre volt magyarázható. — — »Je suis outré, cassé!«

Deczember 23. Fut a krisztinavárosi plébánoshoz. Ez mellette van, helyesli magaviseletét; csak várja be idejét, minden jól lesz.

Este megy Cr—hoz. Ez még hidegebb, szót sem szól, alig hallgat rá, végre majdnem hirtelen fölállva, szerencsés utat (bon voyage) kíván neki.

1835. január elején, Bécsben rokonok, ismerősök már mint híres embert ünneplik, s nyíltan kimondják, mit titkon leginkább hallani óhajt tőlök. »Vous devez épouser Crescence.«

Január 20. — »Végre egy jó levél Cr—tól!«

Január 21. »Je me sens mourir. Meghalni most volna a legjobb perc!«

Január 27. »Egészségem tűrhető. Közbecsülésben állok. Kezdek örülni életemnek.«

Febr. 2. Cr—nál ebédel.

Márcz. 26. Régi barátnéja részvevő tanuja korábbi szívba-jainak, Eszterházy Zsófia is biztatja, vegye el Cr—t.

Márcz. 29. »Cr—tól egy sor sincs. Ez megöl. Helyes ez?«

Több részletet is halmozunk tán össze, mint a mi célunkhoz szükséges. Az vezérelt, hogy inkább az olvasó ugorhasson át valami lényegtelen, semmint mi hagyjunk ki valami jelentősbet. A mi hátra van, nem sok már.

A hosszas küzdelem vége: a regénybe illő hű kitartásnak s példányúl szolgálható tiszta erkölcsnek egy diadalünnepe.

Föl van jegyezve minden nap, melyben őt láthatta, jósága jeleit tapasztalhatta, vagy tőle, míg például a folyvást tartó pozsonyi országgyűlésen volt igénybe véve, egy-egy örvendetes levelet kapott.

Egyszer Eötvössel, máskor Dessewffyvel ebédelt nála. Ez utóbbival megszemlélték a Crescence leendő új lakását is.

Kihurczolkodott az özvegy, üresen állott a régi lak: még csak volt férje arczképe függött a falon.¹⁾

A szép Crescencenek — kifecsegjük? — többek közt egy jó és egy rossz szokása volt. Nagy gonddal szeretett mindig öltözködni, a mi bizonytalansággal dicseretére válik. De e miatt néha nagyon megvárakoztatta az embereket. Széchenyit ez olykor — s kit ne tett volna? — szinte idegessé tette. Különben, mindenek felett a nőiességet imádta benne, s ez mindanuyiszor lefegyverzé.

Ép' úgy volt e nő imádva s kényeztetve korábbi családi körében is. Előbbi ipa, az öreg Zichy gróf vendégei előtt, kiknek vele együtt olykor éhen kelle a tálalásra várakozniok, úgy nyilatkozott, hogy egy hibával elvégre minden földi lénynek kell birnia, s miért ne néznők el ezt az egyet annak, a kiből semmi más kivetni való nincs.

Esküvőjük 1836. február 4-kén ment véghez, este, a krisztinavárosi kápolnában. A vőlegény tanúi voltak: Keglevich Gábor, Lederer parancsnok és Prónay Albert; a menyasszonyéi Zichy László, Zichy Henrik, Waldstein János, de a kit Dessewffy Aurél helyettesített.

A nemes pár boldogságában nemcsak Bécs és Pozsony magas körei, nemcsak fővárosunk, hanem az egész ország, melynek Széchenyi ekkor legünnepeltebb embere volt, őszinte örömmel,

¹⁾ A hivatalos lakás leltárához tartozott.

lelkesséssel osztottak, s résztvőknek mindenféle hangos, meghatározható kifejezést adtak.

1837. január 3-án született Béla fiok.

1839. december 14-én született Ödön.

Utóbb született még egy leányok, Juliska, az, a kiről úgy óhajtotta, bár a kis főhercegnőre (a belga királynéira) ütne, de a ki nem élt soká.

A legnagyobb gyöngédséggel ölelte atyái szívéhez mostoha-gyermekeit s unokaöccsét Andort, a Meade Caroline fiát.

Csoda-e, ha legrosszabb óráiban, ha élte bús alkonyán, midőn hosszas működését, áldozatait, egész életét füstbe menni látta, az említettem fekete pont is újra föl-föltűnt zilált képzeletében?!

Egy jövőkor költője megírhatja egykor ez új Faust legendáját.

Csoda-e, ha a ki annyi rossznak okozóját vélte magában láthatni, vezeklésül a legsúlyosabb büntetést szabta magára melyet csak kigondolhatott? Azt, hogy neje és gyermekei köréből szakítsa ki örökre magát! . . . Mivelhog nem érdemel meg anyni boldogságot.

Van rendszer ez örületben.

Egyedül a szeretet gyógyíthatta volna meg szíve sebéét. De ő nem akart meggyógyulni, míg hazáját halva látta.

Oh, rejtelmes útai a gondviselésnek!

Oh, drága áron megvásárolt nagyság!

KÖZELET.

ÉBREDÉS. — A VEZÉR. — AZ ELHAGYOTT.

É b r e d é s.

I.

Ha azt akarnám bizonyítani, hogy a mi Széchenyink nagy hazafi és nagy emberbarát volt, előbb kétkedőket kellene diogenesi lámpával keresnem. Magam csakhamar egy olyan ember helyzetébe jutnék, a ki fenhargon hirdetné, hogy meg fogja mutatni, miként a nap melegít és világít.

De, ha tudósok nagy előszeregettel tanulmányozzák ama hatalmas égi testnek, a napnak forgását és foltjait, s igen sok mondani valójok van a belőle kiáradó fény- és hősugarak hozzánk eljutása módjáról: nektünk sem fog tán érdektelen tanulmányul szolgálni, ha vizsgálat alá vesszük, miként keletkezett, miként fejlődött s minő hatással volt saját és környezete sorsára egy oly hatalmas egyéniségnek, nemzetünk egyik díszének, lelke bensejében ama két legszebb erény, melyre ember képes: az *emberszeretet* és a *hazafiság*.

Ily tanulmányra Széchenyi szellemi hagyatékának egyik legbecsesb része, a birtokunkban levő *naplók*, bő anyagot fognak szolgáltatni.

Ismeretes adoma Octavianus Augustusról, hogy halála óráján egy tükröt kért, s fürteit eligazítva, környezetéhez azon kérdéssel fordult, valjon jól játszotta-e szerepét; mire ezek igennel válaszolván, a szokásos »Plaudite,« (tehát tapsoljatok) zárszóval vett búcsut tőlük és a világtól.

A gróf Széchenyi naplói legyenek az a tükör, melybe, helyette, most mi pillantsunk be: s nyomról-nyomra meg fogjuk látni, vajon fölvelt szerep volt-e nála a haza és az emberiség javára szentelt egy egész élet? **S** hogy lesz-e okunk, helyette nektünk, az utánunk következő nemzedékhez intézni a felhívást: **Plaudite!**?

Tőlem, ki véletlenül első teszek ez új téren kísérletet, nem várja az olvasó, hogy kész munkával lepjem meg. Nem a szobrász vagyok, a ki bevégzett remeket állit piedestálra, csak a kőfaragó, a ki durva vésővel, kalapáccsal nagyolja ki az önként kínálkozó tömböket; nem az építész, a ki díszpalotát rak, hanem a serény napszámos, a ki követ, homokot hord össze a mester számára. Egy Falk, egy Kemény dicső nyomdokait taposva bár, előfutója vagyok a még utánam következendő magyar Macaulaynak.

Az anyag, mely hűségemre bízott, feldolgozatlan állapotban is, a szükségessé váló kiegészítések nélkül, oly nagy tömeget képez, hogy czélszerűnek látszott azt mindjárt kezdetben, némileg csoportosítani.

Időszakokra szükséges azt osztanunk, melyek hazánk újabb történetének nevezetesebb korszakaival majdnem azonosak. Ezek viszont egyuttal láncszemeit képezik világrészünk azon időbeli általános történelmének.

E mellett párhuzamosan látjuk fejlődni Széchenyiben a közélet emberével a magánembert, a mely utóbbi, szive minden titkát, szépítés nélkül, s az első benyomás hevében, napról napra feltárta előttünk. Mitsem törődött azzal, hogy egyes következtelenségeken sőt önmagával való ellenmondásokon fogjuk rajta kapni; nem törődött azzal sem, hogy emberi gyarlóságait felismerve, idők multával tán kisebbnek fogjuk láthatni őt, mint minőnek kegyeletünk s hálánk velünk mindekkorig láttatta. E tisztán emberi vonásoknak tanulmányaink legérdekesebb részének. külön fejezete-ket kelle s kell még szentelnünk.

Térjünk át immár a politikára, mely különben is munhánk zömét kell hogy képezze.

A francia forradalomnak utolsó culminatiójában a napoleoni világoralom alakjában is teljes legyőzetését, Európaszerte az absolut uralkodás reactiója váltotta fel. Nálunk Ferencz császár és Metternich felvilágosodott, illetőleg atyai despotismusa örök időkre biztosítottnak látszott: a rendi alkotmány, vagyis kiváltságok, képviselőinek egy részét a maga érdekébe vonva, másikat, mely reformról, szabadságról, igazi alkotmányosságról álmodozott, vagy szépszerivel elaltatta, vagy erővel elnyomta. A szunnya-

dás vagy tetszhalál korszaka volt az, s tartott mintegy tíz évig, 1812-től 1822-ig. Az ébredés bekövetkezett az 1825—7-ik évi emlékezetes országgyűléssel, illetőleg annak pár évi előzményeivel.

A nemzeti közszellem, mely legjobbjainkat megragadá, mind szélesebb hullámokat vert, s nem is pihent meg többé. E legjobbjainknak csakhamar élén látjuk tündökölni Széchenyit, kinek neve egy évtizedet, 1830-tól 1840-ig, egészen betölt, fényével s hatásával azonban még egy-egy lustrumon át, úgy előtte mint utána, minden mást elhomályosít. A delelő pont után természetesen következik az alkonyodás. A hullámszáz kicsap medréből, a reform erőszakos felforgatásba, forradalomba megy át, gyúanyag halmozódik, mely csak szikrára vár: Széchenyi, a reform megindítója, most már az intő, a mérséklő hálátlan szerepére látja magát kárhóztatva; végre nemzetétől elhagyatva, tört szívvel rogy össze a féltett s hőn szeretett haza romjain.

Hála az isteni gondviselésnek, egy nemzet élete nem lehet egyes, bármily kitűnő embernek sorsához kötve; sőt magasb szempontból tekintve, nem ritkán egyesek veszte és bukása a nagy egésznek megmentésére látszik szükségesnek.

Ez általános tájékoztatás után, vegyük elő naplóinkat, s lássunk hozzá szerény, kivonatkozó, idéző, ismertető feladatunkhoz. Ne mi beszéljünk, hisz e czímen nem igényelhetjük a közfigyelmet; beszéljen, a hol csak lehet, maga Széchenyi.

* * *

Kit meg nem hatottak a *Kelet népe* bevezetésének ama szép sorai, melyeket Széchenyi majd minden életirója újra meg újra idézni fog, melyekben az egész élete eredményének immár megsemmisülésétől félő, már-már megtört Széchenyi, saját melancholiáját az egykor szintén buskomorságban szenvedett, »annyi polgári erényekkel fénylett« atyjára is átruházva apostrophálja nemzetét. »Akkor«, ugymond, »nem birtam felfogni bánatait, be nagyok lehettek azok! Később tudám meg s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta.«

Az öreg Széchenyi Ferencz, mint igazi Széchenyi, azok közé tartozott, kik a király iránti hűséget a hazaszeretettel, az erős katolikus érzületet a más hitűek iránti türelemmel, s még fölül rá, a szigorú takarékoságot nagyuri áldozatkészséggel tudták egyesíteni. Nemzeti muzeumunk nagylelkű alapítóját, a hálás nemzet törvénykönyvében (1807. art. XXIV.) örökíté, az udvar legmagasabb kegyével, az aranygyapjuval tüntette ki; s ő mégis visszahúzódva, elzárkózva, s majdnem oly lelki állapotban tölti végnapjait, minőbe utóbb fiát sülyedni látjuk!

Ama családi jelenet, melynek egy előző fejezetben tanui voltunk, (L. 52. lap) a mellett szól, hogy az apa és fiu közti kegyeletes viszony az apai tekintély és fiu engedelmesség korlátai közt mozgott, és nem ment ama meghitt bizalmasságig, mely a két felet mintegy egyenjogúvá teszi, s mely csakis az újabb kornak kissé kétes értékű vívmánya.

Azokból, miket Széchenyink az ő gyermekkori neveltetésének állítólagos hiányairól, az ő tudatlanságairól, magára hagyatásáról több helyen mond, annyit kivehetünk, hogy derék atyja nagyobb súlyt fektethetett az élő példára, mint unalmassá válható intésekre, melyekben, egyébiránt mint látjuk, nem fukarul részesíté.

Végső áldását s atyai intelmeit, egy hittől és szeretettől áthatott magas szellem megható s a maga nemében páratlan nyilvánulását, egy hozzá intézett levélben hagyta hátra, melyet, hálás fia, mintegy amuletet, mindig magánál hordott. ¹⁾

Nyomról-nyomra követhetjük az öröklött hajlamokat, a példa hatását, a családi traditiókat. Föl fogjuk azokat ismerni a magába szállás, a bölcselkedés, a tudás olthatlan szomjában, s a jellemképzés ama másik hatalmasb tényezőjében, melynek neve élet és tapasztalás.

Nagyon fiatal, majdnem gyermek volt, midőn rendszeres tanulmányainak félbenhagyásával, a magyar fölkelő hadsereghez, illetőleg a cs. k. hadseregbe lépett. Ellenben első föllépése a magyar közéletben, — az 1825-diki országgyűlésen, — már érett

¹⁾ Annak idején közölni fogjuk.

férfi korára, életének 35-ik évére esik. Ezen túl minden szava és tette, ugyszólván köztulajdonná vált; de az azelőttiek, mint kevésbé ismertek, méltó kíváncsiságunk tárgyát képezhetik. Kíváncsiságunkat a naplók több helye részint kielégíteni, részint fokozni fogja.

»Egy romlott nép között« — így elmélkedik többek között — »vajon ki akarná józan észszel a spártai szokásokat utánozni, hogy önmagát elgyötörve, az emberek előtt egy komédiát játszszék!«

»Hogy egy keletkező nemzetet emelhessünk s dicsőség után szomjazóvá tehessünk, az irányadó személyeknek, szinelve bár, szigoru életmódot kellene követni, példát adni arra, hogy mindent lehet nélkülözni, s minden földi gyönyört, magát az életet is, megkell vetni. Ez pedig a legostobább chimära marad a világon, bármily szépen hangozzék is, s bármily szükséges és elengedhetetlen annak, a ki tiszta meggyőződésből akarja amaz eszményi erények elsajátítása által embertársait boldogítani.«

»Az élet örömeinek megvetése vajmi sokszor emlékeztet ama mesére a rókáról és a szőlőről.«

»Mikor a szülők azt veszik észre, hogy gyermekök kedélyében valamely hiba kezd gyökeret verni, úgy komoly képet vágnak, hogy gyermekök képzeletére hassanak s a gyógyítást rögtön eszközölhessék. A gyermek megijed, komolynak hiszi az apa és anya fenyegetéseit, noha ezek magokban nevetnek, s e csselfogás sikert arat. Okoskodás itt úgy, mint egy népnél, hiába való lett volna.«

»Az államférfinak, a fejedelemnek, mintegy őrszellemnek kellene a tudatlan és vak nép felett virasztani. Megcsalnia ezt szabad lesz, ha boldoggá teheti.«

»De a kinek nincs hazája, vagy azzal meghasonlott, s magát jó lélekismerettel szabaddá tette, az ne tagadja meg magától, az élet zivatarai után, a jó izléssel párosult csendes magányt, vagy művelt barátok társaságát. Válassza bár ezt, vagy azt magának, egy bájos, egészséges vidék, melyben élni szeret, s mind az a renddel és mértékletességgel párosult készülék, mely a fej, a gyomor s minden egyéb szükséglet igényeit kielégítheti, bizony nem valami vétkes kívánság.«

»S ha azt kérdik, meddig terjedhet az élet kényelmei (comfort) utáni jogos törekvésünk? azt felelném, hogy addig, míg el nem veszítik a kellő ingert, hogy pedig ezt elérhessük, sokszor készakarva kell nélkülöznünk.«

»Mindenekelőtt az a nevelés, melyet serdülő korunkban nyertünk, veti meg alapját az öreg napjainkban reánk váró boldogságnak, s meglegedésnek. A ki semmi szemrehányást nem tehet magának, a kinek benső harmoniája tiszta lelkiismereten és testi egészségen alapszik, az bármily mostoha és ellenséges sors alatt is, soha sem érezheti boldogtalannak magát.«

E sorokkal, ne feledjük, csak mintegy igazolni akarja magát önmaga előtt, azon esetre, ha, nemzete jobb jövője feletti kétségbeesésében, az országból kivándorolna, mely eszmével, mint tudjuk, kelleténél többet foglalkozott.

»Az énszegény honfitársaim«, így folytatja pár lappal arrább, »az egyedüliek a világon, a kik minden legkisebb ellentállás nélkül, minden boldogságtól, a szabadságtól meg hagyták fosztani magokat. (?) Nem láttak ők közelökben leigázott népeket, s nem ismerik a szabadság isteni voltát. A szabadságot többnyire csak akkor becsüljük, mikor már nem vagyunk szabadok, vagy ha a szabadságot véghetetlen nagy áldozatokkal kellett megvásárolnunk. Ha a szabadsággal együtt nővünk fel, s fáradság nélkül jutunk hozzá, nem is becsüljük azt eléggé. Csak a nevelés oltathatja be igazán lelkünkbe és szivünkbe a szabadság iránti érzéket!« (1819.)

»Hogy egy nemzet önvédelmi harczában nagygyá és halhatatlanná válhassék, ahhoz egyedül a nevelés ad neki olyan alapot, mely nélkül bármely hódító nép a dicsőség és diadal szomjának minden előnyeivel fog ellene harczolni, anélkül, hogy azon ellentállásra találna, melyre csak józan és átgondolt hazafiság, a becsület szilárd elvei s a személyes bátorság megszokása képesíthet, s a mely végzetessé, megsemmisítővé válhatik a támadóra nézve.«

»A ki, újabb időkben, látta egy hadsereg diadalmámorát, melynek úgy látszott, hogy semmi erő és hatalom ellen nem szegülhetett — istenemre, az be fogja látni, hogy egy nemzetnél, ha lételét és szabadságát szereti, az ifjúság neveltetésére kell főszulyt

fektetni, mely minden egyest a közhaza iránti tartozásaira megtanít.«

»A nevelés ez ága, újabb időkben, egy országban sem ismeretes még nevééről sem. Hihetné-e az ember?«

»Az én ifjaimat úgy kellene nevelni, hogy gyermekkorban megszokják minden szenvedélyöket a haza dicsőségének vagy érdekének áldozatul hozni. De hogy történhetnék az egy olyan országban, a melyben nem szabad a szatira vagy sarcasmus érzékével a világra születnünk, nehogy majd mindent, a mit a kormány tesz vagy kezd, komikusnak, nevetségesnek találjunk! Biz' igaz, némely államban jobb az ifjakat épen nem nevelni, se külföldre nem eresztetni: mert, mihelyt egy vonallal fölebb emelkednek a közepszerűségnél, be fogják látni, hogy a tunyaság és az ostabaság áll itt a dicsőség legmagasabb polczán, s hogy egy becsületes embernek nagy habozásban kell önmagában lennie, vajjon lázító, zendülő, nagymester legyen-e, vagy pedig csendesen krumplit és zöldséget természetesen?«

»Igen, előbb sohasem hittem, a töröknek Európában tisztességes vetélytársai vannak tudatlanságban és renyhességben!«

E szomorú állapotnak, szerinte, egyedül a »jövendő nemzedék« czélszerűbb neveltetése vehet véget.

»Igaz« — így folytatja — »hogy rossz könyvek megzavarhatják az embert, kivált, ha születésekor egy baltacsapás (Coup de 'hache) jutott neki osztályrészül. Ez általános hibája az én jó régi földieimnek, de szörnyen megharagusznak, ha azt megmondják nekik, mert nem tudják, mily szeretetreméltó dolog az, ha valaki egy kissé fellengős és hóbortos. Az a bizonyos csira, mely agyunkban e szeretetreméltó hibát teremti, isteni eredetű, s azonos azal, a mi az embereket a közönséges kerékvágásból kiemeli, s őket vagy hősöké, államférfiakká, finanszminiszterekké, poetákká és művészekké, vagy pedig atheistákká, lázítókká, csábítókká és zsványokká teszi. Ez az anyag, melyet ifjukurunkban rendesen nagyon szétfecsérlünk, melynek pedig vén korunkban oly nagy hiányát érezzük, nem hagyja nyugton az embert, s daczára létrehozott szülöttinek, mindig elég ereje marad arra, hogy előre vagy hátra hajtson. S ezt a hátraesést a jó nevelésnek kell megakadályozni.«

»Nem tehetek róla, de jobb szerettem az olyan embereket, kik a sok tudástól megzavarodtak, mint azokat, a kik soha se voltak kíváncsiak más emberek eszméire és véleményeire.«

»Jó nemzeti iskola az, mire egy hátramaradt népnek mindenekfelett szüksége van.«

S e themát hosszasan fejtegeti, miközben önmagáról azt a vallomást teszi, hogy: legjobb szive mellett, éveken át olyan megbocsáthatlan életmódot folytatott, miszerint most, hideg vérrel, alig hiheti el, hogy ő ugyanaz, a ki előbb volt; s aztán hogy: 18 éves korában még alig tudott olvasni, s most látja, hogy egy kis jó akarattal rövid idő alatt mily nagy előmenetelt tehet az ember.

Ha mind a két vallomáshoz nem teszünk is, mit bizony tehetnénk, egy-egy kérdőjelt, örvendtes tudomásul vehetjük, hogy a megtérés, nála még legalább elég jókor következett be.

»Én magam«, folytatja néhány lappal tovább, »mostani fogalmaim szerint, semmi más nevelést nem kaptam, mint drága szülőim példáját. (!) Ifjúságomat tudatlanságban s tétlenségben töltöttem el; s bár egészen romlott nem voltam, mégis bizonyos jellemhibáim felett szemet hunytam, — kegyetlenebb voltam a vadállatnál, egy drága kedves lény irányában,¹⁾ s képes voltam mindent, a mi az ember előtt legszentebb, gyermekes hiúságnak, gögömnek feláldozni. Hogyan emelkedtem ki e lelki állapotból? nem tudom; de való, hogy mint egy álomból ébredtem fel, a mint egy pillantást vetettem saját bensőmbé. — — Két hónappon át ébren, álomban mindig meg akartam ölni magamat. Nem tettem, mert az öngyilkosság ellenkezik elveimmel.«(!)

Az ezekkel kapcsolatos vallásos elmékedéseit külön akarjuk tárgyalni. Folytatjuk.

»Egy virágzó és gyümölcsöt termő országban az élet és a polgári tevékenység csupa gyönyör és boldogság, mert minden munka, minden áldozat kész jutalomra talál. Nekem ily haza nem jutott osztályrésztül. Kicsi és szűk ez, s kívülről alig látja meg valaki. Honfitársaim nem is sejtetik, mily gyengék, tudatla-

¹⁾ Lásd erről a „Nők“, és „Hit és kétségbeesés“ cz. fejezeteket.

nok, sőt rosszak is ők. Ezeket a dicsőség útjára vezérelni, az lehetetlenség; ám örvendjenek a maguk szűk körében, legalább kissé nagyobb anyagi jólétnek, mint a minöben eddig részesülhettek. De a jövőendő nemzedék aztán hadd menjen egy lépéssel előbbre a világosság felé, erre akarok vállalkozni. Tudom jól, hogy gyűlölni fognak, a hálátlanok, a mig élek, s szétszórt hamvaim hamar feledve lesznek; de én boldognak fogom érezni magamat, ha utolsó órámban azt mondhatom: ime él egy fiatal ember, a ki általam szerencsésebb lett, semmint nélkülem lehetett volna.«

Siciliában, gyalog utazva, naponként 20, sőt 40 migliát is tesz, s a test edzéséről való elméletét átviszi a lelkiekre, az erkölcsiekre is. »Alig van olyan életkor,« úgy tartja, »a melyben fel ne hagyhatna az ember puha életmódjával s egy szigorubbat ne kezdhetne. Erkölcsi tulajdonaink is, akaratunk szerint, majd elszunyadnak s meggyengülnek, majd ébren maradnak s mind nagyobb tökélyre törekednek. — Mentől többet olvas és tapasztal az ember, annál többet kíván tudni és látni.«

Utóbb atyjára tér. »Atyám nagyon szeret, mert ifjkorában hozzám hasonlított. Egy olyan embert vélt belőlem képezhetni, a ki hazájának egykor javára s neki vigasztalására lehessen. Egyiket se tettem még eddig, s ő mégis szeretett. Nem lehet máskép. S én is úgy vagyok vele. Egykor, ha mint ifjoncz, első jelentéktelen hadjáratomból hazatértem, örömkönyekkel ölelt szerető atyai szívéhez; most, hogy még kedvesebb lettem előtte, ő pedig sirjához közelebb látja magát, véghetetlenül vágyódik utánam.«

Valamint elválásuk, a fiu gyakori kóborlásai alkalmával, ugy viszontlátásuk, mikor új eszmekincsekkel megrakodva hazatért, mindig a legszívélyesebb, legmeghatóbb volt.

Az atya a régi maradt; a nemzet se sokat változott. »Honfitársaim, ugy találom, most is oly ifjak tapasztalásra s oly vének energiára nézve, mint mikor itt hagytam őket!«

Fölveti magának a kérdést, mi az a haza? S e szép idézettel felel reá, melyhez hasonlókkal számtalannal találkoztunk:

»Nem tudom; még azt se tudnám megmagyarázni, mi a szerelem: pedig az, a mit egy nő iránt érzünk, sokkal csekélyebb, mint a mit egy szent föld, egy szabad nép iránt érzünk. Csak azt tudom, hogy ott a levegő jobb, a fa és a mező szebb, s minden oly kedves, oly drága előttünk. Mindig csak oda vágyunk és törekszünk. Ott élni, ott meghalni egyedüli ohajtásunk. Ha idegen földön ér utol végzetünk, könnyebben válunk meg az élettől, mi-helyt egy jó barát megigéri, hogy csontjainkat egykor a hazába visszaviendi. Ha életemben nem csókolhatom meg többé porodat, s ha örökre adósodnak kelle maradnom, hazám! fogd fel mégis szívesen legalább utolsó lehetemet. Szerettelek, minden hibáiddal.«

Tudjuk, hogy elhitette magával, miszerint nem önként, hanem kényszerítve ment utazni külföldre, ama bizonyos »márványhölgy« miatt, ki szerelmét nem viszonzá, s így mintegy hazájából számkivetettnek érezhette magát. Ez a költői hangulatot mindenesetre emelte.

Ehangulatában elképzelheti, hogy különösen egy olasznak, mi jól eshetik, ha p. Stiriából hazájába visszaérkezik, miután mindenki a maga szülőföldét, bármily szegény és nevetséges legyen az, megvesztegetett szemmel nézi, s mi Olaszországra csak úgy »sanditunk.«

Visszatérve a test edzésére, mire a szép Olaszország, melyet oly satnya nép lakott, elég alkalmat szolgáltat, azt jegyzi meg, hogy azt már a gyermekeknél kell megkezdenünk, mert ha nem merünk ezeknél valamit kockáztatni, bizonynyal őket magokat kockáztatjuk. A test a bátorság horgonya, s azért azt erősítenünk a lélek miatt szükséges. Nem, hogy az életet meghosszabbítsuk, — mert hisz a puhaságban s tétlenségben élők, p. o. apácák, vagy udvari hölgyek is, elég vén kort érnek, hanem hogy a sors csapásai ellen vértesszük s a vidám tevékenységre alkalmassá tegyük az embert.

Ismét magára térve, fájjalja, hogy igazi nevelés, jó elvek és barátok nélkül kellett az életbe kilépnie, mert nevelői magok sem ismerték az életet, s csak theoretikusok voltak, stb.

A Mózes bibliai legendájának megújulását látjuk mindezekben. Elvezeti népét az ígért földének határáig, de nincs hite benne, hogy a jelen nemzedék oda bejuthasson.

Ily hangulat uti jegyzeteiben is minduntalan nyilatkozik. Theodakiról szólva, ki akkor Corfu értelmes, de népszerűtlen kormányzója volt, megjegyzi, hogy »ez rendesen a sorsa mindazoknak, kik egy elnyomott országban kitűnő szerepre vannak hivatva, s mily nagy lélekerő kívántatik ahhoz, hogy valaki eltűrve honfitársai gyűlöletét, minden köszönet és elismerés nélkül szolgáljon mégis nékik!«

A görög archipelagusban a Balaton jut eszébe, s Mimar hegye a Badacsonyra emlékezteti. De itt minden nagyobb mérvű, s az egész tájék festőibb színekben pompázik. »Szegény hazám, gondolám magamban, csunyácska vagy, de azért mégis szívből szeretlek, daczára homokodnak s lakóid önhittségének. És te, én jó Fertőtavam, de bizony valami szép te sem vagy, csak arra kérelek, maradj meg nálunk, mert miután partjaid nincsenek, nagy jószág töled, ha el nem szaladsz! — Mindez mégis legkedvesebb birtokunk. Azon ország levegője, a melyben születünk s gyermekségünket töltöttük, mégis a legjobb. Az a nő, akit ifjukorunkban megszerettünk, mégis a legdrágább előttünk. Szerte kóborlunk a világban, utközben sok mindent megkedvelünk, de végre mégis csak visszatérünk régi otthonunkhoz, s régi szerelmünkhez!

II.

E déleuropai utjából szülőföldjére visszatérve, kezd már többet forgolódni honfitársai körében. Czirákyékat Dénesfalván lóháton látogatta meg s ez uri család e feletti csudálkozása viszont őt ejti csudálkozásba. Hogyan védje meg a hazát egy kültámadás ellen, az insurrectió!? Panaszra fakad. »Szegény hazám, mennyire hátramaradsz mások megett! Mint vérzik szívem, ha meggondolom s be kell ismernem, hogy mélyen alásülyedtél, s csak elveszett szabadságod adhatja vissza, más semmi, a te egykori energiádat« stb.

Elmegy, szintén lóháton, Bükkre is Nagy Pálhoz, kit, mint philosophust, kertjében talál. »Ez a legokosabb ember Magyarországon. Vár, s csendes házi életben hütögeti, aczélozza kedélyét a sors bekövetkezhető csapásai ellen, hogy száraz szemmel nézhesse hazája hervadását, enyészetét. Egész nap kertjében foglalkozik, hogy az időt nappal elölje s éjjel aludni tudjon reá, hisz egész nap csak nem lehet sopánkodni, panaszkodni, s úgy él, mint mindenki, ha már arra a színvonalra bir fölemelkedni, hogy ne reméljen semmit, s előbbre ne törekedjék, de csak tűrje az életet, melytől szabadulnia nem lehet, ha csak öngyilkossá nem lesz. Van egy szép élettársa is, nem mintha szeretné, vagy gyermekeket óhajtana tőle. Egy haldokló hazában a szerelem sem élhet, s egy zsibbadt népnél mire valók volnának a gyermekek! Nézetei az enyémekek is, csak a conscriptio iránt nem tudunk egyet érteni. Megháltam házában, s önkéntelen bevallottuk egymásnak, hogy a boldogsághoz nem kell több pénz, mint a mennyivel a hideg és a nedvesség, éhség és szomjuság ellen megvédhessük magunkat, minden egyéb merőben felesleges. Másnap Horpátson át Czenkre

nyargaltam. — N. P. egyike azoknak, a kiket legtöbb ember különöcznek néz, s tán épen azért tartják oly bizarrnak, mert az egyedüli köztük, a ki természetes, s a ki jól ítéli meg a viszonyokat s a pillanatnyi helyzetet.« stb. (Juniusban, 1820.)

Nemsokára parancsot kap, hogy ezredéhez, a Hessen-Homburg huszárokhoz berrukkoljon. Debreczenbe érve, itt, és utjában csupa Abderát lát. »Szegény elsülyedt ország, gondolám magamban meghatott szívvel és romlott gyomorral, ezen egész utamon át. Oly kevés műveltség, s oly kevés természetes tehetség és erő. Egy kell a kettő közül. Vagy velő vagy váll!«

Augusztus 6-án századának, a Debreczen melletti kis erdőben, egy kis ünnepélyt rendez. »200 itcze bor, 10 frt ára kenyér s 20 frtért szalonna volt minden frissítónk. A legények vörös nadrágban s fehér ktliben voltak. Fesztelen magoktartása oly jól illett nekik, hogy szinte megszerettem őket. Merő lehetetlenség volna valami Achillest keresnünk az egy sorban felállítva levő vagy rapportra jött közember alakjában. Én oly lágy hangulatban vagyok, ha bármi honit látok, hogy egy hegedü, egy czimbalom, de még egy duda is elbájol s szinte könyekig megindit! Egy népnek eredeti jellegét soha sem kellene átváltoztatni vagy épen kipusztítani akarni; olyan az, mint a fognak a zománca. — Az én századom utóbb, a nélkül, hogy ittas lett volna, olyan tűzbe jött, hogy képtelen nagy kedvem kerekedett vele rögtön valamely támadásra indulni. Így kellene egy 30 ezer főből álló hadtestet egy nagy ütközet előestéjén feltüzelni, hogy a győzelmet kivívjuk: jó vezérlet mellett alig volna képes valaki annak ellentállani.« stb.

Deczember 24-én Diószegről Székelyhidra lovagolt, hol épen egy uri-szék ült együtt, s a honfiak: »erősen politizáltak össze vissza. Mégis sehol a világon nincs olyan szabadság, mint minálunk, még az angoloknak is csak papiroson van szabadságok! s több effélék. Ezek az emberek nem is gondolkoznak, vagy ha gondolkoznak, úgy csakis magokról, de a parasztról egészen megfélelkeznek; ez az ő szemökben semmi. Minő ékesszólás kellene hozzá, hogy őket az ő igazágtalan — és tudatlan voltukról meggyőzhethé az ember, a nélkül, hogy őket

megbántaná, s minő okosság és rendkívüli szerencse kellene ahhoz, hogy valaki őket helyesebb elvekre és nézetekre térítené.«

»Majd a legnagyobb vonzódást érzem e durva néphez, melyet voltaképp hőn szeretek, hogy oktathánám, emelném, emberré nevelném; majd meg látni se kívánom, s eltaszitanám magamtól. Tudatlansága meghat: életemmel, véremmel szeretnék segíteni rajta: s osztoznám, vele együtt szenvedve, sorsában. De sokszor elriaszt és felindít vak igazságtalansága, gőgje és önhittsége! Hol fognak az én hamvaim pihenni, kérdem gyakran magamtól, a hazában-e vagy a külföldön?«

Mily korán fogamzik meg s ver gyökeret lelkében a gondolat: egy nemzetnek *nevelője* lenni! Mikor még saját útja iránt sincs tisztában magával. Vajjon tábornok lesz-e belőle, vagy családapa, jó falusi gazda? s vajjon jobb-e, ha önmaga szabja meg irányát, vagy a véletlenre bizza? S nem nevetséges-e kérni, e habozás egy huszonkilencz éves embernél? »Gyakran úgy rémlik előttem,« folytatja, »mintha még igen sok rejlenék bennem, s hogy végre mégis sok mások felett kiténtetve fognék lenni, gyakran pedig, mintha gyors végem közelednék.« Még magánügyei rendezésében is hibáztatja magát, hogy szerfelett sokba kap, s azért soha se lesz pénze, se nem fog nagyon sokat élvezni az életben.

»De minek változtatnám? Érdemes-e a fáradságra, hogy olyan nyira tökélesítsük magunkat az életben?«

»Mindenkinek, bárminő állásu legyen, egész erejével csak egy dologra kellene magát adni, s minden egyebet mellékesnek tekinteni.«

Két nagy kivételt kell ez elv alól, szerény ismertető minőségünkben is követelnünk: egyiket a multban a magyar táblalíró, másikat a jövőben az igazi államférfi számára. Ez utóbbit illetőleg magára az oly sokoldalú Széchenyire utalhatunk!

Előléptetése a katonai pályán, mint tudjuk, megakadt, s ez őt folyvást, és méltán keseríté. Arra, saját javáért és atyja kedvéért, még reá tudta szánni magát, hogy befolyásos urakhoz, az uralkodóház tagjaihoz, magához a császárhoz bekopogtasson s magát kellesténél tán többször is, de mindig sikertelenül emlékeztökbe hozza; de már arra, hogy rangját, miként többen java-

so lták, pénzzel vásárolja meg, noha fősvény épen nem volt, nem vitte rá a lélek. »Szerencsétlen ország«, mondja egy ily alkalommal, »a hol a haza benszülött gyermekei, kik hazaszeretettől égnék, pénzzel kénytelenek előmenetelőket megvásárolni, ha nem akarják, hogy jöttment idegenek elébe lépjenek!«¹⁾

Ez időben tett kísérletet a kormány, az országgyűlés mellőztével, s így ősi alkotmányunk sarkalatos elvének eltaposásával, követelni s hajtani be a megyékben pénz- és véradót, subsidiumot és ujonczokat. Az ellenszegülő tisztviselők, természetesen, mindenféle üldözéseknek voltak kitéve.

»A mint most mennek a magyar ügyek,« — így elmélkedik Széchenyi, — »nekem, ha a katonaságról leköszönök, a polgári pályán nem lesz más jövőm, mint a börtön; holott nincs sziv, melyet őszintébb és forróbb hazaszeretet éltetne, mint az enyém. De a hol a közszolgálatban külön választják a királyt a hazától, s a mi az egyiknek javára van, az a másiknak megrovása alá esik, ott — — (Nincs kiírva a mondat). Én megyek Columbiába, meghalni!«

Bellegarde altb. kitartásra inti, azzal a nyomatékkal, miszerint nem hiszi, hogy leköszönése esetére megadják neki az őrnagyi czimet. S mikor ismét szabadságoltatását kérte, s külföldi utazást, Angliát, sőt Amerikát is emlegetett, az megütődve, merő fantáziának, szeszélynek akarta ezt venni, »à moins que vous ne reviez constitution«, . . . ha csak alkotmányról nem álmadozik. »Biz'isten, vannak emberek« teszi hozzá Széchenyi, »a kik nem értik, miként lehet valakinek kedve egy szabad országba utazni!«

Pár sorral tovább ezt olvassuk: »Anyám amerikai uti tervevet olyan természetesen vette, hogy őt a legmagasztosb gondolkozásu nők közé kell sorolnom, a kik valaha léteztek.« Mint tudjuk, e nő a nagy hazafinak: keszthelyi gr. Festetich Györgynek nővére volt.

¹⁾ Az u. n. conventiók divatoztak. Az előtte állót pénzzel kellett megkínálni, hogy menjen s engedje át helyét. Ez, sokszor maga is pénzért jutván rangjához, természetesen inkább nyerni, mint veszteni akart rajta. A szegényebb sorsu tiszt nem ritkán jól járt ily alkuval, nyugdíjaztatta magát s megházasodott.

Folyvást töprenkedik, szolgáljon-e? vagy menjen?

»A válóuton állok: a hiuság fog-e győzni, vagy a kényelem? Mert hisz honszerelemről s lelkiismeretről, mely a szolgálatban maradást parancsolná, többé szó sincs. Boldogabb korom ama fellengésének immár vége van. Magyarország már végsőt lehel, s legyőzve ott fekszik legádázabb ellenségének lábainál: legyőzve, de nem harcban, hanem az altató idő által! Mit tehet egy annyi ellen? Még ha gyors előmenetelem lenne is, végre mi válhatnék belőlem más, mint hőse egy hosszas, unalmas tragédiának! — Mindig azt hittem el magammal, hogy lelkiismeretem tart vissza a szolgálat abbahagyásától: most azonban majdnem belátom, hogy épenséggel csak a hiuságom!«

Egy ismerőse azt kérdi tőle, miért nem adja magát a diplomatiára. Ezt feleli: »Először is, többet éltem már, semhogy nálamnál ostobább emberektől most kezdjek routinet, s unalmas ügyvitelt tanulni. Két évig az irodában gyakornokoskodtam, s aztán, ha bókjaimmal s hahahámmal ő magassága előtt minden órán szolgálatra kész voltam, majd Carlsruhéban vagy Stuttgartban, vagy más oly helyen, a hol még temetve se szeretnék lenni, valami nevetséges fizetéssel alkalmaznának. S ha aztán rákölténém s elfecsérelném saját vagyonomat, csak hogy a császári ház ügyeit jól vihessem s előmozdithassam, jutalmul köznevetség tárgya lennék, s más volna ki helyemből. Ha pedig erszényemet elzárom, közbotrányt okozok a többi követek közt, s célzáblálul szolgállok nekik. S végre az én elveim épen középen állanak az ultraismus és carbonarismus között, úgy hogy mint becstületes ember, se az egyik, se a másik párthoz nem csatlakozhatnám. Korunkban diplomatákká csak szegény embereknek kellene lenniök! stb.«

A lóversenyt, melyet ez időben már mozgatott, nem sorolhatjuk ő nála egyszerűen az uri sport rovata alá; s ámbár a közéletben föllépése még jóval későbbre esik, ezen első nyilvánosságának szánt eszméjét itt van helyén már megemlitenünk.

Ma alig lehet már fogalmunk mindazon nehézségekről, melyekkel akkor Széchenyi ez első kezdeményezése járt. Nem kísérhetjük nyomról, miként fogdosta össze az ügy iránt érdeklődöket.

Némelyeknek buzdító leveleket irt, másokat személyesen szólított. Különösen sikerült neki Wenckheimot az ügy érdekébe vonni. Nem hiányoztak, a kik ezen fáradozásait személyes hiuságnak tulajdonították, vagy legalább, mint testvére Pál is, a közfigyelemnek reá irányulását majd más téren is gyümölcsözendőnek tartották. Hunyady, a híres lótenyésztő, ez időben megbetegedett. Balsejtelemmel kérdi magától, vajjon nem fog-e meghalni? »mert hisz oly közel érintkezésbe jött vele!« Egyik rögeszméje Széchenyinek már akkor is az volt, hogy nem csak őt üldözi a balsors, hanem mindazokat, a kik vele közelebb viszonyba jönnek. E Hunyady »Árnyékának« szentelte később első munkáját a Lovakról 1828.

1822. jan 14-én Bécsben ez ügy érdekében egy összejövetel tartatott. Erről így ir: »Legtöbb hazámfia, a ki a lóverseny megkezdéséhez hozzájárulni hajlandó (quoique qu'ils n'y aillent que d'une fesse) most Bécsben van. Egybehívtam őket, hogy valami végleges határozatra birhassam. Ezen ülés után közebednek kelle lenni. A kik jelentősbek, nem jöttek el s nem is mentették ki magokat, mások csak az ebédhez jöttek, s én egyedül maradtam a kiskoruaakkal, úgy, hogy mitsem végezhattünk. Szerencsétlen ország, gondolám magambam, a melynek legjobb s legfelvilágosultabb tagjai az oly ritkán kínálkozó alkalmakat, hazájoknak hasznos szolgálatot tehetni, elszalasztják. Ily ország fog-e valaha szabadságáért sokat áldozni, vért is ontani? A ki kicsiben, mikor a jutalom csak saját önérzetünkben lehet, nem akar anyaföldének javára működni, azt soha se fogja átmelegíteni a népe iránti hő szeretet!«

Nehány nap mulva, mély bánattal bár szívében, a mi sajátos »viszonyaink« és honfitársai lanyha »érverése« felett, audienciára ment őfelségéhez, kérve az ő jóváhagyását a most már okvetlen megalakulandó tenyésztési egyesülethez, stb. »Ő mindenbe beleegyezett, csakhogy az ügynek a magyar udvari kancellária utján kell megindíttatnia, a hol az hihetőleg fennakad. Én csak arra törekszem, hogy vagy jóváhagyják tervemet, vagy feltűnő (eclatant) módon tagadják meg. — Honfitársaim, egészben véve, s különösen annak vagyonosb, ugynevezett felvilágosodottabb része,

született rabszolgák, s istenemre! nem érdemesek a legmagasabb földi kincse, a függetlenségre. A mivel bir az ember, s mit könnyen szerzett, azt nem becsüli, mint mi a szabadságunkat s alkotmányunkat. Más országokban az emberek utolsó csepp vértet feláldoznák, hogy csak odáig is jussanak el, a hol mi már régtől fogva vagyunk, de mily éberséggel vigyáznának aztán hazájok iránti kötelességeik teljesítésére! A mi országunk alszik, s azok az emberek, a kik a mi szegény földünkben kinos fáradsággal kiszédett ezreiket idegen földön fecsérlik el, mindjárt páni rettegésbe esnek, ha csak legkisebb fáradságot kívánunk tőlük, vagy valamely csekély adományt kérünk szülőföldjük sorsának javítására. ◀

1822. január. 31. »Ma nyujtottam be irásban a császárnak tervemet a lóversenyeknek az osztrák államokban leendő meghonosítása iránt. A koczka el van vetve. Annyi megszorítással fogják majd engedélyezni, hogy végre az egésznek el kell maradnia. Én mosom kezemet, mert mint földbirtokos és mint lovassági tiszt, megtettem kötelességemet. Tegyen kiki a maga szakmájában annyit, s az országnak jól fog menni dolga. Néha zavarban vagyok, hogy ló- és istállósaggal kell megjelennem, mert nem becsülöm magát a lovat tul a rendén, s nála nélkül is meg tudnék élni. De ha senki sem karolja fel, elakad az egész. Hozzám a lóügy jobban illik, mint p. o. egy püspökhöz vagy egy költőhöz. — De valamely ügynek az élére állani sokkal nehezebb, mint rendesen hiszik. Utána szaladni, azt ezeren tudják; úgy mint valamely aknában, az emberek minden dologban inkább szeretik a második helyeket: de legyen csak valami jutalom kilátásban, úgy a hátul indulók bizonynyal elsőkké lesznek. Ha a mi lóversenyünket a császár pártfogása alá veszi, s ez jól fog menni s hasznót is hajtani, akkor X. Y. Z. bizonynyal hozzánk csatlakoznak. Angliában, Spanyolországban, stb. bizonynyal lesznek emberek, a kiknek nagyon fog tetszeni, hogy egy szabad országban még léteznek nemesek, a kik a magok erejéből oly dolognak létrehozatalára vállalkoznak, minőt más országokban a kormányok s a fejedelmek létesítettek, s fülteszik, hogy ugyanazok aztán fontosabb dologban, mint minő a lótenyésztés, bizonynyal még többet tennének.

Majd így fognak amaz X. Y. Z. urakhoz szólni: becsületökre válik önöknek, hogy olyan csekély dologban is, minő a ló, annyi hazafiságot fejtettek ki; ezek pedig azt fogják felelhetni: kérem, csekélység, hisz mi azt oly szívesen tettük! stb.

Wenckheimmal osztozva a kezdet fáradalmaiban, ¹⁾ összehívják Pesten is az ügybarátokat. Volt mintegy ötven aláíró; megjelent vagy harmincz. Azt veszi észre, hogy Pesten jobban megy mint Bécsben. Azért-e, hogy Magyarországon az emberek még jobbak, hazafiasabbak, vagy hogy jobban unják magokat s több üres idejük van? »Tevékenységem mintaszertű volt, s most hogy az ügyet már másokra bízom, lelkiismeretem ez irányban is tiszta. Ha egy lovassági tisztet nem karolja fel a ló ügyét, úgy bizonytalán örök feledésbe sülyedt volna az. Ha most jó közibétek egy idegen s elbámul, hogy egy olyan országban, mely éppen lovassága által van előnyben más országok felett, a lovat úgy elhanyagolták, s mintegy kiveszni hagyták, én legalább azt felelhetem, hogy megtettem a magamét.«

Az emberek azalatt rokonszenvvel fordulnak feléje, Ferdinand főherczeg kitünteti, a nádor is meghívja, stb.

Az úgy annyira haladt, hogy egy küldöttség, gróf Amadé vezérlete alatt, a palatinushoz megy, őt az egyesület védnökségére fölkérni; a gyűlések a megyeházában tartatnak, hol a további részleteket kidolgozzák. Nem hiányzik más, mint a királyi jóváhagyás »Sejtelmem az, hogy az ügy nehezen, lassan vagy sehogy sem fog menni, mert az ügy jó és új. Az én szememben a ló maga egy luxus, s ha nem léteznék, biz' el tudnék járni gyalog is.«

»Az ülésben« — így folytatja jegyzeteit, — »a legfurcsább dolgok fordultak elő. P. o. Amadé azt kérdezte, vajjon mindenkinek magának kell-e saját lován ülnie stb. Nekem kevés türelmem volt; de Wenckheim példát mutatott reá, hogy türelmét soha sem szabad elveszteni, mindenkit ki kell beszélni hagyni s utoljára is azt tenni, a mit akarunk. Úgy hiszem, az országgyűlési gyakorlatba hamar beletanulnék. De ez olyan mesterség, mint bármely más, tanulni és gyakorolni kell azt. Personne nait

¹⁾ B. Wenckheim József Arad m. főispánja volt.

coiffée! A magyar birodalom eszméjének szabatos kifejezése is, — nem csoda, ezelőtt hatvan évvel! — nagy fejtörést okozott ama jó uraknak. »Miként neveztessenek a magyar tartományok? Szentkirályi: mi a magyar korona alá való! Nem megy, nem fogadják el, homályosnak találják: a tartományokat elő kell sorolni. Ő felel: „ha már magunk sem egyeztünk abba, hogy mi csoda az, mi a magyar koronához való, hát mások hogy’ tudják! stb.«

»E nevezetes alkalommal még egyuttal félre nem ismerhető volt valami feszültség a különböző hitfelekezetek, aztán meg mág-nás és nemes ember között is.«

Örüljünk, ha napjainkban ily szellem nem kísért már gyűléseinkben.

»Sokat beszéltünk lótenyésztésről. Nekem ebben legtöbb tapasztalatom van; s ha úgy nevelném a lovat, mint ahogy mondom, akkor bizony nagyon jól volna az nevelve: de én is jobban beszélek, semmint cselekszem, s így megy az majd mindenütt. Különös! Belátom, s még sem tudok segíteni rajta. Meglehet, hogy egy pazarló a legjobb könyvet fogja a gazdálkodásról írni. Que c'est drôle?«

A szunnyadás korszakának mondom e napokat. Nem lát-szik-e minden jelből, hogy immár ébren vagyunk?!

A mi Széchenyire, mint leendő reformatorra, lényeges be-folyást gyakorolt, az kétségkívül erdélyi útja is volt. Bár minden előkészület nélkül s mint mondja »minden terv nélkül« rögtönözve indult (1821. július 13-án) ez utra, mely mindössze 23 napig tartott: határozottan állithatjuk, hogy két czélt, egy ki-sebbet és egy nagyobbat tartott szem előtt. Lovat nézni volt az első, a magyar birodalom e részével s lakóival megismerkedni, volt a másík. Az erdélyiekről bár általában nem igen kedvező-leg nyilatkozik, sőt ide is azon pessimismus kíséri, mely az anya-országban oly elváhatlanul vele van: egy emberrel ismerkedett meg, a ki elől nem zárhatta el szívét, ez b. Wesselényi Miklós volt. Első ama derekak sorában, a kiket e napokban már nem az alvók, hanem az ébren levők, sőt az ébresztők között kell keres-nünk.

Kevés az, mit e két lánglélek első tüzetesb találkozásáról, ¹⁾ Zsibón június 31-én, a naplóban feljegyezve találunk; de egymás-közi nevezetes viszonyuk megítélésénél mégis kiindulási pontul szolgálhat. Ugy érzi, hogy ezzel az emberrel szoros és örökké tartó barátságban fog élni!

Följegyzésre méltónak tartotta még az öreg Mikesnek is egy nyilatkozatát, Maros-Ujváron július 28-án. „A mi legnagyobb hibánk és szerencsétlenségünk, hogy Magyarország már nagyon is vén!”

A fényes multján kérődző kis országban hogyan kisértett volna egy Széchenyiben mindig az a gondolat, hogy Magyarország, bármilyen vén is, »nem volt« még, hanem — csak ezután »lesz!»

III.

Nagy hibába esnénk, ha Széchenyinknek annyiszor ismételt phrasisait: »Magyarország aluszik, Magyarország tetszhalott, Magyarország már meg van halva,« betű szerint vennők. Ha a lakosság egy nagy része mintegy álomba látszott is merülve lenni, s közönnyel nézte néhány jobbainak, előreláthatólag sikertelen buzgólkodásait: e kisebb rész soha sem szünt meg jeleit adni, úgy saját benső életének, mint egy szebb jövőbe vetett eleven hitének. Egy egész nemzet nem hal meg oly könnyen; s ha ily szomorú esemény bekövetkeznék, ott bizonynyal elkésett volna bármily kitünő egyes embernek minden erélye s belátása: a halottba új életet egy Isten sem önt többé.

Magyarország kezdettől fogva a szabad, az alkotmányos országok közé tartozott. A kényuralom sem vette azt elvileg soha tagadásba, s ürügyet keresett, hogy saját lételetét, az irott, megpecsételt jogok ellenében, csak ideig-óráig is igazolhassa. Lejártván napjai, azok, a kik hűtlenül hozzászegődtek volt, szégyenkedve

¹⁾ Egy futólagos találkozásuk volt már egyszer Debreczenben.

huzódtak félre s könyörögtek bocsánatért a nemzet színe előtt. Törvény szerint egyáltalában nem lehetett országgyűlés nélkül kormányozni, s a kik ezt akarták, mindig csak próbaképen, s a nemzeti képviselőt lehető elhalogatásával tették. Így támadtak ama hosszú szünetek, minő az 1812-diki országgyűlés és az 1825-diki közt is volt, s mely szünetelés alatt a nemzet szunnyadni látszott ugyan, de csak azért, mivelhogy nem volt tere és alkalma jogát kellő nyomatékkal érvényesítenie, s akaratát nyilvánítani. Mihelyt egy országgyűlés ismét kihirdettetett, a kormánynak készülni kellett a feleletre vonatásra, s módokról kelle gondoskodnia, a lehető legtisztességesebb, ha nem is legőszintébb kibékülésre.

Ily időbe esik Széchenyink pályafutásának kezdete. A kormány erőszakos fellépése mindenütt határozott ellenszenvre s több helyen nyílt ellenszegülésre talált; a mely megyében meghajoltak s teljesítették parancsait, nyilván csak azért, s többnyire annak világos kijelentésével is tették, hogy csak a hatalom kényserének engednek, mivelhogy ők a gyengébbek.

Egészen más kérdés az, hogy az ősi magyar alkotmány megfelelt-e a mai kor kívánatainak? vagy, hogy érdekébe tudta-e vonni a népesség zömét? s találta-e ebben támaszát? E kérdésre, melynek jogosultsága ma oly kétségtelennek látszék, viszont arra kell figyelmeztetnünk, hogy egy általános reform szükségének érzete, az akkori kiváltságos osztály körében, ugy el volt már terjedve, hogy szabadelvűségben nem ritkán két szélsőség versenyzett egymással. Egyik, az u. n. jozefinismus tradícióihoz ragaszkodva, az újjáteremtés művét felülről, — másik a francia forradalom eszméivel eltelve, inkább alulról vélte biztosabban kezdeményezhetőnek azt. Meg volt természetesen mind e törekvéseknek antipódja is azon, ily néven bár nem ismert, ó-conservatívokban, kik a régi épület bármely kis kövének megingatását ellenezték, nehogy az egész összedőljön.

A megyéknek, legújabb időkig, a rendi alkotmány szelleméből kifolyó azon alkotmányos joguk volt, hogy követeket — nem képviselőket modern értelemben, — küldöttek az országgyűlésre, kiket határozott és részletes utasításokkal láttak el, s visszahivhattak. E rendszer nem volna ugyan beilleszthető a modern

parlamentari kormányzásba, de az alkotmányosság szellemének akkor hathatós élesztője volt: minden megyegyűlés, melyen a jövő országgyűlés teendői megbeszéltek, megannyi kis országgyűlés képét mutatta. Legcsekélyebb tagja is érezhette, hogy ő a souverain hatalom részese. Membrum Cacrae Coronae.◀

E szellem és a mozgalom tehát megvolt. Azt Széchenynek — vagy bárminő nagy nevet tudnánk is az övé mellett felhozni, — teremtenie, előidéznie nem kellett, ellenkezőleg, azt kell mondanunk, a szellem és e mozgalom hozott, teremtett nekünk egy Széchenyit, aztán mást meg újra mást, a kire épen szükségünk volt.

Ez így volt, így lesz, s kell hogy így legyen. Szomorú volna, ha egy nemzet létele, átalakulása, boldogsága egyes, bármily hatalmas egyéniségekhez volna kötve. A mennyit nyerne ily félistenek által a regetörténelem olympja, annyit vesztené itt e földön maga a nemzet, mely közszellemétől megfosztva, egészen eltörpülne, s folytonos kiskorúságában ide-oda hanyattatva, csakhamar kitörölve látná magát az élők sorából.

Az emlékezetes 25-diki országgyűlés előzményeiben Széchenyi több oknál fogva nem vett s nem vehetett részt. Első az, hogy még katona volt. Mig azt a zöld dolmányt és veres nadrágot viselte, nem léphetett oda a megyei tekintetes karok és rendek közé, hogy császára ellen hangzatos beszédet tartson. Ő pedig még ingadozott, vajjon otthagyja-e a szolgálatot, vagy kövesse sógora gróf Zichy Ferdinánd ezredes intését, a ki Olaszországból irt neki, s reá várható fontos európai missió kilátásaival kecsegtette, ha kitaró lesz. Igaz, hogy ily biztatásokat már csak gúnynak vett, s hogy erősen érezte már hivatását hazájának más téren szolgálni; de azt, hogy a magyar névnek ott is becsületet szerezzen, s hogy az udvart magát s környezetét a magyar ügynek s a szabadság ügyének meghódítsa, nem tartá még kivihetetlen ábrándnak. Továbbá azt tudta, hogy a közelgő országgyűlésnek ő is, nem mint katona, hanem mint mágnás, meghívott s szavazattal bíró tagja lesz, hogy ott új és nevezetes működési tér fog megnyílni előtte. Nem akarta tehát, hogy egy kedvencz szolamát ismételjem, »a pisztolynak idő előtti elstítésével«, kockáztatni a

nagyobbat, a mi nemsokára reá várandó volt. Végre a magyar nemességnek saját rendi kiváltságaihoz való szükkeblü ragaszkodása, s főleg nagy idegenkedése az adófizetéstől, s a közterhekben való folytonos becsületos részvétől, nemcsak gyanusnak tetszett előtte, hanem határozott ellenszenvét is keltette föl. E párt leglármasabb tagjaiban ismerte fel, s nem helytelenül, az alkotmány reformálásának, nemzeti és politikai átalakulásunknak, ujjászületésünknek »legveszettebb« ellenségeit, s legnagyobb akadályait. Velök egy sorba állani, habár egyben-másban igazok lett volna is, néki, a leendő reformátornak s regenerátornak, egész lényével ellenkezett.

A bár megszakgatott politikai étellel, melynek hivatalos nyelve többnyire még a latin volt, párhuzamosan fejlődött a nemzeti irodalom, mely, bár egy szükkeblü censura igáját nyögve, nem szünt meg örködni legszentebb érdekeink felett.

Berzsenyi, majd csüggedezve nemzete romlása felett, majd szent öröme gerjedve új élet és erő jelein, énekelhette már, hogy:

»Méltán kérkedik a magyar,
A Festetics név tölgykoszorúival.«

Vagy:

»Él még nemzetem istene
Buzgó könyeimen szent öröm ömledez.« stb.

Kitünő írók ápolták, mint őrizetökre bizott templomi kiucset, a hazai nyelvet és hazafias költészetet.

Ez, mint egy örök lámpa olaja, nem fogyott ki soha, de még gyenge világa nem hathatott el mindenüvé. Az a kör, melyben Széchenyi eddig élt, s maga Széchenyi is akkor még kevés figyelemre méltatta azt. Tudjuk, mily hamar felismerte azután jelentőségét.

Ennyit a kor s a helyzet megvilágítására előre kelle bocsátanunk. Most lássuk, az adatok, miket folytatólag a naplókából, tiszta tárgyilagossággal összehordogatunk, mennyiben erősítik vagy gyengítik meg állításainkat.

A naplók az a kötete, melyből az imént idézgettünk, két jellemző, francia jeligét visel. Egyik Széchenyi multjára, másik jövőjére látszik vonatkozni.

J'aime mieux me plaindre de la fortune, que rougir de ma victoire. Inkább türi mostoha sorsát, mintsem piruljon sikereiért.

És: Le monde n'est pas obligé de reconnaître le mérite, avant qu'il se soit fait connaître lui-même. — A világ nem fogja elismerni az érdemet, míg ez maga magát be nem mutatja!

Az idő, melyben Széchenyink teljes nagyságában be fogja mutatni magát nemzetének, s ki fogja vívni a közelmességet, nem messze van már, de órája még nem ütött. Addig tehát egy kis kirándulást kell tennie külföldre, s elzarándokolnia, Wesselényi társaságában, Normandiába, Bretagneba, a francia Trappisták Laigle melletti híres zárdájához. Olyformán, mint később Eötvös tett, hogy lelkét egy Karthausi világgfajdalmával töltse meg.

Münchenben a színházban megpillantja őt Károly herceg, nyomban bevezeti a király páholyába. Ez ebédre hívja s oly szeretetreméltó iránta, hogy »majdnem elfelejtet vele minden constitutiót és republikát.« »Kedves Stefferlijének szállit, kezemet szorongatja, míg a veje (a mi Ferencz királyunk) nem akar még őrnagygyá sem kinevezni!« További benyomásait e kis udvar, s az épen egybegyűlő kis országgyűlés körében csak e kiszakított két szóval akarjuk jelezni: »Bajor ser, bajor fejek!« A király azzal bocsátja el, hogy nem sokára forduljon vissza, s látogassa meg közvetlen, semmi Trautmansdorf utján, ajtaját mindig nyitva fogja találni. stb.

Ulmban keserű emlékek támadnak fel benne. »O Mack!« így kiált fel, »mit fogsz csinálni az Orcusban, majd ha Epaminondas, Hannibal, s Julius Caesarral találkozol. S hány ember áll nálunk fenn a polczon, a ki épen a Mack talentumával bir, s csak alkalom hiányzik, hogy azt kimutassa.« ¹⁾

¹⁾ Ulmnál ügyetlenül körülvétette, s 23,000-nyi szép seregével, 18 tábornokkal, 40 zászlóval, 60 ágyuval föltétlenül megadta magát, október 20-án 1805.

A Trappistáknál tett látogatását más illőbb helyre halasztjuk. Ez ájtatosság előtt és után, a pezsgő borok készítése, a mén- és juhtelepek képezik többi közt gondos megfigyelése tárgyait. Veszi hírét egy készülő orosz-török háborúnak, s osztrák mozgósításnak. Mit tegyen? Londonból kéri mégis szabadságidejének meghoszszabbitását, vagy elbocsáttatását; de tart ismerősei megszólásától, s hogy ezzel katonai hirnevének, mint Lobkowitz mondja, »egészen nyakát szegi«! — Angliában arra a meggyőződésre jut, hogy »az egész polgárosodás és haladás titka a közszellemben rejlik: a mi egyesnek lehetetlen, az sokaknak könnyű.« Szeptember 26-án ér vissza Bécsbe, készül szakítani eddigi »tétlen« és »renyhe« multjával; megtudva, hogy a bécsi Hofkriegsrathnál azért nem szeretik, mert szerfelett erős képzelőtehetséggel van megáldva, azzal vigasztalja magát, hogy hibája »legalább nem erő hiányából áll,« s végre türelmetlenül kérdi önmagától: »miért nem tud már életének határozott irányt adni?«

Emlékezetbe kell hoznunk, hogy a hányattatás csak visszénye az ő szerelmi bajainak, miket már ismertettük. Az ifju L. Henrietta herczegnö tartotta e nehéz napokban folytonosan hullámszásban kedélyét.

Nemzeted ébren van már; Széchenyi, még aluszol?!

IV.

Széchenyi, mint láttuk, azok közé tartozván, a kik nem igen tudják szívök benső vágyait titokban tartani, nem csak az ő szerelmi bajai, nemcsak politikai nézetei, hanem előléptetése is, illetőleg fennakadása a katonai pályán, többnyire közbeszéd tárgyát képezték.¹⁾ Azt mégis kevesen tudták, hogy el van már határozva e hálátlan térről lelépni, s hogy ez reá nézve már csak idő

¹⁾ Überhaupt habe ich viel Unheil in der Welt dadurch angestiftet, dass ich nicht schweigen konnte. Apr. 4. 1826.

kérdése; azért folyvást bosszantották ilyenemü biztatásokkal: meglássa, egyszerre csak őrnagy s ezredes lesz! stb.

Sürgeti a lóverseny ügyét, s bosszankodik, hogy »olyan emberekkel kell, a m. udvari kancellárián, értekeznie, kik a lovat a mulától nem tudják megkülönböztetni.« — Bosszantja az is, hogy Nagy Pál, kit oly nagy philosophnak nézett, Bécsben járt állítólag a kamarási méltóságért kunyorálni. E magában ártatlan dologban nem egy kis személyes hiúságot, illetőleg következetlenséget, vagy akár különczködést lát, hanem »a hazafiság álarcza alá rejtőző ambíciót!« Ellenben épüléssel vesz egy közjogi leczkét az öreg Czirákytól, ki a magyar ősi szabadság lényegét röviden e négy pontba foglalja: a) királyválasztás; b) II. András arany bullája; c) országgyűlés nélkül semmi subsidium, se katona; d) országgyűlés nélkül semmi törvény.

Maga részéről fölveti a kérdést: »Vajjon nem kötelesség-e bizonyos javításokat kezdeményezni? S vajjon nincsen-e Ausztriában — javítani való?«

Kedélye emelkedik, jobb humorban, s egyuttal jobb egészségben is érzi magát. »Sokszor« ugymond, »a földhöz tapad az ember, nehogy a fellegekbe találjon repülni; néha meg az ellenkező történik!« — T. i. a fellengő elvesztheti a szilárd talajt lába alól...

Sedlniczky csodálkozik, hogy egy Cziráky Sopronban sem mire se tud menni, holott egy Eötvös alig talált akadályra! Az a Sedlniczky különben, úgy sejtí Széchenyi, már kegyvesztett lehet, mivelhogy olyan nagyon nyájas és udvarias még ő iránta is. »Ez biztos barométer!«

Közben mozgatja a falkavadászatot is, de csekély szerencsével. »Micsoda ifjúság ez! micsoda egy ország!« kiált fel boszuszágában.

Majd disputál az emberekkel Manuel felett. Mennyire nincs ezeknek fogalmuk a vélemény és szólásszabadságról.¹⁾

¹⁾A szabadelvű Manuelt, a francia kamra, a spanyol invasio elleni férfias kifakadásáért, kebeléből kizárta, s a tereméből erővel eltávolítottatta. 1823.

E szüklátkörűek köz é semmikép se tartozott derék testvér-bátyja Széchenyi Pál, a ki e napokban Győrött, csodálkozását fejezte ki előtte, hogy még most is szolgál, mikor a katona már nem egyéb mint gend'armes!

Somogyban és Zalában a megyei rendek megütköztek rajta, hogy a Széchenyiek, mint e megyékben földbirtokosok, nem jöttek el a gyűlésre, melyen az ország sérelmei hazafias erélylyel tárgyalattak.

»A szabadságot,« így elmélkedik magában Széchenyi, »csak vérrel lehet megvásárolni. — Mikor egy Cassius, Brutus, Cato, öngyilkossá válnak a nélkül, hogy a római köztársaságot újra föléleszteni tudnák, az megtható; de bohózat lenne, ha egy magyar az ő egyoldalú szabadságáért, a hol ő a parasztot dögönyözi, ez pedig óbégathat, a Dunába vetné magát?«

»Elvem: Becsület, hűség, engedelmesség a császár iránt.«
(Királyt értve).

»Forró ragaszkodás az alkotmányhoz.«

»Szigoru megtartása a törvénynek.«

»De mi legyen, ha a király megsérti a törvényt?« .

»Nincs más jog, mint az erősebb joga.«

»A hypocrisis immár tetőpontjára hág. O Szent A! (Alliance.)

»Tehát: vagy tünni, szenvedni, fizetni és szolgálni; vagy készen lenni mindenre, az akasztófára is!«

April 16. 1823. Sopronban a megyeház előtt egy-egy század jövasság és gyalogság van felállitva, s az egész tisztikar, pro forma, fogolylyá téve. A stúz magyar alkotmány meg van sértve. Vége az, hogy fizetnünk kell a reánk önkényleg kirótt adót. »Meghajolni, fizetni, minden bántalmat elszenvetni; vagy mindenre elkészülve, mindent merni s feláldozni a jogért és az igazságért, nem félni semmitől, még a gyalázatos halált is nyugodtan várni be. — Szép és nemes dolog vérét ontani a haza javáért, szabadságáért; de nem szabad soha feledni, hogy ez könnyebben van mondva, mint megtéve. Ipsilanti, Pepe, Gonfalonieri, stb. Én csendesen, jól érzem magam Czenken.«

Ez alkalommal számot vet magával, s lemondva minden mesterkéltségekkel, rendezni akarja vagyoni viszonyait s szerény évi jövedelemre szorítkozva várni be a jövőt. Eszébe jut fogadása is, elmenni Mária-Zellbe, mikor 33 éves lesz!

A kormány ez alatt erővel fogdosztatja az ujonczokat, ott ahol megtagadták. Széchenyi számítgatja, hogy 9 megye adót s ujonczot egyaránt megtagadott, 22 megye csak az egyiket a kettő közül tagadta meg; 30 pedig mind a kettőt megajánlotta.

E mellett tanulmányozza Rosenauer magyar közjogát, Ürményi compilatióját. Tárgyunkhoz tartozik átvenni az e munkából kiirt idézetet.

»Minő képzeletben élhet a magyar nemesség az állandó hadseregről, s az ennek fentartására kivetett adókról? Talán, úgy miként erre mindenfelé oly hajlandónak látszik, idegen erényekkel akarja magát felruházni? Ki tartja fenn a hadsereget? Ki fizeti az adót? A nemesség bizony nem! A jobbágy tartja fenn. A jobbágy fizet, az hódít. A nemesség otthon fecseg, uzsoráskodik a gabonájával, a hadviselő tábor rovására; alattvalói legjavát elhurczoltatja katonának, még ajtaját is zárva tartja a fáradt hadfi előtt; s aztán még azt kívánja, hogy az ily módon meghódított tartományokat minden kárpótlás nélkül, neki adják át, mintha a hadjárat csak az ő kedvéért lett volna. Miért nem teljesíti legalább az ő eredeti hivatását, hogy háboru idején hadi szolgálatra kiálljon, s miért nem szoritják reá a hadszervezet mai állásánál, mikor a rendetlen, fegyelmetlen csapatok már mitsem érnek, hogy insurrectionalis kötelezettségét, bár legolcsóbb felszámítás szerint, pénzzel váltsa meg, s így legyen minden kiegyenlítve?«

E mintából látható, hogy ha voltak nálunk, kik a hazafiságot álcaul használták saját közvetett érdekeik megóvására, másrészt a kényuralom sem szűkölködött ürtügyekben, a maga céljai elérésére. Helytelenség volt s nagy igazságtalanság, hogy a nemesség a népre háritott át minden adót és közterhet, az tagadhatatlan; de abból semmikép sem következik, hogy a kormánynak joga lett volna országgyűlés nélkül ujonczokat szedni s adót kivetni.

S ha már a jobbágyság, a mely minden terhet viselt, a földesurak gyámkodása alá volt helyezve, fölmenthették-e magokat ezek az e tiszttel járó erkölcsi felelősség alól? Ellenszegülésök, mikor nem a magok ügyét, hanem alattvalóikét védték, nem tűnik-e fel az igazi lovagiasság s nemes önfeláldozás színében?!

S a Rosenauer-féle publicisták nem egy szent kötelesség elmulasztásának, egy igazi politikai gyávaságnak lesznek-e szószólóivá?!

E kis eltérés után, melyre kétségkívül minden magyar olvasó alkalmat vett volna magának, forgassuk tovább naplóinkat.

1823. máj. 9-én meglátogatta Mikén Somssich Pongráczot. Ez sokkal fontosabb szerepet vitt a magyar közéletben, semmint hallgatással mellőzhetnők mindazt, a mit egymással beszélgettek, illetőleg azon észrevételeket, mikre Széchenynek alkalmat szolgáltatott. A kényelem s otthonosság hiányát, melylyel majd minden magyar házban találkozik, nem a puhaság stoikus megvetésének, hanem merő tudatlanságnak hajlandó tulajdonítani. »Igen sok embernek tömérdek és sokféle ismerete van, de semmit se tud amugy igazából. S nem természetes ez? Hisz mire adja magát a magyar egész szível, lélekkel? A mezőgazdaságra? Olyan országban, melynek semmi kereskedése nincs, hol a fenforgó viszonyok miatt annyi kéz munkája kárba vész, hol az egyesek érdekei miatt a közérdek előmozdítása mintegy lehetetlené tétetett. Vagy a jogtudományra s ország közigazgatására adja magát? A legnemesebb tudományok egyike, mikkel egy férfi foglalkozhatik. Egy olyan monarchiában, a melyben a magyart, ha a király által szentesített s esküvel megpecsételt törvényt szentnek tartja s annak szeplőtleniségére és szigorú végrehajtására felügyel, mindjárt lázítónak, békeháborítónak, szóval rebellisnek nézik s a szerint bánnak el vele. Egy olyan országban, a hol a hizelgő, a törvény- és esküszegő, szóval a hazaáruló szinte jogosnak látszó igényvel bir hivatalra, jutalomra, kitüntetésre, míg az a másik rész, mely a törvényt tiszteli s ahhoz tartja magát, emezek folytonos bosszantásainak, az üldözések minden nemének kitéve marad. S aztán minő jövő vár azokra, kiknek csak az utókor fog tán valamikor igazságot szolgáltatni? Éu p. személyemre nézve, kitünő kegynek vehetem, ha

ő felsége fel nem akasztat, s életemet Isten után neki kell köszönöm! Igaz, hogy az isteni és emberi törvényekhez alkalmazom életemet; de mit használ az: minden lehelletem csak kegyelemből van. Követelni bármit, nyomatékosan, a szó szoros értelmében követelni, azt nem tehetem. E tekintetben úgy állunk a király irányában, mint állunk a mindenható isten irányában. Ezt a viszonyt találja jónak a szent szövetség, s mindig ily szellemben járt el. De él az igazságos Isten, s megóvja a magyar alkotmányt: mint megóvta minden időben, az olaszok akár le legyenek már igazva, akár fegyvert ragadjanak szabadságuk megvédésére.«

»Hiányzik itt az ösztön, a kedv valamely biztos foglalkozásra. Azért van nálunk annyi extravagáns ember, annyi coup de 'hache, annyi tévesztett tendentia! — Az utóbbi események az első csapást mérték a magyar alkotmányra, mely megvan immár szeplősítve. Sok czivódás lesz még. Kicsinyes támadás, kicsinyes védelem. De mire fog ez vezetni?«

»Lássuk, mit akar a két párt, a támadó és a védekező.«

»A támadó azt akarja, hogy a magyar nemes adózzék, fizessen s viseljen minden közterhet úgy, mint a paraszt. Ezt egyenesen kimondani eddig se nem merte, se a viszonyok nem engedték. Most az időpont kedvezőbbnek látszik, azért kezdi meg.«

»A védő nem akar fizetni, nem akar adni, nem akar viselni semmit. De szégyenli, hogy nagy birtokai s az állam javaiban való részesülése daczára semmit se adjon, mert hisz az insurrectió, a kiviteli vám stb., a cseh- és osztrák tartományok terhelhetéséhez képest, nevetség. Álarcot vesz tehát, hogy szégyenpirját elta- karja, annyira nem süllyedt még, hogy pirulni se tudjon, s lármát csap, gorombáskodik, hogy érdekét a hazafisággal, az alkotmány és szabadság szeretetével takargassa.«

»De vajjon szabad ország-e Magyarország? Az igazságos istenre, nem az. A nemes ember szabad; a paraszt csak rabszolga!«

»Lehet-e e szerint vonzó, a saját jogainak ily nemtelen védelmében, ily egyoldalú szabadság védelmében kockára tenni életét?«

»Feltűnő azonban, s igazán nevezetes, hogy ezen utóbbi események alatt is, mennyire el vannak vakitva az emberek, s

mily csalódásokban élnek. A mi császáruk p. erősen meg van győződve arról, s halálos ágyán se tudná valaki az ellenkezőről meggyőzni, hogy ő azt az esküt, melyet koronázásakor a magyar nemzetnek tett, sohasem szegte meg, bármily nehezére esett is ez néki, s hogy ő az alkotmányt szüzen, bántatlanul bocsátja át utódára, holott azt alapjában megdöntötte.«

»Elég szomorú, hogy így elnyomatunk, miként a férgek, mikre valami ránehezedik, nem tudva, nem is sejtítve, mennyi szerencsétlen lény szenved és megy tönkre ily nyomás alatt.«

»Másképp ismét látunk többeket, kik boldog csalódásban, nyugodt lélekkel s irigylendő lelkesültséggel egy szent ügy védőinek képzelve magokat, készek életet, vért, vagyont odavetni!«

Széchenyi feleli, hogy a napirenden akkor nem a nemeség kiváltságainak, hanem az alkotmányosság elvének, s a nemeség gyámkodására bizott adózó nép érdekeinek megvédése volt mindenkép bizonynyal egy szent kötelesség teljesítése.

A mi Somssich Pongráczot illeti, ennek az volt véleménye, hogy mindnyájunknak németekké kell lennünk. Az, szerinte, mind egy, csak szabadok lehessünk. Legyen Habeas Corpusunk a legszélesebb értelemben, s legyen befolyásunk a (birodalmi?) közigazgatásban, stb. stb.

S nevezetes, hogy ily nézetek a legnagyobb magyarnál nem keltettek valami nagy visszatetszést. Tetszett neki az ember, mert magasb, nemesb gondolkozású volt. De azt hiszi, hogy a mint nálunk a körülmények állanak, ily, bár szabadelvű nézetekkel mind a két félnél egészen elrontaná a dolgát. »A császár felakasztatná, a magyarok pedig megutálnák; mert hogyan képzelhető az, hogy a császár egy társuralkodót türjön el maga mellett? a magyarok meg németekké váljanak?«

Eszébe jutott az érdekes eszmecsere pár hét mulva, mikor Kolyban Domokos Lőrinczcel vitatkozott, s József császárt védve kérdezte, vajjon nem hiszi-e, hogy ez a fejedelem hazánkat boldoggá tette volna. „Nem bizony, válaszolt az, mert még arra is rá akart kényszeríteni, hogy németül beszéljünk! Ezt, ugy hiszem, országszerte, elégszer hallhatta még. Később, s pedig csakhamar,

ki nem tudja, hogy politikájának sarkköve éppen a magyar nemzetiség megmentése, biztosítása lett.

Egymásután jött ez időben már érintkezésbe honfitársaival, kiket részint meglátogatott, részint levélben keresett fel. Egyike azoknak, kiket mindig respektált, herczeg Eszterházy Pál volt. Közöljük hozzá a lóverseny érdekében irt sorait: »Egy olyan országban, melyben a közszellem oly gyenge, mint nálunk, a hol kiki csak magára gondol s a közjóra soha sem, aláírásra kezdeményezni valamit mindig nagyon üdvös dolog; mert soknak egyesülve könnyűvé válik bármily vállalat, mely egyes embernek erejét túlhaladja s merőben lehetetlen volna. A kezdet tehát megvan már, s bármily frivolnak tetszék is, végre még sokkal nagyobb hasznot is szerezhet hazánknak, kivált, ha oly férfiak, mint ön, megemlékeznek olykor arról, hogy példájokkal, segélyekkel, tanácsukkal mennyi honfi- és embertársaiknak javát eszközölhetik.«

Deczember 27-én. »Gonfalonieri kötélre ítéltetett. A népek martyra! Mily szégyen a szent szövetségre! Bezzeg alázatosak voltunk Austerlitz, Wagram, Eilau és Drezda előtt. Most, hogy Fortuna ismét mosolyog reánk, fölakasztatjuk azokat, a kiknek véleményök a miénktől különbözik!«

Deczember 28-án, anyjával beszél jövője felől. Ez arra kéri, hogy ha már quietál, mit természetesnek talál, csak ne vegyen részt a politikai vitatkozásokban. Széchenyi megígéri, hogy semleges marad, mert úgy látja, hogy legkevesebben beszélnek igazságszeretetből, hanem többnyire hiúságból és nagyravágyásból. Továbbá, Magyarországon igen sok rossz ember, sok áruló van. Végre nem akarja mostani elnyomóinak azt a kárörömet megszerezni, hogy balsikerei miatt gyötörte magát és elkeseredett.

Ez utóbbi gyanusítást ugyan nem kerülhette ki; hanem se a kémektől való félelme, se az álhazafiak példája nem tartóztatta őt vissza a benne, mint látjuk, már ébredező hivatása teljesítésétől. Alkalmat azonban erre csakis az országgyűlés adott, mely ha nincs, bizony-bizony elsorvadt volna ez a nagy észterő és akarat is, mint annyi más!

Nem sokára újra ir neki milánói pártfogója, gr. Zichy Ferdinánd, s marasztalja a katonai pályán, melyet a maga szempontjából oly dicsőnek és hálásnak tart.

Ellenben egy Erdődy, kit az udvari ledér körök a csokoládemacher guny névvel ruháztak föl, — »egy külön iratot bocsát közre a kényuralom ellen.« Bécsből kitiltják ezért s kegyvesztetté lesz, de lelkes fia megvetve az udvar kegyét, »egy meggyegylésen felolvassa azt az iratot s oly gyujtó hatást tesz vele, hogy főlemelik s körülhordozzák.« Ime, ismét egy csoport, mely nem alszik, hanem ébren van! ¹⁾

Széchenyink ezalatt sokat olvas, tanul. Tanulmányozza különösen az angol alkotmányt, melyről egy munkát, a De Lolmét, elkezdi fordítani.²⁾ A Voltaire nagy *Essay*-iből pedig folyvást jegyezget, s egyik naplója végére beigtatja e reánk vonatkozó mondatot: *De tous les peuples, qui ont passé sous nos yeux dans cette histoire, il n'y en a point de plus malheureux que les hongrois.*

Nem sugja-e minden a fülébe: Széchenyi ébredj, néped vár reád!

¹⁾ A most már nem élő derék gróf Erdődy Sándor szivességéből kiegészíthetem ez érdekes történelmi adatot. Gróf Erdődy Károly 1809-ben a fölkelt magyar hadseregnél ezredes, vitézsége jutalmául titkos tanácsossá neveztetett ki. Ennek daczára nemcsak pártolta Vasmegeye hazafias feliratát, hanem külön is irt egy solennis protestatiót, s azt letette a szombathelyi káptalannál. A királyi biztos (gr. Cz. A.) föltett kalpaggal jelent meg a meggyegylésen, előhozatta a jegyzőkönyvet s abból a feliratot tartalmazó lapokat kiszakgatta, s ugyanigy tett a káptalannál Erdődy protestatiójával is. Aztán Erdődy Károlyt felhívták Bécsbe »ad audiendum verbum regium«, s ott az akkori kanczellár: Koháry Ferencz teljes ülésben szintén föltett kalpaggal ő felsége nevében megdorgálta, rendre utasította, hozzá tevén, hogy csakis ő felsége kegyelmének köszönheti, hogy súlyosabb büntetés nem éri. Fia, Erdődy Kajetán utóbb Vasmegeye közgyülésén fölolvasta azt a káptalannál letéve protestatiót.

²⁾ De Lolme (Jean Louis) született Genfben 1770-ben, megh. 1806. Száműzetve, szegénységben írta hires művét: *Constitution de l'Angleterre, ou état du gouvernement anglais comparé avec la forme républicaine, et avec les autres monarchies de l'Europe.* Amsterdam. 1771.

V.

Széchenyinek itthon egyelőre semmi különös dolga nem volt; jól tette tehát, hogy magát Franciaországba kiküldette X. Károly koronázási ünnepéjére, hg. Eszterházy kíséretében.

1825. május 10-én indult Bécsből, 13-án Stuttgartba ért, hol el nem mulasztá a királyi ménesek meg szemlélését. 14-én délben Strassburgban volt, 16-án délután Párisban. A vidék nagyon szegényesen nézett ki, Chalonsban mégis egy ember biztositá, hogy a budgetjük ugyan egy milliárd, de nincs senki Franciaországban, a ki kétszer anyai adót, mint a mennyit most fizet, meg ne birna, s ha az 'indemnitás' egyszer ki lesz fizetve, senkise fog többé reá gondolni. — 19-én bemutatják a királynak; 20-án a ministereknek és követeknek. 21-én fogadás Eszterházy nál; 26-án indul vele, jó postakocsin az ősi koronázási városba. Utközben érdekes eszmecsere fejlődik köztük. A herczeg, ugylátszik, bizonyos magaslatról tekint az eseményeket, mely őt felmenti, hogy bármelyik részen a küzdők sorába álljon. »Mindennek a világon, mondja t. k., megvan a maga ideje. Sokféle szenvedélyekbe láttuk már merülve az emberiséget. Hódítás, vallásháboruk, új alkotmányok, reformok, szépművészetek stb., sorban lelkesítették. A mai kor anyagi érdekért lelkesül. Általános a vágy amaga helyzetén lehetőleg javítani. Látja ön, hogy Villèle járszalagon vezeti Franciaországot, Rothschild a legszorosabb barátságban van vele. Ez az irány magyarázza meg Anglia magatartását Brasilia, Mexico, Buenos-Ayres és Columbia függetlenségének elismerésében, stb. Ifjú országokban az érverés mindig sebesebb, s csakis az újvilágban lehet nagy nyeresényekre kilátás.« Elmondja aztán a herczeg: mint meggazdagodtak sokan a braziliai kölcsönnel és némely magánvállalatoknál is. Rivafinoli p. o. már 60 millió fontot szerzett magának. E serdülő államokban a nyereszkeskedés mérveit meg sem ítéhetjük. Mig mi szorongva és veritékezve gyűjtögetjük a garast és a krajczárt, ott csak guineákban beszélnek, s egy szerző előtt új mesék országa nyílik meg. Áttérnek

asztán hazánkra, mely szintén parlagon hever, s oly kincsekre tehetne szert, stb. stb.

28-án van a király bevonulása Rheims városába. Vacsernye.

29-én a koronázás.

30-án osztották a St.-Esprit-rend jelvényeit.

31-én katonai szemle.

Junius 1-én indul Széchenyi Párisba, hová 2-án megérkezik, s nyomban unni kezdi magát. Más szemmel nézi most azt az előkelő világot, mint tiz évvel ezelőtt. Noailles, Girardin, Northumberland, Granville, Burghess, Guiche, Potoczky, Kradock, Löwenhielm, Segur, Redem, Rothschild, Montgommery, Fimarçon, Humboldt, stb. stb., hosszú sora volna mind azon részint pillanatnyi érdekű, részint a történelembe átment neveknek, melyek most naplójában szerepelnek. Leginkább elbájolják az Orleansok. Örömmel látja a gyermekek számára berendezett torna-oktatást, s a nélkülözés iskolájában szerzett komolyabb jelleget. »L'école de la misère et des privations est la seule, dans laquelle on apprend quelque chose!«

Természetes, hogy a Villéle-féle kormányzattal, mely utóbb Polignac által tűhegyre állítva, a Bourbonok bukását vonta maga után, nem rokonszenvezhetett.

16-án elhagyta Páris, jól megrakott kocsival, s Orleans, Menars, Tour Angoulême, Bordeaux állomásokon át a Pyrenei hegységnek tart. Mindenütt nyitott szemmel utazik, s gyűjti az utóbb használható jegyzeteket. Leginkább fölgerjeszti figyelmét a Canal du Midi, melyet XIV. Lajos alatt Pierre Paul Riquet épített, kinek akkor emeltek ott egy emléket. E szép művet egykor II. József is megbámulta. »Rosz néven vehető-e« kérdi elragadtatásában, »ha egy ily hatalmas mű látásánál, melyet oly nagy kitartás és erős akarat hozott létre, az úterünk sebesebben ver? S ha valaki ezt a nevezetes helyet azzal a szép álommal hagyja el, hogy valami hasonló nagyszerűt fog kezdeményezni? Lehet-e egy ifju fejedelmet hibáztatni, hogy hazájába a régi slendrián és megrogzött előítéleteink elleni mély utálat érzetével tért vissza, s

kellő megfontolás nélkül is mindent felforgatni s átalakítani akart?«

Ime, hol csirázott a Duna és a Tisza szabályozás eszméje!

Hogy azonban a népeket akaratajok ellen boldogítani nem lehet, s hogy elvégre is az alkotmányos ut a legbiztosabb, azt a nem sokára megnyitandó pozsonyi országgyűlés fogja kitörölhetetlenül lelkébe vésní.

Ez utazásának részletei nem szorosán mostani tárgyunkhoz tartoznak, s így elég lesz csak megemlitenünk, hogy Montpellier, Nimes, Avignon, Vaucluse, Marseille, Toulon, Nizza, Turin, Milano, Velence s végre Triest érintésével úgy rendezte be idejét, hogy éppen az országgyűlésre érjen haza, mely reá s az országra nézve epochális lett.

Egyet még sem szabad hallgatással mellőznünk. Ez, déli Franciaországban és Olaszországban ez alkalommal gyűjtött adatai és fölvett számításai a selyemtermelésről és szederfa tenyésztésről, mik később is, mint tudjuk, annyi idejét és fáradságát vették igénybe. »Mennyit jövedelmezhetne csak az ő czenki birtoka is, s mennyi milliót hozna az országnak ez iparág meghonosítása!«

Az országgyűlés szeptember 11-ére volt összehíva. 13-án már kerületi ülés tartatott a megyeház termében. Az, a ki nemzetének »nevelője« akart lenni, itt fejezte be saját neveltetését. Iskolába állott be az alsó táblánál, leste a szót az irányadó férfiak ajkairól, s oly szorgalommal jegyezgetett, mint valami patvarista: igaz, oly kritikával is, mely tanítóinak leendő mesterét ismer-teti fel.

Tartsunk vele, ha úgy tetszik, egy kis fölvételi vizsgát. Lássuk, miő előkészülettel lépett be Széchenyi az országhá-zába.

1. A név! A Széchenyi név, melynek boldogult atyja Ferencz († decz. 13. 1820.) az utóbbi országgyűlésen is új fényt adott, első sorban áll ott, a hol az Eszterházy-, Pálffy-, Erdődy-, Batthányi- és Károlyiakat, méltó büszkeséggel, emlegetjük. Ily neveknek mindig lesz, s rossz jel volna, ha nem lenne, bizonyos varázsa az emberek kedélyére.

2. Széchenyi Istvánunk vagyoni állása is a neve fényének megfelelő volt. Sulyt fektetett rá, hogy ez rendben legyen.

3. Utazásai a külföldön. Ez azon időben még nem oly mindennapi s oly egyszerű dolog, mint ma. Már az utlevél megszerzése is bajjal járt; aztán sok pénz kellett hozzá; s tán még több idő. Mint országot-világot látott ember, gazdag tapasztalásokkal megrakodva, s honfitársaiét messzire meghaladó széles látkörrel tért haza. Anglia és Franciaország alkotmányait nemcsak könyvekből, hanem gyakorlatban tanulmányozta. Európa majd minden nevezetes emberét személyesen ismerte.

4. Aesthetikai műveltsége, melynek mintegy bevezetésül külön fejezetet szenteltünk (l. 6—32. lap) nemcsak kora színvonalán állott, hanem a magyar főurakét, s különösen az ugynevezett táblabírói osztályét annyira túlhaladta, hogy az extra Hungariam non est vita jeligén lelkesülők, őt e miatt is különcznek bár, de mégis magasan felettük állónak nézték.

5. Nemzetgazdasági tanulmányai és ismeretei még jobban feltüntetik e felsőbbiséget. Oly korban, a mikor még egy Nagy Pál, egy Dessewffy József is az arany- és ezüst-ércz nagy mennyiségében látszik keresni a nemzeti jóllét forrását, nem pedig az ipar és kereskedés élénkségében, s a szellemi és anyagi tőkék szaporításában és gyümölcsozttetésében.

6. A mi tudományos készültségét illeti, a könyveket, miket időnként olvasott, naplóiban mindig megemlítve találjuk; azok száma egész bibliothekát tenne. Lehet, hogy a *Corpus Juris*-ban, s az akkor divatozott latinságban kevesbé volt jártas; de feltűnő, hogy számos latin idézeteiben soha legkisebb hiba elő nem fordul, s világért sem szabad az ő iskolai tanulmányai hézagosságáról, sőt teljes tudatlanságáról való gyakori panaszait betűszerinti értelemben vennünk. Ez csak két irányban bir jelentőséggel: a) mint az önmagával való elégtelenségének s a jobb utáni folytonos törekvésének kifejezése; b) mint honfitársai korlátoltságának, önhitségének s elbizakodásának közvetett, de elég éles ostorozása.

7. Saját hazáját már majdnem minden irányban bejárta, s minden rendű és rangu lakóival érintkezésben állott; tudta: mi fáj, s hol kell orvosolni.

8. A katonai pályán szerzett tapasztalásai sem voltak egy államférfiura nézve elveszettek. Egyik legéletrevalóbb eszméjét, a lötenyésztés emelésére irányzott első kezdeményezését egyenesen azoknak köszönhette. Sejdíthetjük, hogy egy hadsereg életrevaló szervezésére nézve is nem egy eszme maradt termékeny lelkében örökre eltemetve.

9. A bécsi udvari és legmagasb körökben való otthonossága oly életiskola volt reá nézve, melynek teljes hiányát majdnem minden magyar államférfiunál, egész a legujabb időkig, nélkülözünk, s megsínylenünk kellett.

10. De még szerelmi csalódásai is, mint láttuk, hozzájárultak jellemének kifejtéséhez. Eszményi lelkesülése egy nőért, kit birni soha nem remélhetett, valami középkori templarius rajongásával töltötte el egész lényét. Lemondva minden boldogságról a magánéletben, egyedül a közhaza s az emberiség javára áldozza fel magát. (L.33—107. l.)

11. Nem szuunyadt el benne még a becsvágy, sőt a hiúság sem, hogy a benne rejlő szellemkincseket érvényesítvén, nevét ország- és világszerte ismertté, ünnepeltté tegye.

12. Utoljára vegyük hozzá, hogy a szám teljes legyen, miszerint párbaja is akárhány volt, s ez intézménynek, ha ez érdem, ő volt nálunk egyik apostola.

Elég. Ugy hiszem, fele sem szükséges arra, hogy ezt a regalistát, mint a magyar törvényhozó testület tagját, még akkor is, ha tán ügyvédi diplomája nem lett volna, teljes készséggel verifikáljuk.

Nem titkolhatjuk el magunk előtt, hogy az eddigi előzmények némi árnyékot is vetnek előre, s egyetmást majdnem egész biztossággal láttatnak a jövőben velünk.

Először is azt, hogy Széchenyink nem lesz jó pártember. Elébe fogja tenni mindig a közjót a pártok érdekének, s ezek korlátoltságát, előítéleteit, vakbuzgalmát soha sem fogja elsajátítani magának.

Továbbá: szerfelett türelmetlen lesz honfitársai elmaradottsága, önhiúsága, előítéletei, roszelelkűsége irányában. Kesperü igaz-

ságokat fog mindenkinek szemébe mondani, s ennél fogva több ellensége lesz, mint barátja.

Birván azonban minden pártnál a jobbak tiszteletét, természetes hivatást fog magában érezni a közvetítő szerepére. De vajon a körülmények kedvezők lesznek-e ily működéshez? Nem fog-e többnyire a két szék közötti kényelmetlen helyzetbe kerülni?!

Vége: a pessimismus! Ez hazáját előre is haldoklónak, vagy már halottnak láttatja vele. Nem fogja-e ez, válságos idők beálltával, megzsibbasztani lelki erejét? megtörni nemes szívét?!

De ne éljünk vissza olvasóink béketűrésével oly fejtegetésekre, a melyekre önmagától is reá kell jönnie; térjünk vissza naplónkhoz.

Szeptember 13-án a kerületi ülés napirendje ez volt:

»1. A dunai és tiszai kerületek jövőben együtt, vagy külön termekben tartásák-e üléseiket.«

»Határozat: egy teremben tartásák.«

»2. A jegyzőkönyv (az ugynevezett Diarium) latinul és magyarul, vagy csak magyarul vitessék-e. Semmi határozat.«

»3. Vajjon az egykor volt censorokon kívül még mások is választassanak-e. Semmi határozat.«

»Szónokolt Bartal Pozsonymegyei alispán.¹⁾ Nagy ékesszólása van.«

»Végzetlen idővesztegetés, s így igazi kár származik a következő hiányokból: Nincs tachigraf;²⁾ a helyiség nincs okosan beosztva;³⁾ az elnöknek nincs semmi tekintélye; a redek nem

¹⁾ Széchenyi, tévedésből Bartának írja.

²⁾ Gyorsíró.

³⁾ Még az én időmben is az 1843 – 4. országgyűlés elején, a juratusok a követek között foglalhattak állva helyet; később egy kis korlát választá el őket.

fogadnak szót neki; nincs intézkedés, hogy halogatás nélkül szavazni lehessen.¹⁾ Semmi tárgyat sem lehet rendesen, higgadtan, s hideg vérrel megfontolás alá venni.◀

14-én ülés a rendi teremben, Szögyényi personális beszéde, Jordánszky felel.²⁾

»Ulés a mágnások termében. Deputatiók. Időveszteség. Czeremoniák. Feszesség, stb.◀³⁾

»A felsőházban vannak néhányan, a kik se magyarul, se deákul nem tudnak, azért itt a papság fog tulsulylyal birni.◀

»Délután kerületi ülés. Nagy Pali népszerűsége, s mulatató szónoki modora.◀ »Már régen beszélünk◀ így idézi szó szerint, »arról, hogy hogyan kellene jegyezni; most tán arról is kellene valamit mondani, hogy mit jegyezzünk.◀

»Németszegi, Prényi, Desőffy.◀⁴⁾

Egyik levél hátlapjára jegyzi fel Széchenyi az akkor szóban forgott orvoslási módokat.

»Remedia.◀

»Minden harmadik évben rendes országgyűlés tartása, hogy a Rendekek folytonos gyakorlatban maradjanak.◀

»A helyiség jobb berendezése. Ez sokkal fontosabb, semmint hiszik.◀

»Fiumének valósággal Magyarország kikötőjének kellene lenni.◀

»Váltótörvény.◀

»Urbér szabályozása.◀

¹⁾ Nemesek a Olotüre nem volt ismerve, még névről sem; de semmi tanácskozási rend, vagy házszabály nem létezett.

²⁾ Jordánszky Elek, az esztergomi főkáptalan követe, Majthényival.

³⁾ Az üdvözlő beszédek magyar és latin szövege megolvasható a jegyzőkönyvben, de a fontosabb kerületi ülésekről és magántanácskozmányokról vajmi kevés maradt fenn az utókor számára.

⁴⁾ El nem kerülhetjük, hogy az ily lakonikus jegyzeteket ott, hol a tárgy fontossága kivanni fogja, legalább némileg kiegészíteni meg ne próbáljuk. Felsőbüki Nagy Pál, Sopronm. táblabírája, és második követe, az első Nitzky alispán volt; Németszeghy István, udv. tanácsos, Mosonmegye alispánja és követe; br. Perényi Zsigmond, Beregm. alisp. és követe; gróf Desseőffy (e név sokféleképen iratott) József, Szabolcsm. táblabírája és köv.

»Opinio.« (= közvélemény.)

»Só ára leszállítása.«

»Pérez értéke biztosítva.«

»Hogy oly alkotmánysértések, mint 23-ban, többé ne történjenek.«

»A megyék szabadon levelezhessenek.«

»Benső közigazgatás javítása. 1790-diki Deputatio.«

15-én nem történt semmi egyéb, hogy az »öreg Zichy« kiszorította a szállásából. Az országgyűlési (ingyen) szállások bizonynyal szűken lehettek!¹⁾

17-én »Császár bevonulása.«²⁾

18-án »mise a Salvator-templomban. A primási palota termében Koháry magyar beszédet tart, a császár latin beszédet olvas. Átmegyünk a mágnások termébe, azután a Rendeek termébe.«³⁾ Széchenyi a királyt, a közbeszéd divata szerint, rendesen császárnak nevezi. József palatinus gondosan »Rex noster« stb. e kifejezésekkel él: magát is magyar vérből (Hungarico sanguine) származottnak, és magyarnak (Qui Hungarico censemur nomine) vallja.

19-én »Magán jellegű tanácskozás Bartalnál. Usovich ur fölkér, hogy hagyjam el az ülést.«⁴⁾ Patria! — Átusztram a Dunán.«

»Este Hardegg altábornagy minden ok nélkül kipirongat, mint egy iskolás gyermeket.«

¹⁾ Idősb gr. Zichy Károly győri főispán az országgyűlés alatt meghalt; utóda gróf Zichy-Ferraris Ferencz lett.

²⁾ Ezt megelőzte, s az országgyűlés irások I-ső számát képezi a Statusoknak és Rendeeknek egy Felirása, a mely által Eő Felsőségék ide való Jövedelekek eránt megkéréttettek; aztán II. sz. a. az elébek rendelt Deputatióknak utasítása; aztán az udv. kancelláriától kiadott Directoriumok, t. i. a szertartások módja és rendje, stb.

³⁾ A Koháry kancellár rövid, s Ferencz király hosszú beszédét megőrzé a Jegyzőkönyv. Ez utóbbi a Rendeek négyszer szakították félbe túlaradó örömrzéseik kifejezésével. »Nihil a Vobis postulamus, praeter incolumitatis vestrae studium« mondá többi között, s ez alkalommal átadta a királyi Propositiókat. Jellemző, hogy ezeknek az Alsóházban újra felolvasztatását a kir. személynök azon okoknál fogva kérelmezte, mert azokat többen SS. és RR. közül, a nagy sokaság miatt, nem hallhatták.

⁴⁾ Uzovits János, Nyitram. alispánja és követe.

»Mégfogható lesz előttem, hogy folytonos bántalmak, lealázások közt, melyek ellen nem védheti magát, némely emberben, utóbb egészen kialszik minden becsületérzés, s a jóra és az erényre való fogékonyság is, s hogy végre a legaljasabb büntet-tekre is vetemedhetik.«

Ime, hazánk regeneratorának, új pályája kezdetén, egy nap két felől kell rendreutasítatást szenvednie. Az alsóházi tagok úgy találják, hogy a felsőházi tagoknak köztük nincs helye; a katonai főnök úgy találja, hogy a tisztnek a civilisták közt nincs semmi keresete.

Mind a két félnek igaza lehetett a maga szempontjából; de azért megérthetjük Széchenyi felsóhajtását is: Oh, Patria! — S mily sajtóságos, hogy a Duna hullámaiban keres enyhülést, mint pályája végén, az őrtület rohamában!...

A királyi előadások rövid foglalatját fel kell emlékünkből ujjtáununk, hogy az események fonalát birhassuk. Első, s a hivatalos stíl szerint, legfontosabb a királyné, Karolina Augusztia megkoronáztatása. Azután: az 1790—1-diki szervező országgyűlés küldöttségi munkálatainak tárgyalása, s esetleg törvénybe iktatása, a Rendek által felterjesztendő sorrendben.¹⁾ Végre az u. n. bankóczeduláknak 1⁵-öd értékben beváltása iránti rendeletek tudomásul vétele, illetőleg az állam hitelének az 1816 és 1817-iki

¹⁾ Hogy ennek fontosságát megítélhessük, lássuk, minő teendőket karolt fel ama szintén epochális országgyűlés. A 67. t.-cz. által kiküldettek a következő bizottságok: 1. *Közjogi*, mely az országgyűlés, a dicasteriumok, törvényhatóságok rendezéséről, a közegészség, s a sajtó ügyéről, stb. volt véleményt mondandó. 2. *Adó- és élelmezésügyi*. 3. *Urbéri*. 4. *Közgazdasági*. Ehhez tartozott a közutak, folyók, csatornák szabályozása, ipar- és kereskedelem, selyem- és lótenyésztés s közalapítványok. (Fundationes speciem fundi publici habentes.) 5. *Bányaiügyi*. 6. *Igazságügyi*. 7. *Köznevelésügyi*, (Deputatio Litteraria), mely az alsó és felső közoktatást, egy katonai akadémia, a magyar tudományos akadémia felállítását, a hazai nyelv kiművelésére s nemzeti kultúra előmozdítására szükséges intézkedéseket, egy képzőművészeti akadémia, s végre egy leánynevelő intézet felállítását tárgyalja. 8. *Az egyházi bizottság*. 9. *Az országos sérelmek és kívánatok* (Gravamina et Postulata) kidolgozásával, s ezekkel összefüggő tárgyak iránti javaslatok tételével megbízott küldöttség.

pátensek által már végrehajtott megmentése után, a magánosok egymásközi viszonyainak is szabályozása.

Ha az országos küldöttségek kellő sikerrel dolgozhattak volna, egy Széchenyinek kevés teendője marad vala a kezdeményezés terén. A programm kész volt, csak egy hiányzott: a lélek, mely a holt betűt megelevenítse.

Tegyük félre kissé a hivatalos foliansokat, s vegyük elő ismét naplónkat.

VI.

A parlamenti téren még ujoncz Széchenyinek tapintatát nem kevésbé dicséri az, hogy mindjárt a Rendek táblájánál, az akkori alsóházban, kereste az események sulypontját. A tárgyalásokat előkészítő kerületi üléseknek szorgalmas látogatója volt, s csak az érintette kellemetlenül, hogy neki ott ülést és szavazatot nem adtak. Mi viszont ezen furcsa igényen csodálkozni megszűnünk, mihelyt a mi országgyűléseinken akkor még divatozott többi furcsaságokat tekintetbe vesszük. Az alsóháznak p. o. tagja volt 37 káptalani követ, illetőleg prépost és apátor, kiknek együttvéve csak egy szavazatuk volt; ott tilt az egész királyi tábla, melynek a fegyelem fentartásán kívül ott alig lehetett egyéb feladata; az összes sz. kir. városoknak szintén csak egy szavazatuk volt; s végre az alsóház tagjai közé soroltattak a távollevő főrendűek, illetőleg özvegyeik határozatlan számú küldöttei, (Absentium ablegati) kik szavazatot nem is igényeltek, s az ingyenszállás jótéteményén kívül beérték a dicsőséggel, hogy neveik a képviselők hivatalos névlajstromában, még pedig a városi követek előtt, megörökítették.¹⁾ A dolgok ily rende, vagyis inkább rendetlensége mellett nem nagy baj lett volna, egy-egy mágnásnak

¹⁾ Kossuth Lajos is ezek közt van, mint Révaynak és Szentiványi özvegyének képviselője.

a kerületi ülésekben votum informativumot adni, a mi egy nevezetes alkalommal, mint látni fogjuk, meg is történt.

De beszéltesük immár Széchenyit magát.

Szept. 20. »Nem történt semmi különös, egyéb hogy egy kerületi ülés tartatott, melyben nem voltam, s melyben egyedül csak a császárnak (!) adandó válasz-feliratot beszéltek meg.«

21. »Kerületi ülésben ugyanaz a tárgy. Sajnos, hogy nekem nem volt szabad beszélnem.«

»Egy ajánlat csak akkor lesz visszavonhatatlanná, ha a másik fél által mintegy tinnepélyesen elfogadtatott. Done! az angolban ez a szó nyomja rá a pecsétet az ajánlott fogadásra. Az én véleményem tehát az, hogy a rendek köszönő feliratában kell mindannak, a mi Magyarországon a legközelebbi évszázadban történni fog, az alapját megvetni.«

»Napjainkban két lehetőség van arra, hogy az ember a jogait biztosíthassa. Ágyu és — közvélemény. Mi tartja vissza az autocrata Sándor czárt, hogy az ország hagyományos politikáját követve, trónját az árvizzel borított Petersburgból át ne tegye a paradicsomi fekvésű Konstantinápolyba? s hogy egy milliónyi, csataképes, jól fegyelmezett hadseregével, mintegy oda varázsolván, tétlenül vesztgel? Tán az osztrák hadsereg volna képes annak utját állani?«

»Sándor czár, az erénymámor egy perczében, kijelentette, miként a trónuson ülő dinasztiaik szent joga, a legitimitás mellett fog állani. Megbámulták, tanukat hívtak hozzá, többször ismételtették vele, s e lelki nagyságáért az emberiség nevében mondtak neki nagy köszönetet. Sajat hatalmának varázsa tartja kötve!«

»A császár (a mi Ferencz királyunk) most nyomtatásban ad ki egy trónbeszédet, a mely, — Isten áldja meg az íróját, bárki volt legyen! annyi fegyvert ád kezünkbe, hogy azzal, ha ügyesen tudjuk használni, a mi alkotmányunkat soká, igen soká megvédhetjük.«

»Egyébiránt mindegy! Ennek az antiliberális alkotmány-nak a védelmére kelni nem olyan dicső dolog. Azt látjuk, hogy 400,000 lélek a maga előjogait és kizárólagos privilegiumait 10

millió ellenében, a kikiről az országgyűlésen említés sem tétetik, akarja érvényre emelni.«

»Ha az ember erre a pontra viszi a beszédet, olyan nézetekkel, olyan egyoldalúsággal találkozok, hogy a Tunguzok és Baskirek országában képzelem magát.«

»A magyar parasztnak mégis jobb dolga van, mint az osztráknak, mondják. Mintha ezen okoskodás, mert el akarom hinni, hogy úgy van, elég ok volna arra, hogy a magyar paraszt sorsa felett megnyugtattva legyünk. A ló jobb bánásmódban részesül, mint a szamár, sőt még zabot is kap, tehát a ló boldog. Szép következtetés!«

»Ha egy parasztnak léeg a háza, elvész a marhája, stb., a földesura mindjárt segít kárát kipótolni: ez egy másik megnyugtattása a magyar földbirtokosnak. — Felelet: Az amerikai méznád birtokosa is jól tartja rabszolgáit, s nem sanyargatja őket; vajjon irántok vagy önmaga iránti szeretetből teszi-e?«

21. »Ülés a rendeknél és a főrendeknél. Illésházy Dapiferorum Magister lett. Egész népszerűsége onnét ered, hogy nem ismerik.«¹⁾

23. »Ülés mind a két teremben. A nádor a főrendeknél végzetlen felsőséget gyakorol. Pongrátz egy nevetséges beszédet tartott, a nádornak nyilván mintegy megköszönte, hogy —«

»Az alsó táblánál Vitéz beszélt legerősebben: „Sokan a házához s a törvényhez való hűségökért büntetést szenvedtek, míg mások, a kik mindkettőt elárulták, jutalmat kaptak“, stb.«²⁾

»Nagy Pál igen ügyes és szerencsés szónok; Szögyényi jobb ügyvéd, rendkívül ügyes, nehéz szerepe van.«

¹⁾ Gróf Illésházyt, nagynevű nemzetségének utolsó férfiivadékát az ellenzék tejjének tekintették, s népszerűségét a királyi kegy nem nagyon csökkentette. Ezen ülésben választott Véggh István koronaórrá. A karzaton a királyné is megjelent, a főhercegekkel, s lelkes éljenekkel üdvözöltettek. A koronázási szertartásnál a kir. asztalnak segítségére kirendeltek közt olvassuk b. Wesselényi Miklós és gróf Széchenyi István neveit.

²⁾ Vitéz János, Abaujm. táblabírája és követe. B. Pongrátz egyszerű regalista.

Azon ülésben, melynek itt rövid kritikáját olvassuk, már a Válaszfelirat tárgyalatott, s fölvetetett a fontos kérdés: vajon a királyi előadások, illetőleg a reformkérdések vétessenek-e fel előbb, vagy a sérelmek, vagyis az alkotmány biztosítása. A kik az utóbbit sürgették, a loyálisnak csak azzal akartak egyelőre eleget tenni, hogy a királyi trónbeszédet egyszerűen megköszönjék. A többséget az elnök tekintélye és ékesszóllása nem bírta megingatni, s az izenet ily szellemben ment át a főrendekhez.

A főrendek, természetesen, más nézetben voltak. Mentek ide s oda az izenetek, végre Beregh megye követének sikerült, e szónak Praeferenter beleigtatásával, az eltérő nézeteket közvetíteni, s a nádori Itélőmester Szentkirályi László utasítást kapott a feliratot ahoz alkalmazottan szerkeszteni.¹⁾

25-én »Koronázás. A diszebédnél én is szolgállok. Illés-házy à la tête.«

26-án »Kerületi, aztán rendi és főrendi ülés. 50 vagy 25 ezer legyen-e? (t. i. a koronázási ajándék aranyokban.) Halgatok arról, mit gondol kiki magában erről, de csak azt kérdem, megmaradhatunk-e a 25-nél, s nem fogjuk-e végre megadni az 50-et? Elkerülhetlennek látom, s azért úgy vélném, jobb mindjárt, önként és nevetve mondani rá igent, mint utóbb morogva és mintegy kényszerítve állani reá. Nem talál ellenmondásra.«²⁾

A Metternich és Steinlein honosítására kerülvén a sor, Dessőffy alkalmat vesz magának a külpolitikáról nyilatkozni. »Magyarország határozottan defensiv és nem offensiv állást foglal. A magyar koronának fényét bizony nem növelte az, hogy honfitársainkat egész Nápolyig elhurczolták, miszerint ott vérök ontásával segítsék elnyomni egy zsarnoklánczait széttörő népben a szabadság szeretetének csiráit!«

Balogh úgy vélekedik, hogy Metternich herczeg és Steinlein báró honosítása az országnak örömeire fog válni, s ez ellen semm

¹⁾ A 24-diki ülést, melyben a felirat szövege tárgyalatott, s meg is állapítottat, Széchenyi átugorja. — E felirat zártétele így szól: — — elébe fogjuk terjeszteni mindazokat, melyek — — megkívántatnak.

²⁾ Az ajánlat egyhangulag fogadtatván el, Széchenyinek e szavai hihetőleg csak magánkörben ejtettek.

kifogást nem lehet tenni; de hogy a többi aspiránsokról ezen országgyűlés alatt többé említést sem kellene tenni. Metternich és Steinlein indigenatusa elfogadtatik.

Bezerédy ¹⁾ azt hiszi, hogy Metternich dicsőségének az legkevesebbet sem árthat, ha őt Steinlein báróval együtt nevezik s hozzák javaslatba, mert mindenki jól tudja, hogy Metternich herceget az államnak tett fontos szolgálataiért a nemzet fölkéri, legyen polgártársává, míg Steinlein e tiszteletben csak mint a császárné földije és pártfogoltja részestül, ez által akarván irántai szeretetűnknek kifejezést adni.«

Estély Grassalkovich herczegnőnél. Metternich megjelen, mindenütt bemutatattja magát, s oly szeretetreméltóságot fejt ki, hogy minden szívet meghódít.

Cziráky azt állítja, hogy ha az Allocutioba még hat sort fölvettek volna, ugy minden nehézségnek eleje vétetett volna.

27-én kerületi ülés, Bartal indítványozza, hogy a sérelmek közt legelsőbben is azokat kell elővenni, a melyek a magyar alkotmánynak alapköveit képezik. Ilyenek:

1. Hogy minden harmadik évben bizonynyal tartassék országgyűlés.

2. Hogy az ország hasonló erőszakoskodások ellen, minők az 1823-dikiak voltak, biztosittassék.

3. A pénz értékének megszabása az ország beleegyezésével történjék.

4. Só ára leszállittassék.

»Ezután sok beszéd, de mind nem a dologra.«

»Babóthy hosszasan beszél, jó latinsággal, igazi magyar érzülettel. Végül azt kívánja, hogy minden német katonát, mikor magyar határra lép, meg kellene esketni arra, hogy az ország szabadsága ellen nem fog cselekedni.«²⁾

¹⁾ Bezerédy Ignác, Győrm. h. alispánja és követe volt.

²⁾ Babóthy Imre, Nyitram. követe, a már említett Uzovicsnak társa.

»Plathy azt mondja, hogy évenként kellene rendesen országgyűlést tartani, de a mely az országot ne terhelné.¹⁾

»Nagy, *én utódom* mondja: Magyarország szabadságának semmiben se lehet nagyobb garantiája, mint a közvéleményben (opinióban) és a legitimitásban.«

»Az alkotmány azon alapszik, hogy a nemes fegyvert viseljen, a paraszt a földet művelje, s azért módokat kellene kigondolni az insurrecciónnak az újabb kor igényeihez képest oly lábra állítására, hogy abból azután sérelmes és nem nevetségre méltó hadi sereg fordulna.«

»Az egykor Magyarországhoz tartozott országoknak ismét vissza kell csatoltatni.«

»Az ifjuság neveltetése el van hanyagolva. Több írók, névszerint Piringer is, a közvéleményt oda vitték, miként a magyar alkotmányt már többé fenttarthatónak se gondolja, — holott az épen nem úgy áll.«

Ez utóbbi tételekért Széchenyi, úgy látszik, a szerzőséget már nem követeli magának: a magyar alkotmány akkori szervezetét, az insurrecciónal együtt, meglehetősen elavult intézményeknek nézte.

»Dessöffy beszél« így folytatja jegyzeteit, »a legmulatságosabbban. Hogy saját honfitársaink közt kell keresnünk Magyarország legnagyobb ellenségeit, hogy *vagynak olyanok, a kiket a magyar tej táplált*, stb. stb. és a kik most egy lábbal a koporsóban *vagynak*, a másikkal pedig az ország nyakára *hágnak*, stb.«

»Hogy az országon folyvást ejtett sebek után végre komolyan kellene azok orvoslására is gondolni, hogy a nemzetnek fenne dicsért nagylelkűségét el kellene hallgattatni, mikor az ország közjava, boldogsága van bizonytalanságban.

»Utána Perényi tart egy, *a magyar szívet gerjesztő beszédet*. Hogy nemzetiségünk, melyben egy népnek igazi ereje van, a mi atyáinkkal sirba szállott, s hogy azt kellene újra feltámasztanunk, stb.«

¹⁾ Plathy Mihály, Barsm. követe, Balogh János társa. Az országgyűlés költségeit azon időben még a »szegény adózó nép« viselte, melynek a követválasztásra természetesen semmi befolyása nem volt.

»Smidegh¹⁾ erélyesen beszél, követeli, hogy a királyi biztosok, a kik 1823-ban a törvény ellen működtek, büntetés alá vonassanak. Ha minden vármegye hiven és szilárdan ragaszkodik vala a törvényhez, ugy mind az, a mi történt, nem történhetett volna. — A megyéknek egymással való levelezését meg kell engedni és gyakorlatba venni. Mindazokat, a kik a jó császárt gonosz tanácsaikkal félrevezették, meg kell nevezni.«

»Szerentsi²⁾ megjegyzi, hogy ama hazaárulók, kikről szó van, s a kiket eléggé ismerünk, meg vannak már büntetve polgártársaik megvetése által, őket a magok nyomoruságára kell hagyni.«

»Csáky³⁾ most egy igazi magyar beszédet tart, sajnos, hogy kevés ékesszólással s hibás nyelven. Mérsékletről beszél, s hogy csak arra kellene szoritkozuunk, miként a császárt egész alázattal megkérnök, hogy az ő utóbbi rosz tanácsadóit lassanként távolítsa el magától.«

»Az ülésnek félegykor vége lett, s egy deputatio bizatott meg, mely a mondandóknak embrióját dolgozza ki.«

Mindezek társas körökben még élénkebben vitattatnak. Az öreg Illésházy a haladásnak nem barátja, bus magyarként felsohajt: »Ez a Széchenyi is, az ő angol lovaival!«

»Egy idiota« — így sohajt fel erre viszont Széchenyi, -- »a ki soha sem volt az országon kívül, hogy életében valami összehasonlítást tehetett volna, a ki teli van előítéletekkel, a legnagyobb népszerűségnek örvend. Én pedig magam állok! Mit használtak kóborlásaim, szerzett tapasztalásaim!«

»28-án a deputatio dolgozik az ország sérelmein!«

»Nem látok egy gyakorlati embert köztök. Szépszónok van akárhány. Költők a mesék országából. — «

»Minekünk a mi érdekeinket az osztrák birodaloméval kellene azonositnunk. Az a szép álmom, egy független, szabad magyar monarchiáról, nem a mi napjainkba való már. Ne kívánjunk le-

¹⁾ Gr. Schmidegg Ferencz, Zemplénm. követe volt, Szemere Istvánnal.

²⁾ Szerencsy István, Ungvárm. követe.

³⁾ Gr. Csáky Sándor, Szepesm. k.

hetetlent. Ugy beszéljünk jogainkról, oly alaposan és mérséklettel, hogy mindazt, a mit egy kerületi ülésben elmondunk, az akasztófa alatt is készek legyünk újra elmondani.« — —

»Igaz-e, hogy a királyi ügyész Németh ellentmondott, mikor ujabban a hazafiakat de Crimine laesae majestatis perbe akarták fogni? Hogy Almásy és Zichy ösztökélték erre, de Metternich ellenzette ezt, s minden erőszakos rendszabályt!«¹⁾

»Slavi²⁾ igen okosan emlegeti, hogy a parasztok sorsának javításáról kellene beszélni, s kivinni a következőket:

1. A nemesség viselje egyedül az országgyűlés költségeit.

2. A megyei magasb hivatalok (ali spánság stb) ingyencsek legyenek.

3. A nemesség az utak javítására évenként bizonyos összeggel adózzék.«

»A paraszt aztán, mikor a követ urak haza mennek, így szólna: *Isten áldgya meg a mi Urainkat, látjuk, hogy rólunk is gondolkodtak, stb.*«

»Szép diadal, ha valaki, mint az emberiség lovagja, saját érdeke ellen beszél, s ily nagy győzelmet tud önmagán venni. Mutassuk meg a világnak, hogy habár a mi alkotmányunk, a körülmények folytán, illiberális maradt, s ez idő szerint veszély nélkül azt lényegesen megváltoztatni nem lehet, a mi egyéni nézeteink mégis a korszellemmel haladtak, s hogy a mi szétdarabolt kis nemzetünk minden nemesen gondolkozónak becstülésére érdemes.«

29-én udvari bál tartatik, melyben Széchenyi Zsófia főhercegnővel tánczol. A Causarum Director pedig, — a társaság nagy meglepetésére — magyarul mert tánczolni. *Quel courage!*³⁾ Az ifjurak ostrommal rohanják meg a buffetet. A »sérelemi bizottság pedig« — mondja Széchenyi, — »még mindig tapogatódzik.«

30-án theatre paré.

¹⁾ Lásd: Horváth Mihály, Huszonöt év. I. k. És: Falk Miksa gr. Széchenyi I. és kora.

²⁾ Szláv László csak a távollevők küldöttei névjegyzékében fordul elő, mint Kornisék megbízottja.

³⁾ A derék Németh János, úgy látszik, nem csak Themis, hanem Terpsichore kegyeltje is volt.

29-én, ne feledjük megjegyezni, országos ülés is tartatott, a rendek feliratára érkezett királyi (rövid) válasz felolvasatása végett.

Dolgoztak ezután nagy hévvel, az ország sérelmeit alaposan tárgyalandó feliraton. Az október 5-iki kerületi ülésben megindultak a philippikák. Ezekből Széchenyi kivonatot készített ugyan magának, de kimondhatatlan sajnálatunkra, nem tartotta azt »elég érdekesnek« arra, hogy naplójába beigtassa! A fogalmazással, mint jegyzők, Desőffy, Plathy, Bartal és Perényi bizattak meg, a küldöttségnek kívülök még tagjai voltak: Nagy, Szegedy, Vitéz, Máriássy, Balogh és Babóthy. »Még az eljárás módjára nézve sincsenek tisztában. Csáky úgy vélekedik, hogy a magyar nemzet méltóságához illőbb volna „laconice és cum decore” terjeszteni fel panaszait; de a jegyzők munkálatában a lényegtelen dolgok oly sok helyet foglalnak el, hogy azt, a mi jó, alig lehet kihalászni belőlök. Péchy, Perényi, Dezsőffy, de főleg Plathy magyar érzéssel, erélyesen nyilatkoznak, és ad rem.«

Magánkörökben foly mindezekről a társalgás.

Nugent, ki szintén indigena akar lenni, azt beszéli, hogy Miksa főherczeg Angliában fölleplezte az angol alkotmány hibáit, s bebizonyította az angoloknak, hogy a magyar alkotmány jobb az övéknél.

Gróf Károlynál, ¹⁾ vacsora felett megbeszéljük ez érdekes pontokat:

1. Vajjon a császár vagy utóda felforgathatná-e a magyar alkotmányt?

2. A magyar alkotmány illiberalis. Vajjon nem választhatna-e a paraszt a nemesek közül magának országgyűlési képviselőt?

3. Nem volna-e jó az egész kormányzat gépezetét egyszerűsíteni? Nem lehet, a nyelv miatt.

4. Egy szabadelvűnek látszó fejedelem Európa tapsai közt dönthetné fel az egész magyar alkotmányt, s az országot Ausztriába olvaszthatná be.

¹⁾ Horváth M. hibásan mondja Szathmárm. követének. Több hibás adatai vannak.

5. Ha egy csodaember lépne az osztrák trónra, a ki egyenlő szeretettel viseltetnék minden népei iránt, s együtt tartana négy éven át egy országgyűlést, hogy a gépezet teljes működésbe jöhessen, mi mindent főzhetnének ki?

6. Csehországon keresztül transitó-kereskedés, a földművesosztály (paraszt) adóképeségének növelése végett.

Ki nem veszi észre mindezekben az ébrenlétnek, de egyuttal a mámor amaz utóbajának is jeleit, mely az ember szemét még befátyolozza, hogy tisztán ne láthasson? Csoda-e, ha szónokaink inkább a sérelmi politika terén mozogtak, s szinte fáztak a reformoktól, melyek tárgyalására maga a kormány utalta őket!

Széchenyi nem fárad ki e mozzanatok szorgos megfigyelésében, de az ő bensejében egy egészen más világ dereng. Kövessük még lépésről lépésre.

Okt. 6-án kerületi ülés. »A Plathy-féle nuncium átvizsgálása. Bizalmatlanság. Minden szót latra vetnek.«

7-én kerületi ülés. »Nagyon érdekes. Minden egy explozióra készül. A mérgeknek ki kell belőlük jönni.«

»Vay¹⁾ Egyáltalában nem kell a császárt megbántani. De egész nyíltsággal ki kell a rendeknek mondani mindent, a mi szívükön fekszik. Bármi történjék. Az utókor áldani fogja hamvainkat. Beszelnünk kell, habár tudjuk is, hogy nem lesz foganatja.«

»Nagy, felüti a Corpus Jurist, s idéz bélőle.«

»Meskál²⁾ badarságokat beszél.«

»Komáromi³⁾ és Nagy lerántják.«

»Szegedy⁴⁾ rövid, velős beszédet tart. Itt, ugymond, e tiszteletreméltó körben minden személyes érdeknek, önzésnek, hiuságnak, hivatalok, érdemkeresztek utáni vágyódásnak háttérbe kell vonulni az igazság- és hazaszeretet tisztább és nemesebb érzései megett. stb.«

¹⁾ Vay Ábrahám, Borsodm. követe volt; utána Palóczy László lett.

²⁾ Árvam. követe Zmeskál József, a kerületi tábla ülnöke volt.

³⁾ Komáromy István, Abauj. k. Vitézzel.

⁴⁾ Szegedy Ferencz kamarás és Deák Antal táblabíró Zalam. követei voltak.

Rohontzy ¹⁾ erre egy hosszú beszédet mond, mely mindenkit bámulatba ejt. Maga mindinkább neki buzdul, s miután egy óráig beszélt volna a királyi biztosokról s azok érdemlett büntetéséről, végre kimondja Ötvös nevét. Általános helyeslés. A Rendeknek megkönnyebbül szivők, a beszéd meghittebb jelleget vesz fel, mintha egy családi tanácskozássá akarna válni.◀

»Vay azt állítja, hogy a kir. biztosok eléggé meg vannak büntetve, mert nem fogja honfitársaik egy könnye őket sirjokba elkísérni, hanem *a nemzeteknek megvetése és átka.*◀

»Deák, a független, megnevezi Amadé grófot.◀

»Most Vitéz és Somsich ²⁾ azt kívánják, hogy az adó befizetése addig tartassék függőben, míg az ország sebei meggyógyítva nem lesznek.◀

»A rég elfojtott keserűség kitör belőlök. Czirákyt nem nevezik, de érintik.◀

Máriássy ³⁾ azt kívánja, hogy máskor a királyi propositiók a regalisokkal együtt küldessenék szét. A királynak hűtlen tanácsadói ellen a Nunciumba be akarja igtatni e szót: *scelestia consilia.*◀

»Usovich azt indítványozza, hogy az országnak is legyen egy ügyésze, mint a királynak van, a ki az ország jogait védelmezze — ◀

»Balogh meg akarja mindjárt határoztatni, minő büntetésök legyen a királyi biztosoknak és hűtlen tanácsadóknak.◀

»Mindnyájan egyhangulag Ulászlóra hivatkoznak.◀⁴⁾

»Nagy a ministerek felelősségét hozza szóba. De miután az

¹⁾ Rohonczy János, kir. tanácsos, Veszprémm. követe, Bezerédyvel.

²⁾ A már említett Somssich Pongrácz, Somogym. követe, Czinderyvel.

³⁾ Márjássy István kir. tanácsos, Gümörm. alispánja és követe. Kivánata az utasítási rendszerrel logikai összeköttetésben áll.

⁴⁾ Ulászló VI-ik decretuma (1507. art. 7. §.) a hűtlen tanácsadóknak *in persona et rebus* az országgyűlés által leendő megbüntetését, illetőleg javaik elvételését és száműzetésüket rendeli el. — Járt a Bécsben az élcz, hogy a magyarok (a dietán) mind nagyon gorombák, leggorombább köztük Nagy Pali, de az még semmi Ulászlóhoz képest!

most még ki nem vihető, legalább ellenőriztetésükről kellene gondoskodni.«

»Nitzky ¹⁾ azokat kívánja felelőssé tétetni, a kik valamely rendeletet aláírnak.«

»Dőry ²⁾ csak semmi újítást!«

»Babóthy okos mérsékletre int, s a középutat ajánlja.«

»Dezsőffy megnevezi Illésházyt. Nagy mozgalom.«

»Sokat tündödnék és beszélgetnek arról, miként lehetne a Helytartótanácsot felelősségre vonni. Nem találnak reá módot. Sok elmélet, kevés gyakorlat, a mit legtöbb követnél találunk. A Vis inertiaet emlegetik, mint egyik legalaposabb garantiát.«

El kellvén Széchenyinek ez ülésből távoznia, Dezsőffy Aurélt kérte fel, hogy jegyezgessen tovább a számára. Maga Zichy miniszterhez ment ebédre, hol Metternich is jelen volt. Mindkettőjüknek, mintegy orruk alá reszelve, felolvasta az okt. 6-diki kerületi ülés határozatát. Egyikök, az a kit »le ministre du desordre« és »un vrai ministre turc« jelzővel emleget Széchenyi, nem sokat törődhetett vele; a másiról még elég alkalmunk lesz megemlékezni.

E megszakitás után folytatja jegyzeteit az ülés végéről.

»A rendek az izenetbe beveszik az ő fige tanácsadóinak feleletre vonatását.«

»Az insurrectio alkalmából szóba hozatik a nemzeti szellem ébresztése.

»Perényi kívánja, adják egymásnak szavokat arra, hogy ezt a pontot még külön megfontolás alá veendik. Balogh és Bezerédy helyeslik.«

»Izsák ³⁾ nem kívánja az Insurrectiót megemlítettetni, azt hiszi, hogy a nemzeti szellem új életre keltésére az nem okvetlen szükséges. Átalában óhajtja csak kimondatni, hogy a rendek a királyi propositiókat tárgyalni fogják.«

¹⁾ Nitzky József, Sopronm. alisp. és k.

²⁾ Dőry Vincze, Tolnam. k.

³⁾ Izsák Sámuel. kir. tan., Szatnár. követe.

»Gudics ¹⁾ az Insurrectiót, ad obvallandam constitutio nem lényegesnek tartja. A mostani feliratot tekinti csak válasznak a kir. előadásokra.«

»Nagy is a nemesi fölkelés mellett szól, abban biztosítékát látja a trónnak s egyuttal az alkotmánynak, mely monarchikus levén, soha se lehet demokratikus és a trón ellen intézett.«

„Az egész felolvastatván, Perényi végül még beletétetni ohajtja, hogy a rendek fentartják magoknak, hogy egy legközelebbi feliratban az alkotmányon ejtett többi sérelmeket is fölterjeszthessék.«

Szintoly részletes feljegyzéseink vannak a következő napon tartatott kerületi ülésről is, melyet, minthogy az ily források még elég ritkák, nyomban ideigtatunk.

Okt. 8. »Németszeghy megnyitja az ülést. Gyengén beszél. Azzal kezdi, hogy jól tudja, miként az, a mit mondani akar, nem fog tetszeni. Nevetés. Azoknak, a kik voltaképen nem a gyűlésbe tartoznak, eltávolítását követeli, mert attól fél, hogy ezek a nevetők.

»Rohontzy még mindinkább jó magyarnak akarja mutatni magát. Ostobaságot beszél.«

»Latzko ²⁾ reszket a magyar alkotmányért, ha a császárt elingereljük, s rossz tanácsadóit megnevezük.«

»Bezerédy óhajtáná, hogy többet ne beszéljünk róla; maradjon valami az országos ülésre is. Ezt Nagy nevetségességnek találja.«

»Uzovich azt veszi észre, hogy minden ülésben csak azt az egyet nem követték, a mit B. mondott.«

»Némethszeghy újra beszél. Nevetségessé válik, dühös lesz. A császár az izenetünket nem is fogja tán olvasni, bizonynyal megérteni nem, hanem ahoz tartja magát, a mit majd a ministerei mondanak, ezeket tehát kimélni kell, stb. Ugy látszik, mintha a nemzet boszut akarna állni. (Morgás.) Meg kell a biztosoknak bocsátani, minden három évben rendszeren országgyűlést tartani, és azt a sok haszontalan dicasterialistát —«

¹⁾ Gudits János, Hontm. k.

²⁾ Latzko József, Eperjes városa követe.

› Wagner ¹⁾ jó latinsággal, mérséklettel beszél.«

› Dóry, Németszeghyvel egy véleményben van.«

› Izsák nem talál más változtatni valót. A földolog maradjon.«

› Máriássy az országos ülésben is beszélni akar. Ugy tartja nem árt az, ha a rendeknél egyik-másik nyersebben is fejezi ki magát; hisz a *mágnásoknál majd kicsinosítják.*«

Gajdatsy ²⁾ megbizóira hivatkozik, servilis.

Csausz ³⁾ hosszasan beszél, s némi okosat. Azt a pontot, melyben Austriae Comoda említettnek, kihagyná. Nem találja e feliratban azt a mérsékletet, mely a Plathy munkáját jellegző,« stb.

› Nagy igen elmés beszédet tart Csausz s a papok ellen. Hibáztatja azon földesurakat, a kik a főispán felhívására fizettek. Az események egész történetét A-tól Z-ig hiven elbeszéli.«

› Szinyey ⁴⁾ meg nem foghatja, hogyan lehetne a biztosokat büntetni, miután mást nem tettek, mint teljesítették a császár parancsait.«

› Dezseffy beszél Adrian és Biasról. Egész Magyarországnak kell érezni a sértést, melyet bármely egyes tagján elkövetnek. Faire cause commune. Az országos ülésben még nyomatékosabban akarja kifejezni magát.«

› Kajdacsy gyengén felel Nagynak.«

› Balogh végre befejezi a vitát, figyelmeztetve a rendeket, hogy a tárgynak minden további vitatása haszontalan és cél nélküli volna.«

› Mind ebben, a mit láttam és hallottam,« — végzi Széchenyi, — »azt találom, hogy kevés gyakorlati ész van. A rendek messze vannak a lövéstől. Azért szeretnek egymással mintegy vetélkedni, ki tud valami erősebbet, hatásosabbat mondani. Az ifjuság csak azokat tartja jó hazafiaknak, a kik a császár ellen beszélnek. A mérséklet e szerint elveszett fáradság.«

¹⁾ Wagner Ferencz, Sopron városa követe.

²⁾ Kajdacsy Antal, Baranyam. követe.

³⁾ Csausz István, kn. a kalocsai káptalan követe.

⁴⁾ Szinnei Merzse László, Sárosm. k.

»Valjon fogok-e szólni?«

10. és 11-én mind a két háznál ülés. Az izenet, (Nuncium) illetőleg felirati javaslat tárgyalatott s a főrendekhez átküldetett.

12-én főrendi ülés. Ezen előttünk nevezetes napról a Diariumban csak ennyi foglaltatik: »Egyedül a Fő Rendek Táblája foglalatoskodott Tanácskozásban, a Statusoknak tegnapi Izenetét vizsgálván s fontolgatván; melyet a Státusok és RR. Táblája egy ideig várván, azután eloszlott.«

»Széchenyi ez ülésben tartá szűz beszédét, még pedig magyar nyelven. ¹⁾ Naplójában csak ennyit találunk ez első föllépéséről feljegyezve: »Magyarul beszéltem. Annyira agitálva voltam, hogy inkább az akasztófára mentem volna. Valjon fogok-e valaha hideg vérrel beszélni tudni? Senki sem tett nálamnál többet. Illésházy halkán, mintegy magában suttagá: »At si non convincuntur, non subscribent.«

Hogy Széchenyi, hazafiságból, az alsóház szövegezését pártolta, noha államférfiui tapintatánál fogva mitsem óhajtott oly forrón, mint a reform-kérdések tárgyalását, az iránt az eddig olvasottak után nem lehet kétségünk. Illésházy fentebbi szavai ugy az egyik mint a másik félre vonatkozhattak. Közös levén a két tábla felirata, annak felküldetését, hozzájárulásának megtagadásával, mindegyik megakadályozhatta.

13-án a főrendi ülés folytatván, egy fényes küldöttség átvitte a választ, illetőleg a dolog érdemének elfogadása mellett a külső formára tett észrevételeket. ²⁾ Ezen ülésben, Széchenyi jegyzetei szerint, Haller és Eszterházy Kázmér beszéltek »badarságokat.«

14-én kerületi ülésben tárgyalatott a főrendi-izenet. Átvesszük e följegyzéseket is, mint Széchenyi közjogi tanulmányainak folytatását.

¹⁾ A nádor által e miatt történt megintését, s erre adott válaszát naplójában említetlen alig hagyta volna. L. Wirkner.

²⁾ A multakra való fátylvetést, mely 1861-diki felirat egyik jellegét képezi, a főrendek 1825-ben így fejezték ki: Ut retroactorum temporum memoria perpetua obliteretur oblivione. Sürgették a Praeferenter kihagyását, s a kir. Propositiók fölvételét.

»Mariássy: Engem csak az botránkoztatott meg, hogy a delinquensek is jelen voltak.« (T. i. a vádlott kir. biztosok, stb.)

Nagy: Tagadhatatlan, hogy anarchia volt.« — (t. i. az országban).

»Vay: Azt a kifejezést, orbatí praesidio, nem lehet változtatni« (t. i. a megyegyűlések rendes elnökeit félretolták.)

»Balogh, Péchy, Szegedy detto.«

»Nagy: a Consilium és a Comissariusok rosszaságát nem lehet fedni.«

»Ragályi: a király előtt nyíltan és egyenesen kell beszélni.«

»Máriássy: Még ezt is, meg ezt is tették azon felül, de arról hallgatni akarunk.«

»Szegedy: Hogyan tudnák meg a mi utódaink, kik voltak a vétkesek, ha mi megbocsátunk nekik.«

»Vay: Ha nekem itt bosszuállásról beszélnek, arra azt felelem, hogy illet minden igazságos bírónak lehetne szemébe mondani. Sokszor látjuk, hogy az ember és a bíró collisióba jönnek egymással.«

»Marczibányi a Commissariusok mellett szól.«

»Vay: Kell, hogy egész Európa megtudja, miként mi ezen embereket vétkeseknek tartjuk.«

»Csasz: Nincs oly magyar ember, a ki ne érezné az ország sebéét, stb. stb. egészen a rendek szellemében; de — stb. Erre roppant lárma és nevetés.«

»Vay, czáfolja.«

»Csasz: a biztosok a király képviselői voltak. Vagy mi? Hát azt a 42 vármegyét is meg kell büntetni, a mely meghajolt!«

»Frim¹⁾: Eléggő bűnhődnek már: én mint pap könyörgők érettek. — Igen okosan, s nagy ékesszólással beszél.«

»Vay dicsően megczáfolja. Az igazságos bírónak szíve vérzik, de azért kimondja ítéletét. Magános ember megbocsáthat, de egy nemzet nem.«

»Bernáth²⁾ szintoly értelemben.«

1) Frim János, az egri kápt. követe volt Madarassyal.

2) Bernáth Zsigmond Unghm. követe Szerencsyvel.

»Nagy: Ha máskor a comissáriusok büntetést kaptak volna, most nem találkozott volna senki, a ki oly megbízatást elvállaljon. De épen azért, mert máskor büntetlenül maradtak, kell most megbüntetni őket.«

»Deák: Egy magános embernek megbocsátani méltányos; de azoknak, a kik az alkotmányt alapjaiban megingatták, megbocsátani lehetetlen.«

»Vay: Ha valami közönséges hitvány ember vétkezik, mit árt az? De mentől nemesb származásu, mentől nemesb gondolkozásu, s tisztább életű valaki: annál fájdalmasabb a hazára nézve, annál súlyosabb vétke, s annál nagyobb büntetést érdemel.«

»Gergelyi: ¹⁾ A kik már nyolczszor meghágták a törvényt. — Nevetés! — Ha a veréb vázat lát, mért nem mengyen a Buza-földre? Mert fél. — Kaczagás!«

»Mariássy, valamit a nádor után ismétel. Koháry is hibás volt.«

»Jakabfy, gyengén, illiberális módon.«

»Vitéz és Mariássy: A parasztok adója szállittassék le ismét váltó pénzre.«

»Sokan ezt ellenzik, mint kivihetlent.«

»Szegedy: mi sem akarjuk rögtön megváltoztatni; hanem ez a kérdés mindjárt vétessék fel.«

»Skerletz: ²⁾ Ad art. 12. Tegyenek hűségi esküt a törvényre és az alkotmányra.«

»Majthényi: Adnexemus illico formulam.«

»Desseöffy, látni akarja az eskü formuláját, az instrukciókat.«

»Nagy: Ugy reménylem, a mágnások mégis csak nem fogják tagadni, hogy alkotmányunk van.«

»Tömérdek beszéd pro et contra.«

»Smidegg. Ad 13. A törvény semmit sem ért, mert az első részét mindig megtartották ugyan, de a másodikat soha sem.

¹⁾ Gergelyi Mihály, Absentium volt, Barkóty helyett.

²⁾ Skerlesz József kamarás Vas m. köv. A rendek nemcsak a törvényre, hanem az alkotmányra külön kívántak a hivatalnokoktól esküt, a főrendek az utóbbit az előbbiben már befoglaltaknak vélték, tehát feleslegesnek.

Bilateralis. Most tehát a másodiknál akarjuk kezdeni: ő felsége maga hívott fel erre.«

»Balogh detto.«

»Zmeskal, magában értetődik.«

»Nagy: Ha már nyolczszor stb. Ne az fájjon, hanem más.

A királynak minden praejudiciuma nélkül, elkezdhetjük a második résznél.«

»Plathy: A király engedelmét, minden további praejudicium nélkül, felhasználhatjuk. — Olvas valamit.«

»Nagy: Mily furcsa beszéd volna az, ha a király így szólna, nem egyezem bele semmibe, nem akarom most már sebeiteket megorvosolni, mert nem olyan sorrendben terjesztettétek fel, a minőben én kívántam. Ilyet el sem lehet hinnem.«

»Vay: Propositionók és Gravamenek most synonymák.«

»Marad ugy, amint van.«

»Mariássy ujra kezdi pro és pro!«

»Szegedy: Postulata az, és nem gravamina. Változtatással pro. — Okosan.«

»Nagy, hivatkozik arra: Nos a vobis nihil postulamus.«

»Vitéz: Kezdjük el a tervet kidolgozni, mely szerint a kir. propositionókat tárgyalni fognók; a nunciumunkra a resolutio az alatt megérkezik.«

E részleteket, melyhez hasonlók aztán többé nem fordulnak elő, Széchenyi a következő tanusággal zárja be.

»Az egész kerület philosophiája ez:

»Sok theória, kevés praxis. Fényleni vágyás. Nem erény.«

»Bezerédy az egyetlen gyakorlati fő. Nagy szónoki genie. Desseöffy költő. Deák a legerényesebb.«

15-én országos ülés volt. Az elnök, personalis tisztéhez képest, pontonként megtette észrevételeit, melyek némelyike el is fogadtott. A többség a bünhözstéstől elállott, s a kir. előadások tár-

gyalásába, a sérelmekkel együttesen, belebocsátkozni késznek nyilatkozott, stb. ¹⁾)

Cziráky arra figyelmezteti Széchenyit, hogy ne hanyagoljuk el a latin nyelvet, mert majd utóbb németül fog kellene beszélnünk.

»Minden gyűlésnek«, így elmélkedik Széchenyi, »legyen országgyűlés, vagy parlament stb. a neve, az volna a célja, hogy az emberek egymást felvilágosítsák, egyről másról kölcsönösen capacitálják, s végre a lehető legjobb határozatban megegyezzenek, s annál aztán megmaradjanak. Engedni tehát nem gyengeség. De Magyarországon a polgári érényben való hit oly gyenge, hogy ha valaki az ülésben egyszer nyilatkozott, első ki-mondott eszméjénél meg kell maradnia, nehogy ingatag, jellem-telen embernek tartsák.«

Számitgatja aztán, hogy a már több hetekig együtt levő országgyűlés mintegy 150 ezer p. frtba kerül. De az ország, szerinte, mégis nem rossz üzletet csinált, ha félig-meddig jó választ kap. A három éves országgyűlést, a megyék szabad levelezését stb. e.

»Vannak emberek, a kik meglegszenek azzal, hogy valamit egyszer megmondtak; mások újra ismétlik; de legkevesebben ragaszkodnak megfontolt bátorsággal és kitartással ahhoz, a mit akarnak «

Széchenyi akarata bátorságához, az imént rajzolt benyomások után, mintha még egy csepp kellett volna a tölt kehelybe. Hirét veszi, hogy Bellegarde lemondott. Hohenzollern herczeg lett a bécsi hadi tanács elnökévé.

»Most le a vörös nadrággal. Tanuljuk a törvényt és a gazdaságot!«

¹⁾ A Felirás, egy vegyes bizottság által szövegeztetvén, mind latinul, mind magyarul nagy nehezen elkészült, s okt. 22-én felküldetett.

VII.

Az 1825-diki országgyűlés vetette meg Széchenyi nagyságának alapját. Az olvasó tehát nem veheti rossz néven, hogy ennek részleteivel tüzetesebben foglalkoztunk. Igyekezni fogunk ezután inkább csak a főbb pontokra szorítani figyelmünket.

Széchenyi szorgalmasan látogatja ezután is a kertületi üléseket, vagy legalább tudomásul veszi azok határozatait; a mellett fel-felrándul Bécsbe, hogy ott p. o. a kereskedelmi klubba fölvetesse magát, a nemes urakat pedig kapaczitálgatja, hogy nem azért vannak adóval tulterhelve, mert Magyarország nem fizet hozzá, hanem mert rossz az adminisztrációjok és szerfelett drága. A chinai minisztert Csing-funak hívták; nálunk a Csing szótag elhagyható. (Marad Fou=holland) Mindig magasb szempontból s együtt figyeli meg a magyar és az osztrák birodalom ügyeit, bajait. Ugy látja, leginkább Metternich volna az az ember, a ki rajtunk segíthetne. Ők »egészen különböző politikai hitvallásuak, de nézeteik némely dologra nézve mégis egybevágnak. Combien c'est peu de chose ce qu'on appelle communément un grand homme!«

Nem vonhatjuk meg magunktól, hogy Széchenyinek e nevezetes államférfiival való beszélgetéseit, a mint azokat naplójából följegyezgeté, ki ne írjuk.

November 12. volt egy ilyen találkozósa. »Felületes ember,« ezt írja róla, »mindig ő szeret beszélni, nem is enged mást szóhoz jutni. Az utóbbi bankműveletnél ő, Stadion, és Z. pro, a többiek mind contra valának, »Mi tehát kisebbségben voltunk, s mégis kivittük, à force de raisonnement!« — A rendek izenetére nézve, — jó hogy a biztosokról beszéltek! — »Esküt tenni? annyi volna, mint az alkotmányt magát megtámadni; mert hol lesz annak vége? Anarchia!« — »A megyék levelezését nem lehet megengedni!« stb. stb. Én: de akkor titokban fogják tenni! Ő: »az semmit sem tesz, vannak dolgok, melyeket nem lehet megakadályozni, hanem azt már számításba vesszük. Kezdetben a Magyar-

országot érdeklő dolgokba soha sem ártottam magam, de most, 18 hónap óta, már egészen au fait vagyok! — O tehát abból indul ki, hogy most már mindent tud!«

»Nekem azt a tanácsot adja: Ne vous laissez pas emporter par les cris et les applaudissements d'aujourd'hui, pensez à ceux de demain. Én. — mondja Metternich, — jobban megítélhetem a dolgokat, mint önök mindnyájan, mert én felülről nézem, önök pedig alulról. Mindig magasb szempontokra kell emelkedni, stb. Én gyűlölöm az oppositíót, nem oly agyagból vagyok, hogy hozzá tartozhatnám. Ellenzék annyi, mint legyőzött fél. Én mindig jobb szeretek szerző lenni, semmint kritikus!«

„Az által, hogy titokban, de egész erővel ellen e működtünk a nápolyi és piemonti szédelgési szellemnek, hogy biztosokat küldöttünk ki, mi megmentettük a magyar alkotmányt. Mi vagyunk tehát alkotmányosok. Ti nem. — Az istenért, hagyjatok minket cselekedni, ne keveredjetek bele ti, hogy megmenthessük az alkotmányt, a mely igen jó, a melyet mi nagyrabecsülünk, a mely kiállta a próbát, mert már 800 esztendeje, hogy fennáll! Mit akar ez a Nagy? Személyeskedések Eszterházy, Grassalkovics, stb. ellen. Jó, ám vetköztessék le őket meztelenre, s korbácsolják meg a piacon; valjon mit használ az?«

„Fájdalom, hogy a mágnási rend a nemzet utálat tárgya! A magyar, mint ázsiai nép, gyanakodó, s részben egészen az olaszhoz hasonló. De egyuttal nagylelkű, a mi az olasz nem. Van az országban igen sok ész, de kevés igazi gyakorlati tudomány.«

„A császár erőnek erejével akarta az országgyűlést, s jó fogadtatásáról biztosítva látá magát. Én csak később kívántam volna, az emberek nem voltak előkészítve hozzá. A császár azt mondá: semmit se kérek tőlök, azért most jól fogadnak, ki tudja, pár év múlva nem leszek-e valamiben reájok szorulva! — (Lásd: a 152-dik lapon.)

„Én nagyon pártolom azt, hogy minden évben legyen országgyűlés, igaz, hogy kényelmetlen, de igen hasznos lesz, és semmi veszélyel nem jár!«

„Gordon minden adatok nélkül ítél!”¹⁾

„Beszélnek kereskedésről, stb. Hogy’ lehet mind azt pénz nélkül; pénz pedig hogy’ lehet váltójog és hypotheka nélkül? — Majd erre meg a nemesurak azt mondják, az a mi jogaink ellen van!”

„A bank, az én eszmém volt, Stadioné csak a kivitel. Ez egészen új dolog s egy mestermű, úgy mint Reichenbach talál-mánya, melylyel a vizet 3600 láb magasságra emeli. Hálát adánk Istennek, mikor láttuk, hogy megy.”

„Lássa, én zavarba jönnék, ha egy czugot kellene komandi-roznom, de biztosíthatom önt, hogy ötszáz ezer embert tudok vezényelni.”

Nagy Pál a minap, csakhogy nevét a külföldön híressé tegye, hogy mondják, ime egy nemes gondolkozású magyar, stb. a legveszélyesebb szabadelvű eszméket hirdette. — Cziráky azt javasolja, hogy a megyei levelezések ellen a legszigorubb rendszabályokat, büntetéseket alkalmazzuk. Mi lenne ebből? Perek; az egyetértés helyett, melyet elérni akarnak. Büntetni? Isten szerelméért, ne kényszerítsetek reá, hogy akasztassuk az embereket!”

„A kezdeményezési jog egyedül a királyt illeti. Csak ő van hivatva a törvényt magyarázni!”

Széchenyi ezeket felelte: »Minden bajunk, mely az ország-gyűlésen már mutatkozik s idővel még igazán veszedelmessé vál-hatik, a kölcsönös bizalom hiányából ered, s azon félreértésekből, melyek csakis úgy szűnhetnek meg, ha mind a két fél meghallgatja egymást, ha a szenvedélyeket elnémitjük, s bizonyos főelveket megállapítunk, melyektől eltérni nem akarnak.«

»Mielőtt e bizalmatlanság okait fejtegetném, s félreértések eloszlátása módjairól nézeteimet hűséggel közölném, előbb az alapkövet iránt akarok tisztába jönni, melyet közös egyetértéssel le-tegyünk, hogy aztán reá építhessünk.«

»Van-e Magyarországnak alkotmánya? köznyelven szólva:

¹⁾ A szabadelvű Peel Robert barátját érti, a ki 1841-ben bécsi nagy-követ is lett.

alkotmányos monarchia-e? Igen, vagy nem? Én úgy vélném, igen, minthogy a császár esküt tett reá.«

»De miben áll egy alkotmányos monarchia? miben különbözik egy abszolút monarchiától? Főleg abban, hogy egy alkotmányos monarchiában az ország rendei közösen gyakorolják a királyllyal a jogot, miszerint törvényt alkossanak, változtassanak, magyarázhassanak. Szóval: mindenbe beletekinthessenek s beleszólhassanak.«

»Ha hgséged ezt tagadni bírja, úgy a rendeknek nincs igazok; de ha megengedi, a mit akarva nem akarva kénytelen tenni, akkor azonnal szeme előtt fogja látni a magyar államtest vérző sebeit, melyek évek hosszú során át mindig újabban s erősebben megújítva, azt végre haldoklásba ejtették!«

Igy beszélgetett a két államférfi egymással. A reá következő éjjel a nép betörte Zichy minister ablakait. Széchenyiben forrnak az eszmék. Közvetítő akar lenni az elmérgesedő vitában. Molnárt akarja e vállalata érdekébe vonni. Megvillan benne a gondolat: Metternichet lassanként megnyerni, s hazafias eszményi céljaira felhasználni. — Valljon Metternichben nem támadt-e viszont Széchenyire nézve ily gondolat? . . . Magával volt sokkal inkább eltelve!¹)

»Ha valami okos ember,« így elmélkedik Széchenyi, »azt a nemes tüzet, azt a költői gerjedelmet, mely nemesb és erőteljesebb ifjaink szívét heviti, bölcsen fel tudná használni, minő derék embereket nevelhetne belőlök! — De így, elsavanyodnak. Szörnyű nagy hajlama van ifjainknak a civakodásra; engesztelődni, békejobbot nyujtani, arról hallani sem akarnak.«

»S mégis: egy tiszta erkölcsű férfiú, a ki különben semmi, és semmit sem akar, hivatalt, rendjelet, stb. e. Magyarorszáiban, majd ha egyszer a szenvedélyek lecsillapulnak, olyan nagy tekintélyt szerezhetne magának, hogy föltétlen dixi-je lenne.«

¹) Azóta bírjuk Széchenyinek Metternich-éhez nov. 16-án intézett emlékiratát, ennek eléggé lenéző gloszáival együtt. M. nachgelassene Papiere I.

Elment aztán Czirákyhoz is. Úgy találja, hogy a fejedelem és a rendek úgy állanak szemben egymással, mint két ember, a ki éjjeli sötétségben találkozik s egymástól megijedve s félve áll meg, de mikor világosodni kezd, mint atya és fiu, omlanak egymás karjaiba.

A nov. 15-diki ülésről csak annyit jegyez fel, hogy Borsitzky — megtörte a jeget. ¹⁾

Az alatt, míg a rendek és a fejedelem ama várakozó mozdulatlansága tart, Széchenyi nemcsak fölfelé irányozva tekintetét, hanem lefelé is, egy hazafiak, illetőleg »philosophusok« szövegségét tervezi, melynek eredeti magyar pontozatait, mint jellemzőket, szó és betűszerint átírjuk.

»Mi a mi tzélunk?«

»A Hazánkfiaira és azok gyermekei és unokájira annyi szerencsét és áldást hozni, a mennyire aztat a mi tehetségünk végbeviheti.«

»Hogy dolgozhatunk legbölcsebben annak a nagy tzélnak elérésére?«

»Hogy ha azon töreködünk, hogy az mostani Ifjuság nevelésére oly nagy befolyást szerzünk magunknak, hogy azok több polgári virtusokkal bírjanak, mind sem a mi contemporanusaink és atyáink.«

»Mert mi megvagyunk abban győzöttetve, hogy az emberiség csak az Értelem, az Erkölc és a Bölcsesség kiterjedése által léphet ama szerencse és áldás magasságára, melynek elnyerése a mi méltó tzélunk.«

»Minekutánna pedig abban meg állapotdunk, hogy mi a maga viseletünk példája által, ha nem több, de bizonyosan annyit basználhatunk, mint tanácsaink és beszélgetéseink által, aztat a régi principiumot mindég az elménkben ébren tartani akarjuk, hogy semmi legkisebbet se miveljünk a nélkül, hogy ne mondanánk, lát téged az Isten, és látnak a mostani század philosophussai.«

¹⁾ Lásd Horváth Mihály: Huszonöt év. I. k.

»Ha magunkban annyi erő vagyon, ily szoros és sokszor keserű utját az igazi virtusnak járni, magunk közt semmi titoknak (a mennyire az csak magunkat illet) lenni nem szabad.«

»A mi szövetségünknek olynak kell lenni, hogy annak jó intézetén, erkölcsösségén és méltóságán legrosszabb akarónk se hozhasson gyanut.«

»Erőt erővel meggyőzni nem mindig lehet, hanem a bölcsesség győz mindenütt?«

»Ha más nemzeteknek több a kincsek, legyen minékünk több erkölcsünk, és a hazafiai szeretetünk.«

»Egy uj egészséges országban, hej de könnyű lenni jó hazafinak, minden jóakaratnak, a legkisebb cselekedetnek melly nagy a sikere! melly nagy a jutalma! — Magyarország, te a fiadnak hogy fizetel?«

Az országgyűlés az alatt József főherczeg nádort kérte fel a közbenjárásra, (nov. 20.)

A nádor felment Bécsbe, s 28-án már meghozta a választ is, mely egészben kielégítő. Ismétli a királyi esküvel is megpecsételt magyar alkotmányhoz való őszinte ragaszkodását, s az utóbbi időben történeteket e phrassissal »praeteritos eventus — Paterno Cordi Noro aequè ingratos« megtagadja. ¹⁾

Deczember 8-án Széchenyinek Metternichchel Bécsben van ujabb találkozás, melyről ezeket olvassuk:

»Ő. Mindenek előtt hamis positióba jött ön. *Szomorú vége lesz.* Ön egy Decases szerepét fogja játszani. ²⁾ On vous prendra pour un faux frère. Voulez-vous fixer une coquette? Baisez la et puis laissez la aller. Egyébiránt ön az egyedüli, a kivel még beszélni lehet. Azok az öregek mind ostobák, stb. Én önt felvilágosodott, becstületes embernek tartom. Még szép pályafutás van előtte. Ne gondoljon csak a mára, hanem inkább a holnapra. Respice finem.«

¹⁾ Ferencz király uralkodása alatt többé nem is fordultak elő.

²⁾ I. Napoleonnak szent-ilonai fogságába hű kísérijét, ismeretes emlékiratai kiadóját érti, kit ura érdekében folytatott titkos összeköttetései miatt, töle eltávolítottak (1816) s mindig gyanus szemmel kísérték.

»Az emlékiratot köszönöm. Nagyon szeretem a fejtegetéseket. Más nap már megirtam a feleletet reá. Azóta a körülmények megváltoztak. (Most következik az ő felelete). Ő a magasb álláspontjából mégis csak többet láthat. Sokat előre tudhat számításból, a minék úgy kell bekövetkezni. A bizalmatlanság még sem oly természetes. A császár beteg volt. — Végre követeléseiben még tovább megy, mint én. A császár magyarázza ki magát.«

»Önnek« folytatja Metternich Széchenyihez »meg kellene változtatni álláspontját. Huzódjék vissza, nem mint valami szeleburdi, hanem mint egy okos ember. Ön még fontos szolgálatokat tehet. Vannak önök közt opponensek és fáklyavivők. Ha a császár engem kérdené, mit kellessék e tűzveszedelemben tennie, ily tanácsot adnék: ha ez a ház új volna, s fedele fából és szalmából, úgy karddal és hóhérbárdal kellene közbevágni; ámde ez a ház már 800 év óta áll fenn, s szilárd kőből van: nincs tehát semmi veszély. Hanem a fáklyavivőket bele kell rekeszteni, s bennégni hagyni.«

»A császár fel van indulva ön ellen. Én önt mentetegetem. Minap magához hivatott: na lássa, itt a maga híres Stefferlije, még az a Rescriptum sem tetszik neki! stb.«

»Önnek fel kellett volna állani, és beszélni. — Ha mindjárt kezdetben meglátogatott volna, megmondtam volna, mit kell tennie. Huzódjék vissza. Utóbb mind a két félnél elrontja a dolgát.«

»Igaz, rossz carrièreje volt. De ön mindenre igényt tarthat. Vous pouvez compter sur moi.«

»Én. Hgséged csak a jót, az erényt akarja. Arra, hogy mi lesz végre velem, én nem gondolok. De, ha én használni akarok, nem szabad semminek se lennem.«

»Ő. Nem vagyok az ön véleményén, stb. Lássa, én egy óriási színpadon mozogtam. Higyje el nekem, borzasztó praxisom van. (Eine Mordpraxis.) Én nem a mai napot nézem; jövőben az én nevem halhatatlan. Bonaparténak, a kivel napokon át hosszan beszélgettem, előre megjósoltam, mi lesz a vége. Én buktattam meg őt. Én meghajtottam, mint egy vadat, s lelöttem.«

»Ezután számokkal áll elő, s összehasonlítást tesz, mennyivel súlyosabb lett Velence és Lombardia helyzete a francia kor-

mány alatt, mint volt az osztrák kormány alatt. Kihoz 50 millió különbözetet. (Előtte a számítás nem tűnt föl hibátlanak). Most kikel a sajtószabadság, s a libellek ellen, stb.«

»A mi a borkivittelt illeti Oroszországba,« folytatja a miniszter, »az illető ember itt van. De az orosz császárral másképp kell elbánnom. Könnyű volna az ügyet a rendek által szóba hozatni; de az nem megy. Oly látszatot kell adni neki, mintha a császár magától tenné.«¹⁾

»Ön elrontja az ifju embereket. Nagyon messzire menni *Meg fogja Ön bánni*. Hisz ön az lehet, a mi akar lenni. A császárnak semmi kifogása nincs ön ellen, egyéb, hogy soha sincs az ezredénél.«²⁾ — Most rögtön azonban nagyon feltűnő volna. Ugy tűnne fel, mintha lekenyerezni akarnák.«

Az afféle jóslatok, »nem jó vége lesz,« »meg fogja ön bánni« stb., miket nem csak Metternich szájából, hanem a magasb körökben mindenütt, s főleg nőktől is, olyan gyakran hallott, s melyek igaz, többnyire csak az ő előtte már közömbös személyes szerencséjére s előmenetelére vonatkoztak, nem hintették-e el, mint egy romlott légkör miasmái lelke mélyében ama kóranyag csiráit, mely évek mulva oly tragikus alakban fejlődött ki?!³⁾

A Metternich szavai annál mélyebb benyomást tettek, Széchenyire, mert az a maga conservativ elvének volt szintoly fanatikusa, s megvetve a jelenkor tapsait, egy jövő kortól várta, hogy neki igazságot szolgáltatson. Két ember áll egymással szemben: mind a kettő halhatatlanságra törekszik. Évek mulva együtt állanak egy harmadiknak ellenében, a ki a maga részét követeli tőlük és a történelemtől!

¹⁾ E taktika nem igazolja-e Széchenyi naplóiban előforduló amaz évetet: Les rois sont faits, pour être trompés!

²⁾ Wirkner téved, midőn azt hiszi, hogy Széchenyi, a gyűlésben való első, magyar felszólalása után, tüstént beadta lemondását. Ezt febr. 15-én tette! stb.

³⁾ V. ö. Széchenyinek Metternich-hoz intézett azon emlékiratát is, melynek fogalmazványát, mint decz. 11-én keltet, közzétett K. Papp M. Tört. Lapok 1875. I. Széchenyi az ő gyónásának (meine Beichte) nevezi azt, s 15-én nyújtotta át.

VIII.

Az 1825 — 7-diki országgyűlésnek, alkotmányunk tényleges visszaállítása után, legfontosabb vívmánya a magyar tudományos akadémia felállítása volt. Ez, mint kiki tudja, Széchenyi műve, érdeme. Első felléptéhez van annak emléke kötve. Egy évi jövedelmét tette le a haza oltárára, s ezt nyomban 60,000 ftra becsülte fel, noha, némely töredék jegyzei után itélve, akkor még alig üthette meg ez összeget. A szó buzdít, a példa ragad. Utána többen jelentékeny összegeket ajánlottak fel, s egy régi nemzeti óhajtság valósulása lehetővé tétetett.

Széchenyire nézve felette jellemző, hogy amaz emlékezetes szép tettének úgy napja, mint részletes körülményei iránt szinte a legujabb időkig némi homályban maradhattunk. Várakozásunk ellenére még naplóiban sem találunk semmi megbízható adatot.

Az ő nemes lelke komolyan vette derék társának: Vay Ábrahámnak kissé később nyílt ülésben (febr. 15. 1826) tett kijelentését, miszerint: »azt nem valamely dicsőség, vagy hál'adás vadászatja végett, hanem egyedül a köz-jónak előmozdításától lelkesítve cselekedték, és így nem akarják tudatni a bal kezekkel is, a mit a jobbal tettek, sőt közönséges nyilvánosságra sem hagyták volna a dolgot, ha az intézetnek elrendelése meg nem kívánná.« — 1)

Amaz örökké emlékezetes napról, melyről ama lelkes kezdők fölléptét, s Nagy Pál szónoki apostrophja után rögtön tett első pénzajánlatait történetírásunk feljegyezte, a Széchenyi naplójában, ki hinné, csak ennyit olvasunk:

»Nov. 3-án, kerületi ülésben beszéltem, s minden honfitársamat (Landsleute) ellenségemmé tettem«. . .

1) Arról disputáltak éppen, hogy minő phrásisokkal fejeztessék ki a nemzet öröme az akadémiára tett hazafias áldozatok fölött. *Elég-e, publicae gratitudinis surrexerunt monumenta?* vagy *legyen: cum emotione animorum?* (Diarium Sessio 57.)

Két nappal az előtt hírért veszi, hogy a császárnál be van vádolva. Erre, mintegy saját lelkiismeretének, e szép latin verssel felel: Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Az országgyűléshez e tárgyban benyújtott folyamodást november 8-án 1825. irták alá az első alapítók. Ezek: Gróf Széchenyi István, a ki egy esztendei jövedelmét, Vay Ábrahám, a ki 8000 ftot, gróf Andrássy György, a ki 10,000 ftot, és gróf Károlyi György, a ki fél esztendei jövedelmét ajánlotta fel.

Következett nov. 12-én Széchenyi ama párbeszéde Metternichchel, melyet fenntebb közlöttünk. Ebben az akadémiáról semmi sem fordul ugyan elő; de a közönség hangos tapsaiból, melyeket Metternich szerint megvetnie kellene, annyi következtetést vonhatunk, hogy Széchenyi első föllépte »honfitársait« legalább aligha tette ellenségévé!?

Ha ama hosszadalmas országgyűlés eredményét, mely negyvenöt t. cikkelyből áll, s két nyomtatott ívre reafér, annak akár másfélévi tartamával, akár ama bár hézagos hat vastag kötet Jegyzőkönyveivel s három kötet Irásaival¹⁾ összehasonlítjuk: úgy nem csodálkozhatunk, hogy Széchenyi, a tettszomjas hazafi, időpazarlásról panaszkodott, s az ügymenet gyorsabbítását forrón óhajtotta.

A bizalmatlanság mély gyökeret vert, s nem könnyen volt kiirtható. Ha az ország rendei makacsul megmaradnak a mellett, hogy addig semmi tárgyalásba nem bocsátkoznak, míg az ország sérelmei tetteleg orvosolva, s ismétlődésök lehetősége örökre elhárítva nem lesz, ha el nem állnak a vétkes tanácsosoknak Ulászló decretuma szerinti meglakoltatásától; másrészt, ha a király vonakodik alkotmányos érzületének és törvénytiszteletének ismételt és megnyugtató nyilatkozatait adni: úgy az 1791-diki országgyűlési munkálatok föllevenítésére, más szóval a reform-kérdésekre soha sem kerül a sor.

¹⁾ A Diariumok nagy tömege felére olvad le, ha számításba vesszük, hogy két nyelven, eredeti magyar és hiteles latin fordításban irattak. Ellenben minő nagy hézag támad abból, hogy sem a felsőház üléseiről, sem az alsóház fontos kerületi üléseiről, egy-egy rövid említésnél egyéb nem foglalnak bennök!

Miután, a nádor személyes közbenjárása folytán, a közvetítésnek az a módja feltaláltatott, hogy a legégetőbb sérelmek, az u. n. Praeferentiák, külön terjesztessenek fel, s aztán a többi sérelmek rendszeresen egymásután, de egyuttal a királyi előadások, s reformmunkálatok is külön bizottságokban tanácskozás alá vétessenek, meg volt adva a lehetőség, hogy a reformok közt a nemzeti nyelv kiművelésére szolgáló eszközök is, s ezek közt a magyar tudományos akadémia ügye, napirendre kerüljenek.

Sokan mind e kérdéseknek egymással szoros és elválhatatlan egybefüggését vitatták; mások azokat külön választhatóknak s egyenként is kivihetőeknek tartották. Az egyes kérdések ismét több részekből állottak, melyek szintén együtt és külön is voltak szemügyre vehetők.

Így a nyelv kérdését, s az ennek emelésére czélzó tudományos akadémiaát némelyek a nemzeti közoktatás ügyével átalában, némelyek a már fennálló nemzeti múzeummal, sőt a felállítandó magyar katonai akadémiaival, aztán meg a nemzeti játékszínnel is akarták egybekötni.

Hosszas tanakodás, és Széchenyi erélyes felléptének lön gyümölcse a XI-dik törvénycikkely, mely a nádort, mint az intézet pártfogóját, felhatalmazta, hogy az ez ügyben kiküldött országos bizottság munkálatát országgyűlésen kívül is ő felsége jóváhagyása alá terjeszthesse.

A Széchenyi naplóinak hézagos, töredékes adatai lényeges kiegészítést kívánnak. E munka alól annál inkább fölmentve érezhetem magam, mert az akadémia megbízásából avatottabb kezek foglalkoztak azzal. ¹⁾

Mi csak rövid szemlét tartunk azon jellemzőbb helyek felett, miket Széchenyi naplóiban még ezen országgyűlés alatt följegyezve találunk.

Deczember 3-án, kerületi ülésben, a királyi leirat felolvasása után, az u. n. deputationális munkálatok sorrende állapítottatott meg, a káptalanok és a városok szavazata nem számíttatván. A sorrend ez: Comerciale, cum Codice Cambio-Mercantili, Urbariale, Con-

¹⁾ Elég legyen tehát, Szász Károly t. tagtársamnak a Széchenyi szobor leleplezési ünnepélyére megjelent monografijára hivatkoznom.

tributionale Commissariatium , Juridicum , Educatio , Montanisticum , Ecclesiastica , Publico-Politica.

Széchenyi ezt a megjegyzést teszi hozzá: »Minden ember rendet akar csinálni, azért nincs rend.«

Hátlapjára az összegeket jegyzi fel, melyek addiglan az akadémiára aláíratlak. Én 60, Vai 8, Andrássy 10, Károlyi 30, Testvérem Pál 10, Eszterházy M. 8, Batthányi 8, Károlyi Istv. 10, Károlyi L. 10, = 154,000 frt. ¹⁾

Decz. 22. »Beszélni akartam, de nem jutottam hozzá.«

» 24. »Nevezetes ülés, melyben kétszer beszéltem.«

» 26. »Ülés, Hardeghez mentem, mert elparancsoltak az ezredhez. A rendek erősen tartják magukat. Ismét beszéltem.«

Decz. 27. Bécsben, Ferdinánd főhg meghosszabbítja szabadságidejét.

Decz. 30. Ülések.

»Keglevich sárral megdobálva.«

— —

»Ezt fractio panis. Naponként égetőbbé válik a kérdés: vajjon igazi alkotmányunk van-e? vagy csak árnyék alkotmányunk?«

»Mily nagy hatást fog tenni a külföldön, hogy a rendek oly szilárdul pártfoglalják a parasztosztályt, melynek pedig, közhit szerint, Magyarországon semmi képviselője nincsen! — De végre is olcsó erény ez!«

»Nagy azt mondja Keglevichre: egy esztelen ember annyi kárt tehet, hogy száz okos ember nem tudja rendbe hozni.«

Decz. 31. »Főrendi ülés. Adóügy. A rendeket pártolják: Illésházy, Végh, Mednyánszky, Zichy Károly, Pongrátz, Batthányi hg., Károlyi Lajos, Ghiczzy, Pállfy Ferencz, Eszterházy M., Jessenák, Berthold, Haller, Ürményi, Én.«

»Kissé megijedtem, hogy oly sok ifju ember s meglehetősen felületesen, bele mer beszélni. Nem vezet-e ez nagyon messzire?« —

¹⁾ Károlyi György adománya 40,000 frt. Eszterházyé 10,000 frt; a másik két Károlyié törvénybe még nem ment; ellenben Batthányi herczeg később Széchenyi rábeszélésére 50,000 frtot adott. Lásd a XII. t. cz.

A rendek a törvénytelenül behajtott adónak jövőre beszámítását kívánták. Ezt Széchenyi is pártolta, de olcsó hazafiságnak méltán nevezhette, mert a nemesség, adómentességénél fogva, ugysem fizetett hozzá. Az, hogy ifju kartársainak heve s olcsó népszerűség utáni kapkodása már akkor is megdöbbsentette, jókor sejtenuünk engedi ez irányban később támadó aggályait.

Az 1826. év elején a két Tábla közötti vita elmérgesedvén, a felső ház rendezését, s többi közt a regalisták jogainak élvételét kezdik pengetni. »Nem egy könnyen fogok,« buzdul fel erre Széchenyi, »jogaimról lemondani!«

Tünődik, vajjon az a ‚Respice finem‘, az erény sugalmazása-e vagy az életbölcse ség? »Az egyik fél, magára nézve üdvösebbnek látja, ha az udvarral tart, a másik, ha az ellenzékkel. Ez is, az is, tisztátalan indokból cselekszik. Tiszteletet csak az érdemel, a ki, ha lelkiismerete úgy kívánja, kész mind a két párttal szakítani.«

Január 8-kán Desseöffyvel a magyar színházról tanácskozik.

» 9-kén az új személynök, Majláth mutatja be magát. »Ugy néz ki, mint egy csatavesztett tábornok.«¹⁾ A nádor Illés házyt nézi az ellenzék vezérének. »Istenem, ki szíveinkbe látsz, te tudod, van-e vezérünk? szövetkeztünk-e egymással! Az igaz ember mind egy családhoz tartozik.«

Ime a becsületes emberek pártja. De hol marad a parlamenti taktika egy Bentham értelmében?

12-én nevezetes ülés az alsóházban, melyben Vay, Borsitzky, Mariássy, Nagy és Desseöffy, sok erőt fejtenek ki. Feladják a 3-ik cikkelyt, hogy annál több súlyt fektethessenek az 1-őre. A felsőháznál, hol Széchenyi is beszél, a nádor úgy okoskodik, hogy miután a rendek elállottak a 3-diktól, most már álljanak el az 1-sőtől is. Az aulikusok mind hozzá hajlanak.

Jegyezzük meg, hogy a feladott 3-ik cikkely az országgyűlésnek rendes időben megtartásáról, az első pedig az adó ki-

¹⁾ 9-én volt installációja, 10-én vitte először az elnökséget.

vetéséről és behajtásáról szólott. Utóbb mind a kettő, más szövegezéssel, királyi szentesítést nyert. ¹⁾)

Széchenyi pedig így elmélkedik felettök: »Az osztrák kormány 1790 óta azt a rendszert követi, hogy a nemességet és a parasztságot külön válassza. Meglehetősen haladott ebben, míg mi szépen aludtunk, némelyek még most is alusznak, — s egész szivből derekasan gyűlöltük egymást. De ime ránk küldötték a biztosokat, s ezek az egész nemességet talpra állították. Most ébren vagyunk vagy ébredő félben. Évek során át a nemes urak csak jobbágyaik jólléteért fáradnak, czivódnak, s teszik ki magokat: soha nagyobb egyetértés nem volt ez osztályok között.«

E hó vége felé megfordul Bécsben, hol az emberek cseppet sem gondolnak már az országgyűléssel s a politikával. A lady Wellesley Georgina álarczos bálja s a Schwarzenberg kertjében rendezett korcsolyázás egész figyelmeket elfoglalja.

»Nem rég magam is e járdataposók közt voltam; milyen neveltségeseknek, megvetésre méltóknak tünnek fel most előttem?«...

»Most a kényuralom és a népjog közötti harcz kezdődik.«

»Az orosz császár halálával a civilisatióknak és felvilágosodásnak egy nagy gátja dőlt le.« ²⁾)

»De az absolutismus szolgálói, kiknek lételők és érdekeik oly szorosán fűződnek a régi formákhoz, nem könnyen fogják a csatatéert átengedni: erősen fognak viaskodni.«

»Lánczok és véröntás nélkül nem éri végét e dráma!«

31-én a nagy hideg miatt a főherczeg egy szobájában tartanak ülést, s Széchenyinek jól esik, hogy a nádor reá hivatkozott s beszédét helyeselte. Az ő felsége nevenapjára tisztelgő küldöttség tagjai közé a »baloldal« tagjai, s köztök Széchenyi is fölvétettek.

A statusok között, mint Vay figyelmezteti, már vannak, a kik »zugtak« ellene!

Február elején ismét megfordul Bécsben. Metternich ijesztgeti: »Je tremble pour vous.« Ő felel: »Moi, je ne tremble

¹⁾ Mint V-dik és VI-dik t. cz.

²⁾ Konstantint vélhette utódának. kinek lemondása, Miklós javára titokban tartatott.

pas. Tout ce que je fais, je le fais en publique, et rien clandestinement.«

Széchenyi erősíti, hogy a magyarok csak a régít akarják. Metternich elhiszi, hogy a régít akarják, mikor az mellettök szól de ha nekik alkalmatlan, mindjárt az ujhoz állnak. Különben, szerinte, a magyar alkotmánynak az a nagy hibája van, hogy a királyi hatalmat szerfelett korlátozza ; Borsitzkynek nyíltan megmondja, hogy nem csak erős oppositíót nem akarnak Bécsben, hanem semmiféle oppositíót sem. Ily benyomások után Széchenyi elhatározza magát, hogy semmi áron sem marad a szolgálatban.

Február 15-én az ülésben 3-szor beszél. Utána benyújtotta lemondását.¹⁾ A kormány eljárását nem érti. »Je cherche, mais je n'y trouve point d'esprit.« A feje is szédeleg tőle!

Február 17-én az akadémiai bizottságba neveztetik.

» 19-én ezt írja : »Érzem, hogy a szellemek világával állok összeköttetésben. Az ördög-e? vagy az én Geniusom? azt nem tudom. Ha az első, úgy (törlés) — ha a második: úgy a magyarból egy nemzet lesz!«

Február 21-én ülés. A nádor ismét kitüntette, sokat és igen nyájasan beszélgetvén vele.

Február 22-én azt veszi észre magán, hogy még nehezebben beszél, mint kezdetben.

Tartanak az értekezletek a felállítandó akadémia ügyébeu.

Wesselényivel még jó barátságban ; de vannak pillanatok, mikor némi dissonantia mutatkozik már köztük. Majláth iránt eleinte nagyon bizalmatlan, utóbb becsülni kezdi.

Az akadémia igazgató-tanácsába 25 igazgatót javaslatba hoznak. Széchenyi némi erőltetéssel kiviszi s nagy súlyt fektet erre, hogy két külön osztálya legyen ez intézménynek : egyik a nyelv művelését, másik terjesztését ismerje feladatának.

Sajnosan tapasztalja egyesek hiuságát, osztályok és hitfelekezetek kölcsönös féltékenységét. Nagy akadályt lát abban, hogy az örökös tartományokban abszolút kormányzat van, s végre, hogy

¹⁾ Napirenden a magyar nyelv, s akadémia ügye volt.

nálunk is az igazi alkatmányosságról még sokaknak fogalmuk sincs.

E hányattatásokkal együtt jár szerelmi ábrándja. Két mennyei érzés, küzdő hazafiság és reménytelen szerelem, egyik a másiknak enyhíti sebeit, emeli röptét.

Nem válhatunk meg e fejezettől a nélkül, hogy még egy két részletre reá ne utaljunk.

Abból a bölcselkedők, vagy, mint ő nevezé, philosophia templáriusainak szövetségéből két gyakorlati eszme nőtte ki magát. Egyik a casino, másik az akadémia eszméje. Mindegyik szélesbítette a maga körét, s újabb eszméket szült, megannyi csiráit a társadalmi regenerationak. Szerencsés találkozás, hogy annál, a ki a mozgalmat megindította, a magas idealismus gyakorlati tapintattal párosult. Vegyének el tőle e tulajdonok bármelyikét, azonnal szárnyát szegtétek; nem az a nagy ember áll többé előtetek, a kinek szobrot emel a hálás utókor.

Magas idealismusát jellemzi az a mások előtt tán gyermeknek látszó szokása is, hogy csendesen magában folyvást foglalkozik az erkölcsi tökéletesbülés, az önjavítás munkájával, s e célra a Franklínféle tabellákat használja, melyekbe, saját énjét szigorúan ellenőrizve, napról-napra bejegyzí erkölcsi magaviselete minősítvényét. Rovatai a következők voltak: Egy halálfej jegye, kétségkívül = Memento mori. Tempérance. Ordre. Résolution. Economie. Travail. Sincerité. Justice. Modération. Proprieté. Tranquillité. Religion. Charité. Le monde. Összesen tizenöt. Minden hó végén összeszámította az eredményt. Ki tesz ilyet mai napság?!¹⁾

Az emberek nem fogják fel, minden lépten nyomon félreismerik. Ez fáj neki; de szinte elengedhetlen kellék jelleme és helyzete költészetéhez.

¹⁾ A Franklin lajstroma csak tizenkettőből állott, mikhez, egy jó barátja figyelmeztetésére, később adta hozzá tizenharmadiknak az alázatosságot, vagy szerénységet, mint a mely ellen gyakrabban vétett volna. A halálfej nála nem volt.

»Je me sacrifie, moi, ma fortune, mes veilles au bien public, au bien de ma patrie. Et presque personne ne me comprend pas, dans toute une nation.«

»Mondják, hogy az alsóháztól 30, a felsőháztól 12 folyamos hever a császárnál. S milyen ostobaságokat kérnek ezek az emberek. Kamarás kulcsot, tanácsosi czímet, stb. Nyomoruság!«

1826 april 1-én a főrendeknél hosszabb beszédet tartott. ¹⁾
»A nádor erősen kiszidott, s azt mondá: csak atyám iránti tekintetből nem akar még szigorubban bánni velem. — Én nyugodt maradtam, legkevesbé sem zarodtam meg, s nem is feleltem. Jól tettem-e? azt nem tudom. Láttam ezen alkalommal s tapasztaltam, hány nyul fark esik egy bátor emberre. Mind cserben hagytak! — Ezek a magyar mágnások nem érdemlik meg a szabadságot, alkotmányt!« —

Később a nádor többek előtt úgy nyilatkozott, hogy e szigoru rendreutasítással csak egy nagyobb kellemetlenségtől akarta Széchenyit megóvni, mely Bécsben várt volna reá. (!) Juniusban (1826.) az Österreichischer Beobachter közöl valamit, oly időben, mikor hírlapjaink, sem országgyűlési tudósításaink még nem valának, a magyar akadémia alapításáról, s megemlítve Széchenyi nagylelkű adományát, csupa malitiából, a nevét felcserélve, Ferencznek nevezi. »Azt hiszik, ezzel megboszantanak. Szegény lurkók!«

November 13-án ellátogat Pesten a muzeumba. »Szívem hangosan dobogott, mikor atyám arczképét megláttam! Ah mily szerencse, honfitársaitól becsültetni. De ezt Magyarországon, a hol még annyi az előítélet, élve el nem lehet érni. Csak a sírban! — Mi a philosoph feladata? Az előítéletek leküzdése!«

November 26. (Bécsben) »Metternich rendszerének az ő életével vége lesz. Az enyém csak halálom után fogja kezdetét venni.«

27. (Czenken) »Szaporítsuk azon emberek számát, a kik polgári erényekkel ékeskednek. Ezek kisebb vagy nagyobb szá-

¹⁾ Napirenden a devalvatióra vonatkozó pátensek voltak. A mellett a m. akadémia szabályai is tárgyalattak.

mától fog függni nem sokára a nemzet ereje, szabadsága, szerencséje. A civilisatio világa ég már, azt semmi halandó el nem oltathatja többé. ◀

»Mi el fogjuk hinteni az igazi erkölcsi függetlenség magvait. Oh, ki fognak azok kelni, habár későn is; akkorra bizonynal, mikor mi már a sírban leszünk. ◀

»Nem akarunk semmit titkos utakon, oly társulatok által, melyek titokban tartják törvényeiket, szabályaikat. Aki azért jó polgár és erényes ember, mert valamit aláírt és arra megesküdt, az a mi szövetségünkbe nem való. Itt nem köt semmi más, mint az öntudat. ◀

1827. márczius elején Bécsben volt. Jó resolutio jött az országgyűléshez. »Legtöbbször örömet és enthusiasmust gerjesztett: egészen ügyünk jól áll. — Az emberi jogok fognak mégis felülkerülni, és a királyok az ő biztosságukat népeik szabadságában fogják találni. ◀ ¹⁾

Ez a jó hangulat később ismét megromlott.

Ápril 26-án »nevezetes nunciama a rendeknek, melyet Bartal készített. Hosszasan, és jól beszéltem. Nem kell nekem kegyelem! — Amolyan nagyon is udvarias és nyájaskodó kifejezésekkel utóbb eljátszuk az egész alkotmányt, stb. e. A császár nem kegyelmet gyakorol, mikor a magyar alkotmányt fen akarja tartani, hanem csak legszentebb kötelességét teljesíti. stb. A nádor rendre utasított. ◀ — Eszterházy M. többi közt kijelenti, hogy ő mindezeket nem az austriai főherczeg előtt, hanem a Magyar Nádor Ispány előtt declarálja. stb. Cz. ezerféle képeket vág. Mind elképedtek. ◀ — ²⁾

Nagy dolog volt akkor kimondani, hogy egy alkotmányos országban a király jogait világos törvényekkel kell körülírni,

¹⁾ 1827 márcz. 3-án három k. leirat jött. Egyik a királyné születésnapja alkalmából, másik a Conscriptio, harmadik, legfontosabb, az Adó tárgyában, melyben ő flge ujra kijelenti, hogy: avitam Constitutionem per charae suae Gentis Hungariae amat, ac tuetur, stb. (Acta. II. k.)

²⁾ A híres jogtudós Bartal e remekművének Quoad praeferentia Gravamina et Postulata minden erősebb kifejezését megtámadták egyfelől, védték másfelől. L. acta III. CCXCIV.

hogy az országgyűlés nemcsak a Dica és a Contributio végett van, hanem a sérelmek orvoslása és a közjó előmozdítása végett is, stb. e. Mindezeket alkalmilag meg lehetett ugyan mondani, hanem elleplezve, hogy senki magát sértve ne érezhesse.

E kis zaj után Széchenyi főlrándul Bécsbe, s ott elszedi a díjakat a lófuttatáson.

Ez intézményt, melyből az Állattenyésztő társaság, s utóbb a most is virágzó Gazdasági egyesület lett, Pozsonyban, Pesten is meghonosítja. De egyelőre ugy ez, mint a Casino tömérdek akadályba ütközik. Mindenütt előítéletek!

Az országgyűlés vége felé ismét jobb leiratok érkeznek; de megmarad mindig az ó és az új eszme közötti ellentét. Nem értik egymást, mintha más más nyelven beszélnének.

Széchenyi, az új eszméhez állva, de minden irányban megóva függetlenségét, tömérdek anyagot gyűjtött már össze lelkében és írószekrényében, miket nem sokára mesteri kézzel fog felhasználni élete nagy munkájának felépítésénél.

A v e z é r.

I.

Mikor Széchenyit vezérnek neveztük, s egy korszakat nevével jelölünk meg, nem tesszük azt a szónak mai, szűkebb értelmében. Most a rendes parlamenti időszakot éljük, s vezért csak a törvényhozó testület kebeléből várunk, választunk magunknak: pártvezérnek miniszternek kell lennie. E körön kívül állót, lenne az bár egy erős akaratú fejedelem, győztes hadvezér, vagy lázító néptribun — egyaránt bitorlónak tekintenénk.

Széchenyi nem volt, s természeténél fogva nem is lehetett pártvezér. Nem szervezte csapatát, nem ragadta magával a gyűlést, nem rendelkezett a szavazatokkal. A parlamenti élet kifejlődésével, a mit hamar megértünk volna, ha közbe nem jő az Európa testét megrázkódtató forradalmi láz, Széchenyi is e téren lesz vala kénytelen tovább folytatni működését. Minő sikerrel? az ma már henye kérdéssé vált. Ő maga belátta azt, mikor, az utolsó órában, hogy nagy politikai ellenfelét: Kossuthot ellensúlyozhassa, beválasztatta magát az alsóházba, s hozzálátott egy tömör pártnak, akár Apponyival, akár nélküle is, megalakításához, szervezéséhez.

Végző erőfeszítése volt az már, hogy napja alkonyodását feltartóztassa. Tette nem azon nyugodt, becsületes meggyőződéssel, melylyel egy miniszter, a kit leszavaztak, átengedi tárczáját, hanem tette ama gyászos kétségbeeséssel, mely a haza végpusztulását akarná, ha még lehetne, elhárítani.

Eléggé kiemeltük, s nagy hiba lett volna reá nem utatnunk, a nagy reformátor ama sajátos kiindulási pontját, mely őt mindjárt kezdetben csüggeteggé, kishittvé tette. Ő egy nagy be-

teget, sőt egy haldoklót látott a nemzetben, melyet bizonyos izgatóság szerekkel, a legnagyobb óvatosság mellett, talán még új életre lehet ébreszteni. Kisérletképen, nem a siker biztos reményében, tette első lépéseit. Az öröm, mit az üdülés bármely kis jelen érzett, reszkető öröm volt, mely könnyen búra válhat; az akadály, mely elébe gördült, ha nem törte is meg bátorságát, szívét epével tölté el, míg a kudarcz, mely minden emberi törekvésnek sarkában jár, kész halál volt neki.

Ha Kossuth, később, túlbecsülte nemzete erejét; Széchenyi kellőnél kevesebbre becslte azt. Az mindenre képesnek, minden próbára edzettnek, emez kimerültnek látta. Innét van, hogy a forradalom elbuktaival, ennek vezére minden lelki furdalás nélkül távozott el, mint a ki megtette kötelességét; míg a reform megindítója, minden baj okozójának vallva magát, zárkózik el a tébolydában. Amaz minden felelősséget népére hárít, mivelhogy akkor elhagyta magát, vagy ha jövőre még elhagyná magát; emez egyedül vezetőit okolja, s ezek elődjét, önnönmagát, hogy mindnyájan többet mertek, mint szabad volt. Középen van az igazság.

Következetlenséggel ez időszakot alkotó két államférfiu egyikét sem vádolhatjuk. Tévedhetett mindegyik, s látszólagos de nem benső következetlenségbe is juthatott önmagával: de egyik is másik is azt tette, a mit természeténél, hivatásánál fogva tennie kellett.

Közel van az idő, mikor a nemzet gondolkozó része nem fogja többé nagy emberei akár egyikére, akár másikára, az érdem babérkoszorújával együtt, a felelősség egész súlyát is rárakni; hanem nagykorúnak nyilvánítva önmagát, bátran elveszi saját részét az érdemből is, a felelősségből is.

Ily elmékedésekre lesz még alkalmunk visszatérni, majd ha a tanulmányul vett életpálya végére érünk. Most még csak a kezdetén vagyunk. E kezdet kiindulási pontjához lehetetlen volt hozzá nem fűzni észrevételeinket. Olvasóink fogják igazolni vagy visszautasítani azokat.

* * *

Az országgyűlésnek minden harmadik évben összehívása újabban biztosítva volt ugyan, s az országgyűlést megelőzve, megynként tárgyalták a követeknek adandó utasításokat, s a megyék, a kormány ellenzése daczára, egymással levelezésben állván, a közszellemet, a közügyek iránti érdeklődést, legalább a kiváltságos osztály körében, nem hagyták elaludni; de az újabb kor gyermeke alig tudja képzelni magának, miként nélkülözheték elődeink azt a mi mindennapi kenyerünket, éltető levegőnket: a napi sajtó közreműködését. Csak ez tesz minden eszmét azonnal köztulajdonná, vonja a közügyek érdekkörébe a gondolkozó főket, s adhat kellő működési tért, bátorítást, határozott irányt a szétszórt erőknél.

Egy napi lapot megindítani, s ebben hívni fel a közönség figyelmét a közjóra célzó egy s más eszme iránt, akkor még nagyon merész, kivihetetlen vállalat lett volna; Széchenyi pedig teli volt ilyes eszmékkal. Eszméi egy részét forgalomba hozhatta az őt környező mágnások, s országgyűlési vagy megyei jelességek körében, ezeket úgy a hogy összegyűjthette a lóversenyek, vásárok, megyegyűlések alkalmával, a casinókban, az akadémiában. De az ilykép elhintett magvak legnagyobb része kárba veszett, mindaddig, míg a nagy közönséget nem sikerült életre ébreszteni, közreműködésre indítani.

Erre Széchenyi csak egy módot látott maga előtt: könyvet, vagyis röpiratot írni. Így kelle pótolni, s egyuttal előkészíteni a napi sajtó működését, mely, a dolog természeténél fogva, nyomban követte.

Az első röpirat, melyet Széchenyi szárnyra bocsátott, a *Lovakról* írt könyve volt. Bejegyzí naplójába a napot, melyben e művével elkészült: az november 18-dika volt 1827. Szélesb látkörét, s magasbb céljait már eléggé jelzi ezen 1828-ban megjelent első műve bevezetésében, s itt-ott elszórt több helyein. Jelígeje is idézetre méltó. »A kisede Makkbul, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.« Boldogult gróf Hunyadi József árnyékának szenteli, »a kinél a jó Hazafi nevezetet senki jobban meg nem érdemli, a ki sok jó magot hintett el hazánkban, kinek szemei elől távol maradott ugyan a gyümölcsözést mutató idő, de el fog jönni.«

Mennyiben tekinthetik nálunk a Sport emberei szakirodalmuk ez első alapkövét ma már elavultnak, azt nem tudom; de a hazafi, ha azt a fáradságot veszi magának, hogy e könyvben lapozgasson, szorgalmának bő és élvezetes jutalmát fogja találni, s fölismeri benne ex ungue leonem. A lótenyésztés emelésére általa javasolt módok még maig sincsenek mind életbeléptetve, sőt az adatok összehasonlításánál Erdélyben, mely Anglia után akkor első volt, hanyatlás is tapasztalható. ¹⁾

Hosszas katonai szolgálata és külföldi utazásai alatt szerzett tapasztalatait rakta le szakférfiaknak szánt eme könyvben; de gondja volt rá, hogy »igen unalmas és az Istálló Szagától egészen ellepve ne legyen, — — mert minden Szag a maga helyén kívül igen kellemetlen.« Alkalmat is vesz magának jól oda suhintani a minden újítás vak ellenzőinek »gyűlöletes« fájára, mely csak »rontani s a forró hazaszeretetre hideg vizet önteni tud.« De egyuttal elejét veszi azon később annyiszor s méltatlanul tett szemrehányásnak, hogy hely, idő és körülmények számbavétele nélkül akar külföldi példák után mindent újáteremtteni. »Nagy érdeme van annak, aki elől megyen«; és: »Az, ki életében sok gyümölcsfát nevelt, a föld alatt is csendesebben nyugszik.« De másrészt: »Épen oly céliránytalan volna Magyarországon egy merő Angol Gazdaságot folytatni, mint Angliában egy tiszta magyar gazdaságot úzni«; és: »A nemzetiség egy nemzetnek az, a mi a fognak a zománcz, ha az egyszer megtörik, a belső csont is utánna rothad, — — s azon ember, ki nemzetiségét már elvesztette, se királyának hiv jobbagyja, se hazájának jó polgára nem lehet.«

Ezeket, szorosabb feladatomon túl is, nem tartottam feleslegesnek egy nyomtatott könyvből kiírni, mely közkézen már nem forog, s némely életíró figyelmét is szinte elkerülni látszék.

¹⁾ N.-Britanniában. Széchenyi összeállítása szerint, egy négyszög mért-földre 326 ló, Erdélyben 255 esett; Keleti szerint e szám most nem bír 200-on tulemelkedni. (Hazánk és népe. 1871.) Oka az intenzivebb gazdaszat is lehet. Széchenyi indítványai a lótenyésztés előmozdítására ezek voltak: 1. Jutalmak. 2. Pályázó hely. 3. Készítő (trainirozó) intézetek. 4. Lótenyésztő egylet. 5. Országos lódefter. 6. Ménbér. 7. Lóvásárok.

Nyoma sincs ebben még annak a pessimismusnak, mely Széchenynek már akkor is szívéen rágódott, melyet, mintegy meghitt barátja kebelébe, naplóiba rejteget. »Mentől inkább át gondolom a magamra vállalt szerepet, annál nehezebbnek, kivihetlenebbnek, hálátlanabbnak találok azt, elcsenevészett hazámban!« — »Tout me dit que la' Hongrie est morte. Életre dörzsölni ezt a testet keserű munka; nem könnyen fogok mégis felhagyni vele.« — »Érzem helyzetem súlyát. La perseverance commence à s'en aller. — Je frotte un corps mort!«

A casinóval is elégtelen. Cziráky, Wenkheim, Orczy, Steinbach, nem jól viszik a dolgot, egyenetlenség uralkodik. Wesselényi, Eszterházy M. nem segítenek?! A nádor az egészben csak egy dohányzó-clubot akar látni. Fenséges neje Mária Dorottya főhercegnő ellenben Teleky grófné előtt nagy elismeréssel nyilatkozik törekvéseiről. Nagyon szeretem azt az embert, mert minden szép és nagy iránt oly fogékony! Ha az csüggesztené, ez bátorítja Brudern könnyelműséggel vádolja s hogy hiusága mindenre ráviszi, Festetics János csak szép elme-futtatásnak nevezi eszméit, Péchy Ferencz leszidja mint egy tacsokót. Mindezt »idegei« még elbírják. Wesselényi már sokkal kevesbé uralkodik magán s Szirmay királyi táblai bírót egy izben hevesen megtámadja, stb. e.

Ily vegyes benyomások közt jelenik meg reformerünk fentemlített könyve. Szétosztja ismerősei közt, s úgy veszi észre, hogy — semmi hatást sem tesz. Crescence arra kéri, hogy ha megint egyszer egy rossz könyvet ír, németül írja, másképp ő nem olvashatja! ¹⁾

Ápril 1-én megéri azt az örömet, hogy a tudós társaság tagjait a casinóban megvendégelheti. Ez alkalommal mondott lelkes pohár-köszöntését szóruul szóra naplójába iktatta. Ő felségénél kezdi, kívánva, hogy magyar jobbágysai tántoríthatlan hűségét mindinkább elismerje; aztán a nádorra megy át, s idézi an-

¹⁾ Egy kilencz év múlva újra átolvasta ezen első művét s nagyon elszomorodott felette: 1. hogy olyan *confuse* írt; 2-or hogy olyan kevesen fogták fel *practice*! (Oct. 26. 1837.)

nak az országgyűlésen mondott szavait, miszerint reméli, hogy a haza e társaság fölvirágzását még a jövő országgyűlés előtt is szemlélni fogja; végre az egyetértés istennőjének áldozza magyar nedvvel tölt kelyhét, mert csak ő általa boldogulhat akármi a világon, stb.

Mi, a kik e lelkes hazafinak szive belsejébe pillanthattunk, tudjuk: minő eszmetársulat vonult végig lelke előtt, mikor ez utóbbi jelképi hasonlattal élt, s érthető czélzást tett az akadémia czímerére. Ennek nő alakja az imádott Crescence eszményített arczképe akart lenni.

A lelkes Dessewffy József, »ősz hóval porozott feje« daczára levette »a szegről poros lantját,« hogy megénekelje a »nagyra termett férjfiut,« kit az akkori divathoz képest Parishoz, Alcibiadeshez hasonlítgat, s így állit szemekink elé:

Friss barna orczádon mikor ég piros
Tűzláng, szemed gyúlt szíveket ejteget,
S széles szemöld-boltbul kitörve
Osztozat és mosolyog sok érzést.

De mi tudjuk, hogy csak egy szívet ohajtott volna megejteni; s ezt erény és kötelesség elfordították tőle. Tudjuk azt is, hogy másnap, ápril 3-án vevé, H. Juliától azt az örömhírt, melyért térdre esve adott istennek hálát, s melyet első hevében szive barátjával Wesselényivel közlött! (Crescencenak t. i. első fia született).

Mig honfitársai, örege és ifja, férfiak és nők istenitik, ő a sírba vágyik.

Vannak, a kik már korholni kezdik, hogy könyvében hazáját és honfiait »nevetségessé tette, — »a mi egyébiránt nagyon könnyű!« »Én azt hiszem,« jegyzi meg erre Széchenyi, »nem csak helyes, hanem kötelesség is, az önhittséget, önzést, a hiúságot leálczázni s ostorozni. A hazát nevetségessé tenni az merő lehetlenség, egyébbha a haza valósággal nevetségés volna. Valjon egy angol vagy egy amerikai, a legnagyobb talentummal is, nevetségessé tehetné-e hazáját? Nem bizony!«

Május 20-án volt Pesten az első lófuttatás. Méltánylói közt van Ferdinánd főherczeg; antagonistái közt Brudern. Egészen jól megy.

Junius 1-én Eszterházy Károlylyal párbajt viv, sebet kap; föl sem veszi. ¹⁾

Más teszi őt boldogtalanná. Ez láttat vele mindent setéten. »A magyar nemzetiség lefelé megy. Víz ellen úszom. Belé kell fulladnom, c'est naturel!«

Korholói közt van régi barátnéja E. Zsófia is, s szerinte sok tiszteletre méltó honfitársa hibáztatja, hogy könyvet ír, többet fog ártani, mint használni, on vous deteste ,stb.' »Ám legyen!« mondja erre Széchenyi, s ama mottóval erősíti szívét, melyet később első nagyobb művének, a Hitelnek címlapjára írt: The strong resist, the weak despair! ²⁾

A kik hajlandók volnának ama föltevésnek hitelt adni, hogy Széchenyi ez időben még nem bírta tökéletesen a magyar nyelvet. Ám olvassák meg a Felső Magyar Országi Minerva 1828. juniusi számába írt néhány sorát, melyet a Redactio a)-tól g)-ig vagy háromszor annyi észrevétellel, közben igazán gyermekiessel, kísérni jónak látott, a mi viszont Széchenyinek ismét egy terjedelmes válaszra adott alkalmat a szeptemberi számban. E felette érdekes kis mutatóványból is meggyőződhetünk, hogy Széchenyi nem csak teljesen bírta az akkori irodalom nyelvét, hanem érezve annak szőszegénységét, azt saját eszmeköréhez képest folyvást szélesbíteni, gazdagítani igyekezett. E közben tiszteletet érdemlő önállóságot tanúsít az akkori tudós írók irányában, kiknek javításait csak ritkán fogadja el, s néha boszankodva utasítja vissza; míg másrészt mindjárt kezdetben megteremti magának a maga stílusát, e minden nagy írónak elsajátíthatlan egyéni tulajdonát, ismertető bélyegét.

A Minerva recensiójára méltán jegyzi meg Széchenyi, hogy azok az urak sem tréfához, sem komoly dologhoz nem értenek.

¹⁾ E párbajt jó barátja L. Venczel Bécsben Metternichnél azzal igazolja: Il prétend que c'est la seule manière de rendre ses compatriotes polis.

²⁾ A derék ellentáll, a gyáva elcsügged.

Restelli azonban, hogy elleneinek ezzel is egy kis kárörömet szereztek.

Mi nem annyira a nyelv, hanem az eszme kedvéért igtatjuk ide e kis polemia egyik szép helyét.

»A nagy lelkűnek elég jutalom, ha élete végső órájában azt mondhatja maga-magának: Ime Hazám egy kevésbé szerencsésebb s boldogabb lőn, mint volt, s ehhez én is járultam« — — »a Gondolkodónak az Irónak pedig elegendő az, ha mondhatja: Ime vizsgálataim, fáradozásaim által némelyek emberekké, s néhányan jobb emberekké lettek!«

Csokonya eladásával pénzre akar szert tenni, hogy többi birtokát jobban felszerelhesse, »pour avoir et de l'argent, et des terres.« Szakított a magyar földbirtokos osztálynak ősi telkeihez s azok lehető szaporításához való szerencsétlen ragaszkodásával, mely, üzleti tőke hiánya miatt, annyi családnak lett megölő betűje. »Különben is« ugymond, »a földesur és a jobbágy közötti viszony olyan, hogy egy igazságos és liberális elvű embernek bármi más jövedelemforrás kellemesb lehet egy magyar jószágnál. Csupa erdő posvány, unalmas szomszédság, tudatlan s mégis elbizakodott emberek, s mindenütt szorosan egymás mellett dúsgazdagság és nyomor!«

Jul. 19-én Pölöskéről indul. 21-én Fiumében van, hol Ürményi volt a kormányzó. E magyar kikötőben a papirgyáros Harrisont figyelmeztetik, tanulja meg az ország nyelvét. De melyiket? kérdi az, a németet, horvátot, olaszt? . . .

Megtudva, hogy a nádor látogatása e városnak 11,000 ft költséget okozott (1827.) s hogy két hétre minden közlekedés el volt zárva, csakhogy minden zabot azok a lovak ehessenek meg, a melyek majd ő fenségét Károlyvárról Fiuméig 9¹/₂ óra alatt fogják elhozni, felkiált: C'est une bonne manière de faire connoître un pays à son cher prince! — Bejárva az istriai tengerpartot, Triestebe ér. »Az olasz egységről« úgy veszi észre, »itt senki sem álmadozik. Minő borzasztó gondolat, hogy a levágott fő sokáig éljen, eszméljen s láthassa, hogy a test többi része is folyvást él és mozog; így kell magát éreznie Olasz,- Lengyel- és Németországnak!«

Fiuménak, mindent jól átgondolva, nem mer nagy jövőt jósolni, bár méltányolja Ūrményi hazafias törekvéseit. A teendőket maga e pontokba foglalja :

a) A fiumei kikötőt egy molo által kell tūrhetővé tenni, mert a Fiumara semmit sem ér.

b) A Kulpát Sziszekig szabályozni kell, de hozzá értő emberek által ; most ágyát szélesítik, s vizét apasztják.

c) A varasdi és dörnyei hidat meg kell csinálni, a két pont között jó kőutat, ugy szintén a Pestre, Sopronyba, és Varasdra vezető megyei utakat.

d) A Luiza-ut, ha megvétetnék, a mi most még felesleges, az okvetlen el fog romlani, hacsak a fiumei kormányzó egyuttal zágrábi főispán is nem lesz ; vagy Severin megye ismét fel nem állítatik.

e) Károlyváros szűnjék meg vár lenni, máskép ott nem lehetnek szilárd építményű raktárak. Ugyde Stiria vagy Krajna évenkint negyven ezer ftot fizet ezen erősség fentartására, miből a mi kincstárunk pár száz ftot el is költ a falak kimeszelésére, a többit félre teszi. Ezért, — oh nyomoruság! — pangni kell a magyar kereskedésnek.

»Mindenütt álom, dermedtség. Valjon fel lehet-e őket ébreszteni ?« —

Felesleges volna e kirándulásban szerzett tapasztalatait melyek azóta meghaladott álláspontuak, aprónként ismertetnem. Károlyvárról, hol a görög püspök installatióját látta, a sok bogzsvitől egészen elbutítva, siet Zágrábba, s innét vissza hazájába. Palinból, s Pölöskéről ellátogat Kehidára, Deákékhoz, kiknek főleg »magyar becsületessége« vonzza. Majd megyéjébe érve, megint csupa »Abderiták« közt érzi magát. »Le penchant naturel m' attire vers mon pays, mais le goût raisonné m'en éloigne. Tout y est, ou médiocre, ou mauvais.« Horpátson ifju unokaöccse azzal a vallomással lepi meg, hogy ötet már semmi sem örvendezteti az életben. »La Hongrie promise !«

Aug. 26-án Sopronyban megye gyűlése. Molnár egy dicsőítő beszéddel üdvözli. Felelnie kell, de alig talál szót : zavarba jő, s ügyetlenné válik.

Bécsben kínálja Csokonyát Sinának, kivel majd még elég dolga lesz. Ez legkevesebb kedvet sem mutat ott lent, csupa gombra, előítéletes emberek társaságában eltemetve lenni, mert könnyebben beszél — ugymond — egy főherczeggel, mint egy magyar nemesemberrel. Erre Széchenyi ismét felkiált: Magyarország meg van halva!

Szeptember 2-án Pestre ér. Épen eső esett s Buda hosszú utczái, melyeken lassan végig czammogott, sárosak és bűzösek voltak: »egy kutya sem volt látható. C'est mon arrivée dans la Capitale supposée florissante!«

Szinte undor tölti el, mikor a Hitel írásához készül.

Haragszik a nádorra, a ki csak ócsárolgat, a helyett, hogy neki segítene. Ott az érettebb kor megszegte már a képzelet szárnyait, s tűrhetőbbé tett sok megszokott régi bajt. Majd meg fogjuk látni, miként közeledtek később egymáshoz, s tettek le lassanként egymás iránti elfogultságukról.

Szerfelett apróvá válik mozaikunk; siessünk a főbb vonásokhoz.

Mig Pálfi Fidél irigylésre méltónak látja Széchenyi helyzetét, a közbecsültetést, melyben részesül, a közvélemény általi felkaroltatását s ugyanily bókokkal halmozzák, több őszinteséggel, Waldstein János, Eszterházy Niki, stben; ő maga majd mindenkítől elhagyatva érzi magát, s Ovidot idézi: Tempora si fuerint nubila, solus eris! Megszólja barátját Wesselényit, hogy pénzszüke miatt nem jó fel Pestre, hol annyi teendőjük van, holott egy kanczára 400 aranyat nem sajnál, a minél többbe pesti tartózkodása sem kerülne.

Deczember 14-én kezdi el írni a *Hitelt*.

1829. január 3-án repetál Xantussal; 5-én Wesselényi is fölérkezik.

A társaságban sokan még csak a Hidért tudnak lelkesülni. Ő azon van, hogy a Nemzetiségért gyujtson, a hol lehet. E nagy térítői buzgalom, karöltve pessimismusával, magyarázza csak meg folytonos panaszait, hogy ebédekre, estélyekre nem hívják meg, a mi néha tán elnézésből történt, vagy azon biztos feltevésben, hogy hivatlanul is elmegy, mint szokott Bécsben elmenni p. Ra-

zumovszkyékhoz, stb. Megéri mégis azt az örömet, hogy a nemzeti casino már, mint erkölcs- és becsületbiróság is kezd szerepelni. ¹⁾ »Mily különbség« ugymond, »most és egy év előtt! Mily tisztesség, nyugalom, rend. Minden a legpompásabban megy!«

Ami a Hitelt illeti, már előre igazolja a Taglatat írójának szigorú birálatát. »Mily gyarló, mily zavart lesz ez az egész munka!« Két hónap mulva (márcz. 4. 1829). átolvassa a már eddig irtakat, és a mű sehogy sem tetszik neki, sőt a mit bírálója éppen nem talált, még unalmasnak is találja!

E bajnak pedig . . . Crescence az ártatlan oka.

Ugyanaz, a ki nem fogja azt a könyvet olvashatni, hacsak fordításban nem.

II.

Az életíró nagy vonásokban rajzolhat, s összefoglalja az eredményeket; az adatgyűjtő, minő mi vagyunk, kénytelen a részletekbe elmerülni, s következetességet és egységet néha figyelmen kívül hagyni. Gondolkodó olvasóra lévén e munka számítva, az e hiányt kipótolv, s tárgyilagosságunkat méltányolva, fog magának hazánk nagy reformatoráról Széchenyiről, önálló és igazságos ítéletet képezhetni.

Az életíró az óra címlapját és mutatóit láttatja; mi, hátulról kerülve, a mozgató-kerekeket vizsgáljuk. Ily kereknek nézem én a benyomásokat, melyeket Széchenyi első hevében naplóiba jegyezgetett, visszatükröztetve tán hívebben, mintsem maga sejté, úgy a napi eseményeket, mint saját, örök forrongásban levő, lelki állapotát.

Régi költőink közt egy sem birta annyira rokonszenvét, mint Berzsenyi. »Szépnek érzé férfias énekít!« Volt már alkalmam említeni, hogy a Romlásnak indult híres odát német fordításban ígyekezett lelki barátnejával, Crescenceszal megértetni. A tudós társaság első alakulásakor, természetes, hogy Berzsenyit számításán kívül nem hagyta. Meg is tették hivatalosan, »philosophusnak,« s a költő nem tiltakozott ellene.

¹⁾ Onaghten ügyében.

Széchenyi kezdeményezéseinek híre már mindenfelé elterjedt. Az ide jött idegenek nem kevésbé méltányolták, mint honfitársai, Berzsényi már csak utolsó odájában emlékezik meg róla. 'Maga,' már a Villitáncz intését érezve, utódaira bizza megénekelni Széchenyit, 'lova könnyű győztét' s a 'hon virultát'!) — 'Tapsol minden a nagy tüneménynek' írja Döbrenteihez (1828.) 's a Széchenyi Pista név oly büszkén zeng most nálunk, mint egykor a nagy Fritz az északon!' Aztán: 'Istenem, be boldog a gazdag, ha szíve van, s ha élete alkonyán azt elmondhatja, a mit gróf Széchenyi a 147. lapon elmondott.' (1830.) Ez a hivatkozás még nem a Hitelre, hanem a Lovakról írt könyv e szép helyére vonatkozik: »És így ér némely kevés, ha már serdtülő korátul fogva a maga tökéletesítésén szünet nélkül munkálódott, és minden Jóban és Nemesben gyakorlotta magát, egészséges lélekkel az élet véghatárára, a honnét fáradozásainak s Jótetteinek bimbózó virágait önérzettel tekinti, és midőn élete pályájára mennyei gerjedelemmel visszanéz, agyagbul kiszabadult lelke az Istenség felé emeli magát!«

Osoda-e, ha egy angol azt írja (1829.) Brunsvick Teréznek: »Lenne csak önöknek tiz olyan emberök, minő gróf Széchenyi István, kinek nevét aranybetűkkel szeretném írni, Magyarország felvirágoznék s egyike lenne Európa (számot tevő) nemzeteinek.«

E levelet felhasználta a Dessewffy elleni polemiában, a Világban; bővebben, de a személyére vonatkozó kihagyásával, közölve annak szövegét.

Ily bátorításokra nagy szüksége volt Széchenyi szívének, mely mint sebzett vad, halált hordott magában, egy napról a másikra tengette életét, s mindenkitől elhagyatva érezte magát. »Az ár ellen uszom.« Írja Bécsben ápril 10. 1829. »Magyarország, szerelem, és hazafiság, ez a három elem, a melyben mozgok, kiment a divatból.« — Pesten ápril 27-én: »Egészen elzárkózva élek az emberektől. Huszár, a Nostitz ezred egy kapitánya, hazafias magasztalással illetett.« 31-én: »Kezdeményezésem kudarcot fog vallani. Kinevetnek, elfelednek, úgyszólván magamban

1) Májláth Jánoshoz.

állva, mit tehetek? — Oly nagy a vállalat, nem akarhatom, nem merhetem!« — Máj. 7-én Hallerrel ismerkedik meg közelebbről, kit kezdetben nem nagyon szívelt. Az is az 'önjavítás' embere. — Június 27-én megvendégeli Pest városa polgárait, s ezt a felkösöntést mondja: »Kegyelmes királyunktól kezdve hazánk legutolsó lakosáig éljen mindenki szerencsésen és boldogul, a ki Pest városa, mint hazánk középpontjának, s úgy szólván szívének előmenetelén és diszén törekedik, fáradozik.«¹⁾

Jún. 30-án a nádornak már a Hid tervét mutatja be; különben doberani útjára készül jó barátjával, Károlyi György gróffal.

Ő maga, július 2-án, Czenkről indul, s útban jut eszébe, hogy a Hitele kéziratát otthon feledé; visszaküldi érte szolgáját. Bécsben Reviczkyt meglátogatta, s még egyszer visszafordult, hogy csak 16-án induljanak véglegesen. Két kocsi, két-két lóval, egy inas, egy vadász. Nyitott szemmel utaztak, s a versenytéren és istállón kívül sok mindent megfigyeltek. Egy részletet, a sok közül, el nem ejthetünk. Volt ott egy érdekes Plessner grófnő, Ivenackból, a ki ama körök véleményét a két magyar utazóról így formulázta: 'Önt (Széchenyit) vidám, állhatatlan, érzéki embernek tartják, társát (Károlyit) mélabus, állhatatos, platonikusnak!' »Il n'y a qu' heure et malheure« jegyzi meg ez ítéletre Széchenyi. Visszajövet Münchenben újra látja Hormayrt, de most sem tud vele megbarátkozni. Szeptember 15-én Bécsben, s 19-én ismét Czenken van. Azt találja, hogy jövedelmében 17,000 frt deficit mutatkozik, a mi nagyon elkedvetleníti. Mindent fekete színben lát. »38 éves vagyok. Elrontottam életemet!«

Bécsben Pál bátyja sem a legkedvezőbb hírekkel fogadja. Nem szeretnek, Somsics, stb. ellened vannak, s vállalataid ellen, mert nem vagy az 6 Emberek! Metternich, egy társaságban, nem ak'ja megismerni, hátat fordít neki, s Buoléknál Mimi ezzel fogadja: 'Na, az utolsó országgyűlésen bezzeg nagy spektáklit csinált ön?' »Ime, szent buzgóságomat, szívem legnemesebb gerjedelmeit spektáklinak nevezik!«

¹⁾ Ismerve beteges kedélyhangulatát, majdnem a Petőfi versét juttatja eszünkbe: 'Minden éljen, ah, csak vesszek én!'

Szeptember 30-án Pesten tisztújítás volt. »A nádor úgy viselte magát, mint a ki gyermekkorá óta soha nem ismert oppositíót, s mindig hizelgőktől vétetve körül, egyebet sem ismer a saját akaratán kívül. Szörnyen haragudott, hogy kalpagja egy intésére nem lett rögtön a legnagyobb csend. Láttam, mily nagy haragra lenne képes, s hogy makacssága és önkénykedése napról-napra növekedni fog.« . . . Változunk!

Néhány nap mulva, október 12-én Sopronymegye Kis-Martonban tisztujitást tart. Eszterházy hg magyarul beszél. Nagy Pál bukik, elveszti nimbusát, Széchenyi is ellene foglal állást. — 13-án a gyűlésteremben öt és Lajos bátyját tapsokkal fogadják. Maga, a társaságtól lehetően visszahúzódva, dolgozik a Hitelen. A mellett erős főfájásban szenved, s küzd kétségbeesésével, élet-unalmával. November 13-án munkája mégis félig-meddig már kész. Következnek a censurával való bajok, s a kém-rendőrség áskálódásai. A nádor úgy nyilatkozik Eötvös előtt, hogy Széchenyi az országos deputatio munkálatának valami paródiáját írta légyen meg.

Meglátogatja Méreyt, mint a Kemnitzianusok főnökét; elmegy a kereskedelmi casinóba, hosszasan beszélget Valeróval. »Quelle mer à boire!«

Mialatt a Hitelt nyomják, a nádor neje egy francia bibliával ajándékozza meg, melyben különösen a következő helyeket jelöli meg számára: Máté evang. 22. R. 4. 19. 20. 21. 22. v. Timót 2 Lev. 1. 2. 3. U. o. 3 Lev. 1 v. ¹⁾

»Mindenütt haladok a közbecsülésben, elismerő leveleket kapok, polgárok, kereskedők magasztalnak. Hidat akarunk épí-

¹⁾ Nem tartom feleslegesnek a megjelölt fontosabb helyek idézését. Máté: Ismét más szolgálkat küld, mondván: Mondjátok meg . . . minden kész; jöjjetek a mennyekzöre. — Mutassátok meg nekem az adópénzt. Azok pedig eléhordnak neki egy tizest. — És mondá nekik Jezus: kité az a kép és e felírás? Felelék neki: a Császáré. Akkor mondá nekik: Adjátok meg tehát a mi a császáré a császárnak, s a mi Istené az Istennek satb. Szent Pál ap Timoteushoz: Hálát adok Istennek, kinek őseimtől kezdve tiszta lelkiismerettel szolgállok, satb. (V. ö. Vallásos érzület cz.f.)

teni? Csak egyedül Széchenyi csinálhatja azt meg, stb. — S mégis mily szerencsétlen vagyok !«

Decz. 30. Daczára a főhgnő élénk rokonszenvének, a nádorhoz estélyre nem kap meghívást. »Egy magyar mágnás, a kinek 6—7 négyszeg mértföldnyi birtoka van, nem nyom többet, mint egy hadnagyocska. Ez a lealázás mélyen sért. Úgy bánnak velünk, mint k—kal. Czím nélkül az ember ebben az országban semmi sem !«

1830. január 20-án már beiktathatta naplójába a könyvbíráló hivatalos véleményét a Hitelről. Ez sokkal jellemzőbb, semhogy olvasóinktól, mint egy darab kortörténetet, a német erediből magyarra fordítva megvonhatnók.

N.º prot. ⁹⁰⁹/₁₈₂₈ Gróf Széchenyi István kéziratát a Hitelről, (Vom Credit) bíráltam és ommissis delendis kinyomatását megengedtem. Szerzője ezt már egy évvel ezelőtt is benyújtotta, de azon hivatalos kijelentésre, miszerint a tárgy a hatóságoknak véleményes jelentéssel terjesztendő be, tiltakozott a bírálat ellen s visszavette kéziratát. Most felhivattam annak megbírálására, csakis azon esetre fog kiadatni, ha proprio periculo intézhetem azt el. Én tehát a munkát lehető figyelemmel olvastam el, tekintetbe véve minden általános és különleges utasításokat, s az egész tartalmának valamint akár fő- akár mellékes tendenciáinak kellő átgondolása után úgy találtam, hogy abban legelőször is a legm. dinasztia iránti leghívebb ragaszkodás, azután a magyarországi közkormányzat intentiói iránt legjobb akarat és szolgálatkészség nyilatkozik. Csak a magyar nemeseknek nagyrészből korholt indolentiája, valamint annak ríktó világításba helyezett ragaszkodása avult káros szokásaihoz, mely alatt félreértett privilegiumok megóvása valósággal azonban saját téltenségének továbbra is fentartása, az adózók elnyomása, és az államtól minden segélynek megtagadása értetik, vonhatná magára a nemesség visszatetszését ; de miután mindezt nem kiszaggatva, hanem egész összeköttetésében kell megítélni, s így fogva fel, a munka valóban azok sorába tartozik, a melyek az államnak inkább javára, mint kárára szolgáló eszméket terjesztenek, sőt a munka egész folyamában az udvarnak, az egész országnak a művelődés magasb fokára emelésében fekvő érdekét különösen motiválja, egy szóval a nemzetet vagyis inkább a téltlen, önző, s mégis önmagával tehetetlen

nemességet lethargikus álmából kelti fel, kereskedésre, a föld jobb művelésére, a váltójog behozatalára, nagy társadalmi egyesülésekre, közhasznú intézkedések útján, szólítja fel, — én a könyvbíráló tisztt szellemébe ütközönek tartanám, egy ilyen közjóra célzó munkát a felterjesztés alaki hibája miatt a nyilvánosságtól elvonni. Én tehát aláírtam azt, lényeges kihagyásaival s javításaival oly helyeknek, a melyekben a szerző a nemesség renyhességét és ellenszegülését, s nagyon is részletezett egyes visszaéléseket szerfelett élesen támadott meg, s ad typum admittáltam azon oknál fogva, mert ily keserű igazságok a belkormányzat minden javítását ferde felfogásból, a jobbnak nem ismerése s az alkotmányba való idegen beavatkozás alaptalan rettegése miatt makacsul ellenző nemzetnek sokkal inkább javára válhatnak, mint egy Piringer vagy Grossinger minden diplomatikus kardcsörtetései, mert itt egy cointeressátus, egy mágnás, magyar nyelven kiméletlenül leplezi fel árnyoldalait az ugynevezett országgyűlési hösöknek, kimutatja igazi okát annak, hogy nem lehet jobb törvényeket hozni, s nincs más célja, mint az ország művelésének emelése, jobb és célszerűbb igazságszolgáltatás, nagyobb kölcsönös bizalom. Hítel, t. i. Credit, mely szónak itt nem kereskedelmi, hanem állampolitikai értelme van. — Gróf Sz. az országban legjobb hírben áll, népszerű elvei, hazafisága végett, vagyoni viszonyai rendezettek, úgy szintén erkölcsi magaviselete ismeretes és közbecsülésben áll. Már most, ha egy ilyen ember a helyett, hogy minden régít jónak találjon s egyoldalulag feldicsérjen, inkább tisztán és nyíltan kimutatja a nemesség nevetséges oldalait, önös nyakasságát s a mellett napról napra szemmel látható elszegényedését, az kezdetben bizonynyal feltűnést fog okozni s aztán lassanként jobb benyomást tenni, míg végre oly elmélfedésekre alkalmat szolgáltatni, hogy miként lehetne a rendi kiváltságokat jobb törvényekkel, élénk kereskedéssel és általános műveltséggel összeegyeztetni; annak folytán egyletek és társulatok fognak keletkezni, melyek jó és hasznos dolgokat egyesült erővel létesítenek, az örökös kridák, sequestrumok, a tétlenség és szegénység szégyenletessé lesznek, s ebből eredni fog az általános kölcsönös bizalom, vagyis a Hítel (Credit).

Igy fogom én fel e dicséretes munka irányát; hadd olvassa azt Magyarország. Csak az volna a magyarok kiméltése végett ohaj-

tandó, hogy az néhány évig még semmi idegen nyelvre ne fordítottasék le, hogy maradna meg mintegy házi orvosságnak, domesticum remedium !

Ha valaki annak olvasásánál vagy átfordításánál, az oly számtalanszor feldicsért egyesületek, társulatok, nemzeti összetartás, közszellem felébredése s műveltebb nemzetiség stb. e. alatt valami magyar önállóság mysticismusát keresné, s a könyv célját annyira elferdítené, annak is csak azt felelném: olvassa csak tovább, s fordítsa helyesebben: mert, valamint magam s velem minden okos magyar az ilyes irányzatos értelmetlennek és nevetségesnek tartaná s megvetné, úgy nincs is egy mágnás vagy nemes oly eszelős, hogy másféle kormányzat után epedjen, miután nagyon is jól tudja, hogy egy kormányzat se nyújthatna neki annyi előnyt, mint a mostani. De a mult válságos idők alatt nem is nyújtotta ki olyan változás után egy is a kezét. Ki tehetné fel most már, hogy egy első rangu mágnás, kinek oly nagy birtokai vannak, amolyan képtelen tervek ajánlása végett könyveket írjon.

Bátor vagyok végül még megjegyezni, hogy egyes kivonatok, vélekedések, fordítások könnyen valami elviselhetetlen felelősség terhét vonhatnak reám; sőt az egész is, akármely más nyelvben talán türihetetlennek látszanék: ámde itt a magyar beszél az ő földijéhez, csak ez értheti s értse meg őt. S e tekintetből úgy hiszem, hogy olyan szolgálatot tettem, a melynél a cél szentesíti az eszközt, a mikor utasításaimnak merészebb értelmezést adtam, de a mely jobban megfelel a legmagasb intenióknak, mint száz más munka, melyet az általam bírált ezer közt legalázatosabb véleményemmel fölterjeszteni szoktam.◄ —

E hivatalos, alázatos bírálóat némely része mintha egyenesen a könyv írójának sugalmazásából származnék; míg más része egészen megfoghatóvá teszi az ellene nem sokára oly sok oldalról intézett éles támadásokat.

Fejezzük be a szakaszt a Hitelre vonatkozó néhány idézettel a naplóból.

A titokban tartott vállalatról csak ezek tudtak: Crescence és anyja, Tasner, Andrásy, Károlyi s ennek két embere, a könyvkötő, a censor, Sándor, Mednyánszky, Kisfaludy, Helmetzy,

Forgó, Balogh, Döbrentei, Vörösmarty, Bajza, Bugát, Liebenberg. Péterfy s végre Széchenyi vadásza. »Ime huszonhárman tudják a titkot, s még sincs elárulva!« — 1)

Január 31-én kap a szerző belőle husz példányt. Figyelmét e perczben a Casinó foglalja el, melyben épen tart az ülés, Szegedi elnöklete alatt, s Széchenyi »teljes diadalával« végződik. Vitája van Döbrenteivel az Idomár, Ön és Kegyed szók felett.

1830. február 6-án közebed van a casinóban. A könyvről még keveset beszélnek. »Kezdem olvasni« írja magáról Széchenyi »s már nem tetszik nekem. Hibák vannak az applicatióban.«

Február 10-én tisztelkedni megy a főhgnéhez. »Leültetett. Jelen nem volt más, mint Festetich Mina. Átnyujtottam könyvemet. Előtte irtam reá, kívánatára :

Magyar honunk főherczeg asszonyának. Légy védje a házához hivnek. Legmélyebb tisztelettel. Gr. Sz. I.

»Nyiltan kimondottam a szót. Sok észet tapasztaltam. Szivesen megengedte, hogy ajándékba adhassam neki a Soldat laboureur.«

»Könyvemet kezdik már gyalázni.«

»Nagy lehangoltságot érzek. Ma tête est trop pleine. — — Először életemben érzem s elborzadok tőle, hogy örült, dühös lehetnék. A folytonos intensiv gondolkodás majd nem szétfeszíti agyamat.«

Febr. 17-én az udvarnál bál van. Széchenyi, idegességénél fogva, feltűnően viseli magát, s az őt kegyelő herczegasszony viszatetszését vonja magára. Azt a pletykát költötték, hogy szándékosan rosz kalapot vitt volna ez ünnepélyre, mondván : le mauvais petit chapeau est assez bon pour la cour. Botránkozása az udvaroncoknak! A nádor becsüli, de kerülni látszik. Könyve mind szélesebb körben kezd terjedni.

Hol jó, hol rosz hírek. »Semmi sensatio! Pas même siffle!«

Az öreg Eötvös azt mondja róla, hogy valami regénynek nézte, valami Diana Sore-féle mysteriumnak, stb. e.

Gervay Bécsben már olyan leveleket kap, a melyekben Széchenyit hazaárulónak címezgetik. Metternich, kinek a könyvet

1) Bizony alig hihető.

márczius 1-én átnyújtja, hideg udvariassággal fogadja, majd kedélyesebb lesz. „Ismét meg kell önt egyszer leczkézttetnem. — On, tudom, csak jót és nemest akar. A kormány nem fél a világosságtól, de a tüztől fél. A hol még cseregazdaság van, s ökröt adnak pénz helyett! — A Rheingauban egy közönséges vinczellérnek egész tudósnak kell lenni a maga nemében. — Ti, magyarok, hátrább vagytok, mint ötszáz év előtt voltak a Hanza városok. Hiányzik az a harmadik tényező, a kereskedő, a ki tanul’, stb.

E leczkét Széchenyi nagy áhitattal végig hallgatja, s ravaszul felhívja ő herczegségét, legyen ő is tagja a pesti casinónak. Az mentegetődzik, hogy hiszen soha sincs ott. Széchenyi súly fektet a nevére. Végre a casino borpinczéjére, s ezzel a herczeg egy kedvencz témájára vive át ügyesen a beszédet, egy alapítandó borismertető és borkiviteli társulat eszméjével, sikerül neki megnyernyi azt a »nevet.« A herczeg egyúttal az ő bortügnökét is ajánlotta neki. Mikor kimegy tőle, ezt gondolja magában: »No, ezt hát megcsiptük!«

Ebédel Revitzkynél, a ki csupa kedélyességből kedves embereit (németül) Es-, vagy Ihr-nek szólítgatja. »C’est un homme d’un esprit fort médiocre, mais assez juste, qui parait être fort heureux, vivant dans un moment favorable, et doué d’un bonsens peu commun en Hongrie.«

Ferencz császár ama kedvencze jó hazafinak tartotta s szerezte tartani magát. Egy alkalommal Széchenyi előtt úgy nyilatkozván, hogy ő sok olyan dologra is gondol, a miről ,Ti oda lenn még álmodni sem mertek’, Széchenyi nyomban biztosította, hogy ő a maga részéről »mindent mer« gondolni és tervezni.

Hire jó, hogy a Hitelt Tolna és Torna-vármegyében elégették; Széchenyi nem hiszi. Teleki Ádám megtámadja a casinóban. „Hiába beszélsz nekem többé, — pedig jóakaród voltam’, stb. e. »Mit tettem?« kérdi Széchenyi. Ő: „Gyalázod hazádat. Minap is azt mondtad, hogy Pesten az esztendő fele részén át sárba, felerészén porba fulad az ember’ stb. e. A másik Teleki pedig, a József, valamivel később úgy nyilatkozik: „Mennyi jót tehetett volna az a Széchenyi, csak azt a Hitelt nem irta volna!‘ stb. e. S ily támadások nagy hatással vannak reá, mert nyomban ezeket

írja naplójába : »La Hongrie est morte. Minden rothadásra mutat.« — — »Minden, a mit ez ország felvirágoztatására kezdek, csak olyan, mi nthá egy holttetemet bebalzsamoznék !«

Majd ismét, május 18-án : »Sokan vannak az országban, a kik valami nagyot várnak tőlem. Akaratom ellen, csalódni fognak bennem !«

III.

De mi érdekelhette, mi lelkesíthette volna jobban a »Hitel« íróját, mint a Crescence glosszái ! Miként fogadta, miként ítélte meg azt a könyvet az, a kire főleg gondolt, mikor »honnunk szebb-lelkű asszonyinak« ajánlotta azt, s a kire gondolt, valahányszor »Szépeinket«, »a polgári erény s nemzetiség védangyalait« stb. tisztelete s szeretete leggyengédebb kifejezéseivel emlegeti benne.

Oly szerencsés helyzetben vagyunk, hogy eredeti forrásból, a »Hitel« német kiadása egy példányának részint széleire, részint sorai közt közbeszurva, részint betoldott külön lapokra írt jegyzetek nyomán közölhetjük az érdekes kritikát olvasóinkkal.

Nem csak a kezevonása, kissé hátradült betűkkel, hanem eszejárása is, igazán férfiasnak nevezhető, ha ugyan nem kicsinyítjük a nőiség egyik legkedvesebb mintaképét e bókka.

Előre fogjuk bocsátani azon helyeket, melyek helyesléséve találkoztak, s melyeket vagy veres krétával jelölt meg, vagy röviden »helyes«, »nagyon igaz«, »az életből merített«, »igen fontos« stb. e rokonszenves felkiáltásokkal kísért. Ilyenek p. o.

— — »mert minden nemesebb ember nemzete hátramaradtán pirul, s aljasodásán szenved ; mint viszont hazafiai előmenetelén örvend s azok boldogsága teljes megelégedéssel tölti be lelkét.«

— — »mikor több ezer holdnyi föld birtokosa csak egy forintról se tud bizonyos hitelt (hypothekát) adni s pénzben szűkölködik ; a tőkepénzes ellenben helyet alig találhat, honnan várhatna biztos kamatot vagy idővel a tőke rendes visszafizetését is,

sat. — Tegyük kezeinket sziveinkre s tagadjuk, ha merjük. Füleinket pedig dugjuk be azok előtt, kik nem is tudván jól, miről van szó, azt ordítják: maradjunk a réginél!«

— — »vegyük a bölcseségnek azon első mondását: »Ismerd meg magad«, s fejtsünk ki mindent, a mi vele összeköttetésben áll, s úgy fogjuk tapasztalni, hogy mindennapi foglalatosságinkban annak hasznát venni közönségesen elmulasztjuk.«

— — —

»Tőlünk függ minden, csak akarjuk. S nem lelki, testi s országbeli javaink dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásaink s hibáink nagylelkű elismerése, s azoknak férfias orvoslása. Annyi jó s nemes van bennünk, hogy a jónak mértéke könnyen levonja annak kised sulyát, a mi még hátra van.«

— — —

»Léleknek a testtel szoros egybehangzása tökéletes élet s megelégedés; azok teljes elválása halál. S csak az bírja igazán lelkét s testét jól, ki egyik s másiknak minden lehető eledelével bővelkedik.«

— — —

»S évek tűnése után virágozzék egy nemesb s felemeltebb Aera következésében a Haza, mint örömrre készült kert, melyben idegen a nyomorult, az ember méltósága szent, erény s ész a legszébb dísz. Honunk érdemes leányi, kiket ezen munkám szinte illet, legyetek ti segédei egy szébb, egy józanabb kezdetnek! Vezessétek Ti, mint valaha Spárta anyjai, fiaitokat az érdem s erény mezejére! Fejtsetek ki benne már gyenge koraikban minden szépre s nemesre vágyást sat. végig amaz idézetig: Jár számkivetetten az árva fiu, Dalt zengedez és a dala oly szomorú.«

— — —

»A mit bizonyos időben egy mező megteremhetne, de nem terem; s azon dolog, a mit egy ember elvégezhetne, de nem végez, minden időre el van veszve.« — —

»Mindenek felett pedig ne keresse a hátramaradást (a magyar gazda), a hibát másban, mert mással nem, — hanem inkább magában, mert magával parancsolhat.«

»Amit az ember átlátni s megismerni fáradság nélkül nem tud, azt közönségesen inkább azon oknak tulajdonítja, mely apáru fiura, mint valamely igazság, axiomakép ment át; mintsem annak józan s egészséges létét, vagy nem létét önjerejével vizsgálná meg; inkább a régi szokás göröngyös útján izzad élte fogytáig« stb.

Sok azért dicséri sajátját s a hazát, mert jobbat nem ismer, s régi előítéletek s megrögzött balvélemények közt lépett s élt a világban; s az ő hazaszeretete nem szebb s nemesb kútforrásból veszi eredetét, mint azon férj szerelme feleségéhez, ki azt mindaddig imádja, míg ő tetszik neki legjobban, ha pedig szebbet lát, mingyárt más után vágyódik,« stb.

»A Hit azon láncz, melyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval; a szó szentsége köti az uralkodót elválaszthatlanul hiv jobbagyihoz, s ezek tántoríthatlan hivsége alkotja a thronus rendíthetetlen erejét. Az igaz szó kútfeje a házassági boldogságnak, valódi becsület s cselekvények egyenességének, s így minden szerencsének.« —

»Azon fáradozásoknak, melyekkel a hiv hazafi éjenként foglalatoskodik, se vagyonát, se idejét, se egészségét a közjó előmozdítása végett nem kimélvén, midőn tán hazafiai azért még sárral is dobálják, — vagy azon jótevő felebarát csendes munkálódásának, melyek által az ügyefogyott s szívetörött nyomorultnak enyhítést, a kétségbeesettnek lélekerőt ad, bizonyosan van tanuja! —«

»A szó szentsége uralkodóban az, a mi Istenben a legszebb tökéletesség. — S nem a szó szentségén alapul-e házások közt a szerencse? Mert mily becse van oly hűségnek, melyet őrizni kell?« stb.

»A magyar ember nemzetisége egyenes, bátor s komoly férfiúi érzés a szó legtágasb értelmében, szabadság-imádás, hon legforróbb szeretete, s az élet kész elhagyása királyaért. Ezen alapul sajtáságunk, ez régi nemzeti szellemünk, s »becsültesd meg künn a magyar nevet« van szívünkbe bevésve,« stb.

»Nem hihetni, mily nagy hasznu azon igen egyszerű, természetes, s mégis oly ritka őszinte vallomás: »Ehhez én nem tudok, s így egészen másra bízom! Birtokosaink közt hány lenne dus, ha dolgai után soha se látott és sok fáradság helyett inkább mulatozott volna, stb.«

— »mert sokszor megbocsátna a közvélemény, hol a törvény halálra ítélni kénytelen; nem ritkán pedig a közvélemény nyom el egészen, hol a törvény felold.«

— »eltörülhetetlen törvény, akármilyen bölcs és hasznos volt is hozatalakor, előbb-utóbb minden bizonnyal kárt szül, vagy a jót akadályozza. — Ha törvényesen lehet alkotni, úgy annak rendiben törvényesen megint fel is lehet bontani, — a törvény változtatása s eltörlése sokszor szinte oly józan, bölcs és szükséges, mint a legjobb törvény hozása. — S ugyan gondoljuk-e, hogy több száz esztendő után sok változás nem fog történni? S jóváhagynák-e, ha utóink semmi javításokat nem tennének? A változhatlan törvényekről azt mondtam, hogy azokból jó soha, rossz pedig mindég folyhat, s így a szabadságnak inkább bilincsei mint alapjai,« stb.

»Az önkötelezés szabadsággal jár; s ha nem volna szabad önmagát megkötni, akkor lenne igazán vége a szabadságnak; mely csak akkor tűnik el, mikor idegen kéz köt meg.«

»A községért munkálódás lelkünket az önbecsérzésnek azon édes csendével tölti be, melynek végeztével magunk dolgainak vitele könnyűnek, minden egyéb foglalatosságok pedig mulatságosnak látszanak.«

Mindezeket a németajku lelkes magyar hölgy át- meg át- érezte, s helyeslése meg rokonszenve minden jeleivel kísérte. De legjobban el volt ragadtatva mégis a Végszó által, melyet épen »felülmulhatatlannak« nyilvánított.

— — »Jóakaróim száma kevesedni, rosszakaróimé nőni fog. — Lesznek ellenben, habár kevesen is, kik lelkeim és szándékom tisztaságát elismerendik. — Azok hajlandósága, lelkiismeretem csende s azon remény: »lesz egykor haszna munkálódásimnak«, minden jutalmam, sat. Csak azt teheti éltetemet előttem kedvessé, ha mostani már ugyis szép helyzetetésünkből mind magasabbra lépni kerestünk erőt magunkban, melyet bizonyára találunk is,« stb.

Crescence nem habozott ama »kevesek« közé sorakozni, kik törekvéseit méltányolják, s hozzáteszi, miként »hiven teljesített kötelesség öntudata az embert sorsa fölé emeli.«

De lássuk most azon helyeket is, melyek megrovását vonták magokra.

Ne hallgassuk el, hogy a fordítás gyarlóságait mindentűt észrevette, s néhol a legtalálóbb módon ki is igazította. Ne hallgassuk el, hogy a hányszor a szövegben a mi »Szépeink« (unsere Schönen) szerepelnek, e szót mindig kihuzta, s a mi asszonyainkkal (Frauen) helyettesítette. Hol a hasonlatok kissé halmozódnak, vagy a frázisok homályosakká válnak, úgy véli, hogy az ő felfogásának »nehézkessége« nem érheti utol őket. Szerfölött prosainak tartja p. o. az ilyet:

»Rossz kenyérrel, savanyu borral, hitvány baromfival, kemény hussal élni oly házban, melyben bűdös szag, számtalan szunyog, bolha, csimasz, csótány s egér van, füstölög a kályha, — vagy oly udvarban, hol sok a kutya, szám nélkül a lud, kacsa, tyúk; szűk csizma s nadrág, melyben nem léphetni, ostoba cseléd, süket szakács, sánta paripa, részeg kocsis, unalmas társalkodás,« sat.

Mikor honfitársai egynémely hibáit tán nagyon is vastagon ecseteli, Crescence szigorubb censort óhajtana neki, mert ily »politikátlan« eljárással nem szerez magának barátokat, mig ellenségei »teljes joggal« fogják korholni érte. »Ugy vagyok meggyőződve«, így folytatja nyomban, hogy az ilyféle személyes-

nek vehető megtámadások a közügyre nézve is veszélyessé válhatnak« stb.

Tulzást lát abban is, mit a »bujósi« hazafiakról s bizonyos »hátsó ajtócskákrol« mond, melyeken a közjóra kívánt bármily áldozat elöl sokan kisurranni szoktak stb.

Több mint feleslegesnek tartja pedig az ilyféle ellenvetésnek csak megemlítését is, mint:

»S mily jussal mondhatja a szerző mindezeket, ki bizta rá; minket tán vezetni akar? sat. Ő bizonyosan mellékes czélt vágy elérni, s nagylelkű állításai egyedül kifüggesztett czégér, mely által a lágyvelejűeket mystificálja, midőn magában nevet, s önhasznát lesi, stb.«

Ezt a megrovást, gondolom, a legszívesebben elviselhette a szerző; kivált midőn pár sorral előbb a »legnemesebb gondolatok kal« érdemelte ki bírálója tetszését. A hol azt mondja többi közt:

— »egy becsületes embert csak az boldogíthat vénülő korában, ha férfi ideje férfias munkálódásai által megérdemlé s előre sejdíti, hogy hazafiai lelkesebb része valaha, ha ő többé nincs, s minden irigységnek s megsértett önszeretetnek vége, — hamvai felett azt fogja rebegni: Itt a föld igazán nemes csontokat, igazán becsületes hazafit borít!« stb.

Utoljára hagytuk, mint a legjavát, azokat, miket Crescence a magából tett hozzá.

Már ama lelkes dedicatióban is, mely az Előszót megelőzi, talált javítani valót.

Széchenyi azt mondja a haza leányainak: »Ti — a kised nevendéket — jó polgárrá nevelitek.« Crescence: »Nem csak jó polgárrá, hanem jó erkölcsű emberré is!«

Ott, a hol egy hazafinak éjjel-nappal pihenést nem ismerő fáradozásairól beszél, (135. lap, német k. 128.) e szép sorral egészíti ki a mondottakat:

»Jót tenni magával és másokkal kötelességeink buzgó teljesítése által, ez foglalhatja földi rendeltetésünknek, melyet On hűségesen betölt!«

Ott, a hol nemzeti érzület varázsáról beszél, s Marathont és Thermopylét emlegeti, (163—159. l.) ily betoldást találunk:

»Itt a legnagyobb eredetiség a legdusabb fantáziával párosul. Átalában ez a magasztos eszme igen sok genialitással van előadva. Többnyire azt állítják, hogy eredetiség önként következik a genialitásból, s ez viszont föltételezi azt, hogy a véle felruházott ember a természettől magasb lelki erővel van megáldva, mint a többi emberek. Vajha ez a jó szellem a mi kedves hazánkat előbbre vezesse! Vajha általa minden szív az igazságért, becsületért, tetterő- és bátorságért, szóval egy magasabb föllendülésért lelkesüljön s új életre ébredjen! Oh, akkor bizonytal egy szép jövőnek nézünk elébe, s a mi drága Magyarországnk egykor még minden más népek fölött fog tündökölni.«

Mikor aztán a nemzetiség fötényezőjére, a honi nyelv fontosságára kerül a sor (171—168. l.) a magyar nyelvet nem bíró lelkes hölgy így elmélkedik:

»Biz úgy! Hogy mennyire fontos és nélkülözhetetlen a nemzeti nyelv, azt mondani sem kell. Átalában, ki ne látná be, mily szent kötelessége minden egyesnek, hogy a közjó iránt érdeklődjék, s hogy a magyarnak létele és fennállhatása végett épen a jelen időpontban főleg a patriotismusra van szükség. De, sajnos, hogy ennek belátása magában még nem elég hazánk felvirágoztatására. Igaz ugyan, hogy hátramaradásunk beismerése első lépés a javulásra; de hogy igazi komoly javulás állhasson be, mulhatlanul szükséges, hogy minden hazafi az ország felvirágzását gátló akadályokat szintoly nemes buzgalommal igyekezzék elhárítani, mint a mélyen tisztelt szerző.«

Majd franczia szólalomokkal találkozunk egészen a Széchenyi modorában. P. o. : *A tous les coeurs bien faits, que la patrie est chère! — Vagy: Reunion est force; divison, est faiblesse!*

Széchenyi azt mondja: »Eledel nélkül sem állat, sem növény rem élhet, úgy az ember sem. Eledel kell testének, — — fejének, — — végre szívének« stb.

Crescence főleg az utóbbira, a szív ápolására fektet súlyt. Szerinte ez ad mindenbe életet, lelket; mert »a szív az a nap, mely benső világunkat megmelegíti és megvilágítja; s ha ez egyszer megvonja tőlünk fénysugarait, akkor semmi sem sikerülhet többé s kihal belőlünk minden hit! (237—248. l.)

Mikor elleneit »megdicséri«, hogy nem engedik magokat általa vezetetni, mivelhogy ők »több észbeli erőt éreznek magokban«, s aztán biztatja, hogy »ne is menjenek senki mögött, de a legnemesbek mellett, vagy előttük is, csak rajta!« (250—258. l.) — erre Crescense el nem hallgathatja, hogy ez már »tuzzott ön-megtagadás«! s így folytatja: »Az ön célja e munkával, melyben oly sok jó foglaltatik, nemde az, hogy az emberiség közjává fáradhatatlanul előbbre mozdítsa? Nos azt kérdem hát, miként lehetne befolyás és vezérlés nélkül bármi jót is eszközölni?? Különben is csak egy őrült teheti azt, hogy megvesse a jó tanácsot. Ez a passus tehát helytelen, sőt ellenmondásban is áll a többivel.«

Jó szive nyilván félreértette vele az apostrofban rejlő ironiát!

»A tudatlan«, mondja Széchenyi (258—268. l.) »a mindég idehaza ülő ráesküdne, hogy a külföld minket csudálva irigyel«, stb. — — »A tudományosb ellenben elismeri civilisáltabb országok elsőségeit, azokban tartózkodik, honját kerüli«, stb. — — »forduljon meg a világ akkor, ha mi már nem leszünk többé.«

Erre Crescense, iskolai olvasottságát véve elő, Cicerót idézi, a ki azt mondja: »csak a győztest illeti meg a koszoru«. »De Ön,« így folytatja az alkalmazást, »Ön már most is teljes joggal elmondhatja:

Si je n' ai une couronne,
C' est la fortune qui la donne.«

S tovább szövi: »Il suffit de la meriter. Car la Hongrie vous doit actuellement en partie (mily óvatosan kerüli a tulajdonságát!) sa formation et sa consideration. Fejezze ön be a nagy munkát. A gondviselés önt magasbra helyezé, mint millió embertársait: használja fel tehetségeit a jóra. Hazánknak ön által kell felemelkednie. Önnek kell a kedélyeket s a különböző nézeteket egy közös reformatióra összeegyeztetni. Én segítségére leszek önnek, s magam is érdemet akarok szerezni a szeretett hazáért. Ez az a frigy, melyet kész vagyok önnel megkötni életem fogytáig. Ebben célzt érni a legszebb s a legnagyobb jutalom lenne mindkettőnkre??? — Ugy majd a legkésőbb utókor hálás érzülettel fogja önt dicsőíteni; tisztelettel fogják önt emlegetni, s

egymáshoz így szólanak: „A tizenkilencedik század elején egy igazán nemes honfi megtért hazájába, s önmagának elszánt nagylelkű feláldozásával honfitársaiért, halhatatlanná lőn. Elnevezték őtet a haza atyjának, előmozdítója volt a tudománynak, feltaláló, ujtító stb. stb. Széles ismereteinél fogva s vallásos hazaszeretettől lelkesítve, véghezvitte ezt meg ezt stb. stb. (Hosszu sora az etct-nak.) Itt egy egész bibliothekát fognak felsorolni! s magára vállalta azt, a mi legnehezebb feladat volt, egy ország ujjaalakítását, mindenkitől félreismerve, meg nem értve, csak egyetlen egy barátjától (barátnőjétől) gyámolítva, végre sikerült lankadatlan kitarásával legyőznie az irigységet, mely oly sokáig üldözte!” — Így akarom, hogy beszéljenek egykor Önről. Minden becsületes szívből örökké kell élnie az Ön emlékének!

Végül még bocsánatot kér nyíltszívűségeért, s fölteszi, hogy mint igazi jó barát, a legjobb szándoku észrevételekért, ha sértők volnának is (!?), nem fog megneheztelni.

De még nem fogy ki a buzdításból. A Vég szóhoz neki is van egy zárszava. Ebből is igtassunk ide pár gyöngyszemet.

»Igen! Emeljük fel hazánkat a nevezetes országok sorába!! De hogy ez sikerüljön, mindenkinek hozzá kell járulni. Egy napot sem szabad elmulasztanunk, a nélkül, hogy a nagy feladaton valamit ne lendítsünk. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy az isteni gondviselésnek tetszett Önt állítani élére a mi szeretett nemzetünknek. Önnek adományozta az isteni ihlet sugarát, hogy Ön legyen Magyarország jótevője, nemtője, a ki a szunnyadó lágymelleg hazafiakat felébressze, némi lelket öntsön beléjük, s a gyengének erőt, a gyámoltalannak tanácsot adjon. Igenis! kötelességünk annyit tenni, a mennyit tehetünk, s nem hagyni elrozdásodni a bennünk rejlő tehetséget. Ugy nyugodtan be is várhatjuk jutalmát törekvésünknek, mely erőt, tevékenységet s kötelesség érzetet szül. De nem elég a kezdet, a további fejleménynek kell minket kielégíteni. Kövesse Ön tehát szép hivatását. Az önnemesítés még nem elég; magasabbra utal Önnek rendeltetése, sokkal magasabbra! Önnek honfitársait kell tökéletesbíteni, s a bennök rejlő jó tulajdonokat kifejtetni s egyenként érvényre emelni. Ez Önnek élete feladata!«

Igazam van-e, ha a Crescence nevet a Laurák, a Beatricék sorába emelem, s hazánk egén jó csillagzatként látom ragyogni? ! (V. ö. 77—107 l.)

Bizonnyal megérdemelte e nő azt a szép emléket, melyet utóbb férje végrendelete egy pontjában állított neki :

»Helyezzék hű élettársam, jobb felem, tiszteletreméltó feleségem tetemeit hamvaim mellé. Mert ő vala az, ki már akkor is felfogta nagyobbszerű eszméimet: szolgálni a hont, mikor — — alig volt egy hő kedély is, mely megértett s méltatott volna. — — Ő volt az, kinek szép lelkéből mindig erőt és szilárdságot merítettem. — — Ő volt végre az, kiben a legmagasztosabb germán költőnek asszonyi ideálját felleltem, mely szerint nem pipere- és divathajhászat, vagy éppen politikába beleavatkozás és a pártok feltüzesítése — — a hölgynek magasb tisztje; de csak úgy felel meg magas hivatásának, csak azáltal lesz a mennyei lakosok legremekebb műve, ha valamint a férj szabadságért vív, úgy küzd az asszony illemért: — — Ő lesz végre az, jól tudom, ki, habár az egész világ is elhagy, hűn és bennem bizva, rólam nem kételkedve, fog állni mellettem.« (Május 16. 1843.) 153.

IV.

Már most arra kell kérnem szíves olvasómat, lépjen be velem egy szellemi léghajóba, hisz agondolat egy szemfény« mint Toldi költője mondja: emelkedjünk fel kissé magasabbra, s felülről tartsunk egy kis szemlét egyszerre egy évtized eseményei felett. Lássuk, a részletek szorosabb vizsgálata nélkül, mi történt 1830-tól 1840-ig nálunk s mi történt a külföldön.

1830.

Januárban a *Hitel* kikerül a censor kezei alul, kinek hivatalos aggályait s becületes véleményét az ily nemben első műről már fentebb ismertettük. Februárban megjelen s terjedni kezd a munka. Hatása tűzhez hasonlít, melyet a Mózes égő túskebokrának, egy istenség nyilvánulásának néznek egyek, pusztító erejétől

félnek s elfojtani igyekeznek mások. Az, a ki a tüzet meggyújtotta, még nagyobb tervvel, s a bátor kezdet még merészebb folytatását önérzetesen *Világnak* fogja nevezni, mert úgy látja, hogy igen nagy még nálunk a sötétség, s világítani kell.

Alkotásai közül az első három már sikerült: a *lóverseny*, az *akadémia*, a *casino*. Megelégedve még egyikkel sincs; hogy is lenne, a ki mindig előbbre, mindig jobbra törekszik! A *Duna* képezi hazánk életerét: ezt kell hatalmunkba keríteni, nyügeitől felszabadítani, le a Fekete tengerig hajózhatóvá tenni. Első *dunai útja* ezen év június—október hó napjaira esik. Hogy elméjében már a Béga- és Ferencz-csatorna, valamint a *Tisza szabályozása* is megfordul, az könnyen sejthető. Nem késhetünk ez útja érdekes részleteinél, sem a belgrádi pasánál, sem Omernél, s renegát társainál, sem a fekete tengeren, sem a Bosporusban, s Mahmud szultánnál, sem ennek a Balkánon inneni s túli birodalmában, többnyire lóháton tett útjánál, el se kísérhetjük Miloshoz, kivel barátságot köt, stb. stb.

Nektünk tovább kell sietnünk, s október 23-kán már Pozsonyban lennünk, hol szeptember 11-dike óta együtt van az országgyűlés.

Vegyük mégis résztvevő tudomásul, hogy Széchenyink ez útjában sokat szenvedett, erős lázba esett, a halál közellétét érzé, s szívében hordá mély szerelmi sebet, s mindig megújuló életuntságát. (L. alább: *Melancholia cz. a.*)

Az országgyűlés csak három hónapig tartott. Főeseménye, különösen a kormány szemében, a trónutód Ferdinánd főhg megkoronáztatása volt (Szept. 28.) Ezt megelőzőleg érdekes vitákat támasztott, s egyetmást az idő rövidege daczára is kivívnia sikerült. A Rendeknél még mindig a híres Nagy Pál szerepelt. Mellette Borsitzky, már felelős miniszteriumot sürgetett (szept. 18-ki kerületi ülésben), Deák Antal az országgyűlésnek, egy fejedelem elhunytá után, hat hónap alatt köteles összehívását kivitte,¹⁾ s Balogh János, Somssich Miklós, Ragályi és Bernáth versenyeznek a népszerűség babéraiért. A főrendeknél leginkább Wesselényi vonja

¹⁾ Ez voltakép csak az 1791. III. t. cz. újabb megerősítése volt.

magára, mint a Szólásszabadságnak, a Magyar nyelvnek, s minden alkotmányos jognak legmerészebb bajnoka, a közfigyelmet. A kormány által kívánt ujonczok, heves viták után, s csak zárt körben nyert kellő felvilágosítás folytán, ajánlottak meg. Az összes reformkérdések már előre is a legközelebbi országgyűlésre tekintetvén elnapoltaknak, itt Széchenyinek kevés teendője akadt. Részvétele a tárgyalásokban alig hagyott némi nyomokat. Különben Wesselényivel együtt már azzal is kivált, hogy ők ketten mindig magyarul szólaltak fel, bár akkor is már sokszor más-más szellemben. A Hitelt sokfélekép magyarázzák; leginkább leszólja azt Gents. Van, a ki olyan okos könyvnek tartja, hogy ezért nem hiszi Széchenyitől származhatónak. Egy rész kancsal szemmel néz reá, hogy persona grata akar lenni; más rész a somogyi főispánságra kandidálja, mit maga nem bánna, ha nyilván visszatudasíthatna.

Kisfaludy Károly halála (nov. 21.) — kiért Bécsben is sokat fáradott, — mint nemzeti veszteség, nagyon meghatja ¹⁾; Helmeczyt karolja fel, hogy ujság privilegiumot szerezhessen neki. Metternich sokat forgolódik uj honfitársai között, s Z. Melaniet nőül fogja venni. Mindezeket Széchenyi figyelemmel kíséri, de az országgyűlési tárgyalásokat nyilván unja; s örömeztőbb dolgozik a »Fő és Szív« cz. értekezésein, melyek azonban sokkal később láttak csak napvilágot. Már akkor is gyakran elhagyatva, elszigetelve látja magát, s hol egyik, hol másik pártnak ad igazat.

De a küleseményekre is veszünk egy futó pillantást.

A júliusi forradalom feldönté a Bourbonok trónját, s mozgásba hozta Európa-szerte az elméket. A lengyel forradalom is megindult, s mint Sz. naplójába jegyzi, »jól szervezettnek« látszott. Elég ok egy magyar országgyűlést, melyben mind a két mozgalom iránt élénk rokonszenvek nyilatkoznak, nem hagyni sokáig együtt!

Britannia nagy eseménye a katolikusok emancipatiója volt, mely még az előző évben nyert (Ápril 15.) szentesítést. Ezen évben halt meg IV. György, ki Széchenyinket még mint kormányó

¹⁾ Az ujdón akadémiának 500 frttal díjazott rendes tagja volt.

annyira megkedvelte, hogy szívesen szolgálatába fogadta volna ; trónra lépett IV. Vilmos ; kezdődtek az irlandi mozgalmak.

Ezen évbe esnek még új Görögország függetlenségének elismerése ; (London, febr. 3.) Belgium és Németalföld külön válása ; a braunschweigi hgnek elűzetése.

1831.

Ezen év eseményei hamarabb átpillantathatók, bár Széchenyit folytonos, lehet mondani lázas tevékenységben találjuk. Míg az akadémia megalakítását s kerékvágásba vezetését Döbrenteivel folytatja, míg, nagy öröme, Helmeczy megkapja s megindíthatja a Jelenkort, hírét veszi, hogy az »ifjú Eötvös« egy szindarabban »Fellegvári« név alatt parodizálni akarja. Ez sérti hiuságát, s még inkább felkölti aggályait nyilvános működésének, ha a közönség előtt nevetségessé tétetnék, lehető megszibbasztása iránt. E támadás vaklárma volt ; de annál hatalmasabb ellene támadt gr. Dessewffy Józsefben, ki a *Taglalatot* írta, s Hittelét a kritika minden fegyverével, a jó szándék és nemes érzület minden elismerése mellett is, kegyetlenül széttagolta. Legmelegebb tisztelőjéből, a ki ama »Szép példát« az 1828-diki országgyűlésen egy fenkölt ódával dicsőíté, ime legszigorúbb bírálója kerül ki, a ki minden gyengéjét, — következetlenségeit, zilált irmodorát, törvényeinkben járatlanságát, stb. — észreveszi s el nem hallgatja, mindamellet, hogy reá alkalmazza Shakespeare e szavait :

Szívembe önté lelkét nyelve tüzével.

Széchenyi kötelezve érezte magát reformterveit bővebben kifejteni, illetőleg a közönség előtt igazolni, s már írni kezdte *Reformját*, mely később *Stádium* cím alatt mintegy kész programot tartalmazott. De a *Taglalat* arra készíté, hogy előbb írja meg, s adja ki, mint feleletet erre, a *Világot*. E művét április 5-én kezdi sajtó alá adni, július 3-án fejezi be, s kiadja 3250 példányban. Hatása döntő volt, melyet sem a *Sas* recenziói, sem az álnévfű »Világ homálya,« Ponori Thewrewk szerény feltületes, sem végre Orosz éles, beható elleniratai (1832. januárban) legkevésbé sem birtak meggyengíteni.

Ezen év különben gyász-szegélylyel van krónikánkba beigtatva. A *cholera* éve volt ez. Széchenyink tevékenységét meggyéje veszi igénybe, s tartja izgékony kedélyét folytonos hullámzásban. Bármennyire óhajtja is sokszor a halált, annak ezt a nemét mégis nagyon visszasztitónak találja. Crescencéről semmit sem hallhat! Wesselényihez, kinek különben Bécsben már perbe fogatását tervezik, egy érdekes hosszú levelének másolata olvasható naplójában. (Aug. 26.) Ebben azon reményének ad kifejezést, hogy »épen az, mi az országot végveszélybe hozni látszik, előmenetelének legfőbb oka fog lenni, — hogy e panika vén Pédantainkat s rozsdás Rabulistáinkat felébredésre, concessiókra bírja« stb. e. »Nincs magamrul nagy ideám, de ha a többieknek, velünk egy rendüteknek, nyomorultságait átgondolom, ¹⁾ kezdek magamban bizni. Rajtad s rajtam a sor hazánkat boldogítani. Nem vesződöm én többé kirekesztőleg a Casinoval, Versenyfutással, stb., nagyobb tárgy van előttünk,« stb.

Októberben Károlyi György levélben értesíti, hogy a Klobusitzky házát ostromolta a csőcselék, s ez alkalommal egy zugprokátor ott találván az asztalon a Hitel egy példányát, annak némely helyeit tótul magyarázgatta a parasztoznak, hogy őket még jobban felingerelje. Az öreg Eötvös pedig czélzatosan terjesztette a Hitel ily forradalmi, lázító hatásának hírét.

E hó második felében Sz. már Pesten van, átnyujtja a Világ egy példányát a nádornak, a ki kinevezi Pest megye táblabirójának. A napot, melyen táblabirói, s egyuttal a városnál 100-as tanácstagai esküjét is leteszi, nov. 21-két, élete egyik »szép napjának« nevezi. ²⁾

Deczemb. 11. az akadémián indítványozza a Szótárt.

A szépítési bizottság elnökségére van kijelölve.

Mérey k. személynök és Somogym. főispánja lesz.

Külföldön, hova a cholera szintén elhatott, első sorban a lengyel fölkelés szomorú elnyomatását, Sebastiani híres szavát: *l'ordre régne a Varsovie, Capo d' Istrias erőszakos halálát, Russel*

¹⁾ A Cholera elől, a ki csak tehetta, sietett szebb vidékekre menekülni, stb.e.

²⁾ A városnál Kovátsy proponálta, 91 szavazatból 80-at kapott.

parlamentari reform-javaslatát, s a bádeni kamra szabadelvű férfianak, (Rottek, Welcker, Itzstein, Mittermaier) nálunk is nagy rokonszenvvel találkozott szereplését kell tudomásul vennünk.

1832.

Január 22-én Széchenyi átadja a Tudós-Társaság pénztárát. Pessimismusa nem hagyja el: »rothadás jeleit« véli érezni. A Károlyi ebédjén (29-én) egy poharat így köszönt fel: »Tiszta lélek tiszta szándék, akár siker, akár nem!« . . .

Februárban Záborszky Alajos kezd szerepelni, s rosz benyomást tesz Széchenyire, a ki aristocrata és democrata elvek összeütökésétől fél. Wesselényi mind határozottabban az utóbbi irányba tereltetvén, a két jó barát hidegülni kezd egymás iránt. Másrészt, az ó-conservatívek a Világot, s a Jelenkort, izgató iránya miatt, fenhargon korholják. Széchenyi, már ily korán is, elhagyatva látja magát: önérzetére, s tiszta szándékára hivatkozik. A casinóban próbát tesznek felolvasásokkal; de ezek unalmasok. A *Hid* eszméje szőnyegre kerül. Kezdi írni értekezését a *Magyar Színházról*.

Márczius havát a város kis krónikájában a szép Hagen színésznő neve tölti be. Az ifjuság zajong ellene, fityüli, tojással, hagymával dobálja, hogy megmutassa, miként itt a műzslést a mágnások nem fogják szabályozni. Wesselényi kiteszi magát mellette, párbaja lesz miatta. (Ápril 11-én). Mindez nem tetszik Széchenyinek.

Nem vett részt ama tömeges ovatióban sem, melylyel a megyék, a nádor vezetése alatt, Ferencz királyt uralkodása negyvenedik évfordulója alkalmából részesíték, mikor ezen atyai fejedelem a magyar ősi alkotmányról oly nagy elismeréssel, de egyúttal minden ujítási váagnak határozottan ellene nyilatkozott.

Mig harmadik művét, a *Stádiumot* készíti sajtó alá, majd az akadémiát félti, melytől első elnöke, Teleki elvétetett, a bécsi *udv.* kancelláriához tétetvén át, majd a casinót félti a sülyedéstől, megfogadja, hogy »soha lábát be nem teszi arra a helyre, ha legkisebb szenny tapad hozzá«; majd a *Hid* tervét félti az előleges nehéz-

ségektől, p. o. a város eddigi hidhaszontévére kárpótoltatása stb. e. apró kérdésektől. Mindez folytonos izgalomban tartja.

Hírek terjednek Wesselényi megmérgeztetéséről; Széchenyi nem az az ember, a ki ilyet közönnyel hallhatna. Ő maga is folyvást betegnek érzi magát. Hiuságát mélyen és méltán sérti, hogy a kormány egy második dunai kémútra Ferdinánd főhget küldi ki: Széchenyi, ha tetszik, csatlakozzék kíséretéhez!

Az *Állattenyésztő-Társulat* felhívása, gr. Károlyi Lajos aláírása mellett, szétküldetik. A *dunai gőzhajózási* vállalatra, nagy nehezen, 160,000 ftnyi tőke alá van írva.

A megyék készülnek, az okt. végére már egybehiva volt, de ismét elhalasztott »szervező« országgyűlésre. Barsmegye actiót kezd a papi javak ellen. Van a ki arra gondol, hogy Pest városa választaná meg Széchenyit országgyűlési képviselőjének. Metternich Bécsben úgy fogadja, »comme un homme sans consequence«, s külföldre szóló útilevele ellen, melyet sürget, ott nincs többé ellenvetés.

Augusztus 15-én végre indulhat. Szept. 2-án Ostendében, 5-én Londonban van. Ujabb ismeretségei közt ezúttal csak Clarcot, s a magyarbarát Bowringet említsük meg. Gazdag tanulmányokkal, »mint méh a virágporral«, tér meg deczember 2-án Czenkre, nem pihenni, hanem új működésre gyűjteni erőt. Deczember 19-én tartatik Pozsonyban az első kerületi ülés.

A külföld eseményeit pár ponttal jelezzük.

A lengyelek eltiporva, üldöztetve. Az olasz mozgalmak elnyomva. — Otto görög király lesz. — Angliában győz a parlamenti reform. Anglia segíti Hollandot; Franciaország segíti Belgiumot. — Braziliában Dom Pedro elűzi Dom Miguelt.

Az év halottai: az ifju Reichstadti herczeg, Göthe, Pereire.

1833.

A rég várt szervező országgyűlés nagyban foly. Külön országgyűlési ujság, a kormány ellenzése s a Rendek lanyha pártfogása folytán, nem jöhetvén létre, Kossuth Lajos könyomatu lapot ad ki, »Országgyűlési tudósítások« czíme alatt. Első száma 1832. decz. 17-én jelent meg.

A szokott előzetes kérdés: vajjon a királyi előadások, s ezek közt az Urbér, vagy az országos sérelmek és kívánatok vételessenek-e előbb tárgyalás alá? — a »junctim« (együttes fölterjesztés) elfogadásával kielégítő megoldást nyer.

A democrata eszméknek a felső táblánál Wesselényi a szószólója, kiben az országos ellenzék mintegy vezérét tiszteli. A nádor, ki az erdélyi főurat kezdetben »jövevénynek,« s így a magyar közügyekben illetéktelennek tekintette, kezdi belátni a mirabeau-i szónok jelentőségét. Ő felségénél is audientiára bocsáttatik, s ott egy könnyekkel fűszerezett, Széchenyi előtt nevetéségesnek látszó, — »kibékülési jelenete« van.

A Rendeknél, kiknek sorába csak később lép be az ifju Deák Ferencz, az idealismust Kölcsey, a philantropiát Bezerédj, a phrásist Balogh képviseli; Méreyt, az új személynököt, a Tágen botrány egészen kivieszi sodrából, helye nem sokára mással lesz betöltve; Somssich Pongrátz elpártolása nagy rést ütött az ellenzék soraiban: de ott vannak Klauzál, Beöthy, Palóczy, s a régi Nagy Pál!

Széchenyi mind e mozgalmaktól távolabb esik. Egyénisége hatalmasabb, jelleme önállóbb, látköre szélesebb, semhogy egyik pártnak is embere, vagyis eszköze lehessen. Ő a maga útján jár.

Majd felhábortja az alsóháziak zsarnoksága, kik zokon veszik, ha minden kérdésben vakul nem tart velük. Majd, a reversálisok kérdésében, a papok ellen nyilatkozván, »magával ragadja« hallgatóságát. Nagy vivmányként jegyzi fel ez alkalommal, hogy a nádor, a felsőháznál is, *szavazat alá* bocsátja a kérdést, s nem a »józanabb rész,« hanem az igazi »többség« akarata szerint mondja ki a végzést!

Végre belátva, hogy a mi itt történik, azt mások is el tudják végezni, elfogadja a nádor útján nyert megbízatást, s mint királyi biztos megy újra le az alsó Dunára. Hagyján, ha czélzatosan távolítják el, nehogy az ellenzékhez csatlakozva, ennek túlsúlyát nevelje: ama működési tér megfelel ambíciójának, hazafiságának. Elmegy július 8-án, s csak október 14-én látjuk őt viszont Pozsonyban. 19-én Metternichhel van értekezése.

November első napjaiban a »Stádium« a »közönség kezeibe jön« ; első példányait Ocskay püspök kapja meg, — a többieket azonban a censor Reseda »lefoglalja.«

Sz. egyre sürget, fárad, lótfut, itthon és Bécsben. »Én egy szebb aerát készíték elő a monarchiának« — írja decz. 6-án, — »s ők előszobáikban váratnak. J'en suis indigné, mais je le souffre!«

Végre, a *Hid* ügyében keresztül megy a közös fizetés elve, — azaz: rés van törve a nemesség adómentességén, s Széchenyi elégtülten megy ismét utazni Bajorországon át, Francia- és Angolországba, a Rajna vidékére, stb. Mindenütt hazai vállalatait sürgöli, s emelgeti európai színvonalra.

A bajor király, mint mindig, nyájasan fogadja, a »legjobb magyarnak« czímezgeti; de azért részvényt (a Duna-gőzhajózási vállalatra) nem ír alá. Lesz majd jobb szerencséje is.

Külföldön: A pápa, XVI. Gergely, reformokat kíván. Franciaországban Guizot kormányoz. Spanyolországban Krisztinók és Karlisták czivódnak egymással. Németországban a frankfurti merénylet a reactiót erősíti. Irlandot a Fehérek nyugtalanítják. O'Connel fényében.

1834.

A magyar országgyűlés az alatt egy szivemelő és egy leverő látványt nyujt. A nemesség által választott nemes urak, az alsóháznál, minden erejüket megfeszítik, hogy a földművelő nép anyagi jólétét s állását emeljék; míg viszont a kormány, Mária Therezíától és József császártól öröklött traditioit elhagyva, egy szükkeblű oligarchiának szolgál palástul, s lehetőleg ellenez oly reformokat, mik felett ma bármily pártszinezetű embernek csak mosolyognia kellene, p. o. az örökváltságot, stb. e.

A kormány hozza be az alkotmányos gyakorlatba a korteskedés mételvét, a nyers tömegeknek megyei gyűléseken az értelmiség ellen felhasználását. Kölcselyt, az országgyűlés diszét

virágát, megvéje ily pressio alatt visszahívja. Wesselényi Erdélybe megy, hogy az ottani országgyűlésen is folytassa, mint Udvarhelyszék követe, az alkotmányosság és szabadelvűség érdekében hatóságos működését, de a mely az udvari köröket mindinkább felingerelte ellene.

Széchenyi külföldi (Francia-, Angol- s Németországi) utjából, melyet főleg Dunánk érdekében tett, május 10-én ér Pozsonyba, hol a Tünde hajón fáklyás-zenével fogadják. Alig pihenhet; június 10-én lefelé indul, 15-én a Vaskapunál, 22-én ismét Mehadián van. Kezdi írni a *Pesti por és sár* cz. röpiratát.

Visszajöve azt találja, hogy »az ország és az országgyűlés elaludt.« (júl. 13. és aug. 1.) Nem aludt bizony, hanem az alkotás hangya-munkájába volt elmerülve. Földváry és Fáy az alatt Pesten vizik előre a Nemzeti Játékszin ügyét; Széchenyit, s rangsorsosít bosszantva azzal, hogy a nemzeti színházat a »poros kerepesi utra akarják építeni, nem pedig, mint ő szeretné, a szép Dunapartra. Szőnyegre jön az ügy a megye közgyűlésén, s Széchenyi itt is ovatiókban részesül.

August. 30-án ismét az Aldunára megy. Onnét ír a Jelenkor számára. Belátja, hogy ugyan »nagy és kemény fába vágta a fejszét.« Dolgozik szaggatva ismét a fennakadt Stádiumon is. December 17-én visszajő, s itt gr. Zichy Károly halála hírével lepik meg. Tanácskozások a Hid ügyében. Számítgatja a szavazatokat: mellette van 26 megye, ellene 10, bizonytalan 13. Legfélelmezből az öreg Cziráky ellenzése.

Évi szemlénket külföldről, az Abdel Kaderrel kötött nem igen tartós béke, Lafayette halála († máj. 21.) és a francia szocialista mozgalmak tudomásulvételével egészíthetjük ki.

1835.

Ezen év legnevezetesebb eseménye: Ferencz császár és király halála († márcz. 2.) reánk nézve csak egy krónikai adat fontosságával bír; kül- és belpolitikánkban semmi sem változott. Reviczky állását, az elhunyt fejedelem személyes kegyenczeét, mindenki tarthatatlannak hitte ugyan; de az utána következőktől,

akár alkotmányos, akár nemzeti fejlődés szempontjából, több jót alig várt valaki, rosszat méltán az ellenzék.

Ez év jelöli Wesselényi s társainak »nota« perbe fogatását s »ex contumacia« elítéltetését.

Széchenyi, ki ellen szintén titkos följelentések vannak, mindinkább elfordul Wesselényitől. kinek túlhevétől s demagóg irányától az ő békés reformja, az ő lassu ujjaalakítása sikerét félti. Egy nemzet- és alkotmányellenes »Provisorium« sok szép reményt eltiporhatna!

Az ő nagyrabecsült egyházi szónoka, s lelki orvosa: Albach is már »demagóg« lett. Felhők tornyosulnak a magyar égen.

Az országgyűlés, mely a már megkoronázott Ferdinánd királynak, »mint e néven *ötödiknek*« czíme meghatározásában, megmenti hazánk önállósága elvét, zárhatáridőt kap. Deák Ferencz felsőbbségét minden oldalról elismerik: Széchenyi is örömmel üdvözli s magának megnyerni igyekszik.

Az »országgyűlési tudósításokat« Kossuth Lajos határozott ellenzéki szellemben szerkeszti, s mint kéziratot küldi szét, becses forrását újabb történelmünk e szakánák.

A »Nemzeti színház« Pesten »ideiglenesnek« bár, a keresési uton, nagyban épül; egy, »a nemzet méltóságának megfelelőbb« telket, a Dunaparton, a nádor közbenjárására, Pest városa adományoz.

A gőzhajózási vállalat virágzásnak indul. Az Állattenyésztő társulat »*Országos gazdasági egyesületté*« alakul át.

Említsük még meg Széchenyinknek egy újabb aldunai utját, (szept. 27. oct 7.) 's Wirknerrel és az ifju István főherczeggel közelebbről való megismerkedését.

Temesmegye (a nov. 12-diki »elegyes ülésben«) indítványozza nagy hazánkfának koronaórré kijelöltetését, mely tiszteletet »érzékeny köszönete s minden *tisztrágytól* iment érzelmének kinyilatkoztatásával« hárit el, önérzetesen, magától. Erre a sokott kijelölés után, Szilassy József választatott meg. Több megye táblabírójává választja s arczképével ékesíti gyűléstermét. A Nyelv ügyében a Rendek a nádort közbenjárásra kéri fel. (decz. 12.)

Külföldről a Fieschi és Alibaud merényleteit Lajos Fülöp ellen jegyezzük fel.

Regensburgban épül a Walhalla.

Egünkön a Halley üstököse (szept. és octob.) látható.

1836.

Az országgyűlés hangya-szorgalommal dolgozik, sok részben sikertelen munkán is. A Szóllásszabadság ügyében, a főrendek az alsóháznak nem kevesebb mint tizennégy izenetét utasítják vissza. A sérelmek és kívánatok előlegesekre, illetőleg sürgős bekre, régiekre s ujabbakra osztályoztatnak. Ez utóbbiak közt legégetőbb Pest megyéé, a legujabb törvénytelen elfogatások s üldöztetések miatt.

Febr. 4-én tartja Széchenyi esküvőjét gr. Zichy Károly özvegyével, Seilern Crescence grófnővel.

Palóczy, a Rendek fáradságtalan jegyzője, febr. 24-én serleget, otthon megyéjétől arany-íróeszközt és díszkardot kap; márcz. 28-án pedig becikkelyeztetni kívánják érdemeit, de mit ő szerényen elhárít magától.

Az ujonczokat már az előző országgyűlés megajánlotta; a mostaninak egyéb adnivalója nem volt az adónál; s így a sérelmek orvoslását sem kívánhatta valami nagy nyomatékka: köszönni kelle azt a keveset is, a mit kapott, p. o. a márcz. 30-diki kir. választ, melyet Ferdinánd király, »mint e néven ötödik« először írt alá; vagy a márcz. 3-diki feliratot, melyet a nádor, mint az országgyűlés elnöke, először írt magyarul alá, stb. e. A hangulat különben, melyben e hosszadalmas országgyűlés május elején szétoszlott, daczára Ferdinánd király és hitvese személyes megjelenésének, elég nyomott volt.

Következett Reviczky fölmentése, s gróf Pálffy Fidél kineveztetése, a ki nevét a reactio minden rendszabályaihoz készségesen odaadta. Tárnok Eötvös, alkanczellár gr. Majláth, kamaranelnök gr. Keglevich Gábor lett. Cziráky országbiró és Apponyi Antal az arany-gyapjút kapták. Tagen kanonok, mintegy jutal-

mul a botrányért, melyet csinált, czímbetűző püspökké neveztetett.
Febr. 24. † Berzsenyi Dániel.

Csokonainak Debreczenben emlékoszlopot emelnek.

Wesselényit Maros-szék egy telekkel ajándékozza meg, melyen az egy »polgári iskolát« állit, hogy: »legyen iskolája a haza és törvényes fejedelem iránti buzgó és tántoríthatatlan hiveségnek.«

Széchenyi visszatérve hatodik aldujai utjáról (jun. — aug.) Kossuthnak, az irányában elkövetett »baklövések« folytán, jövőben nagy befolyást jósol. Kezdetben, mi tagadás, maga is lenézte . . . az egyszerű ujságíró! A baklövések alatt a »Törvényhatósági tudósításoknak« elnöki úton betiltatása, majd (a jövő évben) Kossuthnak, az ezzel még hiresebbé s daczosabbá válónak, elfogatása értendő.

Pyrker érsek a nemzetnek ajándékozza becses képtárát. (márcz. 12.) Gr. Károlyi Lajos 4000 pftnyi alapítványt tesz a gazdasági egyesületnél. Létrejön a *Magyar borismertető* egyesület.

Pest megye (Fáy, Földváry, stb.) lelkesen viszi előbbre a Színház ügyét, s óhajtvá bár a nagyobbat is, létesíti addig a kisebbet, mely esetleg majd »Conservatoriummá« válhatik.

A Gőzhajózási társaság, újabb részvények kibocsátásával, melyek már kapósak, alaptőkéjét egy millio pft-ra emeli.

A Nemzeti casino, a budai szintársulat fölségelésére 400 pftot, könyvtárára 1000 pftot, hangversenyeire, melyeket a művelt közönség ingyen élvez, 1000 pftot áldoz. Követnek ily példát, erejükhez mérten, a vidéki casinók is.

Említsük fel még, mint társadalmunk árnyoldalát, a híres Sobri, Milfait és Pap Andor rablóbandáját, mely a Dunán tuli megyéket nyugtalanítja.

Külföldről Napoleon straszburgi merényletével, az Orangisták, O'Connell, a gretna-greeni kovács, Rianzares, Narvaez, Espartero, Abdel Kader és Mehemet Ali neveikkel frissítsük fel emlékezetünket. Németországban, főleg Hesszenben, a politikai reactio uralkodik.

A halottak közt vannak Rouget de l'Isle, († jun. 26.) a frankfurti Rothschild († jul. 28.) s X-dik Károly († nov. 6), kinek

koronáztatásán Rheimsben, Széchenyi mint huszártiszt Eszterházy herczeg oldala mellett jelen volt.

1837.

A közérzület erősbödik, daczára egy szűkkeblü kormány represszióinak. Az ítélőszékek, nélkülözve minden erkölcsi bátorságot, felségsértés és hazaárulás bűnében marasztalják el az ifjúság néhány hevesb vérű tagját. Lovassy László és Lapsánczky tiz évi, Tormásy másfélévi nehéz börtönt kap, Lovassy Ferencz, a szolgálati fogság betudásával, szabadon bocsáttatik. E tényt a magyar lapok csak a pozsonyi német ujság után hozhatják nyilvánosságra.

Az erdélyi országgyűlés, (megnyitva april 18.) Esteri Ferdinánd, mint királyi biztos, a választott kancellár Nopcsa stb. vezérletök alatt, Szebenben tartja üléseit, s engedékenynek mutatkozik; nincs ott Wesselényi!

Kossuth a budai várkaszárnnyában fogva ül, s várja hűtlenségi pere kimenetelét.

Az egyletek nagy tevékenységet fejtenek ki. A pesti Nemzeti casino újabb 15 gőzhajózási részvényt vesz, osztalékot bár még nem nyujtót, a meglevő 15-hez, hangversenyekre s könyvtárára ismét 1000—1000 pftot, a hazai színészet emelésére 500 pftot áldoz. Ez utóbbira a szárd király nevét viselő huszárezred 250 pftot küld gr. Széchenyi Istvánhoz, a ki maga előre kibérli a 6. sz. páholyt.

A nemzeti színház egy »részvényes társaságnak« adatván át, Bajza igazgatósága alatt, végre aug. 22-én ünnepélyesen megnyitattik, Vörösmarty Árpád ébredése című alkalmi darabjával.

Széchenyi (szept. 10.) az akadémia tagjait, a közgyűlés után szokása szerint a casinóban megvendégelvén, a megjelentek közt vannak b. Sina és Clark Thierney is.

A pesti házak és telkek értéke emelésének egy érdekes adata, hogy a harminczad-utczában egy 89 négyszögölnyi ház hely 51,100 pfton adatott el.

Európa némely részeiben a cholera dühög, s hasonló jele-
netekre ad alkalmat, minők nálunk öt év előtt voltak. — A derék
Lajos Fülöpnek akad ismét orgyilkos támadója. (Meunier.) IV.
Vilmos angol király, Széchenyinek nagy kedvelője, meghal; (jún.
20.) Victoria trónra lép. A pyrenaei félsziget a polgárháboru csa-
pásai alatt nyög.

1838.

Szerencsétlen év: az *árriz* emléke van hozzá kötve. Már-
cius 8. és 9-dike közti éjjel megindult a Duna jege; csakhamar
fennakadt; és 12-én Buda, 13-án Pest nagy része víz alatt állott.
Legborzasztóbbak voltak a 14., 15. és 16-diki élmények Pesten;
egtöbbet szenvedett a Ferencváros, sok emberélet is esett áldo-
zatul, 2271 ház összedlöt, 827 megrongáltatott, s csak 1146 ma-
radt épen. Semmi előkészület, gyenge hatósági intézkedések: a
rémületet a vészharangok folytonos zugása csak fokozhatta. Sokat
tettek magánosok: maga a nádor és fia István példát adtak. Szé-
chenyinek aránylag csekély szerep jutott: egy gőzhajóval Csepelre
kelle rándulnia, élelmezési intézkedések végett; ő maga, mint ren-
desen, nagyon elégtelen volt magával. Ellenben senki sem vonta a
közfilyelmet annyira magára, mint b. Wesselényi Miklós, az üldö-
zött, kit többi közt koszorús költőnk Vörösmarty is egy versben
dicsőített. Népszerűsége délpontjára ért; még az Öst. Beobachter
is magasztalva emlegette.

A segélygyűjtésre itt a nádor, Bécsben a kancellár bizott-
ságot alakít, s az ország és a 'birodalom minden részeiből neve-
zetes összegek gyűlnek össze. Az általánosb európai részvétnek, a
népek testvérísülése ama megható jelenségének, melyre ujabban
Szeged veszedelme adott alkalmat, akkor még nem jött el ideje.
B. Sina maga 40,000 frtot adott. Ezért tán elnézhető neki, ha
igaz, — mit Széchenyi följegyez, — hogy Metternichnél és Ko-
lowrathnál házi (vagy háló) köntösében tett látogatást.

A derék pénzkirálynak Wodianerben vetélytársa támad, ki
a Hid építésre Renniet ajánlja Clarke helyett. E miatt egy kis
tétova. A szerződés végre Sinával 23 pontban, szept. 27-én a

nádor aláírásával, Végh Ignác ítélő mester ellenjegyzése mellett megkötött. Clarke költségvetése 350,520 font sterlingre szolt; Sina egy millio pft. alaptökének biztosítására kötelezte magát.

Említsük meg, hogy a Kisfaludy-társaság február 6-án tartja, Fáy András elnöklete alatt, első ünnepélyes közgyűlését, hogy Pesten egy kereskedelmi bank felállítása s Budán hajógyár terveztetik; hogy Ferdinánd királyunk, mint lombard-velencei király, Milanoban a Vaskoronával, szept. 6-án, megkoronáztatik; hogy két halottunkat gyászoljuk: Szepessy pécsi püspököt, és Kölcseyt; s végre, némi vigasztalásul, Pálffy kancellárnak fölmentetését, az arany gypjunak adományozása mellett (decz. 22.)

A szebeni országgyűlés, 11 havi működés után, ápril 4-dikén véget ér.

Ezt az egész évet Széchenyi, noha eszméi tért foglalnak, magára nézve kedvezőtlennek tartja, sokat bibelődik egészségével, népszerűsége csökkenését panaszolja, kedvetlenül még szokott akadémikus ebédjét is az évi közgyűléskor elhagyja, s végre naplójában ily — őszintének nem vehető — bizonyítványt állít ki magának: »Egész életem csupa ostobaság és következetlenség!« . . .

Angliában ünnepélyek, vigalmak, a szeretett Victoria királynő megkoronáztatása előtt és után, s csak az év vége felé komolyabbá váló radikál mozgalmak, éjszakai »gyújtó fáklák a londoni gyertyákhoz képest« foglalják el a kedélyeket. O'Connell, mint az ir nép Mózesé ünnepeltetik. Franciaország halottja Talleyrand, († máj. 17.) kinek neve, a Globe szerint, sokáig az áruulás és kétszínűség jelzéseül fog szolgálni. — A pyrenaei félszigeten a régi, szomorú állapotok: a spanyol cortesházban pofozkodási jelenetek, stb. e. — Németországban Kaszel és Hannover, majd a kölni érsek, kit a porosz király Mindenben fogva tart, vonják magokra figyelmünket.

Amerikában új hitfelekezet, a mormonoké, támad.

1839.

Évtizedünket kedvezőbb kilátások közt zárjuk be.

A közérdeklődés ismét az országgyűlés, illetőleg az azt megelőző választások felé fordul. Haladásnak kell jeleznünk a pártélet és fegyelem keletkezését, s a küzdőknek a szabadelvű és gunyképen maig fennálló »pecsovics« nevek alatt csoportosulását.

Széchenyi, ki mindig csak a reformot tartja szem előtt, s ezt minden kedvező széllel előbbre óhajtja vinni, helyét egyik pártnál sem leli: hol itt, hol ott látja haladásunknak akadályait.

Somssich helyét az alsóháznál Szerencsy, Czirákyét a felsőháznál Majláth foglalja el.

A »kibékülést« akkor is első sorban Deák Ferencznek kelle köszönni, a kinek jellemében feküdt: rendíthetetlen hazafiságot bölcs mérséklettel egyesíteni s ovakodni a szélsőségektől.

A még csak szervezkedő főrendi ellenzék soraiban gr. Batthyányi Lajos kezd tündökölni, szónoki tehetségre bár mögötte állva ugy a hevesb gr. Teleki Lászlónak, mint a szelidebb b. Eötvösnek. Az a felsőház különben most is főfeladatának ismeri, védbástyaúl szolgálni a kormánynak az alsóház támadásai ellen. Kéz alatt, s a nyilvánosságtól elvonva, jöttek aztán létre a compromissumok.

Egy »középpárt« akkor is már kedvencz eszméje volt Széchenyinek: Deákat, ki iránt bámulata mindinkább fokozódik, (nov. 20-án) komolyan felszólította egy olyannak alakítására, de a mi nek idejét ez nem látta elérkezettnek.

Az 1839/40-diki országgyűlés tüzetesb ismertetése nem lévén itt feladatunk, siessünk egy-két érdekesb adattal egészíteni ki s be is fejezni szemlénket. Közhasznu vállalataink sorában legfontosabb az első hazai, akkor »pestmegyei« takarékpénztár, mely egyesületi uton létrejő s Pestmegye decz. 15-iki közgyűlésén végleg megalakultnak nyilvánittatik. Üdvös működését a jövő év elején már megkezdette. Egy czimmel több derék Fáy Andrásunk nevének megörökítésére: Széchenyi ugy a kezdemény, mint a kivi-

tel egész érdemét neki engedé át.¹⁾ Ő maga az alatt a *gözmalom* létrehozatalára öszpontosítá erejét. A lisztipar jelentőségét nálunk felesleges fejtegetnem.

A nemzeti casinóban egy sajtósági visszaélés kap lábra: a tagsági díjak hátralékai fölérik az évi rendes kiadások egész összegét. (18,000 frton felül.) Könyvtárára és hangversenyeire azonban ismét a szokott összeget költi, s a nemzeti színházban külön páholyt bérel. Kolosvári társa mellesleg egy régi pénzek, ásványok s ritkaságok gyűjteményét alapítja.²⁾

A színházban nálunk Schodelné, Kolosvártt Déryné arat babérokát: amaz még csak hajnalán, ez már estéjén művészi pályájának.

Az akadémia tizedik közgyűlését tartja meg, nov. 16—25. s Deák Ferenczet és br. Eötvös Józsefet tiszteleti tagjaivá választja. A Kisfaludy-társaság is működik, s mellette egy Almanach-társaság is.

Az Árvizkönyv az év elején megjelen, első kötetét gyorsan követi egy második és harmadik. Műegylet alakul, s a honi szobrászat (Ferenczy) pártolására külön társulat, mely utóbbi Széchenyit hidegen hagyja: igényei magashak levén.

A Duna-gőzhajózási társaság ismét szaporítja részvényeit s kamaton felül 10°/_o osztalékot is ad.

Első vasutunk a lóvonatu pozsony-nagyszombati.

Deákat honfitársai Pozsonyban nagyszerű fáklyás-zenével tisztelik meg; (okt. 4.) az illir Gáj Lajost az udvar gyémánt-gyűrűvel tünteti ki.

¹⁾ Ezen intézet 39 évi működésének most jelent meg egy érdekes kimutatása. Álljon itt csak egy pár legjellemzőbb adat. Vagyona 1840-ben 68,000 pfrt. 1879-ben 64.470,000 frt. sz. Első osztalék 1847-ben 12 frt; utolsó 225 frt. Részvény értéke alapításkor (hazafiságból) 60 pfrt; most: 3,500 frt. Jótékony czélokra azóta adott k. sz. 460,000 frtot! — Mióta e sorok irattak, ujjabb örvendetes emelkedését kell tudomásul vennünk.

²⁾ Mindez eléggé megczáfolja az ujjabban lábrakapó elméletet, miszerint a casino első sorban csakis tagjai kényelmeit, a közczélokra való hazafias adakozásokat pedig semmi sorban sem volna hivatva előmozdítani.

Halottaink közt Széchenyi *Appelt és Puthont* fájlalja leginkább.

Külföldről, a minket is érintő gabna-törvény elleni mozgalmat Angliában, a spanyol trónkövetelő kiszorulását, Mahmut szultán halálát s Abdul Medzsid trónraléptét, Milos hg. leköszönését s a »Keleti kérdésnek« illetékes körökben szellőztetését vegyük jegyzékbe. Victoria királyné férjhez menetele Albert hghez el van határozva.

V.

Krónikánk, bár terjedelmesbbé nőtt, semmint óhajtottuk, oly sovány mégis, hogy némi kibővitést nemcsak eltűr, de szinte megkíván.

Sokan jellemezték már, többé-kevésbé találó vonásokkal. Széchenyit mint szónokot. Voltak, kik e minőséget egészen megtagadták tőle. Alkotmányos országban, hol a közügyek a közvélemény folytonos éber ellenőrködése alatt nyilvánosan tárgyaltnak, — tegyük hozzá, Magyarországon, s azon korban, mikor a sajtó a legszűkebb korlátok közé szorított, s így a szóbeli közlés kétszeres fontossággal bírt, s a mondott szó hatását az eleven képzelődésű ifjuság gyulékonyága még inkább fokozta: merő lehetlenség volna föltenni, hogy szónoki tehetség nélkül valaki nevezeteseb befolyást gyakorolhatott, vagy csak némi jelentőségre is vergődhetett volna.

Széchenyi épen az a szónok volt, a ki ama körnek, melyben mozgott s a kornak, melyben élt, legjobban kellett. Nagy tehetése mellett tanuskodik az, hogy oly izgató, s egészen a nagy közönség szájíze szerint beszélő szónokokat, minők akkor Wesselényi, Balog, stb. voltak, ellensúlyozni birt: nem csak fojtott lélekzettel hallgatták meg mindig, hanem bármily csekély kijelentését. — barátai és ellenfelei egyaránt, — szinte eseménynek nézték.

A hol Széchenyi beszélt, oda tódult, a ki csak hozzáférhetett; szavait felkapták, ismételték, magyarázgatták: vele emelkedtek, vele sirtak, nevettek, biztak és csüggedtek.

Csakhogy nála tettek előzték meg s kísérték a szót. A nap-tól nem látjuk a csillagokat: az ő érdemei fényétől elhomályosodtak szavai. Innét van, hogy a kik a tettek emberét látják s tisztelik benne, mit ki ne látna és tisztelne, — feledik, vagy csekélynek veszik azt, a mit szava hatalmával tett és moztatott.

Első beköszöntése az alsóháznál ¹⁾ kiolthatatlan betűkkel maradt a hálás utókor emlékébe beoltva, s történelmünk egyik legszebb lapjára bevésve. Csak pár szóból állott az, melyet oly körben mondott, melyben szólania joga sem volt. Ma, a ház elnöke, kiutasítaná, s nincs oly házszabály, a mely megengedje, hogy aki a gyűlésnek nem tagja, ott, bármi ürügy alatt is, szót emelhessen. Ama fényes jelenetnek ismétlődésétől tehát, midőn egy ismeretlen ifju mágnás, egy katonatiszt, az alsóház ülésében szót kér, csak azért, hogy egy egész évi jövedelmét a haza oltárára tehesse le, — többé már ez oknál fogva sem tarthatunk. De bár, a mai kor igényeinek megfelelőbb, szabályosabb modorban is, követné valamely becsvágyó ifju mágnásunk ama példát, s hasonló belépti díjat fizetne közpályája küszöbén: még ez bizonynyal nem volna elég arra, hogy a nemzet vezérének, mit mondjak, ujjáteremtőjének, egy korszak képviselőjének tekintse magát. De, a mit napjainkban, szónoki ihlettség és szónoki szerencse nélkül is, a sajtószabadság védelme alatt a könyv- és hirlap irodalom terén annyira mennyire pótolni lehetne, azt akkor, az előleges censura és utólagos repressio szomorú napjaiban, mikor még rendes napi lapok sem léteztek, semmikép sem lehetett volna elérni az élőszo varázsa nélkül.

Nem kevesbé csalódik az, a ki Széchenyi beszédeiről azt írta, hogy azok olvasva nagyobb hatást tettek, mint hallva. Széchenyi egész lényében, már külső megjelenésében is, oly eredeti alak volt, hogy sokat veszített az, a ki őt nem látta: nem csak hallani, hanem látni is kelle őt. Élénk arczjátéka, domboru keskeny homlokának mély redői, mintegy barázdái magvas eszméknek, a Dezewffy által megénekelt vastag szemöldök folytonos mozgása, melyet néha, mint egy bajuszt, ujjjaival szokott volt lesimitani, a

¹⁾ Első felszólalását a felsőházban, parlamenti értelemben vett »szízf beszédét« már említettem. 168. l.

szája körül játszó gunyosoly, melyet arcizmainak egy bizonyos állandó keserű vonása kísért, hangjának a meghatottság pillanataiban szinte elrekedése, s mindannak, a mit mondott, vagy a mit elhallgatott, közvetlensége, sajátságos, eredeti, soha előre be nem tanult, mindig rögtönzött, néha, mintegy szomszédjától kölcsönként szóval való kifejezése, illetőleg kitalálni hagyása, minden szabatoságnak s iskolás beosztásnak teljes mellőzése: sokszor a fenszóval gondolkozás benyomását tette hallgatóira; de mindig egy magasabb hatalom, — egy az emberi szivben rejlő isteni erő közellétét sejtette velök.

Az ülésekbe nagy táskákkal járt, melyekből, mihelyt helyét elfoglalta, egymásután rakosgatta ki a zöld asztalra iratait, íróeszközeit, leveleit: ez utóbbiak nagy részére, az unalmas vitatkozások alatt írta meg válaszait. Tőle nem követelték, hogy minden részletet figyelemmel kísérjen, hogy a tárgytól el ne térjen, hogy szorososan a kérdéshez szóljon, ne pedig, mint ő szeretett, a kérdés körül beszélgesse, addig a míg neki tetszett. Tudták, hogy valamint »nem ért reá« röviden írni, úgy röviden szólni sem ért reá. Hosszabb felszólalásai s gyakori ismétlésektől nem ment fejtegetései után, nem egyszer hallám tőle e phrásist: Ezeket pedig előre bocsátván... — Most jön még csak a java, gondoltuk, új lélekzetet véve magunkban: hát ez volt a conclusio. Mindig újra meglepett a már hallott tréfás végszó: »Ezeket előre bocsátván, — magamat a tekintetes Karok és Rendek további kegyességébe ajánlom.« Olykor még hozzátette, mint egy levél végén szokás: »maradván — alázatos szolgájok gróf Széchenyi István.«

Szintoly eredeti volt s néha mulattató, — egész magatartása, taglejtése, még öltözéke is. Magyar diszruhához pantalon, kardhoz esernyőt tán ő viselt először. Arra, hogy a czáfolatot meghallgassa, nem mindig tartotta kötelesnek magát. Egy pesti megyegyűlésen marasztalták, mikor már menőfélben volt, hogy Nyári akar neki felelni. »Kossuthot meghallgattam, felelt ő, fagyalt után nem eszem paczalt.« Úgy látszik, levelezéseit, s a külföldi hírlapok olvasását, nem csak időkimélésből hagyta a gyűlésekre, hanem azért, hogy magát ott nyugton ülésre kényszerítse. Ha dolga elfogyott, és ha mondandóit elmondotta, nehéz volt őt ott

visszatartani. Néha beszéd közben egyet fordulva, hirtelen elindult, mintha kifelé tartana. Tisztelettel hátráltunk, hogy utat nyissunk előtte; de nyomban visszafordult, mintha csak beszéde egy elejtett láncszemét kereste s találta volna meg, hogy folytassa s berekessze. Álló helyében veszteg maradni különben sem szokott, s mintegy ketreczbe zárt vadállat, tapogott ide-oda. Legeredetibb módon tudta adni a tapsok és helyeslések — soha sem őszinte — megvetését. Hirtelen kereket kötött, megakasztotta magát, kérdezve: nem mondott-e valami nagyon bolondot, mivel hogy annyira tetszik nekik. Ah, jött oly idő később, midőn nagyon is szívére vette, hogy honfitársai nem hallgatnak többé reá!

A régibb országgyűlésekről vajmi töredékes adataink vannak. Az igazi, törül metszett, hazafias szónoklatnak mennyi drága gyöngye veszett el örökre, s csak mintegy porrá törve, atómjaiban csillámlik fel itt-ott a reánk maradt gazdag örökségben: a nemzeti lételünket s alkotmányos jogainkat, legalább elyben biztosító, sarkalatos törvényeinkben. De a szervező 1832/6. évi országgyűlésnek, — hazánk e hosszú parlamentjének, — olyan krónikása akadt, kinek neve maga is megóvjá a feledéstől az akkor szerepelt nagy és kis embereket, kiknek nevezeteseb alkalmakkor mondott szavait, néha gyorsirói jegyzetek után, néha anélkül is, Kossuth Lajos örökíté meg az ő Országgyűlési tudósításaiban.

E becses kútforrás egy-két lapját tán nem lesz érdektelen Naplónk adataival megvilágítva újra szellőztetnünk.

1832. júniusban, mikor a nádor a Stádium kéziratát Dreschertől elvitette, elkeseredésében bár, s öngyilkossági gondolatoktól gyötörtetve, fölteszi magában, hogy »ujjhuzási politikát« — későbbi híres szavajárása! — nem fog követni.

»Dolgozom szorgalmatosan,« — ezeket jegyzi naplójába — »s dolgozom önérettel. Lenyesik szárnyaimat, lábaimon járok, levágják lábaimat, kezeimen fogok járni, s ha ezeket is kiszakítják, hason fogok mászni: csak használhassak!«

Mig a konzervatívek még a cholera-i zendülésekért is őt okozzák, az ő elveit az országban terjedő igazi »pestisnek« híresztelik, s túlérzékeny kedélyét az ő izgatásainak előbb-utóbb

bekövetkezendő gyászos következményeitől' való félelmökkel (Metu futurorum) igyekeznek betölteni; míg másrésről Wesselényit »magával ragadja a nagyravágyás ördöge,« s ez, ifjukori barátságok daczára, szemlátomást távolodik tőle: a még ismeretlen Kossuth naiv lelkesedéssel csügg rajta, gondosan följegyzí szavait, hirdeti dicsőségét.

1833. jan. 19-én a főrendeknél a magyar nyelv ügye volt napirenden, minek Széchenyi naplójában semmi nyoma, holott az az előtti és utáni napokról vannak érdekes jegyzetek; Kossuthnak tehát inkább az összbnyomásra, mint a dátumra nézve adhatunk hitelt, midőn ezeket írja:

»Wesselényi mázsás sentenciákkal teljes beszéde után, Széchenyi szólott. Beszédjét a szép gondolatok és szivrázó képzetek tömött massájának nevezem. Szóllott mint az alkalom, nemes lelkének felhevülése, s keblének istene készteté; azért gyakran eltért hevében, s ily beszédet, hacsak ő maga le nem írja, extractive sem lehet jegyezni. Beszéde a maga nemében hasonlíthatatlan gyönyörű volt, de nem tartozik azon osztályba, melyben a Wesselényié első helyen diszlik, u. m. a tömött, élénk, logikai rendszerű beszédek osztályába. Eleinte, ugymond, a nyelvre nézve anyagilkosok voltak, s mellére ütött, hogy ő ezt így hiszi, de tegyük utána, hogy: mea culpa; mert kevés éve csak, hogy nem csak a magyart nem, de ő nem látott nemzetet, pedig sokat látott, mely így tapodta volna lábbal legszentebb kincsét. Gyönyörű elmésséggel adta elő az anomaliák scandalosus cyclusát, hogy mi az országos tárgyakat otthon németül vitatjuk, itt magyarul szólnunk, fel diákul küldjük, ott németre fordítják, mert sokaktól kérnek tanácsot, kik se magyarul, se diákul nem tudnak, németül készítik a választ, nekünk diákra fordítva küldik le, mi ismét magyarul vitatjuk, stb. stb. Babeltornya ez!«

»Beszédjén szembetünőleg látszott a discursivus parlamenti angol szabás; hasonlít előadása Nagy Páléhoz, csakhogy gesticulatiója hevesebb, néha hangosan is összecsapja kezét. Legelől is mindjárt azt említvén, hogy kivánt volna mihamarább a propositiókba bemenni, hol első lépésnek tétetik, hogy adózó

népünkön segítsünk ; neki minden nap, minden hét, minden hónap kinos, mely távolabbra teszi e forró kívánságának teljesítését.«

»Erre a nádor : Quae dominus Comes Széchenyi noto suo patriotico zelo protulit, procul dubio omnibus accepta sunt,« stb.

»Felel ismét Széchenyi, s mutogatja, hogy magyar ügymenet, minden rabulistaság nélkül, logikai következménye az eddigi előzménynek,« stb.

Tévedésben vannak, akik azt hiszik, hogy a nádor és Széchenyi közt a magyar nyelv miatt kellemetlen összettközések voltak. A nádor nemcsak a magyar közjogot kisujjában birta, hanem a magyar nyelvet is oly jól értette, hogy miatta akár az egész tárgyalás ezen a nyelven folyhatott volna, s ő képes volt minden szóra, sőt czélzásra is, elnöki jogainál fogva, saját szempontjából mindig alapos megjegyzéseit, esetleg rendreutasításait megtenni. Téved Wirkner, mikor Széchenyi első magyar felszóllalását, még az 1825-diki országgyűlésen, ily elnöki megrovás alá esettnek, s a katonai szolgálatról való lemondása közvetlen okának lenni állítja. Később látni fogjuk, mily loyális módon igyekezett a nádor a nemzet jogos kívánatait, saját nyelvének diplomatikaivá tételére nézve, előmozdítani, s mily hálás elismeréssel fogadta ezt különösen Széchenyi.

Az ismertetett beszéd, naplónk szerint, 21-én lehetett mondva. Másra aligha vonatkozhatik e sora : »Ich, passable Rede mit grossem Applaus, — über ungrische Sprache, etc.«

22-én Széchenyi a királyi előadások mellett emelt szólt, tehát az ellenzékttől eltérő szavazattal. Kossuth 25-ről jelenti ezt. »Széchenyi« — így szól a jelentés, — »hosszabb beszédben kívánja : bémenni a Propositionókba, félretéve a principiumot s theoriát, a sérelmekre aztán, előbb az Urbarium stb. Nevetnek az urak ? Bár sirnának, jobb szeretném. A paraszt három pad között földön ül. Ne toljuk másra a hibát. stb.«

Az országgyűlési költségeket akkor még, tudjuk, a parasztnak kellett viselnie ; ez anomáliának még továbbra is fentartását némelyek azzal vélték igazolhatni, hogy ugysis a paraszt javára, t. i. az urbáriumon, dolgoznak, noha e munka eredménye később a szabadelvű követeléseket épen nem elégíté ki. Erre vonat-

koznak Széchenyinek Kossuth által idézett további szavai. »Azt sokszor láttam, hogy a halászoknak előre fizetnek azért, a mit tán foghatnak ; de azt sohasem láttam, hogy ha már előbb hálót vetettek s azt üresen huzták ki, ezért valaki fizetett volna. Ha azt akarjuk, hogy a paraszt fizesse a diurnumokat, végezzük inkább most előre, míg jó reménység fejében reá állhat a fizetésre, nem pedig, ha egyszer meglátja, hogy semmit se kapott.«

Kossuth e beszédet is »oly drága ritkaságok gyűjteményéhez hasonlítja, mely összevissza hányva hever egy teremben, de így elszórtan is nagy értéket képvisel.«

Az országgyűlési költségeknek különben »szabad ajánlás utján« a nemesség által viselését az azon orsz. gy. 44. t.-cz. kimondotta.

Február 9-én Széchenyi csak annyit ír magáról, hogy »többször és jól beszélt.« Wesselényi ellenben, szerinte, »rabulistaságával« sokat árt az ügynek. Napirenden a királyi előadások iránti vizsontizenet volt. Vita támadt, többi közt, a choleraanak fel vagy nem emlegetése s egyes, akkor fontosnak tartott, phrasisok felett. Széchenyi beszédéből, mindig Kossuth tolla nyomán, jegyezzünk fel pár töredéket. »A kegyelemkenyere« (Ez a kormánynak szól) »bár sokan meghíztak is rajta, az egész hazának igen silány, sovány koszt volt eddiglen. — Casselben három napig disputáltak, vajjon az asszonyoknak van-e joguk a karzaton megjelenni, s 34 vokssal igennel dőlt el a kérdés. Mi ezt nevetjük. De a külföld nem fog-e minket nevetni, ha a felett disputálunk, megemlitsük-e a cholérát vagy nem? — Vagy a só dolga? Ez épen olyan, mintha valakinek nem volna se háza, se kenyere, se asztala, s azt állítanánk, hogy annak jóllétére első fundamentum a sőtartó.«

E beszéd utóhatása alatt Széchenyi ezeket írja naplójába : »Minden hitelemet elvesztettem, — mivel hogy szolgálai módon nem tartok mindig és mindenben a rendekkel.« (T. i. az alsóházzal.)

Február 20-án (Széchenyi szerint 21-én) nevezetes ülés volt ismét a magyar nyelv ügyében a főrendeknél. Wesselényi »férfias hátorságu beszéde« után, Szepessy püspök szólott, aztán Széchenyi, még pedig ezuttal, mint Kossuth látható örömmel közli, a

rendek mellett. Ne mellőzzük ez érdekes töredékeket, mik e napra ritka fénysugarat vetnek.

»Ha valakinek azt mondja a nagy természet: neked meg kell haldod; azon semmi consilium többé nem segít. Viszont egy nemzet, ha a maga erejét érzi, s szándékában magát eltökéli, úgy mint én, a ki inkább magyarul halok, mint másképp éljek, — az természeti jussait, minden ellenzés daczára is, gyakorolni fogja.«

»Két osztálybul áll az emberi nem. Egyik az, a mely stagnál, másik, mely a korrall előre megy. Kérdem, ki háborgatja fel a viz csendét, az-e, a ki folyini hagyja, vagy az, a ki erőszakkal feltartóztatja? kérdem, ki akarja a természet rendét felforgatni: az-e, a ki máról holnapra, s holnapról holnaputánra előbbre lép? vagy a ki felkiált: idő, állj meg, ne haladj! . . . Galilei. Fulton.«

»A Corpus Jurist lefordítani?« (Ezt némelyek nehézségül hordták fel) — »Azt is lehet. — Nem nagyobb idővesztés-e latin törvényt hozni, s aztán lefordítani? — S a bécsi kormányférfiak? (kik, mint mondaték, a mi kedvünkért soha sem fognak magyarul megtanulni!) »kérdem, miért ne? — És valóban, mért ne lehetne tőlük megkivánni, hogy nemzeti erőnk jövődjö kifejlődéséről szólva, a monarchia egyik felerészének a nyelvét tudják? Fájdalom, bizony azt igenis tudják, hogy kellessék a magyarból mentül többet kifacsarni; de nyelvét megtanulni, még nem jutott eszökbe! . . .«

»Legyen bár nem a természet sugallása, legyen bolondság, a mit kívánunk, de mi szívszakadva kívánjuk, s ki azt tőlünk elragadná, az egy résznek legszentebbjét ragadván el, ne várja aztán, hogy barátjai legyünk.«

»Azt mondják: veszedelmes, mert majd nagyon kifejlődik a magyar. Igaz, kifejlődik, de az nem lehet egy szeretett kormánynál akadály. Ép, egészséges, erős oroszlánal barátságban lenni nem veszély; de egy beteggel, ki megromlott gyomra miatt sokszor roskedvü, igenis. Amaz, úgy tartom, mindenesetre jobb alliance.«

»Végre, bár a papucskormánynak nem barátja, mégis felhossa az asszonyok, özvegyek jogait is.« (kik t. i. latinul nem tudván, jogaik egy részét nem élvezhetik.) »Árpád apánk kiho-

zott ugyan minket Ázsiából, de egyik lábunk, úgy látszik, még ott maradt. ◀

›Egy negyedét sem mondta el azoknak, miket elmondani szándékozott. (Hangos tetszés. —)◀

A nagy hatású beszédre Alagovics zágrábi püspök válaszolt, s oly tulzásokra engedte magát ragadtatni, hogy az elnöklő nádor megintését vonta magára.

Széchenyi rögtön felel, hivatkozik arra, hogy február 11-én ő is dorgálást kapott, s azt hallgatva fogadta; de mástól, mint az elnöktől, e terebben intést nem fogad el.

Alagovics, meg nem adva magát, oda vág: *Amicus personae, inimicus causae.*

Széchenyi e szóra égfelé emelt kézzel: ›De én bizom a magyarok istenében, hogy mind a mellett is a magyar nyelvnek s nemzetnek egy szebb reggel hajnala fog felvirradni!◀

Wesselényi szót kér, minthogy azt hiszi, inkább őt illeti a felelet. A nádornak kell ismét közbeszólni, s lecsillapítani a habokat. Széchenyi szellemében szólt még gr. Zichy Károly is, Vas m. adminisztratora; de a többség, hiába, ellenők volt.

Nevezetes viták voltak arról, mit akkor *vallásügynek* neveztek; nagyon távol esvén még akkor a protestánsok az általok méltán követelt teljes egyenlőségtől. E vitáknak, a főrendek s a püspökök makacs ellenzése miatt, eredménye nem lett. Széchenyinek ily alkalmakkor tett szabadelvű, emelkedett szellemű nyilatkozataira lesz még alkalmunk visszatérni.

Különböző alkalmakkal hol az ellenzékkal tartott, hol tőle függetlenül, de a kormányhoz sem szegődve, nyilatkozott.

Deák Ferencz ama nevezetes mondása, az augusztus 27-diki ülésben, miszerint: ›nem a fejedelem ad a nemzetnek jussokat, hanem a nemzet ad a fejedelemnek: mert a nemzet minden jussoknak forrása◀ bizonyval egy Széchenyinek is egészen lelke mélyéből volt merítve. Hisz ő vette szokásba már ekkor a nemzetet, s ennek törvényes képviselőjét, az országgyűlést ›Fenséges◀, vagy ›Felséges Haza◀ czimével szólítani meg. Ilyenkor melle kiszélesedett, homloka felderült, szeme a napba nézett, mint ama fejedelmi madár, mely a Széchenyiek czimerében látható. Azt a port ellen-

ben, melyet az olcsó népszerűség után kapkodó demagógok fölverték, sehogy sem birta megizlelni, azt minden alkalommal lerázta magáról. Leghatározottabban visszautasította magától az »otromba« túlzásokat a nemzetiség kérdésében, s azoknak, a kiket magunkhoz »édesgetni« kellene, tapintatlan s erőszakos eszközökkel való elhidegenítését.

Ide igtatjuk, ismét Kossuth tudósításai nyomán, az e tárgyban 1835. november 30-án mondott nagy beszéde lényegét.

»A régi időkre visszatekintve, úgy tapasztaljuk, hogy Magyarország, úgy valamint a többi nemzetek, a középkor kifejlése után, műveltségét azon két kuforrásból merítette, mely közös, leggazdagabb s azon időben ugyszólván egyedüli volt, t. i. a deák és görög műveltség kuforrásaiból. Más nemzetek azonban ezeket csak minta gyanánt használták, melyhez nemzeti műveltségöket, saját nemzetiségök veszélye nélkül idomítanak, s így, bár most is a görög és latin classikusok után indulnak, egyenlő lépéssel nemzetiségök is kifejlődött. De a magyar a mintát nem mintának használta, hanem vérébe szivta át. Rajtunk van a Nemesis vaskeze, hogy nyelvünket, melylyel a honszeretet össze van kötve, természet adta helyéből kivettetni engedték. Mert nem csak hogy 1790 ótai törekedésünk által a régi lánczokból kivergődni nem tudtunk, de annyira ment a dolog, hogy a legjobb magyarok is bonafide kételkednek, miként lehetne nálunk most a magyar nyelvet mások csorbitása nélkül behoznunk. Hazánkban a magyarokon kívül négy főtörzsök lakik: tót, német, oláh és görög.*) S azok, mik a nyelv végett itt-ott történtek, őket ellenünk felingerelték. Én nem is tudok otrombább methodust, mint midőn saját természetünket erővel másokra akarjuk rátolni, a kiket magunkhoz édesgetnünk kellene, azokat izetlen keserü eszközökkel nógatják, siker nélkül, igazságtalanul. De másrésről az is csak igaztalanság, hogy a szegény magyar, a ki édes hazánkat kivéve, széles e világon sehol se találta, még itt sem léphetett azon pályára, melyet természet és isten tűzött ki számára, t. i. hogy sajátja szerint fejtsse ki

*) A görög alatt akkor a ráczot értették. A németek szétszórttan lakván, külön nemzetiségi igényekkel csak egyes helyhatóságokban léptek fel.

magát. Ha törvény által azt mondanók, hogy ama külön nyelvű törzsökök adják fel nyelvüket, s mindazt, a mi szívbe oltva van, mindenkinek a ki nem korcs, hogy váljanak meg mindattól, a mitől becsületes ember csak életével válhat meg: ez valóban nem csak fonák, de tyrannus törvény is lenne. Mit kívánok azonban én, és mit kívánnak a Rendek? Nem egyebet annál, hogy Magyarországhban magyar legyen a hivatalos nyelv, de a családi szent és érinthetlen körbe nem avatkoznak. A ki többet kíván, az a természeti jogokat támadja meg; a ki kevesebbet, az megfélemedezett, hogy a magyarnak csak itt van egyedüli hazája« . . .

»A német, a tót, mennyi rokonra talál a széles világon! Még a görögnek is újra világít, az oláhnak is van saját művelődési focusa; csak a magyar az a szerencsétlen, a ki bár érzi, mily varázs fekszik abban, mondhatni: ezt a szépet, ezt a nagyot nemzetem tette, az a dicső az én nemzeti műveltségem forrásaiból származott'; s mégis 43 évi küzdés után sem tudta magáévá tenni azt, a mi Istentől nyert természetes sajátja. Sőt valljuk meg őszintén, ezen Resolútióban valóságos hátralökés foglaltatik, s nem közeledés a nemzetiség magas céljához.¹⁾ Pedig bátra kimondom, erről a becsületes ember csak a halálban mondhat le: itt a lélek kényszerítés alá nem jöhet, hogy önmagát megtagadja. Nálam legalább embernek, bárminő koronát viseljen is fején, lelkemre hatása soha sem volt, soha sem lesz. Bezárhat, fejemet veheti; de lelkemet le nem alázhatja: azt, hogy magyar lenni megszünjek, nem teheti. Nyelvemet Istentől vettem s azt csak Istennek adom vissza a halálban. — — Az Izenetek, a törvénynek anyagai, magyarul készítették, s magyar textus után készül a törvény is. Tehát már az is nagy anomália, hogy a magyar izenetből deák felírást kell készítenünk, mert minden kitétel megnyit veszt a fordítás által eredeti sajátosságából, azt kiki tudja, ha

¹⁾ Az 1805: 4. t. cz. §-a a királyhoz intézendő felírásokat, csak a netaláni félreértések elkerülése végett (ad anteventendos dubios verborum sensus) rendelte két nyelven, u. m. latin és magyar nyelven szerkesztetni. A sérelmes resolutio ellenben világosan kimondja, hogy kétség esetében a latin szöveg dönt, (pro dirimente habeatur) s így csakugyan egy hátra lépés lett volna.

a philológiában csak kevésé is jártas. A Rendek tehát logice a felirást is magyarul készíthetnék ; de előttök állott az 1805-diki törv. cz. s ez bármennyire ellenkezzék is a dolgok természetével, törvény marad, s azt tiszteletben tartják s korlátaihoz szorosan alkalmazkodnak. De többet, mint a mennyivel szorosan tartoznak, haladásuk elébe rémül, akadályul állítani nem lehet,« stb.

A nádor erre észrevételeket tesz, s arra figyelmezteti a gyűlést, hogy a nemzetiséget nem egyedül a nyelv teszi ki. A nemzetiség — mondja többi közt, — minden nemzetnél nagy becsben van és méltán is ; de ne feledjük, hogy az oly egész, mely sok ágak összefonásából alakult, s ezek közé tartozik ugyan a nyelv, de tartoznak a polgári institutiók is : azért, épen a nemzetiség miatt is vigyáznunk kell, hogy ne tegyünk a nyelvért olyat, mi az institutiókat sértené, stb. e.

A nádor, a vitatkozások e stadiumában, el is vállalta a közbenjárói szerepet a magyar nyelv ügyében, felment Bécsbe, s kielégítő eredménnyel tért onnét vissza, de a mely csak a jövő év február havában jutott tudomásra, s nagy hálaára kötelezte le íranta az ország rendeit.

Azalatt Széchenyinek még egyszer nyílt alkalma a mondotaknak részint ismétlésével, részint kibővítésével is, december 29-én, szabatosan fejezni ki álláspontját. Nevét ez időben az országgyűlési tudósítások írója mindenkor csupa nagy betűkkel iratja. Zokon vették sokan, hogy az ország akkori hivatalos nyelvét a Rendek holt nyelvnek nevezték. »Akármint forgasam is a geografiát, deák nemzetre sehol sem akadok. S ez így levén, bárminő elsőbbséggel birjon is a holt nyelv az élő felett, előbb-utóbb mégis csak engednie kellend. — — A fordítás, philologice is bajos dolog, s a legcsillapultabb ember is alig fogja tudni ugyanazon egy gondolatot több nyelven egyformán jól előadni ; közdolgok körüli munkálódásainkban pedig, mely pályán néha a legmelegebb fölhevülést mellőzni nem lehet, sőt nem is kívánatos, sokféle nyelvünkkel valóságos bábeli zavart okozunk.« stb. — — Felel aztán Kukovics püspöknek, a ki a horvát nemzetiség kifejtése végett (!) a deák nyelv szükséges voltát vitatá ; felel, már némi keserőséggel, a rosnyói magyar püspöknek,

s tiltakozik azon föltevés ellen, hogy ő bárminő kényszerítésnek szószólója lenne. »Ha arról volna szó,« így végzi, »hogy Horvát- vagy Tórországot nemzetisége kifejtésében akadályozzuk, ahhoz soha nem járulhatnánk. De van a szláv fajnak tere Archangeltől Dalmátiáig, míg a szegény magyar csak a mi négy folyóink közé szorult. Ne gátolják tehát ők is, nem valamely nemzeti, hanem egy holt nyelvhez való ragaszkodásukkal a mi nemzetiségünk fejlődését. Foederatív rendszerben lehet tizenkét nyelv is egymás mellett a magánosok viszonyaiban; de egynek kell lenni mindig a kapcsolati köznyelvnek, s ez a magyar korona alatt csakis a magyar lehet.« Ezt akarják a Rendek, s azért izenetöket pártolja.

Hasonló lelkesedéssel szólalnak fel mellette gr. Vay Ábrahám, és hg. Odescalchi; de Prényi és Orczy a támadható visszahatás miatt, ellene vannak.

Széchenyi közbeszól, s azon aggályára, hogy négy millió magyart, ha nem vigyázunk, nemzetisége elvesztése fenyegeti, megjegyzi, hogy ha ez ellen csak a deák nyelv tudásában keres garantiát, akkor halálát bizonyosnak tekintheti, s jobb mindjárt eleve- nen a sirba fekdnie.

Gr. Cziráky, mint elnök, védelmére kel az aradi főispánnak, s annak szavait magyarázza, mit Széchenyi, nemes hevében, ismét félbeszakít, s e phrasisát: a magyar nyelv előmozdítását mindnyájan akarjuk, csak abban van a különbség — így egészíti ki: »hogy az akaratot bottal senkinek fejébe verni nem lehet. Igaz ugyan, hogy a bottal kergetett agár nem fogja el a nyulat; de biz a lebilincselte agár még kevésbé.«

Miután Bedekovics még loyálisan köszönetet mondott a mármarosai főispánnak azért, hogy a horvátokat testvéreknek nevezé, a többség ez egyszer a rendek fölterjesztését elfogadta.

E vitát megelőzőleg, mondotta volt, nov. 24-én, Nagy Pál amaz ismeretes szárnyas szavát: »Nem tanulunk, nem akarunk tudni deákul. Nem akarunk, s vége! Tán kényszeríteni fog reá a kormány, s katonái fegyvert szegezve (s itt a puskával célzás mozdulatát utánozta tollával) egyenként kérdenek bennünket: Scisne latine?« A tudósító szerint több perczig tartó hangos

kaczajt, tombolást, s leirhatatlan lelkesedést idézett elő ezen merőben eredeti szónoki fogás.¹⁾

A történetírónak, kinek mi csak töredékekkel szolgálunk, bajt szerezhet, hogy Széchenyi naplóiban sem a november 30-diki, sem a december 29-diki ülésekről valami följegyzésre méltóbb adatot nem fog találni. Az előbbi datum alatt ennyi áll: »Csak magam beszélek energiával a magyar nyelv mellett.«

Féltek Bécsben attól, a mit ott magyar propagandának neveztek. Itthon pedig, a személyes szabadság és a szólásszabadság égető megsértéseivel ingerelték fel a hazafiakat, s még szigorubb rendszabályoknak is kilátásba helyezésével szitották a rosز hangulatot az országgyűlésen. Nehezítették Széchenyi állását.

A december 29-diki ülésről a Naplóban csak ennyi van: »Ülés. Cziráky elnök. Én egynehányat jól megczibáltam.«

Másnap Széchenyi a Hid ügyében Pestre utazott.

Az akkori nehéz körülmények közt, anyagi haladásunkra, szellemi téren pedig nemzetiségünkre fektette a fősúlyt, s e vívmányoknak az alkotmányos jogok iránti féltékenységet, nem mondjuk szívesen, hanem kénytelenségből, de mindenesetre helyes számításal, alája rendelte.

Ebben tért el Deáktól, s még inkább Wesselényitől.

Ő fájlalta, hogy ezek elhagyják; ezek meghidegültek iránta, hogy őket elhagyta.

Megy az ugynevezett csárdába, ott hideg képekkel fogadják, elfordulnak tőle. Deáktól kér időt, hogy vele egyszer beszélhessen; ez hátat fordít neki s azt feleli, hogy bizony nem ér reá. Wesselényi az ő »siralomházi létele« felett elbuslakodva, végrendeletet készít, melynek egyik pontját, egy magasb leánynevelő intézetre szánt 60,000 frtos hagyatékát, volt barátjának, Széchenyinek pártfogásába ajánlja. »Meg fog halni,« úgy sejti, tőle már mitsem várva Széchenyi is, »vagy párbajban, vagy hörtönben, vagy örültek házában!« (Ápril 10—12.)

¹⁾ Megemlíti azt Csengery is a Szónokok könyvében.

Ily kínos hányattatások között az öt részint hallgató, részint nyilván ért szemrehányások ellenében Sz. »lelkiesmérete tisztaságában« keres vigaszt, »mely nélkül« ugymond, »helyzete igazán borzasztó volna!»

Hátha a nádort hódítaná egészen magához, s használná fel hazafias céljai elérésére? . . . Az ápril 13-diki gyűlésben mondott nevezetes beszéde, melyet alább nem mellőzhetünk, ez eszme kifolyása.

Előtte való napon írta be naplójába mintegy szíverősítésül, Virág ez ismeretes versét.

Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen.

VI.

Nem mellőzhetjük az 1833²/₆-diki országgyűlésnek még egy-két jellemzőbb mozzanatát.

Legtöbbször került napirendre s tartotta izgalomban a kedélyeket a *Szólásszabadság* ügye. A Wesselényi neve, úgy mint híres atyjáét éneklé meg Berzsenyi, e napokban igazán »rettenetes vala és imádott!» Mentől inkább üldözték, annál bátrabban támadta meg a kormányt, kimélve mindig ovatosan ő felsége »szent és sérthetetlen személyét.« Szathmármegye gyűlésén az Örökváltság ügyében, a kormányt közvetlen nem is érdeklő e nagykérdésben, egy olyan beszédet mondott, melynek tartalmát ugyan hiven visszaadni senki sem tudta, de a Fama nagyítva és torzítva hordta széjjel az országban. A szegény paraszt nép zsirja szivásáról, s esetleg az urak ellen fellázíthatásáról volt valami szó. Ezért hűtlenségi, ugynevezett Notapert indítottak ellene. Barsmegye követe pedig, Balogh János, az 1835. június 22-diki kerületi ülésben azokat, miket Wesselényi mondott volt, magáévá tette: a következetesség úgy hozta magával, hogy hát ő ellene is ugyanazon bünvádi eljárás indíttassék meg.

A Rendek, főleg Deák, azt vitatták, hogy a főbenjáró »hűtlenség« vétkét szóval elkövetni nem is lehet, s a ki gyűlésben valami helytelent mond, annak ott rögtön széksértési keresettel kell megtoroltatnia. Kétfelé osztak pedig a vélemények a sérelem

orvoslása módjára nézve. Egyik rész, velők Deák, erélyes felirással akarta a trón előtt kifejtetni a nemzet jogait; másik, Nagy indítványára, a nádor közbenjárásához folyamodott. Mindkettőnek akadályai voltak. Felirat a királyhoz csak úgy mehetett, ha a felsőház is hozzájárult, ez pedig egészen a kormány befolyása alatt állván, hozzájárulását természetesen megtagadta. Méltán emelé ki többi közt Fáy András, akkor Pestmegyének a visszahívott Péchy helyett ujonnan választott követe, azon anomáliát, hogy az egész alsóháznak, az ország összes törvényhatóságai e hivatalos képviselőjének, kevesebb joga van, mint megbízói bármelyikének; mert minden megyének meg volt az a joga, hogy feliratot intézhessen az uralkodóhoz, míg az alsóház ezt csak akkor tehetette, ha a főrendek megengedték. Egy helyhatóság tehetette ezt saját keblebeli többsége kívánatára; az alsóház, egyhangu határozat alapján sem tehetette. A másik módnak, a nádori közbenjárásnak, akadályja a nádor határozott ellenzésében fektűt: ő oly ügynek, mely meggyőződésével ellenkezett, nem akarván szószólója lenni. Azon okoskodás helyességét, hogy a legnagyobb polgári bünt, a melynek esetleg fej- és jószágvesztés lehet vala a büntetése, egykét elejtett szóval elkövetni alig lehet, e higgadt gondolkodású államférfi is belátta ugyan; s ő abban, a mit az illetők ellen vádul felhoztak, inkább a lázítás, vagyis a közbéke megzavarásának kísérletét látta, melynek alapos vagy alaptalan volta felett ítélni, szerinte, majd csak a bíróság feladata lesz, ő felségénél levén azon kívül még a megkegyelmezési jog is.

26 megye a felírás, 21 a mediatio mellett volt, mikor a kérdés július 6-án a főrendekhez került.

Széchenyi naplójában e napról ezeket olvassuk:

»6-án Conferentia W. ügyében. Középutat proponálok. Főherczeg kér, hagyjak fel azzal! Én magam vagyok pro, és Jeszenák.«

»Ülés. Csak magam szóllok a rendek mellett. Mivel hogy nem volt szabad egy középutat (Medium terminum) javasolnom. Libertas votorum? hahaha! — A főherczeg betömi a számat, mikor a delatiókról akarok beszélni . . . Mindenféle sophismák. Beszédem voutatott volt. Jeszenák elakadt. . . »Az ellenfél — több

ügyességü.« Én többi közt: »A kormányt összekeverik a Felség szent személyével . . . Hogy kell tehát szólni? A felsőbbség? a miniszterek? vagy mi?« — —

Étöredéket egészítsük ki a Kossuthországgyűlési tudósításaiból.

»Ha tekintetbe vesszük«, így beszélt Széchenyi, »kivált egy időtől, mióta nemzetünk tán szebb életre virul, miben sokan veszedelmes pezsgőséget képzelnek, én pedig a legszebb reményeket látom, ha tekintetbe vesszük, hogy vannak esetek, hol sokan a szabadsággal élni nem tudva, mert élni tudni nem kis mesterség, nemcsak szóval, de tettekkel is oly kicsapongásokra fakadnak, melyek hallatára minden igaz hazafit a legszorongóbb érzés fogja el, még egy lépéssel tovább, mint például minő esetek tisztujításokon történtek, s minden békeszerető ember inkább bárhol másutt mint nálunk lesz kész felütni sátorát, mert, mondom, még egy lépéssel tovább s anarchia közepében vagyunk: tehát elejét venni, ha még lehet, az anarchiának, a törvényhozás legelső kötelességei közé tartozik. Bármi sok jót tett légyen is valamely törvényhozás, ha anarchiától óvta meg a nemzetet, ennél jobbat, a nemzetre s emberiségre nézve dicsőbbet véghez nem vihetett. Más oldalról lelkiismeretem kényszerít egy más képet is állítani előnkbe. Mai nap-ság, midőn a közvélemény oly fegyver, melynek előbb-utóbb semmi sem lesz képes ellentállani, hol a nyilvánosság paizsa alatt az indulatok hevesb harczából is tisztán és diadalmasan lép ki az igazság, hogyan lehessen valakinek szabadon szólni, ha hetek, hónapok multán, mikor figyelmünk már más tárgyakra fordult, emlékezetünk megfogyatkozott, mikor már minden kitétel egészen más színben tűnhet fel, s Isten előtt senki sem mondhatja, hogy szórul szóra mindenre emlékezik, ha mondom, hetek, hónapok mulva investigatio alá vonatunk, büntetésre kerestetünk, — nem is tudom, mit mondjak, mert látom, hogy sokan a kormányt a király legszentebb személyével összekeverik, minisztert, vagy tanácsosokat említsek-e?« . . .

Az elnöklő nádor e helyen félbeszakítja, s hivatkozva az ülés elején is tett figyelmeztetésére, megint, hogy a tárgynál maradjon, stb.

Erre Széchenyi rövidebbre szorítva előadását, kijelenti, hogy »törvényeinkben sem azon kört, melyen belől hűtlenségi vád emel-

hető, sem azon módokat, melyek szerint valakit hetek, hónapok mulva is investigatio alá vonni lehetne, elegendően kitűzötteknek nem találja. «*»Elveimhez, miket számtalanszor irtam s mondtam, hiv maradván, azoknak s magamnak soha ellent mondani nem fogok. Mig tehát szorosb törvényes ellátás nincs, ha egyik fél via facti cselekszik, azt sérelemnek tartom, s ennek orvoslására egyéb módom most nem levén, a Rendekkel kezet fogok.«*

E szavak után, mint a tudósító hozzá teszi, a szokatlanul számos auditorium hangos éljenekbe tört ki.

A nádor hosszabb beszédben fejtegeté az ő alkotmányos tanait. Ott, a hol (mint nálunk is) polgári szabadság van, szabad mindent beszélni, mi az erkölcsiséggel, polgártársaink jussaival s a közbátorsággal nem ellenkezik. De e szabadsággal sokan vissza is élnek. Hivatkozik a históriára: A Sanior pars uralmának előnyeit fejtegeti, s hogy a licentia után mindig despotismus következett. A Hűtlenséget azonban ő is kemény kifejezésnek tartja, s a fenforgó vétségeket inkább *crimen perturbationis pacis publicae* névvel jelölné, stb. e.

A vége természetesen az volt, hogy az alsóház kívánatát a főrendek visszautasították.

A nádor a maga nézeteit a kormány felelősségéről, nem sokára (jul. 16-án, Széchenyi távollétében) még világosabban kifejtette. *»Bizonyos idő óta«* ugymond, *»fejedelem és kormány között különbség kezd tétetni. Már Verbőczy megmondta, quod Regimen et Imperium est apud solum principem, s elődeink is, a kik mindenkor dicsőségnek tartották, hogy egyedül a fejedelemtől függenek, gondosan ovakodtak olyasmit felállítani, a miből az következnék, hogy a fejedelmen kívül más befolyás is van a kormányzatban. És bölcsen is cselekedtek, mert nagyon kételkedem, hogy az a surrogatum, mely ezen elvnek helyébe állítottott, s a divatba hozatni kezdett megkülömböztetés hazánk javát előmozdíthatná. Én tehát, constitutióink szelleménél fogva: in pertractationibus publicis semper de principe esse loquendum, non de regimine, et istam differentiam non esse faciendam censeo. 1)*

1) Kossuth után mi is jellemzőbbnek tartjuk a nádor saját szavait, eredeti latin szövegében hagyni meg. A közügyek tárgyalásánál, szerinte

A Rendek három hét mulva megcsinálták magoknál a többséget a felirat elejtése, s a nádori közbenjárás kikérése mellett; de arra csakhamar meg is kapták a nádor tagadó válaszát. Viszszatértek tehát ismét a felírásra. Széchenyi ekkor is távol, Pesten volt, s a városi apró pártokkal, Méreyvel, Kolbékkel, küzködött, jó sikerrel. A nádorral nem akarta a barátságot elrontani. Volt reá oka. Mit Wesselényi ront, azt ugy gondolá, neki kell majd helyrehoznia: az ellenzék csak akadályozni tud, de alkotni nem.

Említettem Széchenyinek, ily czélzat által sugallott, nevezetes beszédét, melyet az országgyűlés vége felé, ápril 13-án mondott. Sokszor idézett hiteles forrásom után meg kell most ismertetnem annak szövegét.

A bangulat mindinkább elmérgesedett; az ellenzéknek sok nemes buzgalma, fáradozása kárba veszett. Utoljára akart még egy alkalmat, vagy alkotmányunk egy újabb biztosítékának megszerzésére, vagy a kormány iránti bizalmatlanságának nyomatékos kifejezésére felhasználni. Az adó meg volt ajánlva. Elég törvény levén arra, hogy országgyűlést minden harmadik évben tartani kell, önként értetődött, hogy az adó csakis e törvényes határidőig tekinthető megajánlottnak. De ezt az ellenzék, a határnap megjelölésével, még világosabban is ki akarta fejezni, mit a kormánypárt, s a főrendek, természetesen ismét elleneztek.

A főrendnél e kérdés (Non ultra —) napirendre kerülvén, a tárnok és az országbiró túlloyális nyilatkozatai után Széchenyi kért szót, s hivatkozva évrázjaink tanuságára, miszerint sok jó törvényünk van, de a mely sokszor meg nem tartatott, nem csodálkozik azon, hogy a KK. és RR. nem mintha a kormányt most gyengének s magokat erősbnek képzelnék, hanem épen azért, mert kormányunk oly loyális, amint tapasztaljuk, a sokszor meg nem tartatott törvénynek jövőre nagyobb garantiát igyekeznek szerezni. »A kormány emberei«, ugymond beszéde folytában, »s fájdá-

mindig csak a fejedelmet, s nem a kormányt szabad emlegetni. Ma ezért minden parlament elnöke szépen rendre utasitaná. Ő pedig ugy értette, hogy a király felsőbbségét egy magyar főúr is hódolva elismerheti, de már valami közbetolakodó miniserét nem. Különösen derogált ez az ő nádori állásának.

lom, magunk között is sokan, az ugynevezett magyarizmust, mintegy bélyegét a durvaságnak, gunyképen és sarcasmussal emlegették. S ugy látszik nekem, 1790 óta sokakban mintegy vetélkedénk, melyik része fortélyosabb, s ki tud némi előnyöket a másik felett kivívni. De az idő, hál' isten, megváltozott. Én magamat szintoly jó hazafinak tartom, mint akárki más, jobbnak bár nem, s ha kell tett, kell áldozat, magam elébe mást nem engedek. Én azonban a hazafiságot a szükségfeletti házsártosságban nem helyeztetem, s az örökös oppositiónak barátja nem vagyok. — Ha törvényben lenne azon biztosítás, melyet a KK. és Rk. megszerezni akarnak, sokat adnék érte. Mégis, miután ifjukoromnak szebb álmait, melyeknek valósulását sohasem reményeltem, teljesülni látom, miután új viradtát szemlélhetem a szegény nemzet életnapjának, látom a magyarnak magyar nemzetiségét ismét megállapíttatni, már csak azzal is, mit minap a *fenséges nádor* közbenvetésére kinyertünk, ¹⁾ *kiben majdan, ha e lépés következményei kifejlenek, még akkor is, midőn mi már rég hamvadni fogunk, a késő maradvék a magyar nemzet újjászületésének alkotóját fogja tisztelni:* (Éljenzések.) én valóban, valamint ha kitér a kormány a törvényes ösvényről, semmitől, még a hóhér pallosától sem tartva, tisztelettel s alázattal bár, de férfiasan ellene fogok az ily törvénytelenységnek dolgozni; ugy különben törvényes uramért s királyomért élni és halni kész vagyok. — Mindazok után, miket tapasztalánk, kérdem én, most van-e ideje bizalmatlanságot mutatni? Én azt mondom, nincs ideje, s szólítsuk fel a ts Rket, hogy azzal most felhagyni méltóztassanak.◀

Ily felszólalás után, természetesen hiába pártolták mégis az alsóházi izenetet gr. Károlyi György és gr. Zichy Károly; a

¹⁾ 1836. febr. 19-én a nádor elegendy ülésre hívta meg a Rendeket. Itt a jelen voltak nagy örömrivalgásai közt kijelenté, hogy ő felsége a törvényeknek már a mostani országgyűlésen magyar és latin nyelven szentesítése alá terjesztésébe beleegyezett, olykép, hogy kétség esetében, az eredeti magyar szöveg tekintessék határozónak. Egyuttal kilátásba helyezé a rendek egyéb »törvényes és igazságos kéréseinek« is teljesítését. Mind a két ház elnöke köszönetet mondott, s tuláradó volt a lelkesedés. (Orsz. Jegyz. k. 426. ülés.)

nádor zárbeszéde után az elejtetett, s a választ Plathy ítélőmester rögtön föltette.

Képzeltetni aztán, ellenzéki körökben mily nagy volt a harag az egész felsőház, s annak legkiválóbb tagja ellen, kinek szava nem csak számított, de nyomott is!

Ily perczben érdekes lesz egy pillantást vetnünk a naplóba: az első benyomás hevében mit írt oda? »Megtettem, a mit tehettem. Igen mérsékeltnek mutattam magamat. De egészben, nem igen voltak e magamviseletével megelégedve. — A nimbus szétfoslott! . . . Mint elégszer előre megmondottam, két szék között földre estem. Csoda, hogy már rég nem történt meg! — Kényes dolog az a nép kegye!«

Hát a nádorral való új barátsága elég szilárd lábon állott-e?

E nem kevesbé kényes kérdésre a napló ezt a feleletet adja. »Ápril 13-án megyek a főherceghez. Beszédeiből azt látom, hogy alkalmasint jégre vitt.«

Másnap Széchenyi ismét végrendeletén ír; kedélyét kissé felderíti a nemzeti színház ügyének jó állása. A kormánypártiak egyike, Gosztonyi, azzal a jóslattal vigasztalja, hogy meglássa, Deáknak is csak olyan vége lesz, mint Ragályinak. »És mint Wesselényinek!« tevé hozzá elkeseredésében Széchenyi. Oh, emberi jóslatok, égi végzetek!

A Híd ügye is azalatt előbbre ment. 18-án a Rendek elfogadták úgy, mint Széchenyi óhajtotta. »Nagy fáradságomba került,« írja erről, »Istenem, mennyi önmegtágadás kell mind ezekhez!«

VII.

Az ellenzék, bár zokon vette, hogy Széchenyi némely fontos kérdésben — főleg a szorosb értelemben vett pártkérdésekben, — nem tartott vele; nem tagadta meg tőle sem elismerését, sem támogatását, bármikor a szellemi vagy anyagi haladás terén egyegy lépést kelle előbbre tenni.

Tisztelői közt első sorban látjuk az ünnepeelt Palóczyt. 1834. október 8-án, mialatt Széchenyi a Vaskapunál működött, s e vál-

lalatát, az alacsony vizállás, és kellő támogatás hiánya miatt, már-már meghiusultnak (Une entreprise échouée) tekinté, a pozsonyi dietán Palóczy indítvánnyal lép fel, s alkalmat vesz magának Széchenyi érdemeiről meleg szavakban megemlékezni. »Ott fáradozik,« mondja többi közt, »gróf Széchenyi István, (hangos éljen) hazánknak ama jeles fia, ki előtt, midőn a közboldogság gyarapításáról van szó, egy áldozat sem drága,« stb. Miből fedeztetnek a fontos vállalat költségei, azt senki sem tudta. Helyén volt tehát Borsodm. követének felszóllalása, miszerint hazánkat annyira érdeklő ily nagy munka az egész ország szemeláltára nem folyhat anélkül, hogy az országnak épen együtt ülő képviselői róla még csak tudomást se vegyenek, holott, mint törvényeinkre hivatkozva állítá, az tagadhatatlan, hogy a kereskedelem, a földi s vízi utak, vám, harminczad, az országgyűlés elébe tartoznak. Indítványa az volt, hogy a dunai hajózást illető intézkedések a diéta befolyásával történjenek, s az eddig történekről, a tett és teendő költségekről, s minden egyéb körülményről, a hivatalos adatok közlésével, az országgyűlés elébe jelentés tétessék. Egyuttal Borsodmegye sok ezer nemesei nevében kijelenti, hogy ha a törvényhozás szükségesnek látandja, ők minden áldozatra is készek lesznek.

Melegen pártolják Nagy Pál és Deák, s a többség az indítványt elfogadja. Nem úgy a kisebbség, melynek soraiban Tolna és Pestmegyét is találjuk, s mely akadémikus kisebbségnek egyik szószóllója Szél szükségesnek látja világosan tiltakozni is a határozat ellen, nehogy abból valami Subsidiium következék.

November 19-én a Főrendekhez került ez ügy. Ezek úgy találták, hogy az diplomatikai alkudozásoktól függ, melyeknek idő előtti nyilvánosságra hozása káros lehetne, s hogy a rendszeres munkálatoknál, s az ország kívánatai sorában ugyis előfordulván, annak így kikapva tárgyalása időszerűtlen. Az országgyűlési tudósítások írója felkapta az országbírónak e német nyelven ejtett szavait is: Die Sache ist noch nicht geeignet, die wollen Alles auf die Trommel schlagen.

A Rendek a külön felirást később újra sürgetvén, 1836. január 16-án, mikor már Széchenyi is jelen volt, az országbíró

kissé más hurokat pengetett, s nem akadályozá többé a felírást, noha most is azt hitte, hogy az többet árt, mint használ; de kiemelve a dunai hajózás fontosságát, részéről is köszönetet mondott Széchenyinek.

Széchenyi így válaszolt: »Hálás szívvel fogadom ö excija dicséretét, melyre érdemem felett méltatott, de őszinte kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy én e nagy tárgy körül csak exequens kéz voltam és vagyok, s hogy ha némi sikernek örvendhetünk, azt egyedül és egyenesen csak ö cs. k. főhqsége, az ország nádorának köszönhetjük, a ki bölcs belátásának tanácsával vezetett, el annyira, hogy ha érdem, ha köszönetre méltó van a dologban, az egyedül ötet illeti. A mi már magát a tárgyat illeti, az már eddig is bizony igen nagy publicitásra jött, mert hisz' néhány száz emberrel hetekig, sőt hónapokig dolgoztatni, sok mázsányi puskaporral tömérdek sziklát repeszteni és kihányatni, csak úgy titokban és incognito nem lehet. Azt is tudja egész Európa, az újságlevelekből, hogy a török udvar részéről is egy commissarius érkezett oda, kivel én tíz napokig együtt voltam. Ezek mind egész Európa előtt tudva levén, nem gondolnám, hogy a mi felírásunk a külhatalmasságoknál valami nagy figyelmet (ellenszenvet?) gerjesztene; sőt ép azért, mivel a dolog eddigi menetele már külföldön, nevezetesen Németországban, figyelmet gerjesztett, igenis illő, hogy a nemzetnek együttlevő képviselői is szintén tegyenek iránta valamit.« Indítványozza azon szerkezeti módosítást, hogy ne csak az Orsován alul, hanem általában az Orsova táján levő akadályok említessenek; különben úgy tetszenék, mintha mi a dolognak csak diplomatikai részére fordítanók figyelmünket, az ország határain belőli részét pedig mellőznők; mit Palugyay püspök a szabad hajózás »egyéb« akadályainak fölemelésével egészít ki.

De elnöki székéből a nádor sem hallgatta el, hogy az érdem oroszlánrésze kit illet. »Minthogy ö mlga, gr. Széchenyi István, az igenis megérdemlett dicséretet szokott szerénységével magától elhárítani kívánja,« mondja a nádor, »kötelességemnek érzem nyilván kijelenteni, hogy a vállalatnak ellenszegülő roppant akadályok között állig, vagy épen nem történhetek vala oly szeren-

csés előlépések, ha csak az ő ügyessége és honunk javának előmozdítására szentelt életének fáradhatatlan szorgalma minden akadályokat férfiasan le nem győzött volna. « Nagy éljenzések.

Ha Kossuth, kitől ez adatokat vesszük, érdemesnek tartotta fölemlíteni, mi se mellőzzük, hogy a Repraesentatio latin szövege felett némelyek gúnyolódni kezdettek, mert nem arany latinitású volt az, s mikor Szepessy püspök azt kijavítani akarta volna, az országbíró, — némi malitiával — hallhatólag oda sűgött neki: hagyjuk el, az egész épen így illik tökéletesen egytűvé.

Ebből is látni, mily őszinték lehettek a bókók, mikkel e két államférfiu egymásnak, a közönség előtt adózt.

Szerfelett nagy is volt az ellentét köztök. Cziráky már a magyar nyelvnek hivatalossá tételében is veszélyt látott, de még nagyobb a budapesti hidban, melylyel a nemesség vámmenteségének megszüntetése elválthatlanul össze volt kötve, s azt a napot, melyen ez elfogadtatott, az ősi magyar alkotmány temetése napjának nevezte el. Kedvetlenül vállalta el azért (»Par la plus mauvaise grace du monde«) a nemzeti színházi küldöttség elnökségét is, azt mondván, hogy nem akar alkotmányunk romjaiból színházat építeni. (Nolo ex ruinis constitutionis theatrum aedificare.) Széchenyi ellenben azt a két kérdést, a Magyar nyelvet, és a Hidat, a mindkettőhöz kötött következtetésekkel együtt, élete főfeladatának tekintette. A nádor pedig, conservativ elvei daczára, sokkal felvilágosodottabb ember volt, semhogy a két kérdésben, s több másban is, Széchenyinek igazat ne adott volna. Meg is lett a többség 1835. jan. 24-én. Örömnap volt az Széchenyinek, s másnap »boldogan« Pestre utazott, hol tömérdek dolog várt reá, és várt reá — Crescence!

A mellette és ellene szavazókat Széchenyi naplójában örökíté meg ¹⁾. Cziráky, folyvást duzzogva, még a technikus kivitel

¹⁾Közöljük az érdekes névjegyzéket. Pro : Széchenyi. Pyrker. Prényi Za. Bedekovics. Zichy Fer. Viczay K. Ürményi. Károlyi L. Szegedi. Nádasdy L. Jeszenák if. Odescalchi. Kapácsy. Vécsey. Csáky K. Vurm. Jeszenák id. Keglevich K. Keglevich J. Sina. Palugyai. Csáky Em. Andrássy K. Walterskirchen. Eszterházy Kár. = 25. Contra : Cziráky. Vlasics. Szepessy. Pálffy

lehetőségét is kétségbe igyekezett vonni, szerinte minden bizonytalan, csak egy bizonyos, s az a 1-ae 9-nus flagrans megsértése. Így beszélt Szepessy is, a híres pécsi püspök; míg Pyrker érsek a költő, a Traján hídjára utalt, melynek romjai ma is szemlélhetők, s lelkesen pártolta Széchenyit. Kopácsy veszprémi püspök pedig, nem minden humor nélkül, úgy okoskodott, hogy miután a nemesek az ő jövedelmeikről tetszésök szerint rendelkezhetnek, miért ne fordíthatnák azt vámfizetésre is, s hogy ha ők nemfizetési kiváltságukról (mint állított) még törvényes képviselőik által sem mondhatnának le, úgy ez az ő szabadságok magával a szabadsággal ellenkeznek. Széchenyi maga, »elég hosszasan kelletvén két napig a conferentiákban küzdenie,« csak röviden nyilatkozott. A közönség, mint tudósítónk megjegyzi, minden beszédet, mely a Rendek izenetét pártolá, sőt a legszárazabb pusztá voksolást is hangos éljenekkel kísérte, míg minden ellenkező beszédre zugás, nevetés, vagy mély hallgatás következett.

Néhány nap mulva, február 9-én, egy szomoru, de szívemelő ünnepély foglalkoztatá az országgyűlés tagjait. Ez, a Szathmár-megye által visszahivatott két szabadelvű követ, a halhatatlan Kölcsey és Otvös bucsulakomájok volt. Palóczy itt is a második poharat a jelenvolt Széchenyire köszönté fel. Ez három pohárköszöntést mondott, az elsőt a bucsuzókhöz intézve, a másodikat Prónayra, a vélemények szabadságáért, a harmadikat azon óhajlás teljesülésére, hogy Istennek a mi Istené, s a fejedelemnek a mi a fejedelemé, megadassék végre a nemzetnek is a mi a nemzeté, hogy magyarul alkossuk törvényeinket s magyarul szólíthassuk királyunkat.

Ez ünnepély éjfélkor ért véget, Palóczy, — ez élő Corpus Juris, és élő világkrónika — emlékeztetése szerint a lunevillei békekötés aláírásának órájában.

Széchenyi naplójában röviden csak annyi van, hogy Kölcseynek és Otvösnek az ellenzéki követek a Napnál bucsulakomát adtak, hol sok beszéd volt, de semmi »vehementer exorbitáns.«

F. Eötvös. Zichy K. Láncoz. Almásy. Zichy Fer. Batthányi Im. Belansky. Jordansky. Eszterházy Im. Keglevich. Nádasdy püsp. Lajcsák. Györy. Marich. Pongrácz. Szapáry S. = 20.

Az Országgyűlési tudósítások ez eseményre vonatkozó lapja, melyben Kölcsey szép beszéde is közöltetik, gyászszegélylvel jelent meg, »nem mindennapi veszteség jelétül.« »Hű védjeid sorában« írja Kossuth, »csorbát szenvedél oh hazám! csorbát és tetemest, mert Kölcseyt és Ötvöst képviselőid között többé nem szemlélheted.«

Széchenyi egy életrője sem hagyja említetlen a megtiszteltetést, mely őt ezen országgyűlés alatt, az egyik koronaőr választásakor érte.

Azisméltés veszélyére bár, nekünk is be kell számolnunk róla.

A Szólásszabadság ügye nem sokkal az előtt tizedszer került napirendre. A kormány azon fogással élt, hogy a barsi követ elleni hűtlenségi pert megszüntette; de az alsóházi ellenzék kitartóbb tagjai, többi közt Fáy és Deák erélyes újabb felszólalásaik folytán, ily pusztá kény s kedvtől függő kegyelmi tény által a sérelmet magát elenyészettnek nem tekintették, s ujabban is a feliratot sürgették, mire azonban a többséget reábirni most már nem lehetett.

Az országgyűlés már vége felé közeledett, és sokakat azon hazafias aggály szállott meg, hogy eredménytelenül fog szétozolni.

November elején kerületi ülésben, Széchenyi távollétében, elfogadtatott Hontmegye indítványa, miszerint kéressék meg ő felsége, hogy gróf Széchenyi Istvánt koronaőrnek kandidálja. Veszprémmegye ezen fölül, nagy hazánkfia érdemeinek beczikelyeztetését is kívánta. Országos ülésben ezen ügy, ugylátszik, nem tárgyalatott; de a november 12-ki Vegyes ülésben, mikor már a kijelölést magában foglaló királyi leirat is közzététetett, a kijelöltek neveinek felolvastatása előtt felállott Temesmegye követe: Kövér, s ékes beszédben tolmácsolta küldői érzületét s a jelen volt Széchenyi iránti elismerését. Beszéde, mely az akkori táblabirói stíl magaslatán áll, sovány kivonatban megolvasható az ítélőmester által szerkesztett hivatalos jegyzőkönyvben, egész terjedelmében pedig az Országgyűlési tudósításokban. Ez utóbbi forrásból ide igtatjuk azt.

»Küldöm, koronás fejedelmünk iránt tántorúthatlan hűséggel viseltetvén, készek véreket s életöket áldozni, s ő felsége királyi

jogait, (Ez esetben a kijelölés joga volt értendő.) teljes épségökben, fentartani kötelességöknek ismerik. Ily nyilatkozat mellett hagyták meg nekem, hogy miután a nemzet virágzásra s a hazának jobblétére meleg kebellet fáradó honfiak számára sem Pantheonunk, sem egyéb jutalmaztatási intézetünk nincsen, iparkodásomat oda irányozzam, hogy az, kinek férjmellett Mars mezején szerzett vitézi jelek díszesítik, (Maga nem sokat tartott ezekre.) kinek honjéért égő keble, világító tudós tolla s fáradhatatlan munkássága a haza oltárán oly gazdagon áldozván, nemzetünk virágzását s honunk jobblétét tettegy eszközlik, (Ezt ugyan az ellenzék a mostoha kormány irányában mindig tagadja.) küt Temes Rendei hazánk egyik vezércsillaga gyanánt lelkesedve tisztelnék és szeretnek, gróf Széchenyi István, (hangosan kifakadó sokszorozott éljen) gróf Széchenyi István, mondom, a törvényhozó test. által Ő Felségének a megürült egyik koronaári hivatalra leendő kegyelmes kijelölés végett alázatos fölterjesztés útján ajánltassék. És, miután ily ajánlás a tettes Kk. és Rk. kertületi ülésében nem csak indítványba hozatott, de közértelműleg meg is állapítottatott s már más országos ülésbe viendő volt, nem lehet e mégis szerencsés Ő felségének legkegyeseb színe elébe juthatni, mert ime leérkezett már s itt van Ő Fenségének a koronaári hivatalra, királyi jogához képesti kegyelmes kitűzése, (kijelölése) és itt van a pillanat, melyben küldöm forró kívánságát talán sikerülni láthatom. Nem tudván azonban, mit rejt magában a jövendő (t. i. a pecsétés levél, melynek tartalmát azonban már mindenki tudta) én, mint képviselője és csakély tolmácsa küldöm lelkesedésének, dicső nemzetem színe előtt (Csakis ez lehetett a czél.) nyilván kijelenteni követi tisztennem tartom, hogy a nemes grófnak honfi buzgalmát s fáradozásait kitiintetni kívánván, a koronaári állásra megválasztani egy szívvel lélekkel gróf Széchenyi Istvánt óhajtdk. — A zajos éljen kiáltások némileg lecsillapulván, —

Gróf Széchenyi István ily értelemben szóllott: *Fenséges Haza!* Igen elpártolnék az igazságtól, ha tagadnám, avagy titkolni akar-nám, miképen ezen rendkívüli megtiszteltetés a legtisztább örömek drájába ringatja keblemet. Érzem teljes becsét, lelkem fenekéig érzem azt, s ha Isten éltet, meg is fogom szolgálni tettel, nem pusztá szavakkal. Nevelí pedig és öregbíti ez örömet azon öntudat, hogy

mióta első ifjúságomban választott katonai pályámról visszatértem a polgári életre, nemcsak nem csusztam másztam soha hivatal, fény vagy megkülönböztetés után, de ez alkalommal is bátran felhívok mindenkit, a ki e tereben jelen van és mindenkit, a ki nincs jelen, ha tettem-e csak egy lépést is, vesztettem-e csak egy szót is, hogy e fényes nemzeti megtiszteltetésben részesíttessem? (Ez azoknak szól, a kik annyiszor vádolták, hogy hiúságának sa népszerűség hajhászatának mindent feláldoz.) Ha van, a ki ilyest tud felblem mondani, ám szóljon s pirítson meg nyilván Hazám színe előtt. Méltóztassanak a tettes Kk és Rk csekély személyem körül e tárgyban minden szóval felhagyni. Ezt én kérem, a ki eröm s tehetségem szerint mindig férfiasan védtem hazám jussait s védni is fogom férfiasan éltem utolsó pillanatáig; de, mint becsületes ember, azt is védeni fogom mindenkör, a mi törvényes fejedelmem jussai közé tartozik, hogy azokon büntetlen senki csorbát ne üssön. Fenséges nádor, tettes Rk! Ó Fenségét illeti törvény szerint a candidatio jussa, övé a bírálat, hogy kiket illethet meg e hivatal. És azért esdeklem a tettes Rk előtt, hadd olvashassa fel nyugalmasan Itélmester ur a candidatiót, s hadd történjék a szerint a választás. Ez, forró köszönetem mellett, legalázatosabb kéréssem. — (Sokszoros éljenzés.)«

Hontm. követe, Luka, e nyilatkozat által nem érezte felmentettnek magát, hogy küldöi kívánságát ismételtlen ne tolmácsolja.

A zaj megint lecsillapulván, felolvastattak a korona jelöltjeinek nevei: B. Révay Nep. János; Szilassy József és gr. Batthyányi Imre. A felkiáltásokból, mert sokan Batthányi nevét hangoztatták, az elnök nem mindjárt vehette ki a többség akaratát, s csak ismételt felhívások, megoszlás, s az elnök discretiójára hivatkozás után, melyben mindnyájan megnyugodtak, döntött Szilassy mellett. Csongrádmegye követe, Klauzál, még szükségesnek látta kijelenteni, hogy ő ugyan Batthányit óhajtotta, azonban megnyugszik az elnöki kijelentésben, de nem azért, mert neve előbb fordult elő a »kijelölésben,« stb. ¹⁾

¹⁾ Lásd Orszgy. Jegyzőkönyv 382-dik ülés.

Így töltetett be az egykor nagyjelentőségű, most inkább csak tiszteletbeli koronaöri hivatal, melylyel a nemzet, mint még egyedül rendelkezése alatt állóval, Széchenyit akarta megtisztelni. A kormány alig tehetett volna szerencsésebb fogást, mint, ha a nemzet ez óhajára hallgatva, nevét a kijelöltek közé teszi. De ily mesterfogás nem tellett tőle: előtte az öreg Szilassy több ember volt. Az ellenzék csak nyert általa; nyert Széchenyi is.

A nádor, ki előtt egy nappal korábban, ő szintén s határozottan nyilatkozott, igen nagyba vette e nemes lemondást. „Nem fogom ezt,” mondá, „egy hamar elfelejteni.” A casinóban, mint jegyzeteiből kivehető, a követeket minden tüntetésről lebeszélni igyekezett, de ezeknek jó mentségek volt az utasítás, melytől eltérniök nem szabad. Klauzál itt leghevesebben nyilatkozott mellette. Ez magyarázza meg ama felszólalását a nyílt ülésben is.

Az esemény napján Széchenyi ezeket írja naplójába: »Némi izgalomban voltam. Meglehetősen ment. Becsületemet megmentettem. Czirákyval (e makacs ellenfelével —) egy nevetséges jelenet. Főherczeg igen jó irántam; mindjárt magához hivatott. „Szilassy nem él soká, — aztán azok következnek, a kiket igazán megillet.” (A főherczeg szavai.) Amen! Jó levél Cr—tól. Este otthon.«

Világos, hogy Széchenyi a neki szánt megtiszteltetést, ha minden oldalról őszintén ajánltatik vala, akkor elfogadta volna. Sőt visszautasítania sem lehetett volna, miután oly adomány volt az, melyet a korona és nemzet bizalma csak egyesülten nyujthattott, s mely, egyéni szabadságát, függetlenségét semmikép sem korlátolta volna. Lehetetlen volt azonban észre nem vennie, hogy így, a mint a dolog történt, sokkal nagyobb előnyben van: még oly csekély lekötözöttsége sem levén az udvar iránt, melyet az ellenzék haragosabb része, egy s más alkalommal, fegyverül használhatott volna ellene.

Szorosabbra fűzte ez esemény a nádor és Széchenyi közötti még új barátságot. Befolyt ez többi közt a nádor későbbi sikeres közbenjárására is a magyar nyelv ügyében, melyért Széchenyi viszont oly meleg szavakban fejezte ki elismerését, stb.

Nem válhatunk meg e nevezetes országgyűléstől anélkül, hogy Széchenynek még egy-két jellemző nyilatkozatáról meg ne emlékezzünk.

1836. ápril 12-én tárgyalatott a Ludovicae és a Múzeum.

A régi igazságtalanságot, miszerint az országnak épen legvagyonosabb része, a papság és nemesség minden adó és közteher alól, elvből, kivonta magát, máskép jóvátenni vagy csak tűrhetővé is tenni alig lehetett, mint úgy, hogy időnként szabad ajánlatok (liberum oblatum) egy s más czíme alatt külön vessenek ki önmagokra némi sarcot. Örömmel ragadták meg ezt a jobbak, s nem várva a kényszerítést, önként is adtak, az országgyűlésen pedig szívesen hozzájárultak minden indítványhoz, mely ez irányban tétetett. De valamint otthon, magánköreikben a fősvények minden efféle áldozattól ki tudták vonni magukat, úgy hamar megsokallották a terheket is, melyeket a törvény, adómentességöknek különben elismerése mellett, kivételesen rovogatott reájok.

E szűkkeblű érületnek lön tolmácsa többi közt az öreg Eötvös, s szemére vetette az alsóháznak, hogy a felsőház tagjaira — de nobis sine nobis, — rójja minduntalan az ilyféle, majd már elviselhetlenné válандó, terheket. Majdnem illetékességi kérdés lett belőle! Széchenyi czáfoló beszédét a nádor kétszer szakítá félbe, s őt, mint naplójában panaszkodik, ama két szék közötti helyzetbe hozta, melynek kényelmetlenségeit Széchenyi majd egész életén át érezé.

Kossuth feljegyezéseinek köszönhetjük, hogy a fenkölt beszéd, mely úgy Széchenyi nemes jellemére, mint az akkori viszonyokra meglepő világot vet, örökre el nem vezett. Fel fogjuk azt annak idején használni. Addig csak pár jellemzőbb helyét emeljük ki.

» *Meg nem fogható,* « így beszél Széchenyi, » *miképen lehet a Rendeknek szemére vetni, hogy az ajánlgatások sine nobis de nobis történnek. Egy részről az utasítások készítésébe a Főrendek is befolyhatnak legalább ; másrészt nálunk a mágnások, születésöknél fogva, közvetlen befolyást nyernek a törvényhozásba, s gyakorolhatják ama felséges just, melyet alkotmányos nemzetek mindennél többre becsülnék.* « » *A nemesség majd tán több jussal*

találja kérdeni, minő igazsággal kívánhatják a Főrendek, hogy a követvadásztásokban, utasításokban is részt vegyenek, s azon kívül még itt is személyes befolyást gyakoroljanak. stb.«

»Mi az összeget és módozatot illeti, megvallja, hogy midőn a Főrendek ízenetét olvasná, keserűség szállja meg, hogy pirulást ne mondjon. Mert a hazafiságról egészen más véleményben van, mintsem elismerhetné, hogy béke idején a hon javára Subsidiumot határozni nem lehet. Ámbár tudja, hogy Magyarország, ha simogutják, könnyen elalszik, mégis a hazafiságot szerfeletti bokrosságba, házsártosságba nem helyezi: s a hon javára szánt áldozatot, nem csak háboru, de béke idején is nem csak a külső ellenségnek, de az ennél kártékonyabb elvitételek legyőzésére, közelmenetelre, virágzásra oly szoros hazafiai kötelességnek ismeri, miszerint, ha maga marad is, sohasem fog abba beleegyezni, hogy éppen azok, kik az alkotványnak, a honnak minden javaival legbővebb mértékben élnek, a haza javára áldozni ne köteleztessenek.«

A nádor közbeszólása, s Andrássy György, Vay Miklós, és az országbíró beszédei után, mely utóbbi az ilyes adakozásokat egyesek nagylelkűségére óhajtotta volna inkább bizni, következett Széchenyi második beszéde.

Ebben nemesen tiltakozik az ellen, hogy »említést alig érdemlő 825-diki tette egy józanabb systema ellen argumentumul használtatik fel.« Az a tanács, hogy per libera oblata adjon kiki, a kinek tetszik, szerinte bizony nem nagy köszönetet érdemel. »Már ismételve hallánk«, folytatja neki melegedve, »hallánk magasztalva fölemlíttetni, hogy mi tömérdek szép és dicső történet 1790 óta. Meglehet, ennyi fény némely szemeknek elég, de nyolczszáz esztendőszabad-ság és alkotmányos lét után kérdelem én, hol van az a nagy csoda, a mivel dicsekkethünk? Az ephemer alkotmányu apró külföldi nemzeteknél annyit lát az utazó, a mi köz hozzájárulással létesült, hogy örömtől dagad az ember keble. No, nézzünk szét hazánkban. Csak e terembe vessünk egy pillantást a fővárosra, az egész hazára: ugyan mink van? Az a kis akadémia? Ennyi idő óta! A roskadó fülben levő muzeum? Ó eccja, a főpohárnok, attól fél, hogy majd nagyon sok lesz a fizetni való jövő diétáinkon. Boldog Isten! mi különböző dolgoktól félnek az emberek! Lám én attól félek, hogy

nem lesz. *Ó a fizetéstől borzad, én a nemfizetéstől borzadok. — Sokat gondolkodtam én a hazafiságról, s azt pénzben bizony nem keresem; hanem háálás szívvvel áldom az Istent, hogy többet adott, mint sokaknak, mert bővebb mértékben kóstolhattam azon mennyei örömet, melyet érünk, midőn hazánkna k szolgálunk.* « Tudja, sokan phantastának mondják; pedig bizony nem mindig lovagol a pegazuson, mert mikor pesti hídról, gúzhajózásról stb. e. van szó, azt igenis hideg, kereskedői szemmel nézi, s azt tartja, ezekre nem kell Subsidium, sőt Oblatum sem, azokat majd előbbre viszi a várt nyereség hatalmas rugója; de vannak tárgyak, melyekre tisztán csak hazafiúi szemmel lehet tekinteni. » Ha látjuk, hogy a nemzet, melyet Isten megsemmisülésre talán azért nem kárhoztatott, mert annyi gaz között egy-két becsületes ember mindig találkozott, kiért a Mindenható az egészet veszni nem hagyta, miként bünhődött sokszor kínos küzdelmek közt azért, hogy szentségtelen lábbal maga magát tapodta; ha most is, midőn loyális kormányunk alatt ujon születése virrad a nemzetnek, midőn fenséges nádorunk közbenjárása egy uj aerát nyit számára, melynek valódi becséről a jövőkor fog igazán méltányolva beszélni, hogy ily körülmények közt a Kk. és Rk. által felszöllittatván, adakoznánk édes honunk javára, mi azt vitatgatjuk, hogy mixta deputatio, meg terv, meg Isten tudja mi kellene: az valóban fáj. Valamint vannak az embernek pillanatjai, melyekben szükség, hogy csak gazda legyen: úgy olyanok is vannak, melyekben csak hazafinak kell lenni. »

A nádor újabb felszólamlása után, melyben arra fektet súlyt, hogy azok, a kik hibákat fedeznek fel, egyszersmind orvoslási módokat is javasoljanak, az alsóház kezdeményezési joga kétségbe nem vonatott, s csak a módozatokra nézve hozatott vegyes küldöttség javaslatba.

A »nemes« áldozatkészségnek, az Urbéren kívül, melynek azonban gyöngye: az Örökváltság elejtetett, eredménye: az országgyűlés költségeinek viselése, (XLIV. t. cz.) a nemzeti muzeumra megajánlott 50,000 frt (XXXVII. t. cz.) a nemzeti játékszínnek országos költségen leendő felállítása, (még csak javaslatképen, XLI. t. cz.) végre egyeseknek a Ludoviceára, a mu-

zeumra, a tébolyodottak intézetére tett nagylelkű ajánlataik tudomásul vétele volt. Mindezeknél Széchenyi még többre becslte a Hidat, (XXVI.) s a nemesek vámmmentességének megszüntetését.

Minde tárgyalásokat hű figyelemmel kísérte s tolla hegyével örökíté meg egy szerény állásu, de nagy becsvágyu ügyvéd, ki akkor még nem sejté, mily éles ellentétbe fog jutni egyszer az általa akkor bálványzott vezérférfiakkal, s főleg Széchenyivel.

Érdemeit Kajdacsy, az utolsó kerületi ülés egyik elnöke, nem hagyá említetlenül, mint olyan emberét, a ki nem tekintve az ádáz irigység és boszuálló hatalom ellene szegzett nyilait, hazánknak ama közóhajtását, a nyilvánosságot férfias állandósággal terjesztvén, az előítéleteken oly ösvényt tört, melyet a haladó kor kettős sietséggel fog tágítani, de egy önkéntes hatalom elzárni már nem képes, s ez legyen törekedéseinek legszebb jutalma.

Szerény önérzettel vette át e dicséretet lapjába Kossuth, melyet a következő bucsu szózáttal zárt be. *»És ime zárva: az ország teremének ajtai, s az ország szava az országban elnémult. Leléptem én is e helyről, melynek negyvenegy hónapok alatt »megkóstoltgattam rózsáját, megizzadtam vaspályáját.«¹⁾ Név, ismeret, pártfogás nélkül jöttem Pozsonyba, porszemként elveszve a fővénny tengerében, én oly semmi, annyi jelesek közt. Nem hoztam semmi egyebet magammal, mint tiszta honszeretetet, erős akaratot, s meleg érzetet a tenni való szükségére felől. S így nyújtottam ki reszkető kezemet egy kis pislogó mécsset gyujtani, mely a távolság titkainak homályán keresztül egy-két jó barátainnak egy szikra világot nyujtana. De annyi nemes barátsággra, annyi gyámolító szivesességre, annyi kegyes bizalomra találtam váratlanul, reménytelenül, hogy a pislogó mécs egy kis szövétnekké változék. Köszönet érte, meleg köszönet! Én igenis érzem hibáimat, érzem fogyatkozásaimat, gyakran ütöttem véresre homlokomat a töretlen ösvény göröndjein bukdácsolva; de Hazám szent nevére esküszöm, lelkemet a kétes harczból tisztán hoztam ki. E kijelentéssel önmagamban az embernek tartoztam, s csak az egy szomorút, csak az volna képes a sors ellen zugolódásra indítani, hogy*

¹⁾ Idézet Berzsenyiből.

minek adott ily erős akaratot keblembé jót tenni a Hazának s az Emberiségnek, ha kört, tehetséget, erőt hozzá nem adott. Azonban a kör nem mitőlünk függ; de tőlünk abban mindent tenni, a mit tehetünk.◀

E fenkölt szavak pathosát ma kissé meggyengíteni látszanak az utolsó sorok, melyekben egy füst alatt tudatja, hogy lakását, mint királyi táblai ügyvéd, Zemplénből Pestre teendi át, s hogy Tudosításait is folytatni szándékozik. De édes megnyugvásul szolgált akkor, főleg az utóbbi hír, a sorok közt olvasni tudó hazafi pártnak, a melyre nem sokára borus napok vártak.

A hosszú országgyűlés május 2-án éjjel 11 órakor véget ért.

Május 3-án Széchenyi ezt írja naplójába: »Most érzem csak, mennyire ki vagyok merülve... Isten is tudja, becsületesen hozzáláttam a munkához!«

Pesten, május 7-én *fáklyászenével* lepték meg. Erről Széchenyi csak annyit jegyzett fel, hogy mindvégig megtartotta »phlegmáját.«

A ki ezeket látta, vagy elméjén újra átfuttatja, nem fakad-e akaratlanul Vörösmarty ama sorainak ismétlésére, melyek épp' e napokban s ily benyomások alatt csiráztak szerzőjük lelkében:

Az nem lehet, hogy ész erő,
És oly szent akarat,
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt!?

VIII.

Helyén lesz már Széchenyi nagy tevékenységének egyik legfőbb tárgyát, az alsó Duna szabályozását sorra vennünk.

A közfigyelem legujabban ismét a Duna felé fordult. Bécsből indult meg egy mozgalom, melynek első kezdetét meglehetősen régi keletre, épen ötven évvel ezelőttre kell visszavinnünk. S kinek nevéhez kötődik az? Látnokai szellemű nagy hazánkfia az első valódi államférfiu nevéhez, kit a magyar-osztrák monarchia felmutathat, a *Széchenyi* nagy nevéhez.

Könnyű nekünk most, mikor a fényes palotasorok közt Dunánk szépen beszegélyezett jobb partjáról balpartjára, meg vissza gőzerővel suhanunk át, s csak attól tarthatunk, ha idegesek vagyunk, hogy a le- vagy felfelé, s keresztül kasul, szüntelen robogó nagyobb járművek valamelyike vagy felfogat vagy legalább is jól megtánczoltat. Be más világ volt akkor, mikor elődeink télen át, jégtorlaszok közt dereglyén, tutajon vagy lélekvesztőn lullájozva vitették át magokat, ha ugyan ez életveszélyes utat el nem kerülhették; s mikor csak a kisebb rész mert egy állóhidról álmadozni, a nagyobb rész pedig megnyugodott abban, hogy az vagy soha sem lesz, vagy ők legalább meg nem érik.

Hát még az a Vaskapu! Hát még a Fekete tenger!

Meg kell lennie, mondá Széchenyi. Meg is lett. Csakhogy minden nagy kezdeménynek folytatása is van és befejezése, mely a boldogabb utódokra vár: holdogabbakra, s nem ritkán hálátlanokra.

Mi ne legyünk hálátlanok, s ujítsuk meg, kegyelettel, emléket ama régmúlt napoknak, miknek szétszórt nyomait, a nagy férfit napló-jegyzeteiben, a történetíró számára, megörökítve látjuk.

Tartsunk egy kis szemlét felettök.

Első dunai utját, mely a mesebeli Argonauták kalandjának látszik, így írja le:

›1830. június 24-én indultunk el Pestről a Fekete tengerre. Hajómat Pesten tákoltattam össze, s olyan volt az, minő az első embereké, a kik vízre mentek, lehetett. Lakunk rajta tizenegyen. Én, gr. Waldstein János, Beszédes a földmérő, egy szakács, három inas, négy hajós legény. A hajó egy kis csónakkal együtt, 500 pftba került. 100 frt ára élelmi szert vittünk. Készpénzem volt 1000 arany s utalványaim 10,000 frtra.«

›Az idő pompás, teljes szélcsend uralkodik, máskép a mi járművünk alig is volna használható. Valami két mértföldes állomást evezve (két nagy lapáttal) három óra alatt haladunk meg; a legrosszabb gőzhajónak alig kellene hozzá egy órai idő. A víz-állás igen kedvező, mindenütt elég mély. Szeptember 2-án ismét

Pesten akarok lenni; megtörténhetik-e? az a hatalmas istenektől függ. Nagyon decrepit vagyok.«

»Este fél tizkor Földvár és Paks között megálltunk. Alig mehettünk eddig 14 mértföldet, s fél négytől mostanig 18 óra tellett bele.«

»Időnk a legszebb volt, csak néha jött egy kis szellő, de ez mindig ellentűnk volt. Hajónkat Desdemona névre kereszteltük, a csónakot Forray I. és Waldstein kedvéért Julietnek neveztük el. Utazásunk eddigelé igen kellemetes, étel és ital nagyon közepeszerű, ágyaink elég jók, éjeink üdítők. De rossz időben megátkozók ezt a Desdemonát. Jobb volna egy hosszú csónak hat evezővel, fedél nélkül, sátorral, angol ágy és szunyogháló, hideg reggeli, este felé kiszállni, s 6—7 óráig szárazon mulatni, ott főzni s meghálni. Többet kellene ugyan kiállanunk, de a mostani magas vízállásnál 18 óra alatt nem 14, hanem 36 mföldet is haladhatnánk. Erre való hajót azonban csak Törökországban lehetne csináltatnunk, mert az osztrák birodalomban, — Olaszországot és a dalmát partokat kivéve — oly fokán állunk az értelmiségnek, hogy egy olyan csodaművet, mely játék volna egy eskimónak, mi sehogyan sem volnánk képesek összeállítani. Egész Magyarországon nem lehet egy, se nagyobb, se kisebb, hajót találni, mely csak félig-meddig is jónak volna nevezhető!«

»25-én három óraker fenn voltunk. A Juliet, mely kissé angolosan van felszerelve, s négy evezővel, with bent blades, ellátva, most a mi legfőbb örömünk. Sokat uszunk és evezgetünk.«

»Tíz óra tájban a mintegy 1000 ölnyi hosszú várszegi transection mentünk át, két órányira Pakstól. Ezt gr. Zichy Ferencz k. biztos és Beszédes kezdték meg, de Kováts alispán impediálta, úgy hogy Zichy resignált.¹⁾ 1819-ben b. Orczy Lőrincz k. biztos újra kezdette s be is végezte e jó munkát. Van már a Dunán kilencz átmetszés, s Belgrádig Beszédes szerint még öt lesz szükséges.«

»Tolnában meglátogattuk Festetics Leot. Már húsz éves korában megházasodott, három gyermeke van.«

¹⁾ Megtartjuk, mint jellemzőbbeket, gr. Sz. idegen kifejezéseit.

»Egészségem nagyon javul. Homeopathikus szert vettem be. Idáig meg vagyok elégedve. Helyzetem igen mulattató. Je pense beaucoup à Cr.«

»A Duna, helyenként, 120—150 öl széles, mélysége 6—7 öl, esése nagyon csekély. Vitorlával könnyen lehetne fölfelé is evezni. Több hajót láttunk emberektől vonatva: 200 mázsát számítanak egy emberre; napi bérök 15 garas, de csak ha mehetnek, máskép semmit se kapnak. S ezt a munkát még örömet is elvállalják. Már most versenyezzen velök egy gőzhajó! Non est saltus in natura. Gőzhajó nem barbároknak — az az, hazámfiainak — való, hanem civilizált népnek. Kell ide előbb egy birtokos középosztály, bérlők, a kik gazdaságuktól nem válnak el, földművesek, a kik nem hagyják ott az ekét, hogy hajót vonszoljanak, népnevelés, erkölcsiség, a jobb után, emberhez illőbb állapotok után való törekvés, és semmi nyoma a feudalismusnak, stb. stb.«

»Tolna megett, Szegszárd ellenében, (Budapest óta a legszébb vidék) egy 1812—3-ban készült, mintegy 200 ölnyi átmetzésesen, a korszófldin hatoltunk át. Olyan mint a Duna. A régi meder, kezdetinél beiszapolva, véginél holt viz, egy kis tavat képez, teli halakkal.«

»Vizszabályozásainknál egyik szélsőségből a másikba estek. Az előtt egy magános malma egészen megakadályozta a közérdekű vállalatokat; most ilyet, habár az illetőnek minden vagyonát képezze, minden kárpótlás nélkül, egyszerűen elhordanak. Így transsectiók alkalmával. Azért megy Magyarországon minden oly nehezen, azért van annyi oppositio. Természetes. Mindenki védekezni s civakodni fog a saját bőréért, ha bölcs törvényhozás s megbízható végrehajtók nem védik meg eléggé a magánosok érdekeit. A vizszabályozati munkáknak a tulajdon biztosságán s felelősségen kell alapulniok, máskép homokra építünk.«

»Tíz és fél óraker Baján kötöttünk ki. Tehát 19¹/₂ óra alatt talán 11 mtföldet haladtunk. Nagyon kellemetlen éjszakánk volt. Minden előintézkedés daczára, a szunyogok majd megettek. B. dicsekszik: „Engem soha szunyog meg nem csipett!“ Kinevettük.«

»26-án két óraker hajnalban indultunk, délre Mohács tájára értünk. Este 10 óraker Apatinnál kikötöttünk. Egészben 19 órai

munkával mintegy 12 mföldnyi utat tettünk meg. Eddig négy vadruczát láttunk. Utunk olyan kellemes, mint csak lehet. A Duna méltóságos, partjai jobbról csinosak, festőiek bár nem; balról néha egész pusztaság. Időjárásunk a legjobb; a szél kissé ellenünk van. Sokat úszunk s nagy örömünk telik Juliettánkban. B. egészen hydrotechnikussá válik, semmi érzéke sincs egyébre. Olyan németet beszél, hogy kólikát kapni tőle. Ő neveti az olyan főispánt vagy adminisztrátort, a ki se magyarul, se deákul nem tud; de a szalonokban meg kinevetik, és méltán, az olyan alispánt a ki finomabb társaságban sehogy sem tudja magát viselni. Ily, stb. eféle kérdések felett sokat vitatkoztunk egymással. Mindezt csak czélszerű és praktikus nevelés hozhatja a kellő kerékvágásba.«

»Batinánál kiszállunk, mindig Juliettával, mert Desdemónánk (melyet B. kedélyesen néha Testemonerlinek nevezget) mindig tovább uszkál, éjszakát kivéve, s hol egyenest, hol görbén, néha egészen átfordulva is. Ez a legnyomorultabb masina, s merőben használhatatlan, ha csak minden elemek össze nem tartanak, hogy neki szeretreméltóan kedveskedjenek. Néha úgy veszem észre, egy-egy darab gazdátlan darab fa folyik le mellettünk és sokkal gyorsabban halad, mint mi. Batinán hust vásároltunk be, s szörnyű savanyu meggyet! ittunk pedig jó friss vizet, ami nagyon felüdített. Az embereknek 'fogadott' böjti napjok volt, hogy az isteneket, a munkától való tartózkodással, semmittevéssel, egy jó esőnek kegyes adományozására rábírhassák. A férfiak vad kinézésűek, hajok elfedi homlokukat, bután nézek magok elé; a leányok ellenben szépek, buja természetűek: egy 14 éves kis fekete, szűkre szabott ruhában, hófehér fogsorral, különösen kivált köztük.«

»A víz átlátszó tisztaságát s a mély csendet sokszor semmi sem zavarta meg, de még csak az evezőlapátok egyhangu locsogása sem, hanem olykor a hajóvontatók egymást és lovaikat ütem szerint nógató gajdácslásuk. Bus gondolatokba mélyedtem a felett, hogy mennyire hátra vagyunk még! Egy angol farmer vagy egy yankee el sem hinné, hogy egy olyan ország lakója, mely magát nemesnek és boldognak vallja, önként beáll oktalan állatnak,

hogy hajót huzzon, s oly munkát végezzen, a mely ellen még az utolsó rabszolga is fellázadna.«¹⁾

»27-én két óra tájban feloldottuk a hajót, s mintegy kilenczedfélkor a Dráva torkolatánál voltunk, melynek épen tisztább volt a vize. Megfürdöttünk benne, daczára a hajósok ijesztegetéseinek a vízben rejlő roppant nagyságu halakkal. Az efféle mondatokra keveset adok, mert mindig a nép tudatlanságából s természetes poltroneriájából származnak; próbául mégis egy font hust akasztottunk egy három ölnyi hosszú pórásra.«

»Gyönyörű idő volt; de a nap erősen sütött, s most először kezdett terhünkre lenni. Verőcze megye kies partján szállottunk ki, hogy az elhagyatott Erdőd várát megszemléljük. Egykor Ujlakié volt, a ki Slavonia, Bosnia és Szerbia nagy részének ura volt, s a Regni Bárók közé tartozott. Kihalt a család, vagy elsatnyult, Isten tudja, s a mi Regni Báróink most Amadé, Zichy, Eötvös, stb. Lehet-e egy ilyen testet, a minővé Magyarország sülyedett, újra szervezni? . . . Szivem, érzésem, vágyam, reményem azt sugják: igen; belátásom azt mondja: nem!«

»Később Vukovárnál szállottunk ismét ki . . .«

Ne éljünk vissza olvasóink türelmével, kik tán nem osztják teljes mérvben a mi, részletekbe is elmerülni kész, érdeklődésünket, s méltán követelnek tőlünk nagyobb vonásokat, eredményeket.

Huzzuk össze tehát szerényen vitorláinkat, s röviden foglaljuk egybe Széchenyi ez első dunai útjára vonatkozó adatainkat.

Junius 28-án Banostoron, Ó- és Uj-Futakon van, s 6 órakerreggel látogatást tesz Forraynál. Péterváradnál szél támad, s a jó Desdemonát Ujvidék partjaihoz sodorja; a legénységnek vízben kell gázolni, hogy megmozdíthassák stb. stb.

29-én Karlovitznál ébred. Juliettán, az épen sebes folyásu Tiszára s Titelig megy, hol Jankovich ezredes fogadja, még pedig a barátságtalan péterváradi generalitáshoz képest, mint egy király. A legderekből ember e vidéken, kár hogy nemrég lábát

¹⁾ Beecher Stowe a párhuzamot egy amerikai rabszolga s egy azon korbéli magyar paraszt között bizony nem oly irigyelődőnek láttatta velünk.

törte. De oly színekkel festette előttük az Izlas és a Fekete kapu veszélyeit, hogy hátuk is borsódzott tőle.

30-án Juliattával, egy csajkás naszád kiréretében, Zimonyba érnek. Belgrád fekvése nem ragadja ugyan meg, de mégis úgy találja, hogy szebb és nagyobbszertű, mint Budapesté. 3 óra után meglátogatja a belgrádi pasát.

Július 3-án meglátják a »rémitő« Izlast. Magas vízállásnál semmi veszély lefelé, közel megrakott hajó három négy is, egymás mellett elmehetne; de mikor a víz sekély, egy ügyes ugró a kiálló sziklacsúcsokon át egyik partról a másikig keresztül szögdelhetne rajta. 80 ember egy 500 mázsával megrakott hajót 8 nap alatt Orsováról Zimonyig elhúz; tehát egy 60 lóerejű gőzhajó könnyen boldogulna, stb.

Orsován meglátogatják Omer pasát, kinél két erdélyi nemes (Szöllösy és Cseh) mint renegát tartózkodik.

4-én Mehádia. Ezen fürdőhely iránt Széchenyi kiváló előszeretettel viseltetett, s ott mindig jól érezte magát.

5-én Orsova.

6-án a Traján hidja romjai.

7-én beteg. Erőt vesz rajta szokott levertsége. »Je suis degouté de mon existence!« Stb. e.

8-án Brza Palanka.

9-én Kalafat. Élelmezési gondok.

10-én Oreva. Pelikán-vadászat. Orosz flotilla.

11-én az iszlasi vesztegzárnál.

12-én Sistow.

13-án Rustsuk, Giurgievo.

14-én Tutwkan. Mintha foglyok volnának, alig jöhetnek ki a Desdemonáról, akár az Amazon folyam közepébe képzeljék magokat. A szél is mindig ellenök van. Elégületlen eddigi tanulmányai s tapasztalatai eredményeivel. Láza van; de még gyötrőbb benső harcza. Halálra gondol és öngyilkosságra!

19-én végre Galatzon látjuk, s miután sokszor újra visszatérő lázait elnyomja s egészségét néha erős szerekekkel, félig-meddig, helyreállítja, végre Izaktsán, az orosz parancsnok kegyességé-

géből, kinek kénye-kedvétől függ a hajók át- vagy nem bocsátása, augusztus 4-én bejut a Fekete-tengerbe.

Mellőzzük itt Széchenyink konstantinápolyi élményeit, re-
gényes hazautazását többnyire lóháton, a balkáni tartományokon
át, érdekes látogatását Milosnál, kivel barátságot köt, stb. stb.
Alkalmilag tán visszatérhetünk ezekre.

Október 19-én ért csak Pestre. Pozsonyba kellett sietnie,
hová az országgyűlés egybehíva volt. Széchenyi, akkor már a
tettek mezejére sodortatva, — mit ő hazája ujjászületésének
nevezett s annak nevez a történelem is, — folytonos lázas izga-
lomban élt.

Széchenyi ez időben Kolowrathra vetette szemeit, mint a
ki a monarchia anyagi érdekei iránt kiválólag érdeklődött. Föl-
teszi róla, hogy megszűnik cseh, vagy osztrák lenni, midőn az
összes monarchia létérdekeiről lesz szó, s különösen Magyaror-
szág »adókétségének« emeléséről, melynek egyik legbiztosabb
módja a Duna szabályozása fogna lenni. Reményli, hogy az or-
szággyűlés is belé fog szólni, s napirendre fogja tűzni e fontos
kérdést. (Lásd) Ő maga egyelőre három szempontból
fogja fel azt.

1. A Duna medrének mélyítése és víz színének leszállítása,
melyet Beszédes a Vaskapunál 36 ölre, Bécsnél 1 ölre tesz.
Magyarország egyéb vizeinek is szabályozását vonná maga
után. Javulni fog ez által az egész légkör, megszűnnek az orszá-
gunkat oly rossz hírbe hozó váltólázak és járványok, s tömérdek
rét és szántó föld jó használat és művelés alá.

2. A kereskedelem. Ez, egy biztos és olcsó közlekedési csa-
tornát nyervén, nagyban emelkedni fog.

3. Az általános művelődés! Most egy zsákutczában vagyunk ;
de, ha végre más népekkel összeköttetésekbe lépünk, mennyire
fog szélesbülni látkörünk, fejlődni civilizáciánk, stb.

De hogyan kezdjük meg e munkát? Kérdi mintegy önma-
gától nagy reformátorunk.

1. Ki hajtja végre ?

2. Ki viselje a költségét ?

Az elsőre felel önmagának: **ÉN!** — Egy külön e célra nevezendő bizottsággal.

A másodikra: **Subsidium.** ¹⁾

S mi czímen lehetne subsidiumot kivetni? — Hát nem nyerne-e minden földbirtokos a szabályozás által! Ha a Rendek ily áldozatra képesek lennének, ugy Magyarországból még válhatnék valami. »Elle deviendrait immortelle, parlant dans le sens humain. — De annyi nagyság, óh vajha csalódnám! a mi homokpusztáink és mocsaraink közt nem lakozik.«

A Vaskapu szikláinak szétrepesztését, mit első lépésnek tart, közös költségen (t. i. Subsidium útján) kellene, szerinte, megtenni; de az átvágásokat a közvetlen érdeklett felek rovására. Csak egytől borzad, mi akkor, ily esetekben, divatos szójárásunk volt, a »Só fölemelt árától«, akkori fináncztudományunk, és közszükségleteink e »Vulgivaga Venusától.« Ezt t. i. minden alkalommal előrántották a Rendek, ha valamely közszükség fedezéséről volt szó.

Nem kerüli el Széchenyi figyelmét azon ellenvetés sem, melyet egy előző fejezetben, a Palóczy indítványa alkalmából, fölemeltünk, hogy t. i. ugy a Vaskapu szikláit, mint a Duna kiömlései a Fekete tengerbe, nemzetközi kérdést képeznek, melyet két szomszédunk, a gyenge és az erős, a török és az orosz, tudta s hirtel nélkül el nem intézhetünk.²⁾

Az Orosz túlnyomóságától egész ez irányu kereskedésünket annyira (s méltán!) félti, hogy a nagy vállalatnak, ha még sikerülne is, összes eredményeit bizonytalanoknak látja. Naplója teli van ily csüggedés, s a nála ezzel együtt járó életuntság, lelki s testi betegség, öngyilkolási gondolatok, leverő kifejezéseivel. Utitársaival is többnyire elégtelen, s B-nek elég rossz napjai lehetnek vele.

Többi közt e syllogismust olvassuk, melynek megczáfolását azóta is várjuk diplomatiánktól.

¹⁾ Országos forrásaink akkor, a birtokos osztály adómentessége folytán, mily nyomorultak valának!

²⁾ Azóta, mint tudjuk, európai ügy lett belőle.

Major. A mi keleti kereskedésünk, különösen nyers termékekkel, reánk nézve csak úgy lehet hasznos, ha viszont Odessát nyomja, vagy legalább ellensúlyozza :

Minor. Ámde Odessa, a szulínai torkolattal együtt, annyira az oroszok hatalmában van, mintha akár Oroszország közepében volnának.

Consequentia: Tehát az oroszok a mi kereskedésünket túrni fogják addig, a mig passiv lesz, de megsemmisíteni fogják, mihelyt activvá változik.

Az orosz visinertiae magában is elég erre. (T. i. hogy a Duna kiömléseit eliszaposodni hagyja.)

Elkeseredésében arra fakad, hogy mint reformátor, bár inkább töröknek született volna! — Hozzá tehetjük, hogy török szomszédunknak azon időben valóban nagy szüksége lett volna egy Széchenyire.

Ez eszme fonalán Széchenyi így okoskodik. »A törököket legtöbben igazságtalanul ítélik meg. A legrongyosabb, legpiszkosabb ficzkó is tömérdek hibát talál rajtuk, s neveti szokásaikat, öltözékeket, stb. stb. De, ha fontolóra vesszük, hogy Krisztus a civilisatio mellett, Mahomed pedig ellene harczolt, ugy csodálkoznunk kell a felett, hogy Törökország mégis annyira haladt, Magyarország pedig annyira elmaradt.« — Rokonszenve feleddteté vele, hogy a mi haladásunknak épen ez a szomszédtság volt egy jó időn át leghatalmasabb akadály!

IX.

Hogy Széchenyi első dunai utját a bécsi kormány egészen figyelmen kívül hagyta volna, azt épen nem mondhatjuk. Reviczky kancellár fölkérette magához, s vele, és Schönstein, meg b. Kriegurakkal egy kis értekezletet tartott, melyben, ugy látszik, a Keleti kérdés valamely részlete beszéltetett meg. Felolvasták magok közt Hohenzollern herczeg egy javaslatát, miként lehetne az Oroszt jó módjával rászedni, s nagyot nevettek felette. A »Hofkriegsrath« pedig Széchenyit abban a szerencsében óhajtotta részesíteni, hogy egy félhivatalos utitársat, Pirago műszaki tiszt személyében, ren-

delt volna ki melléje, a ki majd »egyre másra figyelmeztesse.« De Széchenyi e kitüntetést határozottan visszautasítá. Pénzbeli segélyről szó sem volt, s fáradsága minden jutalma annyiból állott, hogy jó barátja, gr. Waldstein számára egy Törökországra szőlő útlevelet eszközölhetett ki. Jutalmul vehette még Langenau tbk. ama bókját is, miszerint a császárnak egy olyan embert, mint ő, (Sz.) tenyerén kellene hordoznia! . . .

Az eredményyel, mely neki, mint láttuk, szép kis pénzébe került, nem volt nagyon meglepő; de a bécsi kormánynak még sem lehetett oka reá, hogy őt, a merész kezdeményezőt, a legközelebbi alkalommal, oly sértő módon mellőzze, miszerint nem csak mást, t. i. Esztei Ferdinánd főherceget küldje ki hasonló megbizatással, hanem Széchenyinek, kire a nép akkor már ujjal mutogatott, mint a »magyarok istenére«, tudtára is adassa, miként ő cs. k. fenségének kegyességétől függ, őt, a mennyiben ezért hozzá folyamodnék, magával vinni vagy nem vinni.

Sőt Széchenyi napló-jegyzeteiből kitűnik még az is, hogy nagy hazánkfíat, élete e kedvencz eszméje, az önmegtagadás ama nagy áldozatára is reábirta, s hogy — tagadó választ kapott. Azon ürügy alatt, hogy most csak katonai szempontok forognak fenn, Desfours vitte meg a választ, hogy ő fensége Zimonyig senkinek sem tilthatja el a hajó használatát; csak ez állomáson tul tartotta fen azt kizárólag magának és előre kiszemelt kíséretének.

S ki érezte nálánál mélyebben az ily méltatlanság szuró töviseit! Csoda-e, ha álmatlan éjei vannak, ha ismét öngyilkosságra gondol, ha Magyarországot halni látja!

Az udvar ingó kegye után nádszálként hajlong a magas körök jó indulata. Széchenyi ez időben a »haute crême« által mindenütt mellőzve s egészen elszigetelve, »sárral megdobálva« látta magát. A főherczeg elindult május 4-én 1832.

»Il faut souffrir pour le bien public,« jegyzi naplójába Széchenyi, s imádkozik istenhez, hogy öntsön szívébe erőt és nyugalmat . . .

Fordult a koczka.

1833. június 20-án már a nádor intézett hozzá levélben felhívást, s ezt pár nap mulva Pozsonyban élő szóval ismételte,

hogy vállalja magára, *mint királyi biztos*, ama nagy munka megkezdését, melyért lelke égett. Széchenyi örömét, hogy mindig legyen kelyhébe egy ürmöcsepp, csakis megint egészségének igazi vagy képzelt roncsolt állapota zavarta.

Megérte előbb azt az elégtételt is, hogy a Hid iránti jelentését és javaslatát, Pestmegye példájára, a többi megyék is lelkesen felkarolták, s követeket ez irányban kedvező utasításokkal látták el. Beöthy Ödönt felbízta azon indítványnak is megtételére, miszerint a legközelebbi országgyűlés már Pesten tartassék, az ingyenes szállások természetesen meg fogván szűnni. Ezt a Rendek többsége elfogadta; de a nádor, kit Schedius által megkérdezett, az országgyűlés rendezését (Coordinatióját) tartotta előbbreválónak.

Széchenyi e napokban önmagának bizonyítványt állít ki arról, hogy »bámulatatos nagy tevékenységet fejt ki.« Siet fel Bécsbe, hogy b. Stürmerrel, aztán Metternichel és Reviczkyvel megbeszélje legközelebbi feladatát. A kincstárból kap 5000 frtot, s még 25,000 frtra közvetlen, 10,000 frtra pedig Vásárhelyi által utalványt. A kincstárnok vagyis a kamara elnöke gr. Zichy Károly hivatalos kérdést intéz a nádorhoz az iránt, hogy mit lesz szabad Széchenyinek felírnia, (t. i. mint a dologgal járó költséget számlába foglalnia,) mely kérdés a mily természetes és egyszerű volt a routine emberétől, úgy boszantó és szégyenítő az eszme a lelkesedés emberére nézve. A felelősségről akkor még primitív fogalmak uralkodtak nálunk, s nagy urak, ha valamely kiküldetést elvállaltak, néha méltóságuk alattinak tartották a reájok bízott pénzekről részletesen beszámolni. ¹⁾

A kik érdeklődtek Széchenyink fenntebb ismertetett *első* aldunai útja iránt, nem fogják figyelmöket megtagadni e *második* útja részleteitől sem, melyeket Naplóink fonalán lehető röviden felsorolandunk.

Július 8-án, hajnalban, 3 órakor indult Pestről az I. Ferencz című gőzhajón. Mell- és gyomor-görcei daczára figyelemmel, szörnyülkedve tanulmányozza Schmied, oraviczai polgár-

¹⁾ Lásd több példait a Naplóknban.

mester számításait, a ki Dunánknak Moldovától Orsováig hajózhatóvá tételére nem kevesebbet, mint 90 évi munkát és 3 millió pfrtot kíván! Óriási volt ez összeg akkori szegénységünkhöz képest; s képzelhetni: a szinte százados időhatár mint hatott arra, a ki hazája felvirágzását máris annyira elkésettnek tartotta.

Nem akartak-e, kérdi magában, jó módjával az országgyűléstől eltávolítani, hogy aztán, majd fedezet hiánya miatt, itt is cserben hagyjanak?!

Július 9-én Erdőnél zátonyra kerülnek, s egy jó órát vesztegelnek. 10. Péterváradon vannak. Radosovichot ágyából riasztja fel. Jankovicsot Lazarinival, s Csajkásaival Zimonyba rendeli. Ide jókor délután érnek. Foith tábornokot azzal, hogy magát mint a kormány küldöttjét mutatja be nála, legkevesbé sem hozza ki phlegmájából. 11-én Belgrádon van, s itt Milos egy testvérével találkozik; estére még Zimonyba ér. A nehézségek, úgy látja, nagyok, de nem legyőzhetetlenek. Egy A. azt veti ellen, hogy ha a sziklákat eltávolítják, a víz nagyon siker lesz s majd egészen kiapad. Jó, felel Sz., úgy hát kiszáradnak mocsáraink. Egy B. úgy vélekedik, hogy a vízszíne nem fog lejjebb szállani a sziklák szétrepesztésével, de a víz hajózhatóvá válhatik. Bravo, mondja Sz., úgy megnyitjuk a közlekedést a tengerbe! Mások másféleképp okoskodnak. A parasztokról fölteszik, hogy a vállalat nem lesz ellenőkre, mert legalább a hajóvontatás rabszolgai munkájától megszabadulnak, stb.

Július 13-án, egy u. n. oraniczán (örhajón) 10 evezővel, két altiszttel s egy Besits nevű hídmesterrel Pancsovára megy, hol Vásárhelyivel találkozik. Kocsin kirándul Kubinba. Másnap, 14-én, Baziásnál zivatar éri utol őket s bőrig átáznak, Moldovát elérik. 15-én Svinitzán át, Stenka Costa, Sirinya, Islas, Tachtalia és Greben állomásokat szerencsésen meghaladva, s Kazant megbámulva, estére a komor kinézésű Orsován vannak. Vásárhelyin kívül vele voltak Philippovich, Melczel, és Hieronimi. Másnap az esőtől átnedvestült podgyászuk is megérkezett. Széchenyi diszmagyarba, Philippovich egyenruhába öltözik, s úgy tesz meg látogatásukat Ozman pashánál, kit úgyöknek látszólag megüyernek.

Július 17-én az oraniczán, melyet Telegraf névre keresztelnek, a Vaskapun áthaladnak, szerb és oláh urakkal barátságot kötnek, találkoznak Bizai Sándorral, s ismét jól átázva érnek vissza Orsovára.

18-án ír a nádornak. Egészsége megromlik. 19-én Mehadián lakást bérel, egy pfrtért naponként. Berni kapitány, Roth alezredes, Grasenovich tábornok, Schatzberg hadügyi titkár nagy előzékenységet tanusítanak iránta, ismerik (fordításból) iratait. 20-kán kocsin tesz kirándulást Krassó megyébe, s csupa »Abderát« talál. S mégis, úgy találja, mindenttt jobb állapotok vannak, mint Magyarorszáiban! Megismerkedik Schmied bányamesterrel, s informáltatja magát a rézhuták viszonyairól. A rezet a kormány 40 pfrton veszi meg, nyomban eladja 55 frton, s így károsítja a magán-ipart.

Mig Zimonyban a késedelmes gőzhajót várják, oda jő az ifju Foy, francia pair, a ki oly borzasztónak (abominable pays) tartja országunkat, hogy sürgősb dolga sincs, mint mentől előbb elhagyni azt. A veszteg-intézetben angolokkal jő össze. 24-én kap Malvieuxtól hírt, miszerint a Duna gőzhajó Bécs alatt zátonyra került, de most már utban van lefelé. Addig a vendégszerető, de czeremoniás öreg Foith altábornagy, Gasics őrnagy, Wasilievich, stbek társaságában kell tölteni idejét, s néha pezsgőzéssel üzni el unalmát. Végre, 26-án az I. Ferencz hajó érkezett meg, s csak utána 27-én a várt Duna. Ez utóbbival 29-én indult s ért gyönyörű holdvilágnál ismét Orsovára. Itt a csajkások kapitányától megvesz egy oraniczát 300 pfrton.

Július 29-ét, mint nevezetes napot kell kiemelnünk, mert e napon kezdődött meg a sziklarepezstési munkálat. Philippovics, a pashánál diplomatizál, Széchenyi, nem helytelen, de céltévesztett számítással, egy ajándékba küldett pipával támogatja. Hatás: a pasha ágyuval akar reájok tüzelni, ha a török vonalat érinteni méreszkednének; a folyam tulsó felét ám méregessék, ha tetszik; ő nem tágit, míg Szultánjától parancsot nem kap. A kereskedők is, kiket a pasha kénye-kedve szerint taksálgat, panaszt emeltek volt; de a Hofkriegsrathtól azt a választ nyerték, hogy a Duna a törököké, s meg kell adni kinek-kinek a magáét! — Ha ez így van,

teszi hozzá Széchenyi, úgy mindennel felhagyhatunk. . . Ír azonban Kisseleffnek, Ottenfelsnek, Milosnak stb. Maga is elmegy a pashához, a ki a Nagyvezér világos tilalmára hivatkozva, ellenzi a munkálatokat. Széchenyi figyelmét különben jég- és dinnye-küldeményekkel viszonozza. Minden szünetel.

Augusztus 5-én, miután sikeretlenül fáradott köszén után, vendégeivel együtt, (Jósika Miklós b., Sweerts gróf, Faskas Sándor) ismét átlátogat a pashához, a ki neki az alatt valamelyes dohányt és selyemkelmét küldött, miért viszont Széchenyi egy pár Contriner pisztolylyal és egy gyűrűvel kedveskedett. Kedélyesen mulnak a napok. Ottonoga, Popovich, Rauchmüller, Blaskovich, egy Talbot bárónő, Brunnebarbe a tolmács, Berni, egy Tomsits, s több férfiak és nők, segítenek ölni az időt. Szemben a nem várt nehézségekkel, ily felkiáltásra fakad: »Igen nagy fába vágtam fejszémet!«

11-én a tolmácscsal újra elnéz a pashához, s most már jobban megértik egymást. A Nagyvezér előbbi levele titokban tartandó, 10-12 nap alatt jobb parancs érkezhetik; mind a két fél járjon közbe a maga udvaránál. Való, hogy a két udvar, — a bécsi, és a konstantinápolyi, — feltűnő hasonlatosságot mutat az elv- és rendszertelenségre nézve. A mint látjuk, sem itt sem ott előkészítve épen semmi sem volt. A két szomszéd hatalmasság autonóm képviselői azonban egymásközt szorosabbra fűzik a barátságot. A török a magyarnak egy lovat, ez viszont amannak egy kocsit ajándékozott. Jellemző, Hogy Széchenyi ajándékait, pisztolyt, kocsit, a mi kormányunk kiviteli vámmal terhelte meg, a mi csakugyan »secatura« volt. Kétségbeesésében, mert közben még lázai is voltak, az orsovaiakat megtanítja (trainirozza) pezsgőt inni, mely gyakorlat természetesen, bizonyos derült hangulatot tart fen közöttük. — 16-án írja második jelentését a nádorhoz, kitől az alatt egy »jó választ« is kapott.

Milost, ki a Vaskapunál nem sokat tehet érette, a sertés-szállítás ürügye alatt igyekszik a vállalat érdekébe vonni. Pasháját ismét egy sátornak adományozásával lepi meg. Saját egyéni élményeiről ezeket olvassuk: Aug. 19-én. »Egy keveset lova-

goltam, egy keveset jártam, s már úgy oda vagyok: nyomorult ficzkó. Komédia. Éjszakám így telt el: 1. Nem alvás, vértolulásaim miatt. 2. Éji zene Thalia papjaitól. 3. Égi háboru. 4 Egerek. 5. Mindenféle baromfi, s a balhák egy serege.«

Mehádia gyógyvize azonban, szerencsére, mindig felüdíti testét és lelkét.

21-én a Traján tábláit nézi meg.

22-én egy orosz ezredes, le chevalier Alenits, tiszteleg nála, s öt oroszosan, mindig generálisnak czimezi. »Nem tudta a jámbor, hogy még őrnagyságig sem vihettük fel!« . . .

24-én lóháton utána néz Plavisevitzán az ut csinálásnak. — Este whist-parthie. Ezt azért említjük meg, mert Széchenyi . . . szemrehányást tett magának érte. Másnap aztán egész nap ir, pihenésül csak az egereket fogdossa. A pashától kapott csődört elküldi Mezőhegyesre. — Egy ifju Nákót és Rigitzkyt ajánlólevéllel lát el Joannovicshoz, máskép nem lett volna nekik szabad a Vaskapu munkálatait megszemlélni. »Igy teszük nálunk népszerűvé az ügyet!« — E két ifju urral és Manassival ismét ellátogat a pashához, ki mindinkább puhul! 27-én hoz tőle Hegedűs egy Imamét és Csubukot, melyet Széchenyi különben elfogadni vonakodik, de megszorítja azzal az izenettel, hogy a Vaskaput, mint birodalmuk kulcsát, nem adhatják ki kezükből; egy csatorna ásatását azonban nem elleneznék. Megirja ezt rögtön Ottenfelsnek.

Ily benyomások közt egy vágy ragadja meg lelkét, melynek sehogy sem bir ellent állani; a vágy: a Tiszára vinni át egy gőzhajót, a Tiszára, melynek szűz partjai még soha olyat nem láttak! Augusztus 31-én Titelnél elszalasztja a gőzhajót; gyorsfogattal vágat utána. Éjjel jön Elemérre, Kiss Ernő kastélyába, szeptember 1-én Török-Becsére, hol utoléri I. Ferencz hajót. A ráczok szájítáta bámultak, az asszonyok, boszorkányságot sejtve, keresztet vetegettek magokra, a magyarok renyhén megmaradtak csónakaikkal a víz közepén, alig lehetett a robogó gőzössel kitérni előlük. Erős szél is támadt; melynek csillapultával, szeptember 3-dika volt az a nap, melyen reggeli 9 órakor Szegednél az első

gőzhajó kikötött. Szeged lelkes népe, a piaristákkal élükön ¹⁾, Kiss városbíró, Babarczy csongrádi alispán, Pepi és Gizella leányaival, a különben füstös kaszinó tagjai, stb. telhetőleg ünneplik. Széchenyi szívének e fogadtatás igen jól esett. Pallaviciniék urias reggelijét, Algyón, tán kevesebbre becsülte, mint egy Ostrowsky nevű mérsáros egyszerű ajándokát, egy faragott botot, melyet Széchenyi egy gyűrűvel viszonzott. A tábornokok, Lederer, ki e célra 4-én oda jött, Bretfeld, Koch, versenyeztek a polgárokkal. Vagy száz felköszöntést mondtak reá. A halászléhez jól izlett a champagnei, 5-én, természetesen, ismét nagy főfájásra ébredett, s 6 órakor, barátságtalan időben, távozott. Zentán történt, hogy a megye mérnöke egy szép új csatornával dicsekedvén, miután a gróf azon kérdésére, vajon »adott-e hozzá valamit a nemesség is« ? tagadólag válaszolt, pirulva kelle azt a további csipős megjegyzését hallania, hogy »ugy bizony neki nem igen tetszik az.«

6-án a Római sánczot nézi meg, 7-én Babatován Hertelendy alispán megyei küldöttséggel üdvözl. Bogdanovicsot, ki pompás reggelire várta, úgy játszta ki, hogy az egész éhes társaságot saját hajójára hívta át, s ott »ürühussal, erős széllel, s liberális beszédekkel traktálta meg.« Többeknek ez nem igen izlett. 2 órakor ért ismét Titelbe, s élvezte a kedvező benyomást, melyet a Duna akkor tesz, ha a Tiszáról jövünk beléje! 3-án a francia Lamartine költővel ismerkedik meg, ki angol születésű nejével utazott arra. Évekkel később nagy emótióval olvasta a Girondistákról irt könyvét, »a brigandage glorificatióját« látva benne. 9-én Milos örvendeztette meg látogatásával. Sok pezsgőt ittak, s kirándulást tettek a Száván. Ellenkezőleg az öreg Foithtal, Milos határozottan a gőzhajózási vállalat mellett nyilatkozott, volt is már 4 részvénye; belátta a hasznot, melyet az különösen a sertés kereske-

¹⁾ A piaristák rektora Gruber volt. Egy öreg Karácsonyi nevű pap barátjához Vödröshez ezeket írja: A Hitelt olvastam, s lelegendőkép nem köszönhetem — Életem hosszabbodott, eszem és ítéletem tágult, az egész létem nemesedett. — A szerzőt minek mondjam röviden? — Ha annyi hatalma mint tudománya, esze és akarata vagyon, a Magyarok Teremtőjének mondanám, stb.

désnek hajtani fog. Megtérítette Husszein pashát is, s a jó ügynek ez új hívét melegen dicsérte Széchenyi előtt.

10-én Moldován, hova széllel s hullámmal küzködve érnek el, fölveszik Hoffman, Madersbach, Schleuchenstuhl, Buchwald stb. urakat, miután a rossz köszénnel semmire sem mennek, fát vesznek; s néhány kanyarodás után ismét csak a Moldovához jutnak. Diszes fogatok Új-Moldovára Hoffmanék úri házához röpitik, hol igen jól érzi magát. Örömmel tölti el szívét többi közt Madersbach, azon kijelentéssel, hogy igenis »mindnyájunknak magyarokká kell lennünk, s a magyarság üdvét fog reánk hozni!«

17-én Orsován huszonöt levelet talál, köztük egy dicsérőt és bátorítót a főherczeg nádortól. 13-án dolgozik Vásárhelyivel. 14-én ismét pashájánál van, a ki minden bajt a Szerdár Ekremre tolt, s tsubukot, lülét és imamét ad. 15-én meglátogatja Milutinovich altábornagy. 16-án ismét Mehadia fürdőjében keres és talál enyhülést, 17-én harmadik jelentését írja a nádorhoz.

18-án a punikovai barlangot nézik meg. Fáklyáik kialudván, nem a legkellemben benyomásuk van. Jönnek a munkálatokat meg szemlélni Roth alezredes, Hentzy, Heymann és Bolza őrnagyok, Berni kapitány. Vásárhelyi megvendégeli őket szabad ég alatt. Este whist. Philippovich, kinek szerfelett erős rokon- és ellenszenvei vannak, Vásárhelyi ellen nyilatkozik. Széchenyit ez gondolkodóba ejti. »Mentől inkább átgondolom, mily nagy munkát vállaltam magamra, annál jobban borzongat a hideg. Hazámfiait, a magyarokat, regenerálni, és a Dunát föleleveníteni! — Ez élettembe fog kerülni. Hagyján, szebben nem veszthetném el azt!« . . .

Ábrándos beteges hangulata, mint többnyire, testi bajaival függ össze. Mikor ama sorokat írta, 12 pióczát rakatott fel magára ¹⁾, s két órai vérzés után, szívét üresnek, lelkét életuntnak, egy jobb világba vágyódónak találja: ily nyomorult testtel, ugymond, mitsem ér az élet. Ez 20-án volt. 21-dikét, mint születése napját, soha sem mulasztja el megemliteni. Akkor 42 éves volt, de testileg, úgy érzi, már 74!

¹⁾ Boszankodva jegyzi fel, hogy egy nadályért 40 pkr-t kellett fizetnie, s így a borbély is jól tudott szívni.

Erős záporosók elszaggatták a hidakat, s áradással fenyegetnek.

Amint javul egészsége, a mint kiderül az idő, ugy világosodik kedélye is, s majd mindent ismét »rózsaszínben« lát.

28-án Ogredinánál a viz alatt próbálnak repeszteni, nem akar elszülni. De azért, Berni vezetése alatt, erélyen folytatják. Széchenyi mindent lehető jó rendben hagy s készül haza felé.

Utba ejti Karansebest, Lugost, Temesvárt. Itt Bedekovich, Söldenhofen, Milutinovich, Borjneburg, Modler, Schatzberg, Radványi, Schneller, stb. minden módon kitüntetik. Megbeszéli az alibunári mocsár kiszáraitását, mely Hentzy számítása szerint harmadfél millió pfrtba kerülne. Még egyéb dolgunk is van Magyarországon, ugy vélekedik Széchenyi.

Október 5-én Aradon, 6-án Tornyán van, Marczibányiéknál, 7-én Mezőhegyesen, hol Boxberg vendége; de el van szörnyedve a lovak idomtalan kosorraik felett, melyekkel az egész országot »systematice inficiálják.«

8-án Kecskemétre, 9-én Pestre ér, s 14-én Pozsonyban találkozzunk vele, hol, mint tudjuk, együtt volt az országgyűlés. ¹⁾

X.

Harmadik aldunai útjára Széchenyi 1834. június 10-én indult. Közvetőleg vessünk egy futó pillantást azóta viselt dolgaira. Nem tehetünk róla, hogy hazánk kulturai történetéből fogunk ezzel is egy pár lapot szellőztetni.

Az országgyűlésen pártembernek nem engedi magát befogatni; ezért sokan megneheztelnek reá. Fáy András őszintén figyelmezteti, hogy e magaviselete miatt népszerűségéből veszteni fog. Ennek daczára nem csak Pozsonyban, hanem Pestmegye

¹⁾ A nádorhoz ezen év okt. 23-án kelt jelentését közli *Falk*: Széchenyi István gróf és Kora cz. művében. Kívánatai ezek valának: 1. Kiváltság meghosszabbítása 10 évre, a forgalomnak ozman területre kiterjesztése végett. 2. Kiszálló helyek. 3. Egészségügyi s harminczadi rendszabályok. 4. Személy- és vagyon biztosítása a szerb, török és oláh hatóságoknál. 5. Kormány pártfogása. 6. Ingyen köszén és fa.

közgyűlésén is még ez év folytán hangos ovatiókban részesült. (Máj. 10-én és aug. 26-án).

Az akadémia közgyűlésein elnököl; a tudósokat megvendégeli.

Kiadja a Stádiumot; de a censor lefoglalja: még sok dolog lesz vele.

Mozgatja a Pest legszebb terén dísztelenkedő harminczad épületet.

Értekezik a nádorral, Metternichhel, Reviczkyvel, Károly főhggel, Puthonnal, stb. Gyűjt folyvást aláírókat a dunai gőzhajótársasághoz; döntő szerepet visz e társulat közgyűlésén. Metternich sokáig ellentáll nógatásainak, noha Molly és Melanie becsületesen segítettek; végre aláír ő is.

Vásárhelyivel érdekes külföldi utazásra megy. Münchenben a király szivességgel halmozza, a legjobb magyarnak nevezgeti, dicséri vállalatait, de alá nem ír. Stuttgartban szerencsésebb, a württembergi király vesz 6 részvényt. Párisban barátságot köt Thiers, Gay Lussac, s több nevezetes emberrel, ¹⁾ jan. 1—16.

Átmege a calaisi csatornán, s Anglia államférfiaival és bankáraival köt szorosabb, vagy ujit meg régibb ismeretséget. Leginkább érdekli Russel, »e gyenge, beteges, jelentéktelen alak, s mégis nagy reformer.« Bemutatják a királynak, elvezetik a parlamentbe, hol t. k. O'Connelt hallgatja, elnéz a gyárakba, a gépészekhez: főleg a hidépítészet érdekli. Megnézi Birminghamet is. Eszterházy herczeggel vetet 10 részvényt a gőzhajózási vállalathoz, Rothschild 1000-et helyeztet kilátásba. Egy napot, de egy órát sem veszít el.

Visszajövet, a Rajna vidékén is folytatja érdekes tanulmányait, s egész Németországot átszelve, május 1-én Pozsonyba ér, hol 10-én fáklyás-zenével tisztelik meg. Pesten nyomban a lóverseny, s az Állattenyésztő egyesület, Gazdasági egyletünknek e szülő anyja, veszik igénybe tevékenységét. Kisebb utjait, Czenkre, Gödöllőre, Alcsuthra, stb. nem is említjük.

¹⁾ C'est un charmant hongrois, — mondják róla, — dont il est impossible de prononcer le nom.

Június 10-én megint az I. Ferencz gőzhajóval indult; a Tünde is kísérte. 15-én a Vaskapunál van; 16-án már régi barátját, az orsovai pashát látogatja ismét meg; 17-én jelentést tesz a nádornak az addig történekről.

Mig a nagy vállalat mindig megújuló nehézségei felett tüprekedik, s várja az Argót, elkezdi írni a Pesti por és sár című röpiratát. (30-án). E rövid útja alatt, melyről július 7-én már Pestre visszatért, úgy látszik, leginkább szentelepek keresése vette igénybe. Technikai kivitel dolgában Lazarinit kezdi inkább becsülni.

Fentebbi utjából megérkezve, találta azt, hogy itthon az országgyűlés »elaludt.« Ezt a phrásist nála, természetesen, csak úgy szabad vennünk, mint Magyarország tetszhalála, sőt végvonnaglása, vagy akár az ő saját teljes kimerültsége, életuntsága feletti, oly gyakran előforduló panaszait.

Pesten akkor a Nemzeti színház ügye volt napirenden. Földváryval sokat küzdött ez intézetünknek a kerepesi utra történt, bár állítólag ideiglenes, behelyezése miatt. Néha szinte kicsinyesnek mondható neheztelések támadtak köztök. »Ugy megalázom magamat ezen ember előtt, mint egy isten előtt,« így kiált fel Széchenyi, »s nem tudom meglágyítani. Istenem, mit nem tesz az ember, hogy hazájának használhasson!« . . .

Ez időbeli jegyzetei azt a benyomást teszik, mintha ily izetlenségek elől ohajtott volna menekülni, midőn ismét az ő kedves Vaskapuja és Mehádiája felé fordította sovár tekintetét.

Ez évben második, egészben negyedik aldunai utjára Széchenyi 1834. aug. 31-én indult; még pedig ezuttal szárazon, Kecs-kemét, Temesvár felé. Itt a megyeterem karzatán felismerik, erővel leviszik s diadallal körülhordozzák a teremben, hol leteszi a tábla-birói esküt. (Szept. 2-án.)

Szept. 5-én Lazarinival bejárja a Vaskaput, Rasboinikot, Kralova Stenát, stb. Minden napra jut elég dolog. Hivatalos elfoglaltsága közepett talál időt, hogy a Jelenkorba írjon. Az akadályok nem akarnak elfogyni. »Ugyan nagy és kemény fába vág-tam fejszémét!« írja 17-én naplójába. 18-án az orsovai pashához

megy, gr. Hunyadyval, ki az oláh nyelvet tanulja s nem hisz a magyarság jövőjében. E látogatást 22-én Joanovics hadnagygyal. ismétlik. Reá jönnek, hogy az oroszok ez ügyben kétszínüsködnék. Szemben biztatják, mintha örömmel üdvözlőnék a Duna felszabaddítását, hátmegett azonban ellene dolgoznak. Butenieff, a mi internunciusunk, Stürmer előtt így, máskor azonban amugy beszélt. A viddini pasha is beleszól, s Széchenyi kénytelen a repesztésekkel, melyek durranásai titokban nem maradhatnak, egyelőre felhagyni. Sok várás, sok huzavona közt, a Traján hid tövénél jobbágyi hódolattal isznak uralkodó fejedelmünk: Ferencz császár és király egészségére, t. i. nevenapján, okt. 4-én.

Pedig Ferencz császár és király, minden ujításnak ellensége, vajmi keveset segített nekik akár a Duna medrének, akár a diplomatia utjainak egyengetésében.

7-én Kalafátra mennek, s meglátogatják a viddini Hussein pashát, de tolmácsuk, a pasha orvosa, sem törökül, sem francziául nem tudván, e látogatás meglehetősen »hideg, szótalan és ostoba« volt. Hazajövetelök is unalmas volt, mert homok-zátonyra jutottak, s egy török állomásnál háltak meg. Ez a multság még másnap is tartván, Széchenyire nagyon csüggesztőleg hat, már mindent veszve lát: c'est une entreprise échonée! Queen angol¹⁾ ott hagyja őket; Charalambe jó segítségül: ökröket kell befogni, kocsira, szekérre átrakodni, s éjszakán át fáradtan, reggelre Krajovába érni. 11-én Bukarestben vannak. Itt már jobb dolguk van. Este színházba megy; Ghika herceg, mihelyt meglátja, páholyába kéreti. Ebédekre, estélyekre hívják. Philipesko, Bibesko, Floresco, Stirbey, Palacsány, Mincianky, stb. családok. Többnyire franczia borokat isznak, magyar helyett. Egyébiránt a töröktől eltanulták a józanságot, s egyaránt utálják a részegséget, mely nagy ritkán fordul is elő nálök. A háznak, melyben elszállásolták, Tasnerrel egész első emeletét elfoglalja, s ugyanott tánczestélyt rendeznek tiszteletére, meg is tánczoltatják. Hadi gyakorlatot is tartanak kedveért. A szemle után nem feledi megnézni »közös« iskoláikat,

¹⁾ Ez később egy könyvet irt, melyben Széchenyit meglehetősen compromittálta; ugyszintén a Temps nov. 10-diki számában is.

kórházait és börtöneiket. Értekezik Timony orosz consullal, kinek befolyása mindenben túlnyomó, akár szeressék, akár nem. A porta tehetetlen, s olcsón megvesztegethetőség hirében áll. 16-án Salomon ezredes egy ajándék török puskával lepi meg, 17-én szemügyre veszi Lazarini és Forberger munkálatait a Vas-kapunál, s míg a kocsikat Shupanekre küldi, staféta érkezik a nádor főherczegtől.

18-án, miután a nádornak felelt, a Stádiumon irogat, de azzal a sejtelemmel, hogy e munkája a »császár életében« nem fog megjelenhetni! 19-én Milos hirül adja, hogy nem sokára egy török kormánybiztos fog érkezni, de addig is tehet, a mit akar. 22-én Ozman pasha egy auditorral érkezik meg, s megajándékozza egy (15 aranyat érő) szürkelóval, egyuttal értesíti, hogy Mehmed bey jön Konstantinápolyból, s tiz nap alatt itt lehet.

Széchenyi e napokban legjobb egészségségnek örvend, keblét bizonyos honvágy szállja meg, s Verőcze megye táblabírája les z. A Duna oly sekély, hogy Cserni György ideje óta nem volt olyan, s Milos erősen dolgoztat a jobb parton is: a munka halad.

November első napjaiban az otthon történeteket oly sötét színben látja, hogy azt hiszi, miként neki alig lesz Ausztriában maradása. Pár évi számkivetést egyébiránt ily körülmények közt nem nagy szerencsétlenségnek tartana.

4-én ismét futár érkezik a nádortól. 8-án egy redőrségi tiszt, Petreska Alexis nevű, köszönt be Csernetzről, s letilt minden további munkálatot vízben és szárazon. E közlés bizalmas uton »négy szem közt« történvén, Széchenyi írásban kívánja azt. *Nous allons voir, — mais nous voyons déjà que tout le monde nous fait sur le nez.* Francziául van írva, de magyarán jellemzi akkori kormányunkat. Széchenyinek mindenféle műfogásokkal kell élni, hogy tettelegességekre ne vetemedjenek ellene.

Az ország minden részeiből hozzá sűrűn érkező üdvözetek néki nyilván örömet szereznek ugyan, de megannyi vétkei — úgy látja, — a kormány szemében!

14-én végre Orsovára érkezik a török kaimakam, s őt is oda várja. Egy kicsi emberke, kinek alakja Bezeredy Istvánra emlékezteti, rossz nadrágban, rongyos csizmában, különben nyájas

magaviseletű. Mennek vele a Vaskapuhoz. Tenka Stefanovics soha el nem marad tőlök. Másnap oda jő a pasha is, meg Niazi bey. Egy hajó előttök leereszkedik. »Előbb fogok-e törökül megtanulni«, kérdi Széchenyi őket, »semmint felszabadítjuk ezt az átjárást a Vaskapunál? Felelnek: oh, addig a gróf nem csak törökül, hanem még arabsul és persául is megtanulhat? — Bon à savoir!« . . .

Nov. 16-án ir ismét a nádornak s magát és minden idejét rendelkezésére bocsátja. 17-én a pasha nála ebédel, 18-án viszont ő a pashánál, s egyuttal bucsuzik. Három napot ezután vesztgárban kell töltenie.

22-én egy ezredes jő hozzá Erdélyből, s Bernivel átkutatja, kritizálgatja eddigi összes munkálatait, mint kiküldöttje Ferdinánd főherczegnek. Beszéd tárgya többi közt Wesselényi, kit szerintök könnyű volna, számos borzasztó nyilatkozatai folytán, mint felségsértőt elveszteni, de ők és a főherczeg sokkal nehezebb gondolkozásuak, stb. e.

Utoljára Széchenyi, meglehetősen lehangolt kedélylyel, még Milosnál akarja megtenni ígért látogatását, a ki Milan herczeg nevelőjét küldi elébök, hogy Belgrádra jöjjenek. Ez az ut nem a legkellemesebbek közé tartozott, több napig tartott, s váratlanul azzal végződött, hogy magát a gazdát nem is láthatta, s csakis Petrovich lovaggal értekezhetett, decz. 5-én. Közben 2-án, meglátogatta Hivetsy pashát, s élvezte és tanulmányozta a török fürdőket. Contumaciáját Zimonyban töltötte ki, mialatt ismét a Stádium »II-dik részén« dolgoztatott. Képzelete, mely ritkán volt nyugodt állapotban, rémeket láttat vele. Mily borzasztó lehet egy börtönben ülő rabnak a helyzete, s ez a sors vár ő reá is, iratai, reformtervei miatt! Sőt az öreg F.-nál, a ki megvendégelte, valósággal megmérgezettnek tartja magát, s erőltetett hányás által szabadul meg a méregtől. (Mondjuk: indigestiótól.)

Ez izgalomtelves utjából deczemb. 19-én haza (Pestre) érve, kapja azon váratlan, reá nézve oly végzetes hirt, hogy imádottja özvegygyé lett. Gróf Zichy Károly meghalt, mint már említettük, e hónap 15-én.

XI.

Széchenyinek ötödik aldunai utja inkább csak egy kirándulásnak nevezhető. Az azt közvetlen megelőző eseményeket, mint utban eső és jóval érdekeseb történelmi adatokat átugranunk annál nagyobb hiba volna, mert tán alkalmunk sem lenne később azokra visszatérnünk.

A pesti közönséget, az országot és a pozsonyi országgyűlést semmi sem tartotta akkor oly izgalomban, mint a kormány által, b. Wesselényi Miklós meg Balogh János barsi követ személyeiben az alkotmányon s a szólásszabadságon elkövetett sérelmek. Széchenyi lehető legkényelmetlenebbül érezte e napokban magát. A közfigyelem rajta függött, az ellenzék várta, követelte tőle, hogy e kérdésben nyilatkozzék s vele tartson ; a kormány, illetőleg az udvar viszont azt várta tőle, hogy csillapítsa a kedélyeket, s ne engedje szélsőségig vitetni a dolgot. Volt reá eset, hogy a nádor fenséges neje, kinek Széchenyi iránti jó indulatát már említettük, épen oly órákban kérte őt magához, a melyekben a tús-kés kérdés a gyűlésteremben tárgyalatott. (Jun. 30.) Az ő két szék közötti helyzete, az a hálátlan közbenjárói szerep, melyre kezdettől fogva nagy hivatást érzett, már itt kezdődött s termett neki ugyan keserű, de az országnak mégis nem megvetendő gyümölcsöket. Bécsben igaz, nem nagyon támogatták őt. Metternich, kivel ez ügyben 1835. ápril 21-én és 26-án értekezése volt, azzal fogadta, hogy az ő ellene is, legmagasb helyre beérkezett titkos feladások egész szövegét közlé vele : ha jónak látja, ám igazolja magát. Ez eljárás, a mindenható miniszternek nem annyira őszinteségét, mint elbizottságát jellemzi. Ferencz császár és király halála sem az ő tekintélyét meg nem ingatta, sem a jóságos Ferdinand alatt a hagyományos kormányrendszer legkisebb változtatását nem vonta maga után, ha csak nem épen ellenkező irányban, mint ahogy a nemzeti közvélemény s ezzel maga Széchenyi is óhajtá.

Metternich, mindenesetre oly ember, a ki hiszi a mit mond, szinte elérzékenyedik, a császárt egy szentnek, önnönmagát pedig

valóságos martyrnak nézi, s Széchenynek et tu mi fili-féle atyai szemrehányásokat tesz, hogy bár Wesselényiről ő sem sokat tart, mégis pártját fogja, szintén a kormány ellen beszél, s Magyarországot vele együtt rossz irányba akarja terelni stb. Nem tudva és nem akarva, oly sok rosznak lesz okozója! stb. e. A feladók azt vélték észrevehetni, hogy az oppositio, különösen Széchenynek Bécsből való utóbbi hazatérte óta, vérszemet kapott, leghevesebb tagjai új erőt és bátorságot merítettek, mert Széchenyi azzal biztatta őket, hogy a bécsi ministerium önmagában meghasonlott, mi annál bizonyosabb, mentől inkább titkolgatják, és hogy ha az ellenzék szilárdul tartja magát, végre mégis célzt fog érni, hogy Wesselényi iránt is magas körökben részvét mutatkozik, s csak a magyar kancellár ellenzi még pörének beszüntetését. Hozzáteszik még azt is, hogy Széchenyi sokféle szint játszik, s beszédjét mindig ahhoz tudja alkalmazni, a kivel beszél, stb. stb. »Minő kellemetlen helyzet« jegyzi meg erre első felháborodása után Széchenyi, »mind a két párt magához akar kötni: én pedig a magam ura akarok maradni!«

Feleletét, egy emlékiratban, május 4-én vitte fel Bécsbe.

Hubai királyi ügyész a Wesselényi elleni pert május 5-én »leválta.«

Széchenynek, annyi igaz, hogy rosszabb napjai vannak, mint magának a vádlottnak. Közbenjárói tiszte nem terem neki rózsákat. A nádor is megszorítja azzal, hogy elfogyott a pénze s nincs fedezet a dunai munkálatok folytatására. Latour hiába nézegeti s dicséri a szép tervrajzokat! Az egy Crescence, egy szebb jövő hajnalfényével, tartja benne csak a lelket. »Ha az nem volna, ugy . . . «

Napirendre került azalatt Ferdinandnak, mint Magyarországon e néven ötödiknek, királyi czime. Új zavar a reformért égő Széchenynek. Említettük már e kérdésnek váratlan szerencsés megoldását. ¹⁾ Deák érdeme volt az.

A lófuttatási ebédek alatt, de midőn Széchenyi mindig magasb nemzeti érdekek iránt igyekezett a casino tagjait felbuzdí-

¹⁾ Lásd: 230. l.

tani, egy váratlan összeszólalkozás folytán párbaja lesz jó barátjával b. Orezy Lászlóval. Június 9-én egy pár pisztolylövessel az ügy lovagias elintézését nyer. Tán ezentúl a gentlemannek nem fognak fentszóval »pletykázni,« mikor »honi tárgyakról szólnunk!« . . .

Míg a nádor, kinek szintén voltak hírhordói, magához hivatja, kérdőre vonja, hogy szélsőségekre buzdít, s az országgyűlés feloszlátását akarja erővel előidézni, hozzátéve mégis, hogy e híreknek ő nem akar hitelt adni: — azalatt Széchenyi minden erejét megfeszíti, s Wesselényit is reá bírja, hogy együtt beszéljék reá Baloghot az eltávozásra, legalább addig, míg ügye itt tárgyalatni fog, mit ez végre meg is ígér. A nádor ezt nagyba vette. (Lásd alább . . .) s a legkedélyesebben váltak el egymástól. Ekkor volt, ne ejtsük el ez érdekes adatkát, hogy az öreg úr sincerisálva, többi közt Deákról is elmondá véleményét. Becsülte nagyon ez új notabilitást, de sajnálta, hogy nincs 1° elég nevelése, 2° elég publicistai képzettsége. Mi, ne a szemet hibáztassuk, hanem a szemüveget! . . .

Pár nap mulva Széchenyi a felsőházban oly tüzzel ment neki azoknak, a kik összezavarják a kormányt a király személyével, ment neki beszéde hevében majd a gyalázatos titkos feladónak is, hogy az elnöklő nádor kénytelen volt megvonni tőle a szót. (júl. 6.)

Folyt az alatt az agitatio a Hid dolgában is. Pesti polgárok mozognak, hogy egyik legelőkelőbb jövedelmi forrásuktól, a hidvántól, akarják megfosztani. Bernáth unghi követ egy általános kisajátítási törvényt indítványoz. Erre nincsenek megérve.

Széchenyit, kit minden felizgat, álmától, nyugalmától, egészségétől foszt meg, most még a lipcsei »Allgemeine Zeitung« is boszantja, s jól lerántja őt ép azon olvasó közönség előtt, melynek ítéletére, úgy látszik, sokat tartott. Ráadásul azzal a kózsza hírrel nyugtalanítja Mayerffy, hogy a nádor le akar köszönni, s helyébe esztei Ferdinánd fog jönni. De még az akademikusok sem szereznek neki örömet, apró intriguákat szőnek.

Vigas az távol Erdélyből érkezik. Szept. 23-án jönnek meg onnét Farkas Sándor és Horváth Ferencz, s Széchenyinek a

»testvérhaza« nevében egy aranytollat hoznak. Ez annyira meghatja, hogy e perczet látná legkedvezőbbnek arra, hogy »nyomorult« életének vége szakadjon. Méreytől sem veszi már rossz néven, hogy diszebédet adván a főherczeg nádor 40 éves hivataloskodásának megünneplésére, őtet erre nem hívta meg.

Végre szeptember 26-án a Zrinyi hajón lemegy Orsovára, hová 30-án este szerencsésen megérkezik. Rendben van mindou, s oktob. 4-én már ismét Pesten lehet.

Legközelebbi, hatodik, aldunai útját, Széchenyi, már mint a Crescence boldog férje, vele együtt tehette meg. Mi természetb, mint hogy hazafias működésének egyik fő tárgyát annak mutassa be, a kinek nevéhez szeretett kötni mindent, mit szépet s nemeset érzett, tervezett, kivitt az életben!

Sok víz folyt le azóta a Dunán.

Ha a hazánkban ez alatt történeteket jókra és rosszakra osztályozzuk, a mérleg folytonos ingadozásait reánk, s Széchenyire nézve, nem a legkedvezőbbeknek fogjuk tapasztalni.

Vessünk csak a naplók nyomán egy-egy futó pillantást úgy az egyik, mint a másik csoportra.

J ó k.

Balogh perét felfüggesztik.

A nádor előzékenységet mutat, úgy a Hid, mint a Színhá dolgában.

Ez utóbbi ügyben Földváryval »transigálnia« kell.

A Rendek az önmehtagadás szép példáját adják, midön a jobbágy-telkek nemes birtokosait is adó alá vonják.

Deák kimagasodik valamennyi közt; de . . . (lásd a másik rovatot.)

Cziráky közeledik Széchenyihez, mióta ez őt kerüli.

Fáy András is, kit Pest megye Péchy helyébe követnek választ, Széchenyihez közeledik. ¹⁾

Pesti kikötő, megy.

Kisajátítás, megy.

¹⁾ Mi csak szatócsok vagyunk, ő a nagykereskedő, szokta volt jelképileg a Mesék írója Széchenyiről mondani.

Veszprém és Hont megyék indítványai Szóchenyi érdemeinek becikkelyeztetése s koronaórré választatása ügyében, a Rendeknél egyhangulag elfogadva.

Ez, mint tudjuk, Temes megye követének felszóllalására, vegyes ülésben november 12-én tárgyalatott, s kielégítő megoldást nyert. (Lásd 263. l.)

Nádori közbenjárás a magyar nyelv ügyében. Óhajtott siker. István főherczeggel közelebbi ismeretség.

Deák szellemi felsőbbségének és jellemuszilárdságának elismerése, becsülése.

A főherczeg nádor biztatja, nyujtsa be tervét a harminczad-épületre nézve; a Duna mappáját a triesti biztosító társulat és Watt számára készíttesse el; a jövő évi folyam-szabályozási budgete mintegy 200,000 pfirt lesz.

Metternichnek Szóchenyi fontos emlékiratot nyujt át, mely irójának esetleg »nyakát szegheti.« (Jan. 16. 1836.) Személyes találkozásuk és értekezésük ¹⁾ (22-én.)

1836. február 4-én tartja esküvőjét. (Lásd 106. l.)

A kisajátítás elfogadva. »Bravo, bravissimo!« —

Az ellenzék neheztelését elviseli, remélve, hogy a főherczeget teljesen meg fogja hódítani.

A Hid végre elfogadva mind a két táblán. »Lássá édes Széchenyim, mondja kedélyesen a nádor, »Vortheil treibt's Handwerk!«

1836. május 2-án Szentesítés. Országgyűlésnek vége.

Május 7-én Pesten fáklyászenével tisztelik meg, melynél oly szépen meg tudta tartani »phlegmáját.«

Crescence befolyással bir, úgy hiszi legalább Szóchenyi, még Metternichre is. Pálfy, Clamm, Windischgrätz ellensúlyozva lesznek, stb.

R o s s z a k.

Bánja Csokonya eladását, családi körülményeinek változása folytán. Régi barátjától Wesselényitől kénytelen egy kölcsönt

¹⁾ Ekkor történt, hogy a birodalmi kancellár a mi nádorunkat fifikuskának nevezte.

megtagadni, sok pénzre levén »hazai vállalataiban« magának is szüksége.

Deák magasabban áll, mint a többiek mind; »de üldözik is már érte.« — »A bárgyu magyar nemesember semmit sem akar maga felett ismerni.«

A casinóban (Pozsonyban) 8¼ órakor már senkit sem talál: »quelle manière élégante de vivre!« Lemegy a vendégszobába, együtt vannak ott Deák, Wesselényi, Balogh, Beöthy, Bárczy, Eötvös, Sárközy. Bécsben szentül »összeesküvést« fognak szimatolni.

Egészsége rosz. »Beh nyomorult ficzók vagyok! »

»Magyar nyelv. Miserable. Hunnia — nem lesz felesleges!«

Egynémely előkelősi gyalázza Pestet, dicséri Bécsset, »pour se donner une assiette dans le monde. Quelle société dépravée! Magyarország rothadt, korhadt.«

Queen cikke (Temps, nov. 10. 1835.) Metternich irányában nagyon kompromittálja, könnyen bukását okozhatja a Hidnak s tömérdek egyéb ügyis gyenge lábbon álló ügynek!

»Ah, magasabb, ellenséges hatalmak befolyása alatt állok!«¹⁾

Károlyi Lajos is már ellene van. Tán párbaja lesz vele!?

Pálffy F. abban lát nagy bajt, hogy olyan fontos dolog, minő a Hid, alulról kezdeményeztessék, nem pedig felülről.²⁾

A kormány férfiai töprenkednek, hogy daczára minden igyekezetöknek, kettőt nem birnak kisűtni, u. m. 1. az országban létező minden casinók összetartását, 2. a magyar propagandát!
»Mily nyomorúság!«

Ellene dolgoznak Pesten Kolb et Comp.; Pozsonyban Somics, Luka, Kubinyi, Palóczy. »Nem rossz szándékból, hanem kicsinyes elfogultságból!« . . .

A főherczeg ingadoz, tágit a Hid dolgában. »Gyomorgöröcsöt kapok tőle!« A főherczegné megvigasztalja, s újra lelket önt belé.

¹⁾ Erre nézve lásd: Hit és kétségbeesés cz. fejezetünket.

²⁾ Alig volt reformkérdés, mely azon időben nem így került volna szönyegre.

»Cserben hagynak. Meghalok!« stb. ef.

Wesselényi segédnek hívja párbajához Wurmbrandttal. ¹⁾

Eszterházy Pál nem érti, mi joggal állíthatja magát Széchenyi a kormány és a nemzet közé . . . Első, kellemetlen meglepetése után azt válaszolja: »Akaratom erejénél fogva! — Különben felakaszthatnak!« stb.

Wesselényi kötekedővé lesz, vele is. Szinte sajnálni kezdi.

Nyugtalan álmok. Gondok. Még pénzbeliek is. »Ilyen az ember!«

Deák, — mint volt már alkalmunk említeni, — hátat fordít neki.

Viszont úgy sejtí, hogy azok, a kiktől többet várt, rászedték.

»A nimbus szétfoszlott.« — »Előre láttam: két szék között ülök!« . . .

»Mily nagy önmegtágadás kell mindezekhez!«

Pyrker is megcsalta. (?)

Reszket a Hidért. — »Ha elesem, — qui perdidit numerum, stb.«

Nemezis!?

Tormásy, Farkas, Lovasy elfogva.

Wesselényi Kossuthot a casinóba hozza. »Megrontja oly keerves fáradsággal létrehozott e művet.« . . .

Az elfogatások egyre tartanak, stb. stb.

Aligha csalódunk azon föltevésünkben, hogy e kikapkodott jeligék, bár első tekintetre összefüggés nélkülieknek látszanak is, sokkal jellemzőbb világot vetnek akár a helyzetre, akár Széchenyi lelki állapotára, mint ha, adatainkat kiszélesítve, egész lapokat írtunk volna teli.

Dunai útjának, melyhez immár elérkeztünk, rövidebben fogjuk előadhatni érdekes részleteit.

1836. június 22-én Crescence, férje kérésére, a krisztinavárosi plébániában végzi ájtatosságát, s azon éjet már a Zrinyi hajón töltik, melyen másnap az egész család, Caroline, Maric, Alfréd, Géza, s még 8—9 személy, reggeli 5 órakor elindulnak.

¹⁾ E tiszben utóbb sok habozás után gr. Dezsewffy A. járt el.

25-én Orsovára, s 26-án Mehádiára érkeznek. Ez utban olvassa Raumer munkáját Angliáról, s azt találja, hogy egy-egy lapja többet ér, mint minden, a mit ő (Sz.) eddig írt. Nem is akar írni többé. A szabályozási, sziklarepesztési, üttörési stb. munkálatok, úgy találja, örvendetes haladásban vannak, nagy lendületre mutatnak, bár még elég sok a teendő.

Július 1-én az orsovai pasha kissé hidegen fogadja; nem sokára ez állomáson Ahmet bey fogja felváltani. 2-án jelentést tesz a nádorhoz. 3-án egész családját átviszi Orsovára, bár egy őrnagy ügyetlenül azt suttogja, hogy nejét nem viheti el a pashához. A látogatás megtörtént. Lemondott volna inkább hivataláról, semhogy ezt az elégtételt meg ne szerezze magának. Jön a Tünde is, két értelmes angolt hozva, Urquard és Neill urakat.

Roth, Berni, Popovics, Turnbull, Friesenhof, Wenckheim. Bethlen stb. nevek fordulnak elő naplójában. Az erdélyi dolgok mélyen elszomorítják. Pálfynak kancellárrá neveztetése pedig ily felkiáltásra fakasztja: »Most már mindent tűzben, romban látok!« — Több napokon át, leverttten, testben lélekben mintegy megvényelve, hollyong Mehadia zord vidékein, gyászolja Magyarországot.

30-án Popovichcsal a Hullámon megy Plavisevitzára, s kocsin Drenkovára. A Tündén hál, melyre az ablakon át kell bebujnia. 31-én azzal boszantják meg, hogy pallérait s munkás embereit, mivel vasárnap dolgoztak, becsukatták. Első eset, hogy egy oláh embert azért büntettek meg, mert dolgozott. Jön Vásárhelyi és Wittgenstein herczeg.

Augusztus 2-án Baziáson, s Fehértemplomban van, hol örömmel szemléli a selyemtermelést.¹⁾ 4-én Bandl kíséretében Oraviczára megy, s több megyei urat meglátogat. Gerlistyén szén után tudakozódik. 5-én Hoffmannal találkozik; 6-án megérkezik a Zrinyi, de üresen. Hőség, szúnyog s bolha nem hagyják aludni; fölhevült képzelete pedig a gőzhajózási vállalat bukását látatja vele. A főherczeg sem válaszol. Consilium abeundi? . . .²⁾ A gőz-

¹⁾ Egészben 23—30 mázsa.

²⁾ Később kapta egyszerre három levelét.

hajózást Bécsben nem igen pártolják, mert — magyar vállalatnak nézik! »Szép álom, isten veled!« ...

Aug. 11-én délután meglátogatja Ahmet pashát. 13-án Schön tábornok jön hozzá, együtt vacsorálnak.

Széchenyin szokott csüggedése vesz erőt. »Magyarország meg van halva.« — »Kolb és Földváry triumfálnak.« — »Nincs semmi népszerűségem. Kezem lábam meg van kötve.« — »Egy kifacsart citrom vagyok!« — »Aludni, nem gondolkodni, nem létezni, ez az, a mi után vágyódom!« — »Ám tegyünk annyit, a mennyit lehet. Ha alá kell is merülnöm, küzdés nélkül nem adom meg magamat!« ...

A gyógyfürdőt, mely reá mindig oly jótékony tüdítő hatással volt, most alig veszi igénybe néhányszor.

Közeledik nevenapja. Az áldott Crescence és a gyermekek, azt anticzipálva, kedves meglepetést szereznek neki: magyarul szavalnak el valamit. Egy boldog napja van. (17-én.)

18-án mindnyájan elindulnak, 19-én Karansebesen és Temesváron, 23-án Szegeden, 25-én ismét Pesten vannak.

Szárasság. Cholera.

Hát még a politikai légkör!

Nem csak a Széchenyi túlérzékeny kedélyére hatott mindez leverőleg: az egész ország aggódott, várt és — nem remélt.

A hetedik dunai utat néhány sorral elvégezhetjük.

Először elfogyott a pénz, s az illetők egyenesen ő felségének egy »handbillet«-jére hivatkoztak, mely minden további költsékezést a Vaskapu czimén betiltott Ennek daczára azután mégis egy 20,000 pfrt folyóvá tétetett.

»Mig a királyi és a hétszemélyes tábla a befogottak pereit tárgyalja, Gegő a ferencziek magyar szónoka, Albach vetélytársa,¹⁾ templomban mennydörög a servilis birák ellen, s Pestmegye izgatott gyűléseket tart, Széchenyi márczius 16-án 1837. I. Ferencz gőzhajón elindul. Pohl kapitány szivességéből átengedi neki kabinjét. 17-én Ujvidékre, 18-án Baziásra, 19-én Orsovára érnek.

¹⁾ A Csángók lelkes barátja és ismertetője.

20-án ezt olvassuk naplójában: »Vénhedve, fogfájással. kimerülve keltem fel. 1833-ban, mikor idejöttem, minden tekintetben legmagasb pontján állottam emelkedésemnek, most gyorsan szállok lefelé. Még P. — is hátat fordít. — Kitartás? mily könnyű e szót kimondani, de mily nehéz alkalmazásba venni!« stb.

21-én vesztegzárban. »Minden reményemet veszteni kezdem, hogy a mi dunai kereskedésünkből legyen valami. Először életemben (?) érzek unalmat. Semmit sem tehetek.« stb. e.

23-án újra feléled, s szégyenli gyengeségét.

Megnézi Plavisevnitza, Drenkova, Kosava, stb. állomásokat. Egy zimonyi ember ráförmed a kormányosra s 25 botot ígér neki de abban a perczen belezuhan a vízbe, s csakis épp a kormányos ügyességének és emberszeretetének köszönheti életét, mert ez a koromsetét éjben rögtön felszínre huzta s megmentette őt.

Visszajövet Rácz-Almásnál találkozáván a jól megrakodott I. Ferenczcel, Széchenyi így elmélkedik: »Gondoltam volna-e 1830-ban, mikor a Desdemonán Galaczig eveztem, hogy alig hét év mulva ily egész komforttal fogok a Dunán utazgatni!«

Márczius 30-án már Pesten van. Allah kherim! . . .

Sok lapot kell átforgatnunk, mig Naplóinkban ismét egy dunai utnak nyomdokaira akadunk.

Az azóta közbejött nagy eseményeket rövid három sorral jelezhetjük. Az olvasó mindent tudni fog, ha:

az 18 $\frac{33}{4}$ -diki országgyűlést, —

a Kossuth Pesti Hirlapját, —

a Kelet Népét,

emlékében felidézi, s kellő súlyok szerint mérlegbe veti.

1840. február 10-én, az országgyűlés alatt, a duna-gőzhajózási társulat Bécsben, Geymüller elnöklete alatt ülést tartott, melyben Széchenyi indítványára a következő határozatok hoztak. 1. Semmi osztalék ne adassék. 2. Új részvények bocsáttassanak ki. 3. Pest és Bécs között mindennapos közlekedés létesíttessék.

Nagy félbeszakítás után a számszerint nyolczadik utra Széchenyi 1841. június 14-én indult, még pedig ezuttal fényes kísé-

retben. A Lajos hajón volt a főherceg nádor, aztán gr. Waldstein, Zichy Jenő, stb. A nádor Baján kiszállott, s 18-án Fehértemplomnál csatlakozott ismét hozzájuk. Megszemléli a munkálatokat, s meg van általok lepetve. Mindenütt fényes és félhivatalos fogadtatás. Széchenyi beszéd közben a nádor előtt, kinek »ebédnél többnyire mellette ült,« azt az eszmét ejti el, hogy jó lenne a határszél felügyelőjévé Frigyes főherceget neveztetni ki, a kinek kifelé nagyobb tekintélye lenne, s az állam érdekeit inkább módjában állana előmozdítani, s ez esetben ő, mint heterogen elem, szívesen félretoltná magát. Mit felelt erre a nádor, azt nem tudjuk; de Széchenyi egészben akkor nem igen volt vele megelégedve, sőt azt hiteti el magával, hogy másokhoz képest ő mellőzve, sőt valami ellenszenvnek is némi jeleivel van fogadva. »Ugy hiszem« — írja ily benyomás alatt, »most utolszor voltam Orsován. Ideje lesz leköszönnöm.«

Unokaöccse Andor halála is egyre búsítja, s daczára a kintüntetéseknél, melyekben úgy Kiamil és Jefrem pashák s Mihály herceg, mint az osztrák tábornokok Ungerhoffer, stb. részérik, szokott kedvetlensége, életuntsága vesznek minduntalan erőt rajta, s már 28-án Pesten van, hol váltig szidják a Kelet népeért, s rendeznek Kossuthnak fáklyászenét.

Ennek daczára 1842. ápril 29-én ismét a Károly hajó fedélzetén látjuk őt. Kilenczedik utja ez, s május 1-ét, mint nevezetes napot említi naplójában, mert hajójok, 600 mázsa teherrel, erős szél ellen, Greben, Tachtalia és Izlasnál szerencsésen áthatolt. 2-án, miután Tomsicscsal szorgalmasan dolgozott, átadja a nádor ajándokát, egy órát, Hussein pashának. Daczára elfoglaltságának, s a sok látogatásnak, melyet tennie s fogadnia kell, időt nyer, hogy olvassa Bülow munkáját Poroszországról, s irogassona »Garat«-on. 6-án este már Pesten van.

Aldunai utnak ezentúl a Széchenyi naplóiban nincs egyéb nyoma, mint négy év múlva, mikor a Tiszát bejárta, s alkalmat vett magának e vidéket is kedves embereivel Paleocapával, és Kovács

Lajossal újra bejárni. Benyomásait, melyekkel e tárgytól búcsút veszünk, nincs okunk elhallgatni.

1846. szeptember 6-án lázzal tagjaiban ér Titelbe, melynek művelt környéke tetszik, csak az boszantja, hogy daczára a pompásan diszlő eperfáknak, mégis inkább akáczfákat ültetnek. Az ujvidékiek 7-én zenével, tisztelgő küldöttséggel, s a díszpolgárság felajánlásával fogadják. Régi jó ismerősei, kiket felkeres, Reusz hg, Piccard, stb. alusznak: minden »aludni látszik.«

Pancsováról 8-án Drenkovára s Mehadiára ér, hol fürdőt venne, de mivel egy törülközőért előbb a Kancelláriára kell futkosni, inkább felhagy vele. Orsován, 9-én, a mércze csak 10'-at mutatván, a kapitány nem mer a hajóval a Vaskapun átmenni. 10-én megnézik a Veterani barlangot, s gyalog mennek Kazanig. Némi bajjal Greben, Tachtalia és Izlas veszedelmes állomásokat meghaladva, Baziásnál szemet vesznek fel s Delle Grazieval találkoznak. A köszén helyben csak 11 p. kr., de a kincstár nem szállithatja 24 kron alul! — Mellesleg dolgozik az Ellenzék Programján ¹⁾. Munkáját félbeszakítva 11-én, utitársai kérésére, Zimonyból átmegy velök Belgrádra, mely meglehetősen emelkedett ugyan, hanem — mauvais genre. Megfürdenek, rosszul esznek s kissé untatva Zimonyba vissza, innét 12-én Ujvidékre, Vukovarra, 13-án Paksra, hol egy édeskés angol regényíró, mister Simpson csatlakozik hozzájuk, s 14-én délután szerencsésen haza, azaz Pestre érnek.

Itt tömérdek dolog vár reá, s örökké izgatott kedélyét az öreg nádor betegsége is erősen nyugtalanítja. E betegségnek némi látszólagos javulások után, nem sokára halál lett a vége. (jan. 13. 1847.)

¹⁾ Politikai Program Törödékek lett belőle.

XII.

Széchenyi egy életirója sem fogja mellőzhetni a csak öt évvel ifjabb Wesselényivel való összeköttetéseit, barátságát. Nem csak, mivel ez ama kornak egyik legnevezetesebb, s úgy jelleme mint hatása által kiválóbb egyénisége volt; de azért is, mert kölcsönösen hatottak egymásra, úgy mint két égi test, mely mindenik saját tengelyén bár, de egy pályakörben s közös központ körül forog. Mondhatnám, a nagyobbik a nagy Magyarországnak, a kisebbik a kis Erdélynek volt pár évtizeden át képviselője. Az utóbbinak volt amabba vagy beolvadni, vagy legalább is hozzá alkalmazkodni hivatása. Kevesebb súlyt ad maga a természet a kisebb testnek, mely alkatrésznek illőbb, mintsem önálló egésznek s melynek e szerényebb rendeltetését a köznapi rövidlátók is hamar észreveszik, míg csak a magasb állású bölcsész tudja, hogy viszont a nagyobb egész is csak részecskéje egy még nagyobb egyetemnek.

Ha Erdélyben a számszerinti többség lett volna a hivatalos nemzet, a mitsem számított oláhságnak bizonytalán más szószólói, más irányu nehézkedései leendettek, mint a magyarságnak volt, mely át meg át volt hatva annak érzetétől, hogy reá nézve a csatlakozás Magyarországhoz, mint anyaországhoz, életkérdés. Szerencsére, az osztrák háznak, s az össz monarchiának érdeke is e pontban egészen azonos volt a magyarokéval. S az érdek, minden rokon- és ellenszenvnél hatalmasb tényező volt és lesz mindig a politikában. Bármily örömet eltiporták volna is a bécsi kormányférfiak, s azok engedelmes eszközei, a szabadságnak, az ellenzéknek, az alkotmányosságnak e hydrafejét, s méltán félték tőle, hogy az Unio azt még inkább növelni és sokszorosítani fogja, nem merték azt mégis oly határozottan ellenezni, mint különben ellenezték minden gyökeresb és szerintök forradalmi irányzatú változtatást és reform-törekvést.

Az Uniónak mintegy előfutója, sőt személyében már megtestesítője volt az a Wesselényi, ki mint magyar és mint erdélyi mágnás, az ellenzéknek volt itt is ott is legbátrabb szónoka, s »rettenetes és imádott« képviselője, tagja levén úgy az egyik, mint a másik országgyűlésnek, országgyűlésen kívül pedig az illető megyei helyhatósági testületkenek.

Hogy neki, mindkettejük hajnalán, csatlakozni kelle Széchenyihez, az oly természetes volt, mint hogy két láng egymás közelében összelobban. Hogy később meghidegültek egymásíránt, az ismét természetes volt: a megfontolás, a számítás embere lévén az egyik, a lelkesedés rovására is, a másik a szenvedélyes támadásé a belátható következmények feledéseig is. Kossuthoz eme közös szenvedély, s az együtt szenvedett méltatlan üldöztetések emléke is kötötte Wesselényit, s miatta szakított régibb barátjával Széchenyivel; de kötötte őt — ne hagyjuk ki számításainkból soha az emberi gyarlóságot! — kötötte egy kis nagyuri hiuság is, mint a ki a nagy agitátort akkor még védenczének tekintette, kit ő emel, protegál s kit, ha úgy fordul, nem csak felülről, hanem oldalról, rokonféléltől, jöhető támadások ellen is oltalmaznia mintegy lovagias, szent kötelessége. ¹⁾ De Kossuth bátran ment előbbre a maga útján; míg sok félénk meghátrált, sok jóakarata-
nak későn nyílt meg a szeme; míg, tegyük fel, hogy legtöbben félteni kezdték legkevesbé sem magukat, de igenis a drága hazát, »melyért,« Deák mondásaként, »kockáztatni mindent szabad, de melyet kockáztatni semmiért sem szabad.« Ezek közé tartozott Wesselényi is. Örökítve van egy Kemény Zsigmond tollával e két jellesünk a multnak immár testi vaksággal is küzdő embere, s a jelennek nagyon is élesen látó és saját művétől vissza nem retentő embere Wesselényi és Kossuth között a nagy válság perczei alatti egy nevezetes találkozás 1848-ban. Az államférfiu kiméletlenül és háladatlanul oda veté a régi iskolabeli szónoknak, hogy a Corpus Jurissal bizony nem mentjük meg a hazát. Szónok és államférfiu között akkora a különbség, mint épen a szó és a tett között. Kossuth is orátor volt, még pedig a Wesselényi iskolájabeli; de most már kezébe ragadva a hatalmat, mit a szó ad, a tettek emberévé alakult át: míg egykori mestere saját phrásisai hálójában megfogva s mozdulatlanságra kárhoztatva látta magát, s merészebb tanítványát is megakaszthatni vélte! . . .

De előre mintegy reánk suhintott az árnyék, a bekövetke-

¹⁾ Mint Mirabeau: tribun par calcul, patricien par goût. L. Szilágyi F. Egy lap Erdély legúj. tört.

zett estének, éjnek sejtelve; holott még csak a reggelnél vagyunk: a hajnalhasadás üdítő legét akarjuk beszívni.

Első tüzetesb találkozása a két ifju mágnásnak, — nem korra, de szívre, s életpályára nézve mondom ifjuknak, — Erdélyben volt, augusztusban 1821.

Nem igen lesz alkalmunk Széchenyi erdélyi útjára visszateretni; használjuk fel tehát e perczet akkori benyomásai s lelki állapota rövid megismertetésére.

Kapitány volt a b. Geramb huszárok 4. sz. ezredénél. Kiszolgált dicsérettel öt hadjáratot. Azon iratok közt, melyeket nem rég gr. Széchenyi Béla az akadémiának ajándékozott, megtaláljuk egy Fack ezredes aláírásával ellátott példányát az ő Conduitelistájának. Ezen okirat sokkal érdekesebb és jellemzőbb, semmint egyes rovatait legalább jegyzet alatt ide ne igtassuk. ¹⁾

A hivatalos elismerés szerint is tehát ez a Széchenyi oly fényes tulajdonokkal volt megáldva, hogy bármely testületnek, nem tekintve a benne rejlő magasb hivatást, már akkor is büszkesége, szemefénye leendett. Kedvence volt főleg a magasb, s a női köröknek. Különczkódéseiben eredetiségét, ötleteiben a lángészt szerették, lelkességében a leendő nagy embert sejdítették. Szabadelvű nézetek lappangtak, mintegy hamu alatt, akkor mindenütt, az udvar körében, a finom társaságban, a hadseregnél, a hivatalokban. Sokan belátták, hogy a régi állapotok rövid időn türetlenekké fognak válni, s hogy a korszellemnek, akarva, nem akarva, concessiókat kell tenni. Metternich maga, mint Széchenyi

¹⁾ Erkaufte Chargen : Kein. Beihilfe : Sehr viele. Gesundheit : Gute. Gemüthsbeschaffenheit : Gut, heiter und fröhlich. (?) Natürliche Talente : Besonders viele (!) Redet Sprachen : Deutsch, ungarisch, lateinisch, französisch, englisch, italienisch, gut. Exercieren, Adjustiren, Dressiren : Gut. Geniewesen : Etwas. Andere Wissenschaften : Mathematik, Geographie, Geschichte. Reiter, Pferdekenner : *Sehr guter.* (!) Campagnen mitgemacht. 1809. 1812. 1813. 1814. 1815. Vor dem Feinde : Ausgezeichnet, tapfer, entschlossen, mit Einsicht. Mit dem Civile : Bescheiden, und sehr höflich. Im Regiment : Gefällig und beliebt. Eifer, und Application : Sehr viel. Guter Wirth : Ja. Dem Trunk ergeben : Nein. Spieler : Nein. Schuldenmacher : Nein. Zänker : Nein. Sonst im Dienst : Pünktlich, rührig, sehr gut zu verwenden. Verdient das Avancement : Vorzüglich. (!!) Praeterirt : Nie. (Kelt okt. 15. 1825.)

előtt később egyszer nyilatkozott, nem rettegett a világhírességtől, csak a tüztől. Hatása alatt állt azonban a reakciónak, melynek kezdetben, úgy látszik, öntudatlan eszköze, de csakhamar nagyon is öntudatos vezére s életű lelke lett. A siker tömjénfüstje, mint Széchenyi éles szeme jól meglátja, az ünnepektől szerencsés államférfiúnak akkor már a fejébe szállott; eltiporni a forradalmat, bárhol és bárminő alakban mutatkozzék, nyíltan hivatásának, mesterségének vallotta, s kevés gondot fordított arra, hogy a mérsékelt szadelvűség, a haladás józan követelményei és a forradalom, s felforgatás lázas szenvedélyei közt határvonalat húzzon vagy ha mások húznak, elismerjen. A dicső francia hadjáratok után következtek a dicstelen olasz hadjáratok. Széchenyink résztvett amazokban; undorral fordult el ezektől. »Pillanatnyi haszonért,« mond, »mellőzzük az örök igazságot, s ellentünk zudítjuk az egész világ közvéleményét.« — S hozzátéveszi: »Metternich el van szédítve sikerei által: sülyedni kezd!« Őt, a nyugtalankodó, mindenféle tervekkel foglalkodó, de felvergődni még nem bíró katonatisztet, a hatalmas miniszter az ő magasztalásáról, hol észrevette, hol nem, hol nyájasságával akarta mintegy lekötöztetni, hol, mintegy akaratlanul, hátat fordított neki. A kisebb udvaroncok kezdtek sanda szemmel nézni reá, s a menyinyiben még komoly ember válnék belőle, az államra nézve veszélyesnek nyilvánították. Hohenzollern Paulina őszinte részvételt fejez ki előtte csodálkozását, hogy nincs elég tekintélye s társadalmi állása, holott szelleménél s tehetségeinél fogva a legnagyobb szerepre volna hivatva. Grassalkovics hercegnő lármát csap vele, hogy lehet az, hogy ez az ember még csak nem is őrnagy. Mecséry azt a praktikus tanácsot adja neki, hogy vegyen magának egy chargeot, mint akkor mindenki tett, kivéve éppen egy Széchenyi Istvánt. Mariásy altbn. és Illésy tbk. arra biztatják, hogy kérje a császártól az őrnagyi rangot fizetés nélkül. »Meglássa, hogy el fog bámulni a császár ily ajánlat felett.« Az első közérdekű kezdemény, melylyel föllépett, s mely miatt legfelsőbb audientiókra is járt, mint tudjuk, a lóverseny volt. Ezt is legtöbben személyes hiúságának, feltűnni vágyásának tulajdonították. »Most már« így vigasztalá egy Kinszky »fogadok veled, hogy négy év alatt ezredes vagy!«

De Széchenyi mást érzett már lelke mélyében. Sógora gr. Zichy Ferdinánd ezredes, utóbb milánói parancsnok biztatása is az európai szereppel, mely reá a katonai pályán minden bizonynyal várni fogna, ha kitartó lesz, nem csak azért, mert elkésett, tévesztette nála minden hatását. »Vezére lenni hazájában egy pártnak, a nemzeti jog, az alkotmány védelmének szentelni életét!« E sejtelemben — mert még most nem egyéb, — írja magáról e jellemző sort: »Sokszor úgy érzem, mintha még sok rejlenék bennem, s mintha egykor sok mások felett kitünővé kellene válnom!« — S nem fogja visszariasztani annak meggondolása sem, hogy: »a mint a magyar ügyek ma állanak, ha a katonaságot itt hagyom, a polgári pályán más kilátásom nincs, mint a börtön,« stb.

Hála a magyarok istenének, nem a börtön várta őt, s nem is kellett kivándorolnia Columbiába, hogy ott haljon meg, noha előkelő körökben s a hadseregnél általánosan már az Amerikainak csufolgatták; hanem elment egyelőre Erdélybe. S nem meghalni, hanem új életre gyűjteni delejes erőt egy Wesselényi lángoló kebelén.

Az ürügy, mely alatt e kirándulására szabadságot kért és kapott, a *lőtenyésztés* előmozdítása volt, ezen első s mindvégig kedvencz eszméje, mely nevét nemcsak katonai körökben, hanem az udvar körében is, immár ismeretessé, jóhangzásúvá tette. Egyszer már, — egy reménytelen szerelem nyugtalanságától is ösztönözötve, — Arábiába akart, e fontos ügy érdekében, magasb megbizatással, vagy anélkül is, elutazni. Hátramaradásunk, melynek érzete reá nézve mindenütt oly égető volt, a hozzá legközelebb álló körben, hadszervezetünk s felszerelésünk terén, legkevésbé kerülhette el figyelmét, s aligha csalódom, ha fölteszem, hogy az osztrák hadsereg, melybe akkor a magyar ezredek is beleolvadva voltak, egy nagy reformatorát, tán ujjáteremtőjét temette el benne. Ferencz császár és király, kinél ez ügyet ismételve, személyes audientián is, sürgette, azon idegenkedéssel és bizalmatlansággal, mely e fejedelem szívét mindenféle reform ellen eltölté, fogadta ezt is. Távol tartva magától minden fellobbanást, minden neki hevülést, a lánglelkű ifju mágnást, terveivel, óvatosan a szokott hivatalos tárgyalások pároló retortáihoz utasította. Ott, majd meg-

látják, ha nincs-e benne valami lappangó forradalmi anyag, mely a társadalmi rend fennállását valamiképp veszélyeztethetné!

Képzeltetni, hogy a tisztek körében a kilátás jobb lovakra, csak örvendetes benyomást tehetett. Teljesen megértjük a conduite-listában eigtatott superlativust, mely szerint ló-ismeretben nem közönséges, hanem kitűnő minősítvényre érdemesítettett. Mikor még azt is bátran föltehették róla, hogy az ily üdvös ujításra megkivántató pénzt, szükség esetében, nem csak gavallérosan előlegezni, hanem »spendirozni« is fogja a magáéból.

Nagy-Váradról, Kémer mellőzésével, Fekete tó felé bérelt lovakkal indulva, július 13-tól aug. 4-ig, tehát 23 nap alatt, úgy hívé, valamelyes tájékozást csak fog szerezni magának e kis országban. Ez a kis idő nem is vezett el reá, sem a hazára nézve. Első gondolatja, de melylyel felhagyott, az volt, hogy legelőször is Sibóra menjen és Wesselényit magával vigye vezetőül. Különben csekélyebb utazónak sem lehetett kétsége az iránt, hogy az erdélyi urak mindenütt nyílt karral fogadják, régi magyar vendégszeretettel veszik körül, váltig marasztalják, és ha már mennie kell, saját, legjobb fogataikon szállítják tovább egyik udvarháztól a másikig. Mindez előre látva bár, az újdonság ingerével bírt a külföldön akkor még jártasabb ifju mágnás előtt. Benyomásai, egyenként bármily kedvezők, egészben a magyar faj életképességére, s főleg az atyai kormány ez iránybani jó szándékaira nézve, inkább leve-rők, semmint buzdítók valának.

B.-Hunyadon, derék gazdája, az öreg Bánffy panaszkodott, hogy mikor a német császár bizonyos 'titkos conditiók' alatt Erdélyországot pártfogása alá vette, az is köztök volt, hogy a Bánffyak várai — az a Sebesvár is, melyet Széchenyi utközben megbámult — elpusztulni hagyassanak. Az a derék ur akkor nem élt nejével, s cselédekre bizott háza rideg és kietlen volt. Erdély összes méneseit azonban könyv nélkül diktálta be vendégének. Kolozsvártt 14-én, az u. n. Quártaház fogadóba száll. Nyugtalan-sága reggel kissé korán talpra állítja, s a kormányzó, kihez katonai egyenruhában legelsőbben elsiet, nem fogadhatja, mert még alszik, ebédre azonban nyomban meghivatja. Fut azután Verdoni őrnagyhoz, s Bánffy tábornokhoz. Itt megismerkedik b. Jósika Jánossal

az öreg Eszterháznével, özvegy Bánffynével; s viszontlátja a bájos (plutót celeste que terrestre) Ruspoli Jácintet. Tetszik neki különösen az itt létező öt vallásfelekezet közti jó egyetértés, mely p. o. a közös temetőnek nyugodt birtoklásában is nyilatkozik. ¹⁾ Összes kiadása Nagy-Váradtól idáig volt 75 váltóforint. Uj ismerősei közt megemlít még két Béli grófot, híres ménesek tulajdonosait. A város, a melynek sajtóságaos aristo-demokratikus színezete, s komoly és egyuttal kedélyes hangulata ma is megleti az idegent, az ő rokonszenvét is teljesen megnyerte, Trapanira emlékeztette, a színházban pedig, mely szintoly kicsiny, szintoly csinos és szintoly gyarlón volt kivilágítva, magának a kedves fővárosnak mintegy kisebbített mintaképét ismerte fel.

De nem mulathat sokáig. Megy 16-án Tordára, hol Thoman kapitánynyal ismerkedik meg, Maros-Ujvárra, hol az elavult rendszerű sóbányákat szemléli meg s érdekes adatokat gyűjtöget ismerettárába. Ide még vissza fog jönni. Estére Nagy-Enyedre siet, hol Serbelloni huszárezredet egy ronda kaszárnyában találja. Nyájas kísérfjének: Eszterházy Dénesnek igen zokon veszi azon, tán csak véletlenül kicsusszant, de Erdélyben bizounyal nem oly hallatlan s nem is betű szerint veendő nyilatkozatát, miszerint Erdélyben csak a magyar tekinthető embernek, s az oláhval, más-kép mint barommal, bánni is alig lehet. A Marost és Küküllőt átgázolva, az iszapban szépen feldőlnek, s konstatálják, hogy Erdélyben más-kép, mint paraszt szekéren utazni nem tanácsos. Gyula-Fehérvárott örömkönyvek közt látja viszont régi barátját s tisztársát Bárányt.

Megy a királyföldre. A szászok finomsága, kis városaik csinos polgárias volta kedvező benyomást tesz reá. A Schustek, Miske, Bethlen, Harting, Hackenau, Bruckenthal nevek fordulnak itt elő jegyzeteiben. Ipsilanti az időben, mint a magas politika áldozata, Amerikába szálló utlevele daczára Temesváron fogva tartatott. Hősiességét Széchenyi kissé kétségbevonja, tudva azt, hogy egy

¹⁾ Si la Religion est le fruit du plus grand esprit, et si la-tolérance est la partie la plus sublime de la Religion, alors certes je n'ai pas vu un endroit plus rémarquable que Clausenbourg.

izben 6000 emberét 500 török jól megverte. Az ország e részö teli volt menekülő bojárokkal. Ezek némelyikével érdekes eszme-cseréje van az akkori külpolitikai kérdések felett, melyek, fájdalom, még ma sem tartoznak a megoldottak közé, sőt, mikor e sorokat írjuk, épen ismét előtérbe nyomulnak. Lessük meg, miket beszélt egy hatvan évvel ezelőtt egyik legelőrelátóbb politikusunk.

»Ha átgondolom« — így elmékedett Széchenyi — »Sándor orosz czár életét és viszonyait, ha egy pillantást vetek Oroszország ténetére és politikájára, ha látom annak folytonos növekedését, tör-ha eszembe jut, hogy a császár testvérét nem hiába keresztelték Konstantinnak, s hogy a törökök közt egy jóslat van, mely sze-rint az ő uralkodásuknak Európában 1822-ben vége lesz, s ha végre Krüdenernére¹⁾ gondolok: ugy tisztán és világosan áll előttem, hogy ez a Sándor czár lesz alapítója a megújulandó görög birodalomnak. Ez lesz az ő dicsősége, mely nevét a történelemben halhatatlanítsa. Idáig még csak Bonaparte oldala mellett láttuk őt, ennek sugáraitól kölcsönzött fényt magának.«

»A mi császárunk«, — folytatja, Ferencz császárt s kirá-lyunkat értve, — »a ki mindig becsületes uton szeret járni, nem akarja ezt a háborút. Végre mégis reá erőltetik majd Kis Oláh-országot, Szerbiát, Boszniát! Konstantinápoly pedig orosz lesz. S a tulajdonképeni Görögországból köztársaságot akarnak csinálni: minő Eris almája!«

Hazánk ez ébresztője, épen ugy mint mai utódai, legkevesbé sem tud lelkesülni Görögország felszabadításáért, s nem hisz annak uj életre ébredésében. S vajon miért nem? Egyes emberhez hason-lítja a népeket is, melyek egyaránt csak egyszer élhetnek a föl-dön s aztán meg kell halniok. Görögország pedig szerinte már élt egyszer, még pedig minő dicső férfikort! tehát . . .

Ugyan, ha valaki e szavaknál megfogja Széchenyi kezét, s felidézi emlékébe Magyarországnak rég letűnt aranykorát, a Nagy Lajosok, a Hunyadyak napjait: nem marja-e meg szívét rögtön a kétségbeesés, a késő bankódás ama kigyója, mely utóbb tettús

¹⁾ Az ismeretes pietista irónő, kit tulzásaiért utóbb az ábrándozásra annyira hajlandó Sándor czár is megtagadott. († 1824.)

élte legszebb perczeit is megmérgező, s alkonyát egészen hatalmába keríté?!¹⁾ — S mi, dicső elődök életerős utódai, elvesztjük-e fogékonyságunkat más népeknek a mieinkhez hasonló szenvedései, epedései s szabadságszeretete iránt?!

Erdély hátramaradását is a török szomszédságnak tulajdonítja maga Széchenyi, mind a mellett, hogy számtalanszor, s minden alkalommal, kifejezést ad a török romlatlan nép iránti őszinte magyar rokonszenvének.

»Az erdélyiek,« úgymond, »első látásra többnyire megnyerik s lekötelezik az embert; utóbb azonban elidegenítik magoktól. Inkább halva leszek, mintsem itt lagnám köztük! Meglátszik rajtok a török szomszédság.«

Kockáztatom, hogy fegyvert szolgáltatok törökbarát honfitársaim kezébe, holott szerény iratommal minden pártokon kívül óhajtanék állást foglalni, s egy történetíró tárgyilagosságával akarok ismertetni részben rég mult, részben még a jelenbe is be nyuló dolgokat.

Széchenyink akkori jogos ellenszenve az osztrák politika iránt nagy »csodálkozásra« indítja őtet, hogy még találkoznak a föld kerekéségén emberek, a kik Ausztria uralma alá vágyakoznak, s alig várják, hogy ezt a nagy boldogságot (?!) elérhessék. Lát e körülményben egy nagy »kisértést« is, melynek nehezen fogunk ellentállani.²⁾

Hogy azonban ez a kisértés nem igen olcsó lesz, azt, — kész themául egy mai ellenzéki vezércikknek, — a következő sorokkal jelzi Széchenyink. Halljuk!

¹⁾ Széchenyi ez egyik rögeszméjét, mely később annyi keservet szerzett neki, Kossuth alaposan megczáfolá a Kelet Népeire irt feleletében. — — »Én az ily vénségi, fiatalsági hasonlításokat igen sántikálónak s a rájuk épült országglási rendszert ingatagnak tartom, és magasb véleménynyel vagyok az emberiség rendeltetéséről, mintsem« stb.

²⁾ E hasonlattal él: Nous sommes comme une jeune fille, qui balance entre son amant et la vertu. Metternich azonban minden népjognak elvi ellensége lévén, ily föltevéseket nagyon is határozottan meghazudtolt. (Lásd közzétett Iratait, 3. k.)

»A törökökrül azt hinné az ember (1821-ben!), hogy legutolsó kolonák a világon, s hogy velük elbánni csak gyerekjáték. De én erről egészen mást tartok, hisz az utolsó háborúban is alig vívtunk ki valami nagy előnyt fellettök; azóta pedig katonáik rosszabbá nem lettek, hanem jobbak. Aztán egészen más az, ha egy olyan népet közvetlen megtámadni s országából kikergetni akarnánk. Törökországban sok ezer ember van, ki később meghalni, semmint e hazájából kimenjen. Föltéve tehát, hogy végre a hadviselés művészete minékünk a török hordák felett némi előnyököt szerezne is; egy mégis kétségtelen: az, hogy a teljes győzelem csak igen sok ember lemészárlása után sikerülhetne, s hogy borzasztó vérontás nélkül ők magokat soha megadni nem fognák. Még ily embermészárláshoz is idő kell, s e tekintetben bármely más európai hatalom ellen könnyebb harcolni, mint az ozmánok ellen. Mert a művelt európai államokban, minden hadsereg végre leteszi a fegyvert, ha látja, hogy más menedéke nincs, s ezt senki szégyennek nem tartja; de hallotta-e ember valaha, hogy a törökök megadták magokat, még ha utóljára valamennyit egyenként leszúrták s agyonverték volna is?« stb.

»Ha az orosz akarja, az ozman uralomnak Európában hamar végetvethet. Csak hajóhadát kell Odessából elküldeni s Kostantinápolyt felgyujtani. Ki gátolhatná ezt? Az angol nem hozhat segílyt, mert kilencz hónapon át éjszaki szél uralkodik.«¹⁾

»Valamint Napoleont megbuktatták s Franciaországot megalázták, úgy Törökországot is nem sokára Ázsiába fogják visszaszorítani. „Eljött az ideje!” ez lesz szerintök a leghelyesebb ok reá. Minden jel oda mutat. (A jóslat, Katalin terjeszkedő politikája, Konstantin, stb. e.) Mi semmivel, vagy igen kevésel fogunk hozzájárulni, hogy ez a hódítás befejeztessék; s ha egyszer az uralom az orosz kezében lesz, majd reánk erőltetik kis Oláhországot, Szerbiát, Bosniát, mert hisz ezen országok mindig rendelkezőkre állanak, s mert a dekorumot meg fogják tartani akarni. Az angolok, nem bírva a rohamot feltartóztatni, magokhoz

¹⁾ E föltevéseket azóta megczáfolták az események. S van tán ebben legujabban némi érdeme a mi elragalmazott külügyi politikánknak is?!

veszik a Peloponnesust, s minden szigetet; a görögöknek semmi sem marad. De hiu, élettelen álom is az, Görögországot helyreállítani akarni.« stb.

»Ausztria érdeke ezt a háborút nem kívánja; de mit tehet ellene! A magyarság ekkor végkép tönkre megy; alkotmányunkat pedig még előbb is elveszik tőlünk.«

Mindezeket Széchenyi Cantacuzeno bojárnak mondja, s fölmelegedve, még hozzát teszi: »A mi engem illet, én ezerszer inkább a halált választom, semmint rabszolgává legyek. Ám végyenek el tőlem mindent, vagyont, életet, s a mi még ezeknél becsebb volna előttem; de soha le nem mondhatok a szabadságról, elveimről.«

Az, a kihez e lelkes szavak intézve valának, a maga részéről ily válságos időkben szintén késznek nyilatkozott, »inkább meghalni, semmint hazájába visszamenni, a míg ott . . . a török uralkodik.«

Az önkéntes számkivetés e bátorsága Széchenyinket még inkább megerősíté a hűtlen vazallok életképessége iránt táplált kishittségében.

De más volt írva a sors könyvében. Egész Európa szabadelvű férfiai, költői s az ó-klasszikusok bámulói nem hiába lelkesültek az újra feltámadó kis Görögország mellett. Rokonszenvöket nem hűté le az, hogy egy európai nagyhatalom, önző számításból se gélyezé, és saját jól felfogott érdekét, mint napjainkban ismét, egy igazságos ügy előmozdításával tudta összekötni.

Utasunk gyorsan folytatja utját, Gyula-Fehérvárról, Szász-Sebesen át Szebenbe, hol 19-től 20-ig, két napig mulat, Sárkányon át Brassóba, hol 23- és 24-ét tölti el. Látja a töröcsvári szorost, megy 25-én visszafelé Fogarasra, 26-kán Medgyesre, 27-én elragadtatja magát Küküllővár gyönyörű fekvésétől, melynek kedveért időt veszteget egy Bethlen grófnő »parazitái« közt. 28-án újra Maros-Ujváron van, Mikes grófnál, kinek várkastélya s egész felszerelése a kétszáz év előtti állapotokat tükrözteti vissza. A gazda, úgy látszik, a bus magyarokhoz tartozik, s míg ifju vendégei kormányt, alkotmányt, reformot egyaránt ledér hangon becsmérelgetnek, ő maga azon »igazsága által meglepő« kijelen-

tését vései eltörölhetetlenül leendő reformerünk lelkébe, miszerint: »a mi legnagyobb bajunk az, hogy Magyarország már nagyon vén!«

Innét 28-án ismét a kedves kis fővárosba, Kolosvárra ért.

A traktákra, melyektől egész utjában alig menekülhetett, hálátlanul megjegyzi, hogy vajmi sokszor izetlen étkeket rossz fagyalt fűszerezett. Tán azért emlegeté később annyiszor, a politikai kérdések egymásutánja feletti elmélkedéseiben, jelképileg a vaniliát és a töltött káposztát, mely külön mindenik igen pompás, de egybekeverve nem izlik, stb. e.

Kevéssel az előtt nagy inség sanyargatta az országot. Kolosvár lelkes magyarjai egy Rumfort-társulattá egyesültek s olcsó levessel táplálták az éhezöket, 4—5 százat naponként. A császár arra utazván, a kormány jónak vélte e gyanus társulatot feloszlatni, s az éhezöket egyelőre elzáratni, hogy a fejedelem ne lát-hassa népe nyomorát!

Emberek s állapotok után sokféle benyomásoktól eltelev ér Széchenyi végre, aug. 1-én Sibóra, báró Wesselényi Miklóshoz.

Hogy a két hazafi, hogy az ifju Magyarország s az ifju Erdély mit beszélt egymással, arról keveset találunk a naplóban följegyezve. A ki előtt Wesselényi kötetekre terjedő hasonló följegyzései, melyeket a család kegyelettel őriz, feltárva lesznek, egy magasztos érzület szintoly megható bizonyítványait fogja azokból meríthetni, mint mi a fentebbiekből, a keleti kérdés alkalmából meritettünk.

Egyenlő busongás, csüggedés a haza süllyedése felett, egyenlő sovárgás, reménykedés jobb állapotok után; készség élet és vagyon feláldozására; föltételek és tervek a szabadság visszaszerzésére, s az ősi alkotmánynak a kor szellemében leendő átalakítására; megvilágítása egyes részleteknek is, elkezdve a lótenyésztésnél, mindkettejük e közös szenvedélyénél, azon fontos teendőikig, melyek az egyszer ismét megnyitandó országgyűlésekre várnak. Eltörpülnek ezekhez képest mai pártjaink dulakodásai, s olcsó sikereik.

Széchenyi naplójában csak ennyit olvasunk e nevezetes találkozásról: »Wesselényi Miklós közelebbi ismeretségével vajmi

sokat nyertem. Azt érzem, hogy vele szoros és oldhatatlan barátságban fogok élni. Lovakat is vettem tőle.«

Huszonkét év mulva, mikor már vége volt a barátságunk köztük, fájdalmas merengéssel írta a Jelenkorba e szép sorokat: »Lángoló hazaszeretete (t. i. Wesselényié), magasztos felfogása és bizonyos varázs, melyet annyiakra gyakorol, elbájolák lelkemet. — O! mily gyönyörű pillanatokat tölténk egymással, mikor tele a legkinosb epedéssel, fel-feltűnék néha előttünk egy reménysugár, hogy tán még sem fognánk egyedül mi magyarok lenni a civilizáció száműzöttjei. — Czélunk nemes és hozzánk illő volt.«¹⁾

Sajátságos és jellemző, hogy később még a lótenyésztésben sem tudott vele egyetérteni; de akkor még a többi varázsfényhez e kis adalék is hozzájárult.

Széchenyinek, jó benyomásokkal inkább mint ellenkezőkkel eltelten, tovább kelle sietni.

Elnézve még Hadadon b. Wesselényi Farkashoz is, kellő időben, aug. 4-én, már ismét ezredénél van, Debreczenben.

XIII.

Hogy a Sibón kötött barátság mily meghitt, mily gyengéd és eszményi volt, annak ezentul a Naplókban számos, megható nyomait találjuk, melyek egy részét olvasóinktól meg nem vonhatjuk.

A véletlen nemsokára Bécsben összehozta őket. Széchenyi itt lakást bérelt, melyet akkor először szemlélt meg, elég kellemesnek talált, s úgy látszik, azzal avatott be, hogy barátját Wesselényit, első vendégeül hívta meg. Ekkor volt az a szép jelenet köztük, melyet, bár e keretből sem rína ki, illőbb helyen fogok ott elbeszélhetni, hol Széchenyi vallásos érzületét fogom néhány jellemző vonással ecsetelni. A református Wesselényi nem csak tisztelte katolikus barátja pietását, de osztozott is abban.

Széchenyinek, ki szokott esti imáját, valamint máskor, ugy most vele egy szobára szorult jó barátja kedvéért sem mulasztá

¹⁾ Wesselényi és Kossuth. I. jan. 22.

el, e napokban, éppen legnagyobb szüksége volt a vallás vigasztalására. Nyugalma csak egy kis szélcsend volt, a hullámok még erősen verdesték hánykódó hajóját. Imádottja M. Szelina máshoz ment férjhez, neki csak a lemondás poezisét hagyva, mely fellengző lelkét ily fohászra buzdítja: »bármily gyarló s vétkes ember legyen is, legalább ment vagyok az irigységtől, s képes vagyok Cl. és S. boldogságát, velök együtt lelkileg élvezni!»

Wesselényi mind e titkába, mind később, egy kis intermezzo után, a dicső Crescence iránt fölébredt nagy szenvedélyébe, be volt avatva, s hiven osztozott fellengzésében, sőt, alkalmilag, saját lelke hevéből, még fokozá is azt. (L. 82. l.) A világfájdalmas két jó barát nem ért el ugyan Amerikába; de egy érdekes kisebb utazást tett Németországon át Párisba, s onnét egy igazi zarándok utat, Armentièresbe, a Trappisták híres zárdájához.

Ne feledjük itt megemlíteni a közvetlen ezelőtt történeteket.

A lóverseny eszméjét Széchenyi a nemrég elhunyt gróf Hunyady József örökségének tekintette, s e jeles nemzetgazdász iránti kegyeletének, a *Lovakról* kiadott első könyve czimlapján is kifejezést adott. Ferencz császárnál is ily czég alatt mutatá be vállalatát. A birodalom mindkét felének aristokracziáját az ügy érdekébe vonta, alig hagyva nekik ürügyet a kibuvásra, de váltig küzködve részvétlenségök, lelketlenségök passiv ellentállásával. »Ezek az én hazámiai« így írja Naplójában, »s kivált azok gazdagabb, s ugynevezett felvilágosodottabb része, rabszolgáknak születtek,« stb.

A lóversenynek az osztrák államokban meghonosítása iránti tervét, egy előzőtt audientia után, jan. 31-én 1822. írásban nyújtotta be ő felségénél. Ezzel, ugymond, »a koczka el van vetve!« (Lásd 128. lap.)

Nem tulajdonított ő, mint mai epigónjai, a Lónak olyan »tulzott fontosságot«, mintha ahoz képest minden egyéb semmi volna; sőt néha szinte genirozva érezte magát az örökös »ló- és istálló szagtól«, »mely nélkül utóvégre el is lehet az ember«; de, mint lovassági tiszt, inkább hivatottnak tartá magát e kezdemény felkarolására, semmint például egy poéta vagy egy püspök. »Majd ha a dolog menni fog,« így elmélkedik tovább, »elegen fognak utána

indulni, s osztakozni a siker dicsőségében, a külföld elismerésében, stb. stb. Sietett is egy hí segédre szert tenni, kinek nem sokára a kivitel érdemének nagy részét is vállaira háríthassa. Ez derék hazánkfia, báró Wenckheim volt. Ennek lelkes közreműködésével tartatott meg az első gyűlés Pesten, melyről már fentebb megemlékeztünk.

Az ügy itt gyorsabb lendületet látszott venni, mint Bécsben. Okát Széchenyi abban látja, hogy nálunk mégis több közszellem és hazafiság van, az emberek romlatlanabbak, s azon felül több szabad idejük is van s többet unják magokat, mint amott az örökös tartományokban.

Széchenyi, mint láttuk, azért nem bizott e kezdemény teljes sikerében, mert az eszme jó volt és mert nálunk új! »Hagyján!« mondja, »lelkiesméretem tiszta, nem személyes hiuság vezérelt!«

Ez a dolog annyira, mennyire nyélbe sűtve levén, Széchenyi február 13-án elhagyhatá Pestet, illetőleg budai »Arany perczhez« címzett szállodáját s készült külföldi útjára.

Dorog és Ujfalu közt szekere feldőlt. Egy szembejövő kocsiból egy utas száll ki, hogy segítsen felebarátilag. Ki volt ez az utas? Gróf Clam! Ugyanaz, a ki más nem kevesbé ingoványos pályán, Amor szekereből kibillentette. Volt mit nevetni a magas körkben.

Hadd nevensenek. Mi márczius 1-én ott hagyjuk Bécsset, s 4-én Münchenben vagyunk, hol épen országgyűlés levén, miután a Fehér szarvas és a Fekete sas tultömve vannak, nagy nehezen kapunk az Arany kakasnál szállást. Este színházba. Károly herczeg meglátja, nyomban átvezeti a király páholyába. Ez az ismeretes műbarát és poéta, Lajos király, kezét szorít vele, kedves Stefferlijének szólítja, ebédre hívja s elhalmozza nyájassággal, mintha nem is tudná, hogy veje: a mi Ferencz királyunk, még egy őrnagyi rangra sem tartja érdemesnek!? Az udvar többi tagjai s hozzá tartozóik, természetesen, még nagyobb előzékenységet tanúsítanak iránta, kalauzolják az akkor még új műgyűjteményekbe, stb.

Március 7-én Stuttgartban van, s Hohenheimot s a veili kéjkastélyt, az angol cottagek kényelmétől messze elűtöt, szemléli meg. Naplóját ez időben francia nyelven irogatja. A lótenyésztés körüli eszméi azonban, eddigi tapasztalatai, s a Németországban látottak után még inkább, merőben angolok. »Il faut tâcher de partir de là, su les autres sont restés.«

Március 13-án Epernayben van, az általa mindig kedvelt bűvös ital forrásánál, s ismeretséget köt Moët és Chandon urakkal. Nem csak a pezsgő bor termelése érdekli, de a rambouilleti juhok tenyésztése is. Másnap este Párisba ér, a Hôtel des princesbe száll meg a Richelieu utcában, s Wesselényivel együtt vacsorálnak VERNÉL a Palais Royalban. E társának a bor s a bővebb étkezés nem szokott megártani, (»un estomae d'autruche«) de Széchenyi önmaga felett elmélkedhetik arról, vajon a víz vagy a bor, s aztán a bordeauxi vagy a champagnei barátja avvagy ellensége-e inkább a halandó embernek. Eredmény, felesleges mondanunk: »Le juste milieu est, ce qu'il y a plus de sensé.«

A bonvivantok, most már kijózanodva, a trappista zárda felé irányozták minden figyelmöket s lépteiket is. A zárándok utnak igen érdekes leírását Wesselényi följegyzései nyomán vette már a magyar olvasó közönség.¹⁾ Mit annak nem kevesbé érdekes kiegészítéseül elmondanunk kell, azt egy erre alkalmasabb külön rovatba fogjuk sorolni.

XIV.

A Wesselényi naplóinak, legalább Szilágyi ismertetése nyomán, innét 1822-től kezdve 1835-ig jókora hézaga lévén, nem egészíthetjük ki ez érdekes forrásból Széchenyi lakonikus jegyzeteit. Föltehetjük azonban, hogy az erdélyi arany ifjuság ama képviselője, a szélesb látkörű magyartól nemcsak az angol nyelvben vehetett lecczkéket, s hogy ő a maga részéről szűkebb honszerelme s helyi tapasztalatai nem egy adalékával viszonzozhatta azokat.

¹⁾ L. Szilágyi F.

Szemelvényeink világot vetettek s fognak vetni a két jó barát közötti viszonyra.

Széchenyi még azon hóban (1822. ápril 14-én) ködös Angliába evezett át, hová Wesselényinek előre kelle mennie. Ismét úgy érzi magát e szigetországban, mintha egészen más planetában volna, melynek lakóit isten kevesebb napfénnel ugyan, de több benső világossággal, észszel, áldotta meg. Első gondja a lóvásár volt; kétségkívül az Wesselényié is. Sok régi ismerőssel találkozik, az ujak közül Wellington herczeg köti le főleg bámuló figyelmét, kit, egyszerű nagyságában, Cincinnatushoz hasonlít. Lóvétél dolgában különben nem igen érzi biztosnak lába alatt a talajt. Ha senkinek adva ki magát, kémlelkedik az istállókban, kinézik onnét, ha pedig kilétét tudatja, duplán fizettetik meg. Azon felül úgy ló-, mint agár-ismeretben szerényen, bizalmatlan kezd lenni saját elmélete iránt, mihelyt ellentétbe jő az angolok gazdag tapasztalataival.

Newmarketbe először 22-én, a kocsis mellett bakon ülve, viteti ki magát, s mily örvendetes meglepetése, midőn az első ember, akit ott megpillant, az ő Wesselényije, még pedig már lóháton! (On horseback.) S a mi még jobban megörvendeztette, az, hogy e földije tökéletesen tudni látszott már mindent, a mit Newmarketben, s egy mindent monopolizáló Tattersal körében tudni kell, s őt megelőzve, már szoros barátságot kötött minden training groommal, stb. Széchenyi utóbb is, ezt biz észre lehet rajta venni, daczára minden anglomaniának, egy kis csömört kap. Sem lovat venni nem tud, hacsak évekig nem tartózkodnék itten, sem bánásmódjukkal, p. o. erős hideg vagy meleg szereikkel, az örökös érvágással, stb. ef. meg nem barátkozhatik; de még az is egy fájdalmas sohajra fakasztja, hogy az anyagi haladás, s maga a politikai szabadság szinte előlte a sziget lakóiban a poezist, t. i. azt a világfájdalmat, azt a jobb állapotok utáni sovárgást, melynek csak elnyomott országban, minő akkor t. k. Magyarország és Erdély volt, lehet igazi talaja!

Wesselényitől hol és miként váltak el, azt nem lehet kivenni. Széchenyi jól meglakta Angliát, elnézett a parlamentbe, megfordult a magánosok, főurak és közrendűek házáinál, major-

jaiban. Július 27-én Doverből Ostendébe szállíttatta Sahländert husz lóval és két csikóval. Baja épen Wesselényinek támadt, kit egy furfangos lócsiszár valami renyhe ménlóval, Student nevűvel, jól rá akart szedni, s mint alkuszegőt — »fejedelmi sarjat, egy yorkshirei farmer« — néhány fontnyi differentia miatt, még tán személyében is letartóztat vala, ha Széchenyi közbe nem veti magát, s Eszterházy herceget is az ügy érdekébe nem vonja. Így aztán perre került a dolog. Egyik oka ez lehetett, hogy Széchenyi még csak aug. 12-én hagyta el azt az országot, mely szerinte »bár eddig hallatlan magasságot ért el, de azért még magasabbra is emelkedhetik, mert semmi romlás jelét nem mutatja!« 13-án Párisban látjuk, melyet csak 29-én éjjel hagy el, hogy Frankfurt, Johannisbergen, Nürnbergben, Regensburgon át, szept. 10-én Bécsbe érkezzék, s itt első kellemetlen benyomása is az legyen, hogy drága pénzen vásárolt s ide hurczolt lovai itt már sehogy se nyerjék meg tetszését. Pár nap mulva megismerkedik Leikam kisasszonnyal, Metternichnek utóbb leendő második nejével, s el van ragadtatva szépsége és kedvessége által. Megy végre haza Czenkre, hogy megkezdje azt, a mit Naplójában, az ő »sivár« élete »harmadik« — korszakának nevez. Reánk nézve még mindig csak az első, vagyis előkészítő, bár psychologicce fellette érdekes, korszakot képezi az.

A megye-gyűléseken akkor országszerte nagy izgalom volt a kormány ismeretes törvénytelen rendeletei ellen. Adót és ujonczot vagy bátran megtagadtak, — így Sopron is, vagy erélyesen felirtak ellene; több helyen k. biztosok küldéséhez, sőt nyílt erőszakhoz kelle folyamodni. Zalában és Somogyban rossz néven vették, hogy a Széchenyiek, mint e megyékben birtokosok, nem mutatták magokat a gyűléseken. Wesselényi, természeténél s családjá hagyományainál fogva is, nem volt oly visszatartó. Neve ez időben csak egyszer fordul elő Széchenyi naplójában, és pedig 1823. novemberben, a mikor híre ment, hogy Wesselényi Zemplén megyében felszóllalt, s e miatt neve Bécsben a fekete könyvbe lett beírva. E napokban fakadott ki Széchenyi Pál, a még habozó István előtt, miszerint meg nem foghatja, hogyan lehet magyarnak most szolgálni, mikor a katonát egyenesen gendarmnak

használják, stb. e. Ekkor írta Erdődy is azt a tiltakozást, melyről már volt alkalmunk megemlékezni. Az a kör, melyben akkor még Széchenyi mozgott, nem sokba vette ezt, s mint udvari adomát adta tovább a hírt, hogy a »Csokolademacher« írt valamit, a miért az udvar köréből, nejjének nem kis bosszuságára, számkivetve lett, ¹⁾ stb. e.

E borus napokban halt meg Széchenyi derék anyja is, Festetics grófnő, († jan. 21. 1824.) kinek megígérte volt, hogy a közéletben mint hazafi részt fog ugyan venni, de »lázító« soha nem lesz.

Wesselényi az epochális 1825-diki országgyűlésnek tagja volt ugyan, de nevét sem a regalisták, sem a megyei követek sorában nem szabad keresnünk, hanem, egyik alkotmányos anomáliánk folytán, az alsó ház vagyis rendi tábla azon tagjai között találjuk meg, a kik valamely távollevő főrendűnek megbízottjai gyanánt, hivatalos néven: »absentium ablegati,« képviselték, bár szavazat nélkül, »principalisaikat,« megóva ezeket a meg nem jelenés miatt reájok szabandó törvényes birságtól. Wesselényi három ily távollevő mágnásnak, u. m. b. Huszár Károlynak, b. Wesselényi Farkasnak és b. Bánffy Lászlónak volt képviselője. ²⁾

Ezek az ugynevezett absentiumok természetes lánczszemet képeztek az országos rendek és az országgyűlési ifjuság közt. Ez pedig állott a patvaristák-, jurátusokból, illetőleg a magnások és követek irnokaiból, mely utóbbi állás egy absentium ablegatus, tehát diétai tag, állásával semmikép sem tartatott összeférhetlennek. Ezek képezték aztán, mint lucus a non lucendo, az úgynevezett »hallgatóságot,« a mely semmit sem gyakorlott kevésbé, mint a hallgatást, sőt nagy súlyt fektetett arra, hogy mint a közvélemény képviselője, hasonlóan a görög tragoedia chorusához, nagyon is hangosan és demonstrative fejezze ki, a tárgyalások gyakori megszakításával is, rokon- vagy ellenszenvét. Bajos is

¹⁾ Lásd 145. l.

²⁾ Hasonló megbízást vállaltak akkor Aponyi, Draskovits, Erdődy, Orczy, Perényi, Prónay, Ráday, Teleky, Waldstein, Vay, stb. a mi főurainknak a közügyek iránti nem csekély érdeklődéséről tesz tanúságot.

volt ezt fékezni, két igen fontos oknál fogva. Először is, a lármázók közt voltak a nevezett absentiumok is, kiknek, ha már szavazni nem lehetett, legalább lármázni, s politikai véleményüket ily módon kifejezni kétségtelen joguk volt; másodsor a közvéleménynek, minden alkotmányosság ez éltető elemének, gyorsírók, naplók, szabad sajtó hiányában, semmi más kifejezője, képviselője nem volt. Azok soraiban keresték tehát s lelték is fel ezeket, a kik maholnap ugyanazon kurulis székeket elfoglalni voltak hivatva, melyeknek egyelőre mintegy galeriáját képezték. Sokáig tartott az így, s mind sűrűbben emelkedtek, mint mozgalmas időkben rendesen mindenütt, nagyon is jogos panaszok a karzatok zsarnoksága ellen, mely időnként a szabad szó elnyomására is eszközül szolgált. De, országos és országgyűlési viszonyaink akkori rendezetlen volta, s főleg a hosszú szünetelés után, a nyílt erőszakosságig menő törvénytelen provisorium után, végre ismét megnyílt arena első küzdelmei, s az akkori ellenzéknek, még egy Metternich által is respektált, conservatív színezete, az akkori, különben még elég szűkkörű, országgyűlési közönségnek jelzett szereplését nagyon is megfoghatóvá, igazolhatóvá teszik.

Gyér adatainkból is, egy kis psychologia segítségével, biztosan következtethetjük e két ember: Széchenyi és Wesselényi akkori érzületét, s elvben megegyező, de árnyalatban bizonyos már akkor is eltérő pártállását. Széchenyi is szerette, sőt kereste a népszerűséget; de nem mindenek felett, mint Wesselényi. Széchenyit Metternich még megmenthetőnek hitte, s integette, hogy ne tekintse a márt, hanem a holnapot is; de Wesselényit már elveszítettnek tartotta. A carbonarismusban a bátor szívnek, a liberalismusban a józan észnek természetes ellentételét látva,¹⁾ a mily könnyen letiporta azt Olaszországban, oly biztosan hitte emezt csirájában elfojthatni akárhol is, a meddig hatalmas karja elért. Ez pedig elért a Nevától a Temzéig.

Megengedte azonban, hogy az olasznak egy legújabb időkig sokat hánytorgatott rut jellemhibája, az alattomoság, nincs meg

¹⁾ Carbonarismus und Tapferkeit, Liberalismus und Vernunft sind ja zu allen Zeiten erwiesene Gegensätze, — mondja 1822-ben. Metternichs hinterl. Cap. 3. B.)

a magyarban. Ennek nyíltságát, nemeslelkűségét annál szívesebben dicsérgette, mert maga is indigena lett, s társadalmi téren, előkelőink körében, szeretett hódításokat tenni.

Az akkori napok bűnbakja természetesen a királyi biztosok valának, kik a fejedelem iránti jobbgáyi hűséget elébe tették volt a hazaszeretetnek s törvénytiszteletnek. Fog-e ellenök Ulászló szigorú törvénye alkalmaztatni? Vagy szebb lesz fátyolt vetni a multra s őszintén kibékülni a kezét nyújtó atyai fejedelemmel? Tudhatjuk, hogy Wesselényi az előbbi, Széchenyi az utóbbi nézet híve volt. Az a multnak fájó sebeit tépegette; ez a szebb jövőt, az új életet tartotta szem előtt. Az nem hitt, nem bízott; ez, a kedvező perczet felhasználva, szavánál akarta fogni az uralkodót. Az a sérelmek orvoslására fektetett nagy súlyt; ez inkább az eszközzendő reformokra, melyek egy egész programja forrott már agyában. Látva pedig, hogy a reformnak fent is alant is egyaránt vannak barátai és ellenségei, Széchenyi teremtő lelke ezeket úgy, mint amazokat, felhasználhatóknak hitte nagy célja megközelítésére, mely nem egyéb volt, mint Magyarországnak újjászületése. Csakis így magyarázható meg, hogy szintoly szorgalmas látogatója volt Metternich szalonjainak, mint a kerületi üléseknek és az ellenzéki clubboknak s hogy biztosítani igyekezett magának úgy a hatalmas kancellár barátságát, mint az akkori agitátorokét, s köztök első sorban Wesselényiét. Ez utóbbit egy nagy nemzeti regeneratio ábrándja nem ragadta meg; de kész volt segédkezni neki mindenben, kivéve, ha, magasb érdekek miatt, lanyhábban venné az alkotmányon ejtett sérelmeket. Egyik első sorban reformer, azután ellenzéki; másik előbb volt ellenzéki, s csak azután reformer is. Az félt minden szakítástól, mert a kormány közreműködését a tervezett újításoknál nélkülözhetetlennek hitte; ez félt minden jogfeladástól, melyet jövőben helyrehozhatatlannak tartott. Így útaik elágazása, szoros barátságuk daczára, korán előre látható volt. Oly tüneteket, minők az ellenzéki szónokok harsány éljenzése, a kormányiak lepisszegése, a merész phrasisok túlajtása, a népszerűség nyilvános árverelése, egy gróf Zichy miniszter ablakainak beverése, egy Keglevich kocsijának sárral meghajigálása, stb. Széchenyi mint intő jeleket,

veszi ugyan, de rosszaló tudomásúl; Wesselényi, bizton föltehetjük róla, nemcsak helyeslé azokat, hanem adandó alkalommal kész lett volna előidézésükhöz vagy ismétlődésükhöz hozzá is járulni. Előbbre valóknak is tartá ezeket, mint akár a parasztok sorsának javítását, akár az ősiségnek s a nemesek adómentességének bolygatását, vagy oly nemzetgazdászati kérdések fölvetését, mikről Széchenyi néhány év mulva Hitel című munkáját volt irandó; bár, hogy az utóbbiakkal ő is foglalkozott, tüstént látni fogjuk.

1825. deczember 17-én Wesselényi, rövid időre, bucsut vett Széchenyitől s pozsonyi jó barátaitól, keblében hordozva már akkor hazánk új életre ébredésének biztos reményét s haza nézett Erdélybe. Itt már 1811 óta minden alkotmányos élet szünetelt s a törvénytelen provisorium egész az 1834—35-diki dietáig tartott, mely azonban s épen Wesselényi ellenzéki szereplése folytán, eredménytelenül oszlott szét.

Mig Wesselényi Erdélyben járt, Széchenyi a Magyar Akadémia alapjának megvetésével volt elfoglalva, s e célra összegyűjtött 154,000 pfrtot, a felsőháznál többszöri, mindig magyar, felszólalásaival pártolta többnyire, bár nem mindenben a rendeket, tanácskozott Dezewffyvel s másokkal a nemzeti színházról, s egyéb közmívelődési eszközökről, fontos értekezleteket tartott Bécsben, Metternichel, a ki őt merész kezdeményezéseiről, mint láttuk, lebeszélni sőt némileg visszarettenteni is igyekezett, s párszor meghosszabíttatva szabadságidejét, végre elhatározta a katonai pályáról való végleges lelépését ¹⁾). Tiszta tudatára jött hogy ez állása hazafias érzületével s keblében már ébren levő magas hivatásával összeférhetetlen.

Wesselényit, ily benyomások között, 1826. február 6-án látta viszont.

Mindkettőnek fenkölt lelkületét alig jellemezheti valami találóbban, mint a lemondás költőiségével párosult szerelmi rajongásuk. Wesselényi maga is, reménytelen szerelemben, égve, egy * Marie iránt, legjobban megérthette Széchenyit, ki ama

¹⁾ Lásd 137. l.

Crescence iránt gerjedett soha el nem hamvadó lánggra, a ki akkor már gróf Zichy Károlynak volt szeretett hitvese. Egy Don Carlost és egy marquis Posát képzelhet az ember magának, ha ezt a két magyar mágnást látja, eltelve mind a kettőt hazájok ujjaszületése gondolatával, a mint egyik a másiktól nagy esküt vesz, atyja hamvaira s mindenre, a mi szent előtte, hogy »azt a nőt« örökké, hiven és tisztán fogja szeretni, s a pokol minden átkát hívja fel magára, ha ez esküjét valaha megszegné! ¹⁾

Pár nap mulva rá, Széchenyi megtudva, hogy be akarják hívni ezredéhez, quietált, (február 15.) s azontul egészen az általa alkotott eszményi körben mozgott, nem kételkedve soha sem, hogy a köznapi élet földi gyönyöreiről való teljes lemondása folytán, a »szellemek világával áll összeköttetésben«, mit mi, prózára fordítva, csak úgy adunk vissza, hogy most már egészen a miénk, a hazáé, s az emberiségé volt. Wesselényi a fájó, édes titokba mindig be volt avatva, s Széchenyi egy alkalmat sem mulasztott el, hogy a Crescence és hozzátartozói, többi közt édes anyja rokonszenvét is megnyerhesse s ébren tarthassa e hű barátja iránt. A legtökéletesb nő legyen az ő, bár reménytelen, szerelme tárgya; a legtökéletesb férfit mondhatta barátjának. Meg is fogadták egymásnak, hogy minden hibára vagy gyengeségre, mely egyikök jellemét csorbíthatná, őszintén figyelmeztetni, s így a szellemi tökéletesbülés rögs útján folyvást ellenőrizni, előbbre segíteni fogják egymást.

Ezután nem lehet meglepő, ha beavatkoznak egymás magánügyeibe is, ha p. o. megint Wesselényit, midőn ez, indulathevében, valamely cselédjével méltatlanul bánik, vagy ha ménese jó hírnevét koczkáztatja, vagy közügyek feletti valamely értekezletről elmarad, akár ha vakbuzgalomból a jó ügynek többet árt, mint használ, stb. e.

A Crescence nevét kivéve, egy név sem fordul elő oly sűrűn a Naplókban, mint a Wesselényié. Mind a kettő saját énjének mintegy visszatükröződése volt.

Lapozgassunk egy kicsit.

¹⁾ Lásd 82. l.

1826. február 27-én Vay és Nagy között az Akadémia felett támadt valami véleménykülönbséget kell együtt kiegyenlíteniök. Wesselényi ez alkalommal »megkeseríti« Széchenyit. (Mir weh gethan.)

Márczius 4. »Viszonyom Eszt. M—al és Wesselényivel némely pillanatokban kellemetlenné kezd válni. Úgy kérdőre vonnak, úgy bírálgatják tetteimet, mintha még nevelni akarnának, mintha erényök és belátásuk magasan fölöttem állana. Az ő makacsságuk egy kis időre elidegenítheti őket tőlem, de majd belátják, hogy nincs igazok. Nálunk most mindent túlhatanak.«

Másrésről, kormányi körökben, máris híresztelik, hogy Széchenyi olyanba fogott, a mihez semmi talentoma nincs, hogy meg is bánta már, s hogy azokat, a kiket elcsábított, nem sokára cserben fogja hagyni, stb.

Márczius 10-én, Wesselényi tanácsára, felkeresi Majláth személynököt, kit az alkotmány felforgatásának súlyos vádjával illetett; de ez önérzetesen szembeszállt vele. »Majd húsz év múlva emlékeztetni fogom Önt e szavára, s Ön igazat fog nekem adni, hogy becsületes ember s jó hazafi voltam.« S ettől fogva, úgy látszik, mindinkább becsülni kezdték egymást. Így volt, mint már említém, József nádorral is. Ez egy meghitt embere, Teleki előtt, s máskor gr. Spiegel előtt is, úgy nyilatkozott, hogy »azt a Széchenyit egész öröm és gyönyörűség hallgatni, de a többiek, (t. i. az ellenzékiek) bár inkább soha se szólnának!«

Julius 18. »Mind a két házban ülés. Beszéltem, még pedig, meggyőződésem folytán, a rendek ellen. Wesselényi ezt rosszalotta, el fogom, úgymond, veszteni jó barátimat. De egy igaz nemes jellem nem törődik a sokaság vélekedéseivel!« Wesselényi, ily aggálylyal szívében, elutazott. Széchenyi a két szélsőség közt lebeg: hol Vay és Bernát túlzásai és nyersesége bántják, hol egy Ferdinand főherczegé, a ki legkevésbbé sem titkolja undorodását minden liberalismustól, stb.

Augusztus 1-jén először jelent meg az ülésben polgári (díszmagyar) öltözetben. Ekkor is, Wesselényi intését nem véve figyelembe, a rendek ellen beszélt, s ez így ment, mint tudjuk, folyvást.

Aligha sikerült volna neki másképp oly sokféle színezetű embert egy-egy eszme körül összpontosítania. Politikai hányattatásait semmi sem ellensúlyozhatta annyira, mint szíve hányattatásai. Mindezt már láttuk. »Templárius« volt, a ki »keresztjét nem kívül, hanem belül viselte!«

Míg a Lóverseny és a Casino készül, ezen év vége felé sokat tanakodik Wesselényivel. Sokban nem tudnak megegyezni. »Úgy hiszem,« így ír erről, »Wesselényi van tévedésben, mert másképp én engedtem volna. De tisztelem az ő szándékát, s isten tudja, tán mégis neki van igaza!«

Deczember 10. Hírét veszi, hogy barátja Wesselényi valamely szolgálójával méltatlanul, durván bánt. ¹⁾ Ez nagyon megaláztatja. »Mi beszélünk az emberiség emancipálásáról, szabadságról, liberalismusról, keresztényen philosophiáról! Nem, mi nem születünk reformátoroknak, nekünk előbb önmagunkat kell reformálnunk. Nekünk az alázatosság, az önmegtagadás iskolájába kell még járnunk. — Én sokkal kevesebbet érő vagyok, mint Wesselényi. Mily szenvedélyes, mily igazságtalan és szívtelen lehetek még én, tudtomon kívül is. — Vajjon meg fog-e haragudni, ha figyelmeztetem? Reménylem, hogy nem. Elöttem nem szégyelheti gyengeségeit, hisz én sem titkoltam előtte, mily gyenge, mily nyomorult vagyok. Nekünk kötelességünk egymás felett örködni s egymást segíteni az erkölcsi művelődés, tökéletesebbülésben. Nekünk a philosophia templáriusainak kell lennünk a szónak teljes értelmében.«

Beszélt is Wesselényivel, arról és sok másról; de úgy látszik, nem közeledtek, hanem inkább távolodtak egymástól.

»Nekem úgy rémlik, Wesselényi azért nincs velem egy véleményben, mert, egyrészt nincs elég önbizalma, s mert másrészt, nincs benne elég keresztényi alázatosság s philosophiai önmegtagadás. Különös! egymással merőben ellenkező két okból. — Ő nem tartja magát, úgymond, reformátornak, s e részben szerföltötti a szerénysége és alázatossága, holott, nézetem szerint, bátorsággal, önérzettel és isten végzeteibe való bizalommal kellene

¹⁾ Ez többször is megesett.

eltelve lennie, mint a ki az emberiség javának előmozdítását bizonnal akarja, s lehet, hogy éppen ő általa akarja, ha tiszta szive és szándéka jó. Ellenben másrészt egyesek iránt szerfelett büszke, lenéz sokakat, kik tán nem rosszabbak nálánál, azért, hogy máskép gondolkodnak, máskép látnak.«

»E hibái daczára hatalmasan vonzódom hozzá. Talán én nekem nincs igazam, s azért itélem úgy meg, mert szívemnek oly jól esnék őt egészen tökéletesnek látnom. Ha azt mondhatnám magamban: ime, az a nő, a kit szeretek és az a férfi, a kit legjobb barátomnak választottam, a két legtökéletesebb lény a földön, — oh mily boldog volnék akkor! Ez lesz még öreg napjaimnak is vigasztalása, érzem bensőmben.« — Fellengző barátságát csakis fellengző szerelmével tudja párvonalba tenni!

Többször segíti kisebb-nagyobb összegű kölcsönpénzzel is, de kissé megütközik rajta, hogy többnyire rosszul gazdálkodik vele, s a visszafizetésről néha megfeledkezik. ¹⁾ Olykor összezörrennek s meg gyorsan kibékülnek, mint két deák.

Az országgyűlés után készült el Széchenynek első könyve a *Lovakról*, melyen hat héten át, naponta 10—15 óráig dolgozott. Fejében kész volt akkor már a Hitel is.

1827. január 27-én valami összeszólalkozása volt Wesselényivel a Casino felett. Széchenyi restelte, hogy olyan kevesen lépnek be; Wesselényi pedig, mintegy Széchenyre czélozva, e részvétlenséget igen természetesnek tartja, mert »bolonddá tesszük őket«. — »Mindenütt szemrehányás« mondja keserűen Széchenyi, — »s még legjobb barátomtól is, és akkor, mikor úgy is meg vagyok törve!« — Ez, tudni kell, a Crescence szalonjában történt!

28-án Wesselényin ismét megesett, hogy egy szolgáját kegyetlenül elpáholta. Nem engedhette ezt el neki templárius barátja.

29-én ezt olvassuk a Naplóban: »Beszéltem Wesselényivel. Szemeink könybe lábadtak. Ő is oly szerencsétlen, mint én.

¹⁾ Most is (áprilisban 1827.) 100 fonton hozat egy angol kanczát magának, mig én, magamtól megvonva, adogatom neki a pénzt.

Megesküdtünk egymásnak, hogy hibáinkat nem hallgatjuk el, s kölcsönösen segítjük egymást az erkölcsi tökéletesedésben.«

Egy hónap mulva reá, (február végén) Wesselényi jól megbetegedett; betegségének oka, úgy látszik, nagy idegessége volt.¹⁾

E napokban jelent meg Széchenyinek a Lovakról írt könyve s alakult meg a Tudós Társaság igazgató tanácsa.

De nem kevésbé fontos esemény volt a templárius Széchenyi életében az, a mikor (ápril 2.) az imádott, a féltett Crescence először részesült, még pedig minden nagyobb baj nélkül, az anyai örömökben.

Elragadtatását, önzetlen könyeit, kinek szívébe önthette volna át, ha nem meghitt barátja, Wesselényiébe! Hozzá az érzelem első hevében írt sorait más rovat alatt volt már alkalmunk közölni (l. 93. l.) s most csak röviden újítjuk fel e benyomásokat.

Levonva azt, a mi a közélet szereplői közt többé-kevésbé komédia, vagy legalább is az idegesség rovására megy: marad még elég, a mi részvétünket, rokonszenvünket igazolhatja.

XV.

Tegyük félre egy kissé a Naplókat, s merítsünk egy más, nem kevésbé érdekes forrásból is: azon csomagból, melylyel gr. Széchenyi Béla akadémiánkat megajándékozta. Egy pár levél-töredékkel fogjuk innét adatainkat kiegészíteni.

Nagy szívbajáról meghitt Posajának, Wesselényinek, Széchenyi Pestről 1826. május 6-án többi közt ezeket írja:²⁾

»A szívbeli aggodalmaim mindennap növekednek. Ő engem mindig nagyobb és nagyobb zavarodással lát, kerül, — — mily érzéseket és fájdalmakat szül szivemben az a gondolat, (hogy Cr. élete nem lesz hosszú!) aztat hiheted. Te, aki tudod, meny-

¹⁾ Siebenbürgische Fachsen, die ich im Herzen missbilligte.

²⁾ Vétéknek tartanám meg nem hagyni e levelek eredeti, sajtószerű szókötését és helyesírását. Némi kihagyásokat bocsásson meg az olvasó discretiója.

nyire nagyobbítok mindent a képzelődésem szerfeletti kicsapongása miatt, mert bennem a képzelődés nagyobb, mint a többi lelki tulajdonságok. J'ai beaucoup trop d'imagination au dépens du jugement, de la mémoire, etc. — Isten tudgya, — én elszántam magam és Isten úgy segéljen, hogy legnagyobb ártatlansággal és tisztasággal akarom szeretni. — Tudod, mi kevés az időm, és hogy mily erőltetéssel írok az anyám nyelvén.«

1828. július 20. és augusztus 12. közti időre esik Széchenyi fiume-istriaui útja, a mikor, visszajövet, Kehidára, Deákékhoz is benézett (aug.17-én.) A sopronyi gyűlésen nagyon kitüntették, de rokonszenve Nagy Pál iránt újabb csapást szenvedett. Wesselényihez szeptember 4-kén így ír:

— — »A magyar kikötő-helyeket, Ludovicea utat, Culpa vizét satb. bejártam. Száz Abderitismusra találtam, annak idejében fenhargon hirdetni is fogom. — — Az Academia tárgyában sokat tettem s azt reménylem, hogy januárius hónapban, a 25 Director már el fogja kezdeni üléseit. — — A Gyepek jobb elrendelése — — A Casino, sok bajt fog okozni; s mindezeket összevén, úgy látszik, hogy kötelességem addig helybül nem mozdulni, míg az erőműv jó forgásban nincs.«

»Az istállómban 32 lóra van hely. — 34 pej-kanczának vagyok ura; de egyetlen egy telyes vértű sincs.« — —

»Sándortul ma vettem levelet Londonbul. Gondold csak, minden erővel hidat akar rakni Buda és Pest közt! Patriotikus levelet írtam neki, itt pedig szándékát hirdetem.«

Naplójában erről így ír: »Ez az eset nagyon felbuzdított. Istennek legyen hála, megfogamzik az a jó mag, melyet elhittünk!«

Pár nap mulva megfordult Alcsuton, Károlyival, bemutatni a nádornál az Akadémia első igazgató tanácsának névjegyzékét, melyből kedveért az ellenzéki Eszterházy Mihály neve ki volt már törölve, de benne maradt a Wesselényié, kit még kevésbé szeretett.

Tüstént ír, szeptember 9-én, Wesselényinek, megküldi a névjegyzéket.

» — Tartsd titokban, hogy Te is a Directorok közt vagy. Nádor haragszik Rád, mert ménesedet eladod. — — Crescence lebelustig! Örül Bécsbe, satb. Paradicsomom eltűnt, azt tört szívvel szemlélhetem csak. — Egészségem igen gyengén van. Szegény testem a lelkem állapotjátul függ, s az szomorúan van. — Előre látom, hogy az egészben álhatatosak közül végtére csak kettő lesz, Te és én. Isten védjen, s élj boldogul.«

Gyorsan követi ezt egy másik levél, szeptember 27-én.

» — — Ugy intézzed dolgodat, hogy a Telet itt tölthessed, mert soha sem, ha most nem! Tudós Társaság, Versenfutások, Casino, — minden felbomlik.«

»Cr. tiszteltet. Engem egészen bolonddá tesz. A szerelem mérgét mind jobban-jobban szívom magamba.«

Ha e napon visszavetünk egy pillantást a Naplóba, ott ilyeneket olvasunk: »Világos előttem, hogy a legkeserűbb kelyhet kell kiürítenem. Attól félreismertetve, lábbal taposva, a kit mindenek felett szeretek. — — A Búnak, a fájdalomnak s epedések egy egész tengere elborít!« (A többi ki van vágva és törölve.)

»Octob. 11-ki igen becses leveledet nagy örömmel vettem. Nem hiszed mennyire megnyugodott belsőm azon hír által, hogy decemberben már Pesten fogsz lenni.«

»Egyébiránt minden inkább előre mint hátra megyen. — Egészségem ebül van. Kis Martonba Restauratio. Nagy igen elvesztette popularitását. Csudálkozni fogsz, mennyire elnyomta a gög és hiúság Nagyban minden észnek nyomát. — — Te pedig barátom, bizzál bennem és állhatatosságomban. Minden örömrül lemondtam, ¹⁾ a legkeserűbb jövődöre el vagyok készülve, s így tudom, ügyeinkre nézve, még élek, egészen haszonvehetetlen nem fogok lenni. — — Anyádat tisztetem.« ²⁾

November 24. 1828.

» — — Félek, későn jösz fel, mikor már elvesztettük a csatát.«

¹⁾ Crescencsra vonatkozik.

²⁾ Minden levélben.

»Engem kiki kerül. Ugy látszik, hogy az orvos szer, mellyet nyujtok, igen is keserű. Nem tagadom, hogy Methodusom tán igenis violens. — — Ha Te itt lehetnél most, több jót tennél kiseded fáradozással csak ittléted által, mint később legnagyobb áldozatokkal. Már midőn megnőtt a fa, nem szükség akkor öntözni többé. — — Casino. Uj aláírás hat évre. — A második Casino megszűnt, most a Primás lakik benne s halotti miséjét mondja. A részeseiből már többen állottak hozzánk. Bécsben pedig Reviczkyt verbuváltam.«

»Anyádat,« stb.

A szerelem tüdvét poklát hordva szívében, s imárottjában, majd egy »mentő angyalt,« majd egy »vesztő démont« látva, öngyilkossági gondolatokkal van mindig eltelve, melyeket néha az Amerikába való kivándorlás kétségbeesett terve enyhít. Ez esetben, néhány hű emberének ellátását testvéreire, iratainak pedig nem annyira felhasználását, mint megsemmisítését Wesselényire fogja bízni.

Némileg megvigasztalja Berzsenyinek Döbrenteyhez írt lelkes levele, s általában honfitársai javának iránta tanusított figyelme. A Minervának azonban rossz néven veszi, hogy az ő bul-bül ragozásait következetesen ból-bölre korrigálja ki, stb. eff. Kisfaludy, Fáy, Thaisz, stb. barátai közt vannak; de a tudósok, az elmélet emberei a gyakorlat emberét már akkor is halálra untatják. »Comme'cest difficile d'être vertueux.«

Wesselényi e közben azt írja Döbrenteinek, hogy újév előtt aligha jöhet fel, mert pénze nincs. De lovakra nem sajnál, róvja meg Széchenyi, többet is, mint mennyibe pesti tartózkodása kerülne. Erre vonatkozik december 3-án kelt levele.

Korholja ügyetlen lóvételeit, melyekre pénzét elfecsérli, satb.

» — — Barátom, üssél, gyűlöljél, ha kedved tölti, de meg kell mondanom, a mi szívemem van. — — Azt irod, tüstént jösz, ha a szükség nagy. Decius collegát nem lehet látni és jádzani sokszor a világon. Nálad nélkül is el lehetünk, nálam nélkül is. — Kár, hogy elkezdtünk patrioták lenni, mert látom, hogy *környülállásaink* a folytatásában hátráltatnak. Én tőled többet kívánok, mindsem hogy mindég magad dolga után láss. — — «

Wesselényi, tán előbb, mintsem e sürgető levelet megkaphatta volna, december 5-én felérkezett. Nagy szüksége volt e hí barát vigaszára és támaszára, mert a derék Crescence ajtaja többnyire zárva volt előtte, a societás egy része pedig bizalmatlanul elfordult tőle. Nagyon elhagyatottnak érezte magát s szüntelen eszében forgatja az ismert latin verset: *Tempora si fuerint nubila, solus eris*. Wesselényinek mindjárt akad egy kis dolga. Splényi tábornok be akarja vinni a casinóba O'naghtent, mit sokan elleneznek. Becsületbiróság alakul, mely előtt igazolja magát. *Audiatur et altera pars!* A bíróság tagjai, Széchenyi elnöklete alatt, Wesselényi, Eszterházy, Károlyi Gy. és Andrassy Gy. grófok voltak. Fontosabb ezeknél, hogy írja már a Hitelt. Irja egyúttal végrendeletét is.

Az első Gyeptárt Wesselényi bektüldi, pártolás végett, Pest vármegyéhez. E hatóság vissza akarja azt utasítani, mert a végén hiányzott a szokásos »Alázatos szolgálók« aláírás. A Lófuttatás azért pompásan megy, (»*Cela commence a prendre de racines*«) a mi többi közt, Wenckheim fő érdeme.

Julius 16-án kezdődik, s tart szeptember 15-ig érdekes külföldi utazásuk Károlyi Györgynek és Széchenyinek, nagy urasan, két kocsival, egy inas és egy vadász kíséretében. Ama két kitűnő hazánkfiának barátsága, mely nehéz időkön át a sirig tartott, szintén megérdemelné a psycholog s a mémoire-irodalom kedvelőinek tüzetesb tanulmányozását. Ez utjokban gyűjtött tapasztalásaiknak főleg ló- és állattenyésztésünk vette nagy hasznát. Bejárták egész polyglott Németországot s Hollandiát, minden királyi vagy hercegi udvarnál, minden muzeumban, közintézetben, minden hiresebb ménesben s juhászatnál megfordultak. A Hitel anyaga szaporodott. Ezen első nagyobb szabású munkáját Széchenyi 1830. január 11-én fejezte be. Sokan neszét vették, s előre terjesztettek róla furcsa híreket. A nádor füléhez is eljutott, hogy Széchenyi a mi országos intézményeinknek, s többi közt az akkori országgyűlési (deputationális) munkálatainknak valami parodiáját fogja közrebocsátani, stb. eff. ¹⁾ Midőn e munka meg-

¹⁾ V. ö. 205. l.

jelent, melyből írója hazájára nagy hasznot, de önnön magára végpusztulást származandónak jósolt, azon számosak közül, kik azt kézről kézre kapkodták, kit érdekelt volna inkább, mint Wesselényit.

Itt van egy levele, mely első benyomásairól fényes tanúságot tesz, melylyel e czikkünket legméltóbban fejezhetjük be.

S i b ó n, apr. 16. 830.

Tsak a napokba kaphatám a Hitelt kezembe, ez is egy kis bizonyosság a benne levők igazságára. Barátom! Lelkes munka, szép, jó, erős, nem lehet hogy sokat ne használjon. Gyönyörrel kóstolom, izlelem, táplálom vele magam. Tiszta szivemből örülök neki, pedig több, s megvallom kedvelt magzatimat gyilkolta meg; a miket irtam, sokat ki kell törölnöm, mert Te éppen azt, de sokkal szebben jobban már mondod. *Érzésink s látásunk egyformasága* oly nagy, hogy egész darabokat, sőt constructiókat is talállok, melyek az enyimbe is megvannak. Ezen egész munkád oly velősen van írva, a képek annyira az eleven élettől véve, annyi fűszer benne, oly könnyű s jádзи fordulások s felsőbb gyalultság szagjával teli, hogy minden kedvemet elvesztettem írni. Bár vagy esztendővel előbb írtam volna, — a mióta kezembe könyved, betűt sem írok. A Robert főtje után unalmas vetretzét katyfolni. Több idő kell reá, hogy kedvemet visszakupjam, s ujra dolgozzak. Pedig nem gondolod, mely munkába s fáradságba kerül nekem a dolgozás. Nem visz a lelkesedés heve szárnyain; csak az irandók igaza felől egy erős meggyőződés, s hasznos sőt szükséges voltoknak hitele edz munkásságra. Valóban könyvedet olvasván, a miket irtam mind elégetném, ha nem gondolnám, hogy bár sokkal alább való a Tiédnél s az ott kecscesel mondottakat tsak ujra dadogja, mégis, hogy *még egy*, s hogy *én*, s hogy *erdélyi* ilyeket mond, használni fog. Én vastag, kövér, nehéz vagyok. Kilsóm tán nem egészszen gentlemanlike, de azomba izmos, halkal de bizvást lépő, különben nyíltszívű s igen betsületes. Te a két utolsót tűz észszel, elmésséggel kötöd egybe, gondolatid oly csinosak s nemesek, nyelved oly könnyen s gazdagon foj. — Talán mégis elégetem a mit írtam. — Most édesanyámnak olvasom a

Hitelt. Nagyon, igen nagyon szereti: különösen meghadta: köszöntselek legszívesebben szavával. Egésségem mind rossz. Utazásra még nem való. S anyámat is nehezen, igen nehezen esik ide hagyni. Bajos attól válni, s azt elhagyni, kit nagyon hihető hogy nem fogjuk többé viszont látni.

Mart. 14-diki Leveledre nem válaszoltam s most sem felelek. Ezt ugyan magad kívántad, de bocsás, nem gondolom, helyes lenne tennem. Kifejtés, kimagyarázás mindenbe jó, barátok közt legszükségesebb. Vagy Te vagy Én a dolgot nem látjuk jól, vagy nem egészen, mindkettő lehető. Magunknak, egymásnak s az igazságnak tartozunk, hogy öncsalás s felszíniség nélkül szemléljük meg a Tárgyat, mert hol a Látás ítéletet szül, hiba ott nem jól s nem egészen nézni. Nem válaszoltam eddig, s most sem, azért, mert meg kell jobban esmerkednem azzal s szoknom ahoz. a mit írtál. Isten veled. Áldom az eget, hogy oly tiszta lélekbe az ész oly eleven fényű fákjáját gyujtotta, s annak erőss akaratot, még pedig nem 1—5—10 évekre válót, hanem aere perenniust, s azt a férfit hazám fiává, — barátommá tette. Wesselényi.

A munka, melyre e levélben czélzás van, melyből Wesselényinek oly sokat kellett kitörölni, mert Széchenyi mind azokat már szebben és jobban megírta, nem lehet más, mint Erdély e derék fiának a *Balítéletekről* írt ismeretes munkája, mely azonban csak két évvel később jelenhetett meg, czímlapja szerint Lipcsében.

Bírjuk ezzel kulcsát annak is, miértoly szakgatott, töredékes ez a könyv; holott Wesselényiről, mint szónokról, Kossuth bizonyítja, hogy sokkal rendszeresebb, tömörebb, mázsás sentenciákkal teljes, és szoros logikája mellett élénkebb is volt, mint Széchenyi csapongó fantáziájának nagy őrtekű de szétszört gyöngyei.¹⁾

Jelezve látjuk egyúttal előre azt a vélemény-különbséget, ha nem is *elvre*, hanem *modorra* nézve, mely e két jelesünk közt az 1832²/₆-diki országgyűlés alatt, Wesselényinek Magyarországon és Erdélyben szinte együttes szereplése, s az ellene mindkét

¹⁾ Lásd 242. 1.

helyen indított királyi közzváltói keresetek folytán, mind határozottabb alakot öltött. Wesselényi örökségét nem sokára Kossuth vette át, s szorította vele mindinkább háttérbe Széchenyit. E két szellemóriás harcza tölti be azután a forradalom előtti majdnem egy évtized, régi közéletünk aranykorának nevezhető ama táblabírói korszak, legfényesebb lapjait.

XVI.

Még mielőtt Wesselényi az ő frondeur szerepét a kormány irányában megkezdette volna, történtek olyas kisebb dolgok, a melyek a közvetítésre hajló és higgadtabb Széchenyi visszatetszését vonták magokra. Természetes, hogy viszont Wesselényi is meghidegült régi barátja : Széchenyi iránt, kinek felsőbbbségét bár elismerte, de a kit, nem minden alap nélkül, némi versenygés, hogy ne mondjam irigykedés gyanujába vett. Nemes vetélkedése a hazafiságnak ! Mint eltörpül mellette a léha udvaroncok kegyhajhászata, szolgálalkúsége, mely Metternichet oly elbizakodottá tette, hogy hizelgőit még sokkal inkább lenézte, mint bármely ellenfelét. ¹⁾

Az 1830-ki, koronázási, országgyűlésen Wesselényi már nem mint absentium, hanem mint regalista volt jelen. Ő, meg Széchenyi, az által is kiváltak a többiektől, hogy mindig magyarul szóllaltak fel, mely példát eleinte csakis az ellenzékiek, vagyis a rendekkel tartó mágnások mertek követni. Az országgyűlés rövid tartama alatt, miután a kormány két főcélja, Ferdinánd ifjabb király megkoronáztatása és az ujonczok megajánlása eléretett, úgy egyik, mint másik fél szónokainak nem sok alkalmuk nyílt magokat kitüntetni. Wesselényi, október 21-én, erélyesen szólalt fel a Rendekek mellett a hadsereg kiegészítése kérdésében. Nem pénz- vagy gabona-ajánlatról van itt szó, — mondá a többi között, — hanem a legfájóbb, leggyűlöletesebb adónemről, a csak portéká-

¹⁾ Felette jellemző, hogy egy híres komornyikjához hasonlítja őket, a ki urának az övével homlokegyenest ellenkező nézeteit mindig ily formulával fogadta el : c'est ce que je vous disais. (L. Emlékiratait.)

nak tekintett szegény nép szabadsága és vére lekötéséről, melyre mielőtt magunkat elhatároznók, s szokott nagylelkűségi hajlmainknak engednénk, kétszeresen meg kell fontolnunk, vajjon ily áldozatnak szüksége valóban fenforog-e? Hagyján volna, — tevő hozzá, — ha a mi saját vagyonunkról, s személyeinkről volna szó: valahányszor a király a haza s az alkotmány védelmére szállíttatni fogunk, fel a lóra, életünket vérünket! De most, a mi mozgalmat külső országokban szemlélünk, az nem kifelé van irányozva, nem lépnek fel támadólag ellenünk, onnét nincs mitől tartanunk; belőlről pedig csak úgy fenyegetne veszedelem, ha a közvélemény ellenünk fordulna, ha a népek általános elégtelensége keresne kitörést, mitől azonban egy békeszerető, jószívű fejedelem alatt, s bölcs törvények oltalma alatt, nem félhetünk.

Ily s efféle szónoki fogásokat nem hallgathatott el a felsőház elnöke, a főherczeg nádor, s azokat, mint a kérdésnek nem felderítésére, hanem összezavarására célzókat, nyomban megczáfolva, egyuttal magát a szónokot is még sokkal sértőbb módon utasítá rendre, mint ezt valaha, az előző dietán, Széchenyivel tevő. Ennek atyja érdemeit hozá fel enyhítő körülményül; Wesselényinek nem annyira enyhítő, mint terhelő körülmény gyanánt, az ő 'idegen' már t. i. erdélyi voltát, mint a kinek itt szava sem igen volna, hányta szemére. Mert, mint mondá, csakis egy advenától, a ki a mi viszonyainkról csak felületesen van értesülve, telhetik ki, hogy olyanokat mondjon. Különösen zokon vette a toborzásra tett megjegyzéseit, meg a népre s a közvéleményre való merész hivatkozását, mely utóbbinak, tagadta, hogy igazi képviselői lennének az 52 megyék itt üléselő küldöttei.

Széchenyi akkor lent járt az alsó Dunán, csak másnap okt. 22-én ért fel Pozsonyba, s így nem lehetett jelen azon ülésben, hogy barátjának valamiképen segítségére siethetett volna; az ő feje különben akkor, a Vaskapu felszabadításán kívül, a Hitel hatásával, akadémiával, casinóval, s az országgyűlésnek Pestre áttételével volt teli. Eltúrte, ha Reviczky, Pyrker, Cziráky, a nádor maga, sőt még Metternich is barátságát mintegy keresni látszottak, s az utóbbi őt »praktikus« embernek, Wesselényit ellenben, s a többieket »szédelőgőknek« nyilvánította. Wesselényi azon

ülésben ugyanazt a tapasztalást tette s jegyezhetette naplójába, a melyet csak négy évvel azelőtt Széchenyi tett s jegyzett fel, mikor egy férfias nyilatkozata után elnökiileg, mint valami iskolás gyermek lepirongattatván, kartársai, a főrendi tábla többi tagjai közt senki se mert védelmére felszóllalni: »hány nyulfark esik egy bátor férfira!«

Nem sokára, a november 14-diki ülésben, melyben Széchenyi kétszer szállalt fel, Wesselényinek is nyílt alkalma függetlenségének lefelé némi jelét adni, mert ekkor ő is a rendek ellen beszélt s a főrendektől aratott tapsokat. A rendek a magyar tisztek fokozatos előléptetését követelték külön a magyar serezeknél, tekintet nélkül a cs. k. hadseregére, s hivatkozással az 1792. 9. t.-cz.-re. ¹⁾ Ezt Wesselényi, kétségkívül inkább a mai közös-ügyes rendszer, mint a mai függetlenségi párt szellemében, határozottan ellenezte, mert nem akarta a magyarokat a hadsereg azon magasb műszaki osztályaiból, melyek nagyobb hadtudományi készütséget kívánnak, de viszont nagyobb kitüntetéssel és előnyökkel is járnak, épen akkor kizárva látni, ²⁾ mikor egy Ludovicea felállítására volt kilátásunk.

Egy hét mulva Wesselényi elutazott, Erdélybe ment, s magyarországi barátait több időre nem volt viszontlátandó. Széchenyi sajnálta, s Magyarországra nézve egy időre »elveszettnek« tartotta őt. »Il est pour ainsi dire perdu pour la Hongrie.« S hozzáteszi még e néhány szép sort: »Je commence à me trouver tout-à-fait isolé. Je veux faire du bien, et être vertueux sans témoins!«

A december 17-diki ülésben, már az u. n. concertatio alatt, Széchenyi nagy öröme tizenöt felsőházi tag beszélt magyarul. »Előre viszi őket a szellem!« kiált fel Széchenyi. »Az ám! jegyzi meg reá Borsitzky, »a vis inertiae!« — Wesselényit, mint tudjuk, megragadta s vitte mind a kettő.

¹⁾ Ez a t. cz. a felső és stabalis tiszteknek is, magyarok és németek közt igazságos arányát (aequa proportione) követeli.

²⁾ Nagy Pál e föltevésnek határozottan ellent mondott.

Országgyűlés után gr. Károlyi egy ebédjénél valaki azt pletykázza, hogy Wesselényi a Hitelről rosszalólag nyilatkozott. (Febr. 2.) Széchenyi helyesen ítélte, midőn ily kétszínűsre e legjobb barátját képtelennek tartotta. Waldstein előtt ejtett szavainak ¹⁾ csakis az az értelme lehet, hogy kár volt egy éretlen, hálátlan közönség elé oly nagy eszméket, mintegy drága gyöngyöt a sertéseknek, feltálalni, a mely pessimistikus felfogása a helyzetnek Széchenyiben még jobban megvolt, mint bárkiben. Mindamellett az, a mit ama csodálatos könyvben, a nádor, Metternich, s az illető magas körök dicsérni valót találtak, megannyi szálka volt az ósdi alkotmányosok szemében, kikhez Wesselényi ugyan nem tartozott, de a kiknek gravaminális és passiv ellentállási politikáját maga is követte, főleg Erdélyben. Nem szállott-e hire, hogy még a kis Eötvös is — utóbb minden reformnak oly lelkes zászlóvivője, — egy komédiát akar írni, melyben Széchenyi, Fellegvári név alatt, ki lesz parodiázva. S meg is ijedt tőle nagyon Széchenyi, kinek ugyis elég baja volt a Taglalattal, a melyre feleletét írta már, de, ha mintegy saját táborában nevetségessé tétetnék, megsibbasztva látá minden további működését. A nagy közönségben legkevesbé sem bizott, mert így írja: »je ne respecte pas le Public, et c'est ce que lui ne pardonne jamais.« (Márcz. 8.)

Azalatt már Vay, már Bethlen Imre hordják, hogy Wesselényi és Károlyi alig lesznek »megmenthetők«, hogy a császár maga fenyegetődött: »Wesselényi lasse ich eine fiscal action machen«, hogy Reviczky panaszkodott »sansculotte« szereplései miatt, stb. e. Ily hírek hallatára Széchenyi abba akarja hagyni a Világot, melyen folyvást dolgozik, s ismét Amerikára gondol. A Világ július 9-én mégis megjelent. Vele majdnem együtt lépett fel a Cholera, mely másik csapást, mint tudjuk, az ósdiak sokkal kevesbé fájlaltak, mint a Széchenyinek »pestisnél veszélyesb« reformeszméit. A borzasztó járvány, mely itt-ott pórlázadást is idézett elő, erősen megszakgatott Magyarországon minden baráti és személyes összeköttetést, s a közügyektől is elvonta a figyelmet. Nem

¹⁾ Wesselényi, drastice, sőt póriasan, így fejezte volna ki magát: „Ha 8z. annyi erőfeszítéssel, a mennyibe neki a Hitel megírása került, inkább agyon sz — magát, jobbat tesz vala.“

azonban egy Széchenyiét, s nem egy Wesselényiét, kihez ez időben intézett egy, korrajznak is felette érdekes szép epistolája maradt fen, melynek közlésével legmúltóbban fejezhetjük be e cikünket.

»Czenk augusztus 26-án 1831.

»Kedves Barátom! Azóta, hogy nem láttalak, igen összehalmozták magokat a legkülönszintűbb tárgyak. Julius 13-án hagyta el Pestet, azóta Bécsben voltam néhány napig, s most itt vagyok; akartam Néked életjelet adni s Tőled is csak azt kérem. Ezen Megye egy küldöttséget rendelt, mellynek én is Tagja vagyok s mellynek tisztje s kötelessége az egészségre felügyelni. Gondolhatod, hogy sokat fáradoztunk, s lehet mondani némi sikerrel, mert eddig Egyeden s Höfleinon kívül az egész Megyénk cholérátul még ment. Azonban most látszik Hazánknak gyengesége legjobban. Mint egy eldarabolt test, alig mozog s csak haldoklik, ha legkisebb baj éri. Se pénz, se Egyetértés, se engedelmesség, stb. hanem annál több parancsoló, projectans, maga feje szerint élő stb. Ebből mi lesz, azt tudja az Isten, s ha az nem segít, honunknak sorsa igen kaján leend, mert valóban honi intelligentiánk felette sokat segíteni nem fog. Azonban minden reménységem még el nem mult, s lehet, hogy éppen az, a mi az országot végveszélybe hozni látszik, előmenetelének legfőbb oka fog lenni, mert nem lehetetlen sőt hihető, hogy a cholera, dosiáda s ebből eredő panica vén Pedantainkat s rosdás Rabulistáinkat felébredésre, józan látásra, concessiókra stb. birandják. Még van idő Mindenre, de nekem úgy látszik, már hosszúra kimérve többé nincs, s ha közlebbbrül nem teszünk egyet s mást, bizonyos hogy a cséplő, kasza, balta stb. fog tenni, s nem csak azt, a mit kell, hanem azon tul is eleget!«

»Pál Bátyám egész házinépével Genfi tóhoz közel fekvő régi várban vonódott, Lajos mindenestül Ischlbe van. Mind a kettő lamentabilis leveleket ir, és a képzelettől kínoztatván, jobban retteg mint mi, de visszajöni nem mer. Eszterházy Mihály Talloson szorult, azt írja nem sokára Bécsbe indul és 21 napi contumaciát akkor akarja kiállni, mikor még a hideg bé nem áll! — — — Sándor Schweitzba futott. Károlyi György már alkalmasint Pes-

ten lesz ; ezen ment által, három napot itt töltvén. Károlyi Lajos Ischilbe van. — — — Andrásstul ezekben a napokban vettem levelet, Augusztus 23-án irtat. Még akkor jól volt. — Pestrül keveset hallok, mi lesz a Tudós Társaságbul, Casinóbul, Versfutásbul, azt nem tudom ; de még azt sem, magam mit teendek. A hazából, mig a veszélyek nem csilapodnak, nem megyek, — sőt azt hiszem, jószágimat megtekintvén, Deczember táján Pesten fogok lenni. Most is lerándultam volna, legalább néhány napra, de Megyénk 10 napi contumaciát állított s ekép nem tudnék ide többé visszajöni, a mi nagy baj volna, mert illy esetek közt faluhelyen lakni, akárki mit mond, mégis legkellemeteseb. Ha azt tekintjük, mennyi történt csak három hónap lefolyta alatt, ugy hiszem November, Deczemberig többet fogunk tudni. Hazánknak, a nagy közönségnek, törvényes Fejedelmünknek most van idő szolgálni, most vagy soha sem ! Országgyűlése legsürgetőbb szükségainkhez való, stb. Mind ezekről értekezni kellene. Kérlek irjál ; tudom hogy jelenléted jószágidon s Erdélyben felette hasznos, de olly embert mint Téged, nem egy táj, nem egy vidék, hanem az egész Ország jóvolta illet ; most van idő megmutatni, hogy a független gondolkozók s cselekvők a hiv jobbágyságnak érzelmit is jobban ki tudják practice fejteni, mint mind azon hiábavaló Igenesek s félénk fejhajtók, kik abban helyeztetik legfőkép a Fejedelemhez való hivségöket, ha a dolgok valódi mibenlétét titkolják, csak kellemeseket mondanak és így a legigazságosabb Fejedelmet is olly helyzetbe teszik, melyben a dolgok valódi fekvését nem ismervén, a legbölcsebb is csak balul s igazságtalanul ítélhet. Az Ország pedig végre át fogja látni, hogy nem a hizelkedők, s nem azok, kik buta hevökben azt kiabálják : »nincs cholera, nincs mitül félni, boldog a köznép,« stb. szolgálják a hont becsületesen, hanem kik azt mondják : »Van cholera«, de azt gátolják is ; »lesznek zendülések«, de annak elejét venni törekednek ; »égbekiáltó sok privilegiálnak kegyetlensége«, de a törvények józanabb kifejtését eszközölni törekednek.«

»Nincs magamrul nagy ideám, de ha a többieknek, velünk egy rendűeknek, nyomorultságait átgondolom, kezdek magamban bizni. Rajtad s rajtam a sor, hazánkat boldogítani. Nem vesződöm

én többé kirekesztőleg a Casinóval, Versenyfutással, stb. nagyobb tárgy van előttünk. Értekezünk kell. Intézd dolgaidat kérlek, hogy hosszabb időre jövő télen Pestre jöhessél; én, ha jössz, bizonyosan ott leszek. Legyen szent barátságunk nagy, merész s nemes tettek által dicsőítve.◀

E levéllel a két hazafi »szent barátsága«, úgy látszik, az ő delelőjét érte el; nem sokkal utána alábbszállását kell konstatalnunk.

XVII.

Szent barátság! Miért ássa alá, s rombolja szét oly gyakran a silány napi politika?! Ennek minden érdekessége, rövid napok multán, elenyészik; holott a nagy eszmék, melyek szivet és lelket átmelegítenek s egymáshoz közelebb hozzák a derék embereket, örökké fognak élni és uralkodni.

Tíz éve mult, hogy Széchenyi először találkozott Wesselényivel s azt fogadá, hogy barátságuk örökké fog tartani. Tíz év sok egy ember életében. Változnak a körülmények, változnak az emberek is.

Széchenyi Naplóiban most már ily helyekre bukkanunk.

1831. Nov. 30. »Nevezetes levelet kaptam Wesselényitől. He has thrown out himself for very little.«¹⁾

1832. Jan. 7. »Igazgatói gyűlés. (akadémiai) A 25 tag közül alig jelent meg 9. Épen most érkezik Wesselényi.«

Jan. 21. »Casinóban vagy 70 vendég, Wesselényi a gazda. Asztalhoz ültünk $\frac{3}{4}$ 3-kor, s csak $\frac{3}{4}$ 4-kor találtak. W. dühös lett, gorombáskodott, el akart távozni, alig birtam visszatartani. Azt mondták reá: demokratikus ebéd volt.«

Febr. 8. »Wesselényivel quasi brouillirt. A góg, az önhittség ördöge bujt belé.«

Febr. 10. — »Wesselényit a kevélység ördöge szállotta meg.«

Ez akkor van, ne feledjük, mikor Széchenyit a Világ miatt tépik szakgatják; a Jelenkort be akarják tiltatni; Záborszky pedig alulról támaszt ellene oppositíót.

¹⁾ Csekélységért egészen kikelt magából.

Febr. 19. »Károlyi ebédet ad, melyre Wesselényit és Andrásyt meghívja, engem nem. . . Egyedül, elhagyatva állok!« ¹⁾

Február 21. »Szivem teli van bánattal. Egyetmást közlök Wesselényivel.«

Febr. 27. »Wesselényi leveleket kap. Egy anonymus inti, vigyázzon ételére és italára, mert meg akarják mérgezni.«

A jurátusok ez időben nagyon lármásak voltak, a casinói pique-niqueben is nagy botrányt csináltak, mely a többivel együtt, csak »hitelünknek« ártott. Széchenyi janicsároknak nevezi őket. ²⁾ Ezen év február és márczius havának, tudniillik legnagyobb eseménye a csodaszép bécsi színésznő Hagen kisasszony vendégszeplése s Pesten tartózkodása volt.

Széchenyi, ki akkor épen a Nemzeti Játékszintről egy röpiraton dolgozott, mitsem törődve a mobbal, sietett magát Hagen Sarolta kisasszonynál »bemutattatni«, mint a kit Bécsből, Lajos bátyja és Sina hozzá ajánlottak volt. Azon este (febr. 19-én) öszszeszedi magát a fiatalság, hogy kifütyülje a vendég színésznőt. E mozgalom vezetője Záborszky volt. »A német színésznőt« mondják, »gróf Sándorék, Károlyiék protegálják; mutassuk meg nekik, hogy itt nem ők adják a tónust.« stb. e.

Gyürkiné azzal akarta aztán az idegen művésznőt vagy kitüntetni vagy megvigasztalni, hogy beinvitálta magához ebédre. (márcz. 6.) De itt az előkelő társaság úgy viselte magát irányában, hogy a művésznő többé efféle meghívást nem fogadott el. »C'est la Hongrie!« kiált fel erre Széchenyi, a ki mindjárt mindenütt rothadást lát, s kétségbe esik a feltámadás lehetősége felett.

Wesselényi azonban, lovagiasan, védelmére kelt az üldözött nőnek; hanem e föllépése, Széchenyi szerint, »becsületes bár, de egy örültéhez volt hasonló« (márcz. 18.) Nem is birja megakadályozni, hogy a kifütyülés, márczius 2-án újra ne ismétlődjék, még pedig tojás- és hagyma hajigálás kíséretében.

¹⁾ Szerelemben és politikában! —

²⁾ Vezetők voltak: Bittó, Szokoli, Brenner, Farcsecs.

Márcz. 20. (Casinóban) »Wesselényi: Ne gyalázd szegény Jantsárokat!« — A budapestieket értette-e? vagy a konstantinápolyiakat? nem világlik ki. De lovagiasságát Hagen irányában már Széchenyi is megsokallotta, s annál inkább kárhoztatta érte, mert akkor nemrég elhunyt derék édesanyjáért gyászt viselt.

April 9. Wesselényi magaviselete Hagen irányában árnyéket vet reá. Csak most halt meg anyja, — s ezek a fanfaronádok! — Szívem vérzik belé.«¹⁾

Wesselényit azonban már »vitte a szellem.« Párbajt vívott, a színésznőért.

April 12. »Wesselényi szurást kapott nyakába, tán tüdejébe?«

» 13. — »Veszélyen kívül van. Gasconade inkább, mint bármi egyéb. Szörnyen felháborodik, ha sajnálják, vagy tudakozódnak — — Il joue le heros. Illusiókban éltem!« ... (Törlések.)

Ki egy véletlen lábtiprásért, a bocsánat kérés daczára, megvívott, bizonynyal nem a színésznőt keveslé e lovagias ügyben; hanem barátsága hült meg tőle már sokban távolodó bajtársra iránt. Az illusio édes varázsa szétfoszolván, minden más-más színben tűnt fel már előttök.

April 24. »Wesselényi néhány nap óta beteg. Napról-napra több hibát fedezek fel benne. Komédiás! ... S mennyire uralkodnak rajta szenvedélyei! — Szívem vérzik, mert nem hallgatja meg az igaz szót. Il a une bien haute idée de sa persone.«

Barátság és szerelem, ime kínok forrásai lettek Széchenyi számára. S a politika? Kinek nem termett az tüskét! Jobban elhagyatva látja magát, mint valaha. Ferdinánd főherczeg azzal sérti meg, hogy dunai utjára, őt, e hajózás kezdeményezőjét, nem viszi magával. Wesselényi folytonos betegeskedése végre benne is azt a gyanut ébreszti: valjon nincsen-e csakugyan megmérgezve? s valjon, — lelki és testi szenvedéseinek tetézéseül, — nem várja-e őt is hasonló sors?!...

Május 24-én (Ismét a casinóban támadt valami versenygése vele.) »Nagyon boszankodtam reá. Csak confusiót csinál. Halomra

¹⁾ Cseréy Helena † decz. 26. 1831.

döntötte minden tervemet az Állattenyésztő társaság háza iránt. Ront; de semmit sem épít helyette!...«

Junius 15-én még az bosszuság is éri, hogy a nádor, neszét véve a Wesselényi könyvének, melyből hat ív már ki volt nyomtatva, Hartlebennél elkoboztatja a kéziratát.

Ugyanez a sors érte, néhány nap mulva, (jun. 24-én) a *Stádium*. Széchenyi harmadik nagyobb szabásu műve, kéziratát is, melyet a nádor, e részben bátyja a császár atyáskodó politikáját követve, a *Világ* miatt már gyanussá vált censortól, Drescher-től, elvitetett.

A közös veszély mindig egy kissé közelebb hozza egymáshoz a régi barátokat, de, mihelyt indulhat kiki a maga lábán világos, hogy az egyik jobbra, a másik balra fog tért. A Naplók rövid jegyzetei, kommentár nélkül is, eléggé megjelölik ezt.

Ime decz. 14-én, (a pozsonyi diétán) Széchenyi még mindig az ezen évi benyomások hatása alatt, így ír:

»Wesselényi megérkezett. Mghidegültem iránta. Színész!« —

Az újév, 1833. mitsem változtat e hangulaton.

Jan. 11. »A főherczeg (*nádor*) magához hivatta Wesselényit, hogy kipuhathassa. Ez nagyon hizeleg neki.«

Hogy e beszélgetés tárgyát közölte volna Széchenyivel, annak semmi nyoma.

Febr. 1-én az Akademia tárgyában tartatik értekezlet.

»Wesselényi mindent összezavar. Je me sens isolé.«

A február 9-diki ülésben, a hires »Junctim« felett folyván a vita, a főrknel mind a kettő beszélt, de más-más szellemben.

»Wesselényi, az ő rabulista gondolkozásmódjával, sokkal több kárt okoz, semmint a mennyiért egy embernek felelősséget lehetne vállalni.«

Széchenyi restelte az idővesztegetést, melyet a sérelmek, és némely mellékes dolgok, p. o. a cholera, vagy a só fölemlegetésének előtérbe állítása okozott, s félt, hogy ezek miatt majd nem kerül a sor az ő üdvös reformjaira.

Közbejött a Beleznay botrány. ¹⁾ Széchenyi, felháborodásában, a febr. 14-diki ülésben nem csak a rendek ellen nyilatkozik, hanem lehető »gorombán« is teszi ezt, hogy bizonyos benső elégtételfül, az epe kiöntésének »élvezetét« szerezhesse meg magának. Ime, nem csak Wesselényit ragadja, viszi a szenvedély!

Február 20-án azonban, a magyar nyelv ügyében, már ismét a rendekkel tartott, s Wesselényi »férfias bátorságu beszéde után«, azt a fényes beszédet rögtönözte, melyet Kossuth feljegyzései nyomán volt szerencsénk közölhetni. (Lásd 244. l.)

Ápril vége felé ismét Tisza és Füzesséry közt volt valami botrány, mely Széchenyi nagy boszúságára, nem párbajjal, hanem »jó keresztyének módjára, kibékléssel« végződött.

»Az a Wesselényi!« — írja ez alkalommal — »már gyűlölni kezdem. Mert csakis ő, és az ő hiúsága! — Ezekkel a p . . zsákokkal, s ezek által akar hatni, nem pedig reájok hatni!? Oh, mily rövidlátás! —

Wesselényi e napokban magán-kihallgatáson volt ő felségénél is. Az atyai fejedelem szerette egyes alattvalóit maga elébe idézni, hogy megpuhítsa őket. Wesselényi, megatva a fejedelem jósága által, de tán kötelességérzetétől is hevítve, könyekre fakadott. Ezt a »kibéklési jelenetet« Széchenyi, nem a legbarátibb felfogással, »nevetséges«-nek tartja. Nagy bizalmatlanságra mutat, hogy e nevezetes találkozás részletei titokban maradtak előtte. Kétszeresen fájhatott ez Széchenyinek oly pillanatban, midőn Károlynak is némi meghidegülését kelle maga iránt tapasztalnia (Május elején.)

Wesselényit azonban sem a nádornak, sem Ferencz császárnak nem sikerült megpuhítani; őt meg kelle törniök. Széchenyi is, midőn oda küldötték el, a hová mindig szívesen ment, t. i. a Vaskapuhoz, egyuttal jó módjával eltávolították az országgyűléstől, melyen esetleg az ellenzék számát és tekintélyét gyarapíthatta volna. Itt használt e szelid eszköz; a makacs Wesselényinél már

¹⁾ Inas pofozás, gazemberezés, duellum, és : omnes pro uno. A főherceget is bele akarják vonni. Végre egy kardvágás, melyet Odescalchi Beleznaynak ad, félig-meddig rendbe hozza a dolgot.

sokkal erősebbeket kelle alkalmazásba venni. Halálát épen nem ohajtották, sőt börtönben sem akarták sinlődtetni; de, bírói ítélet alapján, szabadságától megfosztani, példájával másokra, a kisebbekre, elrettentőleg hatni, s aztán nagylelkűleg menni hagyni őt, csakhogy az események színhelyétől, Magyarországon is, Erdélyben is, távol tarthassák: ez volt a Metternich politikának reá alkalmazott egyik mesterfogása. Bécsben t. i. azalatt (1834. márcz. 18.) már kiadták a kir. meghívót az erdélyi országgyűlésre is, mely a kormány által pártfogolt, de népszerűtlen és tapintatlan Nopcsa Elek elnöklete alatt júliusban megnyittatott ugyan, de nyugodt tanácskozást, főleg Wesselényinek mindent magával ragadó hevesége miatt, nem folytathatott, s végre is, a kölcsönös ingerültségnek tetőpontra hágása után, eredmény nélkül oszlattatott fel jan. 29-én 1835. ¹⁾ Nyomban utána következett Wesselényinek Magyarországon is, Erdélyben is királyi ügyészi perbe fogatása, s az erdélyi királyi táblán, mint csendháborítónak »ex non venit« elítéltetése. (Márcz. 27. 1835.) Ezzel a kormány célja, hogy Wesselényit, a kétszeresen is sujtottat, akár Magyarországon, akár Erdélyben, szabadságától bármikor megfoszthassa, főleg hogy a legközelebbi erdélyi országgyűléstől (Szebenben) távol tarthassa, el volt érve. Damoclesi kard függött az üldözöttnek feje felett.

Széchenyire, állása és felsőbbbsége nimbusát használva, a mindenható birodalmi kancellár egészen másképen, de nem kevésbé beható módon, akart befolyást gyakorolni s gyakorolt is. Ez az erkölcsi felelősségnek a bekövetkezendő tulsásokért reá háritása, ama szivszakgató lelki furdalásoknak előre is felélesztése, melyekre a nagy reformátor szive, kelletén tul is fogékony volt. A kancellárnak napjainkban közzétett emlékiratai meglepő világoosságot vetnek e szomoruan tanulságos themára. Metternich majdnem ugyanazokat mondogatta Széchenyinek, a miket ez tizenöt, husz évvel később mondogatott Kossuthnak. A különbség az, hogy ott a hideg számítás, itt a legmelegebb érzés sugallá ama jóslatokat, melyeknek teljesülése ott az önhittség, itt az önvád mámorát eredményezé. Tragikus vége e mámornak itt az emberre

¹⁾ L. Szilágyi Ferencz Értekezések 1876.

nézve lett, ott az emberiségre. Quidquid delirant reges, plectuntur achivi.

Julius utolsó napjaiban ismét hosszas értekezése volt egymással a két államférfiúnak. A kancellár kedvencz themájában, bő ékesszólással áradozott a »jeune Hongrie,« és a Wesselényi vétkei, e, szerinte minden tekintély, minden társadalmi rend ellen intézett vészes tendenzia felett, melynek Széchenyi majd akkor fog ellenszegülni akarni, midőn már későn lesz, s nem fog már sem előbbre menni, sem visszafordulni tudni. Széchenyi, »mint egy bűnbánatos vezeklő,« hallgatta e kifakadásokat, melyek minden ilyféle értekezés után már akkor is, — csoda-e? — álmait elrabbolták. »Volt« barátja Wesselényi, s az akkori (!) ellenzék tulajdonságaiban, oly időben, mikor ez még egy Deák befolyása alatt állott, már a Metternich jóslatainak teljesülését nem annyira látja, mint szomorúan sejtí, s a két szélsőség harczában veszteni kezdi a békés kibonyolódás iránt táplált reményeit. »Meg vagyok halva, minden életműködés szünetel nálam. — Je ne suis bon à rien. — Veszve vagyunk, én és hazám.« stb.

Ily benyomások közt vette előbb Wesselényinek, ex nota infidelitatis perbe idéztetése, s pár nap mulva reá (márczius 2.) Ferencz császár és király halála hírét. Wesselényi, ez utóbbi fordulattól nem sok jót remélve, czélszerűnek látta ismét felkeresni Széchenyit, hogy vele a helyzetről tanácskozzék.

A nádor maga, az ő ó-alkotmányos érzületénél, s Corpus Jurisunkban való jártasságánál fogva, bárminő hírek terjedtek is Wesselényinek itt-ott nyilván vagy magánkörben tett nyilatkozatairól, valami főbenjáró bünt nem látott azokban s bensejében bizonynyal igazat adott Deáknak s Beöthynek, a kik egy gyűlésben mondottakért a rögtöni megtorlást »széksértési« keresettel tartották egyedül helyesnek; később pedig egy más alkalommal a »Non fit hoc verbis« mondatot találóan idézik ez oly erőltetett felségsértési és hűtlenségi vádakra. De hát a törvény határozatlan, a bíróság, meggyőződésből, szolgálalkú volt, s nem találva jogczímet az izgatásra vagy békeháborítási kísérletre, mindig inkább a súlyosabb mint enyhébb magyarázatokra volt hajlandó. Akkori kriminalistáink a Beccaria elvét, miszerint tíz

bűnös menekülhessen inkább, mint egy ártatlan szenvedjen, különben is megfordítva szeretnék alkalmazni. Szívesebben elítéltek egy pár ártatlant, semhogy egy vétkezt büntetlen hagyjanak elosonni. Mindenki lelkiismeretét utóvégre a kegyelmezési jogot bőven gyakorló atyai fejedelem jó szívébe vetett föltétlen bizalom teljesen megnyugtatta. Ez, legszebb jogával élve, egyúttal az ő, túlbuzgóságból eredő, hibáikat is mindig jóvá tehetta.

Széchenyiben ezen egész idő alatt Wesselényi irányában két érzés küzdött egymással: a régi barátság és szájalom érzése; s a boszankodás egy »hiu« és »meggondolatlan« agitator ellen, a ki a jó ügy sikerét mindúntalan kockáztatja, mert elébe teszi annak az ő személyes nagyravágását. Ám beszéljen ő maga.

»1835. Márczius 3. Wesselényi nálam volt. Tanácsomat soha sem követte, s most belém akaszkodik. — Mindent elront, s összegázol, a mit oly régóta s annyi fáradsággal vettem, munkáltam! . . .«

»Márczius 4. Megyek a herbergre. Wesselényi miatt minden magán kívül van. Crucifigálják őt, stb. e. Schol sincs barátja (t. i. *a felsőbb körökben*). Egészen le vagyok verve. Mindig előttem áll W. alakja. Je le vois enfermé, et passer sa vie a Munkáts . . .«

»Marcz. 5. Megyek a personálishoz, W. végett beszélek vele Mon Dieu, quel homme! . . . Megyek nyomban a nádorhoz. Beszélek vele. Amnestia, stb. e. „Nem, nem, — hadd szóljon a törvény . . . Ő egyik főoka annak, hogy a mi jó urunk királyunk stb. . Csakis majd kegyelem útján!“ — *Attendrissement*. — Kezét nyújtja, én megcsókolom azt. Imponált nekem. W. soha sem feledheti el . . . az a szerencsétlen percz, mint 1830-ban, mikor a császár az atyja iránti satb. 1) S aztán meg most az az izgatás. — Istenem, W. el van veszve, s vele együtt letiporva az én ültetvényeim!«

1) Idősb b. Wesselényi Miklós ellen is ki volt adva az elfogatási parancs József császár alatt, melyet fegyveres erővel, ostrom útján lehetett csak végrehajtani. Fia pedig, kiről szó van, már 1830-ban is a kormány törvénytelen ujonczozásainak tettelesen ellenszegült, stb.

Marcz. 13. W. lép be hozzám. Milyen fájdalmas érzés! Ő vele képeztem első eszméimet, miként lehetne Magyarországot a sárból kiemelni. A mi szándékunk tiszta volt. Az uralkodóházat szerettük, becsültük és tiszteletben tartottuk. Célunk csak egy volt; de nemsokára különböző utakra léptünk. — Én mindent rosszaltam, a mit ő tett. Személyes barátom maradt ugyan; de olyan, a kinek oda nyujtanám a méregkehelyt. Meg nem tagadhatom őt. ◀

Ezután fölment Széchenyi Bécsbe, ott is szerencsét próbálni ez ügyben. Reviczky eleinte gondosan kitért, nem igen beszélt róla. Metternich, úgy látszik, nem vetette meg e jó alkalmat Széchenyi teljes megpuhítására. Két óráig beszélt s olvasott neki. Széchenyi meghatva, azzal a benyomással távozott tőle, hogy mégis — »jó ember.« Mintha, távolról, a koronaöri méltóság is érintetett volna. ¹⁾ Kezd előtérbe lépni a kormány és nemzet közötti nem-hivatalos közvetítő; a hivatalos, mint tudjuk, a nádor volt, a ki ez állását mindig féltékenyen őrizte is. A bécsi körök, az impreszionabilis Széchenyit még inkább megingatják a Wesselényi iránti hitében, épen akkor, a midőn megmentéseért fáradoz. Megint csak komédiást (»Hanswurstot◀) lát benne. De azért fent és lent minden követ megmozdít, még az asszonyokat is részvétre buzdítja iránta.

Nemesen védelmére kel a nádorné előtt; de ez mindamellett (bizonynyal estei Ferdinand informatíói alapján) nem akarja barátjának ez eltévedt barátját látni sem. A többiek, képzelhetni, immel-ámmal felelgetnek.

Márczius 23-án hírét veszi, hogy Wesselényi, mint már említettük, az erdélyi királyi táblán személyesen meg nem jelenvén, makacsságból (in contumaciam) elítéltetett, mi, melleleg mondvá, az akkori körülmények közt a legczélszerűbb eljárás volt. Most tehát a királyi kegyelem útját kelle egyengetni, még pedig egyszerre egy már hozott és egy még hozandó birói ítélet ellenében!

¹⁾ Ez ügy lefolyásáról lásd 283. l.

»Marcz. 24. Megyek a nádorhoz. Jól és nemesen beszélek W. mellett. Reviczky jó ki s magához kéret. — Este és korán reggel W. folyamodványát írom.«

E közben Metternichet újra meglátogatja, s mindinkább megkedvelik egymást. Az egyik nem testvérgyilkos többé, a másik nem méregkeverő! . . .

Az országgyűlésnek, mint testületnek, a »salvus conductus,« mai néven: »immunitás« megsértése miatt, az országnak magának a szóllás- és személyes szabadság lábbal tapodása miatt, van nagy sérelme, mely nemsokára új meg új gyúanyag halmozódásával, lángra gyújtandja a kedélyeket. Széchenyi ez elől, mint beszédeiből láthattuk, el nem zárhatja szívét, de nem óhajtja szakadásra vinni a dolgot, retteg az anarchiától, »melytől már csak egy lépés választ el,« s keres valami kibontakozást. Jó lett volna a pert beszűntetni; még jobb lett volna, szerinte, arra alkalmat nem adni: most az ítéletet kell, kegyelem útján feloldatni, illetőleg, a további üldöztetést betiltatni. A királyi kegyelemhez folyamodni semmikép sem ellenkezik egy loyális alattvaló önérzetével. A folyamodvány ne legyen sem túlalázatos, sem daczos, stb. Sok idejét vette ez el reformertünknek. Tanakodik Jósikával, Telekivel, Vidrával, a szöveg felett; az ellenzékiekkel, úgy látszik, nem: ezeknek más elvök, más taktikájok volt. Maga Wesselényi sem volt hajlandó »kunyorálni,« azért, a mi az ő joga volt.

A *Recursus* végre elkészülvén, az volt a kérdés, ki viszi fel Bécsbe. Huzódtak tőle. Ki nem akarta, ki nem tehetette, kinek nem volt diszruhája, stb. eff. Széchenyi ajánlkozik, hogy hát ápril 22-én felviszi ő maga, ha addig más nem vállalkozik.

Ám beszéltessük ismét magát Széchenyit, az előttünk fekvő naplókából.

»Ápril 10. (*Pesten*) Prónay A. meghivat Wess. nevében egy assautra, (*Vívási gyakorlatra.*) Megjelenek 12^{1/2} órakor; a meghívás 12-re szólt. Ő nem volt még itt, s utóbb sem jött el. Comme c'est hongrois!«

»Ápril 21. (*Bécsben*) Elkoptatom a lábamat W. miatt. Megyek Károlyi L.-hoz, kinél a recursus hevert. 3 órára (*s már*

annyi volt) Metternich ghez vagyok rendelve. Ő megilletődéssel beszél velem.«

»A császár beillenék egy szentnek, ő maga egy mátyrnak. Hogy én is (*Széchenyi*) a kormány ellen beszélek, ez iránt meg-egyeznek a minden oldalról beérkezett jelentések. (!) Pedig még utolszor is vele egy nézetben voltam, hogy az a W. rossz ember. Ő becstületes embernek tart; de rossz útra tévedtem, s két párt közé kerülök. Magyarország már rosszabb politikai helyzetbe jutott, mint Anglia, vagy akár Franciaország. (!) Én, akaratom ellen, sok bajnak lettem szerzője, így p. o. a casinók is politikai clubokká váltak, s a többi egyletek is úgy fognak elfajúlani. stb. Majd kikeresi s megmutatja a reám vonatkozó jelentéseket!«
(V. ö. 180. l. stb.)

Ápril 22-én a *recursus*, Martens útján, a kabinethez headatott.

Május 3. (Pozsonyban) »Keresem Wesselényit. Kiment s magyar ruhában.«¹⁾

Május 15. »Régi testamentumomban« egy pont (20-dik) így állott:

»Wesselényi Miklós barátomat köszöntöm és kérem, fogadja el tőlem három Manton dupla fegyveremet, zsebórámat és az asztalomon levő kis halálfejet, s minden írásimat napló könyveimmal együtt, melyeket esze és kedve szerint használjon.«

»Akaratomat azután megváltoztattam, ápril 27-én 1833.«

»Ezt a pontot már akkor ki akartam hagyni, mert W. iránt, a ki becstülesemben alábbszállott, meghidegülttem; de akkor mégis csak meghagytam.«

»Azonban codicillusomban május 2-án 1835. így rendelkeztem: Végakaratom 20-dik pontját — kitörlöm!!!. De a testamentum 20-dik pontja azért kírva maradt. Valóban meg is érdemelte volna. Oh, az a szerencsétlen, a ki oly nagy gyászt

¹⁾ A Széchenyi jegyzeteinek egy nagy hézagát Wesselényi följegyzéseiből kell kiegészítenünk 1835. máj. 5-én, úgy írja, megjelent a királyi tábla előtt, hol a »vérkereset« ellene felvétellett. »A kormány fejemet kéri, egyedül egy közgyűlésben (*N.-Károlyban*) szólási jogommal élésemért, s a szegény parasztság mellett mondott egy beszédemért!«

hozott a mi hazánkra! — — Ma azonban, miután igen rosszul éreztem magam, áthuzogattam azt a 20-dik pontot.«

Nem ugyanazt a gyötrődést érezte-e már akkor is, a melyet öt év múlva Kossuth fellépése okozott neki, s mely agyában és szívében, szövetkezve a Metternich és környezete ijesztgető jóslataival, oly tragikus fejlődést nyert utóbb?!

Wesselényi ellenben a részvét és nemzeti érzés lankadása felett búslakodik inkább, semmint a saját sorsa felett aggódnék, mert azt, a mit tett, tiszta lélekkel, kötelességérzetből tette.

»Május 21. — — Írok W.-nek, beszédem van vele. Egy óraker eljön.«

Közben eljár a főherceghez, Vásárhelyi és a színházi telek érdekében. Sok más dolgot végez. Újra küld Wesselényihez. Ez hét órára igérkezik.

»Sokáig várok. Enfin le voilà. Édes barátom, ne jöjj te most Pestre, mert a neved és a személyed mindent megront. — Sokat beszél ide s oda, de hát nem fog jönni. Idáig vitte a dolgot! Az Eisenbründliben fog megtelepedni.« — —

Így aztán kissé megnyugtatva megy Széchenyi ismét Bécsbe, stb.

Az országos rendek, mint mondtam, nem egészen így fogták fel a dolgot. Wesselényi ügyét, s Ferdinand királynak, mint e néven ötödiknek czímét kezdték feszegetni. Széchenyi nagy zavarba jő elfoglalandó álláspontja iránt, mert ha az ellenzékhez áll, s ha a kormány nem enged, félti a Magyar színházat, a Hidat, a Gőzhajózást, s minden egyéb »ültetvényeit.«

A rendek viszont az anyagi jólét eszközeit, sőt részben még a nemzetiség újabb vívmányait is nem akarták szerfelett drágán, a nemzeti önállóság, az alkotmány, a sarkalatos jogok feláldozásával megvásárolni, úgy okoskodván, hogy az anyagi jólétet utóvégre a kormánynak, saját érdeke szempontjából is, elő kell mozdítania.

Junius 26-án visszaérkezik Széchenyi a pozsonyi országgyűlésre.

»6¹/₂ óraker érkezünk. Az első ember, a kit meglátok, a főrendi ház portása. Mi ujság? Nem jó. Balogh beszélt b. Wesselényi dolgában, s már azt is megactiózták. — —

- »Oh, csak elejtették volna ezt a W. perét!« — —
 »Sokan: „mindezt Széchenyinek köszönhetjük!« — —
 »Én hozzak mindent a kerékvágásba!?!« — —

Junius 28. »Kétségbeesett hangulatban kelek fel. — — —
 Deákot nem találom. — — Ligetbe. Itt Deák, Balogh, Wesselényi, stb. Bars magáévá teszi Balogh ügyét. (*Ugy mint Balogh magáévá tette Wesselényiét.*) Nem sokára minden össze-vissza fog menni. Isten legyen velünk!« —

Jun. 29. »Wesselényi nem jött el, bár megígérte. Schedius: menjek 10 órakor a főhghhez. Megyek. Deák ott van, Cziráky, Illésházy. Bebocsátanak. Főhg: „Ön úgy nyilatkozott, csak jó élesen, hadd oszlassák el az országgyűlést, s hadd legyen vagy 10 éves provisorium, stb e. De én ezt nem akarom önről elhívni.“ — Én nyíltan, becsületesen feleltem erre, s két irományt nyújtottam át, egyiket a harminczadról. Ő: „csak mérséklet!“ — Bent felejtettem jegyzeteimet, — visszamegyek, »bocsánat,« meg van már bocsátva! Haza megyek. Itt Tasner: „Vigyázzon.“ — „Spiónok!“ . . . — — Kornis hírről hozza, hogy Naláczy separatum votumot adott, de különben az erdélyi udvari kancellária W—t elítélte. (*T. i. jóváhagyva a kir. tábla ítéletét.*) — — Sutogják: W—it per compassuales — (*Vitetik fogságba.*) Szomorúan megyek haza.«

Tudjuk, hogy a nádor ez ügyben liberálisabb volt a mi magyar Helytartótanácsunknál. Ez az erdélyi guberniumnak Wesselényi elfogatására kiadott intézményét egyszerűen köröztetni akarta, de ezt a határozatát a nádor betiltotta.¹⁾

Junius 30. Pestmegye gyűlést tart Wesselényi és Balogh ügyében. Széchenyit a főhercegné magához hivatja, nagyon nyájasan fogadja s tartóztatja, úgy látszik azért, hogy ne lehesen jelen az ülésben. . . .

Aztán Baloghot kell rábeszélni, hogy távozzék el az országgyűlésről, legalább addig, míg ügye napirenden forog. Mindez igen nehezen megy.

¹⁾ Lásd Szilágyi F.

Julius 1-én. »Megyek a főherceghez. ‚Balogh egyidőre elmegy‘ s ezzel megszorítja kezemet: ‚nagyon köszönöm önnek.‘
 Én: »ebben b. Wesselényinek van legtöbb érdeme.« Ő: ‚úgy hát néki is köszönöm.‘ —

E nap délután Széchenyinek hosszas beszélgetése volt Wesselényivel. Folytattatott az másnap is, stb.

Július 6-án ez ügyben conferentia volt. Széchenyi valami közvetítő módokon töri a fejét: a nádor kéri, hagyjon fel vele. Az e napi ülésben mondott beszédéről már megemlékeztünk. (L. 253. lap.)

Tudjuk, hogy a hosszú országgyűlés mily rossz hangulatban oszlott szét, s mily erőszakos rendszabályokhoz nyult Pálffy korlátnoksága alatt a magyar kormány, melyek után a kibékülés csakis az 1840-diki országgyűlésen, s nagyrésztben Deák Ferencz értelmi felsőbbsege s bölcs mérséklete folytán, jöhetett létre.

Wesselényi neve ritkán fordul elő ezentul a Szécheny naplóiban valami kicsinylő, rosszaló, vagy fájdalmas megjegyzés nélkül.

Szeptember végén Wesselényi 10,000 frtnyi kölcsönt kért tőle. Válaszul ezt nyerte.

»Barátom! Szept. 25-én írt leveled ma vettem, s kettő közt levén választásom.« »Néked egy kis időre palliative segíteni, vagy magam dolgait zavarba hozván, hazai vállatataimban nagy csorbát ütnöm, melyek egyikéhez most sok pénzre lesz szükségem arra határoztam el magam, hogy kívánatodnak eleget ne tegyek.«

»Vedd e kijelentésemet szokott igazságszereteteddel.«

»Gondoktul eltelve, ma reggel érke ztem Orsováru. Egy kellemes hír vagy levél nem fogadott, s mind ezek közt azt sajnálom leginkább, hogy kívánatodat tekintvén, nem Magam és Magad közt van választásom, mert akkor minden áldozatra készen találánál.«

»Nem Sokára Pozsonyban látjuk egymást. Él j addig is boldogul.«

»Pest oct. 4-én 1835.«

Sz. I.

A feloszlatott erdélyi országgyűlésnek, természetesen, utó-fájdalmi voltak, s ezek kihatottak a társadalmi körökre is, Wes-

selényinek párbaja lett vala Nopcsával, mely elmaradt ugyan; de, mendemondák folytán, lett belőle egy másik párbaj Wurmbrand ezredessel.

1836. január 28. — »Wesselényi jó hozzám . . . Nopcsa végett, legyek secundánsa,« stb. — —

Ne feledjük emlékezetbe hozni, hogy február 2-án volt Széchenyi esküvője, s hogy e nagy esemény körül Wesselényinek, annyi keserves órák meghittének, semmi legkisebb szerep nem jutott. —

Február 23. »Főhgnél. Jó irántam. Ő: „azt beszélnek nekem, hogy ön tanácsolta volna Wesselényi megmentését összekötni a Contributióval, — nem hittem el. 1)« Mehet az s tán fog is menni az országgyűlés végével.« —

Márczius 24. — »Wesselényit sajnálni kezdem. Wurmbrand elfogadta carteljét. W. most kezd számító lenni; miért nem volt az korábban? Már annyira jött, hogy alig tud secundánst kapni. Márcz. 25. Károlyi és Wesselényi mennek Parendorfra, hogy a Wurmbrand ügyet rendbe hozzák.«

April 2. »Wesselényinek keze fáj, stb. O jaj!«

April 10. — — »Wesselényi most megy el tőlem. Mind mélyebbre süllyed becslésemben. „Furcsa, az ily siralomházi létel! — Engem untatna, hogy így összeroskadni hagyjam magam. Vagy én lövöm agyon, vagy ő engem, ez helyes; de nyomorékká lövetni magát, az borzasztó. 2) — Még szerencse, hogy az az ember bensőleg rendben van, hogy jó lelkiismerettel van ellátva, mert a nélkül az ily helyzet igazán irtóztató volna.«

»Aztán arra kér, hogy halála után végrendelete egy pontjának legyek szószóllója, a mely szerint 60,000 frtot (!) hagy egy magasb leányiskolára. Ezt megígértem. — Valóban szánalomra méltó! Sajnálom az embert, mert ez vagy párbajban vész el, vagy börtönben, vagy örültek házában, vagy végre, mint nyomorult koldus! *Istenem, ennyit művelhet gög, maga tulbecsülése és hiúság!*«

1) Mennyivel kevesebb okból is megtagadja egy mai ellenzék a budget megszavazását.

2) Ezek Wesselényi szavai lehetnek. V. ö. Szilágyi Ferencz: *Értekezés* 1876.

E napokban történt, jegyezzük meg, hogy Deák — a hozzá kérdést intéző Széchenyinek »háta fordított,« s nem tudott »időt« találni arra, hogy vele értekezzék. (Apr. 12.)

A »Csárdában« is hidegen fogadják Széchenyit. Wesselényi érzékeny bucsút vesz barátaitól, april 13-án, s csak akkor mondja el »hattyudalát,« mikor Széchenyi onnét már eltávozott. Jelenléte nyilván genirozta volna őket, a kik meg voltak győződve, hogy e derék barátjok martyrnak van kiszemelve, s hogy Wurmbrand ezredes, híres vívó kardra, de rossz lövő, valami titkos megbizásból, életére tör.

Ugyane napon a főherczegnő magához hivatta Széchenyit, s vigasztalhatatlannak látszott a Wesselényi bajai miatt.

A párvialdal Mező-Telegden april 20-án csakugyan véghezment, s egyrésztől gr. Dezseffy Aurél, másrésztől Horváth János segédlete mellett, kölcsönös lovagias nyilatkozatok után, jól megszabdalták egymást. Az idylli jelenetnek távolról egy kis néző közönsége is volt. ¹⁾ Széchenyi, kit a segédek ügye, főleg Dezseffynek, szükség esetében Czenken rejtegetése, élénken foglalkoztatót, az eredményt alig veszi tudomásul. ²⁾

April 24. »Wesselényi épségben visszajő.«

Május 28. »Wesselényi a Casinóba hozza be Kossuthot. Ezzel ezt a társulatot, az én művetet, oly keserves művetet, elpusztította!« —

Ez alatt javában folytak az ifjak elfogatásai, s Széchenyinek még azt a rémületet is meg kellene érnie, hogy Fáy András Kossuthot az Akadémiába akarta, mint levelező-tagot, bevinni!

Októb. 30. Megint egy hosszas beszélgetése volt Széchenyinek Metternichhel, ha beszélgetésnek nevezhető az, a hol az egyik, t. i. a magasb rangu és koru másfél óráig beszél, a másik, szerényen, csak két perczig! Ez alatt bizony alig tiltakozhatott ama mind súlyosabbá váló föltevés ellen, hogy minden bajnak voltaképp ő az oka, s hogy Wesselényi, meg Kossuth, s a többiek mind nem tesznek egyebet, mint a mit ő tett. S miként Metternich, úgy beszélt akkor vele annak minden hive, még Reviczky is!

¹⁾ Lásd: Szilágyi F.

1837. máj. 5-én fogták el, virradóra, Kossuthot. Széchenyi ekkor Bécsben mulatott, s azt vette észre, hogy mindenütt kitérnek előle: »personne ne veüt de moi«! Pest megyénél gr. Ráday kezd szerepelni, mint Széchenyi véli, Wesselényi sugalmazásai után. »Nem sokára nyílt harc lesz belőle. Isten legyen irgalmas nekünk, szegény Magyarországnak«! — A casinóban »megszólják« Kossuthot azért, hogy iratai közt Wesselényinek valami compromittáló levelei találtattak.¹⁾

Az e korszakat jellemző furcsa perekben Wesselényinek Kossuthtal, ennek viszont Wesselényivel való barátsága, az ifjakkal pedig mind a kettővel és egymásközi összeköttetések rovattak fel terhelő körülményül a Status publicus elleni fölemelkedés vétkének erőltetett beigazolásánál.

Azonban Wesselényit is megszállja a csüggedés, nem a harc miatt, hanem inkább honfitársai gyávasága miatt, s arról beszél, hogy itt hagyja hazáját s önkéntes számkivetésbe megy. (Jún. 10.) Széchenyi az efféléket nyilván nem igen bánja, csak az ő Hidjának sikerüljön, most már a két városnál felmerülő, újabb anyagi akadályait leküzdeni.

Jún. 20. — »Voltam Wesselényinél, — börtönszaga van. Szegény ördög. Hiuságáért erősen lakol. Kértem, hogy az erdélyi lófuttatási díjakat máskép szabályozza, hogy leveleimet adja vissza, s hogy fizessen kamatot.« —

»Wesselényi e látogatást július 10-én viszonzta, 14-én pedig lement B.-Füredre, hol Deák, Madarász stb. várták és ünnepezték.«

»Már ilyen theoretikus bolond nem lehet több a világon. Szenvedélye, hogy becsukassa magát. S a legszebb, hogy a jámbor nem is sejtí, mit művel!« —

Wesselényi csakugyan börtönbe került; de csak később: addig nagy dolog jött közbe.

Okt. 18-án. »Meglátogatom Wesselényit. Szegény úgy néz ki, mintha már 10 év óta börtönben ülne. Lábai dagadtak.«

¹⁾ Az ismeretes »borstörés a német orra alá« phrásisra vonatkozik. Kossuthnak előrebocsátott Óvás utáni férfias védelmét a casinóban, úgy látszik, később alig vették tudomásul.

A világ azért ment a maga útján ; ment a »praktikus« Széchenyi is.

Nov. 14-én Pest megye gyűlésén, mikor belép, egy harsány éljennel fogadják. Ezt észrevéve, megfordul a sarkán s kimegy a teremből. Az utasítást készítő bizottságból ki is felejtették, s csak utólag nyomták be a nevét. Köröztetnek egy aláírási ívet. (Kossuth javára.) Aláír, »nehogy ár ellen uszék« 100 frtot, s ott látja Wesselényi 1000 frtját, »a tőle kölcsönkapott pénzből!« —

Ez alatt még a papok is, Albach és Gegő ünnepelt egyházi szónokok, a zsarnokság ellen mennydörögnek. E szegény barátok, mitől se félve, mitse remélve, szószerkeikből a szolgálékü birákat az örök bíró ítélőszékére emlékeztették. Az egyik Széchenyinek mindig orákuluma volt ; most mit tegyen vele! . . .

Decz. 28. — Este »Wesselényi jő hozzánk.«

1838. Jan. 3. »Mint leverheték az ember kedélyét az álmok. Wesselényi fejét legurulni láttam!« —

Jan. 6. »Wesselényi ellen a kereset meg van állapítva.«

Bármit ítéljenek is a királyi táblák, s bármint aggságoskodjék Széchenyi: máskép ítél, mást beszél az ország közvéleménye.

XVIII.

Az ország közvéleménye a derék Wesselényinek adott igazat. S ha Széchenyi mások előtt is, mint szokott, úton utfélen elmondogatta azt, mit Naplójába irogatott róla, azzal bizonynal csak önmagának ártott. P. o. 1838. február 8-án :

»Wesselényi merőben megbolondult. Inkább vesszek el nyomorultan, semmint kegyelemért kunyeráljak ott, a hol jogom van!« — Pár perczel azelőtt,« — folytatja Sz. megróva e látszólagos következetlenséget, »megy R—néhez stb. hogy az asszonyok által hasson.«

A vádlott előtt, mondanunk felesleges, elvének minden megtagadása nélkül is, a birói ítélet nagyobb vagy kisebb szigora,

esetleg fölmentetése, nem lehetett közömbös. Ez utóbbi, különben föl nem tehető, esetben képzelhetni, mily nagy lett volna a fővárosi s az országos közönség öröme, melyet akkor éjszakáknak idején történt újabb és újabb elfogatások hirei folyvást rémületben tartának.

De e jó közönségnek más rémülete, más erkölcsi elégtétele lett e napokban. Márczius 11—18 napjai a mi szabályozatlan Dunánk kiáradása, s szabályozatlan fővárosunk egy részének romba dőlése által lettek szomorúan emlékezetessé. A mai nemzedék bámulva szemlélgeti még itt-ott a házak falaiba beépített ama kis márványlapokat, melyekkel az árvíz akkori magassága (német nyelven) örökemlékül megjelölve van; de arról fogalmunk alig lehet, mily váratlanul érte a várost, annak minden hatóságát, és összes lakosságát ama rémitő csapás. Előkészítve, ugyszólván, semmi sem volt. Ha látjuk mindazon intézkedéseket, melyek ma, hasonló veszélynek csak lehetőségére, is nyomban tételnek, magának a hatalmas folyamnak védett pontjait, a város utczáinak magasbra emelt színvonalát, a csatornáknak zsilipekkel elzáratását, a belvizeknek gőzzel kiszivattyuztatását, a miniszterium és a tanács folytonos éber őrködését, a víz emelkedésének megfigyelését, a vészbizottságoknak előre megalakulását, a szerepek kiosztását, a közönségnek kellő utasításokkal ellátását, gondoskodást menhelyekről, élelemről, tüzelőről, készentartását csónakoknak, állványoknak, deszkajárdáknak, stb. alig hihetjük el, hogy mindezekből egy negyven évvel ezelőtt semmi sem volt látható. Az, a mit újabb időben Szeged veszedelméről olvastunk, vagy szemléltünk, csak halvány képét nyújtja Budapest akkori veszedelmének.

Azt a látványt, miként Óbuda, a Viziváros és Ráczváros a lagunák városának, bella Veneziának képét mutatja, s a Gellért-hegy alatti síkság egy tengerré változik, mi is nemrég élveztük ugyan, s így megérthetjük, ha Széchenyi »Orczy Gyurival« azt a tájat egy csónakon bejárva, arra a megjegyzésre fakad, hogy azt »soha olyan szépnek nem látta;« de meglephet, hogy ő maga és ismerősei, köztök barátja Wesselényi is, ki vele együtt májbajban szenved, s testi bajairól panaszkodik, márczius 8-tól 11-ig aggódva, bár még alig sejdítik, mi vár reájok egy vagy két nap mulva s

hogy minő előintézkedéseket kellene tenniök. A jég 13-án 2¹/₂ órakor indul meg, de nyomban elakad, s a visszanyomult ár e nap estéjén már a Kemnitzer ház első emeletéig ér. 14-én alakul még csak egy »állandó bizottság.«

A közönség, mely előtte való nap (13.) estéjén a színházakból bokáig érő tócsában fut haza, és semmivel előre ellátva nincs, egyik rémülésből a másikba esik. Az árnak kezdetben a váczi gáton át betörése, majd Csepelről, alulról fölfelé, visszatorlódása, a víztömegeknek, csatornákon, pinczéken át, mintegy a föld gyomrából előbugyanása, egyes házaknak nagy robajjal összeomlása, másoknak megrepedése s ingadozása, egy általános földrengés hatását teszik az emberekre. Jaj a betegeknek, s a terhes asszonyokkal vagy kis gyermekekkel megáldott családoknak. Senki sem tudja, hova meneküljön, hol kell éhen vagy szomjan meghalnia, s végre a dülő falak és gerendák alá élve eltemettetnie.

Esztelen lőtás-futás, kezek kulcsolása, rekedt kiáltozás segély után, kétségbeesett keresése a család tagjainak, utolsó filléreknek, ruhának, ékszernek kínálása egy mentő csónakért, vagy egy betevő falatért, undorító tünetei az emberi kapzsiságnak, szivtelenségnek, s viszont megannyi megható jelei az áldozatkésztségnek, jótékonyágnak. Ott hagyása lakásnak, butornak, legyen azé, kinek tesszik; befogadása, családtaggá fölvétele bármely ismeretlen jöttment nyomorultnak; megosztása az utolsó falatnak, megmentése, saját kockáztatásával, a mások életének, stb. stb.

Megjelent a nádor; ott volt látható István főherczeg. Kiki tett, a mit tehetett, indulva példa után; hajtva szive ösztönétől; akár kérdésemből is. Mentől kevesebbet tehettek, az akkori primitiv viszonyok közt, a hatóságok, annál több teendőjük akadt az egyeseknek.

S ez egyesek közt senki sem tett annyit, senki sem vonta magára annyira a közbámulatot s érdemelte ki a közhálát, mint a kormány által üldözött, a királyi táblák által elítelt haza-martyrja, báró Wesselényi Miklós! Ki venné észre rajta, hogy májbeteg, hogy lábai köszvénytől dagadtak, hogy szeme világa már meg van gyengülve: izmos termete s még izmosabb lelke feledteti önmagával s a belé csimpszkedő nyomorultakkal minde bajjo-

kat. Wesselényi, teljes nagyságában áll az élénk képzelődésű nemzet előtt; ellenei meg vannak szégyenülve: vajjon fogják-e tovább is üldözni merni őt? Egy Széchenyi népszerűsége is elhalványul mellette; mit? — emberek vagyunk, — az irigység szellője is oda legyint, alig észrevehetőleg bár, e nagyobb vetélytárs nemes lelkületéhez.

Sok érdekes részlettel birunk már ama nagy catastropháról. s avatottabb tollak állították össze annak hí képét; ne vonjuk meg magunktól az adalékokat. miket e részben Széchenyi Naplója nyújt.

Márcz. 7. 8. »Beteg vagyok. 5-ke óta nem voltam künn. Havazás. Viz 20' 2" 9". Nagy árviztól kell tartanunk.«

9-én viz 21' 2" 6". »Éjjel a jég mozdult; lóttak is, nem ébredtem fel. Ma világítják meg légszeszszel a magyar színházat.« — —

10-én, »színházban tűz támad; mindjárt eloltják.« — —

11-én »Orczy Gyurival.« — —

13-án — »Csáky Károlylyal, Tasnerrel és Bujanovics Edével a pesti szigetre. A viz igen nagy. — Jég elindul 2¹/₂ megáll. Megyek a kereskedelmi és a másik casinóba. A Kemnitzer háznál tényleg, majdnem az első emeletig ér a viz. Este felé a viz folyást növekszik. A városban nagy zavar.«

14-én. »Csonakokon járnak a város utczáin. Oh, szegény hid, vagyis szegény elve az egyenlő teherviselésnek, mily keservesen tudsz te megszületni! Bizonytal lesz 26—27'. — Ebédre vendégeket vártam, senki sem jöhetett el. Az ár egyre nő. Kappel háza dülőfélben. István főherceg Cziráknál. Állandó deputatio. Károlyi gróf majorja, első emeletig vízben. *Wesselényi egész éjjel dolgozik.* ¹⁾ Hó esik.«

15-én »egy reám nézve nyugodt éj után még borzasztóbb napra kell virradnom. Az ár egyre emelkedik. Egy óra felé Erdődy magával viszi családomat, a két Eötvös kíséri. Crescence, Imre és én maradunk. Nehezen reábeszélésem Crescenceot a távozásra, biztos hajóra szállítom. Alig bucsuzom el tőle, Maros felől hegyek-

¹⁾ V. ö. Szilágyi Ferencz többször idézett közleményét.

ben uszik a jég. Hét nagy hajót elszakít. Csónakon megyek utána, hogy visszahozzam. A Derraház d. u. 3 óra tájban összedül. Szörnyű zürzavar! Andrásyt fölveszem. Kolb és Hartleben sirva néznek ki az ablakon. Crescenceot nem találom, — alkalmasint szerencsésen átért Budára. Minarelli erősíti. Sokáig kellett várakoznia; de jó evezői voltak. Borzasztó sejtelmek leptek meg. 5 óra tájban a víz kissé lohadt, azóta ismét dagad, folyvást! A háznak, melyben lakom, semmi repedése, vagy veszélyes jelensége nincsen. Mi lesz ennek a vége, s minő következménye reám nézve is. az felszámíthatatlan! Magyarországon egy végső dőfés! — — Holnap, ha még élek — — (Törlések.) Isten, kezeidbe ajánlom lelkemet!« —

16-án »Az ár 3 óráig reggel egyre növekedett. Lesz már 30' nulla felett. Minden Budára megy át. Panica. — — 3¹/₂-kor megjelen a Nádor hajó, nagyon impozant, de keveset használ. 7¹/₄-kor Chrismárral, Vásárhelyivel a megyeházára, hol Lónyai és Földvály discourálnak.« — ¹⁾)

17-én »megyek a Ferencz hajóra. Budán, Eötvöshez, István főherczeghez s az öreghez. Ő kiküld Csepelre. Megyünk nyomban. Itt nincs valami rendkívüli nyomor vagy veszély. Visszafor-
dulunk.«

18-án »hozok, Schwarcz főélelmező biztossal, negyven öl tüzi-
fát. Asboth jelentése után, mennem kell két gőzhajóval Tökölre és Szent-Miklósra, hogy a parasztokat elhozzam. Nem megy, vissza kell fordulnom. Meghűtöttem magam. Szapáry Pepivel bordeauxit iszunk. Budára. Nagy fáradsággal vissza. Erős májfájásaim. Rossz éjem van?«

19. »Szenvedek d. u. 4-ig. Nem vagyok már exequens. Megszünt minden ambitióm. Kamilla-theát iszom; jobban vagyok tőle.« — —

»Zordon idő. Élelmi szerekben nincs hiány. Lassan lassan rendbe jövünk. Irok a főhgnak. Só van elég, de magam beteg vagyok.«

¹⁾ Lónyay János k. biztossá neveztetvén, kötelességét megtette; hiteles tanuja van reá Wesselényiben.

Egyenes ellentéte ennek, mit Wesselényi ír magáról. »Ily veszélytől s borzalmaktól körülvéve éreztem, hogy ily helyzet és munkásság az én elemem. Fejemet tisztábban fontolónak, vére-
met nyugodtabban folyónak, s inaimat erősebbeknek tán sohasem éreztem.« — W. maga csodákat tett, még másokba is lelket öntött.

20-án »Crescence visszajő, a nagyobb gyermekekkel. El akarom utaztatni.« — —

21-én »Crescence elutazik, 8 gyermekkel, 11 cseléddel, az Árpádon. — Megkönnyebbülve érzem magam. Megyek Lónyayhoz. Bezerédy István a casino pénzét oda akarja adni. (t. i. A vízkárosultaknak) Felháborodom erre. Akkor mindentől visszahúzódok. — Tervezek egy két milliós kölcsönt, a főhercegnél javaslatba akarom hozni. Vodjáner megelőz, s hoz Rothschildtól 400,000 pfrtot 4°/_o-ra. Boszant, hogy mindenütt elkésem. *Hiuságom nagyon sokat szenved.* Helmecey, az ujságában sokakat dicsér; engem nem is említ.«

»Ez fáj ugyan nagyon; de ez csak a gonosz hajlam bennem.« — —

22-én. »Közel vagyok a sírhoz. Ezer álom nyugtalanít. Még nagy szenvedések várnak reám.« — —

23-án. »Ha Cr — nem volna, agyonlőném magam. Semmire sem vagyok már használható.« — —

»Károlyi gyűjtőívén — aláírok 1000 pfrtot. Beszélek Wesselényivel. Huzza vissza magát, — ne írjon alá semmit, menjen Czenkre, családomhoz. Mindenbe bele egyezett.« — — (?)

»24-én megye gyűlése van. Oda sem megyek. Mennyire sülyedtem!« — —

25. »Jótekonysági egyesület elnöke Cziráky. — Je suis de côté partout. Lelki furdalást érzek, hogy sem a városért, sem családomért nem tettem eleget. Beteg voltam? Hagyján. *Igen nyomorult szerepet játszottam.*«

26. »— — Kielégítetlen becsvágy emészt!« —

27. »— — Koch fog engem beválasztatni a bizottságba! ?« ¹⁾ —

¹⁾ A segélygyűjtő héttagu bizottságba.

28. »— — Gyalázatos élet! 13—17-ig nem tettem meg kötelességemet. Ezt mondja egy benső szózatom. Egészen oda vagyok tőle. Még rossz végem lesz.« — —

30. (folytonos gyötrődések.) »— Itt volt Wesselényi. Ő sorra járta Károlyit, Dezseffyt, Vayt, csakhogy bevegjenek a bizottságba!«

»Hagyján, ha a főherczeg mellöz; de — barátaim!?!«

»Wesselényit megdicséri a Beobachter!«

Ő neki, a százak élete megmentőjének, nem a dicséret, hanem annak megérdemlése szerzett örömet.

Széchenyi pedig így folytatja töprenkedéseit.

April 1. »— — Népszertíségem az utolsó döfést kapta meg! . . . Az a benső bánkódás, a melyet most 13-ka és 21-ke közti minden lépésem felett érzek, oly mély, hogy sírba fog vinni.«

Megelőzzük az ilyfélékkal, még pedig az ismétlés elkerülhetetlen veszélyével előzzük meg azt az érdekes themát, melyet későbbre tartottunk fenn magunknak, az e nagyunkat jellemző sajátságos pessimismust, — lelkének ama kórananyagát, mely a haza sorsát az ő személyével azonosította vala, s mely végre oly tragikus fejlődést nyert.

Nem sokára, 1838. ápril 27-én Wesselényi, ki a vész napjai után önérzetes szerénységgel csakugyan mindentől visszavonúlt, egy olyan elégtételt nyert, melyet minden egyébnél inkább megírígyelhet vala tőle az akkor Czenken időző s önmagával meghasonlásban élő Széchenyi. A nemzet első költője az »Árvizi hajós« czim alatt, nevének fölemlítése nélkül, egy szép verssel ünneplé meg őt, melyet Laborfalvi Róza a nemzeti színházban elszavalt s melynek finom vonatkozásait mindenki elérte. Mi tudjuk, a mit akkor bizonynyal senki sem sejdített, hegy létezett még valaki, a ki szünetlen tépelődve, tejkurával csillapítva idegeit, hypochondriába süllyedve, egészen magára veheti ezt a jellemző két versszakaszt:

Öt minden elhagyá.
 Az ember, a világ;
 Csaknem maga maradt
 Mint téli fán az ág.

Sorvasztók napjai,
 S kietlen álmait
 Gyógyszer nem úzi el,
 Nem orvosolja hit.

Az a Vörösmarty írta ezt, a ki a hatalmasok közül csakis az egy Ferdinánd királyt énekelte meg, azt is abban a föltevésben, hogy az ellenzék vagyis a nemzeti párt törekvései iránt rokonszenvvel viseltetik, az a költő, a ki ez ódájában is mintegy megköszönve a koronázási ajándéknak felerészben az akademia, felelő részben a szegény adózók javára visszaadományozását, »fogadásával« dicsekedett: »nem szólni semmit gyáva fiak felől« — s hogy: »meg nem nevezve éltek a hon korcsai, bár ragyogók, előtte.«

Nem is érte meg Széchenyi, bár sokat adott volna érte, hogy a Szózat írója őt valamely versével kitüntesse. Többször magához hivatá ebédre, s azzal a meglepéssel kedveskedett neki, hogy a gyermekekkel, sőt magával Crescenceszal is egy-egy költeményét vagy versszakát felmondatta előtte. Vörösmarty egyszerű észjárású ember volt, megbocsátotta bár egy Széchenyinek, de meg nem bocsátotta volna magának, hogy egész szívvel lélekkel az ellenzékkel ne tartson, s ne mondhassa magát Deák, Weszelényi és Kossuth föltétlen barátjának; bármennyire más útra fog is térni Széchenyi, a kinek arra tisztességes okai lehetnek! Mikor a hazafias érzületű két Zichy nővért, Károlynét és Batthányinét, megénekelte, Széchenyinek — ne hallgassuk ezt el, — egy perczre hizelgett az a csalóka föltevés, hogy a dicsőítés tán Crescencet, a nemzeti színháznak szintén elég szorgalmas látogatóját, illette. Vajha a nemzet nagyjai, vajha legelőkelőbb hölgyeink, mindig ily pályabérért versenygenének egymással! — Majd eljő egy idő, mikor Vörösmarty is pecsovics és hazaáruló lesz, s az újabb nemzedék költője Petőfi, tépegeti le babérjait!

Széchenyi azonban hamar felocsúdott apathiájából. A főherczeg nádornak az ő hogylétéről való sűrű tudakozódásait szörnyen balra magyarázza ugyan, mintha t. i. az öreg úr már az ő halála hírét várná; de Metternichnek, b. Prónay Albert előtti azon jellemző nyilatkozata, miszerint Széchenyi annyit ártott neki, hogy hat olyan existentia sem bírja jóvátenni, épen nem veszi ki többé a sodrából. Megy előbbre a maga útján. Pálftt kell mindenekelőtt megbuktatni. Metternich, úgy látszik, nem sokat tartott reá; de elég jó eszköznek nézte, melyet addig használhat, míg elkopik. Széchenyi egy erős cikket ír a kancellár ellen a Társalkodóba, nagy szörnyülködésére Ürményinek s a kormánypártiaknak; de megéri még ez évben azt az örömet, hogy az az ember megbukik. »Hurrah!« —

Augusztus 31-én Wesselényi egy ő felségéhez benyújtandó folyamodványt hozott hozzá javítás végett; de Széchenyi azt egészben egy batkát sem érőnek nyilvánította. Hihetőleg nem is nyújtatott az be.

Szeptember 13-án a főherczegnőt igyekszik ismét az üldözött részére megnyerni; de ez nem sikerül. Sőt szemrehányást kap a Pálfy elleni cikke miatt. 17-én magával a főherczeggel beszél; de ez, — sajátságos, bár be nem vallott találkozásával észjárásuknak, — Wesselényit komédiásnak nevezi. Szegény Wesselényi ez alatt szembajával kezd küzdeni, s barátai előtt, így olvassuk deczember 4-én, a »vak philosophust adja!« — Úgy látszik, bizony nem annyira adta, mint azzá lett.

A királyi tábla azonban szintén a maga útján ment előbbre. 1839. február 1-én kimondotta ítéletét. Mintegy kegyelemből csak három évi börtönt szabott Wesselényire. ¹⁾ Az ítéletet a hét-

¹⁾ Igtassuk ide, egy nyomtatott példány után, ez ítélet leglényegeseb részét: — — Alperes a kormányt azzal, hogy »9 millió ember zsirját szivja, nem akarja, hogy a Nemesség törvény által segítsen rajtok, hanem arra várakozik, hogy jelen állapotba ellenünk felingerelje és ő szabadítson azután bennünket, és akkor jaj nekünk, mert szabad emberekből rabzolgákká alacsonyodunk« vádolni, és a »tehén fejéstül« húzott gyűl etes példával és egyéb bővebb magyarázatokkal rágalmazni nem átallotta, és ekképen — — a Publicus Status ellen nyilvánosságosan felemelkedni bátorzkodott; — —

személyes tábla nyomban, február 9-én, megerősítette. E napon Széchenyihez volt ebédre híva; de Hubai Budára kísérte őt, honét, Fejes állítása szerint, nem fogott többé visszatérni. Az esemény — úgy találja Széchenyi — senkire sem tett valami különös hatást. Este a casino bált adott!

Február 23-án itéltetett el Kossuth, huszonegy havi vizsgálati fogság betudásával, szintén három évre.

Márczius 19-én és 20-án Pestmegye sérelmet csinál az esetből s újabb felírást határoz a Szólásszabadság megvédésére. ¹⁾ Ez időben Deák is Pesten mulatott, értekezett olykor a nádorral is. Wesselényit pedig, valamint Széchenyit gyakran meglátogatta, de az utóbbira inkább egy rabulista, semmint egy államférfiu benyomását tette. Wesselényi, minden apró mendemondák daczára megkapta, az engedélyt, hogy elhagyva budavári börtönét, megrongált egészsége helyreállítása végett Gräfenbergbe mehessen. Folytak az előkészületek az 1839—40-diki országgyűlésre, mely oly nevezetes reformkérdéseket volt hivatva megérlelni.

Wesselényi, jelentősége és népszerűsége tetőpontját érte el az árvizi napokban; azóta lefelé ment. Polgári halottnak szerte magát nevezgetni; s el kelle túrnie, — oly hálátlan a világ! — hogy e szót utána mondják s elhigyjék neki. Ritkán

továbbá ellenszegülését folytatva, Lovassy Lászlónak hozzá tartott beszédét; hogy Karakter nem borzad vissza pallostul, erény kísérletek alatt nemesül, vérpádon leghatalmasabb stb. el kell az időnek jönni, midőn ember törpe Önségén felülemelkedve, meg fogja vetni a hitvány életet ott, hol milliók sorsa áldozatot kér, vért kiált, stb. életünk egyik nehéz szép feladása legyen megtanítani a népet, a 8 millió nemtelent azon szomorú leczkére, hogy Wesselényi Miklós, alkotvány, törvény és betsület utján *természeti Igazok* mellett küzdve — alatson üldözés martalékja lön^a helyeselte, sőt — Kossuth Lajoshoz intézett levelében magasztalja, hogy »minden lépése borstörés volt, német orra alá« — az 1723: 9. t.-cz. büntetése súlya alul ugyan felmentetik, elkövetett vétségei büntetésül azonban, stb.

¹⁾ Fáy András indítványára 1836. aug.-30-án, mely tárgyalásban Széchenyi is részt vett. Sürgette (az Ifjak perében) a »lehető legnagyobb nyilvánosságot, minek ellenszegülni a kormánynak, saját javáért sem kellene.« —

jelent meg a közönség előtt, ritkán hallatá erélyes, mélabús, mindig pathetikus szónoklatát, melyet az ifjabb nemzedék már nem annyira elragadtatással, mint kegyelettel s nemével a szánalomnak hallgatott meg. Neve már ritkán fordul elő a Széchenyi naplóiban is.

Az amnestia kihirdetése s az országgyűlés befejezése után, nyár utolján a gräfenbergi fogoly is megjelent Pesten. Szeptember 7-én fáklyás-zenével s egy katona banda által játszott Rákóczy-indulóval lepték meg. Ő okosan, mérséklettel felelt. ¹⁾ Új nap kelt föl ekkor már. A börtönéből kiszabadult Kossuth vont magára minden figyelmet és rokonszenvet.

A nagy vitában, melyet Széchenyi a Pesti Hirlap ellen támasztott, Wesselényi határozottan az utóbbihoz állott, különösen erélyesen tiltakozott az akadémiai beszéd ellen, ²⁾ s régi barátja: Széchenyit gyanuba vette, hogy csak befolyását, népszerűségét félti Kossuthtól. Nagy esküt is mondott: száradjon el keze, ha azt valaha Széchenyi védelmére felemelné. ³⁾ De később, eljövén a válság ideje, a mikor sárral hajigálták a nemzet emez egykori bálványát, s elmebetegségét tettetésnek híresztelték, feloldottnak érezte magát esküje alól s férfiasan védelmére kelt annak, a ki, jobb napokban, őt annyiszor komédiásnak nézte s a kinek, szerinte is, „nagy bűne volt, expiálni való, de melyet expiált is.” Azóta, hajh! az elvhű Wesselényinek ismét Kosuthtól kelle, sebzett szívvel, elszakadnia, hogy Széchenyinek adjon mégis igazat. Sokakon megtörtént ez a két nagy ember kortársai közül.

1843-ban bocsátotta volt közre *Szózatát*, azt a könyvet, melyet honfitársai nem értettek, nem méltányoltak eléggé, s mely-

¹⁾ Erről a Napló: »Tömrdek nép jelent meg, különösen nők, t. k. Meszlényi Teréz kisasszony. A vastag (t. i. Wesselényi) nagy intimitása Kosuthtal nem tetszik nekem.« — Az akkori lapok, a censura miatt, mentől kevesebbet közölhettek az ilyfélekről.

²⁾ Naplóban, 1842. decz. 18. Wesselényi föllép ellenem a P. Hirlapban. Mélyen elszomorított, mint ember; de mint politikus csak örülök rajta, mert most már én is szólhatok. — (Lásd: Wesselényi és Kossuth cz. czikkeit a Jelenkorban 1843.)

³⁾ Feltűnő, hogy e híres phrásisnak a Széchenyi jegyzeteiben semmi nyoma nincs.

ről Széchenyi azt jegyzi fel Naplójában, hogy a kegyelemdőfést adta meg írója népszerűségének. Phrásisnak kell vennünk ezt, szintúgy, mint mikor önnön magára alkalmazgatta. Wesselényi, a pathetikus néptribun, a tapsokra számító szónok, szintoly keserű csalódásokon ment át, mint Széchenyi; kijózanodott, s philo-sophus lett. Komolyan elmélkedve hazája multja és jövője felett, lehetetlen volt a veszélyeket nem látnia, melyek fenyegetőbbek voltak azoknál, a miktől Széchenyi annyira rettegett, de melyek iránt a mi közönségünk egyaránt vak volt. Meglepő, hogy Wesselényi életírói közt is alig akadt, a ki amaz utolsó művének, állam-férfitüi belátása ez egyik emlékjelének, valami nagyobb figyelmet szentelt volna.

1843. szeptember 3-án Wesselényi Pozsonyba ér. Az országgyűlési ifjúság nyomban tiszteleg nála Vay Dani vezérlete alatt. Ez őt a magyar nép »szellemi,« Széchenyit ellenben »anyagi« vezérének nevezé. — »Car on voit quelque chose« jegyzi meg erre naplójában Széchenyi. Wesselényi ez alkalommal is »mérsékletre« s »rendszeretetre« inté az ifjúságot. Mintegy czáfolatát akarta nyújtani régi barátja ama súlyos vádjának, hogy az ő józansága és mérséklete csak addig tart, míg a népszerűség tömjéntüstje meg nem üti az orrát. De hiába szólíthatá őt, valamint később Deákot is Széchenyi az általok soha be nem ismert »forradalmi irányzatok« elleni szövötkezésre. »Kössünk újra frigyet!« így ír a Jelenkorban, hivatkozással a régmult szebb időkre, »Csontjaink felett ne mondhassák: Az itt nyugvók közül mind a kettő, vagy legalább egyik tán még sem szerette a hazát annyira, mint önmagát!«

A két jó barát elszakadt egymástól az életben, a halálban is. Az egyiknek megszakadt élte fonala, még a hazánkra sulyosodó reakció fénykorában (april. 21. 1850.); a másik szétszakítá a magát, mikor már hanyatlani kezdett az, még pedig az ő hatalmas keze kegyelemdőfésétől is. Megegyeztek abban, hogy mindenik elveszté hitét egy jobb jövő iránt, s füstbementnek látá úgy saját egész életét, mint egy általok mozgatott egész nemzedék minden törekvését. . . .

Szerencsére magasb hatalmak vezérlik, s mondjuk, kegyesebbek is egy nemzet sorsát, semmint egyes, bármily kitűnő fiaiét! Ezek, néha idő előtt, elpusztulnak; amazoknak élni kell, míg rendeltetésöket egészen betölthetik. Áldozunk ott könyeinkkel, itt kitartásunkkal.

Részemről ki merem mondani: számbavéve minden emberi gyarlóságot, Széchenyi után Wesselényinek is tartozunk egy emlékszóborral.

XIX.

Mielőtt Széchenyitől, mint a nemzet vezérétől, elbucsuznánk, még egy futó pillantást kell vetnünk működésére az 1839—40-diki országgyűlésen. Azontúl már csak egy rész, vagy párt vezérével lesz dolgunk, az is olyannal, a ki nem akar az lenni; míg másrészt a párt maga, a melynek vezére leendett, soha sem birt megalakulni.

Ha már az előző országgyűlésen voltak perczei, mikor úgy látta, hogy »csak egy lépés választ el az anarchiától«; az azóta történetek még többször homályosították el reményei láthatárát. Megnyugtatta bár lelkét azzal a gondolattal, hogy a haza jobbjai a veszély nagyobbodásával majd hozzá fognak csatlakozni, s vele együtt gátat emelnek a fenyegető áradat ellen. Főleg örömmre gerjesztette, mint láttuk, a Pálffy kancellár bukása, mely eseményhez ő maga is hozzájárult, s melyet a kormány és nemzet közötti békekötés javára kizsákmányolhatónak hitt. Az ellenzék nem osztozott e hitben. Ha az Ifjak ellen, ha a Kossuth és a Wesselényi ellen hozatott ítéletek rögtön feloldatnak, ha a Szóllás szabadságán és a Nyilvánosság jogán ejtett sérelmek orvosolhatatnak, s az ez érdemben panaszt emelő törvényhatóságok kedvező válaszokkal vigasztaltatnak vala meg: ez az egész kormányzati rendszernek oly gyökeres megváltoztatását jelentette volna, mely a mily kívánatos volt, annyira távol állott Metternich célzataitól. Sokkal csekélyebb egyéni jelentőséggel is bírt a volt magyar kancellár, semhogy személyéhez egy egész rendszert, köthettek volna: ő mindent, a mi magasb helyről kívántatott

készséggel aláírt; s emez enyhébb rendszabályokat bizonynyal még készségesebben aláírja vala, mint ama szigorúbbakat, melyek emléke, igazságtalanúl, nevéhez kötve maradt. A bécsi taktika, melyet Széchenyi nem gondolt ugyan ki, de utilizálhatónak vélt, az amnestiát mintegy utolsó tromfnak tartotta fenn, majd az országgyűlés végére, mikor előbb jól összevesznek, majdnem haraggal szélyelmennek, s végre, kellemes meglepetésül, mégis csak kibékülnek! — Ha előre megadnak mindent, ugyan mivel jutalmazza majd az ellenzék loyaltását, engedékenységét?! Az ellenzéknek viszont az volt a helyzethez mért taktikája, hogy mindaddig nem bocsátkozik a királyi előadások tárgyalásába, míg régibb és újabb és legújabb sérelmei orvoslást nem nyernek. A sérelmek ily fokozatos osztályozása már kilátást nyújtott a megkezdendő alkudozásokra, mert, szükség esetében, a kevesbé sürgöst félre is tehetta a sürgősebb kedvéért, valamint az előadásoknak, a nemzet érdekeivel is szorosabban találkozó egyes pontjait, kellő óvások és jogfentartások mellett, előlegesen is fontolóra vehette. Mennyi idő, mennyi ész, erő fecséreltetett így el! Egy Deák helyzete volt-e bajosabb, a ki szilárdúl megállva a jog terén, kész volt mozdulatlanságra kárhoyztatni magát; vagy egy Széchenyié, a ki az alkotás, a reform szellemétől lelkesülve, kész volt sutba vetni egy pár irott §-ust?! Mind a kettő attól félt, hogy a nemzet elalszik: az, hogy jogait; ez, hogy haladását alusza el. Szerencse, hogy a nemzetek, miként Kossuth egyszer Széchenyi ellenében megjegyzé, nem *systhematice*, hanem a magok módja szerint fejlődnek: s így az események a két ellentétes elmélet közül egészben egyiket sem, de részben hol az egyiket, hol a másikat igazolták. Az eseményeket pedig hajtotta előre a kor szelleme, s megcsinálta a két lángelme közé ékelt ama sok apróbb ember, a ki, mint a közélet szerény napszámosa, magasb ambitio nélkül is, folyvást nyüzsgött, mozgott, teremtett és munkálódott. A nagy hadsereg e derék közvitézzeinek nevét is alig őrzé meg a történelem. A nyilvánosság a szónokok első rendű követelése volt ugyan, de még nem oly éltető levegője, mint ma. Az újságokat, s újságírókat, mert néha valótlan is írnak, s mert kenyérkeresetet fiznek az írásból, lenézte magában akkor sok libe-

rális táblabíró. Az Országgyűlési Ujságot, mely beszédeiket híven s hitelesen hozná köztudomásra, könnyen elejtették, a kerületi ülések naplóját csak kéziratban terjesztgették, s a legújabb vívmányt, a főrendi ház naplóját a legkitűnőbb szónokok, maga Széchenyi is, egyúttal nyügnek tekintették, mely nézeteiknek hímezetlen és pongyola előadásában néha akadályozza őket.

A kormány, gyermekes műfogással, nem ellenzé ugyan a beszédek lényeges tartalmának sajtó útján közzétételét, de megtiltá az illető szónokok megnevezését. Egy azonkori efféle tudósítás ma olvasva, komikus hatást tesz reánk, főleg ha meggondoljuk, hogy az akkori olvasó közönség is hamar beletanúlhatott, a sorok közti olvasás, a kibetűzés, meg a mind annyiszor ismételt körülíró phrasisok, mintegy könnyű rebusok megfejtésének mesterségébe. Ez egyszerű mesterséget a mai olvasó már csak hagyomány útján sajátíthatja el. Például: ősz kerületi jegyző = Palóczy; nagynevű követ = Nagy Pál, máskor: Fertőmelléki; balatonmelléki = Somsics Miklós; Kárpáti = Zsedényi Ede; tiszavidéki = Klauzál Gábor; egy nagy megye követe = Beöthy Ödön; központi = Szentkirályi Móricz; iránytadó = Deák Ferencz, többnyire: Zala megye nagyérdemű követe. Olykor sikerült az illető követ nevét, vagy legalább megyéjét az utána következő czáfoló beszédekben mintegy észrevétlenül becsúsztatni. A főrendeknél, az egy ismeretes nevű gróftól kezdve, a ki nem más, mint Széchenyi István, — egy lángeszű gróf (= Dezsewffy Aurél), az iránytadó főpap (= Lonovics), egy ifjú báró (= Eötvös József), egy zászlós úr, egy főispán, főispáni helytartó, vagy gróf, stb. eff. titkos újmutatásokkal kell beérnünk. ¹⁾

Egy legújabb, legelőzetesebb sérelme ezúttal a központi megyének volt. Gróf Ráday Gedeont, egyikét a kormány által közvád alá fogottaknak, Pestmegye, az elvért, megválasztotta Szentkirályi mellé egyik országgyűlési követének. A kormány e választást önhatalmulag megsemmisítette s a megyét új választásra szólította fel. Ezzel sérelmet sérelemmel tetézett. Hová

¹⁾ Lásd Konkolyi Thege P. két kötetes munkáját. A hivatalos Naplókban a nevek kitétettek. Hírlapok csak az eredményt közölhették.

lesz a szabad választás, mivé lesz a különben is hiányos, mert csak a nemesi rendre szorítkozó, egész képviseleti rendszer, ha a kormány a választásokat megsemmisítheti, vagy a megválasztott, de neki nem tetsző képviselőket a megjelenéstől eltilthatja! Megtörténhetnék, mint többek közt gr. Batthányi Lajos az e feletti vitában föl is említé, hogy a kormány a követek felelőrségét, az egész ellenzéket perbe fogatja s elzáratja, aztán ki fog a nemzet érdekei felett örködni, stb. Világos, hogy Pest megye rendeinak igazuk volt; világos, hogy a többi megyéknek, mihelyt egyikükön ily sérelem elkövetetik, azt mindnyájok ügyévé tenni alkotmányos köteleességök volt. De hát mondjon le Ráday, követelték a mérsékelték, s ezekkel Széchenyi is. Igen, de itt nem az ő személyéről volt szó, hanem egy elvről, melyet feláldozni, a belőle vonható következtetések miatt, semmi áron szabad nem volt! Széchenyit az ily okoskodás, melyben csak rabulistaságot látott, szinte dühbe hozta. A nádor is, ez ellenzéki megyének egyúttal örökös főispánja, elveszté higgadtságát. Magához hivatá a jelöltet, hogy lebeszélje; de e leereszkedése kárba ment. Széchenyinek, midőn ez az ő és a kormány véleményét kérdezné, oly választ adott, miszerint „azt ugyan nem tudja, mint vélekedik ezen ügyben a kormány“ (a bécsi kormányt érthette, a budai helytartótanács elnöke!?) de annyit mondhat, hogy vagy Ráday nem megy fel a diétára, vagy ő maga nem megy!“ Széchenyit ez csak megerősíti ellenszenvében; ő e fellépésben a közjónak az egyéni hiúság oltárán feláldozását, s az illető törvényhatóságoknál a dolog lényegének üres formák miatt elhanyagolását látta csak, s ily benyomás alatt, május 25-én, míg a Ráday lakásán egész éjjel lármáztak és muzsikáltak, a nemzeti casinóban tartózkodás nélkül fakadt ki ellene: »Rádayra dühös vagyok. Mindent feláldoz hiúságának. Szeretnék egy pár golyót váltani vele.« — Ily golyóváltásra nem került ugyan a sor, de Széchenyiben, habár Fáy enyhítő befolyást gyakorolt reá, így lassankint meggyülemlett az epe, melyet utóbb Kossuthra, a magyar ellenzék erős bajnokára, majd általános örökösére is, a Kelet Népében, s az ennek nyomán keletkezett polemikában kiönte, egy cseppet sem kimélve már egykori népszerűségének még hátralevő maradványait.

A főrendi ülésekben tett egyes nyilatkozatait Naplóinak szakgatott jegyzeteivel összehasonlítva, szinte nyomról-nyomra követhetjük e hangulatot.

Junius 9-én ért fel Pozsonyba, hol minden körben a Ráday-ügy vitatásával voltak elfoglalva. Alakúl egy ellenzéki klub, Odescalchi Gusztáv lakásán. Széchenyi, 10-én, csak a következő, nem nagy előzékenységre mutató fentartásokkal kész hozzájuk csatlakozni: 1-ör, hogy szabad elhatározását fentartja magának és magát semmire se kötelezi le előre; 2-szor, hogy mikor távol van, stafétát küldjenek utána, az ő költségére, de ő megjelenni azért nem köteles; 3-szor, viszont megígéri, hogy ellenkező véleményét az értekezleten mindig ki fogja jelenteni s nem fog nekik váratlan meglepetéseket szerezni. E körnek tehát igazán csak a neve varázsával kelle beérnie! — 11-én folytatták a tanácskozást, s elhatározták még, hogy: a körbe az országgyűlés minden tagja fölvehető, de csak tizenegy tag jelenlétében, s öt szavazat elég a kizárásra; az elnökséget pedig betűrendben viszik. ¹⁾

Junius 15-én megtudja, hogy Ferdinánd király Oroszvárról, hol a Zichyeket látogatásával tiszteli meg, be fog érkezni. Vele jár a grófi család rokona, Metternich. Széchenyi magában rögtön elhatározza, hogy ki fog oda menni.

Batthányinál folyvást tartatnak értekezések, de ezektől Széchenyi mitsem vár. Másrészt Dezsewffy Aurélt, kinek utóbb oly meleg barátja lőn, kétszínűség gyanujába veszi. »Felül nekik,« ügymond, »elrontja egész jövőjét, — majd félredobják, mint egy kipréselt citromot.« A közélet melyik emberére nem volt már e valóban kipréselt hasonlat, többé-kevésbbé találóan, alkalmazva!?. . . Széchenyi önmagára is nem egyszer s csak e napokban éppen Oroszvárrott tett látogatásakor is újra alkalmazható.

Deák hatalma és befolyása ellenben egyre nő. Az ifjuság 22-én ovatiót készít neki. Ő mérsékletre inti őket, hogy mint

¹⁾ A jelen voltak névjegyzéke: Amadé V., Andrássy K., Batthányi L., Wenkheim, Zay, Odescalchi, Szapáry A., Pálffy J., Eszterházy K., Apponyi L., Pejacevics P., Draskovich S., Zichy E., Erdődy S., Azon ülésben beválasztottak: Andrássy Gy., Lamotte, Zichy J., Eszterházy M.

hallgatóság, a nevöknek megfeleljenek, tanuljanak, stb. Bécsből Schedius azt a hírt hozza, hogy ott Széchenyi ellen, kit már egészen a magokénak hittek, nagy az indignatio. »Indignálódva, mivel oly sokkal tartoznak nekem, hahaha!« —

Junius 22-én tartja bevonulását a király.

Junius 23-án ebéd Pyrkernél. Dezewffy Aurél orrvérfolyás miatt eltávozik. »Metternich hivatta!« —

Junius 25-én Széchenyinél esznek Deák, Klauzál, Palóczy, Batthányi Lajos és Zichy Eugén. Délután értekezlet Batthányinál. »Nem igen megy a dolog. Némelyek szerfeletti erőszakolása miatt.«

A rendeknél ezen egész idő alatt az »új sérelmek« voltak napirenden.

Julius 2-án Széchenyi a főrendeknél mintegy »politikai hitvallást« tesz; de melyet mind a két fél meglehetősen félreérthetett, mert itt is, ott is magyarázgatnia kelle magát. Julius 6-án, ámbár az országgyűlés kissé belezökken már a rendes kerékvágásba, ő nagyon »izolálva« látja magát, bámulja Deák rendkívüli nimbusát, elismerni kezdi felsőbbtségét. »Én idéztem elő ezt a mozgalmat, de féken tartani nem tudom; ez a feladat más emberre vár.« — »A forrongást én idéztem elő, a rendet másnak kell beléje hozni: egy ember mind a kettőt nem teheti.« — Julius 8-án még Bizai is figyelmezteti, hogy »nagyon lármáznak ellene!« — »Igen természetes,« mondja erre Széchenyi, »egyik fél sem lehet velem megelégedve, mert egyik félnek sem adhatok igazat.«

A Ráday-féle sérelem végre olyatén megoldást nyert, hogy a kormány egy külön leiratban kijelentette, miszerint egyáltalában nincs szándékában a választások szabadságát akadályozni; mely kijelentés után, mintegy megmentve az elvet, gróf Ráday leköszönt, s így a sérelem, habár tökéletes orvoslást nem nyert is, »tárgyatlaná« vált.¹⁾

Az alsó- és felsőház közötti viták szokás szerint ismét hosszúra nyúltak, s mikor a főrendek a törvényt a rendek ellenében

¹⁾ L. Deák F. követjelentését.

úgy értelmezték, hogy mindig a királyi előadásokat kell előbb fölvenni s csak azután az ország sérelmeit és kívánatait, ezzel olajat öntöttek a tűzre. Az 1790. 13. t. cz. ily értelmezése, mint Deák kifejté, kettőssé tette az akadályt, mely a törvényhozási működést mindjárt kezdetben annyira megakasztá; mert ha mindig előbb a királyi propositiók tárgyalandók, megtörténhetik, hogy azok letárgyalása után tüstént eloszlatják az országgyűlést, s így a sérelmek orvoslására majd sohasem kerül a sor.

Széchenyi, a szélsőségek közt hányatva, egy Trimmer helyzetének minden keserűségét érezte. Elméje elég tiszta és elfogulatlan volt, hogy mind a két fél hibáit beláttassa vele; de szíve nem volt elég edzett, sem egyéni hiúsága elég fegyelmezett, hogy majd az egyik, majd a másik félnek ellene irányzott törszúrásait közömbösen vette volna. Nem egyszer gondolt ismét öngyilkosságra, s úgy látszik, mintha csak Crescence tartotta volna vissza, a kit »oly borzasztó csapással nem akart sujtani!« —

A felsőháznál, július 24-én, megújult a régi vita a kormánynak a felség személyétől való külön választása felett, mely nagyon is monarchikus és conservatív elvnek éppen conservatív részről kétségbevonatása, az alkotmányos fejlődöttség mai stádiumában, mindenkit bámulatba ejthet. Széchenyi ez alkalommal ismételve a már máskor is mondottakat, kijelenti bár, hogy az absolutismust jobb szereti az anarchiánál, s hogy az ellenzék csak a dolgok héjjához ragaszkodik, míg ő a lényegét tartja szem előtt s azért kész a sérelmek félretételével is a haladási kérdésekkel foglalkozni: ily loyális nyilatkozatok daczára az elnöklő nádor közbeszólását s megrovását vonja magára. Azon ülés, Majláth Györgynek is czáfoló felszólalása után, nagy ingerültség közt, eredmény nélkül oszlott szét. Ez, Széchenyit, kinek »mezeje csak később viruland,« arra a gyanura vezeti, hogy hát: »szélsőségekre akarják vinni a dolgot?!« . . .

Július 25-én a tárgyalás folytatattván, Széchenyi »ügyesen beleszóvi tiltakozását,« s kijelenti, hogy ő kész beállani aulikusnak, mihelyt a kormány őszintén constitutionalis lesz, de ha nem, akkor inkább a rendekkel (= az ellenzékkel) tart.

E nap Szerencsynél ebédelvén, Pulszkyval egy üveg pezsgőbe fogad, hogy a junctim — t. i. a sérelmeknek és válaszfeliratnak együttes felterjesztése — most már keresztül fog menni.

Hátra volt még az ellenzék egy clausulája, melyre mind a két rész nagy súlyt fektetett. Sopronymegye híres követe, a népszerűségben már fogyatkozó, de azért magát mégis szilárdan tartó Nagy Pál szerepelt most mint közvetítő. Az ellenzék folytonos csatározás közt vonult vissza, mintegy sánczról-sánczra. Ha már be kelle érnie a Ráday-ügyben elért fél eredménynyel, ha már be kelle mennie a kormány előterjesztéseinek előleges tárgyalásába, így a a hadkiegészítési kérdésen kívül többi közt a Duna szabályozására vonatkozó adatoknak is bekívánásába, a mi — ne feledjük — magában véve egy kis vívmány volt a kormányfelelősség gyakorlati terén: legalább azt akará határozottan kijelenteni, hogy ez s egyéb ily ügyek érdemében hozandó bármily határozatok addig fel nem terjesztetnek, míg a sérelmek orvoslására nézve kellő megnyugtató felülről nem érkezik. A záradék, mely e nézetnek formulázása volt, így szólott: » — — de a kívánt katonaujonzsbeli segedelem-adás tárgyában készítendő felírásukat és törvényjavaslatukat csak úgy és akkor terjeszthetik fel, ha és a mikor szabadválasztási jusson és a szőlés törvényes szabadságán ejtett súlyos sérelmek tetteleg orvosoltatván, a nemzetnek abból eredett igen terhes aggodalma teljesen megszüntetve lesz.«

A főrendek viszont ily »példanélküli« záradékot magokra nézve kötelezőknek el nem ismertek, s arra, saját függetlenségök megóvása végett, kijelentették, hogy »soha, semmi ürtügy alatt« reá nem állanak.

A záradéknak, a főrendek oly makacs ellenzése után, végre a rendek által is (szeptember 12.) elejtését Deák Ferencz, a passiv ellenállás embere, nagyon zokon vette. Birjuk az ő tollából az emlékezetes országgyűlés történetének egy világos, igen becses vázlatát Zalamegyéhez intézett, nyomtatásban is megjelent, követjelentésében. Ennek 4-dik pontjában a Széchenyinek, mint a haladás, az alkotás emberének, eszejárásától nagyon eltérő ily érvelés foglaltatik:

»Helyzetünk keserűségét növelte az a leverő gondolat, hogy a kitérni nem-tudásnak átka még nagyobb csapással sújtja nemzetünket. Lankadni fog majd a sikertelen küzdelemben — — a nemzet önmaga dúlja fel legszentebb jussait, melyeket a Hatalom megsérthetett ugyan, de meg nem ronthatott. Ilyen bukás mindenkor gyávaságszülte öngyilkolás, ez pedig a *legborzasztóbb halál*, mert, a meggyilkolt jelennel egyúttal sírba száll a szebb jövődönnek reménye is, — olyan halál, melyet nem kísérnek részvét könyei, mert a melly Nemzet önmagát elhagyja, sorsát megérdemli.«

Deáknak ily szellemben tartott beszédeit, melyeknek fentkölt ékesszólásával a tömegeket magával ragadta, míg mérséklete a higgadtabbaknak is imponált, Széchenyi is növekvő lelkesedéssel hallgatta vagy vette tudomásul. A nemzet leendő vezérét előre sejtve s ohajtva benne, e reményét mégis mindig ahhoz kötötte, hogy a rabulista hernyót levetkőzve, mint államférfiu bontakozzék ki s emelkedjék fel magasan párthivei fölé. Deáktól ily ambitio akkor még nagyon távol állott: ő inkább a szív, mint az ész embere volt még, s nagyobb szónok, mint államférfiu.

S ugyan, ha mi, az azóta nyert tapasztalatok világánál is, kritikai szemmel vizsgáljuk újra Deák fentebbi érvelését, eltitkolhatjuk-e magunk előtt, hogy inkább a szónok, kit a phrasis ragad, s inkább a jogász, kit a betű lenyűgöz, szól mindezekben hozzánk, semmint a népek sorsát magasbról átnéző államférfiu. Az, a mit Deák gyáva öngyilkosságnak mond, egy pernek, *ex non defendit*, vagy rossz védelem miatt, elvesztése volna. Elvesztése, főlebbvitel, jogorvoslat nélkül. Nemzet azonban, vele született jogairól, nem mond le soha; még ha képviselote gyáva volna is. A mit egy országgyűlés elmulasztott, azt egy másik helyrehozhatja: egy nemzedék sem praejudikál a jövőnek. S azért, bármennyire becsüljük is a Deákok törvénytiszteletét, s esetről-esetre szívesen támaszkodunk reájok: nagyban és egészben a Széchenyiekkal fogunk inkább tartani, kik egy nemzetnek, a benne rejlő szellemi és anyagi erők teljes kifejtésében s érvényre juttatásában látják jövőjét leginkább biztosítva.

Deák maga, kinek rigorizmusától a többség utóbb eltért, az idézett követjelentésben, még találóbban, ezeket mondja: » — — azon polgári jussok legbiztosabbak, mellyek nem csak a Törvény tábláira vannak holt betűkkel írva, hanem minden polgárnak kebelében kiolthatatlanul élnek; — — morális erő a Nemzetek legnagyobb kincse.« satb.

Bizonynyal hálátlanok volnánk, ha kisebbiteni akarnók ama derék táblabírák érdemét, kik körömszakadtig ragaszkodtak irott jogainkhoz s teljes önmegtagadással, nagy áldozatok árán is megakarták óvni azokat számunkra; de ne feledjük azok érdemét sem, kik nem szolgálalküsből, hanem előrelátó szabadelvűségből, amazok mozdulatlanságát megtörve, a haladás azon útjait egyengették előttünk, a melyekre végre valahára reálépnünk legfőbb ideje volt, sőt tekintve más népek előhaladottságát, valóságos életkérdéssé vált reánk nézve már, még pedig szintűgy nemzeti-ségi, mint alkotmányos szempontból is.

Ha az anyagi érdekek előtérbe állítása, s a reformok bátor felkarolása esetleg az irott jogok némelyikének feláldozásához s így a szabadság elvesztéséhez vezethet; másrészt ne feledjük, hogy az ellenkező elmélet, melyet prókatori felfogásnak kell szemben amaz államférfíui felfogással neveznem, ugyanazon veszélynék csiráját rejti magában, szülő anyja levén az a jogeljátszás elméletének. Sem abból, hogy egy nemzet valamely jogával nem élt, vagy hogy azt írásba foglalni elmulasztotta, vagy akár ha azzal visszaélt volna is, az ily jognak örök időkre való elvesztését következtetni nem lehet; sem a reményről, hogy nemzeti-ségét s anyagi erejét kifejtve, az emberi méltóságot megillető minden jogot magának ki ne vívjon s az ennek megfelelő legheylesebb formát végre is meg ne találja, lemondanunk soha nem szabad.

Ez, hitem szerint, az emberi tökéletesedés amaz elmélete s egyúttal praxisa is, mely úgy az utilistáknak, mint a legulejúsoknak magasan felette áll, s hozzájuk épenséggel nem köti magát.

XX.

Az 1839/40-diki országgyűlés lefolyásában is, eredményben is sokkal fontosabb volt, semhogy azt, különösen Széchenyink szereplése szempontjából is, részletesb figyelemre méltatnunk ne kellene.

Széchenyi elragadtatta magát egy Deák, egy Klauzál »rendkívüli« szónoki tehetsége által, de lehűlvén, ismét csak sophistákat lát bennök; viszont a kormánynak a királyi ítélő tábla tekintélyét megmentő egy leiratában az állambölcseiség egy diadalát üdvözli ugyan, s helyesli bereghi Lónyay Lászlónak a felsőház megtámadása miatt az elnöklő Szerencsy által rendreutasíttatását: de azért a másik táborban a nagyramenendő Jósikában, valamint Zarkában s Ürményiben is szintén csak sophistákat lát. Az általok védett jul. 10-ki rescriptumot, mely ellen a rendek óvást tettek, kicsinyesnek, prókátorosnak, igazi »ne bojszé«-nek s »roccoco« divatunak nevezgeti.

Augusztus 3-án jelen volt ama kerületi ülésen, mely a karzat recsegése miatt, páni félelemben oszlott szét. A rendetlen futásban Széchenyi is megsértette hüvelykét; sokan földindulást rebesgettek; löporösszeesküvés, csoda! keveseknek fordult meg agyában. Az nap nála ebéd volt, s a Ráday-ügyben »egy kalap alá« hozta Deákot, Somsics, Klauzál, Palóczy, Pázmándy és Wenkheim Béla ellenzéki követeket. Ez utóbbinak Pestre kelle mennie az oly égető napikérdésnek ott a forrásánál leendő kiegyenlítése, azaz: Ráday lemondatása végett. Széchenyi elemében van, mihelyt közvetíthet! Hozzáteszi mindig: »két szék közé jutottam, nulla vagyok!« — Majd hosszu értekezleteket tart külön Deákkal, majd a főherceget »capacitálgatja«, hogy az ellenzéket ne hanyagolja el, hanem némi befolyást engedjen neki.

Aug. 13-án Vécseynél, több hazafiakkal egyesülten, a Dúnának a Tiszával, vizcsatorna által leendő egybekötését »hazafiui érzéssel« megpendítik.

Aug. 14-én kerületi ülésben Deák »önnönmagát felülmulja.« —

Hiába, a főtendek kimondják, hogy: soha! —

Most egy darabig »maradjon« a jelszó itt is, ott is. Hiába erőlködnek ellene itt az elnöklő personális, ott az a néhány ellenzéki mágnás. A közvetítő Széchenyi panaszkodik, hogy nincs elég befolyása. »Mind elidegenitem magamtól az embereket. Nem birom azt a melegséget, mely vonzaná őket ; ugy látszik Sztáray birja — !«

Sztáray a kormánypártnak volt hive, de befolyását inkább társaskörben érvényesíté, mint a rostrumon.

Aug. 26-án »Hosszasan beszéltem. A puristák igen messzire mennek. Majláth Batthányi Kázmér ellen. Engem jól megcsépelnek Dezewffy Aurél, Apponyi György, Gyürki, Kiss, La Motte. Jó humorral vettem fel.«

Fel is vehette, mert, ezuttal meggyőződése ellen, pártolta a rendeket.

Az alatt megérkezett Clarke, s figyelmét más irányba terelte.

Aug. 28-án hírül hozzák, hogy Ráday nem akar lemondani. mert Bezerédy, Kubinyi, Fáy és Szentiványi Károly »disvadeálták«. Szörnyen leveri ez Széchenyit. Nemesist, végbukást emleget. s alig bir Batthányi Lajos biztató szavaira egy kissé megvigasztalódni. Kezdődik ujra a zaklatás. Most Patay közvetít, felhozzák a lemondás formuláját, melyen Deák is igazít valamit. Szerencse. hogy Széchenyinek épen szállást kell változtatnia, meg hogy Ürményen lovak adatnak el, melyekből venni akar : így egyik izgalmat mérsékli a másik. Végre szeptember 4-én meghozzák az örömhirt : Ráday leköszönt ! Ez a kérdés tehát szeptember 12-én, »ovással« letétetett, s annyira mennyire kielégítő megoldást nyert. Maradt azért elég anyag a kölcsönös ingerültségre s a közvetítésre. Széchenyi, kire Deák látható befolyással van, mindig közelebb áll az ellenzékhez, sulyt fektet a kormánynak az uralkodó személyétől való különválasztására, s arra, hogy a magyar országgyűlést ne tekintsék Bécsben aféle Postulaten-Landtagnak !

Ha az ember az akkori magyar parlamenti rendszert tanulmányozza, nem fog csodálkozni rajta, hogy boldogult Ferencz császár azt az ősi magyar alkotmányt, a maga eredeti tisztaságában, oly igen nagyra becsülte, s hogy Metternich is, leszámítva az ő illemszerű »huszár egyenruhája« iránti ellenszenvét, csak azt az

egy kifogást tette ellene, hogy a királyi hatalmat egy kissé kelle-
tén túl megnyirbálja. Ott volt a trón és a nemzet között egy ren-
dezetlen, nem annyira közvetítőül, mint védgátul szolgáló, s egé-
szén a kormánytól függő felsőház, mely feltétlen vétóval volt fel-
ruházva, s mindig megakadályozhatta, hogy az alsóház panaszai,
kérelmei s javaslatai a trón elébe csak fel is terjesztethessenek.
(L. 253. 1.) A két alkotmányos testület elvitatkozhatott egymással
hónapokig. Az alsóháznál ily alkalmakkor, igaz, feszegetni kezdék
az országgyűlésnek, de különösen a felsőháznak rendezését, de ez
a kérdés azóta, egy félszázad mulva, sem kerülhetett napirendre.
A felsőháznál viszont feszegetni kezdék a képviselőház rendezését,
mint a melyben a megyei nemességen kívül voltaképp semmi sem
volt képviselve. A városi követek lealázó helyzete, mely minden
országgyűlés elején szóba hozatott ugyan, de mindig elejtetett,
különösen nyugtalanítá Széchenyit, a ki magát a főváros mintegy
virtuális képviselőjének szerette tekinteni, a mennyiben önérzettel
elmondhatta, hogy Budapest felvirágoztatásáért senki sem tett
többet nálánál. Most is, a két tábla közti torzsalkodások alatt, fel
akarta vetni a városi kérdést, s Deákot igyekezett az ügy érdekébe
vonni. Deák, minden kapkodásnak ellensége, az felelte, hogy ez a
kérdés csak az országgyűlés kezdetén vethető fel, nem pedig annak
derekán, vagy vége felé, s hogy azt a városok rendezésének, ille-
tőleg a kamarától függetlenítésének kell okvetlen megelőznie, stb.
Az országgyűlés vége felé indítványoztatott is, s a rendek által
egyhangulag el is fogadtatott egy külön bizottság, mely e fontos
szervezési kérdésben javaslatot készítsen; de ez törvénybe nem
ment az idő rövidege és a főrendek ellenzése miatt. Az időnek
nagyobb részét pedig az u. n. Reversalisok meddő kérdésének, s a
Szóllásszabadság tárgyában váltott, nem kevesebb, mint huszon-
három izenetnek nagy szöbösségben áradozó s a kedélyeket folyto-
nos hullámszabadságban tartó tárgyalásaival kellett eltölteni. ¹⁾

Ez volt akkoron a leghálásabb küzdőter, melyen minden
kezdő politikus könnyen kiérdemelhette első sarkantyúit, s min-
den lejáró felfrisíthette népszerűségét: az bátorságát, ez elvhűs-

¹⁾ A huszonhárom ezen, és az előző országgyűlésen együttvéve értendő.

gét tüntetve ki a közönség zajos tapsai kíséretében. Alsóházunknál ily alkalmakkor mondattak el ama nagyszabásu beszédek, melyek maig is a táblabirói ékesszólás ragyogó példányai gyanánt tűnnek fel előttünk, s felülmulva — nevezetes találkozás! — újabb parlamenti szónoklatunknak csakis ugyanazon képviselői által lettek, kik akkor a táblabirói ékesszólásnak voltak mintaképei. Az akkori Deákot, Eötvöst, csak ismét az újabb kor Deákja, Eötvöse homályosíthatta el.

Széchenyi sem huzódott vissza, bár kezdett is már szíven rágódni az aggodalom a nemzeti párt tulhajtásai miatt. Ő kéz alatt, mint láttuk, hathatósan működött a Ráday-féle sérelem, s több effélék tárgyalanná tételére, s a nádorral igyekezett elhíttetni, hogy az ellenzék nem olyan fekete, mint a minőnek lefestették; nyilván azonban, ha alkotmányos elv megmentéséről, p. o. a szabad választás biztosításáról volt szó, nem késett a maga helyén akárhányszor férfias szót emelni, s nemes önmegtagadással kezét fogni az alsóházzal, melynek bár legkiválóbb tagjait rabulistáknak tartotta.

A felsőháznak egyik legnevezetesebb ülése az 1840. april 22-diki, ugyancsak a Szólásszabadságnak ötödször napirendre tűzetésekor volt. Az alsóház e napon ülést nem tartván, tagjai nagyobrészt átjöttek a főrendi terembe hallgatóknak. A nádor elhatározta, hogy kibeszélni hagyja őket: a többség előre biztosítva levén, a kormánypárti szónokok intést kaptak, hogy czáfolásokba ne igen bocsátkozzanak s nyilatkozataikat lehető legrövidebbre szabják. Az akkor e téren szerfelett buzgólkodó történetirő Majláth gróf egy kedélyes elnöki megjegyzést is vont magára, mert a kormány intenióinak igazolására csak tizenkét sornak elmondására kérvén engedelmet, e sorok számát legalább is megháromszorozta. Az ellenzék szónokai ellenben Pálffy József, Eötvös, Batthányi Lajos, Teleki László, Eszterházy Kázmér, Viczay Héder, stb., a pressiónak dacból is ellenszegülve, épen nem vetettek féket nemes buzgalmoknak, sőt nyilván a nemrég behozott főrendi Naplót is számba vették, mely egy nemzeti ügy érdekében mondott, bár sikertelen szónoklataikat az olvasó közönség, sőt még az utókor számára is megőrzendi, s őket

a servilis többség ellenében igazolandja. A jelenvolt közönség tapsaival, éljenzéseivel bátorítgatá őket, s Kossuth és Wesselényi nevére, a hányszor megemlítették, hangos üdvkiáltásokban tört ki. A nádor éber figyelemmel kísérte Majláth Gy. bókja szerint »angyali béketűrőssel« hallgatta végig a vitát; s majd minden szónoknak kijutott czáfoló, rendre intő vagy helyreigazító elnöki megjegyzéseiből. Késő volt az idő, mikor a szólás rende Széchenyre került. Sok mondanivalója levén, kérte az elnököt, halasztaná az ülés folytatását holnapra; de ez biztosítá, hogy nem fog kifáradni a hallgatásban. Széchenyi, mint tudjuk, »nem ért reá« röviden írni; de beszélni sem igen tudott röviden. S nem egyszer történt meg rajta, hogy ha szokott digressióitól tartózkodva, vagy azokról újra visszafordulva, szorosán a kérdéshez szólni ígért, hallgatói erre egy helyeslő, de egyúttal kételkedő fenhangu mosolygással bátorították, többnyire sikeretlenül! Ez alkalommal mondott hosszú beszéde megolvasható a Főrendiház Naplójában, s e foliánsnak egyik legérdekesebb darabját képezi. Azok számára, kik restellik ujjaikat beporosítani, csak egy-két jellemző helyet idézünk belőle.

A királyi leirat, mely szóban forgott, ugyanazon Bartal György tollából folyt, ki az 1825-diki országgyűlésen a nemzet sérelmeinek oly hatalmas tolmácsa volt. (Lásd 190. l.) Az országgyűlés feliratát be nem várva, mintegy megelőzni akarta az a nemzet jogos kívánatait, s mindenesetre gyorsítani a tárgyalások menetét. Stílusa az akkori velős latinitás egyik remek mintája gyanánt idézhető, noha a mai kor izlésének, mely minden szó után pontot szeret tenni, alig felelne meg, s nehezen is volna lefordítható. Majdnem az egész egy körmondatból áll, melyben minden, a mi fő s a mi mellékes dolog, elmondatik, minden jelentős szó, s pedig mind jelentős, egy még nyomósabb jelzővel láttatik el, minden mondat néhány közbevetett mellékmondattal egészített ki, s az egész oly ügyesen van szövegezve, hogy a constitutionalismus kecskéje is jóllakjék, az absolutismus káposztája is megmaradjon. Elismeri a szólás törvényes szabadságát, de az uralkodó tisztében állónak mondja az e szabadsággal visszaélők fékezését, fentartja a birói állás függetlenségét (t. i. lefelé, de nem ám

fölfelé!) s mi ez álláspont legerősebb oldala volt, kilátásba helyezi a királyi kegyelmezési jognak bőséges (de tán majdnem kivétel nélküli?) gyakorlatát. Megoszlott érzelmekkel fogadták tehát azt a rendek, s kiki azt olvashatta ki belőle, a mit akart: egészben azonban a benyomást mégis inkább kedvezőnek lehetett mondani.

Széchenyi már Pestmegyének az országgyűlést megelőző gyűlésén is, midőn e sérelem felterjesztését az ellenzékkel kezelt fogva pártolta, a bírói eljárás teljes tiszteletbentartása mellett nyilatkozott, s tartózkodott a vádlottak vétkes vagy nemvétkes volta felett előre ítéletet mondani, csakis a nyilvánosságot s a törvényes formáknak megtartását, melyek különben lábbal tiportattak, követelte az eljárásban. Mi sem természetesebb, mint hogy most ismét egy kedvező pillanatot vélt elérkezettnek, a kormány és a nemzet közötti azon engesztelődésre, melytől az ő nagyszabású reformterveinek sikerét függőnek látta.

Czélja, ugymond, conciliatio, s pedig nemcsak a két párt, nemcsak az országgyűlés két háza (táblája), hanem a nemzet és a kormány között is, mert csak így eszközölhetünk valósággal hasznost hazánkra nézve. ¹⁾ A királyi leirat, folytatja, sokaknak megszüntette minden aggodalmát, míg másokét még növelte is; ő benne pedig, ez bármilyen paradoxnak látszassék, ez egymással ellenkező mindkét érzést szülte. Hálaérzéssel telt ugyan el szerzői iránt, mert minden sorából kittünik a jó szándék, az atyai indulat, s remélni engedi, hogy aggodalmaink gyökérokai egész kiterjedésben, minden kivétel nélkül, meg fognak szüntettetni; (értsd: hogy Wesselényi és Kossuth sem lesznek kivéve a várt amnestia alól;) másrésről azonban az ő aggodalmait is növelte a k. leirat, mert mindaz, a mi még bizonytalan volt, (p. o. hogy hűtlenségi bünt szóval lehet-e elkövetni, stb. e. e) mintegy sanctionálva lett. Ezen ellenmondásos felfogásnak pedig, kérdi, mi az oka? A szemüveg. T. i. lehet abszolút vagyis ausztriai szemüvegen, s lehet constitutionális, vagyis magyar szemüvegen át nézni a dolgot, stb. E jelképezést tovább szöve, tanácsolja, hogy egymás megérthetése vé-

¹⁾ Mennyi idő kellett hozzá, míg az emberek a kormány kezdeményező, s az ellenzék ellenőrző szerepe iránt tisztába jöttek. Arról, hogy egy győztes ellenzék megragadja a kormány gyepelőit, még szó sem lehetett.

gett, cseréljünk néha szemüveget. Igazat ad, némi részben, Apponyinak, ki iránt különben is vonzódni kezdett, s kinek a néhány év múlva bekövetkezendő kancellárságát megjósolta; igazat annyiban, hogy az ékesszólásnak, ha visszaélnék vele, sokszor csakugyan az árulásnál is veszélyesebb s kiszámíthatatlan következményei lehetnek; de bajos, ugymond, sőt lehetetlen ebben a közeputat eltalálni, mert ha lebilincselni akarjuk az ékesszólás szárnyait, ám tiltsuk el inkább a szabad vitatkozást. Ő maga, bár mint egyes személy, Apponyi intését követve, szeretettel és bizalommal viseltetik a kormánynak kivált némely tagjai iránt, olyannyira, hogy szívesen és föltétlenül submitálná saját nézeteit azok magasb s bölcsőbb felfogásuknak, felette tudja méltányolni állásuk nehézségeit, s őszintén óhajtja befolyásuk s hatályuk növekedését; de már mint törvényhozó sem szeretetre, sem bizalomra nemzete létét nem állíthatja, hanem ennek bázisaul egyedül csak a kölcsönös szerződések szentül megtartását és a törvények szerinti szigorú eljárását fogadhatja el. — Ime, majd minden periódus első része a kormány híveit, második nyomban az ellenzékét ingerli tapsokra.

Még jellemzőbb azonban, s az első kezdemény érdemét sok utóbbi publicistánktól elveszi, mit a kormányfelelősségről és mit a birodalmi kapcsolatról mond.

A mlgos gróf, — folytatja Széchenyi, még mindig Apponyit czáfolva, — a kormányt és a fejedelmet egynek tekinti, mert szerinte ha e kettő közt különbség tétetik, akkor impune lehet minden piszkot a kormányra gördíteni; de mi lesz aztán, kérdi ő, ennek az ellenkezője? Az, a mit a halhatatlan Montesquieu oly szépen kimutatott, hogy ott, hol a fejedelem szent személye és az őt környező tisztviselők, t. i. a kormány synonymok, viszont a kormány követhet el impune mindent, s lehetetlen lenne bármiért is azt felelősségre vonni. — Egyébiránt — folytatja, elejtve e themát, — ismétli, mit már máskor is mondott, hogy ő bajaink okát nem az emberekben, hanem sajátságos heterogén összeköttetésünkben találja, t. i. abban, hogy nekünk alkotmányunk van, Ausztriának pedig nincs. De épen azért, valamint nekünk köteleességünk alkotmányunkat szeplőtlenül fentartani, úgy a kormánynak is (a bécsit

érti) kötelessége volna s legnagyobb érdekében is állana, ha t. i. velünk jó harmoniában akar élni, hogy constitutionális fejlődésünket ő is őszintén segítse elő. Ezt azonban nem cselekszi, stb. Itt egy heves kikelés következik az ellenünk külföldi lapokban és röpiratokban holmi vándor-poéták által szórt rágalmak ellen, melyeket ép az a kormány terjeszt és fizet, mely a legitimitás szentségét szereti mindig emlegetni. ¹⁾ E kitérés s annak a szónok által másnap ismétlése a nádor helyreigazítását, s több ellenzékiek hasonló kifakadásaira újabb elnöki replikáját, sőt végre még azon sajtóságos biztosítását is yonta maga után, miszerint a német-sajtó méltatlankodásaira a mi részünkről, irandó czáfolatoknak közzétételét ha az akadályokra találna, ő maga a nádor fogja kieszközölni! —

Felhozza aztán, nemes felindulásában, Széchenyi a nemzetnek Mária Terézia alatt, majd a napoleoni időkben is tanusított hűségét, mikor honunkban egyetlen gyalázatos nem találkozott, kit holmi veszélyes incselkedések eltántoríthattak volna, stb.

Áttérve még, gr. Nádasdynak a Hidra tett egy csipős megjegyzése folytán, a Curiára is, melyről különben hallgatott volna, minden tisztelete mellett a magas törvényszék egyes derék tagjai iránt, kijelenti, hogy a gonosz lélek incselkedései felette veszedelmesek lévén, ő a Curiát nemcsak alulról, de felülről is függetlennek szeretné tudni, s azt óhajtaná, hogy a fejedelem által kinevezendő bírák semmi más hivatalt ne viselhessenek, magasb polczra, saját sphaerájukon kívül, ne emeltethessenek, az általuk hozott ítéletek (szavazataik) miatt ne csak hivatalaiktól el ne mozdíttassanak, de legkisebb rezensusnak se legyenek kitéve, s hogy jóval nagyobbítandó fizetések őket még materiális tekintetben is lehető független állásba helyezték. Ő hidat akar építeni, — így végzi replikáját, — a nemzet jobblétére; míg egymémelyek törekvéseiben a nemzet oly hidnak építését véli szemlélhetni, mely saját jobblétök és előmenetelök eszközlésére vezessen, stb.

Visszatérve ezek után a tárgyhoz, a rendek feliratának »per non moramur«, felterjesztését, az az: a felső tábla hozzájá-

¹⁾ Kiket ostorhegygyel érintett, azok Zedlitz, Pückler, Lichnowsky, Majláth, stb. voltak,

rulása nélkül egyszerű föleresztését javasolja, mire alkotmányos praxisunkban némi előzmény is volt. Majd ismét magasabb lendületet vesz, s érezve mintegy a melegét több előtte szálló, s különösen az ifju b. Eötvös József egy gyönyörű szónoklatának, még ma is olvasásra méltó dolgokat mond. Ne vonjuk meg magunktól azok kivonatos ismétlését.

»Minekünk meg kell győződve lenni,« — így folytatja, — »hogy kormányunk szándéka tiszta, habár tán nem elég constitutió-nális. Ennek is az lehet oka, hogy mi egy kifejtettebb alkotmányra nem vagyunk elég érettek; miért is minden módon belbecsünk súlyát kell nevelnünk, mert azon tisztelet is, melylyel illetetni fogunk, mindig csak azon arányban fog nőni vagy apadni, a mint mi nagyobbítjuk vagy kisebbítjük azt. Fel kell hagynunk mindazon violentiákkal, melyekkel sokan popularitást hajhásznak, meg kell szüntetnünk a popularitásért való licitációt; mert ez homlokegyenest az önkénynek békőiba vezet, mely tulságoktőszomszédok. Franciaországban a tudós és erényes Bailly egy Camille Desmoulin's violentiái által egészen elveszté hatását; Camille Desmoulin's pedig Danton violentiái által, míg végre ezt is elhomályosítá Robespierre, kinek ephemer népszerűségét csakhamar a leghatározottabb önkény váltá fel. Keressünk ennek okáért, nehogy nálunk is így menjen a dolog, abnegatio s igazi hazaszeretet által popularitást; neveljük mindenkéfelett a közszellemet, fogjunk kezét, vessünk vállat, becsültsük meg a magyar nevet még ellenségeink által is. A kormány viszont, valamint felhagyott minket elnémetesítő ideáival, úgy hagyjon fel minden amalgamatiói szándékkal is, mert ezt többé nem eszközölheti. Meggyilkolhatnak tán; de a többi ausztriai tartományokkal egybeolvadni többé nem fogunk. Sőt az is kérdés, meggyilkolhatnak-e? Én nem hiszem. Mert nemzetünknek jövődjé van, azt pedig egyesek, vagy egyes combinatiók meg nem semmisíthetik. Tizenöt évvel ezelőtt e teremben úgy szólván először hallatott magyar szó; mennyire mentünk előre azóta! Mily fordulást tőn nemzetünk csak az utolsó évtizedben! S valamint akkor, bocsánatot kérek, ha személyemről szólva, megsértem a szerénységet, mikor a nemzet — s voltak számos és dicső kivételek, — két részre oszlott: az egyik rész csak állati örömek után esengvén s csak saját kis hasznát tart-

ván szemci előtt igen-igen méltóvá tette magát Cicero ama mondására, melyet t. barátom, b. Eötvös J. idézett; egy másik rész ellenben, s mondhatom a jobbik, habár tán nem lelegegánsabb része a nemzetnek, csak a multban kereste nemzetünk fényét, azt hívén, hogy Mohács térein van eltemetve minden nemzeti létünk, mikép közmondássá is vált, hogy csak sírva vigad a magyar: én akkor, mint kilépett katona és készületlen dilleltans író, úgyszólván inspiratióbul, tán egyik a legelsőik közt mondom, hogy Magyarország eddigelé nem volt, hanem még csak lesz: úgy mint mikor ezt inspiratióként nyilvánítám, érzem szintén ma, hogy nemzetünk még nagy szerepet fog játszani, hogy neki van fentartva azon ázsiai nemzetiségnek lenni civilizátori képviselőjévé itt occidensben, melyekbül oriensben eredetét vevé. Ha erről néha kételkedem is, ¹⁾ oly napok, mint a ma, s oly felvillámlások, mint b. Eötvös József mai beszéde volt, bizonyossá tesznek, hogy tisztán látom a jövődőt. Tökéletes regeneratióra van szükségünk, kételkedhetik-e ezen valaki?!« stb.

A nádor, nem igen türhette a nyugati civilisatióra, s különösen a francia forradalomra való, bár elég conservativ czélogatásokat, s meg nem állhatta, hogy maga részéről is az öreg Cicero egy helyét (de republica) fel ne hozza: quod illi tantum sint libertatis capaces, quibus libertas periculum non infert, qui hac debite uti sciunt, nec abuti consveverunt. Franciaország példáját azért nem tartá reánk alkalmazhatónak, mert ott politikai szabadság nem létezett, s erőszakos kitörés által hozatott létre; holott nálunk, Magyarországbán, a szabadság az alkotmány védpajzsa alatt mindig fennállott, stb. Az occidenst pedig emlegetni is nálunk igen baljóslatu dolog, s félő, hogy ha mi azon irányban indulunk, szeretett hazánk csakugyan nyugatra tér!

Széchenyi erre kénytelen volt szavait kimagyarázni, noha elég tisztán jelzé, hogy a francia forradalom példáit korántsem utánzás, hanem inkább intő tanulság végett hozta fel. ²⁾

¹⁾ Mi tudjuk, minő kételyek marczangolták folyvást szívét, s csepegtek utóbb is a halálos mérget belé!

²⁾ A mi Eötvös beszédét illeti, mely Széchenyit annyira föllekesíté, s melyre a nádor is reflectált, szükségesnek tartjuk egy jellemző helyét s idé-

Még sokan beszéltek e nevezetes ülésben, különösen hoszszabban a lángeszű gróf Dessewffy Aurél is. A vége az lett, hogy a főrendi tábla megmaradt előbbi nézete mellett, s a rendek felirata nem mehetett fel. Letették tehát az ügyet azzal a kijelentéssel, hogy azt: »a nemzet alkotmányos buzgóságának, a jövő országgyűlés gondoskodásának, a teljesített kötelesség nyugtató érzetével adják által.« (Május 5-én.)

Május 1-én hirdettetett ki, a nádor szóbeli, de naplóba igtatott, kijelentése alapján, az általános amnestia, s azon hó 13-án záratott be, meglehetősen jó hangulatban, az országgyűlés: egyike azoknak, melyek, aránylag rövid idő alatt, legtöbbet alkottak.

Széchenyi a bécsi magyar kormánynak látva bár jó szándékát, de a félrendszabályok közötti habozását is, másrészt félve mindig a hazafiak túlzásaitól, örökös kedélyhányattatásokban élt. Néha úgy rémlett előtte, mintha ő volna hivatta e zűrzavarba rendszert hozni be: volt oly pillanat, mikor azt hívé, hogy, ha családos ember nem volna, kezébe ragadhatná a kormány gyepöljét, mert egészen gazdátlanok látták azt. («Car il n'en existe pas!») Majd Deákra veti sóvár tekintetét, benne helyezteti minden reményét. A mozgalmat, melynek Széchenyi volt megindítója, a kellő mederbe vezetni, a túlbuzgók rombolásaitól megóvni Deák lesz hivatva, s ő örömet nyújtja át neki saját érdemkoszorúját.

Az országgyűlés utolsó napjai egyikén, szép májusi időben, sokáig sétálgatnak együtt a pozsonyi kies ligetben s hosszasan beszélgetnek a haza jelene s közel jövőjéről. Deák egyetért vele, miszerint most nem kell agitatio: ő maga s elvbarátai azon lesznek, hogy a követeljelentések mérsékelt szelleműek legyenek s túlságokra alkalmat ne szolgáltatassanak. Mást forralt, mint tudjuk, Kossuth.

zetét ide igtatni. »Megléhet, hogy a haladás egyes embereket sért, nem csodálatos, hogy azok, kik eddig csak éldelek, nehezteléssel néznek a korra, melyben tőlük is áldozatok kívántatnak; természetes, hogy azok, kik magokat oly magasoknak vélték, haraggal néznek mindenre, mi másokat hozzájuk felemel; vannak emberek, kik, mint Cicero mondja: numulos curant, villulas, hortulos, non Rempublicam; s ezek veszélyeket láthatnak, ezek remegjenek. De« — stb.

Széchenyi ez utóbbit még nem emlegeti; de megbotránkozik a fogságból kiszabadúlt Lovassy fölléptén, ki a törvény-szentesítés napján úgy mutatja be magát Pozsonyban, mintha ő mentette volna meg a hazát. Kiktől Széchenyi fél, azok Balogh, Somssics, de leginkább Batthányi Lajos, kit, ha az agitatio terére fogna lépni bizonytal legveszélyesebbnek tartott. Végre is megnyugszik a helyzetben »Deák lesz a mi vezérünk, a mi centrumunk.« — így kiált fel hallgatag naplójában, — »félre minden irigységgel, hazámfiak! Adjuk neki az elsőbséget.«

A példa, melyet fentebb közölt beszédében a francia nagy forradalomból felidézett, sejteti velünk, mi fog nálunk is, és mindenütt, a hol forradalmi térre lépnek az emberek, történni. Az igazságos és erényes Bailly nem tarthatá magát, mert Camille Desmoulins következett; ezt leszorította Robespierre: s Robespierret felváltotta újra a kényuralom. Bailly-Deák nem állhatott meg, mert Desmoulins-Kossuth következett, kit nyomban túlszárnyalni igyekeztek mások, mit végre felváltott a »jogeljátszás« szomorú elmélete. Igaz, hogy — más úton. A történeti események nem ismétlődnek egészen egyformán. Mi is menthetné különben az emberek rövidlátását, hogy épenséggel nem tanulnak az élet ama mesterétől, minek a történetírást, Cicero után, elnevezték!

XXI.

Széchenyi abban is különbözött ama kor többi nevezetes embereitől, hogy az ő tevékenységének szünideje soha nem volt. A »Nulla dies sine linea,« szép jelszót iktatá be egyszer, szerény büszkeséggel, naplójába; s híven követé azt egész pályáján át. Az országgyűlés vezérifiai meg-megpihentek babérjaikon, s a teljesített kötelesség boldogító öntudatával, sokszor a sikerre való legkisebb tekintet nélkül, tértek vissza övéikhez. Fogadták vidéki elvbarátaik üdvözléseit, megtették megyéjükben jelentéseiket, aztán cincinnátusi félrevonultságban várták a majd három év múlva ismét megújulandó küzdelmeket. Széchenyi ellenben a közfigyelmet mindig új meg új kezdeményezéssel tartá ébren, s

országgyűlésen vagy megyetermeken kívül még nagyobb várakozást keltett mindaz iránt, a mit nem annyira hazai, mint bécsi és külföldi összeköttetéseinél fogva tervez, s mint előre föltehető, biztos eredményre is fog vezérelni. »Szerencsés keze van,« mondá róla Deák, csitítva azokat, kik elvűtségét, sérelmi politikájok szempontjából, gyanúsítgaták. »Megzsibbasztaná hatáskörét,« mondá róla az országbíró Majláth, »ha egészen hozzánk állana,« s csitítgatá az ellene bősztülő bécsi államférfiakat. A két fél mintegy vetélkedett rajta, hogy melyikhez áll közelebb, ha már egészen egyiköké sem lehet. Ama kevésből, mit az 1839—40. országgyűlésről közlénk, eléggé kitűnt, hogy Széchenyi ekkor az ellenzékhez állott sokkal közelebb. Ennek köszönhető tán, hogy népszerűsége zenitjét érte el. Szerette is e becsülettel szerzett népszerűséget; de egyet szeretett még sokkal jobban: a hazát.

Feláldozta az udvar kegyeit, feláldozta Metternich barátságát, s melyet többre becsült, a nádorét is, népszerűségének; de menten oda veté ezt is, mihelyt azt, a mit az ő »ültetvényeinek« nevezett, a haza újjászületését, látta veszélyben forogni. Meghajolnak emléke előtt azok is, kik e veszélyt, tudva nem tudva előidéztek; mert ha aggályai, szerintök, feleslegesek voltak is, őszinte hazafiságból eredtek, s egy a honért élő, s a hon omladékain reszketve szétomló, nemes szívről tettek tanúságot.

Metternich már ekkor pálczát tört felette. Az országgyűlés vége felé Bécsben még magához bocsátani sem igen akarta. Úgy látszik többet várt még Deáktól is, még Kossuthtól is. Ez utóbbinak túlhajtásaitól üdvös visszahatást, a Széchenyi-féle reformerek meglapulását remélve, saját, egyedül üdvözítő merev conservatismusának győzelemre jutásával biztatgatá magát, majdha t. i. az általa annyira lenézett liberalismus teljesen lejárja magát. Csakis a kedves Melanie herczegnő közbenjárására kapott audienciát Széchenyi a mindenható kancellárnál. Nem sokat épültek egymáson. »Je sens que je suis partout de trop.« A sokkal távolabb állók mintegy összejátszanak háta megett. Némely őszintébb barátja megsúgja neki, hogy nem bíznak benne. Dezseffy Aurél is, az új conservatív párt e meteórja, sértődöttnek látszik, hogy az előszobában őt váratták s Széchenyit mégis előtte szólították

he. A párbeszéd, mely ez ajtón belől 1840. május 18-án folyt. nincs följegyezve. Annyit pár rövid sorból is kivehetünk, hogy ismét többnyire Metternich beszélt, Széchenyi csak hallgatá. ¹⁾ Ez egy felderülő »új aeráról« mondott valamit, mit amaz, szokott önteltségével, »üres phrasisnak« nyilvánított, lenézve a kort, mely őt meg nem érti. Pénz? Az, úgymond, legkisebb gondja. Egy spanyol minister azt mondá a corteseknek, hat milliót nem tudok nektek adni, de ha kell kétszáz millió. az meglesz. Ő is, (Metternich) úgy sejteté, pénzt teremthet a mennyi csak kell, az ország anyagi felvirágzására; de ez hadd legyen az ő gondja: ne vegye kezibe a kormányzást, a kezdeményezést, az ország! — Hogyan érthették volna meg egymást!? Csoda-e, ha Széchenyi, a ki felülről valóban többet várt mint kellett volna, ismét öngyilkossági gondolatokkal fekszik le s kel fel álmatlan ágyából.

Menj szülőföldre, Antaeus, érintkezzél azzal, s meríts új erőt belőle a küzdelemhez, melyben ha elbukol is, elvedet győzelemre fogod vinni!

Az országgyűlés bezártával csak néhány napig mulat Czenken, (24—31) hol főleg a kastélyára pazarolt »sysiphusi munka« miatt sehogy sem érzi jól magát; s július 3-án Pestre látjuk érkezni, a széllel viharral daczoló Árpád gőzösön, melynek szerencsés megérkeztét esti hét óra tájban akkori szokás szerint, ágyú - durrogással jelezték. A fiatalság nyomban összeszedte magát, s a következő nap első felét a Gazdasági egyesület ülése, s közgyűlésére való előkészületei, estejét azonban egy tiszteletére rendezett nagyszerű fáklyás - zene, s egy nemzeti díszlobogónak átnyújtása vették igénybe. Sorban következtek a Lóverseny, Agarászati ülés, Gőzmalom, Casinó, Hajógyár, Kikötő, Híd, stb. stb.

Soprony megye is megtartotta törvényhirdetési közgyűlését, (július 13.) s Nagy Pál jelenlétében s hozzájárulásával Deák Ferencznek szavazott köszönetet az ügyek oly szerencsés veze-

¹⁾ Metternich »garrulitását« Kossuth is megörökíti egy b. Wesselényihez intézett nevezetes levelében. (L. Papp M. Tört. lap. I.)

téseért. Amaz már csak egy »kipréselt citrom« volt. Széchenyi elnöke lesz a Selyemtenyésztési társulatnak. Egyike volt ez, valljuk meg, a nagy Széchenyi apró bogarainak. Fél század múlva sem mehetett előbbre ezen ügy; pedig mennyit áldozott érte többi közt a derék Bezerédy István is! Két nagy akadály volt akkor is, s ez megvan még ma is. Egyik az éghajlat mostohasága, melyet enyhíteni valamikép lehet, de legyőzni soha sem; másik a népesség gyér volta, mely nem annyira a munkának, mint a munkás kezeknek érezteti hiányát. Bármily gyerekesnek látszasanak is ma az e szép iparággal foglalkozó első egylet alapszabályai, melyek, mint valami casinóban, a férfias feddhetetlen jellemet állítják előtérbe, s az évi közgyűléssel a közebédet válhatlanul egybekötik, ennek árát pedig előre megszabják, stb. eff. bármily kezdetlegesnek tűnik is fel ma előttünk az a nemzetgazdasági tan, mely a selyemtenyésztést előbbre teszi p. o. az annyi millió direct és indirect hasznot hajtó szeszgyártásnál, s ezt, mintha a gonosz pálinka-ivás terjesztésénél egyéb célja sem volna, anathema alá veti, satb. ne becsmételjük a koszorút, melyet akkor egy jobb jövő reményében, az annyi téren működő fáradhatlan hazafi számára a lelkesülő emberbarát együtt font a számoló nemzetgazdával. Nincs okunk reá, hogy felhagyjunk e törekvéssel; nincs okunk arra sem, hogy túlbecsüljük azt.

Számos és jeles vendégek fordultak meg azalatt a czenki kastélyban. Említsük meg Károly főherceget, Auersperg hercegnőt s Nassau herceget, mely utóbbi Crescencenak emlékül egy drága gyöngy-melltűt adott, nem törődve az előítélettel, mely szerint a gyöngy könyvet jelent. De mindezeknél kedvesebb vendégeket hozott a házhoz a gazda nevenapja: Szent István napja. Eötvös, Klauzál és Deák nevei tündökölnek e sorban. Mise után. Deák vezeté elébe az üdvözlőket, s mindnyájuk nevében »nehány bátorító szót« intéze hozzá. Voltak mintegy hetvenen, az üveg-házban kellett teríteni; este egy nagy juhakolban népünneptartott. Daczára az akkori sajtóviszonyoknak, mikor a külföldi dolgok elég terjedelmes hasábjai mellett az itthon történőket rövid sorokba, illetőleg sorok közé, kelle szorítani, a Jelenkorban Deák felköszöntésének vagy egy phrasisa a történelem

számára megmentetett. ¹⁾ A Világ című műre, az újabb reformtörekvések e programjára czélozva, magasztalá az ellenzék ünnepezt vezére azt a világozságot, mely kezdetben, midőn derengeni kezdett, nem minden szemnek volt elviselhető, de ma már szinte nélkülözhetlenné vált, a nemzet elszántsága és szilárd akaratára következében. Ebédnél lelkes felköszöntések váltották fel egymást. A házi asszony, a jó Crescence grófnő, — ugyanazon forrásunk szerint, Berzsenyiből szavalt valamit, a gyermekek pedig Vörösmarty, Kölcsey és Bajza költeményeiből szavaltak. Képzeltetni a lelkesedést. Nem említi a Jelenkor, de följegyzé Széchenyi, hogy mostoha fia, gr. Z. Herman, elragadtatásában, Wesselényire mondott egy lelkes toastot. Idők, emberek, mily változók!

Mindezt elhordta a szél; de fenmaradt s a történelem tulajdonába ment át egy nagy szó, melyet Kossuth Lajos monda róla még ez évben. November 18-án tartá Pestmegye rendes közgyűlését s híres szónokai erősen mennydörögtek a papok ellen az esetlen vegyes házassági kérdésben, melynek lehető elsímítása végett Lonovics püspök akkor éppen Rómában időzött. Nagy volt az izgalom; kevés a belátás. Az ülés másnap is tartott. Ekkor történt (november 19-én), hogy Kossuth, egy alkalmat felhasználva, fényes digressióval, a jelen volt Széchenyit a »legnagyobb magyarnak« nevezte el, a közönségnek szűnni nem akaró tapsai, éljenzései kíséretében. Széchenyi úgy tett, mintha nem is róla volna szó, meg sem mozdult helyéből. Zsebében hordá különben a Marseillaise ügyében írott cikkét, miből akkor eseményt csináltak. A nádor, a forradalmi dalt, kétszeri demonstratív ismétlés után, letiltatta a színpadról, s újabb elfogatásokkal fenyegetődözött, mi az alig helyreállott jobb egyetértést nemzet és kormány közt nyomban ismét megzavarta volna. A zaj csillapultával Széchenyi oda ment Kossuthhoz, mintegy megköszönni — kineveztetését. »Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fenn magamat,« mondá neki szerényen, alig sejtve, hogy nem sokára

¹⁾ A fáklyászenéről, a Kossuthnak s Wesselényinek tett ovatiókról a lapokban egy szó sem olvasható.

mint ellenfelek fognak egymással szemben állani. Az egyszerű journalista, az is csak in spe, érezte már hatalmát, tudta jól, hogy szavai nem fognak elhangzani. Őszinteségét ez alkalmalmmal nincs okunk kétségbevonni. Neszét vette bizannyal, hogy Széchenyi az ellenzék némely túlhajtásait kárhoztatja, s esetleg kész lesz ellenök sikra is szállani, mely esetben a nemzet őt, a kormányhoz közeledőt, el is veszthetné: e veszteségtől a hazát megóvni, a hódolat, a rokonszenv egy erős nyilvánulásával, a netán ingadozót visszahódítani bizannyal oly számítás volt, mely államférfiúi, vagy legalább is pártvezéri tapintatra mutat. De ismerve Kossuthnak enthusiasmusát, az egykori országgyűlési tudósításokban eléggé jelzett nagy kegyeletét minden iránt, a mit hazafias érdemnek s kiváló képességnek tartott, lelkéből olvashatjuk ki, hogy Széchenyitől akkor sem fogja vala megtagadni elismerését, ha ez az övétől különböző utakon fogna járni. Fiz a kegyelet is lehült később, amaz őszinteség is elhomályosodott, mikor már kenyértörésre került köztök a dolog: a múlt emberétől kimélet nélkül követelte s vette át a jelen embere az ő örökségét. »Veletek, sőt általatok, ha akarjátok; nélkülötök, sőt ellenetek, ha kell!« A mit Kossuth tett, azt valóban Széchenyi nélkül, sőt ellenére tette. A nemzet megoszlott: kettő volt ezentúl a vezére; s a kisebb rész volt az, mely a régi mellett maradt meg.

A z e l h a g y o t t .

I.

Az ugynevezett táblabíró világban az időszámítást országgyűlésről országgyűlésre szoktuk volt tenni, a mi legalább is három évi időköznek felelt meg. Pihenés, új erő gyűjtés, az óvással félretett elvek és kérdések lelkiismeretes megőrzése, a korkérdések érlelése, majd új eszméknek is megpendítése, a közszellemnek pedig főleg a megyegyűlések, s ezek kölcsönös levelezései útján, folyton ébren tartása tölték be e közöket. A könyv- és hírlapirodalom, a censura gyámkodását nyögve, aránylag legkevesebbet lendíthetett e téren — eddigelé. De most új időszak köszöntött be. Kossuth Lajos volt ennek teremtője. Nevét, ha még sokkal nagyobb emlékek is nem volnának hozzá kötve, a magyar hírlapirodalom, mint megváltójáét, ünnepelhetné s adhatná át a történelem örök lapjainak.

Azon időköznek, mely az imént vázolt 1840-diki s a reákövetkezett, de eredményre hozzá nem mérhető 1848³/₄-diki országgyűlést választá el egymástól, bármily távlatból tekintve is, csak egy fontos, egy igazán korszakalkotó eseményét jegyezhetjük fel. Ez a *Pesti Hírlap* keletkezése volt, mindazzal, a mi vele egybefügg. Egybefügg pedig annyi, a mennyire egy szabad országban és újjászülető népnél a közvéleményt, az eszmék, az aspirációk forrongását becsülnünk kell. S ha még számításba vesszük, a mint vennünk kell, azt az alakító, módosító befolyást, melyet nagy emberek korukra s környezetükre mindig gyakorolnak, s ha megnevezzük a két államférfit, ki e napokban szembe állott egymással. hogy »egy guzsalyról egyik égnek fonjon számunkra, másik pokolnak vezető fonalat«, ha tudjuk, hogy a titáni harc egy *Széchenyi* és egy *Kossuth* között folyt: úgy tüstént egész nagyszertiségében

fog lelki szemeink előtt állani ama kor, melyet fővonásaiban érinteni gyenge tollamnak lesz feladata.

Külsőalakjára a Pesti Hirlap nem sokat különbözött addigi pályatársaitól, s a mai kor ifju ujságotvasója alig hiheti el, mikép lehetett olyan mélyen beható, izgató, sőt felforgató hatása egy lapnak, mely hetenként csak kétszer jelent meg. De az a két nap, melyen Kossuth egy egy vezérczikke megjelent, ünnepnapja volt a közügyek iránt érdeklődő nagy közönségnek, s főleg a könnyen lelkesülő ifjuságnak. Epedve várták, mohón olvasták, kézzől kézre adták, szájról szájra terjesztették, magyarázták; s míg fejcsóválva bírálgatták az ősihez ragaszkodó vénebbek, s meg-meghökkenetek a félénkebbek, azalatt megtetétzték, egekbe emelték a könnyü vértű ifjak s a koros álmadozók. Ilyen hangon még nem szóllott senki hozzánk. Ha egy Széchenyi tizenöt húsz évvel azelőtt harsonába fűtt, hogy a tetszhalottat felriassza, ha világot gyujtott, mely fáj a gyenge szemüeknek, de élet volt a bátrabbaknak: az most mind kevésnek, mind semminek, azaz, hogy javitgatók a tapasztaltabbak, immár meghaladott álláspontnak látszott; most kezdődik csak az igazi élet, az igazi haladás.

E mozgalmat, mint örvendetest, mint hazára s emberiségre üdvhozót, jegyzé fel történelmi munkájában Horváth Mihály.¹⁾ Azt fejezé ki, mit akkori vezéreink, az egynek kivételével, jólelküleg hittek, egyhangulag állítottak. Vezéreink, mondom; mert a kormány, s annak pártján levők, vezérelni se nem tudtak, se nem akartak. Nem mintha kivétel nélkül, rossz hazafiak lettek volna; de más volt elvök, politikai hitök: ők a népet boldogítani akarták, de nála nélkül, sőt ellenére is, ugy mint egy jó családapa boldogítja kiskoru gyermekeit. Közvéleményre hivatkozni, ha csak nem a kiválasztott néhány kiváltságosakéra, előttök könnyelmű, sőt vétkes játék volt, melyet nálunk ugyan, hol forradalmat minden ember lehetetlennek tartott, komolyan venni nem kell, de melyet esetről-esetre kissé szigorubban rendre utasítani, sőt meg is lakoltatni épen nem árt. S ily orvoslatra, ugy hívék Bécsben, még mindig reá fognak érni, azért hadd lármázzanak egy kicsit, hadd

¹⁾ Huszonöt év Magyarország történelméből. II.

vegye át épen a börtönéből kikerült Kossuth Lajos, a jó Landerer lapját: majd betiltják, elkobozzák annak idején. Sőt, addig is, egy nagy haszon háramolhat belőle, az t. i. hogy lejárát egynehány tekintélyt, visszariaszt nem egy frondeurkedő mágnást, nagybirtokost, s lehetlenné teszi a mérsékelt loyális ellenzékét, mivelhogy tudva van, nekik ellenzékre egyáltalában semmi szükségök nincs.

Egy volt, kit ez új hang, mely Kárpátoktól Adriáig betölté a levegőt, nem hagyott aludni. Hazánk ujjíateremtője, a társadalmi és politikai reform megindítója, épen gróf Széchenyi István volt az. Nem azt látá ő, hogy a hatalom, a befolyás tőle elvétetik. s más kézbe megy át, — hisz örömet engedé át vala a vezérséget Deáknak; — hanem úgy látá, s prófétaí lélekkel tisztán és világosan látá, hogy a mit ő eddig alkotott, s még tovább volt folytatandó. annak végórája ütött, az mind le fog romboltatni, és oly zavar támad, melynek folytatása s végkövetkezményei — halál és enyészet.

Hogy lehet valaki olyan feketelátó? kérdék az emberek öszsenézve. Egyik fájó szívvel látta két oly jelesünknek meghasonlását, s lekoptatta lába talpát, hogy egymással kibékítse őket, kért, rimánkodott, hivatkozott a franczia juliusi kormány embereire, kik egymást felváltva lehetlenné teszik, gyengülését látta az ellenzéknek, kárörömét a haza ellenségeinek, s mindennek, nem az egyik, hanem a két jeles miatt, összezavarodását. Mondanom felesleges, hogy e jószívü közvetítők között első Bezerédy István volt, kit szintoly sikertelenül, Klauzál Gábor is követett. Más, figyelő helyzetbe tette magát, s elgondolá magában, miként kell majd a kárt, mit a két nagy versenygő tenni fog, helyrehozni. Ezek közt volt Deák, kinek neve még száz vakon utána indulót elent. »Deákkal lehet beszélni«, mondá egy alkalommal a kevés szavu Batthányi Lajos, »csak az ő Kossuthját ne bántsá senki!« Azonban Batthányi maga is nemsokára ehez az ő Kossuthjához állt, mi nagyon fáj Széchenyinek, s e megjegyzésre fakasztá: »il veut faire son chemin d'ambition.« Annyira fölismerte a Kossuthban rejlő erőt, melyet akkori kortársai csak félig-meddig sejtítettek, hogy egy előkelő mágnásnak, nemsokára egy nagy párt

vezérének, e néptribun barátságát, mint lépcsőt az emelkedéshez, már akkor nélkülözhetetlennek tartotta. »Il connait ses forces« (Ismeri erejét) jegyzé róla e napokban naplójában. Wesselényit már említettük. Fáy András, a gondolkodók egyike, csak testileg rövidlátó, sehogy sem birta meglátni azt a forradalmi »veres fonalat«, melyet Széchenyi sasszeme minden Vezércikkben s az egész új lapnak szövegén át végig vonulni látott. A költők legjobban meg voltak zavarodva. Kiért lelkesüljenek most már? Kinek nyujtsák elismerésök frisebb babérjait? Engedjék-e letépni arról a homlokról, melyet ők magok övedztek vele körül, s melyet napról napra megtoldának, csak ne bántaná »az ő Kossuthjokat!« Volt nagy sopánkodás, hogy a magyar soha sem tudott öszszetartó lenni, s most ime ismét kétfelé szakad. Mint fájta a hazafi szívnek, a kettő közül választani, holott mind a kettőt lángolt magához ölelhetni! Eötvös, a költő-államférfi, nem tehetett mást, mint tollat ragadni, s megelőzve Kossuth feleletét, védelmére kelni a szabad szó, a sajtó jogainak. Veszélyt, minőre Széchenyi első ötleteként, a »Lélek harangot« akarta meghuzni, majd »Anti-Vezércikkeket« írni, míg végre a kórányag lelkében egész betegséggé, jegyzeteiből egész könyvvé, a »Kelet Népévé,« nőtt; a veszélyt, melynek elhárítására Széchenyi egész eddigi népszerűségét, befolyását, egész énjét oda volt dobandó: kivüle senki, de senki sem látta.

Mi, kiknek alkalmunk volt e sorok folytán bepillantani a nagy hazafi lelkébe, s nem egyszer, sokkal csekélyebb jelekre is, feljajdulni láttuk őt, hogy tulhajtás által s gonosz szenvedélyek felülkerekedése által fog meghiusulni a békés ujjá alakulás nagy munkája; kik tanui voltunk a Wesselényi-ügy feletti töprengéseinek, s meghallgattuk a minden szabadságban forradalmat szagláló Metternich négyszemközötti expectoratióit, intelmeit; kik ily és más alkalmakkor kiismertük Széchenyi tulérzékeny, kételyek közt hányatott kedélyét s önkinzásra hajló lelkületét: mi nem csodálkozhatunk rajta, hogy ő Kossuth első fölléptében többet látott, mint mindazok, a kik szintén feljajdultak ugyan, de egészen más okokból, sőt részben tán tisztátlanokból is. Minket az sem lephet meg, hogy már január 29-én, — tehát alig a nyolczadik,

Vezércikk napvilággá jöttére, — »átvillan« agyán a gondolat :
»Kossuth ellen irni« !

Még kevéssel azelőtt, december utolsó napjaiban, Kossuth fölkeresi Széchenyit, s bizalomteljesen kér tőle jó tanácsot, egy Polytechnikumnak, az e célra már gyűjtött huszezer forinttal, miként leendő felállítása iránt. Tervben volt már az Iparegylet, és a Közhasznu ismeretek tára. (Useful knowlegde) Mindezekről Széchenyi, úgy látszik, bizalmatlanságból, távol tartá magát. Pulszkynek, ki rajnai útjára indulandó, Kehidára ellátogatott, egy levelet adott át Deákhhoz, kit, Batthányival együtt, ekkor még megnyerhetni vélt. Sejté, hogy ezek mind el fognak tőle pártolni, ez egyben legalább. Február 16-án a nádor megmutatja neki azon könyvek jegyzékét, melyeket Kossuth fogságában olvasgatott. Ama kor fiainak, részben nekünk is, megszokott, kedves olvasmányai voltak azok. Mi nem tartozunk azon iskolához, mely a francia forradalmat, amaz elsőt, nagyot, szülőjét annyi kisebbnek, egyenesen a philosophusok művének tartja. Széchenyi, mint korábbi jegyzeteiből kitűnik, sok ily irott mérget vett be magába s nem lett sem forradalmár, sem atheista tőle. A nemzeti casinóban is öszszeszedték magokat az urak, s pálczát törtek Kossuth felett. no, már amint az urak szoktak; sőt egy napon (márcz. 12.) maga Batthányi, ebéd felett, Széchenyit mint az »ő vezéröket« köszönté fel; míg Sztáray, s mások azzal boszantották, hogy a Pesti Hirlap s Kossuthék egész működése nem egyéb, mint az ő műve, s hogy bizony neki épen nincs joga az ellen feljajdulni. Ép ez a föltevés volt az, a mi ellen, érzé, hogy saját reputatiója érdekében, leginkább tiltakoznia kell. Reputatiója forgott koczán; de még inkább lelkiesmérete nyugalma.

S mit szóltak hozzá a bécsiek? Ott többen beszéltek úgy, mint nálunk, a journalistai tollnak szintén avatottja, az idézett conservativ Sztáray. De hát Wirkner azzal vigasztalta, hogy azt a Pesti Hirlapot ugyis nem sokára betiltják. »O Schande, wo bleibt dein Erröthen!« szokta az ilyenekre Széchenyi magában, vagy fenszóval is mondani. A szellemi fegyverek, az eszmék hősének — a rendőrséget adni szövetségesül!?!... De valjon méltányolta-e Metternich? Ő a veszélyt, ha volna, már tizenöt évvel

azelőtt Széchenyi első fölléptében látta, de gondolá, majd ura lesz ő annak; most Kossuthtól, egy szegény ujságírótól ugyan mit tarthatott volna? Alios ego vidi ventos. Az a Széchenyi is, kinek művét most oly szépen folytatják, ugyan mit is fészkelődik? Ez az egész megint csak »egy Steffeliade.« (Máj. 18.) Afféle kü-lönczködés, minőkkel fiatal korában a bécsi societásban az Ame-rikaner melléknevet érdemelte ki magának! —

Igaz-e, hogy Széchenyt mindenki elhagya? ...

II.

A *Jelenkor*, derék Helmezcynk lapja, s nemsokára az ujság-íróvá lett Széchenyi rendes közlönye, az 1841. év kezdetét jellemző új mozgalmat irigységtől menten, mint örvendetes haladást üdvö-zölte. Január 9-diki, ez évben harmadik számában ezeket olvassuk :

Időszaki sajtónkat, a haladás, nyilvánosság, véleménycsere e hatalmas emeltyűjét örvendetes gyarapodás érte. A Nemzeti Újsá-got Nagy Pál tudós hazánkfia szerkeszti, Hasznos Mulatságok cz. függelékkel, ezentul is. A Sürgöny, mely Munkácsy I. Rajzolatok cz. dívatlapjából keletkezett, hirszerint Beimelre száll. A Pesti Hir-lap, Landerer L. tulajdona, Kossuth Lajos szerkesztése alatt heten-ként kétszer, két iven, tartalombőségre, (az eddig megjelent két szám után ítélve) változatosságra s ügyes szerkesztői tapintatra nézve, kitünő helyet ígér elfoglalni irodalmunkban.« Borsos M. Világ. cz. polit. lapra engedélyt kapott, s Vajda Péter szer-keszti, stb. 1)

Még e hóban (23-án) egy értekező ugyanott összehasonlítva a készülő állapotot a közelmulthoz, optimismusában így áradoz : — — »nem lehet nem örvendenünk azon nagy haladáson, mit időszaki sajtónk ily rövid idő alatt mind külsinra, mind tartal-

Emliti még ezeket : Hírnök, s társlapja, Erdélyi Híradó, Nemzeti Tár-salkodóval, Mult és Jelen »Sajnos (1) hogy harcziásan lépnek fel egymás ellen.« Nempolitikai lapok pedig : Regélő és Honművész, Közlemények és Literatukai Lapok (első napi lap) Athenaeum, Religio és Nevelés, Egyházi Tudósításokkal.

masságra tönk — — »azonban még csak *kezdetén* vagyunk lapjainkkal azon ösvénynek, melyre törekedni kell.« stb.

A ki e jóhiszemű sorokat írta, nem az erősebb izgatást, hanem az idővel megszerzendő nagyobb higgadtságot, tárgyilagosságot tartotta szem előtt.

Lapozgatva ily, mindig tanulságos, régi ujságok közt, el ne szalasszuk, ha megakad szemünk egy olyatén közleményen (márcz. 17.) miszerint Zágrábon, a horváth nemzeti casino, alapszabályaiba veszi fel a magyar nyelv terjesztését is! Sőhajtva kérdehetnők ma, vajjon mennyire haladtak ott azóta e dicséretes törekvésben? . . . A békés haladás természetes menete szerint — az az: forradalom nélkül, — ily intézkedést nyomban a magyar nyelvnek iskolákban taníttatása fogta vala követni; s négy évtized minden erőltetés nélkül több mint elég lett volna arra, hogy a magyar korona minden alattvalója beszélje, a magáé mellett, az ország nyelvét is. Más volt írva a sors könyvében: más irányt adott Kossuth. Nem Kossuth volt az, hanem a democratia. Szellőztetni fogjuk még e thémát, ha olvasóink béketűrése odáig elkísér.

Vajjon Kossuth bevallotta-e a forradalmi irányt, melyről vádoltatott? Vajjon találva érezte-e magát? Legkevesbé sem. Nevette a vádat, mint légből kapottat: mentnek érezte magát minden olyas ambíciótól, mely a szoros törvényesség korlátain tul csapongna. »Il connait ses forces!« Kossuth valóban ismerte erejét, de önérzetével birt annak is, hogy nem fog azzal soha visszaélni, s hogy valamint a »hatalmasok komor tekintete« nem bírta eltántorítani, úgy »polgártársai heve« sem fogja tévutra ragadni. A légkör tiszta volt, megnyílt a szabad, a mérsékelt vitatkozás tere; haladtunk, habár kissé lassan is, »fontolva« mint akkor mondogatták; eszme küzdött eszme ellen, terv szült új tervet, hogy hadd győzzön, a mi jobb: ki tartott volna zivatartól, erőszakos kitöréstől!

Landerer hazafias örömmel mutatá be közönségének új lapja szerkesztőjét, érezve, hogy ennél jobb fogást, már üzleti szempontból is, alig tehetett. Kossuth szerényen köszönt be az új czég alatt, érezve, hogy neve — programmnak elég. »Mi baráti kezet nyújtunk,« úgymond az első szám fölzetén, »pályatársaink-

nak ; minden dicsőséget örömet átengedünk, elégteltek, ha szerényen szabad lesz éreznünk, hogy a közjó nagy építményéhez *egy két ködarabbal* mi is járulhattunk,« stb.

Ki olvashatta volna ki e sorokból csak legtávolabbi sejtését is annak, hogy nem egy-két ködarabbal hozzájárulás, hanem minden ködarabnak, melyet a többiek összehordtanak, megingatása, s az épületnek fenéig lebontása van célba véve? Kossuth maga oly rémlátásnak tartotta ezt, mely az egy Széchenyin kívül bizonynyal senkit sem nyugtalanít, s mely önként szét fog foszlani, ha egy kis idő engedtetik neki s oly számos elvbarátainak, hogy reformeszméiket kifejthessék, megértessék. És a Pesti Hírlap sorba vette a korkérdéseket, tért nyitva egy s más oly munkatársnak is, kinek loyaltitása s higgadt gondolkodása minden gyanun felül állhatott. Még felül reá ne feledjük, hogy akkor egy sornyi nyomtatvány meg nem jelenhetett a censura engedelmé nélkül! S így minden vezércikkért, melyben Széchenyi veszélyes ábrándokat, a birtokos-osztály elleni izgatást, felforgató irányzatot s a társadalmi rend megtámadását stb. látott, egyuttal a kormány is felelős, illetőleg az új néptribunnak büntársa volt. Érezé ezt Széchenyi is, s a feletti boszankodását, hogy Bécsben Kossuthnak lapot engedélyeztek, csak az multa felül, ha a már megindult s nagy hatást tevő lapnak utóbb leendő betiltását emlegették. Nem ; inkább ő fogja »kikaparni a tűzes gesztenyét.«

Széchenyi úgy látván a dolgokat, mint kivüle alig látta más egy keserű köteleiséget érzett egész súlyával magára nehezedni. Sokszor, sőt mint naplóiból világosan látjuk, egész életén át kínlódott, tépelődött magában ; mindig volt valami, a mi nyugodni nem hagyta, sőt való vagy képzelt kigyómardosásokkal tépdelő túlérzékeny szívét ; de soha kinosabb lelki állapotban nem volt, tán a forradalmi napokat sem véve ki, mint mikor Kossuth ellen készült föllépni, s mikor végre elhatározta magát : őt, még ha egyedül maradna is, az irodalom terén megtámadni, s ha nem volna későn, ellensúlyozni. Van is abban a Kelet Népében, melyet oly kinos hányattatások közt írt, olyan egynehány lap, melynek meleg ékesszólása felér nagy ellenfelének nem egy, hatásra számított izgató zsónoklatával. Bő kárpótlást nyújt ez

még a mai olvasónak is mindazért, a mi afféle rabulista fogás s könnyen megczáfolható ferdítés és gyanúsítás foglaltatik benne, mely fegyvereket, elkeseredésében, azokhoz, a kik ellen forgatta, úgy látszik, nem tartott méltatlanoknak.

Naplójában ez időtájbán fordulnak elő a legsűrűbben a benső meghasonlás, csüggedés és kétségbeesés ama szomorú kifakadásai, melyeknek, mint szerfölött érdekes lélektani tüneteknek, külön fejezetet akarunk szentelni.

Julius 10-én elkészült a kínos munkával, melynek egyébiránt folytatása egész a forradalom kiütéseig tartott, sőt, mondhatjuk, azontúl is, mert, másfelé fordult arcczal, a híres Blickben érte culminatióját.

A Jelenkor, mely egy félévvel azelőtt annyira örvendezett az időszakai sajtó föllendülésének, a Kelet Népét, június 26-án így mutatja be olvasóinak:

*»Rendkívüli tüneményre sietünk olvasóinkat figyelmeztetni, mely irodalmunk egén tegnap jelent meg, hajnalt derítve politikai lételiinkre s fénylő lángbetűkkel mutatva ki az egyetlen ösvényt, melyen boldogító célhoz juthatunk, s melyhez annyi részen át életben maradt nemzetiünknek szükségkép el kell jutnia, ha nem akar „élő szobor“ gyanánt ¹⁾ kimondhatlan kínok közt a halál fagyalaló karjaiban csak azért létezni, hogy gyászos élete fájdalmait napról-napra növekedő súlylyal érezze. Neve e tüneménynek **A Kelet Népe 1841.** s szerzője a **Hitel és Világ** szövétnekével bennünket életre riasztott Széchenyi István gróf,« stb.*

Következik a munka tartalmának rövid ismertetése, mely aztán e sorokkal végződik:

»Rövid vázlatban iparkodtunk kimutatni azon alapos eszmét, mely ezen nagyérdékű könyvet szülé, s mindazoknak élénk figyelmébe ajánljuk, kik valódi politikai helyzetünket megismerni ohajtják, s hazánk valódi boldogságát őszintén szívükön viselik.«

¹⁾ »Az Élő szobor« Vörösmartynak Lengyelországra akkor irt s nagy hatást tett költeménye. Végsorai: Ha van jog földön, égben irgalom, Reám és Kínaimra nézzetek!

A Pozsonyban megjelenő Hirnök szerkesztője, Orosz, Széchenyinek nem föltétlen tisztelője, nagy eredményeket vár a Kelet Népektől.

Hiszi, hogy »e munka olvasása után végre át fogja látni a közönség, mily kárhuzatosak hazánkra nézve ama tildemocratiai elvek, melyek, fájdalom, korunkban annyi kebelben viszhangra találtak; átlátandja, hogy reform csak aristocratiai lehet hazánkban, s hogy democratiai érzelmek nem felvirágoztatni, hanem meggyilkolni fogják a hazát. Reményli, hogy a munka, ha csakugyan kell lenni pártnak, egy zászló alá hódítandja a rokon kebleket, stb.« (Junius 28.)

A megtámadott helyzete felette előnyös volt: szél és nap neki kedveztek. Az egyenetlen tusában még a nagylelkűt adhatta: fokozva maga iránt ezzel is a közönség rokonszenvét. Kiméli lapjában; azon a téren veszi fel a keztyűt, melyen elébe dobott: könyvre könyvvel felel. Kossuth felelete megdöbbeníti Széchenyit, nem gyengíti, hanem fokozza aggályait, s mi több, lelki furdalást támaszt benne, mely mintegy elhintett gonosz mag, a többihez hozzáadva, csirázni fog agyában s végre Döblingbe fogja őt vinni. Szeptember 7-én ezeket olvassuk: »Olvasom Kossuth feleletét. Jól kimászik a hinárból. Vannak pillanatok, a mikor kétely száll meg, . . . vajjon jól tettem-e, hogy a Hitellel, s a Kelet Népevel fölléptem. Ha egyszer kétkedés szállja meg lelkünket, . . . akkor vége földi boldogságunknak.« —

Eötvös védirata is hasonló hatással volt reá, noha azt szerfelett prókátorosnak s e nemben mesterműnek tartotta: alig lehet pedig, úgy vélekedék, ő ellenében veszélyesb fegyverrel élni, stb.

Ezeket rég megelőzte volt az ifjúság felelete, mint a mely tüstént a Kelet Népe megjelenése után, Stuller és Oláh kezdeményezésére, fáklás-zenét rögtönzött Kossuthnak, s ezzel megmutatta, kinek részére kell állani. Egy sereg kisebb-nagyobb jelentőségű röpirat, és hirlapi czikk, bel- és külföldi, kísérte e mozgalmat. Széchenyi mellett többnyire azok nyilatkoztak, a kikre ő maga nem sokat adott. Nagy csapás érte e közben őt, de a hazát is. Az ifjú conservatívek egy gyöngye hullott el, az egyet-

len ama táborban, kinek az ország közvéleménye megkegyelmezett: a lángeszű gróf Dezsewffy Aurél.¹⁾ († február 9. 1842.) Széchenyi nagy szeretettel és reményekkel csüggött rajta, féltette, hogy kellentinél korábban szegődik át a kormánypárthoz s elrontja jövőjét; korai vesztét gyászolva s emlékét kegyelettel őrizve, baráti érzelmeit, rokonszenvét testvérére, Emilre vitte át, ki e kitüntetését mindenkép kiérdemelte.

A mi az akkori szakadásnál felette érdekes és reánk nézve vajmi tanulságos, az ama tisztelet és egymás férfias megbecsülése, melylyel a szétválók, jól megkülönböztetve az ügyet a személytől, a harczot megkezdték, és jó sokáig folytatták. A ki a küzdőhomokra kilépett, lovagiasan köszöntötte nemes ellenfelét, s lábaihoz raká elismerése bő adóját annak, kit a multban s a multért magasztalt, míg a jelenben kárhoztatni volt kénytelen. Előre látható volt, hogy e hangot utóbb másféle követendi, harsányabb rikoltásai a feltűnni akaróknak. Deákot azért hagyá egészen hidegen Széchenyi azon tervezgetése, hogy Kossuth ellen, daczára a »sarkain megfordúlt« (liberálisból conservatívvé vált) Világ című lapnak, egy külön lapot fog megindítani, s beáll maga is újságírónak. Deák előbb a két nagy pártnak, egy szabadelvű és egy conservatív pártnak megalakulását láthatta szükségesnek, s csak azután lehetett előtte értelme egy esetleg megalakulandó Centrumnak, melyről Széchenyi mindig álmodozott, s mely, sajátos végzet! abban a perczen jött volna létre, a midőn Széchenyinek régi vészjóslata, a senki által nem hitt s nem óhajtott conflagratio, teljesedésbe ment. s minden közvetítő kísérletet elsodort.

Deákot országos bizottsági munkálatok Pestre szólíták s így akarva nem akarva folytonos érintkezésbe jött mindazokkal, kik itten számot tettek. Sőt, a mult országgyűléseken szerzett

¹⁾ Jellemző a vers, melylyel a koránhunyt államférfi emlékét, a nemzet költője Vörösmarty megtisztelte.

Díjazatlan ha jeles, meg nem büntetve ha vétkes.

Élve, temetve talány, hagyta el a honi tért.

Nem vesztenk-e nagyot? Kérdjük most aggva magunkban.

S a szent nemzetiség angyala sugja: Igen!

tekintélye s érdemeinél fogva, a mint központjuk, irányadójuk volt, úgy vezérok is leendett, ha, túlszerénységből-e? vagy magasb inspiratióból? készakarva félre nem vonúl; s épen akkor kárhoztatja tétlenségre magát, mikor reá az országnak igazán legnagyobb szüksége volt. Értem az eredménytelen 1843—4-diki országgyűlést, s a válságos 1847—8-dikit. Mind a kettő más fordulatot vehet vala, ha Deák ott van, s kezében tartja a gyepelöt, melyet elejtett.

Deákot, a mint Pestre felért, az ifjúság, mely folyvást a lelkesülés mámorában élt s kereste az ideálokat, az akkor divatos ovatióval, egy nagyszerű fáklya-szenével fogadta, (november 28.) Szállva akkor is az Angol királynénál volt, míg Széchenyi Szapáry Antallal az átelleni Vadászkürt erkélyéről szemlélte az ünnepélyt. Deák válasza, naplónk feljegyzése szerint, higgadt, egyszerű volt. »Nem lelkesedés kell most, de munka, szorgalom, kitérés, satb. A real exstingvisher! — Egy Privorszky-hős: no, ez sem kap több muzsikát. — Átmegeyek nyomban hozzá. Helyet, helyet! . . . Deák előmbe jő. Úgy látszik, őszinte volt; minden esetre igen óvatos. Erkélyén minden szín látható.« — Másképen hangzik a Pesti Hírlap tudósítása. »Csoda-e, ha a népbizalmat, népszerűtetet, *népszenvet* leginkább Deákban látjuk központosítani? Nem igazolja-e polgártársunk minden lépése ama hallatlan közbizodalmat, melylyel őt, mint Washington előtt és után senkit, egy ezer osztályból és érdekárvnyalatból álló nemzet fölkarolta, és haladásának fölcent vezérévé szentelte! — — Lejött az utczára. Erdélyi János szép és okos beszéddel fogadá. (Tarpeji szikla, stb. eff.) — — Deák megfontolást, cselekvést, és az egymás iránti türelmet ajánlja, mi nehezebb, mint az áldozni kész lelkesedés. — — A jelen munkásság gyümölcsseit csak a jövő fogja megérlelni, és a jelen ifjúság hivatása lesz bevégezni azt, mit mi kezdtünk. — — Ajánlja a *gyanusítgatástól* tartózkodást, mint a mely a legocsmányabb polgári bűn egy nemzet életében. — Az ezerekre menő sokaság *megérté* e szavakat, s dörgő éljenkiáltásokkal jelenté, hogy megérté azokat.« — — satb.

A mit Kossuth értett s az utána induló tömeggel értetni kívánt, az egy fontos árnyalattal különbözik attól, a mit Deák

mondani akart. Azt sem épen úgy mondá, a mint Széchenyi kapta fel, hogy: lelkesedésre többé semmi szükség nincs, csak munkára. Orosz, Széchenyinek eddigelé egyik legszigorúbb bírálója, e tekintetben eléggé megbízható. Lapja, a *Hirnök*, Deák szavait, tudósítójának bár csak »emlékezet után írt száraz vázlatában« így adja vissza: »Eljött igenis« ezek Deák szavai, »átalakulásunk legfontosabb időszaka, melyben *nem csupán* lelkesedésre, de *még sokkal inkább* hideg, komoly megfontolásra, s fáradhatatlan munkásságra van szükség; mert oly ponton állunk, hol egyetlen hibás lépés a nemzetet visszavethetné, s jövőjét veszélyeztethetné.« — Ez mégis csak úgy hangzik, mint Széchenyinek a taktikáról s az Ész- és szívről való elmékedései. De még több is van hozzá, ime: »Nem elég tehát már most csupán a lelkesedés: komolyabb tulajdonok vannak napirenden, s ha nemzetünknek *hibája* eddigelé az *vala*,« (Épen így beszélt Széchenyi is) »hogy lelkesedésben bővelkedett, de a cselekvés órájában nélkülözte a hideg megfontolást, nélkülözte a csüggedetlen fáradozást, mely nélkül sikert érni nem lehet: itt az idő e fogyatkozásból kitisztulni. S e komoly megfontolás egyik legszükségesebb szövetségese a *türelem egymás személye, egymás vélekedése iránt*, mely ismét csak úgy létezhet, ha kerüljük a *gyanúsítgatás* ocsmány vétkét, a legnagyobb vétket, melyet valaki a haza ellen elkövethet. *Kerülje azt egy rész úgy mint a másik*: legyünk gyanú nélkül, lakjanak szeretet, bizalom és türelem sziveinkben.« satb.

A gyanúsítás tehát, a jelenvoltak kitörő tapsai közt, egyiknek, mint látjuk, csak úgy szólt, mint másiknak. Ne gyanúsítsa Széchenyi Kossuthot s mindazokat, kik a Pesti Hirlap körül csoportosultak, forradalmi tendenciákról; de viszont ne gyanúsítsák ezek se Széchenyit, hazafisága vagy szabadelvűsége hanyatlásáról, nemtelen irigykedésről, s az ellenzék megosztására célzó ármánykodásról. Mert mindez a levegőben volt; sőt több is ennél. Tudni kell, hogy egy sajátságos rágalom volt akkor elterjedve Széchenyiről, melyet terjesztői magok sem vehettek komolyan, az t. i. hogy ő valami rengeteg összeget akar nyerni a lánczhíd részvényein. Ez a mendemonda indította Széchenyit arra, hogy összes részvényeit báró Eötvösnél, kit ekkor már politikai

ellenének tekinthetett, deponálta, s mindenkit, a kinek tetszik, hírlapilag felhívott azok meg- és átvételére. (Deczember 21-én).

III.

A leperdült év izgalmait még nagyobbak váltották fel a következő 1842. évben.

Említettük már gr. Dessewffy Aurél halálát. Első csapás.

Kossuth meleg szavakkal emlékezett meg e politikai ellenféléről, kinek értelmi felsőbbségét elfogultság nélkül »hódolva« elismeré s kit, mint mondá, nem csak tisztelt, de »szeretett« is! Kevésbé szerette s tisztelte azokat, kik az elhunynak mintegy örökségét vették át, s a Világ cz. lapot egy alakulandó conservatív pártnak közlönyévé tették. Sokáig tartott, míg a két nagy párt megalakult, mert legtöbben akkor még, a parlamenti taktikában való járatlanságuk folytán, egész szerencsétlenségnek tartották a politikai pártok létezését. Úgy látszik, maga Széchenyi is. daczára Angol- és Franciaországi többszöri utazásainak, e nemzeti elfogultságban híven osztozott. Arra mutat folytonos vonakodása a létező pártok valamelyikéhez egész szívvel-lélekkel hozzá állani, s egy centrumnak tervezése, mielőtt a két szélsőség, melyet az közvetítsen, megalakult volna. Mindnyájan azt hitték, hogy egy párt, a becsületes emberek, a jó hazafiak pártja, untig elég, s lehetetlen, hogy egymás megértésére s valamennyijöknek egy kalap alá hozására ne vezessen. Mindenki annyira meg volt győződve a maga nézete helyességéről, miszerint becsületes emberről s jó hazafiról föl se tehetted, hogy az más színben, sőt egyenest ellenkezőben láthassa a dolgokat. Kész volt tehát nyílt vagy alattomos hazaárulást szaglálni minden eltérő árnyalatban. Deák intésének, miszerint a gyanúsítás ocsmány bűnétől tartózkodnunk, s egymás iránt türelemmel kell viseltetnünk, eme nagyon általános, de nagyon kezdetleges felfogás ellen volt irányozva igazi értelme: ki később, a nagy válság leperdültével, a nemzet bölcsévé lőn, akkor is bölcsen beszélt; noha azt, a mi be fog következni, szintoly kevésbé sejdítette előre, mint nem sejdí-

tették, sejdítve nem rettegtek volna. azon ifjak, kiket ő annyiszor mérsékletre intett.

Látni fogjuk, — vagyis láttuk, akik megértük, — hogy nem a pártokra szakadás, hanem a szilárd alapokon nyugvó pártok nem létezése volt egy nagy nemzeti szerencsétlenség, volt a válság idejében legtöbb bajnak okozója.

Mihelyt az átalakulás munkája, vagyis a régi alkotmány-nak gyökeres megváltoztatása megindult, egy a régihez kegyelet-tel ragaszkodó, egy csak fokozatos haladást engedő de semmi ug ást semmi rögtönzést nem tűrő, hazafias conservatív pártra a legnagyobb szükség volt. S ha Széchenyit a forradalom rögtön-zései s pusztításai miatt valamely vád érhetné. úgy az nem a reformnak annak idején megindítása, hanem a hazafias és füg-getlen conservatív pártnak kelletlen és késedelmes megalakítása rovására jöhetne. Ő, a ki oly súlyt fektetett a kellő egymás utánra, s munkálatainkat sakk húzásokhoz szereté hasonlítani: egy lényeges húzást elvétett, mikor előbbre tette a centrumot a két szárnynál, melynek csak az egyike, a nemzeti szabadelvű ellenzék fejthette ki erejét.

Fejlődött is az annyira, hogy minden kezdeményt, mi a kormány-nak lett volna természetes feladata. menthen magához ragadott. Nem volt oly haladási. oly alakulási kérdés, melyet mindenkép meg nem világított. s egyúttal fegyverül a kormány ellen fel nem használt volna. A kormány-nak, saját hibájából két-ségekívül, a tétlenség, az ellentállás, a halasztgatás hálátlan szerepe maradt.

A haladást, mely a kornak jelszava volt, oly lassúnak, s annyira nem kielégítőnek tartotta az újabb nemzedék, s oly keveset várt felülről, hogy az ohajtások, tervezgetések, s előkészületek teréről a tettek terére készült átvinni a mozgalmat. Erre, régi alkotmányunk csodálatos szerkezeténel fogva, a megyék u. n. autonómiaja ohajtott alkalmat nyújtott. A törvényhatóságok statutarius joga annyira körülírva nem volt, hogy a határt, mely a törvényhozás köreit érinté, egyszer-másszor, tetszetős ürügyek

alatt, túl ne léphették volna. ¹⁾ Kerestek s találtak is reá praecedentst, és semmibe sem vették az ily eljárás veszélyeit. Ha egyik megye, régi visszaélést, alkotmányban gyökerezőt, szüntet meg, p. o. a nemesi rend valamely kiváltságát; más megye, hasonló joggal, új visszaéléseknek válhatnak pártfogójává. Az egy új büntető eljárást, majd akár egy codexet hoz be saját területén: emez új alapokon fogja a helyhatósági s országgyűlési képviselőket berendezni. Nyerhet e sokféleségből az emberiség, s a szabadelvű haladás; de sokkal többet veszthet, nálunk, a nemzetiség s a magyar állam eszméje: mind a kettő létünk alapföltétele. Egyes részek jobbléte, gyorsabb haladása, nyilván az egésznek kárával, az együvértartozásnak meglazításával, s így bizony szerfelett drágán volt megvásárolva.

Pesten szorgalmatosan dolgoztatt, Deák buzgó közreműködésével, az országos bizottság, mely egy büntető codex készítésével volt megbizva. Ez nem akadályozá Pestmegyét, hogy becsvágyó és erélyes főjegyzője: Nyáry Pál indítványára, a büntető eljárást, a maga módja szerint, szabadelvű irányban tetteleg ne reformálja, stb. Illetékességi viták támadtak az ilyenekből, és sok drága idő elfecséreltetett.

A megyei önkormányzatnak ilyenmü, a svájczai kanton-szövetségre emlékeztető s hasonló eredményekre is vezetendő kiszélesítését, Nyáryval együtt, Kossuth s egész pártja, az ugynevezett municipalisták, melegen pártolták. Csak egy államférfi volt, a ki a centralisatiót s felelős ministeri kormányzatot merte, egyelőre csakis elméletileg, követelni, ez Eötvös volt, de a ki, csekély számu híveivel együtt, soha sem birt a doctrinarismus, vagyis magyarán, a létező tényeket ignoráló elvhajhászat (a németeknek Principienreitererei) vádjától szabadulni. Megérte s megérték ők eszméik győzedelmét, de úgy, hogy nem telhetett benne nagy örömük, mert egy olyan conflagratio kíséretében szakadt az reá-

¹⁾ Az indítványok özönében, illetőleg azok özöne ellen a derék Fáy András Pestmegyénel indítványt tett, miszerint semmi fontosabb indítvány rögtön ne tárgyalassék, hanem csak előleges bejelentés után. Logyünk kisbék uraim, mondá indokolásában, hogy a haza legyen nagyobb. (Májusban 1841.)

jok, a minőt sem előre látni, sem uralmok alá hajtani nem bírtak. Széchenyi, a mily kevésbé volt elméleti tanulmányok embere, határozottan ostromolta ugyan a municipalisták túlkapásait, de nem kevésbé idegenkedett a centralistáktól, noha tényleg mindig ezek malmára hajtotta a vizet. Hajtotta azzal, hogy Budapestet tenni az ország igazi központjává s azt egy európai színvonalon álló fővárossá alakítani át, nálánál buzgóbban senki sem törekedett, hajtotta azzal, hogy a Corpus Juris avas obscuritáseit, a táblabírói mindentudást és boldog önelégültséget, az »extra Hungariam non est vita«-féle mottókat minden alkalommal nevetéssé tette, s hajtotta végre legeredményesebben akkor, mikor ő lett tényleg az első felelős magyar miniszter. Vezetője az országos közlekedési rendszernek, a ki nyomtatott jelentését »Felséges haza« czimzéssel nyújtotta be a magyar országgyűlésnek.

Csodálatos ellenmondás és eszmezavar mutatkozik mindezekben. Tanulság belőle az, a mit Kossuth annyira szeretett ellenfeleinek mintegy fejökre olvasni, hogy: »az élet kineveti a logikát,« s hogy »a nemzetek nem fejlődnek systematice, hanem a magok módja szerint!«

Nem sajtóságos dolog-e, hogy még a történetek után is, Kossuth a marczius 15-diki pesti gyűlésen az összetartás szükségét hangsúlyozza, s azt, hogy egy vezér körül kell egyesülni, és hogy az az egy nem lehet más, mint gróf Széchenyi István!

Pedig a gróf abban az ülésben is Kossuth ellen beszélt, s »jól beszélt.« A kormánynak centralisáló túlkapásai ellen mennydörögtek a rendek. Széchenyi maga a »concentratio« hívének vallja magát. A nemzetnek mostani sok bajait annak tulajdonítja, hogy ereje, értelme, akarata koncentrálva nem volt, hanem irigységtől, apró szenvedelmektől szaggatva, egyik jobbra, másik balra huzott. Azt, hogy egykor municipiumaink tartották fenn alkotmányunkat, elismeri; de most már nem fentartásról, hanem a haladásról van szó. »Nyomorult volna egy nemzet, melyet arlequin módra zsinegen lehet ide-oda huzogatni; ámde mi annak viszont az ellentéte? Ha valamely testnek ötvenkét lába volna, s az egyik erre, a másik amarra akarna menni, az bizonynyal nem tehetne egy lépést sem biztosan előbbre,« stb. S e rögtön-

zet végén kiemelve Budapestnek mint központnak fontosságát, a napirendtől kissé félreugorva, arra kérte a meglepett rendeket, hogy legújabb kezdeményezését, egy sétatér berendezését, »mint hathatós tényezőt úgy a főváros szépítésére, valamint a társadalmi osztályok egybeolvasztására« vegyék kegyes pártfogásuk alá.

A Pesti Hirlap, melyből a fentebbi idézetet vettük, a Kossuth apostropháját elhallgatta ugyan; de azon ülésről tréfásan megjegyzi, hogy a sertés-hús árának megszabása levén napirenden, a tisztelt rendek »beszélgettek de omni scibili, et quibusdam aliis.« A sorok közti e czélzás Széchenyire elég világos. ¹⁾

Pár nap múlva ismét oly irányban, ugyanazon teremben, még határozottabban szólt Széchenyi. Ez ülés után az elvbarátok Pataynál ebédeltek, s még csak itt jelenté ki Kossuth azon szándékát, hogy Széchenyit ezentúl már a jó ügy ellenségének tekintendi s ellenségesen fog kikelni ellene. E kifakadásra mondá a szintén jelenvolt Deák ama, már fentebb idézett szavát, hogy Széchenyinek mégis »igen szerencsés keze van«! — Azon közgyűlés egy későbbi napján Széchenyi megint közvetít, s enyhíti a rossz benyomást, melyet a kormány egy kicsinyes rendszabálya tett, miszerint t. i. az akkor alakult Iparegylet alapszabályainak kinyomatását megtiltotta! A közvetítés, rokon- és ellenszenvek kölcsönös nyilvánulásaival, egyesületi és társadalmi téren is egyre folyt. Deák és Batthányi itt igen jó hatást gyakoroltak; mind a kettővel József nádor is egyszernél többször értekezett, a telivér pecsovicok nem kis boszuságára.

Első csapásnak mondám Dezewffy Aurél halálát. Másodiknak mondhatnám Deák és Batthányi elpártolását, mint a kikre Széchenyi erősen számított. Oly férfiak elfordulását, minők Eötvös, Klauzál, Bezerédj, Szentkirályi satb. bizonyynyal nagyon fájlalta; de Deák és Batthányi, az alsó- és felsőházi egész ellenzék rosszalását jelentette. Harmadik csapás volt reá nézve egy-

¹⁾ Széchenyinek azon ülésben mondott két érdekes beszédét egy akkori figyelmes szem- és fültanu, Pompéry János följegyzései után annak idején közzé fogjuk tenni.

kori meghitt barátja és riválisa, b. Wesselényi nyílt fellépte ellene a Pesti Hirlapban. Freywaldauban 1842. június 26-kán kelt nyilatkozatának egy pár lényeges tételét ide igtatjuk :

A teendők sorozatának fontosságát én is belátom, de nem olly iskolai pedanteriával. (Minőt t. i. Széchenyi követelt.) Semmi sincs a teendők során kívül, mit hazafi s polgári kötelesség mulasztani tilt vagy tenni parancsol; és semmi sincs a teendők sorában, mi szellemet ront, elvnek árt, haladást gátol, s vagy nyaktörő rohanást vagy megoszlást s így gyengülést okoz. stb.

De, ha a »nyaktörő rohanás«-nak is e kárhoztatása még tán Széchenyi javára volt magyarázható; a szakadást, köztök, még ezen év végével teljessé tette az *akadémiai beszéd!*

Ily vegyes benyomások és keserű hányattatások között virradt Széchenyire egy nagy nap, mely ünnep leendett rá nézve, ha kelyhébe egy ürömcsepp nem vegyül. Ez augusztus 24-dike, a lánczhid alapköve letételének napja volt. A fáklás-zenét ez alkalommal el nem kerülheté. Sajátságos helyzeténél fogva váltig tiltakozott ellene; de hasztalan. Deák reászabta e kitüntetés, »mert már a fáklák is meg voltak véve, s az ifjúságot nem kell elkedvetleníteni,« — de azzal a hozzáadással, hogy hisz' egyuttal, — igazán: egy füst alatt! — »Kossuth Lajos is fog éji zenét kapni.« Széchenyit ez a dolog annyira boszantá, hogy a kitüntetés neki szánt részét lakásán nem várta be, s utóbb még Kisst jól le is szidta, a miért ez őt a zajgó tömeg előtt mintegy mentegette. Kossuth ellenben ünnepi szónoklattal fogadta a tisztelőket s indítványozta, hogy a lánczhidat nevezzük el Széchenyi-hidnak. Lapjában sem mulasztá el, augusztus 26-kán, felmagasztalni nemes ellenfelét, kit ő nevezett volt el máskor a legnagyobb magyarnak. Ily szónoki fogások, jól tudá, a leghálásabbak. Csodálatra indítják az elvbarátot, lefegyverzik az ellenfelet, tapsokra ragadják mindakettőt, a legnemesebb hurokat rezdítvén meg sziveikben. Legnagyobb szónokokhoz nem méltatlan taktika. A Pesti Hirlap kicmelé, hogy a Hiddal egyszersmind egy nagy elv lön szentesítve: a polgári egyenlőségnek, a terhek közös viselésének elve.

Folytatja azután, kétségkívül az előttei esti beszédének egyik lényeges részét vizshangoztatva, így: »Eljövend egy szebb kor, midőn annyi küzdelmek nem igényelendnek többé az utónemzedéktől oly erőfeszítést; (?!) s akkor e hid emléktől állandó, egy lehuny nagy időre emlékeztetvén az utókort. — És akkor ezerszeres fényben ragyognak azon jelesek nevei, kik soha nem csüggedő lélekkel munkálkodnak e hon jövődjén, és millió ajak magasztalandja *nevét azon nagy hazafinak*, ki a tespedés, az elaljasultság korában merészen emelvén fel férfiszávat, villám gyanánt szórta az igazságot (!) az alvó nemzet szemei közé, ki fáradhatatlan munkával igyekezett jóllétet teremteni e honban, s ki sikerrel koronázott tetteivel dicsőbb emléket épít magának, mint minőt neki a művészet nyújthatna.«

Voltak, kik ez áradó ékesszólás őszinteségét kétségbevonták, s különösen a Széchenyi-hid elnevezést a már említett silány pletykával kötötték össze; mi nem tarthatunk velök. Nagyobb varázsa volt még Széchenyi nevének, rajongóbb még Kossuth hazafias lelkesedése, de finomabb egyuttal tapintata is.

Széchenyi azonban a lejtőn, melyre lépett, meg nem állt, hanem lépésről lépésre tovább ment. »Sejtem,« így írta a Kelet Népeben, »sejtem lesujtatásomat, több jó barátaim s jóakaróim tanácsa sőt kérése ellenére indultam ez útnak« — — De, megindulva, vissza nem fordulhatott többé: s aziránt, hogy jó uton van-e? nem volt soha legkisebb kétsége. »Ne mondja senki, — így tiltakozék mindig nagyobb határozottsággal, — »hogy a Pesti Hirlap is csak azt miveli, a mit én miveltem.« — S ily hangulatban kezdé irogatni azt az Akadémiai beszédét, mely olajat öntött a tüzre s ellenségei számát még jobban felszaporitá. Közben el-eljárt a Pestmegyei gyűlésekre, hogy ott is, a mennyire lehet, az ár ellen usszék. Akár liberális, akár pecsovics szellemben beszélt, egy jó napot szerzett az oda tóduló s minden mozdulatára leselkedő közönségnek. Egy alkalommal t. k. a »vezérmegye« rendei egy oly problémán törték a fejüket, mely azóta is nem egy finansz-ministernek s parlamenti választmánynak szerzett elég gondot, egy igazságos adókulcs kidolgozásán! Szóba jöttek természetesen a tőkepénzesek is, e gonosz uzsorások, kik pénzes lúdáikon ülve,

lógázzák lábaikat s nevetik többi becsületes polgártársaik izzad-
ságos napi munkáját. A Hitel írója, ki tudta, amit nem egy poli-
tikusunk még ma is alig látszik tudni, hogy Magyarországnak
pénzre van szüksége, s hogy külföldi tőkék ide édesgetése nem-
zetgazdasági politikánk egyik kezdő betűjét képezi, azon alka-
lommal is (novemb. 27-én) ellene nyilatkozott az u. n. közvéle-
ménynek. Hivatkozték azon angol államférfira, kit különösen
becsült, sir Robert Peelre, mint a ki egy kedvező alkalommal, —
igaz-e, nem-e? — azokat javasla külön adóval megrovatni, a kik
a parlamentet hosszú beszédekkel untatják, s kik igazi charlata-
nok módjára, oly csodaszereket akarnak a nemzetnek beadni, miket
ennek testi constitutiója meg nem emészthet. Nehogy azonban
őt is, a szólót, a fontolva haladókhöz számítsák, ámbár a fon-
tolva haladásnak semmikép se lehet rosszabb értelme, mint a
megfontolatlan haladásnak, tehát ő kijelenti, hogy a nemesek
megadóztatásának nem csak phrasisban, hanem valóságban is,
szívvel-lélekkel barátja. Adomáz aztán egy Fido Savant nevű
kutyáról, kit még számolni is megtanított gazdája, de kinek a gon-
dolkozás látható kinokat okozott, stb. e. S miután a gondolkodás
valóban nehéz, jó volna inkább más nemzetek tapasztalatait fel-
használnunk, s nem ereszkedni olyan kísérletekbe, melyekből
ugy látja, hogy nem próba lesz, hanem tétova, stb. stb. Feleltek
ugyan ez elmefuttatásra többen; de a többség a javaslattól elál-
lott, az »egyetértés kedvéért«, mint a Pesti Hirlap tudósítója
megjegyzé.

Deczember 1-én tartá, az akadémia XI-ik nagygyűlésén,
ama hires *Akadémiai beszédét*, mely iránt már kevesebb elnézés-
sel viseltettek politikai ellenfelei. Többet kellé ezért szenvednie,
mint magáért a Kelet Népeért. Reátámadtak, hogy elnöki állásá-
val visszaélve, átviszi a napi politikát oly térre, melynek, mint a
tudományok szent menhelyének, attól mindig tisztának kell ma-
radnia; reá támádtak, hogy szarvakat ád az illyrismusnak, s iga-
zolja a nemzetiségünk ellen intézett fondorlatokat, stb. stb. A
Pesti Hirlap négy pontban formulázta kifogásait ellene, u. n.

1. *A törvényhozás semmi igazságtalant nem határozott; sőt
még csak a holt latin helyébe sem tette be egészen nyelvünket.*

Feledi, hogy a holt latin semleges nyelv volt, s épen azért tartá fenn oly sokáig magát nálunk, mert egyik fajnak, mint olyan-nak, sem nyújtott előnyt a másik felett.

2. *A törvényhatóságok sehol kényszerrel nem használtak.*

Mennyi panaszt hallunk ma is még nemzetiségi törvényünk, Deák e jól átgondolt műve ellen?!

3. *Horvátországban nemzetiségi tulkapásoknak még objectuma sem lehetett.*

4. *Az ágostai hitvallásuak egyetemi gyűlésén, Kossuth felhívására, egyetlen egy visszaélési esetet sem tudtak felhozni.*

Ellenben: Kollár ismeretes munkája; Gütrenka; Slawi Dzera; Illirske Narodne Novine; Turmezei felírás; Jövendő Illirország nyolczágu csillag címere; Gümöri tót népdal stb.! —

Nem nyughaték az e kérdéssel épen tüzetesen foglalkozó Wesselényi. »Szegény haza! boldogtalan nemzet!« kiált fel, a Pesti Hirlap deczember 18-diki számában, hol Nyilatkozata egy Vezércikk helyét foglalja el. Mint maga is az akadémiának egyik alapító és tiszteletbeli tagja, felhiva érzi magát kijelenteni, hogy cz intézet elnöke semmikép sem volt jogosítva a társaság nevében szólani, ugy a hogy szólott, »reá sütve nemzetünkre egy nem érdemlett gyalázat bélyegét.« Azon állítást, mintha a szláv mozgalmat mint reactiót, a magyar nyelv melletti túlbuzgóság szülte volna, alaptalannak, erőltetett ürügynek, rosszul fedő palástnak mondja; tagadva, hogy az alkotmányos, szabad szellemű magyart nemzetisége s nyelve iránti legforróbb buzgalma is szlávok üldözésére s ezek elleni gyűlölségre birná s birhatná; és határozottan állítja, hogy »valamint azok, kik nemzetiségünket az idegen fajuk s ajuak ellen erőszak által akarnák emelni vagy terjeszteni, jog és ész ellen vétkeznek; ugy mindaz, ki a magyar nyelv és nemzetiség ellen törekszik s ama mozgalmakat pártolja vagy előmozdítja, tudva vagy nem tudva, legszentebb érdekeinknek ellensége.« Hozzá teszi végül, hogy ezen meggyőződésében kétségkívül osztoznak a m. tud. akadémia sok egyéb tagjai is. (Freywaldau, decz. 8. 1842.)

A Pesti Hirlap ugyane száma megkezdi Wesselényi Szózat cz. röpiratának ismertetését.

Nem sokára Pulszky, kinek arcza ama beszéd hallatára »minden szint játszott,« s a ki Naplónk jegyzetei szerint, »még egy hét mulva is sápadt volt tőle,« egész cikksorozatot kezdett meg ellene. Ezeket most újra végig futva, alig hinné az ember, hogy a nagy válság után, s még a forradalmi láz utóhatása alatt, ugyanazon publicistáknak vagy tollából folyt légyen, vagy helyesléssel találkozók ama bizonyos dunai »confoederatio« terve, mely Horvátországnak még egészen más autonomiát is helyezett kilátásba, mint minőt Széchenyi politikája adott volna.

Széchenyi pedig, nem hátrálva, elhatározá magában, hogy — ujságíróvá lesz.

Ugyanaz az érzés, mely egykor a Hitelt, a Világot, s utóbb Kelet Népét sugallá, most arra ösztökélte, hogy a napi sajtó hétköznapi munkásává, Helmeczy lapjához szegődjék. Ugyanez az érzés fogja nem sokára, elég későn bár, mint Mosonymegye követét, az alsóházba bevinni. Kossuthal fog ottan is találkozni.

Egyelőre e téren, tetőtől talpig fegyverzetten találja ellenfelét. Ez így szalutálja :

»Legyen üdvözölve a sorompók közt !

A nemes gróf senki színét sem viseli, sőt minden színezetben rothadást lát, (alkalmasint nem kis bánatára némely uraknak, kik még kevés napok előtt aranyalmákat álmodtanak!) a harcz, úgy látszik, másoknak is szól, nem csak minenkünk : — hanem egy erős első assaut szerencsésjében nem, de dicsőségében mi részesülünk. — — Tért, fegyvert elfogadunk !«

Bécsben az alatt erősen mozogtak, hogy Széchenyit végkép megnyerjék. Ennek még nem ütött órája. Soknak kell addig történni.

»Mi lesz mindebből?« kérdi, sok kínos töprengések után naplójában. »Isten tudja. Én csak a jót akarom !« (deczemb. 30.)

Ezzel a függöny, mely megett az 1842. évszám áll, legurul. Tapsolhatunk-e . . .

IV.

Az 1843/4-diki országgyűlés legelőször is arról emlékeztet, hogy abban nem vett részt Deák Ferencz. Az emberek vajmi hamar napirendre térnek át a felett, a ki nem mutatja magát. Úgy kívánja a feledés ködhomályát a közélet bármely szereplője magának, hogy e kívánsága gyorsabban fog teljesülni, semmint reményli: a színház közönsége nem hálátlanabb kiszolgált kedvencei iránt. Még a magyar e részben szinte kivételt képez: kegyelet dolgában legalább hasonlítani sem lehet p. o. a gyorsan élő francziához. De, bármely országban is, kevés államférfiúnak adott az a szerencse, hogy közpályáját évtizedeken át megszakíthassa, minden befolyást az ügyek vezetésére elutasíthasson magától, minden tért másoknak engedhessen át, a nélkül, hogy honfitársai figyelme tőle csak egyperczre is elfordulna s válságos perczben pedig ne tőle várják a mentő gondolatot. Akkor lépett le Deák, mikor a vezérséget két legnagyobb kortársa neki szánta volt, Széchenyi és Kossuth. Hiba volt-e tőle lelépni? e felett váltig vitatkozhatunk ma, a közbejött nagy események után, mint vitatkoztak akkor, a nem sejtett nagy események előestéjén. Széchenyi nem volt az egyedüli, a ki magában felvetette a kérdést: valjon a nagy társadalmi és politikai átalakulás, melynek nálunk közvetve és közvetlen annyi előkészítője s buzgó munkása volt, békés uton fog-e végrehajtatni, vagy erőszakos kitörés útján? Az 1847/8-diki utolsó rendi országgyűlés, ez utóbbi megoldási módra virradván meg, a forradalom előestéjének méltán nevezhető az ezt közvetlen megelőzőtt olyan országgyűlés, mely a békés megoldás reményét, a nemzet nagy részénél, füstbe menesztette.

Az 1843/4-diki országgyűléstől sokat várt az ország, s csakis a hozzákötött reményekhez képest neveztek el azt eredménytelennek. A forradalmaknak biztos ellenmérge nincs, mint a reform. A kor követelte reformok ellenzői idézik elő a forradalmakat, táplálván folyvást azon elégtelenséget, mely utóvégre erőszakos kitörésben kores, bár soha sem talál, orvoslást. Ha sikertül azoknak a jó táblabíráknak mindaz, a mit jó hiszemben

indítványozgattak: mi marad azoknak, a kik szakítva az ő hagyományaikkal, utcai tüntetésekre támaszkodva, értelmetlen tömegek segítségével egy huszonnégy óra alatt akarják kivíni azt a jobb kort, melyről költőink álmadoztak, s mely után buzgó imádság epedett száz ezrek ajakán! . . .

Ha azt a néhány törvénycíkket, melyet törvényhozóink ezen országgyűlésről mégis hazahoztak, figyelemmel vizsgáljuk, semminek az elért eredményeket épen nem mondhatjuk. Első, a mi szemünkbe ötlük, az, hogy a törvény egész szövege csakis magyar, a latinnak, mely már azelőtt sem volt döntő, teljes elhagyásával. Maga a magyar nyelv és nemzetiségről szóló (2-dik) t.-cikk a nemzet minden méltányos igényeinek kielégítését, egy rég vitatott, még legujabban is sok keserőséget szült kérdésnek végleges megoldását foglalja magában. Az egész törvényhozás, közigazgatás, törvénykezés, közoktatás nyelve Magyarország határain belől a magyar lön, s a »kapcsolt részek« követeinek, miként akkor Horvátország a három szlavon-megye nélkül nevezteték, hat évi határidő engedtetett, szavazataiknak, ha a magyar nyelvben jártasok nem lennének, latin nyelven kijelentésére. A horvát nyelv egyenjogusítását ők magok nem követelték. Nem kevésbé fontos vívmány volt a Vallás dolgában alkotott (3-dik) t. cikk, noha a hitfelekezetek teljes egyenjogúsága felé, melynek kitünőbbjeink közt Széchenyi is meleg szószólója volt, csak közelítő lépés tétett, de az sem elvileg, sem gyakorlatilag még el nem ismertetett. Nagy haladás volt a nem-nemesek birtokképességének (4. t. cz.), ugyszintén hivatalképességének (5. t. cz.) végre törvénybe iktatása. Mennyire örült ez utóbbiaknak Széchenyi, tüstént látni fogjuk. Megbukott, a városok szavazata, azok rendezésével együtt, megbukott az oly nagy fáradsággal előkészített büntető-törvénykönyv, megbukott az országos pénztár, a földhitelintézet, stb. stb. De megbukott főleg a közös teherviselés elve, illetőleg a nemesek rendes megadóztatása, még pedig úgy az ellenzék, mint a Széchenyi által javasolt módozatban. Kárpótlásul az országgyűlés költségei, szabad ajánlásképen, s minden ebből vonandó következtetések nélkül, tehát az igazságtalan elvnek egy méltányos kivétel által csak újabb megerősítésével, külön reá rovattak a Nemesi Rendre!

Sokaknak e kiváltságos rend tagjai közül bizony ez sem igen volt inyére, szegények levén minden kiváltságaik daczára; de az országgyűlési szállások megfizetését, melyet Pozsony városa ezuttal már gorombán is követelt, többen, s köztök leginkább Széchenyi, (jul. 13.) egyenesen a kormányra akarták háritani, mint a melynek kényelme miatt tartatik az országgyűlés Pozsonyban, az ország szélén, a helyett, hogy Pestre, az ország szívébe tétetnék át, mi a nemzet közkívánata, s főleg Széchenyi leghőbb óhajtásainak egyike volt.

Deák, mint tudjuk, az adó kérdéséhez kötötte követi állását. Határozottan kijelentette, előbb kisebb majd szélesb körökben, hogy Zalamegye követségét többé el nem vállalja, ha a közös teherviselés elve, s legalább is az u. n. házi adónak a nemesség által is birtokaránylag viselése utasításában nem lesz. Deák e kijelentését senki sem rosszalta annyira, mint Széchenyi, mert előre látta, mi fog belőle következni. Ő maga egész szívvel-lélekkel beállott ugyan az »adózóknak« sorába, hangsúlyozván, hogy ő azok közé tartozik, a kik nemcsak szóval, hanem, nagyterjedelmű fekvő javaik után tetteleg is fognak fizetni; ő maga elégszer dicsekvék vele, hogy a Hiddal nem csak hidat akart a főváros két partja között, hanem a közös teherviselésnek akarta s eszközölte is elismertetését, sőt tetteleges életbeléptetését; mind a mellett a domesticába, mely a közterheknek egy aránylag elég szerény részét tette, annyira szerelmes nem volt, hogy igazoltnak láthatta volna minden további lépésnek ettől föltételezését. Sőt látva, hogy az adó, oly alakban, minőben azt az ellenzék napirendre tűzte, megbukik, mi több, e bukást egyesek tulhajtásainak, erőltetéseinek tulajdonítván, maga részéről egy egészen más módozatát gondolta ki az elv megmentésének s azonnal leendő életbeléptetésének. Ez volt az ő *telekadó* terve, mely *Adó és Két garas* czim alatt is járta végig a hirlapirodalom, sőt országos bizottságok munkálatainak is hasábjait.

Széchenyi terve bizony nem volt oly egyszerű, mint ő képzelte, s nem is oly könnyen kivihető; sőt e részben I. Napoleonra emlékeztet, a ki egy híres miniszterétől azt kívánta, hogy pár hónap alatt léptesse életbe egész Franciaországban a földbirtok-

katasztert, s ennek azon ellenvetésére, hogy az merő lehetetlen-
 ség, azzal felelt: alors je le veux! Úgy hát én akarom! Széche-
 nyinek vasakarata nem lett volna képes mind ama nehézségek
 elhárítására, mik egy több milliónyi kölcsönnek országos beruhá-
 zásokra fordításával s e célra az összes földbirtoknak aránylagos
 megterhelhetésével 1843-ban még jártak volna. De a conceptio
 hatalmas: egy országos pénztárt, vagyis önálló magyar pénzügyet
 a legjobb módjával teremteni, s e célra úgy a közös teherviselést,
 az adómentesség teljes megdöntésével, mint a kormány felelősség-
 gét, az eddigi titokzatos kezelés latba vetésével, mintegy melles-
 leg, úgy »en passant,« keresztülvinni biz' oly mesterfogás lett
 volna, nem is számítva az oly nagyobbserű beruházásból szár-
 mazandott anyagi hasznot, hogy hozzáképest a jó táblabírák
 egész domesticája, vagyis a mit akkor Adó kérdésének neveztek,
 csakugyan eltörpül, majd azt mondom, egy kis házi tűzhely körüli
 szegényes kotyvasztásig, valami gőzerővel működő óriási angol
 gép ellenében. Ilyféle benyomások alatt mondhatta Pest megye
 éles eszű követe is, Szentkirályi Mór, azt a bókot, hogy „most
 kezdi még csak Széchenyit érteni“; vagy mondhatta a derék Fáy
 András, hogy mi többiek „csak szatócsok vagyunk, ő a nagyke-
 reskedő köztünk.“ Ideje azonban nem jött még el sem ily nagy-
 szabásu regenerationális vállalatnak, sem Deák és az ellenzék
 ama szerény és igazságos követelésök valóságának. Ez utóbbi
 különben, t. i. a házi adó kérdése, annyira meg volt már érelve,
 hogy a művelt osztálynál, egyúttal a közvetlen érdekelnél is,
 kétségtelen többséggel bírt; csakis a nyers tömegek, az úgyneve-
 zett bocskoros nemesség felhasználásával lehetett azt ideig-óráig
 még háttérbe szorítani. Zala megye ez időben a helyhatósági ön-
 kormányzat egy valóságos torzképét nyújtotta, egyik közgyűlés-
 ről a másikig változván e fontos kérdésben a nézete a szerint, a
 mint gyűlésein az értelmiség vagy a kortesek voltak pillanatnyi
 többségben. Megingatta ez régi táblabíráinknak s kétségkívül
 Deáknak is nagy kegyeletét az ily visszaélésekkel bővelkedő
 megyei intézmény iránt, s előkészítette talaját a centralisatio és
 miniszteri kormányzat gyér híveinek. Az adó kérdése, mint mon-
 dám, annyira érett volt, hogy sokan, nem tűrhetve tovább a fen-

álló rendszer igazságtalan voltát, önként megadóztatták magokat, s a megyei önkormányzatot, a végrehajtó hatalom ez osztályosát, arra használták fel, hogy legalább saját kebelében tegye jóvá a törvényhozás szégyenletes mulasztását, késedelmezését. Megérthetjük tehát az oly igazságtalanságra méltán felháborodó Deák fentebbi végzetes elhatározását és kijelentését.

De több sem kelle az adó makacs ellenzőinek. Tudták, hogy ha valaki, úgy csakis Deák lesz képes e nagy kérdést az országgyűlésen kivinni a dűlőre. Lángoló ékesszólása nem kevésbé veszelyes volt reájok nézve, mint bölcs mérséklete, s minden pártáryalatonál immár kivivott személyes tekintélye. Ez utóbbinak varázsa annyira hatott reájok, hogy, miután óriási erőfeszítéssel s az eszközökben nem válogató durvasággal sikerült nekik Zalában az adót megbuktatni, egész naivsággal követelték mégis Deáktól a képviselői mandatum elvállalását, készek levén, cserébe, minden egyéb kérdésben meggyőződésüket az övének alárendelni. Ismeretes a nagy izgalom, mely az időben Zala megye rendeit egész fegyveres táborokra osztván, ember-halállal s véres verekedéssel kezdődött és végződött, s Deákot azon szomorú helyzetbe hozta, hogy vagy elveivel, vagy legjobb barátival szakítson. Mind ezekre nézve Kónyinak nem rég megjelent, felette érdekes könyvére kell utalnom az olvasót.

Szigoru tárgyilagosságunk megkivánja tőlünk, hogy miután a közös teherviselés elve mellett már akkor is az értelmiség többsége nyilatkozott, s annak ellenzői ma már a neveltségesség vagy csúnyább önzés színében tűnnek fel előttünk, viszont azon már feledésbe menő okokat is megvilágítsuk, melyek akkor a nemesek állandó megadóztatásának e fanatikus ellenzőit vezérelték.

Mi a hadi adót, az u. n. *bellicát*, illeti, azt előtérbe állítani a szabadelvűek sem merték. Fenállott még, noha gyakorlatban haszontalannak bizonyult, a nemeseknek a haza védelmére fegyverviselési kötelezettsége. Vajha ma is azon időket élénk, a midőn csakis önvédelmi háboru lehetséges, s a midőn a hazát fenyegető veszélyekkel szemben, egy, a nemzet jobbainak lovasgiasságához s áldozatkészségéhez intézett lelkes felhívás elegendő! Az érületnek, mely ily szép eszményhez ragaszkodott, s arról

legalább világosan lemondani vonakodott, megvan az ő poesise. De nemcsak erről kelle lemondani, hanem a szabad rendelkezés, s a kezelés ellenőrzése jogáról is. Az, a mit a hadi szükségletek pótlására adózott az ország, nem a miénk volt, s hogy arról valaha nekünk számot adjanak, azzal még a legmerészebb optimisták sem merték magokat kecsegtetni. Az pedig alig szenvedett kétséget, hogy mindakét baj, t. i. a hadi-költségnek állandósítása, s a kezelésnek befolyásunk alól elvonatása, egyszer a hivatalos nemzet által szentesítve, örökké tartandó lesz s mind súlyosabban fog utódainkra nehezedeni.

Mindezen okok nem harczoltak a megyék házi pénztáiraik, az u. n. *domestica* régi állapotban hagyása mellett. A közigazgatásnak legalább ez egy ága a miénk volt, a tisztviselőket szabadon választottuk, s számadásra vonhattuk. Itt aztán másféle érvekkel kelle a nem adózóknak előállaniok. Egyik, hogy a nemesség, mint jobbágyainak gyámja, az igazságszolgáltatás egy részét, uriszékek tartása által, ugyis maga viselé. Ez uriszékek némelyike a pallos jogával is el volt látva, s lényegesen megkönnyebbitette a megyei hatóság teendőit és terheit. Másik, hogy a közhivatalokat is, egészen vagy félig, ingyen viselte a nemesség, holott ama másik ut egy költséges és szolgálalkü bürokraciára, egy éhes hivatalnokosztályra nyitott kilátást. Hozzájárult ehez az előkelő osztály nemes áldozatkészsége, mely minden alkalommal önként s becsületesen megadóztatá magát, ugy mint ezt maiglan, a papi dotatiók buzgó hiveitől halljuk. A papság, melynek különben is elég oka volt a közelgő tűztől saját házát félteni, helyes ösztönből nem utolsó volt a nemesi kiváltságok, főleg az adómentesség védelmében, s a Deák megbuktatására szánt jókora összegek, köztudomás szerint, e szent forrásból csörgedeztek. Deáknak, ne feledjük ezt az igazság érdekében megemliteni, még annál nagyobb vétke is volt és van az ultramontánok szemében ; csakis a közös veszedelem hozta össze őket utóbb, s az tartotta s tartja még ma is együtt utódaikat. Végre ugy okoskodának, nem épen helytelenül, az adózás ellenzői, hogy a házi pénztárnál megállapodás nem lesz : egyszer megszegve az elvet, a nemesség adómentességét, vége-hossza nem lesz az adózásnak, e rabigának, melyet még fölül rá a nagy

többségben levő parasztság fog ezentul reájok rakni, mint melyet a szabadelvű párt az alkotmány sáncaiba tudvalevőleg mihamarább be akar fogadni. Ily s hasonló érveknek, a szónoklat virágai-
val, a vérrel szerzett ősi szabadságról, a hamvainkat átkozandó
utódokról, stb. e. kellőleg felcizfrázva, még az aljasabb kortes-
fogások, etetés, itatás és vesztegetés nélkül is, nagy hatással kelle
az illetőkre lenniök; s ha még az emberi nem természetes önzé-
sét is számításba vesszük, csak azon csodálkozhatunk, hogy a
haladás barátai ezt a kényes kérdést annyira is vihették. Nem is
vehetjük rossz néven, ha Széchenyi, a haladás barátja, s nem a
szájaskodás, hanem a tett embere, ez irányban nemcsak rábeszél-
léssel, hanem példával is akarván hatni, oly sokszor emlegette
saját vagyoni fényes állását, s oly nagy súlyt fektetett arra,
hogy ő és sorosai a földbirtokra kivetendő adót valósággal fizetni
is fogják: tehát ez a kérdés nem birtoktalanok harcza a birtoko-
sok ellen, stb.

A mi az ellenzék becsületes iparkodásának, a Pesti Hirlap
minden agitatója mellett, vagy akár e miatt is, nem sikerült;
Széchenyi azt, taktikával, kerülő úton akarta elérni.

Ezen országgyűlés végével csak keserű csalódás várt reá.

V.

Széchenyi, mindama kételyek daczára, melyek szívét mar-
czangolák s hazánk állapotát már akkor igen komor (»agoni-
záló«) színekben láttaták vele, az 1843—4-diki országgyűlésnek
egyik legszorgalmasabb tagja volt s élénk részt vett a főrendi
ház üléseiben, sőt mindenféle magán- és pártértekezletben is.
Pessimismusa, valamint a Deáké is, nem zibbasztá kötelesség-
érzetöket. Időt talált arra is, hogy a Jelenkorba cikkekét írjon
s közben Pest megye és Pest város közgyűlésein is mutassa
magát.

Naplója olvasóinak, ha mindent megérteni akarnak, gyak-
ran félbe kell szakítani magokat, s utána nézni, mi és hogyan
történt azon időben ama szélesebb körökben. Nyissunk be tehát,

ha úgy tetszik, egy-egy percze a pozsonyi főrendi ház üléstermeibe s lessük meg, mit beszél ottan Széchenyi.

Az első napokban természetesen régi országgyűléseink ama tengeri kigyója, az »Előleges sérelmek«, s ezeknek a királyi előadások előtt leendő tárgyalása merült ismét fel. Klauzál azonban egy remek felirati javaslattal, melyet szívhez és észhez szóló szép beszéddel támogatott, mindjárt kezdetben szélesebb, hogy úgy mondjam parlamenti mederbe tudta terelni a discussiókat. E beszéd és felirat tisztán az ő műve volt. Pulszky azon állítása, miszerint azt Deáknak tulajdonítja, legfőlebb nagy általánosságban egy-két fővonásra vonatkozhatik; de egész szövege és stílje sokkal jellemzőbb az alsóház ez akkori egyik vezérszónokának egyéniségére nézve, semhogy a szerzőséget tőle elvitathatnók. Másik vezére a különben ismét többségben levő alsóházi ellenzéknek Szentkirályi Móricz volt, kinek többi közt egy elég háladatlan, bár népszerű feladat jutott osztályrészül: a papok elleni hajsza, a vegyes házasságok ügyében. A szellemet akarták ez egyszer a szabadelvűség nevében leigázni: egy ima, egy áldás megtagadását a vallásháborítók ellen hozott régi törvénycikkek rájárára vonni, s mint valami erőszakosságot, templomrablást, 600 forint pénzbírsággal sújtani! Szerencsére Deáknak, a távollévőnek, ily kétes csatározásban nem kelle résztvennie, Széchenyit nemcsak vallásos érzülete, de természetes józan esze is távol tartá attól. Szentkirályi volt vezére és tollvivője ama bátor kisebbségnek is az országos alap iránt véleményt adó bizottságban, mely az egyházi javakra, mint az államnak kétségtelen tulajdonát képező s mindenkor szabad rendelkezésére álló legbiztosb alapra utalt, s az alsóház tekintélyes részének helyeslésével is találkozott, de az egész munkálattal egyetemben megbukott. ¹⁾

A teremtendő országos alapot Széchenyi, kinek e napokban egy angol ház ötven milliónyi kölcsönt öt százalékra helyezett kilátásba, első felszólalásakor már szóba hozta, kiváltsággal

¹⁾ A kisebbségi véleményt, mely a felhozatni szokott ellenvetésekre is megfelel, Szentkirályin kívül aláírták még B. Vay Lajos, Hunkár Antal, Petőcz György és Jozipovich Antal.

hírván ő különben is beszédközben a napirendtől egészen távol eső bármely kérdésnek amugy mellesleg megpendítésére és saját szempontjából megvilágítására. Valamely meglepetésre hallgatósága mindig számíthatott: örvendett, ha ez reá kellemes, megbocsátott akkor még, ha kellemetlen hatással volt.

Ime, július 10-én a Felirat tárgyalatván, egy visszapillantást vet az 1825-dik évre, mely idő óta azt a helyet (a felsőháznál) elfoglalja. »Az utolsó tizennyolcz év lefolyása alatt,« ugymond, »mennyit ültünk, mennyit munkálkodtunk, mennyit izzadtunk, és mennyi eszme, mennyi vállalat keletkezett! És másrészt, ha fontolóra veszem, mily nyomorult eredményeket vívtunk mindamellet ki: valóban azt kell kérdeznem magamtól: van-e haszna alkotmányos létünknek, vagy legalább a mi magyar constitutióknak?« Hátramaradásunk okait vizsgálva, azt találja, hogy: »semmire sincs elég pénzünk, és semmire sincs elég időnk. Az elsőrül most nem beszélek, de legközelebb *Ujságlapok útján fogok közzé tenni valamit*, méltóztassanak azt figyelemmel elolvasni, és lesz pénzünk elegendő; az ügyet addig is gratiájokba ajánlom. Mi pedig az időt illeti, ebből alkalmasint azért fogyunk ki rendszerint, mert felette ingerlékenyek levén, néha oly tárgy körül is, mely erre nem érdemes, kelletén tul sok puskaport szoktunk ellődözni, s aztán meg — igen bőbeszédűek vagyunk.« Hozzáteszi rögtön, hogy ő nem becsmérli ezt a bőbeszédűséget, mert hisz' akkor önnön magát is becsmérelnie kellene, s végül semmi sulyt sem fektetve arra, hogy az adresse magában, vagy a sérelmekkel együtt, junctim, vagy egy nappal előtte avagy utána megy-e fel, pártolja a rendek (fentemlitett) felirati javaslatát.

Az indítvány, melynek itt mintegy reclameot akart csinálni, a legközelebről érdekelteket akarván a fizetés eszméjével előre is megbarátkoztatni, azon év augusztus 20-tól kezdve, az év végeig a Jelenkor hasábjain jelent meg huszonnégy cikkben. Ezek »bőbeszédűsége« Deáknak Bartal egy híres beszédére tett azon találó megjegyzését juttatja eszünkbe, hogy írni tud, de törülni nem. »Adó is két garas« volt e hosszú cikksorozatnak, nem egészen betűszerint veendő czíme, mely az ifjú Eötvöst, ki az ellenzékkal az egyszerű adózást pártolá, annyira untatá, hogy ily rossz

élczre fakadott : inkább duplán megfizetném azt a két garast, csak ne kellene annyit olvasnom róla. Széchenyi pedig e tervbe valóssággal szerelmes volt, s utolsó cikkében is, (deczember 24-én) Montecuccoli ismeretes mondására a Pénzről hivatkozva, kijelenté, hogy egyedül ennek elfogadásában látna módot »vértünk illő s tartósan gyarapodandó jobbléte talpkövének letételére.« A Pesti Hirlap, nem törődve Széchenyi folytonos szemrehányásával, miszerint az ő zaklató, ijesztgető, erőltető modora buktatta meg az adót, s hogy többnyire olyanok ügyködtek ily irányban, a kik magok tényleg nem adóztak volna, nemes önmegtagadással felkarolta az indítványt. Ez idő alatt némi közeledés is történt a két nagy ellenfél, Széchenyi és Kossuth között, mely azonban, mint látni fogjuk, nem örök békére, hanem csak ideiglenes fegyverszünetre vezetett. Kiemeljük az indítványnak, mely hozzávetőleges számítás szerint évi hat millió s néhány százezer forintot volt az ország rendelkezésére bocsátandó, ama főérveit, melyekkel a birtokos osztályt ily teher elvállalására, mint mondá, »betűszerint csábítani« akarta. Föltételei, dióhéjba szorítva, ezek valának : 1. Ne örökre, csak ideiglenesen vállaljuk el a terhet (t. i. amortisatióra). 2. Csak Magyarország anyagi és szellemi felvirágzására fordíttassék. 3. Erről a törvényhozás határozzon. 4. Egy országos kincstár legyen Budapesten. 5. Számadás terjesztessék az országgyűlés elébe.

Terve iránti nagy előszeretete daczára nem hallgatja el ezuttal sem (a XVIII-dik cz.), hogy : »gyökeresb gyógyszerét bajainknak nem ismeri, mint a nemességnek a közterhekben, *így vagy úgy*, részvételét.« Kész volt tehát, saját eszméiről lomondva, bármely más módhoz is hozzájárulni, melylyel a kitűzött nagy cél: egyenlő jogok egyenlő terhek! biztosabban elérhető lett volna.

Egyik formai akadály, a melyre Széchenyi nem számított, az alsóháznak sokak által vitatott kezdeményezési joga volt. Ennek kizárólagossága ellen, úgy saját, mint a főrendi ház vele született jogaira való féltékenységből, mindig felszólalt s óvást tett. Július 12-én tett is ily szellemben egy indítványt; hogy ne kerületi, hanem országos választmány, melyben a felső tábla is

részt vesz, bizassék meg az ország anyagi jóllétét oly közletről érdeklő ügyekben, minő p. o. az ősiség, ezen »tengelye az ő politikájának«, az országos bank, vagy hitelintézet, s főleg az alakítandó országos pénztár, melynek biztos alapja megvetéséről annyira elágaztak a vélemények. Eötvössel és Teleki Lászlóval gyűlt meg e tárgyalásnál a baja. Az előbbit így apostrophálja: »Tettem-e a hazára nézve valaha rossz indítványt? Megmondtam (az előző országgyűlésen) a Váltótörvény hiányos. Azt felelték: nem kell akadályozni, nehezíteni. (Tudnivalókép sokan orrvérfolyást kaptak tőle.) A jó tanácsot sokan akkor fogadják el, mikor már késő. A gözt szaporítani nem kívánom; úgyis van elég.« Aztán Telekihez fordulva, ki a főrendek időelőtti beavatkozását Häferlguckereinek nevezte, így folytatja: »Húsz év előtt az én tisztelt barátom még nagyon fiatal volt, mit csak irigyelhetek tőle; már akkor is előre tudtam, hogy le fog győzni: de, hogy első indítványomat oly keményen megtámadja, azt nem vártam volna tőle.« Beszéde közben, akkori szokás szerint, megjelent egy alsó házi küldöttség s félbeszakítá a tárgyalást. Ennek eltávoztával fölvéve újra a fonalat, a maga részére vonja a nevetőket, a fazékba pislogás ellenében »szimandli« névvel illetve vizont azokat, a kik meg mindenbe beleegyeznek, mit a másik tűzhelynél (t. i. az alsóháznál) főznek ki s ott róluk nélkülök határoznak el. Ott volt a grófnak két mostoha fia is, Alfréd és Ottó. Amaz mellette, ez, szintén ledér hangon, az Üdvleldére tréfálódzva, ellenc tört lándzsát. A tárgyalás másnap is, 13-án, folytattatott, s Széchenyi kijelenté, hogy azért tette az indítványt, mert a haladásnak, még pedig a »szapora haladásnak« embere, s mert vizont az elhamarkodásnak a főrendek későbbi vetőjában elegendő ellen-szerét nem látja; de mindaz által nagy súlyt nem fektet reá: ha elfogadják jó, ha nem, hát azt se bánja. Ez a vita tehát a szenvedély »gőze« nélkül foly le, s több pro és contra nyilatkozatok után a nádor Széchenyi mellett mondá ki a többséget.

Ugorjuk át az időközben történeteket, hogy el ne ejtsük a kérdés fonalát. 1844. márczius 11-én arról volt szó, hogy vajjon az Országos választmány utasítással láttassék-e el? E térre lépve vége-hossza nem lett volna a honboldogító indítványoknak, s a

részletek feletti eltéréseknek. Szóchenyi ezt természetesen ellenzé, mert: »Magyarország pillanatai drágák!« Hosszas beszédében, mely némelyeket »untatott,« másoknak ellenben »tetszett,« többi közt felhossa a Law esetét, kit a szédelgők egykor istenítettek, s ismétli a Kelet népe egyik vezéreszméjét. »A ki mást vezetni akar ahoz megkivántató képzettség nélkül, az a legjobb akarat mellett is vétket követ el.« — Nem sokára, így folytatja, meg fogjuk látni, ki a száj- ki a tényhazafi. Sokan keresnek s találnak kibívó ajtócskákat. „Majd ha pénzünk lesz, akkor fizetünk.“ Vagy: „Fizetünk, csak előbb az austriai vámsorompókat szakítsuk le.“ Vagy: „Nekünk előbb felelősség kell!“ stb. satb. »Mindez, — úgymond, újjait orra alatt dörzsölgetve, — igen rossz szagú. — Kettőre van szükségünk: egyik a munka; másik a nélkülözés. Ha innét elszéledünk, mindenki kastélyában pezsgővel él és luxust üz: mit én ugyan ki nem rekesztek, hanem mégis azt mondom, hogy kínos fájdalom nélkül lehetne sokat nélkülöznünk. Sokan úgy teszünk, mint az egyszeri horvát ember, ki háza leégvén, kocsmába ment búsulni s mindig leitta magát. Fojtsuk el keserű érzésünket akármivel, legyen az luxus, pálinka, bor vagy szerelem: hazafiságunknak sikere nem lehet. A meglegedés, a boldogság után vágyódik ugyan, philosophiai szemmel nézve a dolgot, mindenki; de ennek nálunk nincsen nemesb iránya: mi csak finomabb, rafinirt boérek, sybariták vagyunk. És ez természetes, mert mindennek, mit a hazáért tettünk, sikerét nem látjuk. Már, ha valami zsebeinket nem tölti, legalább lelki örömet szerezzon.« stb. Mond aztán erre egy adomát egy gőzhajóról, mely zátonyon akadt és sokáig nem volt kiszabadítható. Sok erőltetés után, vontató lovak segítségével, végre egyszer megmozdult, s akkor a német kormányos egy „Jetzt geht's“ felkiáltással mindnyájokba, emberbe, állatba új erőt öntött, s a jármű vidáman folytatta ismét útját. »Akkor lobbant fel előttem« — így végzi, — »hogya az oktalan állat is, érezve a sikert, minden erejét meg tudja feszíteni, hát az észszel bíró embernek, a magyar-nak, ha sikert lát, mi állana ellent!« (Kitörő tetszés.) »Küldjük ki tehát a választmányt, s ne nehezítsük a dolgot. Férfias szilárd-sággal, mint becsületes emberek, munkálódjanak a haza ügye

mellett, ez legyen minden utasításuk, ennél többet én nem adhatok.« (Nagy tetszés.)

Még egyszer föl kellett e tárgyban szólalnia, hogy adós ne maradjon felelettel a sűrű ellenvetésekre, melyek egy része ki is hozhatta türelméből, mert, miután úgy látszott, hogy »nem beszélt elég fenszóval,« azzal fenyegetődött, hogy most már: »egynémely ember képéről le fogja rántani az álarczot, hadd lássa az ország, ha sülyedni kell, mitől azonban messze áll, kik által sülyed« Ő különben semmi erőltetésnek s gyanusításnak nem barátja, s nem óhajtaná, ha lehetne is, adótervét valamely »surprise« által elfogadtatni. De sokan arra emlékeztették, mit egy francia parlamenti tag ismerőse mondott másik tagtársának egy alkalommal: »tudom jól, mindez nem illik a te beszédedre, de előre föl tettem magamban, hogy azt elmondom, akár illik oda, akár nem.«

Szagatva adtuk e beszéd kiválóbb helyeit, egész szövegében is a szokottnál szagatottabb volt az: Széchenyi e napokban, nagy főfájásain felül, a Haller-Teleki párbaj ügye miatt izgatott és szórakozott volt.

A megyékben ezalatt országszerte vitatták a Széchenyi indítványát, s egyik első, mely azt elfogadta, Zalamegye volt. Volt olyan buzgó hive az adózásnak, a ki annak minden nemét, a házi adót, a hadi adót s ráadásul még a telekdíjat is, ezt már nem ugyan mint adót, elfogadni késznek nyilatkozott, csakhogy a hazát a hinárból, melyben süppedezett, kiemelni segíthessen. De az ily tulbuzgóknak Széchenyi egy francia mondattal felelt: Qui veüt trop, ne veüt rien; magyarul: a ki sokat markol, keveset fog.

Azonban az idő gyorsabban haladott, semmint ez az ügy. A kormány, megunva a sok huzavonát vagy a kérdéseket, a maga céljaihoz képest, éretleneknek látva, az országgyűlés hazaküldésével fenyegetődött. Pestmegyénél Nyáry lármázott, hogy a hosszú tanácskozásoknak oda fenn semmi látszata nem lesz. Széchenyi is a bécsi kormány terveibe csak félig levén beavatva, saját működéseinek annyiszor emlegetett sikere iránt aggodni kezdett. Lement tehát Pestre, hogy alulról lendítsen valamit a dologon. E kirándulása sokkal érdekesebb, semhogy azt naplói és az egykoru lapok nyomán részletesebben is ismertetni elmu-

laszthatnók. Fátyolt vetettek itt Kossuth elleni vétkeire, ez maga közeledett hozzá, minden oldalról oly szívélyes ovatiókban részesült, hogy édes csalódásban a legszebb működési tért látta megnyilni maga előtt.

1844. augusztus 27-én azzal a gondolattal kel fel, hogy pár nap múlva meg fog halni: »mily szerencse volna az!« — Megy aztán a vármegye gyűlésére. Kossuth másfél óráig beszél, vádolja a minden jót akadályozó felsőházat, vádolja a kormányt, hogy a terminus praeclusival gátat vet a nemzet rég óhajtott kibontakozásának, satb. Széchenyinek erre mondott kétórai beszédjéből csak silány töredékekkel szolgálhatnánk. Naplójában ezeket olvassuk: »Kossuth hosszasan, terjedelmesen. — Aztán én beszélek, szeszélylyel, lúggal, élczczel. — Roppant applausus . . . Két óráig folytonos nevetésben tartom őket. — Később beszélek Kossuthal. *Én nem hittem néki, . . . s most azt hiszem, nincs őszintébb ember s hazafi.* Nyerje meg M—t a Hirnök számára. ,De nem fog engem compromittálni?« — »Becsületemre, nem.« . . .

A mi Széchenyi akkori beszédét illeti, a mi abból nyilvánosságra juthatott, azt a személyekben nem igen válogató censura jól kilúgozta, s így vegyük csak röviden tudomásúl, hogy Kossuthal bár sok lényeges dologban egyetértését, de modorban s eljárásra nézve merőben ellentétes nézeteit fejtegeté. Nem helyeslé az izgatást a felsőtábla ellen, nem az »aut aut« nyakrafőre törést; hanem: be kell várni a kedvező pillanatot, mint ügyes hajósoknak, s akkor rántani fel a vitorlákat.¹⁾ A nemzetet olyan lábadozó beteghez hasonlította, kinek üdülés végett erős tokaji borba mártott zsemlyét adogatnak: mi lenne belőle, ha türelemmel be nem várjuk megerősödését!?. . . Már a tudós Herder elénekelte felettünk a síri éneket, pedig lám, még meg vagyunk, s a német bölcsnek nem volt igaza! stb. e.

Hallgatói élénk rokonszenve által bátorítva, némi habozás után újra felszólal, sőt egy indítvánnyal lép fel, mert, lám, úgy veszi észre, vannak itt mégis jóakarói. Más téren áll itt, mint Pozsonyban, (?!) hol a fiatalabbak egészen kiszorították, hol fáklyás-zene macska-

¹⁾ Erről a frásisról megemlékezett Kossuth 1848-ban. Lásd alább.

zenével, éljenzések s pissezetések az előitéletek sugalmi szerint változtatják egymást. »Divatból kikopott tárgyakról szólni csiklandós, bár ő sokat mert már eddig is, s merni fog ezentúl is. A házi adó, teendőink egyike, megbukott; a telekdíj, e rév, melybe hazánk hajója kiköthetne, talán azért, mert a fizetés vajmi keserves ott, hol alig van miből, szintén meg fog bukni. Így tehát aggódva tekint körül a hazáját szíven viselő: hol a vis motrix, mely pangásunkból kiemelne? E körültekintésnél ime az országos választmány munkálatával találkozunk, mely nem ugyan öt milliót (mint ő óhajta), de csak hármát, s ezt is nem 35 évre (törlesztési kölcsön alapján) de csak 4 éven át hoz javaslatba. Ezen 12 millióval is csak lendíthetnénk valamicskét, bár az, akármi-ként nevezzük, a régi üdvtelen subsidiális rendszernél nem egyéb; s ez még azt a valamicskét is, az olvasztó kezelés, lassú fizetés, stb. e. által hátralökné. Remélhetjük-e e szerint, hogy azzal honunkat virágzásra emeljük? Főleg, ha azt a 40 ívnyi munkálatot most még küldöikkel közlik, s az ott választmányi, közgyűlési, stb. e. tárgyalásokon át vánszorog szokott lassúsággal. Mennyi fondorkodásra alkalom a szűz vállas hazafinak! mennyi kibúvó ajtócska! «

October 15-dike már a küszöbön van. Indítványozza tehát, hogy egy választmány azonnal üljön össze s javasoljon módot az óhajtott sikernek, habár subsidiumképen. is kivívására: »hogy mig az egyik fél a várvédő, másik a várvívó szerepet játsza, mi a túlsó kapun a vívók segedelmére berontva, biztosítsuk a győzedelmet.«

Pest megye rendei oly lelkesen karolták fel az ügyet, hogy az indítványt, mint legsürgősebbet egyhangúlag azonnal elfogadták, s egy rögtön megalakuló bizottság két egész éjen át dolgozott egy munkálaton; melyet aztán a közgyűlés igen csekély módosítással el is fogadott s követeinek utasításul adott. Lényeges pontjai ezek valának: 1. Az országos választmány munkálata haladék nélkül tárgyalassék, s ha csak subsidiumképen is, legalább 3 millió pft. fogadtassék el. 2. A kivetési kulcs, ha lehet egy igazságosabb, dolgoztassék ki, ha nem, maradjon a régi. 3. Kezelés, ha másképp nem megy, a kormányra is bizassék; de számadás terhe alatt az országgyűlésen. 4. Az országos pénztár rendeltetése az országgyűlés által kitűzendő célok. Kiemelve mégis Pestről

kisugárzó öt mértföldnyi töltött utak ; s 50 ezer ft. a mezőgazdaság emelésére. 5. Életkérdés: Fiume, bécs-debreczeni vasút, szegedi csatorna. 6. Mind e vállalatok ellenőrzésére egy országos biztos. — Széchenyi győzedelme, ennyiből is láthatni, itten teljes volt. Itt, hol veszedelmes ellenfele, Kossuth vitte a nagy szót! De máskép fordult a koczka Pozsonyban.

Octóber 28-án került szőnyegre a főrendeknél az Országos pénztár ügye. Nézzük meg előbb, mi van írva a Széchenyi naplójában. 28-án. »Rosszúl, igen rosszul aludtam . . . Ma van az én csatanapom! — Vörös nadrág, satb. *Közös teherviselést* brillánsan kivívtuk. Utóljára scandalum. Teleki, Batthányi és Pálffy a főherczeg ellen. Je coupe court: ,Felséges haza,‘ etct. Vinni akarnak lakásomra. — — 29-én második csatanap. Az ellenzékhez: ma nem szorultam reátok, fecseghettek. — — — Többséget nyerek.«

Most nézzünk be a főrendek üléstermébe.

Széchenyi csakugyan vörös nadrágban, azaz teljes magyar díszöltözetben jelent meg. Beszéde, noha ez sem tartozott a készült beszédek közé, megérdemelné, hogy azok számára, a kiket érdekel, egész terjedelmében ide igtassuk.

De minthogy erre, egy következő kötetben, mód és alkalom nyújtatott, csak néhány kiválóbb helyre hívjuk fel, mintegy előlegesen, olvasóink figyelmét.

»Tizenegy napja és 30 éve ma,« így kezdé nagy ünnepélyesen, »hogy a lipcsei ütközet 2-od napján a hős Blücher táborába küldtettem. Szürkületkor érkeztem oda s elüszobába lépve, katonáját tükör előtt találtam, haját rendezte s porozta. Csodálkozással tovább menve, hadapródját szintén úgy találtam. Bemegyek azős bajnokhoz s szintén őt is a tükör előtt haját rendezve s porozva találtam. Uram, mondám a hősnek, azt véltem, hogy karddal s nem haj-, de puska porral fogtok ma foglalkozni. — Mire a hős bajnok felelt: Ma ünnepet ülünk. Vannak sokan, kik legszebb ruhájokat parádékra szokták felülteni; mi mindnyájan legjobb öltözetben s lehető legcsinosabban jelenünk meg a mai ütközetben. S ugyanaz nap a porosz tábornak diadalmi zászlói Lipcse falaihoz jöttek. Sokan csodálkoznak, hogy én ma itt ünnepi ruhában jelen-

tem meg. (Zajos éljenzés.) Sokan különöznek tartanak, s igaz, nem mindig járok, kivált Magyarországon tört, uton. Sokan születés-, vagy névnapokon, processiónál, vagy ha sollicitálnak s informálnak, szokták díszruhájokat felölteni; én pedig azt akkor teszem, midőn hiszem, hogy a nemzet ünnepet fog ülni. — Mint egy csekély tagja a magyar nemzetnek s e törvényhozásnak, én is becsületesen fáradoztam e főkérdésben, hogy mindenekelőtt ránk virradjon főkép azon nap, midőn nem csak kiváltságokkal dicsekedve, nagy phrásisokkal, de tetteleg is járulunk hazánk felvirágoztatásához. Nemcsak hogy áldozattal, hü lelkülettel is; hanem hogy végkép letegyük ezen, igazán szabad emberhez nem illő gögöt, miszerint mi, a trombitás elől, a huszár hátul, nagy gombokkal akarnók kivérni a csatát. Nem. Ha nemzet igazán nagy és erős akar lenni, szükséges, hogy némi dolgokban egy soron álljunk mindnyájan, hogy minden, ki a magyar levegőt szívja, elmondhassa: én is a hon polgára vagyok! Ha casták és összesoroglyázott kiváltságok szűk köréből régre tágasb körbe akarunk lépni s elaljasodott nemzetünknek jövendőt eszközteni, nagy köveket kell emelniünk. Ezt pedig ne egyes ember, hanem egyik úgy mint a másik tegye meg. S miután a közlegények sorában én is napszámosa voltam ez ügynek: magamban szerényen bizva, de el nem bizakodva: legyen szabad elősorolnom azon tactikát, mely szerint érvényesíteni igyekezném terveimet. Midőn a közadó más alakban megbukott, átláttam, hogy nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni kellő talentum és tudomány nélkül. Mondom, megbukván ezen tárgy, más formában hoztam azt szűnyegre. Irtam 100 millió kölcsön fölvétele szükségéről, mely 5°/_o-kal 35 év alatt volna törlesztendő satb. Nem tetszett senkinek. Sokan vádolnak, hogy anyagi ember vagyok s azt a szellemi diplomatiát, mit mások egyedüli tisztöknek igényelnek, elfelejtem. Meqlátjuk: én-e vagy ök, kik nincsenek velem egy véleményen, felejtettük-e el azt! Én Magyarhon jövendőjének kifejtését egyenesen a közbirodalommal lehető legnagyobb összhangzásban látom csak eszközelhötűnek. S így oly esetben, hol valaminek elhatározása onnan függ, a honnan tényleg függni szokott: megvallom, elvekkkel parádét üzni nem szeretek, mivel attól tartok, hogy elhábörü olyanok közt, kiknek egyike erősebb, a

gyengébbnek nem hasznára, de kárára válnék. Sokan azt vélik: „fizetni kell”; mert ha nem fizetünk, az ország soha sem fog kiemelkedni aljas és émélygést okozó helyzetéből. De nem a fizetésben van az erő, mint sokan vélik, hanem a kézfogsban, vállvetésben! — »A pénz nem a földolog, hanem az értelmes központosított, kezeltető s vállvető munkában van az erő, s annak a pénz csak képviselője.« — — — »Ki jobbat tud, s hazáját, nem egyes kaszták fényét hordja szivén, lehetetlen, hogy azt a subsidium kielégítse. Az olygarchismusnak s minden gyűlöletesnek szagát viseli ez magán. Ha mindazáltal a többség a Rendekkel kezelt fog, akkor a lehető legnagyobb sommát kívánnám megállapítani, mert ha már szellemileg nem nyert lelkem írt: legalább legyen sybaritailag hazánk nagyobb s menjünk legalább az anyagiban előbbre. — — — Kikövé, ut, hül, satöbbi mind csupa tactika volt, hogy belészeressenek az emberek. Itt előttem az **elv** volt mindig a földolog, s én inkább semmit sem akarnék, mintsem hogy a közfizetés elve ki ne mondassék. Ez az élet; a többi csak levágott galy és virág, mely csak addig virul, míg öntözik: gyökeret soha nem ver. Ha a subsidium meggy keresztül, adjunk sokat; de ha az elvet kivérhatjuk, nagy transactióra vagyok hajlandó ennek megvásárlása végett. Nem ezen három év dönti el az ország sorsát, hanem azon mag, mely elvettetvén, az életbe ritetik át s a nép tömegének, a nagy sokaságnak érdekét kötvén hozzá a mienkhez, életet adand. Nem is adórul van szó. Ez a fizetés circ. olyan, mint mikor valaki urodalmának jövedelmét annak javítására fordítja. Mi is hazánk investitiójára akarunk fizetni, s annak, a mit fizetünk, nem kell a sorompón tul vándorolni, az itt az országba fog befektettetni. A kezelésről később! Az olyan legyen, hogy illusio nélkül lássa az ország pénzének hova fordítását. Alkotmányos szempontból akarok eljárni. Jelenleg a tárgyra, csak annyit: most van ideje annak, hogy egy nagy nemzeti kifejlődésnek vessük meg alapját; ha ezt a pillanatot elszalasztjuk, tudja isten, mikor jö ismét vissza.«

Beszédét hosszan tartó zajos éljenzés követte s a lelkesedés azon foka, melyet Széchenyi fentidézett jegyzeteiben is tudomásul vett.

De aztán következtek a czáfoló beszédek s kikelések a divatos veszélyes eszmék ellen.

Az akadémikusok között a vita más napi folytatása alatt, gróf Zichy Ödön tüntette ki magát, kit Széchenyi azon váddal illetvén, hogy mellékes utakon, taktikával akarja az egész javaslatot megbuktatni, ez nagy ingerültséggel viszont őt, Széchenyit, a mystificatiók és gyanúsítások olyan mesterének nevezte el, a kinél nagyobb sincsen. Hisz még a hirlapokban is hirdette s egyenesen felhívott mindenkit, hogy gyanúsítsuk egymást.¹⁾ Ő (a szóló) nyíltan ellene van a közös teherviselésnek, mert meg van győződve, hogy az nemesi szabadságunkat egyenesen a kormánynak hozná martalékul. Azért a kezelés kérdésében a rendekkel tart, kik a kormány mellőzésével, választást s collegiális felelősséget akartak, stb. e. Az a rögzött mágnás beszélt így, ki később a forradalom alatt szerencsétlen véget ért: nem első eset, hogy a szélsőségek összetalálkoznak.

Széchenyi mint egy Winkelried fogta fel a nyilatkat, védve az ő javaslatát, mely a kormányfelelősség termékeny magvának csiráját rejté magában. »Nálunk« ezeket mondja többek közt válaszában, »nálunk, hol Verböczy- vagy Laménais-féle, rögzött aristocrata, vagy desperát democrata több van, mint széles e világon összeadva, nálunk hol még magyarul sem beszélnek az emberek, s akár Naxos szigetében képzelhetnők magunkat, hol lehetetlen a labirinthból kitalálni s ha egy Ariadne kivezető fonalat nem nyújt, martalékul kell esni Minotaurusnak, (tetszés, tapsok!) ha itt valaki azt mondja, taktika nem kell: azt egyenesen önámításnak, csalódásnak nevezem. A taktika szó sokaknak nem tetszik; megengedem, hogy valami más jobb szót kellene használni. Sok ember van, ki hazájának kárt ugyan nem, de legkisebb hasznot sem tesz, sőt némelykor tesz igen is kárt, még pedig minden legkisebb taktika nélkül. Ellenben vannak

¹⁾ Többi közt ezt olvassuk az 1843-ki Jelenkor 19. számában: Gyanúsítsunk tehát minden kolompvivőt, minden felszólalót, hadd védelmezze magát s mutassa be magas hivatási levelét, politikai capacitásának superioritását. <

mások, kik minden lehető taktikával azon vannak, hogy hazájoknak szolgáljanak, s ily módon mondhatom, hogy szeretném az embereket még mystificálni is, azért, hogy hazánk elaljasodott állásából kiemelkedjék oly állásra, minőt én nagyon is el tudok képzelni magamban.«

A kivitel módozatai felett sokat tanakodott Lónyayval, a Menyussal, mint akkor a követi kar a legifjabbikát nevezték.

Ámde nagyon sokan voltak még, kik azt a vélt jobb állapotot, a nemesség kiváltságainak megszüntetésével, a király személyétől külön vált felelős kormányzattal, s közös teherviseléssel stb. eff. épen nem szerették »elképzelné« magoknak. A nádor azt a kérdést, mely szerint a nemesség egyik fő kiváltságától fosztassék meg, t. i. hogy a Státus szükségéhez legfőlebb csak szabad ajánlás útján járúljon, olyan fontosnak tartja, mely úgy a nemzet, mint a kormány legóvatosabb figyelmét igényli, s tartózkodva minden rögtönzéstől, inkább a megajánlandó összegre kívánja összpontosítani a véleményeket. Utoljára is azok nevettek, a kik legjobb' szerettek semmit sem adni, bárminő ürügy alatt is. A hosszas vitatkozások mérlege mindinkább ezek felé hajolt. Már csak egy millióról volt szó: az is elesett.

Széchenyi hiába korholja, hiába békélteti mind a két felet. »Most,« úgymond november 9-diki beszédében, »a legkisebb újjhúzás is vétek.« — Ha a somma felett nem tudnánk meg-egyezni, kétségbe kellene esni hazánk jövője felett.« — Üdvözli, áldja az a napot, melyben az ország rendei, magasb szempontból indulva ki, bár kiseded töredékben is, a közös teherviselés elvét kimondották. A haza szent nevére kéri a főrendeket, ne hagyják elsurranni annak életbeléptetését. A kormány a maga célját már elérte, mert a rendes adó, a szokott formában, már meg volt ajánlva: méltán megvárhatták volna tehát ép' a legloyálisabb hazafiak, hogy most viszont a kormány is teljesítse a nemzet óhajtásait. Széchenyit az elnöklő nádor megintette, hogy ez iránybani bizalmatlansága még idő előtti. Erre Széchenyi önrzetiesen, kissé ingerülten válaszolt: »Hisz én voltam,« mondá, »ki népszerűségem kockázatásával, a kormány iránt bizalmat sürgettem. Bizalmam csakis akkor szűnne meg egészen, ha most a tárgyak

kifejtésére időt nem engedne, s mi egyszerre, minden eredmény nélkül, gőzhajón találónók magunkat. Ez esetben, minden parányiságom mellett is, van annyi szilárdságom, hogy rám bizodalmat soha senki sem fog parancsolni.« . . .

Nem rég ez előtt történt, hogy Apponytól, kinek ekkor már nagy befolyása volt Bécsben, légyottot kért, melyre elfelejtett megjelenni, de e mulasztást aztán jóvátette. Nagy forrongás volt mágnási körökben, szakadás a családok közt, ki- s bejártak a nádornál. Lent megindult a Védegyleti agitatio. List Frigyes, az akkor divatban volt német nemzetgazdász, nagy és kis körökben ünnepeletetett. Wirkner a szinfalak megett buzgólkodott. De zaklatva, annyira mint Széchenyi, senki sem volt: alig tudott lélegzethez jutni. Majd Szentkirályiba, majd Beöthybe kapaszkodik, majd Batthányi Lajostól vár segítséget: mindez egy vizbefüledőnek szalmaszálára emlékeztet. Károly főherczeg is már megérkezett, hogy a berekesztési formaságot végezze. November 10-dik és 11-dik napjai utolsó reményét is sirba fektették: a két tábla közötti differentiák ölték meg az ügyet.

»Az egyszeri ember,« így mondá Széchenyi a november 10-diki ülésben, »gyengének érezvén magát, arra a gondolatra jött, hogy utolsó erejének összeszedésével a feleségét jól össze-visszaverje. Én máskép gondolkodom. Minél inkább borong az idő, annál inkább iparkodom hidegvéremet megtartani. — Mint régi katona, épen akkor fejték ki legnagyobb kitartást és kedvet a küzdeésre, mikor szorultságba juttatnak. — Mi többnyire, magamat se véve ki, politikai lázban vagyunk, melyből ha kigyógyulunk, egészen más színben látjuk a dolgot. Nem akarok ezzel senkit bántani, mert visszaemlékezvén a régi időkre, tudom, hogy mikor a magyarnak még semmije sem volt, ez a láz is jobb volt a semminél. — Oly közel vagyunk a célhoz, még most is elérhetnők azt, csak az istenért, most ne gyanúsítsuk egymást!«

Kéri a rendeket, — tudva, hogy szava a másik terembe is elhat, — engednének abban, mit itten a főrendek oly nagy fáradsággal létrehoztak.

A rendek nem engedtek. Másnap, 11-én, az alsóház negyedik tagadó izenetére, Széchenyi is elzengé hattudalát fölötte.

»Adja a magyarok istene, hogy a kik, bármely indokból, e politikai bünt elkövették, miattuk nemzetünk nemtője vérünket ne boszulja meg. Én az engesztelődés embere vagyok. Fáradtam, s fáradni akarok a hazáért siromig; ha nem használ, ezt a nagy istenek úgy akarták. Divattá vált, hogy a tekintetes rendek ezt a felsőbb táblát sujtják mindig; alig van egy tagja, kit moslékkal már le nem öntöttek: mi ezt ne viszonzozzuk. Isten áldja meg őket, s éltesse őket, mert valóban nem tudják, mit cselekesznek. Amen!«

Az annyit vitatott pénzügyi munkálat ezzel nyugalomra tétetett.

Széchenyi zilált kedélyállapotát naplója is hiven tükrözi vissza. Szakítsunk ki belőle csak egy lapot.

Nov. 9. Korán reggel írok Szentkirálynak: egyedül ő mentheti meg az Adót . . . Károly főherceget ma várják. — Oh istenem! milyen ostobák; nem tudják, mit cselekesznek!

Forrongás. — Ghiczy Kálmán elveti a Hitelbankot. — A matadórok, Lónyay Gábor, stb., bizalmatlanságot akarnak adni, a kereskedelmi resolutio miatt, a magyar kormányknak. Majláth Tómi!!! Károlyi secretárius: „Oda át szörnyüképen megyen!” Hegyeket lát. — Hitelem a rendeknél súlyed. Calomnies toujours. — Batthányi: „a kinek még legkisebb bizalma lehet, az egy pantalone.” Én viszont „medvének” nevezem őket. —

10, 11, 12, 13. — Lehetetlen mindent följegyezni, mi e napokban történt. Meg vagyok verve, sárral megdobálva! — — Beöthy szavát szegte. Klauzál egy nagy jeremiádat hangoztatott az Adó végett. Késő este lett. „— megbukott”. — — Nálunk hosszú ülés. — Késő este a Zöldfánál. — Batthány Lajos mellette. Zsedényi és Majláth nincsenek helyükön. — — Halottas beszédet tartok!!! Beöthy neveti. Ezt az embert soha sem akarom többé látni. Agyonvertnek érzem magam. Szentkirályi és Fehérváry bepizkolnak . . . a vasuti kérdésben. Kihívom őket Batth. I. és Teleki Laczi által. Sok explicatio. . . Mentegődznek. Én; „manet alta mente repostum!” — Nagy casinóban dîner. List iszik a nemességre, mely reformál, és réám! — Az ifju Andrassy jímak látná, ha Károly főherceget kipisszegnék. — Lambergnél eszem.

Bécsbe kellene mennem. Nincs kedvem hozzá, sem bátorságom! . . . Meqlátogatnak Wirkner és Paziuzzi. Nagy naivság tőlük. Azt hiszik, kipréseltek s most eldobhatnak. Meqlátogatom Apponyit. Nem szép volna tőle, ha megcsalna. — —

14. *Pest hajón a főherczeggel Pestre. Beinvítál. Bár Tihanyi, Hertelendy főispánokat nem.* — *Eső.*

15. *Egészen le vagyok verve.* — — *Nagy kedvem volna piztolylal főbe* — — . . .

Elég arra, hogy láthassuk benső meghasonlását. Még ha nem fogadták volna is Pesten azzal a szemrehányással, hogy ő buktatta meg az Adót és Fiumét!

VI.

Széchenyi politikai beszédei bizonyosan nem bírnak ama formai tökélyvel, mely p. o. Deákéit jellemzi, nem állíthatók fel a szép szónoklat mintái gyanánt, nem tárgyalják oly alaposan s oly kimerítőleg ama kor kérdéseit. Nem is beszédek azok, hanem pillanatnyi inspiratio szüleményei: a szóló egyéniségét mindig híven visszatükröztető rögtönzések. A mit készült beszédnek mondunk olyan egy sincs köztük, ez iránt naplói minden netaláni kétséget teljesen eloszlatnának; de hogy mélyen átgondoltak, melegen átérzettek voltak, azt jól tudják, a kik valaha fontosabb alkalomkor halhatták, s mindenki érezni fogja, a ki bár kiszakgatott töredékeit is ujra átlapozgatja. Áradozásai, gyakori ismétlései, ugynevezett »rögeszméi« tanusítanak épen legfényesebben e mellett.

Az olvasó, hiszem, nem veendi rossz néven, ha szerény naplókivonatozási szerepünkben olykor kiesve, a nem kevesbé szerény beszéd-kivonatozási szerepre is vállalkozunk, s addig is, míg a beszédek egész gyűjteményét adhatjuk, lélektani vagy kortörténeti adatainkat azokból is mintegy kiegészíteni iparkodunk.

Mielőtt tehát az 1843—4-diki országgyűlésnek, annyi szép reményünk meghiusítójának, hátat fordítanánk, nyissuk be még egy párszor a főrendi ülésterem ajtaját, s vegyük tudomásul az ott történőket.

1843. július 11-én beszél, nemes szellemben, s az alsóház szabadelvű felterjesztéseinek értelmében a *Vallás tárgyában*. Ez is és minden felszólalása e sokat vitatott kérdésben az őt oly kiválólag jellemző, rajongásig menő vallásossága, de egyuttal korát megelőző, minden ízében szabadelvű, felfogása mellett is tesz fényes tanúságot.

Szintoly vallásos érülettel csüggött ő nemzetiségünkön. A »fajtánk« »vérünk« emeléséről oly gyakran ismételt szavai sohasem fognak politikai szótárunkból kitöröltetni.

Augusztus 18-án a *Magyar nyelv* volt napirenden. Széchenyi fogfájással küzdök, de még inkább bántja őt az, hogy az »ingestio«, vagyis a felsőháznak az alsóházzal országos választmányokban stb. közreműködése iránt tett, már említett indítványát, kézalatt maga a nádor buktatta légyen meg. (?) »Je suis la dupe de Metter — et du Palatin. Nem szépen bántak velem!« Mind a mellett az ülésben, miután az elnöklő nádor egyikét merészebb szónokot már actióval fenyegetett, ő is szót kért. Beszédét »jónak találták«, noha ő maga »nem volt vele megelégedve.« —

»*Ila valaha,*« igy kezdé beszédét, »*most veszem hálával fens. nádorunk intését, és korántsem félelemből, mert mikor hazámról van szó, sem erőhatalom, sem sokaság zsarnoksága nem tántorít; de jól esett az intés, mert érzem, hogy könnyen messzebbre ragadja a hév mint illő.*« -- -- »*Köztünk nincs hazaáruló, mindnyájan akarjuk vérünk fölemelését, akarjuk, hogy nemzetünk bár számára kicsiny, de mégis ama kiváló nemzetek sorsának legyen részese egykor, a melyek az emberiség évkönyveiben mint olyanok ragyognak, kiknél több volt a lélek mint az állatiság.*« stb. — Constatálva a horvátok egykori jó érzületét s mostani elidegenüléseket, epedő szívvel bár de elfogulatlanul vizsgálja e reactio okait. — »*Megengedem, hogy a nemzet egyjüttvéve egy lépést sem tett, mely azt igazolhatná; de hát a horvát nemzet, mint nemzet követett-e el méltatlanságot? Mi egyesek helytelen tettei után ítélünk; ők is úgy! . . .*« stb. -- »*Soha többet kívánni nem fogok, mint hogy azon kapocs, mely minket a szláv és horvát nemzetiségekhez köt, legyen magyar, és ennek szeretném megülni ünnepét!* — *Mint régi katona, több csatában együtt voltam a horvátokkal: együtt harcoltunk s mint barát-*

tok együtt vigadtunk a győzelem után. Nyelvben, ruházatban, mindenben meghagyndm nemzetiségüket, odaértve nemzetiségi és municipális tendenciáikat: valamint minket ilyenekben senki ne háborgasson, úgy mi se bántsuk őket. Ám oly nyelv helyett, mely ugysem övék (a latin), fogadják el a miénket. Ezen értelemben b. Eötvös javaslatát elfogadom.«

Eötvös javaslata (öt pont) közíratra ment, s még két napig tárgyalatott; a részletes tárgyalásban Széchenyi nem vett részt. Ocskay püspök t. k. hivatkozott b. Wesselényi Szózatára. satb. Tulzásba, mint tudjuk, a rendek táblája esett, semmi áron sem akarván eltérni, hogy a horvát követek latinul szólalhassanak ott fel. Nagy volt e miatt a felháborodás, voltak viharos jelenetek.

Az eredményt, mely még igen sok fejtörésbe került, kielégítő módon tükrözteti vissza az ezen országgyűlésen alkotott második törvénycikkely.

Kárba veszett sok drága idő, mely mindkét táblánál a *Városok ügyének*, illetőleg azok rendezése tüzetes sokoldalú megvitatásának szenteltetett. A fenálló állapotot, miszerint az összes városi követeknek az alsóháznál csak egy-egy szavazat engedtetett, senki annyira lealázónak, s túrhetetlennek nem tartotta, mint Széchenyi; már az előző országgyűlésen is egyre sarkalta Deákot ez irányban egy hathatós lépésnek megtételére; s vonakodva egyezett utóbb mégis egész őszinteséggel bele, hogy a szavazati jog a rendezéssel egybeköttessék. »Simplifier, c'est l'art de regner« mondá a február 29-diki (1844) ülésben, noha e motto a követelt szavazatnak föltétlen, egyszerű megadása mellett is szólt. Legtöbbször Eötvös tündökölt. Esze, ékesszólása, tiszta kedélye minden szívet meghódított számára, Széchenyiét, mint láttuk, már régebben is; csak a Kossuthtal kezdett nagy vita hozott némi feszültséget közéjük.

A városi kérdés márczius 12. és 13-án tárgyalatott ismét a főrendeknél. Széchenyi, főfájásai s családi bajai daczára, mindkét napon beszélt, »meglehetősen.« Két szempontból emelé ki az ügy fontosságát, u. m. gyakorlati, vagyis anyagi, és politikai, illetőleg szellemi szempontból. Adomával is szolgált, mint rendesen. »Egy tekintélyes (conservatív) ur nemrég keservesen panaszkodott

előtte, hogy a gyapjúnak nincsen ára, kérdezősködött, hogyan áll az Angliában és a Szövetséges Államokban, mert tudvalevőkép, ha mi szegény magyarok a gyapjút nem tudjuk jól eladni, azonnal nagy csorbát szenved jövedelmünk. Később ugyanaz a tekintélyes ur nagyon megbotránkozott, midőn meglátta, hogy még a lovakat is posztófélével takartatom be. Mily ellenmondás! Lám a gyapju eladást ohajtotta, de a gyapju-fogyasztást kárhóztatta. A városokkal is így vagyunk. Ohajtjuk a kereskedést, de akadályozzuk a városok fejlődését, holott ők székhelyei a kereskedőknek s oda kell nekünk az idegen tőkéket beédesgetni; de az nem sikerülhet, ha a személy- és vagyónbiztosság felett Damocles kardja függ.« — — »Ha mi azt, a mi már eléggé megérett, egyre késleltetjük, majd maga expedálja magát. Vannak bizonyos alkalmak, hol az emberi tehetség ugyyszólván megakad, s a dolgok úgy össze-vissza bonyolódnak, hogy utóbb önmagokat rendezik el olykép, mint a kiöntő folyamok, de a melyek aztán, török szakad, mindent magokkal sodornak: ezt nevezik revolúciónak. Ezt mi nem akarjuk; de azért magunknak kell megtenni azt, mit különben az idő hatalma, vagy más hatalom végbe fog vinni mindenestire. — — Jövendő fejlődésünkre nézve, bizony mély kétség támad néha minden gondolkozóban. Más nemzeteknél is miért nem szoktak ily alakulások békés uton megtörténni? Azért, mert ily intéő szavaknak nincs hatásuk.« —

Többeknek felel, a kik mindenféle ellenvetésekkel nehezíteték s meg is akasztották a dolgot. Aztán folytatja: *Nem tabula rasa van mielőttünk. Egy nyolczszáz éves épület ez a mi alkotmányunk, melyet egyszerre ledönteni nem lehet. Nem egyszerü gép az, hanem komplikált, sokféle alkatrészekből áll; a mi feladatunk a jelen körülmények közt a lehető legjobb hasznát venni mindeniknek. Nem csontmerevség kell ide, hanem inkább elasticitás, melyet, szerencsére, a mi alkotmányunk mindig elfogadott. A francia conflagrationnál a nemesség már minden áldozatra kész volt, sőt utóbb egy kamara lett a kettőből; de már késő volt. XIV-dik Lajos, a nantesi edictum, stb. stb. megérlették a forradalmat. Az idő megragad, ha nem akarunk vele haladni. Mi a városokban t. k. egyenlőséget akarunk, rangkülönbség, pergamének elbójogai nélkül. Ez annál szükségesebb nálunk, mert a magyar magát senkinek alávetni nem*

akarja: itt mindenik vezér, ur akar lenni. A magyar ember jó kedvében felrujja a port s felkiált: itt a világ közepe. A rendet nem szeretjük. Magam is tán e hibában leledzem: ám csipjenek be a rendőrök, ha véték.« —

A hosszú beszédet így végzé be: »Ezeket előre bocsátván« (Hangos kacszaj!) . . . magamat a méltóságos főrendek további gratiájukba ajánlom.« ¹⁾

Democritosi mosolylyal hintegeté, bizony hálátlan talajra, a bölcsesség magvait.

Az országgyűlésnek egyik érdekes halottja volt még az *Évenkénti országgyűlés*, melyet a megyék s az alsóház többsége elfogadott. A felsőháznál 1844. május 8-án és 9-én tárgyalatott az. Széchenyi, a vita második napján, álmatlan éje daczára hosszú beszéddel köszöntött be. Ez alkalommal történt, hogy az előtte szóló Dezseffy Emiltől vette kölcsön a szót (matt = bágyadt!), melylyel beszédét, ellene fordulva, megkezdé. ²⁾

De pillantsunk be előbb a Naplóba.

»Nov. 9. Roszul vagyok. Félálomban ezer scrupulus. Mág-násoknál ülés. Évenkénti országgyűlés Pesten. Sur mon beau dire. Megfészülöm Pálffy Pepit és Memil Victort. Ez utóbbi ripostiroz, gyengén, otrombán. Egészen semmivé teszem, comme tout le monde croit. Eötvös Pepi ellenem . . . Fogadatlan prókátor. Főherczeg ad neki egyet.« — —

Most hallgassuk meg az ülésteremben; csak kapkodva bár.

»Az eddig elmondottak oly gyenge, oly *bágyadt* argumentumok voltak, hogy szinte csodálkoztam azokat oly férfaktól hallani, kiktől többet vártam. — Előhozattak coulissédek megetti dolgok, a sok beszéd nausedja, stb. e. s többi közt, hogy a mohácsi vész idején is sokat országgyűléseztek elődeink, de nem a közügy javára, sat. Az akkori nagy szerencsétlenséget tulajdonítom részint Zápolya irigy fondorkodásainak, részint tán Tomori igen nagy hevességé-

¹⁾ Lásd 240. l.

²⁾ Ismeretes adoma. Le fel járkálva, mint szokott, egy perczre megáll D. előtt, s kérdi, miként mondják jól magyarul a német *matt* szót. 'Bágyadt,' felel az. Köszöni, s visszamenve helyére, tüstént reá (s társaira is) alkalmazza azt.

nek, részint nagyjaink elpuhultságának, a kik kocsin mentek az útközetbe, másrészt a török akkori ellenállhatlan vitézségének, satb., de, hogy a minden évben tartatott országgyűlés lett volna oka, azt még soha sem hallottam. — Jöllehet én, értsük meg egymást, panacsaéd nem ismerem; de valamint egy angol státusférfi azt mondá, maradjon meg csak a sajtószabadság, s ő minden egyebet odaad, mert kiviv ez újra mindent: ugy én azt mondom, csak tanácskoz-hassunk szabadon, sokszor és rendszeren, s kész volnék érte mindent, még az adó kérdését is feláldozni, pedig ezt nem szívesen tenném. — Nemzetünk egykori nagyságát még sejteti, legalább oly kebellet, mely még remélni szeret, az, hogy mi ellenkezéleg járunk el a lengyelekkel; mert ezek többnyire jó barátságban gyűltek össze országgyűléseiken, de harcban egymással távoztak el onnét, mi pedig kezdetben civódunk egy kissé s végre valahogy csak kibékültünk, s az országgyűlés végén közelebb állunk egymáshoz, mint annak előtte. Évenkénti országgyűlés annyi, mint egy jó officina = gute Werkstatt, melyből ki fog kerülni lassanként minden, a mi kell. Eddigi systemánk, ezt tudjuk, nem jó, keressünk tehát mást! — — Az ellenvetések, hogy majd ha ez, majd ha az meglesz előbb, satb., mind csak circulus vitiosus, melyben némelyek szeretnek forogni. Azt mondjuk: emeljük a köznépet. Előbb nevelni kell, felelnék. Jó, de ha aztán nevelni akarjuk, azt mondják: minék az, hisz' a nélkül boldogabbak. Az olyan dolog, mint a ki uszni szeretne ugyan, de a vízbe csak akkor akarna bemenni, mikor már uszni megtanult. — Még ott is szükségesnek tartják az évenkénti országgyűlést, a hol a regeneratio mutatióján már átestek; de hát még a hol annyi minden a teendő! — Sokszor ugy vagyunk tárgyalásainkkal, mint a táborban a katona, kire hirtelen ráíttnek az ústnél, s ő lenyeli nyersen is az étkét, mert Isten tudja, mikor lakhatik majd jól. — Három év egy nemzet életében is sok! — Mennyi időt elvesztegetünk. Ceremonia. Ismerkedés. Gyanusítás. Czivakodás. Pártokra szakadás, satb., satb., mire komoly munkára kerülne a sor, szét kell oszlanunk. — — Nekünk jobban meg kell becsülnünk egymást. Mert míg itt bizonyos része a mostani nemzedéknek egyre censurálni akarja az országgyűlést, egynek fáklyás-zenét dekretál, másnak macskamuzsikát, hogy' lehessen várni a kormánytól is,

hogy ilyféle scandalumokat örömet repetálgasson! Erre neki a háromévi szünet is kevés. Legyek rossz próféta, s bár a vak sokaság keresztül járjon holttestemen, kimondom, hogy ebben hongyilkolás van. Mi magunk közt tudjuk tán, hogy az ily láрма semmi, hol ötszáz ember van együtt, mindig lesz közte, mindig lesznek köbben, kik meggondolatlanul lerombolják azt, miért annyi éven át becsületesen fáradoztunk. De vegyük összefüggésünket a birodalommal; bizonyos helyen azt gondolják, ez a pártok, az alkotmányos élet szelleme: a mi csekélység itt, óriási alakban tűn fel amott. Mutassuk meg, hogy rendet is tudunk tartani. — Ki érteni akar, érteni fog! . . . Sajnálom azt is, hogy némelyek úgy értik, miként évenkénti országgyűlés annyi, mint évenkénti követválasztás. Nálunk sok eszes ember van, de gyakorlati kevés. Oly drágán bizony nem kellene. A választás három évre szóljon; de üléseit minden évben, erőltetés, erkölcsi kényszer nélkül tartsa meg, még pedig Pesten. « (Zajos tetszés.)

Mondanunk felesleges, hogy a reform-eszmék e terén is, báró Eötvös József, a parlamenti kormányzat elő harczosa, első sorban tündökölt. Az eredmény, vagyis inkább eredménytelenség, tudva van.

Október 3-án ismét a Városi ügy tárgyalatott a főrendeknél. Ezt megelőzőleg az alsó tábla kerületi ülését kezdé meg, s a Védegyelet ügyét tárgyalta, a törvényhozás oltalmába akarván ezt a quasi hadizenetet Austriának a közigazdaszat terén ajánlani. Széchenyi ismét oly benső küzdelmeket állott ki, mint mikor Kossuth ellen először lépett fel. Az alsóházi szónokok, kiknek beszédeit meghallgatá, Pázmándy, Szentkirályi, Bezerédy, felkavarták epéjét, akár az elv akár a modor miatt, melyet érvényre emelni segítettek. Az izgalom hullámai átcsaptak a felsőházi ülésterembe is. Heves kifakadások voltak itt a főnemesség, a »kutyabőr« ellen, s Pálffy József azzal fenyegetődzött, hogy a felső ház eltörlésére fog agitálni, mint a mely a nemzet fejlődését csak akadályozni tudja és semmi jóra nem való. Nagy volt e váratlan kijelentés felett a felindulás, de leginkább dühbe jött Széchenyi. Ő arista volt a szónak legnemesb értelmében, s így nem csak egy vele született előítéletben, hanem legbensőbb önr-

zetében is érezé sértve magát, s képzelete előtt állhatott nyomban a forradalom rémképe, melytől egész élete fáradozásainak sikerét annyira féltette. Hosszú, és, mint maga írja, »kenetes« beszédet tartott, melyet félbeszakítva kiment, mintegy friss levegőt szívní. A közönség megszokta, hogy beszédközben fel s alá lépdél, s érdekes különczködéseiről rovására írta ezt. Visszajő, hogy beszédét folytassa; menttében-e? mint ő maga írja, vagy ülőhelyéről? mint a hírlapok adják, hirtelen ájulás fogta el, s oda esett »mint egy darab fa.« — »Hogyan, miként történt ez, az én titkom marad.« — »Haza visznek, — nagy tolongás támad, — nem látok senkit« — »Főherczeg stb. gyakran tudakozódnak.«

E töredékeket a Jelenkorból kiegészítve: a városi »felügyelők« (= főispánok) feletti heves vita a grófnak nagy megindulással mondott beszéde alatti elájulása miatt félbeszakadt, s méltó rémulás töltötte el az egész gyűlést a nagy hazafi veszélyén, melyet azonban a haza nemtője, hál'isten, már eltávolított. — Ségédkezek rögtöni ápolására néhány percz múlva még ott fölöllesztetett, s előbb a nádori terembe, innen pedig szállására vitétt. A körülötte levő orvosok a hogyléte iránti számos tudakozóknak nemcsak megnyugtató választ adtak, hanem másnap a gróf az ülésben is megjelent.

Folytathatjuk a Naplóból.

»Oct. 4. Megyek az ülésbe. Előbb azonban a főherczeghez: ő maga meg akart látogatni, satb. Az ülésben fényes fogadtatás. —

Este Bezerédj jő hozzám. Én kételyeket akarok benne támasztani, ő a Védegyletbe akar engem besorozni. Mindaketten célt tévesztünk.

5-én ülés. Sokáig beszélék és jól. A nem-nemcsek is viselkedenek minden hivatalt. Ebéd Hallernél, Crescence-szal. Délután conferentia Batthányi Kázmérnál. Elmegyek loyalkitásból: de én nem vagyok a tietek. — Ezer scrupulusom van, hogy többet nem mondtam nekik.

6-án. Scrupulusaim megölnék. Megyek a templomba. Isten világosítsa fel elmémet, hogy mit tegyek! — Megyek a Védegylet nagy-gyűlésébe. Beszéljek, vagy ne? Ezer kétely közt hanyattatom. Mégis jobb, ha hallgatok. Megbánom nyomban!!!«

A nem-nemesek hivatal- és birtokképessége mellett mondott ama »hosszú és jó« beszédét, melynek az oly igen conservatív felsőháznál döntő sikere volt, kénytelenek vagyunk a beszédeknek szánt kötetbe tenni át. Fővonásokban, fogjuk itt csak ismertetni.

»Szemeimnek alig hittem, midőn ezen igen rövid Izenetet először olvastam és Jean Paul ama mondása jutott eszembe: *Ein Vogel trug einen Samenkorn in ein wüstes Land, und es entstand daraus eine neue Creation!*«

»Most Magyarország azon ponton áll, mint mikor a hajón a kapitány elküldte: *All hands on deck!* A statusquo, megvallom, mint valami tartarus emeticus, felforgatja egész bensőmet. Kell, hogy valamivel ártalmatlanná tegyük az átalakulást, a krízist, melyen okvetlen átesünk.« — — »Varázs hatása van az Enyémnek. S e tekintetben szinte isteni hatása lesz a törvényjavaslatnak, mely a legmélyebb combinatio szüleménye. Philantropikus szempontból is tekintve a dolgot, igazán meg kell indulni, ha látja az ember, hogy egy erkölcsös, becsületes munkás, családapa, saját birtokot nem szerezhet, ha csak véletlen nemesnek nem született. De ez nem a legerősebb ok; hanem az önérdek argumentumával esedezem a méltóságos főrendek előtt, ne hagyják elszuhanni e szerencsés pillanatot, mert az országgyűlés akármit tegyen, ennél becsesebbet nem vihet haza. Ne legyünk igazságtalanok önnön magunk iránt. Hány családot, mely ma-holnap koldusbótra jut, mentünk meg a törvény által, mi varázs vesszűvel fogja ez a földbirtok becsét főlebb emelni. Ne büntessük ennek félrevetésével minmagunkat.« satb. »Elbűttem az, hogy egy becsületes nemes ember, ha már jószágát eladni kénytelen, azt, vagy annak egy részét drágábban adhatja el, nem problema, hanem axioma.« Végül adomával sem marad adós. »Egyik régiebb országgyűlés egy fiatalt követ idősb és híres kollegájától jó tanácsot kért a dietán követendő magatartására nézve. »Uram öcsém« felelt ez, »mindent, mit a personális mond, ellenezzen.« közbevetőleg tevé hozzá, ez akkor nem is volt oly félszeg dolog; de azóta változtak az idők. Némelyek azonban most is azt a tanácsot követik, de bizony nem igen mély felfogással. »ÉN,« úgymond »mindezeknek előre bocsátása után« hosszas beszéde végén, »én nem

szoktam mindjárt megijedni, sőt ha bántanak, kardot is rántok, s magamat nem hagyom dögönyöztetni; de, miután gyengék vagyunk, és »vana sine viribus ira,« inkább kezet fogva, vállat vetve haladjunk s egymást ne korbácsolgassuk. Ki nevet majd rajta? Istenért, legyen mélyebb felfogásunk?«

A főrendek az oly melegen védett javaslatot el is fogadták. Az örvendetes eredmény az ezen országgyűlési IV. és V-dik törvénycikkekben van megörökítve.

Nagy lelki gyötrődései közepett még több jó napja is volt Széchenyinek e hosszas országgyűlésen. Pár jellemző vonással szolgálhatunk még: bár derülttel kevesebbel, mint bús színezetével.

A karzat zajgása sok nyugtalanságot szerze neki, s egyik oka volt a kormányhoz, mint a lármás közvélemény előtt gyengébb félhez, való közeledésének. A gróf Keglevich Gábornál tartott conferentiákon meg szokott jelenni; viszont Telekit s az ellenzék vezéreit is fölkeresi, hogy *Telekdíjának* proselytákat szerezzen. Mindjárt kezdetben sürgette az üléstermek olyatén berendezését, miszerint a szólás szabadsága a karzatok zsarnoksága ellen biztosítva legyen. E munkálatok miatt a tárgyalások egy darab időig szüneteltek is. De szemeljünk ki a Naplóból néhány helyet.

1843. július 7-én. Batthányi (Széchenyivel tartva) ellene nyilatkozik az alsóház kizárólagos kezdeményezési jogának. Klauzál bevallja, hogy neki a Vallás ügyében érkezett k. leirat tetszik, de ezt a karzat miatt be nem vallhatja. Ugyanő, az a derék Klauzál, nem sokára annyira kiesett az ifjuság kegyéből, hogy a Hollinger-kávéházban macskazenét szántak neki. A deczember 4-diki kerületi ülésben, mint békéltető szerepelvén, kijelenti, hogy áldozatul hozza népszerűségét, de azért az ellenzékétől soha elpártolni nem fog. Pár nappal azelőtt egy conferentián elájult, eret vágtag rajta.

Aug. 7. Batthányi Lajos: »Ha a kormány az Adó mellett bona fide agitál, úgy hiszek neki!«. Széchenyi: »Egy garasba?« (fogadjunk —) B. »Nem, kár volna érte!«

Aug. 13. Kis casinóban a horvát kérdés. Ez a legfontosabb! — — Batthányiról mindinkább meggyőződöm, hogy veszté-
nek indul. Ő a Rom istenének esik martalékkul. — (!)

Aug. 27. Fejem zavart. *J'ai trop sur mes épaules.*

Aug. 30. — Két szék között vagyok. —

Sept. 2. Magyar nyelv. Sok bolond beszéd, *de part et d'autre.*

Sept. 3. Nádornál. Kérdi, mi a czélom a Telekdíjjal. Nyil-
tan beszélek. Nem akart-e kikémlelni? nem tudom. Ő: Bécsben
tetszik az eszme. Küztünk szólva, nem fogják ellenezni, hogy a
kezelés a rendeknek adassék át.¹⁾

Wesselényi Pozsonyban.

Pletykáznak: Apponyi azt mondotta volna: bár maradt
volna Széchenyi inkább amott. — *Quelle infamie d'inventer des
choses de cette espèce!* — Zsedényi: Nem fogják fel önt. —
Wenckheim: Miért nem áll az ügy élére! — Batthányi (a kis
casinóban) ironiából mély hajlongásokkal fogad. Szomoruan
távozom.

Különben földem vesz.

Sept. 5. — *Je me sens devenir fou.* — — Erővel pártemberré
akarnak tenni!

Sept. 6. — Itt elvesztettem hitelemet; Bécsben nincs befolyá-
som. *J'ai perdu mon jeu.* Szándékom a legjobb volt, Isten is
tudja! — —

A főrendeknél az Áttérés (más vallásra). Apponyi megteszi
indítványát. Königsseg beszéde alatt a hallgatóság nagyon nyug-
talankodik. *Judex* (az országbíró, mint azon ülés elnöke) szót
emel, *avec un noble courroux.* Aztán én állok fel s meglehetősen jó
beszédet tartok. — —

Sept. 7. — Az a gondolatom támad, hogy Zalában követnek
választassam meg magamat, ha ott a Két garast elfogadják. (El
is fogadták.)

Az e napi ülésen egy nevezetes szóváltása volt Batthányi-
val, melyet, mint mindkettőre jellemzőt, el nem hallgathatunk.

¹⁾ E kérdésben tehát Bécs szabadelvűbb volt, mint a magyar felsőház.

Napirenden az Áttérés volt. Széchenyi elvben bár a rendeket pártolta, de gyakorlatban ellenök nyilatkozott, és ez alkalommal is sajnálatát fejezé ki a felett, hogy »csupa hiúságból« nehezségeket gördítünk, s »egymás ellen lödözzük el puskaporunkat.« — Batthányi egyszerűen a rendeket pártolá, »habár,« úgymond, »e szavazatát gróf Széchenyi István oly indoknak tulajdonítaná is, melyet, fájdalom, egy idő óta ő nagyon is megvetni látszik, én ellenben a nemes ambíciók közé számítok, mert igen jól mondotta nemrég b. Wesselényi, hogy Trója tán most is állna, ha népszerűséggel bírt volna Cassandra.« — Széchenyi erre nem maradt adós a felelettel. »Igaz, hogy ez is, (*népszerűség megvetése*) egy neme a hiúságnak, s a grófnak köszönettel tartozom a figyelmeztetésért, mert gyarló ember létemre, e részben tán hibába estem. De valamint megnyergeltetni magamat s portéka gyanánt felhasználtatni, soha senki által, sőt mint veterán katonának minden tisztelettel legyen szabad hozzátennem, még uram s fejedelmem által sem engedem magam, annyival kevesbé fogom ezt engedni egy felhevült publikum által. Hisz tapasztaltuk, hogy még oly népszerű ember is, mint a gróf, egy kis kérdésben votumát nem bírta adni a nélkül, hogy nyomban a felbőszült sokaságnak violentiáját tapasztalni kénytelen ne lett volna. — 1790-ben bagolyt festettek a tarsolyokra, ez azt jelenté: légy ébren magyar és el ne aludjál. Volt is ennek akkor értelme. De másrészt, ha ma azt látom, hogy a kormány nemzeti átalakulásunkban immár nem gátol, sőt előre megy, s ha legjobb szándékai is figyelmen kívül hagyatnak, akkor, bár infallibilisnek magamat sem tartom, nem átallok, úgy mint egykor a kormány ellenében, bárkivel szabad véleményem kimondásában a versenyt fölvenni, akár lássa meg ezt a tömeg, akár nem. Ezt tettem s tenni fogom mig inaim birnak; de megvallom, olyan népszerűségre, mely mint nem rég történt, még egy Deákot is sárba tud gázolni, nem adok semmit.« —

Volt alkalma Batthányinak e jelenetre visszaemlékezni, úgy mint régente a bölcs Solonra a híres persa királynak! — De, folytassuk szemlénket.

Szept. 29. Bécsben. — Metternich jól fogad.

Szept. 30. Azt hittem, nem tudok az ágyból felkelni. Metternichnél. Nagyon barátságos. „Szörnyű sok bűn nyomja vállaimat”, etc. etc. Mindig a régi szemrehányás! Melanie: „istenem, mennyi könnyeket ontatott velünk!” Én: Tévedhettem, de szándékom a legtisztább volt. Ő: „oui, mais l'enfer est peuplé de bonnes intentions!” — Ime hol, adják neki refraint, melyet Wesselényi és Kossuth ellen, végre önnön maga ellen is, oly tragikus hangsúlyozással ismételt! . . .

»Este Pozsonyba érek. — Hallom a nagy botrányt, melyet Pálffy Pepi csinált a papoknak . . . S ezek a tacsók még örülnek az ő szemtelenségükön. — Zarka Apponyi . . . Nem sokára vér lesz! — —«

»Oktob. 2. — — Szentkirályi: „Most kezdem csak érteni Széchenyit!” — Eötvös Pepi meglátogat. Sokat beszélünk Pest szépitéséről. Ő . . . elismeri nagyszabásu terveimet, pour regenerer cette nation malheureuse, ectr.«

»Okt. 4. — Egyik párt sem szeret. Batthányi apostatát lát bennem; Metternich egy megrémült convertitát! —«

Oct. 11. Pesten van, városi ügyekben.

November elején, közepéig Bécsben, Apponyi Szögyényivel titkolóznak még. Metternich, kivel többször találkozik, végre oda utasítja, hogy — Apponyival tartson.

Nov. 17. Pozsonyban. — Bezerédj Pista (a horvát ügyben) képtelenségeket beszél. Roszul lesz. 18-án Perczel, Szemere és Beöthy fáklás-zenét kapnak. »Forradalmi beszédek.« — »Igazi örültek háza« — —

Apponyi ez időben erősen mozog. Egy tisztességes conservatív párt megalakulásáról van szó, mely kezébe vegye az initiatívát a reform terén is, de határozottan ellene szegüljön a forradalmi tendenciáknak. Minden szörnyű lassu vajadásokon ment keresztül; parlamentáris életünk, ugyszólván, kamasz éveiben volt.

Az embereken bizonyos kedvetlenség vesz erőt. Deák, kiről azon álhír terjed, hogy meg akar házasodni, visszavonulásban él, majd azt a meggyőződését fejezi ki barátai sürgető leveleire, hogy az ő jelenléte s nagyobb részvétele a közügyekben semmit, de

épen semmit sem lendíthetne a dolgon. Zarka bölcsen (!) megmondotta róla, hogy ő is úgy le fogja járni magát, mint Nagy Pál, Ragályi, s a többiek. Kossuthról is híre száll, hogy visszavonul mindentől s falura megy lakni. Hisz a Védjegyleti csekély tagsági díjat is sokan leplezett nemzeti aláírásnak nézték Kossuth javára, s pro és contra felhasználták ezt. Széchenyi »agonizál.« Metternich az ő emlékiratait alig olvassa meg; Kübeck előzékenyebb volna, de azt nem kérdik. Bomebes azt tartja, hogy jóval semmire sem lehet velők (a bécsiekkel) menni, de kényszeríteni kell őket. Klauzál, Bezerédj ájuldoznak. Perczel, Szemere tulságokba esnek, Eötvös esküszik, hogy ha a városok ügye nem megy keresztül, ő soha többé politikával nem foglalkozik. Szentkirályi az utcán szitkozódik s inkább a muszkához áll, mint ilyen kormányhoz. Fenhargon kérdik van-e nekünk királyunk. Bizalmatlansági szavazatot indítványoznak a láthatatlan magyar kormánynak. Reviczky, a volt kancellár, bádeni magányában, mint Wirkner bírúl hozza, pompásan érzi magát, neveti e zürzavart, »az ő ideje még nem jött el, de hiszi, hogy mindnyáját túl fogja élni.« . . . Az óramutató, ki tehet róla, ez egyszer is előre ment, nem hátrafelé.

Márczius 17-én Széchenyi Bécsbe ment, s egy órai értekezése volt ismét Metternichhel, a ki minden adótervet vagyis új jövedelmi forrást helyeselt ugyan, s csakis a kezelést s az ellenőrzés jogát nem akarta a rendeknek átengedni. Batthányival is volt találkozása, ki ezuttal a »rabulista prókátort« adta ugyan, de hajlandó volt le is lépni s másoknak engedni át a tért.

Márczius 20-án ismét Metternichnél volt, s az adón kívül Kossuth dolgát is megbeszélték.

Batthányit utóbb, april 8-án, Ikerváron látta ismét, hova Deák is megjelent. Sokat tanakodtak itt a hazai állapotokról, melyek meglehetősen sötét színben tűntek fel előttük. Batthányi, beszélgetés közben, kijelenté, hogy ha ő tőle azt az illusiót elveszik, miszerint Magyarországból még lesz valami, úgy ő mindjárt letesz mindenről. Deák ellenben, »valamint én is,« teszi hozzá Széchenyi, »nem remélünk semmit, de azért mégis megteszszük azt, a mit hazafias kötelességnek tartunk!« — —

»Május 18. — Gervay sokat beszél Kossuthról, a ki igen jó benyomást tett reá. — Metternich & Co elég perfidiával bírnának, hogy hátunk megett, és ellenem e »rühessel« egyesüljenek!?! « ...

»Junius 15. Boldog, ki sohasem ébred fel álmaiból!« —

»Junius 16. Életem napról napra türehetlenebb . . . Csak a hat deszka szabadít meg!« — —

»Aug. 23. Istenem, be nehéz az élet. Azt az egyet tán megérdemelném, hogy gyors végem legyen. Szívesen adok helyet másoknak.«

Az ilyfélékből lehető legkevesebbet adtunk, hogy az ismétléseket biztosabban elkerülhessük, ha majd e nemes szív megtöréséről, benső meghasonlásáról, kellend adataink nyomán számot adnunk.

Alig érdemel említést, hogy az alatt, míg Széchenyi ezer más gondokkal volt éjjel-nappal elfoglalva, s a főherceghez is, ideje rövidsége miatt, kivételesen csak este mehetett, a rendek, egy kertületi ülésben, november 6-án, a nemzeti színház főigazgatójává, Széchenyi úgy adja: »bankárjává«, — kiáltották ki, mellette adva Pestmegye alispánját és Pest város egy megbizottját.

A rendek is, főleg az országgyűlés végső napjaiban, lázas sietséggel dolgoztak; de minden csak papíron maradt, mint legtöbben hívék: az idő rövidsége miatt.

A nagy különbség a királyi előterjesztések nyolcz pontja, s a szentesítés alá került tizenhárom törvényczikk között, csak a távollevő Deák nimbusát növelé. ¹⁾

De egyengeté a tért, bár öntudatlanul, az Eötvös iskolája a parlamenti kormányzat számára is.

¹⁾ Királyi propositiók.

1. Országos bizottsági munkálatok (az előző országgy. 3. 4. és 5. t. cz.)
2. Korteskedési visszaélések.
3. Városok szavazata.
4. Kereskedés. Közlekedési eszközök.
5. Hitel. Bank.
6. Földhitelintézet.
7. Országgyűlési szállások.
8. Deputatíók költségeinek visszatérítése.

Szentesített törvényczikkek.

1. Koronaörök. (Ürményi és Vay.)
2. Magyar nyelv.
3. Vallás.
4. Nem-nemesek birtokképesége.
5. Nem-nemesek hivatalképesége.
6. Váltó-törvény módosításai.
7. Csódtörvény módosításai.
8. Főítélőszék bíraskodása.
9. Közmunka.
10. Futó homok.
11. Országgyűl. szállások.
12. Országgyűl. költségei.
13. Hrabovszky alapítvány.

VII.

Széchenyi helyzete az országgyűlés után sem sokat javult, noha egy s más irányban tisztult. Bécsben végre belátták, hogy egy örökös tétlenségben élő, s a nemzet minden törekvéseit vagy nyilván vagy kézalatt gátló kormány, a legjobb akarat mellett is, épen csak madárijesztőnek való, se jót, se rosszat nem tehet s barát és ellenség előtt lassanként minden tekintélyét elveszti. Apponyit hívták meg tehát egyelőre alkanczellári czimen a kormányra, mint a kinek loyálisága minden kételyen felül állott, de egyuttal erélye is minden jót ígért. Eltiporni a nyugtalankodó forradalmi elemeket, magához vonzani a mérsékelt haladás barátait, előre menni az okszerű reformok terén, s maga részére hódítani, sőt, a nem sokára felmutatandó fényes eredményekkel, tartósan is biztosítani a nemzet zömét, az eddig rettegett, de ezentul támaszul szolgálendő közvéleményt, s hazafias érzületet. Innét, igaz, már csak egy lépés a parlamenti kormányzatig, a többség uralkodása elvéig, de a melyet, csodálatos! alulról elég komolyan még nem követek a szabadság leghőbb barátai sem, felülről pedig annál kevesbé ismert el az alkotmányos formák bármely leglelkiesméreatesb megtartója sem. Volt e törekvésnek, ha elfogulatlanul akarjuk méltatni, bizonyos ideális, költői oldala. Kivenni mindenből a javát, ott hagyni az alját: mi kár, hogy nem kivihető! Kikérni a többség támogatását, hogy vele jót tehesünk; de el nem ismerni uralmát, ha tőlünk elfordul, hogy valami rosszat teszen. Erővel boldogítani az emberiséget, megóvni botlásaitól, ugy mint egy előrelátó jó szülő kényszeríti, ha csakugyan teheti ezt, a boldogságra gyermekeit.

Az ellenzéknek csak egy kicsi töredéke állott a parlamenti kormányzat, vagyis a többség uralkodásának, bár sokszor eléggé csalóka, színvonalán. Ezek Apponyi törekvéséből nem is késtek levonni a logikai következtetést, mely szerint: ha többségre törekszik, jól teszi; de ha ez nem sikerül neki, le kell ám mondania,

s többségben levő ellenfeleinek adni át a gyepőlőt. Pusztá ártatlan elmélet volt biz ez.

Pessemistáink, köztük Deák is, csakis oly ártatlan elméletnek vették. Az ő szemökben többet ért az, a mi megvolt, mindannál, a mi esetleg lehetne. Megvolt a megyei önkormányzat: e részese a felségi jogoknak. Törvényhozásunk tényezője, a követutasítási gyakorlatnál fogva, a végrehajtó hatalomnak, úgy a bíraskodás mint a közigazgatás terén, nélkülözhetetlen közege. Nem vak gép, melyet csak egy gondolkozó mozgat a központból, hanem öntudatos, életerős szerves lény, mely nem csak nem szorul ama központra, sőt azt saját erejéből táplálja, s a hányszor kell, új életre költi. Ujabb s régibb történelmünk legfényesb lapjai idéztettek e mellett: miként voltak nehéz időkben a megyék alkotmányos jogaink, szabadságunk védői, megmentői. Nem hiányoztak a gyakori utalások a francziák példájára, kik Páris városa zsarnokságát, szeszélyeit kénytelenek tűrni, s meghajolnak mindig az előtt, kit ottan esetleg pár napi utczai harc a helyzet urává tett. Nagyobbnak látszott a veszély minálunk, hol a kormányt idegennek, sőt ellenségnek tekintette a nemzet nagy része, s méltán retteget a veszélytől, mely őt érné, ha amaz oly könnyen reátehetné kezét arra az egy központra, mely minden hatalomnak, az új rendszer szerint, már törvényes letéteményese lenne.

A bizalmatlanság a kormány iránt, bármennyire megváltoztak is már az idők s megjavultak az intéző körök intenciói, még oly általános és oly mélyen bégyökeredzett volt, hogy nagy erkölcsi bátorság kelle hozzá: a kormányt, bár csak föltételelesen is, egyben-másban támogatni, vagy épen egészen hívének vallani magát. A hazaáruló czim mindjárt reá tapadt akárkire is, s ha még felül rá valami hivatalt is vállalt, mely nélkül pedig sikeresen nem igen támogathatta a kormányt, akkor már épen le kelle mondania minden befolyásról a közvitatkozások terén. A hivatalnokok oly becstelen, tisztességes osztálya hemzsegett a képmutatóktól, kik egy körben a minden áldozatra kész alattvalói hűséget, más körben a némán tűrő szenvedő hazafiságot negélyezték, hogy magoknak ott pártfogókat, itt jó barátokat biztosítsanak. Siettek ezek belépni, akár titkon is, a Kossuth védegyletébe, s váltig erősítet-

ték, hogy az nem a kormány ellen van intézve, és hogy különben aláírás nélkül is becsületbeli kötelességöknek tartják ezentul csak »honit« fogyasztani, még ha az drágább és rosszabb volna is a külföldinél. E téren kerestek mintegy megnyugvást lelkiismeretöknek, s nyújtottak némi elégtételt boldogabb honfitársaiknak, kik nem kénytelenek magok és családjaik fentartása végett »szolgálni«, mint ők!

Széchenyi maga, ki ez időben már határozottan Apponyival szövetkezett, annyira érezte a közérzet e nyomását, hogy bensejében akkor volt tán legboldogtalanabb, mikor előtte új és nagyobb működési tér nyílt meg, mint bármikor annak előtte. Apponyinak legforróbb vágya teljesült, mikor Széchenyit az ő pártja részére megnyertnek hitte. Kész volt elfogadni s illető helyen érvényesíteni nagy hazánkfíának bár szó szerint alig vehető ama szavait is, miszerint ő szívesen szolgál, s engedi eszközül felhasználtni, »hámba fogatni« magát akárki által, ha jót tehet; de viszont kész volt teljes önmegtagadással neki alá is rendelni magát, nyíltan és titkon kezére dolgozni, s őt mesterének vallani. Bármily keveset adhatunk is államférfiak barátságára, a szóban levő válság alatt kevesebb okunk van az Apponyi őszinteségében kétkedni, semmint az önmagával is mindig tusakodó Széchenyiében. Különlí fogjuk azonnal ezt igazoló adatainkat.

Naplóinak egy újabb kötetét, Széchenyi márczius 13-án 1845. ily szomorú jellegéssel kezdi meg a címlapon: »Az én népem, az én fajom — vonaglásban van. Ezt mindig érzem, csak hogy néha több, néha kevesebb határozottsággal.« — — »Ez lesz utolsó naplóm.« — — »Hadd mennyenek a magok útján a csillogok. Vajha fel tudnám őket tartóztatni!« — —

Azt világosan sejtí, hogy az ellenzék, s főleg annak új vezére, Kossuth, rossz irányba tereli a mozgalmat; de vonakodik mégis a kormány híveinek táborába állni, s azon, bár igazságtalan látszatot hagyni magán, mintha a nemzet ellen, az »ő népe« ellen, forgatna fegyvert.

Az országgyűlés vége felé egy »német« jó barátja arra figyelmezteti, hogy Magyarországon ismét alkotmányellenes kormányzat készül, miből zavar fog támadni, s hogy ez elől jó lenne

kitérnie, külföldre utazni, s alkalmas időben aztán közvetítő gyanánt szerepelni. Megköszönte ezt a jó tanácsot azzal, hogy ő a maga részéről »a hazának jó és rossz napjaiban híven kíván osztózni.« Egyébiránt fölteszi, hogy: »Apponyi ott hagyja őket, ha nem elég alkotmányosan akarnak kormányozni.« —

Mind a mellett sokkal magyarabb ő is, és sokkal tovább foglódott a jó hazafiak, vagyis az ellenzék körében, semhogy úgy maga Apponyi, mint a conservatív párt többi tagjai iránt perczenként bizalmatlanságot ne érezne: ő is fölváltva, majd a rendszer, majd az emberek iránt! Az utóbbiakat majd lenézi, majd becstülésében osztályozza; de semmikép sem akarja elismerni, hogy most már ő is az ő czéhökbe tartozik: néha elég sértő módon is tiltakozik ily föltevés ellen.

Gr. Andrásy Györgyöt p. o. ily bókkal tiszteli meg: »Veled — szívesen, mert te önzetlen, erényes hazafi vagy: de a többiek . . . vagy lenni akarnak, vagy kapni. No sir!« (márcz. 14.)

Ápril elején Bécsben van, s fontos értekezleteket tart, épen leendő új hatásköre érdekében nagyobb s kisebb emberekkel. Összekeverjük neveiket: Majláth, Zsedényi, Wirkner, Gervay, Zichy Bódog, Apponyi, Metternich.

»Oh istenem,« így kiált fel »minő abnegatio ez! Még én kinálom magamat neki — pour sauver notre pauvre pays. — — On ne veut pas de moi!« —

Ápril 11-én Metternich herczeggel volt »hosszu értekezése,« de a melyről mitsem tudhatunk meg. Eredményét gyaníthatjuk abból, hogy azon körből, mely a politikai válságok iránt, oly kiváló érzékkel bír, jelentkezett az első »gratuláns.« Sina, kivel Kübecknél találkozott, már másnap (Ápr. 12-én) úgy üdvözlé őt, mint »magyar közmunka ministert, belső titkos tanácsost, tizenkét ezer forint évi fizetéssel.« Kissé zokon vehette e részleteket, mert Wirknert nyomban azzal a kijelentéssel lepte meg, nem épen kellemetesen, hogy ne nézze őt most már »horogra került« prédájoknak. Zokon esik neki még az is, hogy Metternich vele akar egy levelet a nádorhoz küldeni, kit pedig tán épen az ügy érdekében akart ily meghitt uton a történekről értesíteni, (ápril 15.) Mily kevés összhangzat volt a budai és a bécsi kormány kö-

zött, kitünik abból is, hogy gr. Török e napokban fejt ki különös buzgalmat azon czélből, hogy Széchenyit egy a Duna szabályozással, pesti kikötővel stb. e. tüzetesen foglalkozó külön bizottságba belevonhassa, (apr. 17.) Deákot is ekkor látja viszont Pesten, s nagyon örülnek mindketten a viszontlátásnak, de aztán — begombolódnak mind a ketten. Pár nap mulva (20-án) nagy ebéd van Deák tiszteletére, melyből Széchenyit, már mint a kormány emberét, kigyagyják. Sőt Nádasdy Julia sem hívja meg a De Gerando tiszteletére adott tudós estélyre! Pedig a nádor még csak előtte való nap ment fel Bécsbe, hogy ott, épen az ő dolgában, de nem nagy örömeire, valamit »kifőzzenek.« »Az ne történjen« kiált fel Széchenyi boszusan naplójában! A nádor nem sokára visszaérkezett, s nyomban ebédre hivatja. A meghívást hozó Z. Adalbert, mint ministert üdvözlí s gratulál neki. Ebédnél az őt mindig annyira kitüntető főhercegnő, és az általa annyira imádott ifju Mária hercegnő közt foglal helyet. Mind a mellett az az »országos közmunkák igazgatósága nem bír megszületni!« (Apr. 27.) Sőt visszásnak látszik, hogy ismét a nádornál ebéd levén, az ott jelen volt nagy urak, t. k. Würtemberg hg., Grünne, stb. közt ő volt az egyedüli »hivatal nélküli« egyén. Sina nyomán, egy másik pénzember, Wodianer, sem késik őt szintén mint ministert üdvözölni. Ugy látszik, mindnyájan többet tudtak, mint ő maga. Míg itt lemond a kissé ellenzéki Iparegyesület elnökségéről, s a Gyáralapító társaság vezetését is, mely az »igazi kerékvágásba« volt terelendő a Védegyletet, másoknak engedi át; az ellenzéki körökben pedig régi barátjai általi folytonos mellőztetését keserűen panaszolja: az alatt Bécsben, róla nélküle, »kotyvasztanak valamit.« . . . »Kiváncsi vagyok reá!« (apr. 30.) Tart e bizonytalanság még májusban is.

Irt azalatt színházi dolgokról, a »Széchenyi« gözkatlana »rossz omenü« szétpattanásáról, értekezett Weisz Bernáttal egy felállítandó országos biztosító intézetről, s folytatta társadalmi s egyesületi téren, a mennyiben ez nem volt erős ellenzéki színezetű, szokott, s igazán emberi erőt meghaladni látszó tevékenységét.

Május 12-én ismét Bécsben van, s egy lelki gyötrődések között töltött álmatlan éj után, 13-án megint Apponyival, Metter-

nichhel, Gervay, Lonovics, Wirkner, Zsedényi, Paziazzival van értekezése: zavart s félreértést lát mindenütt, s 16-án még nem tudja, »sütni akarják-e vagy főzni!« ... S a mi még rejtélyesebb: »nincs más támasza, mint Metternich!« Kerüli a látszatot, mintha saját ügyét »sollicitálni« akarná. »Ők pedig nem sürgetik. M-et szélhűdés érheti, s én maradok a mi vagyok, azaz: semmi. S ez volna a legjobb!« —

Apponyi azonban épen nem ejtette el a dolgot; csakhogy nem tőle függött' annak elintézése. Sokat fáradott ő abban, s jártkelt Metternichtől Kübeckhez, stb. Végre május 18-án odáig érett az ügy, hogy Metternich már kész körjegyzékét (ad circulandum) közölte Széchenyivel egy felállítandó külön »bizottságról«, melynek ő elnökül volt kiszemelve. Széchenyi nem sokat törődött a ministeri czimmel, melytől Bécsben kétségkívül s tán Budán is irtódtak; de súlyt fektetett arra, hogy ne bizottság, hanem »hatóság« legyen abból, a mit terveznek.

Csoda-e, ha ily huzavonák közt ama körökben, a melyek közé mintegy »korpa közé« most szinte váratlanul keveredett, úgy érzi magát mint valami próféta mindenféle vad és szelid állatok között, mint egy új »Dániel a barlangban!« Csoda-e, ha rossz kedvében Gervayt is hasonló nyilatkozattal főzi le, mint csak nem rég korábban Wirknert: »Ne hitesse el magával, hogy most már meghunyászkodtam. Ha a kormány nem változtatta volna meg politikáját, én sem változtatnám az enyémet. S ha a kormány ismét rossz utra téved, én nyomban megint az ellenzéknél leszek. Én független vagyok!« —

S Bécsből, ki hinné, csakugyan még re infecta rándult le Czenkre, honnét azonban nyugtalansága ismét visszakergette az események színhelyére. 25-én irt a Hattuszállodából Apponyinak, mentetve magát, hogy nem ment el Kolovrathoz, Kübeckhez, Lajos főherceghez, satb., nehogy »sollicitálni« látszassék. S aztán meg bizony »ő nagy skeptikus is.« Izgatottsága olyan nagy volt, hogy életét is, nem először bár s nem utolszor, megutálta, pisztolyra gondolt, s közel érezte magát az örüléshez. »Senki sem gondol velem, senki sem szeret, senki sem vágyódik

utánam. — — Fejem reszket, agyam mintha összefolyna, — je perderai la raison! — Az is jó! Mit ér ez az élet!?» —

Ilyeneket olvasunk a naplóban azon május 27-én, a melyen kétszer is értekezett két hatalmas barátjával: Metternichhel és Apponyival.

Kezünkben van egy pár sebtében odavetett bizalmas levélke, mely Apponyi érzületére tiszta fényt vet. ¹⁾ Egy futó pillantás mindenkit meg fog győzni erről. Ime.

»Tisztelt pártfogóm! — — Itt ülök, fájdalom, a tanácsban, s félek, holnap is ülnöm kell. Ez kinos reám nézve, mert sokkal fontosabb az, a mit Veled kellene megbeszélnem. — Du fond de mon ame et de mon coeur à Vous.«

»Tisztelt barátom és pártfogóm! — — (Ismét tülésbe kell mennie, s nagyon el van halmozva; de kéri Zichy Istvánhoz, hogy beszélhessenek punctatim.) *M. herczeg, hál' istennek, nagyon sürgeti ezt az ügyet. Tout à vous.«*

Ezalatt eldőlt a koczka: Széchényi kineveztetése a magyar közlekedési ügy élére, habár »definiálatlan« hatáskörrel, a legmagasb tanácsban el lőn határozva. Kinek volt nagyobb öröme, mint Apponyinak!

»28-án 2 órakor.

»A legnagyobb sietséggel s első örömem hevében akarom tudtadra adni, hogy az illető legf. kézirat immár alá van írva s ma még a kancellár kezéhez jut. Mindnyájunkra, az igazi jó ügyre s jövőnkre nézve oly nagy és oly döntő esemény ez, hogy nem Neked, hanem hazámnak, barátainak s magamnak kell s nem lehet léggé érette gratulálnom. *M. herczeg szeretné, ha még holnap itt maradtál, hogy az ügyet, t. i. a mikéntjét Veled megbeszélhetné. Hiszed, hogy eredményre vezethet? vagy hogy elértekezetlen czélszerű lesz? avagy engem akarsz-e végleges szándokod meghittjévé tenni? s az elértekezetlen annak tolmácsául megbizni? A Te hozzájárulásod nélkül semmi esetre sem szabad bármit is határozni; de az előmunkálatokkal késniünk nem szabad. Je dine chez Csáky, aztán levegő után kapkodok, s nyolcz óra után otthon leszek. — Ha hol-*

¹⁾ Gr. Széchényi Béla küldeményéből. Az eredeti szöveg német.

nap itt maradsz, nemde vendégem vagy? Én csekély vagyok ahhoz, hogy Neked köszönetet mondjak amaz ezerek nevében, a kiket elhatározásod boldoggá tesz, de érezni, jobban érzem azt, mint amaz ezerek mind együtt véve. Hü tisztelőd Apponyi.

Az akkori viszonyok közt természetesen a legnagyobb nehézségek közé tartozott oly pénzforrások fölfedezése s megnyitása, melyek nélkül Széchenyi fényes nevéen kívül semmi kézfogható eredményt fel nem mutathattak. Erre vonatkoznak többi közt a következő sorok, melyeknek jóval későbbi kelte különben az akkori kormányrendszer csigahaladásáról tesz meg-
lepi tanuságot.

»Máj. 17. 1847.

»Tisztelt barátom!« — — (Nagyon el van foglalva, Pallavicini ebédjénél találkoznak.) »A mi azt a milliót illeti, mindent mozgásba teszünk, s úgy hiszem, a sikerről kezekedhetem.« — —
»Mentsd ki sietségemet s maradj jó irántam, a ki vagyok hü barátod Apponyi.«

»Jul. 15.

»Kübecktől, kinél a comissio ülésed, mindjárt Hozzád jövök. Adja Isten, hogy két assessort is magammal vihessek! Ha tölem függne, mint mondod, bizonynyal már lábaidhoz tettem volna.« (T. i. a kért milliót.)

A magyar kormány akkori elnökének hazafias buzgalmát de egyuttal a központi kormány irányában nyomorult helyzetét látjuk e kevésből is. Csoda-e, ha az ellenzék bizalmatlan volt, egyszer az emberek, másszor a rendszer iránt? Csoda-e, ha majd egy erőszakos felfogatás, kedvező körülmények közt, oly csekély ellentállásra fog találni? . . .

Apponyi őszinte üdvkivánataihoz nem kevesebb őszinteséggel csatlakozott az erdélyi alkanczellár, b. Jósika is. Sietett ő is hozzá, s mert személyesen nem találta, szállásán hagyott biletjére e találó phrasist firkálta fel: „Cela vous donne une clef“. Valóban »kulcs« volt az később be nem következhetett fejleményekhez! . . .

De Apponyi fentebb közlött levelének szintoly méltó párja még a Jósika egy üdvözlő levele is, mely gróf Széchenyi Béla szíveségéből szintén birtokunkba került. Igtassuk ide azt is.

»Szerdán 8 ór.

Kedves Barátom. Nem annyira Téged, mint inkább mind azokat szerencséltetni jöttem, kik az előtted megnyílt téren való megjelenésedet örömmel üdvözlék, mert övék a gyümölcs, melyet számukra munkás fáradozásod érlelend. Áldjon meg az Isten annyi egészséggel, annyi testi erővel, mennyi szilárd akaratot fejtettél ki oly sok üdvösnek kivívásában, s hidd el, szívesebb részvétellel senki sem kíséri minden léptedet ezen kedves Hazánknak a leggazdagabb eredményeket ígérő pályán, mint igaz tisztelő barátod

Jósika.◀

A kineveztetés tehát meg volt, de hatáskörének körülírása nélkül, mi nem sokára, mikor helyét a magyar királyi Helytartótanács kebelében elfoglalta, tétovákra s félreértésekre adott alkalmat. Otthonosnak »kollegái« között sehogy sem érezé magát. A gratulánsok naivságukkal, malitiáikkal teljesen kiveszik türelméből. Gunyosan excellenciázzgatták lépten-nyomon. »Istenem!« így kiált fel, »mennyi önmegtágadás kell mindezekhez!«

Még több hét mult el, míg kineveztetése hivatalosan közhírré tétetett; míg, a taksa lefizetése után, titkos-tanácsosi eskütjét Bécsben ő Felsőge kezébe »nyomasztó érzések közt« letehetette; míg, ismét egy héttel később, a magyar királyi helytartótanácsnál is, melynek ilykép legifjabb tagja lőn, őt »hidegen fogadó« idős kartársai körében hivatalos eskütjét letehetette; míg itt valamiféle hivatalos helyiséget kapott; míg hatásköre, egyes folyamszabályozási biztosok s egyéb hivatott vagy hivatlan beavatkozók ellenében, valamikép körvonaloztatott; míg végre valamelyes pénzt kaphatott, hogy működését megkezdhesse!

Kit nem lep meg, ha p. o. naplójában ilyet olvas:

»Aug. 18. (Bécsben.) *Megyek a főherceghez.* (T. i. a nádorhoz.) *„Mít, hát ön is itt van?“ Szót sem szól kineveztetésemről. Nyilván mítsem tudott róla.*◀

Aztán együtt utaznak Prágába, a Ferencz császár szobrának leleplezési ünnepélyére, mely alkalommal a nádor, valamint fia István főherceg is, lehetőleg kitüntetik. Mind a mellett szeptember 1-én ismét nem tudja, »hányadán van vele.« Az alatt,

míg a nádorné kegyeivel elárasztja, legbensőbb családi körében szívesen látja, az öreg úr felhatalmazza, hogy »civilben« látogasson el hozzá akármikor, a kis Máriának pedig csak akkor van jó napja, ha az ő kedves Széchenyit, vagy fiát Bélát, láthatja!

Mi a pénzösszeget illeti, melyre Apponyi fentebb közlött sorai vonatkoznak, az már csak hosszabb alkudozás eredményét mutatja. Széchenyi, miután a Tiszát bejárta, hat milliót kért, sőt ha ezt bizonyos határidő alatt meg nem kapja, lemondásával fenyegetődött. Le kelle szállani egész az egy millióig. Nagyobb és kisebb kanál egy tenger kimeréséhez!

Apponyival ez alatt majd »véd- és dacz-szövetséget« köt; majd nem tudja »hányadán van« vele: s olykor ismét az elköpött hasonlat jut eszébe a kipréselt citromról. (marcius. 27.)

Metternichen pedig, ki időnként Aphorismáiból olvas fel előtte, majd a »vénülés« majd az »önbálványozásba merülés« symptomáit észleli. Ez utóbbi föltevést a híres államférfiúnak azóta közzétett emlékiratai is megerősítik; az előbbit oly értelemben, mely az észterő fogyását jelentené, aligha! A korhadás jeleit azonban, az állapotok tarthatatlanságának előérzetét, lehetetlen itt is ott is észre nem vennünk.

Nem szilárdíthatja bizalmunkat, ha azt olvassuk, hogy Széchenyit időnként macskazenével fenyegették, hogy kocsiját, melyben imádott nejével ült, sárral megdobálták, (július 2.) hogy a megye üléstermében »csak« kipisszegték, »egyéb baja nem történt;« hogy az Allgemeine Zeitungban Wesselényit az ő rovására s boszantására kezdték dicsérgetni; (április 1846), hogy Klauzál túlbuzgalmában, mellesleg saját népszerűsége helyreállítása végett is, megyéjében fölterjesztést indítványozott még Széchenyinek legújabb kineveztetése ellen is, (junius elején) de a mely legújabb »sérelmet« senki sem pártolt; hogy Szentkirályi, korábbi bókjaival ellenmondásban úton-útfélen szidta ismét Széchenyit, mint »minden rossznak okozóját, s a ki, miután Kossuth a journalistica terén leverte, most a kormányhoz szegődött;« (1846. január 28.), hogy Kossuth maga, kivel olykor »sincerizál« (september 11.) s kinek soha sem volt és nem lesz »alattomos ellensége,« egy, az ő tiszteletére rendezett fáklyás-zene alkalmá-

val hevesen fakadott ki ellene, (1845. augusztus 4.) hogy a »Falú jegyzőjének« már akkor írója, Eötvös, a tisztán, de nem messzire látó politikus, panaszkodik, miként »tíz év óta szolgálja már az ellenzékot, de még most sem tudja, mit akar az,« (1846. június 8.) hogy végre Deák maga, kinek barátságáért annyit törte magát ily scrupulussal fogadja: „Én csak egytől tartok. Önök megszerzik bona fide a kormánynak a többséget; de aztán nem fogják megakadályozni tudni, hogy azt rosszra (!) ne fordítsa.“ Mire Széchenyi: »Igaz, hogy ez is kockajáték; de ugyan tud-e jobb és biztosb módot? Paroli helyett pace!« — (február 4.)

Mindennek összbenyomását nemde csak egy szó fejezi ki: Chaos!?

VIII.

Esemény volt azon időben az úgynevezett szent-gróthi levél Deáknak, tudjuk, egyik jellemvonása volt, hogy épen nem kapott a kezdeményezés dicsőségén, sőt legszívesebben bevárta, hogy más tegye meg, még az ő eszméivel is, az indítványt, s ő csak pártolólág szólalhasson fel mellette. Ha pedig az eszme is más agyában született, s nagyjában az ő helyeslésével találkozott, mindig kész volt arra, mit hiú emberek a legnagyobb önmegetadásnak vesznek, az irigyek pedig soha sem tesznek meg, hogy magát hámba fogassa, s húzni segítsen a más szekerét.

Ép ezt volt az eset a Védegylettel is.

Kónyi gyűjteményének ¹⁾ e kérdésre vonatkozó érdekes részleteiből eléggé kiolvashatunk annyit, hogy Deák nemcsak nem kezdeményezte a védegyletet, de hogy nem is kezdeményezte volna. Aggályai voltak, melyeket csak halkán s kis körben közölt barátaival, nyíltan s fenhangon hirdetni pedig vonakodott. Vonakodott pedig nem azért, mintha népszerűségét féltette volna, hanem azért, mert szerfelett félt a szakadástól, mely a nemzeti párt felbomlásához s a kormánynak, melyben nem bízott, túlsúlyra vergődéséhez vezetett volna.

¹⁾ Deák Ferencz beszédei.

»Nem lett volna-e czélszerűbb a Védegyletet most kezdetben csak némely czikkekre szorítani, melyek vagy azért, mert nálunk is nem sokára előállíthatók, vagy azért, mert nélkülözhetők, elsőbbséget érdemelnek?«

»Azon csekély pénzerőt tán több sikerrel lehetett volna néhány cikk gyártásának emelésére fordítani, mintha az sokféle czikkek közt megoszlik?«

»Amerikában ily egylet inkább politikai okokból, Anglia ellen, alakult.« satb.

»Ti — bizonyosan megfontoltatok mindent, Ti jónak látátok a dolgot most és ily terjedelemben megindítani, s én el nem szakadok Tőletek.«

Ezeket írja Kossuthnak. Kell-e több?

Országszerte alakultak a központi minta után, Széchenyi nem kis aggodalmára, a fiók-egyletek, s egy közülök az e téren első sorban buzgólkodó gróf Batthányi Kázmér elnöklete alatt (február 9-én 1845.) Zala megyében Szent Gróthon is, hova Deák különösen meghíva volt. El nem kerülheté, hogy ne nyilatkozzék. Beszédét, egy hírlapi tudósítás alakjában, világgá bocsátották, s Deák azt soha sem desavouálta; akkor sem, mikor az e feletti polemiában többi közt Trefort olyformán tapogatódzott, miként Deák más körben alkalmasint máskép nyilatkozott volna.

A Kossuth gyűjtő szavai mellett, diadallal hordozták szét az országban Deák súlyos mondásait is. Az efféléket p. o.

»Mennyire elszegényült a nemzet, mutatja az, hogy alig van már hazánk földén adóssággal nem terhelt jelentékeny család, holott csak ötven évvel ezelőtt,« satb.

»Csak pamutszövetekért évenként 17 millió szívárgott ki — — s a mely gazdaság többet ad ki, mint bevesz, annak tönkre kell mennie.«

»Jövedelmünket nem bírjuk szaporítani; (?) nincs tehát egyéb hátra, mint lehetőleg apasztani kiadásainkat.«¹⁾

¹⁾ A szövegből kiszakítva kell adnunk egy ellenmondást, mely aztán e nyilatkozat következő soraiban rejlett: Magyarország a mezei gazdaságban ötven év óta nagy lépést tett előre; azóta egy atyának javain három

»A fényűzés minden más országnak áldás, csak a magyar-
nők átok.« . . .

»Egykor egy francziát kérdeztek: ki verte meg Marengónál az ellenséget? Én, monda, és még 70 ezer franczia. Szinte ezen társulatnak is minden egyes tagja magáról egykor elmondhatja: én és még annyi millió védegyleti tag mentettük meg a sorvadó hazát!« (!)

Nem állhatá ezt tovább Széchenyi: tollat ragadott, s írta a szentgróti levél elemezéseit, tizennégy hosszú cikkben, melyek azon évi júniustól augusztus közepéig ideje és figyelme jó részét igénybe vették, s épen nem arra szolgáltak, hogy népszerűségét növeljék.

E cikkek, melyek a Jelenkorban láttak világot, megolvashatók Török János gyűjteményében. ¹⁾ Feladatunkhoz tartozik, hogy azokból csak a főbb jelzőket e helyütt is felfrissítsük olvasóink emlékezetében. Világot vetnek nemcsak egy nevezetes kérdésre, hanem Széchenyi akkori érzületére s egyúttal hazánk politikai és társadalmi állapotára is. Sorba vesszük.

I. Ellenzéknek vallani magd s egyúttal a mozgás (a reform) élére állani képtelenség. Központi vasút, fumei kikötő, de másrésztől védegylet, annyi, mint: fordulj jobbra, de egyszersmind balra is. Csörgő sipka, vagy nyílt hadüzenet.

Deák szól-e? vagy az egészhez semmi köze?

Deákot becsülöm és szeretem; de a hont, melynek leghűbb szolgálója voltam mindig s leszek is míg élek, s melyet bálványozok, Deáknak elibe teszem.

Közelszegényedés? sorvadás? Nem áll.

Számokkal kimutatható a progressio és gyarapodás.

II. Ha van némi hanyatlás főbb magyar családoknak, melyek lenézését úgy szeretik máskor affectálni, úgy annak okai ezek.

1. Birtok eldiribolás. (?)

flu osztozott, és jelenleg egy is természet osztályrészén annyit, mint előbb az atya az egészen természetett.« — ?! Széchenyi saszemét nem kerülheté az el.

¹⁾ Lásd Gr. Széchenyi István munkái III. k.

2. Idő- és pénz fecsérlőbb nemzet nincs a világon. (!)

3. Szorgalom helyett pipázunk; vagy, újabb időben, a Staatslexiconban buvádkodunk.

4. 14 órakeressük a délt. Vagy elhamarkodjuk a dolgot, vagy elaluszszuk. Korteskedés, stb. eff.

5. Politikában is, mint másban gazda nélkül számítunk. Az Austriával való összeköttetés, satb.

Szomorú, ha még oly férfi is, mint Deák, ama rég megczáfolt fallaciában él, hogy a pénz, ha kimegy, ha benmarad . . .

Mostani törvényeink s közállapotaink mellett a világ minden pénze se lenne elegendő, legyetek erről meggyőződve, drága honfiak!

III. Deák diagnosisa gyökerében el van hibázva. *Recipéje:*

- 1) kiadásainkból nemes önmegtágadással mentül többet törülni; s
- 2) mások helyébe honi kelméket tenni: alkalmazásban egyenesen »sorvadást« okoz.

Ugyan: a mi minden országnak áldás, miért lenne épen Magyarországnak átok? — Nem elég nyomorultan, simplán élünk-e ugyanis?!

Leugrani — könnyü; de fel, fel! . . .

Nem az a bölcsesség, hogy keveset, hanem hogy eszesen költsünk.

IV. A kormány, újabb időben, észrevette, hogy a közbirodalom legdusabb mezejét parlagon hagyta, s hogy ezt így folytatni többé nem lehet.

Most a pangásnak már a nemzet lesz az oka. — —

V. Kevesen fogják olvasni, mert — hiszen nem mestere a hízélgésnek.

Aztán meg . . . sinecurát is (!) vállalt!

Deákot kisebbitni nem szándéka; sőt —

Adoma 1790-ből. Hic non agitur ut bene loquamur, sed ut nos intelligamus.

Értsük meg egymást.

Nem vádolhatjuk a királyi család bármely tagját, hogy nyelvünket becsmérli, mióta magunk kezdjük becsülni, stb.

Az európai csillagzatok is annyira sürgetik vértünket előmenetelre, miszerint ellenzéki taktika helyett ezentul a haladás mezejére léphetünk ki biztosan.

VI. Kimondhatatlan varázsszal jár az opponálás. Alig bujlik ki a fiu a tojásból, még beszélni sem tud, de már oppond! !

Az ellenzék »une cruelle nécessité.«

De nálunk oly nagy szám opponál, a nélkül, hogy tudná, miért.

Klauzál nyilatkozata! (L. 471. l.)

Kossuth lepiszkolja a kormányt. ¹⁾ Éljen! De Kossuth itt meg nem áll, hanem teremteni is akar. Fiume, stb.

Eredmény: a kormánynak, melyet nem nélkülözhetünk, tökéletes nullificatiója.

Legerősebb a most következő, hol már ismeretes cassandrai jóslataival találkozunk. Nem az a védegyelet sugallá ezeket, melyet Deák comtemplált, a ki tagadta, hogy az politikai tüntetés légyen, hanem sugallá az a védegyelet, melyhez Kossuth újabb agitációinak csak egyes szálait fűzőgeté.

VII. Vagy nem lesz sikere, s akkor hasztalan demonstratio, vagy lesz, s akkor egész más rendszert idéz elő, mely nem lesz inyiünk szerint . . -

S akkor gyászba öltözhetik a magyar. Virágozni fog ugyan egykori hona, s abban üdvét lelheti az emancipált Izrael fídtul kezdve (!) minden nép; de a magyar vagy elenyészik a hatalmas közérdek mindent egybeolvasztó árjában, vagy egykor szabad honát csak másodlagos, tán szolgálai szerepben fogja lakni. S elmondhatja egy philosoph: Ime, megint elpusztult egy nemzet, mely helyzetét nem ismerve, legjobb akaróinak figyelmeztető szavát fitymálva, és erejét vagy tulbecsülve vagy balgán használva, saját maga döfé a kivégzés gyilkát kebelébe.

Deák mindezekből semmit sem lát.

¹⁾ Ez időben mennydörgött az u. n. administratori rendszer = az Apponyi Kreishauptmanjai ellen.

Boldogok, kik nem látnak többet, mert övök a mennyek országába. — — Habár csak az öndámitás mennyországa!...

Elemzi azután ama többféle kútfőket, melyekből az agitatio táplálkozik. Ezek:

1. *Őszinte hazafiság. Sokan nem látják a gyáriparral járó nyomort! stb.*

2. *Félszemű kormányosi felfogás. A ki t. i. csak egy partot lát!*

3. *Demonstratio a határvám eltörlésére.*

4. *Csalétek az oppositio horgán.*

5. *Birkatermészet. Divat (kolomp) után induló.*

6. *Iskolás pajzánosság, dacz.*

7. *Hipocrita hazafiság.*

8. *Ármány, konkolyvetés.*

9. *Popularitási vasmacska.*

Mindezt, szerencsétlenségemre, tisztán látom a védegyelet foganzasási, születési, kereszteleési és dajkálási phasisaiban.

VIII. Sokan unják, hogy mindig a modort emlegetem.

Saját bárkáját ám kormányozza kiki tetszése szerint; de — a ki országulásba bátor avatkozni, — —

Jó szándék nem elég!

IX. Bár sokkal több ártatlan veggyület van benne; egyenes provocatio az a kormány és a birodalom ellen.

A kormány vagy husz év óta ugy közeledett a nemzethez, mint 80: 10, S vajjon ily arányban fogy-e az ellenzék? . . . Sőt az ellenkező történik.

X. Ebben teljes című Tóth Lőrincz ur, és teljes című Pulszky Ferencz ur kapják meg a félszemű kormányosi címet, amaz buzgó allegálásai, emez Allgemeine-czikkeiért.

Aztán elismeri, hogy a védegyeletben van némi jó is, mint p. o. a méregben; de felsorolja, ismét pontonként, sokkal túlnyomóbb rosz oldalait. Ezek:

1. *Bizonyos osztály damoralizálása. A »honi« czéggel üzött csalások.*

2. Kényszerít drágábban fizetni a rosszabbat. Finanziális gyógyszernek elég különös.

3. Helytelen vágásba (!) sodorja a közfigyelmet. Teen-düink! — —

4. Csorbát üt nemzetiségünkön. A magyart hiába nógatják iparra, míg a föld olyan olcsó. Iparosaink ⁹/₁₀-de német, cseh, stb.

XI. Magyarország nincs sorvadásban. Deák diagnózis helytelen, s az praescriptiója is.

Ha még oly férfit is, mint Deák . . . hagyja magát a közmó-
mor által sodortatni!

Justum et tenacem —

Lenne csak köztünk sok ily zománczozatu, ki nem tud szolgál-
bókhoz, s kit nem szédít udvari fény, . . . tüstént (!?) nem csak azon
viszony el volna tökéletesen rendezve, mely köztünk s a kormány
meg a közbizalom közt létezik, de vajmi szaporán helyre volna
ütve Magyarország százados hátramaradása.

Dynastia meg lenne nyerve —

Érdek alapján fejlődnek —

De a mi ezután következik, abban divinatióig megy a már
kedélybeteg államférfiu előrelátása, ékesszólása. Nem profanáljuk
azt szerfeletti rövidítésekkel. A forradalom lezajlása után ezeren
ismételték e s hasonló szavait, melyek azóta ismét feledésbe
merülnek.

»Majdan, ha az idő le fogja csillapítani a kedélyeket és szen-
vedelem helyébe méltánylat áll, és én már nem leszek többé, s így
senkinek sem lehetek szállka a szemében, tudom e sorok, ha teljes
feledékenységbe nem süllyed nemzetiünk jelen küzdelme, az el nem
ferdítethető való színében fognak mutatkozni, s vagy élvezendik az
utmutatásai utáni hasznot sőt fényt az akkor élők, vagy keserű
bánattal fogják rebegni, hogy igazam volt.

Deák nem szorul, mint honunk számos csillámló lidércze,
mesterkéltsé kölcsonzott fényre — —

Lökje el magától a mellétekintetek minden zsibbasztékait,
legyen alkotója, vezetője egy pártnak, mely Magyarországon, mióta
össze lőn a bizalommal házastva, még épen nem, vagy alig
létezett —

XIII. »Bizony még annyi politikai belátásunk és tapintatunk sem volt eddigél, mihez képest azon hazánkfiainak hitelét iparkodtunk volna nevelni, kik belbecstük vagy szerencsés véletlen folytán oly fokra emelkedtek, hol egy szó nem ritkán többet nyom, mint ezer megyei vagy országgyűlési szónoklat.« —

Trefortnak felelve: »Igaz, nem mindig így beszéltem. Valóban megváltoztattam politikámat.« ...

»De ám mutassák meg, hogy most kevesbé vagyok hü a magyarsághoz, az alkotmányhoz, hogy kevesbé vagyok a haladás embere, hogy kevesbé szomjazom minden hazánkfiának halhatatlan emberhez illő polgárosítását, hogy kevesbé fáradozok s rontom ugyis eléggé roncsolt testemet a közjóért, vagy hogy most inkább esengek másrul reám sugárzó fény vagy emberséges fáradozás nélküli kincs után, — — hogy nem akarok, mint eddig tevém, hün osztozni honosimmal szerencsében, gyásznapokban; s majd ha egykor, büszke érzéssel mondom, oly hosszú évek során fogták szolgálni a hont, mint én tevém, akkor adjanak hálát Istennek, ha függetlenségük s tiszta kedélyük tudatában oly fölemelt fővel tekinthetnek majd bárkinek szemei közé, mint én cselekedhetem.« ...

XIV. Ismét Deákhoz fordul.

»Azt fogja állítani, hogy nem bír azzal a tehetséggel — — ?
Hát akkor ugyan kihez forduljunk? —

1-ör bizalmat gerjeszt;

2-or, nincs oly hü magyar, ki elsőbbségét el ne ismerné.

Oh! legyen vezetőnk, én tüstént öné vagyok, és ön legűszintébb, legernyedetlenebb segítségemre számolhat. Lesznek ugyan hatalmasb védői, nagyobb tehetségű elősegítői, hanem hogy hibb és elszántabb apródja lehessen, mint én lennék, ha ily alulról és felülről egyaránt független pártnak állana élére, azt bajosan hiszem.

Addig is, mint hü magyar nyujtom baráti jobbjomat önnek, mint hü magyarnak.

Tiszta szándék, tiszta lélek, akár siker, akár nem!«

Eddig volt.

Bármit tartsunk arról a mi forradalmunkról, vagy szabatosabban szólva, szabadságharcunkról, a mely elnevezést egyébiránt minden alulról jövő forradalom igénybe szokott venni; egyet nem tagadhatunk: Széchenyi nem volt aféle »félszemű kormányos,« ki csak az egyik partot látja. Sasszemmel, biztosan fölismerte mind a két emberét: azt is, kitől a veszedelem jő; azt is, kitől a menekvés.

Ő tisztán látott, a többiek nem láttak. Maga Deák sem látott; mert hisz ki láthatja önnön magát?!

IX.

Képzeltetni, ha vajjon »sinecurának« tekintette-e Széchenyi az ő hivatalát! A maga módja szerint fogott hozzá annak teendőihez.

Számot adtunk annak idején aldunai utjairól; annál kevesbé mellőzhetjük most az ő tiszai utját, melyet nyomban fumei kirándulása követett.

Feszült figyelemmel, jó reménnyel kísérte mind a kettőt az ország; ámbár elegen voltak már, kik ezt is csak korteshadjáratnak nézték az ellenzék ellen, s e felfogásukat az ünnepekt hazafival alkalmilag éreztették is.

Metternich, a mint Széchenyi közeledéséről, vagyis szerinte »megtéréséről« értesült, azonnal kiadta a jelszót, miszerint egyelőre magánállásában meg lehet ugyan őt hagyni, de azután el kell halmozni minden lehető kitüntetésekkel. E szavát, miként láttuk, be is váltotta. Hivatalos körökben azonban már korábban b. Vay Miklós volt tiszaszabályozási biztosnak kijelölve, s találkoztott, képzelhetjük, oly jó barát, a ki Széchenyinek be is sugta, hogy sokan a Tiszaháton amazt bizony szivesebben látták volna. Szerencsére, Vay birt a hazafiság önmegtágadásával s a legnagyobb loyaltással rendelte alá magát. Szeptember 25-én egy borsodi küldöttség időzött a fővárosban, nála mint szeretett főispánjánál tisztelegni, s ő a nemzeti casinóban tiszteletökre ebédet adván, nem mulasztá el arra Széchenyit is meghívni s a felköszöntések oroszlánrészét reáháritani. Többek közt Ragályi

mondott egy hosszú, lelkes toastot. Aznap este az ifjuság Szemere Bertalannak, szintén Borsod szabadelvű követének, rendezett fáklyás-zenét, mely alkalommal útközben véletlen Széchenyivel találkozáván, őt is egy dörgő éjjennel örvendezteté meg. Nem rossz benyomások közt tevé tehát Pesten bucsulátogatásait, hogy 27-én utra keljen. E napon, Aszódon ebédelvén, Gyöngyösre; 28-án Egerbe ért. Lévay kanonok volt szerencsés őt házába fogadhatni; üdvözlő beszédek, pohárköszöntések nem hiányoztak; Miskolczon pedig, hova este ért, fáklyás-zenével várták. 29-én megjelent egy zemplénmegyei küldöttség Klobusitzky vezérlete alatt, kivel Szerencsre, »a Rákócziak ősi fészkére« ment. Itt Almásyak ünnepelték, Sárospatakon pedig a Breczenheim herceg vendégszerető családja s ismerősök díszes köre várta. Nem késett »a magyarság e bölcsőjében,« honnét a »Reformatio világa« áradott szét, ugy a kollegium, mint a város főbeszédü küldöttsége meghozni hódolatát, s Széchenyi nem késik örvendetes tudomásul venni a gyarló izlés (mauvais gout) mellett a jó ós anyagot; Ujhelyen pedig, hol kitűnő fogadtatásban részesül, egészen el van ragadtatva gróf Péchy Manó ragyogó szónoklatától. 30-án, szakadó esőben, megjelennek Ungh, Szabolcs és Beregh küldöttei obligát üdvözlő beszédekkel s hozzálátnak a munkához, megtartják az »első ülést.« Ez egészben elég jól ment, csak két Lónyayval: Jánossal és Gáborral, gyűlt meg a baja. Ezek, a ceremónián tul, kézzelfogható eredményt is akartak látni és sarokba szorították a kormány közegét, hogy ígérjen is, de ígétét váltsa is be, sürgették a kerecsenyi és komorói átmetszést, sürgették a pénzsegélyt, s indulatosan fakadtak ki, hogy »ne mystificálja« őket. Szentiványi Vinczének sok dolgot adott, hogy mindkét részt lecsilapítsa. De ott volt Kazinczy Gábor is, a ki ifju hevében még akkor nem sejté, hogy minő pecsovics, minő »békepárti« fog válni nem sokára belőle. Ő buzgó munkatársa volt a Pesti Hirlapnak, barátja Kossuthnak, kitől a casinóban egy levelet olvasott fel, melyben Széchenyi »ármánykodásairól« és »sületlenségeiről« volt valami, s az ottani fiókvédegylet tagjait feltűzelvén, a fáklyás-zenét készítők minden kedvét azzal a fenyegetéssel fojtotta el, hogy: csak próbálják, majd ők meg füttyülnek hozzá! »Nem zsar-

nokság ez?« kérdi naplójában Széchenyi. Csak egy kis adattal több annak kitüntetésére, hogy mily kevesen láttak még akkor is, és hogy mily sokaknak későn nyitlak meg szemek!

Október 1-én esőben, Péchyvel megy Zéténybe Klobusitzky Jánoshoz, dicséri ennek czélszerű kastélyát, innét Perbenyékre. Mailáth kancellárhoz, s ezzel együtt másnap Kis-Várdára, hol a Tiszát özönvíz előtti állapotában szemlélik, Zoltánnal Papra, báró Horváthoz, majd Péchy szabolcsi alispánnal Vásáros-Náményre Lónyay Györgyhez mennek, hol a roskadozó híd meg-szemlélése után Szathmár és Ugocsa küldötteit fogadja. Sok sár, pizok, hanyagság. 3-án megtartják a »második« ülést, nézegetik a Szamos torkolatát, ebédelnek gyékénysátor alatt. Eötvös Tamás pohárköszöntésében megsérti báró Horváthot, mint nem adózó pártit, rossz ebéd mellett sokat politizálnak minimumról, majorátusokról, megnézik a szeder ültetvényeket, s a Lónyayak régi várát, s meghitelesítve a bereghi főjegyző Buday jegyzőkönyvét, s másnap, 4-én, Baktán, gróf Degenfeld csinos birtokán át Nagy-Kállóba mennek. Izlik Széchenyinknek, fogfájása daczára, a jó nyíri bor, de elrontják kedvét a megyei börtönök, melyekben egy egész éven át nem merik szabad levegőre bocsátani a rabokat, mivel hogy az nincs megengedve. »Az illuminadók« mondja erre Széchenyi, a mi új büntető codexünk tervezőit értve, »szerfelett sokat akartak, s történt semmi!«

Ez a Nagy-Kálló egy vad telep benyomását teszi reá, nappal semmi élet, éjjel mégis lárma, mely hajnalban szinte kiállhatatlanná vált. 5-én Kállay Ödönnel utazott Debreczenbe. Mind a kettő most már az árnyék világban társalog egymással: ülünk fel tehát eléjük a bakra, s hallgassuk meg beszédeikből csak a mit a szél elkapkod. „Nem tartok sokat Deákra,“ mondja a későbbi szélső pártok ez egyik független tagja, „Gyengye ember!“ — „Most imádjuk, mert nem látjuk, — ha kilép a sikra, majd leesik. Mi más ember az a Kossuth! Azt tisztellem. Klauzál hiú, Beöthy zsarnok és komédiás. Szentkirályit minden évben hat hónapig Gräfenbergben kellene tartani, mert az b... Eötvös igen magas. Szalay igen mély. Kormány nélkül haladni akarni merő ostobaság. Az utálatos korteskedésnek minden áron véget kell

vetni. A nemesség elrothadott; — a népben több erő van. Elibe teszem a szabadságot a nemzetiségnek! — »De ha szabadságot akar,« veti ellen Széchenyi, »s feláldozta a magyarságot, ugyan melyik nemzetiség alapján reményli azt elérhetni? Tán a német? vagy a szláv?« — — Amaz gondolkodóba esik, s elhallgatnak. Később újra fölvéve a beszéd fonalát, a király s a trónörökös lejtöveteléről s lehető pompás és szívélyes fogadásáról beszélgetnek, s e pontban egészen egyetértenek.

Az alatt Debreczen város határához közeledünk, s meglátjuk az eléjük érkező tiszti küldöttséget.

Reviczky polgármester kalauzolja az »izléstelen« és »szintelen« nagy városban, s első sorban, szép szerepét folytatva, báró Vay Miklós ünneplő szerencsésb vetélytársát. Egy Cyclopsoknak való nagy ebéd után elvezetik mindentüvé, a hol valami látni való van, este a színházba is. Itt éljenek, pisszegéssel vegyítve, fogadják, mi nem akadályozza, hogy Szathmáryné és Kesziné játékában ne gyönyörködjék, biztos reményt merítve ez előadásból, hogy lehet egy igen jó magyar színtársulatot is összeállítani, csak érteni kell hozzá. Másnap u. m. okt. 6-án természetesen a tisztelgők hosszú sorát kelle fogadnia. Jöttek a professorok Péczelyvel, a kurátorok és papok Szoboszlayval, a Hajdúk, a dobi társaság, végre a város küldöttsége diszpolgári oklevéllel, s tömerek egyesek, még nők is. Ebéd Reviczkynél, sok áldomás. Széchenyi egy debreczeni vasút létrejövésére emelvén poharát, ezt mindjárt kész ígéretnek veszik, mi szintúgy meglepi, mint Woronieczky ezredesnek azon bókja, hogy míg másoknak csak a szájok jár, ő legtöbbet tett (t. i. Széchenyi —) a lengyel nemzetért! . . . Különösen örült volna ennek, ha megtudja, Metternich.

Oreg casino. Polgári casino. Éljenek, pisszegés nélkül. Az utóbbi emlékkönyvébe e sorokat írja: »Azon nép, mely nemzetiségét hűn ápolva, egyesült erővel küzd előmenetelért, előbb-utóbb mulhatlanul homlokára tüzi a diadal repkényét.«

Október 7-én meglátogatja a kollegiumot, satb. Ebédet Vay úd tiszteletére; a színházban pisszegés nem vegyül már az éljenek közé; este fáklyás zene. Széchenyi a vasutat ismét kilá-

tásba helyezi, valamint a városok rendezését, s hangsúlyozza, hogy minden pártérdek felett áll a haza!

Október 8-án búcsúzik, reggelire Böszörménybe, ebédre Nánásra ér, itt tisztelgések, beszédek özöne; hálás Dobon, hol bihari urak és két Andrásy, Manó meg Gyula, várják. A dobi töltésnél, melytől az Alföld az ő menekvését várja, aggály lepi meg szívét. »Oh istenem!« így kiált fel magában, »én gyenge, idegbomlott, ily nagy munkába merek fogni! Nem örülség ez tőlem?!«

Október 9-én megtartják a »harmadik« ülést. Vannak nyolczvanketten, a hangulat jó: a jegyzőkönyvet Baj írta. Megalakul a Tokaj-füredi társaság, gr. Andrásy Gyula elnöklete alatt. Ily jó környezetben Széchenyi is fölmelegszik, s oly dolgokat beszél, miket nem lett volna jó egy telephonnal hamarjában Bécsbe elhordani. »Mit nekem titulus. — Nem szorultam én bécsi napsugárra, — egy kicsit csak magam is világítok, mint valami szentjános-bogár. Tüstént odébb állok ha« — — stb. eff. Az Andrásy Gyulával kötött barátság tartós maradt. Ugyancsak ő kísérte 10-én Kadarcsig, hol Semsey Albert pompás ötös fogattal várta, s vitték Illésy kunkapitánynyal Madarasra, hol igen csinos karékkal lepték meg, s hova Bánffy Pál és Szombathelyi is megjelentek.

Október 11-én Fegyvernek, Szolnok. Itt már díszebédek és vacsorák helyett macskazenékről van szó, s tisztelőinek ugyancsak össze kell tartani, hogy holmi kellemetlenségtől megóvhasák. Betyárkodnak, lármáznak ellene. ¹⁾

. De megjelen Almásy Pali harminczad magával, Heves megyéből, — és Szapáry Pepi a szolnoki társulattal. Rossz éjet szerez mindez neki. A szegényes korcsmában, a hol kiki magáért fizet, 12-én ily fohászszal ébred: »Oh istenem, adj lelkemnek erőt, hogy fentarthassam magam!« — Esős idő, ihatatlan víz, stb. e. fokozzák levertségét. Károlyi György, Wenkheim Béla felháborodva nézik az ily fogadást.

¹⁾ Hallgassuk el a neveket.

Az ülés mind a mellett, a városházán, igen jól ment: jegyzőjük b. Orczy Béla volt. Megnevezte Széchenyi t. k. Szentkirályira, ki mintegy engesztelésül bókot csapva, „emléket“ emleget, s kinek hirtelen odavetette, hogy neki »sem titulus, sem emlék nem kell.« Az a Szentkirályi boszusan befogatott és elhajtattott.

Okt. 13-án ebéd Kun-St.-Mártonban, hálás Szentesen, hol Bene, csongrádi administrator tiszteleg. 14-én Vásárhelyen ebéd, estére Szeged. Itt kereskedők, városok, kerületek, megyék küldöttei. 15-én ülés tartatik. Klauzál távollétével tündököl. Elég jól megy. Hosszu ebéd, látogatások.

Okt. 16-án végre, Tasnerrel, híútitársával, Kecskeméten megebédelvén, estére visszaér a fővárosba.

Itt lázas tevékenység, főleg egyleti téren; a pártok fejlődnek: Eötvös eszméi terjednek.

A m. k. helytartó tanácsnál, melynek ülésén október 21-én megjelent, hogy viselt dolgairól élőszóval mintegy számot adjon, értésére adják, hogy részletesebb és írásbeli jelentést vártak tőle. Ily megjegyzést, hihetőleg, ma is hallhatna. Hozzá fogott tehát, a maga módja szerint, újabb röpiratának írásához. Míg ez megkészülhetett, Bécsben is megfordult, aztán meg Zágrábban, Triesztben és Fiumében is.

Meg volt még nevének az a varázsa, hogy neki minden sikerül, habár az utóbbi országgyűlésen, mint láttuk, vajmi kevés sikerült; meg volt róla még sokkal inkább az a föltevés, hogy a bécsi kormánnyal való szoros összeköttetéseinél fogva Metternichet és Apponyit mindenre ráveheti: természetes tehát, hogy főleg ez utóbbi utját mindenki feszült figyelemmel kísérte s leste minden akár hivatalos- akár magán-jellegű kijelentését.

Fiume! E név mozgásba hozta akkor s hozza azóta minden magyar szívét. Derék tengerparti kormányzónk Kiss Pál, állásánál fogva kormánypárti, ez egy kérdésben az ellenzékkel tartott, s gondja volt reá, mint jó hajósnak, hogy minden széllel előbbre vigye hajóját. Egy küldöttség is megjelent Ciotta vezérlete alatt: Széchenyi a maga részéről minden jót ígért, de nem tudta felsőbb hatalmak, értsd a bécsi kormány, mit fognak hozzá szólni. Nem léteztek tudniillik akkoridőben még »közös ügyek!« Sömsich Pál,

a helytartó tanácsnak már tagja, melegen karolta fel az ügyet, egyenest ráment Széchenyire, sarkalva őt, hogy tegyen valamit, máskülönb Kossuthék fogják megtenni s elragadják tőlünk a kezdemény érdemét és dicsőségét. Érdekes, hogy Széchenyi csakugyan a nem pihenő Kossuthal találkozott tengerparti városunkban, annak gyűléstermeiben, közhelyein, s a kormányzó vendégszerető asztalánál is.

Zágrábba november 2-án érkezett, hol a püspök és b. Kulmer rövid látogatásai után rövid ideig mulatott, s egy Károlyváron töltött nyugtalan éj után, hol a helyhatóság tisztelkedett, Kamenyáknál megismerkedett a bóra hatalmával, mely kísérőit, Tasnert és Auert, lábaikról ledöntve, őt is fáradságos gyalogolásra kényszeríté. 4-én hajnal előtt érte el Fiumét. Jó lett volna a meleg theára egyet aludni, de felriasztották a mozsár üdvölvések. Egyik első látogatója Kossuth volt. Az »egyesült« társulatokat Sinához utasítja pénz végett. Este a színházban diszelőadás.

Okt. 5-én körülnéz a város gyönyörű vidékén, Kissnél diszeled, tánczvigalom.

Okt. 6-én kirándulás Buccariba, Portorébe. Ebéd Kissnél. Fáklyászene, Matkovich szónoklattal üdvözli: rövid olasz jelszavakkal viszonozza: a testvériség egy ünnepe lesz belőle. Színházban nagy tapsok, kendő lobogtatások a nők részéről: utóbb még tánczolja is kellett.

»Külsőleg annyi fény«, így írja naplójában, »bensőmben csüggedés, búskomorság!« —

Okt. 7-én Scarpa elkísérte Triestig. Itt Stadionnal, Pirettel, Waldsteinnál van találkozás. 9-én Laibachban, 10-én Grätzban van. Itt Nugent, Wickenburg, Festetich, stb. stb. 13-án Bécsben. Apponyi arra nógatja, hogy legyen kancellár. Metternich vénül, gyermekes kezd lenni; többi közt azt mondogatja neki, Széchenyinek: »az ön jó barátja Kossuth — ' . . . Máskor komolyabban elemezni kezdi élete egyik kiváló tanulmányát, a politikai fordalmakat. Szerinte e láz az első stadiumban csak gyermekjáték, a másodikban is még orvosolható; de a harmadikban már nem: Magyarország pedig már a másodikban van. Széchenyit mindig mélyen meghatották az eféle jóslatok. E beszélgetés után, 20-án

ezt írja naplójába : »Nyílt forradalmat látok, kételyek kezdenek (?) ostromolni. Feltartóztatni többé nem lehet. Szeretnék feledni, nyugodni, elaludni, soha többé föl nem ébredni. Az élet nyomasztólag nehezedik reám !«

Nem éreztek e vajon hasonló nyomást a mult embere, Metternich, s a jövő embere Kossuth ? ! Nem volt-e pessimismusba merülve Deák ? nem volt-e Eötvös ? Nem volt-e csupa melancho-
lia Vörösmarty, s egész azon kori költészetünk ? ...

X.

Régi tapasztalás : szívsebnek nincs hatalmasb balzsama a munkánál. Széchenyi ez áldott gyógyszerrel egész életén át élt, s mikor már nem élhetett vele, nem is tudott tovább élni.

Munkaközben rémlátásai is oszladoztak, ege felderült. Utolsó előtti naplóját, mely 1846. június 19-től 1847. június 6-ig terjed, derültebb mottókkal látja el, mint az előző kötetet. Borus ugyan minden, de : »mégis sokkal derültebbnek« látja horizonunkat, mint p. o. husz évvel ezelőtt. Ez akkor volt, mikor közpályáját ama nevezetes 1825-diki országgyűlésen megkezdé !

Továbbá : »Magyarországból még válhatik valami, ugy magyar mint alkotmányos szempontból.« — —

S végre : »Elhatároztam magamban, hogy megyek tovább mig le nem roskadok. Adja Isten, hogy ez munkaközben érjen s ne a kályha mellett !«

S e szép jeligét követve, lázas tevékenysége mindinkább fokozódott, alig hagyva már egy-egy percet akár pihenésre, akár kétségbe esésre. Ez utóbbi mint leselkedő orgyilkos követi lépésről lépésre ; mig az előbbi, szerető családi körben vet egy-egy röpönő fénysugárt különben örömtelen életére. Mily jól esik az embernek, ha folytonos izgalmai közepett szinte váratlanul bukkan affélékre, mint p. o. mikor némely esti órát szeretett nejének magyar nyelvben oktatásával tölt el, ugy mint egykor ifju éveiben angol nyelvben adott O. kisasszonyoknak, s Wesselényinek is lezékét ; vagy mikor fiai, Béla és Ödön tanulmányairól, iskolai pró-

batételeiről, ¹⁾ szeretetreméltóságáról s előkelő körökben kényeztetéséről emlékezik meg, vagy végre felsóhajt, hogy a közélet emberének nem is kellene megnőszülni, mert oly kevés ideje, oly kevés szive marad családjá számára! József nádor házában is, az öreg ur aggasztó gyengélkedései daczára, minden hivatalos szertartás mellőzésével, szívesen látott vendég volt: főleg elbájlolta mindig a kis Mária hercegnő. Ez apró ajándékokat fogad el tőle s viszonzza azokat, mikor hallja, hogy mások czimeket rendjeleket nyerne, bámulva kérdi, hogy hát Széchenyi miért nem kap olyat? Könnyen megértetik vele, hogy annak az kevés volna, az sokkal többet érdemel.

Kevesbé tiszták azon örömek, miket politikai barátok tudnak szerezni. Apponyit csak lassanként szereti meg igazán, majd, látva őszinte buzgalmát s hazafiságát, szemrehányást tesz magának, hogy kétkedett benne, véd- és dacszövetséget ajánl neki, s kész mindenütt helyt állni érte. Metternich is a maga részéről megtartotta ígéretét, függetlenségében meghagyni Széchenyit, de mihelyt lehet, minden nemével a kinttűtetéseknek elhalmozni. Sokszor van most is e két államférfiúnak bizalmas találkozása: s folytonos egymásra hatásuk félreismerhetetlen, de túlnyomó a korra s állásra nézve elsőbbségé. István főherceg is már megjelen a szinpadon: atyja halála után, melyre el kelle immár készülni, ő volt utódául kijelölve. A nádori állásnak, felelős ministerium hiányában, nagy fontosságát nem kevesse emelte az a körülmény, hogy választás utján volt betöltendő. Ebből önként következik, hogy e méltóság jelöltjeinek, még ha királyi vérből származtak is, nem volt szabad megvetni a népszerűséget. Széchenyi, mi tagadás, egy új felkelő napot látott az ifjú főhercegben, kit tán új emberek, nem az ő iskolájához tartozók, fognak körülrajongni; s mint-hogy hazánk egén már rég óta látta a vész-tjóslo fekete pontokat: természetes, hogy csak aggódva nézett e várt eshetőségnek is elébe. Voltak a kik, úgy mint egykor a koronaöri csupán czimzetes méltóságot, most az oly nagy jelentőségű nádori méltóságot is, azóta még inkább felhalmozódott érdemei elismeréséül, Széche-

¹⁾ Bélaról megjegyzi egy helyütt: lassan gondolkodik, de alaposan.

nyinek szánták. Pulszky egy pillanatban egyenesen hozzáment, s szokott fesztelen modorában megkérdezte, akar-e nádor lenni. Mert, ha igen, úgy . . . no! ¹⁾

A közbejött nagy események után, melyek az ifju nádort csakhamar tarthatatlan helyzetbe sodorták, fölvetetnők a kérdést: vajon mi lett volna, vagyis, mi minden elmaradhatott volna, ha az 1848-diki nagy válság Széchenyit találja azon a polczon, melynek épep főrendeltetése a közvetítés volt trón és nemzet között? Egygyel szaporíthatnók ama henye kérdéseket, mik a világ forgó kerekeit soha meg nem akaszthatják, s mik a multból meríthető tanulságokat is száz meg száz ellenkező föltevésekkel homályosítják el.

A mi Széchenyit illeti, egykor a koronaöri czim, melylyel kínálgatták, hizelgett ugyan hiúságának; de annak visszautasítása még sokkal nagyobb örömet szerze néki: a szavak, melyekkel o kitüntetést megköszönte, s melyeket ez alkalomból fentebb már idéztünk, teljesen őszinték, szivéből fakadottak voltak; nem is hagytak legkisebb keserőséget hátra. De a nádori méltóság még álmában sem kísérté. Összes följegyzéseiből, melyek nagyon is őszinték, egy sort sem tudnánk idézni, mely ily vágyakodás vagy reménykedés legkisebb gyanújának igazolására szolgálhatna.

A mig odáig érnénk, ne hagyjuk figyelmen kívül honfitársainak iránta való magaviseletét. Nézzünk el mindazok felett, kik nyelvöket öltögették reá, vagy kik saját kicsiségök mértékével méregették. Ezekre szól az a jó mondás, miszerint nem létezik nagy ember az ő komornyikja előtt, oly mondás, melyet én mindig nem csak a nagy emberekre, hanem még sokkal inkább a komornyik lelkekre nézve valóban igen jellemzőnek találtam.

Batthányinak, az 1845. év utolsó napjaiban egy kedves fia Ákos nevű, halt meg. Atyai fájdalom mély és őszinte volt; de mint politikai szereplő, el nem kerülheté, hogy egyuttal ürügyül is ne tekintsék a közügyektől, egyéb okokból, talán némi csömörtől is, való visszavonulásának. E visszavonulás reá nézve utóbb

¹⁾ Jan. 15. 1847. tüstént József nádor halála után.

szerencse lett volna; ambíciója s kötelességérzete, vagy mint még Széchenyi is vádoló, (ápril 8.) tán Apponyi iránti gyűlölete, nem engedék azt meg neki. *Fata volentem ducunt, nolentem trahunt!*

Apponyi különben sem nyugodhatott rózsákon. Sokan, mint ez már szokás, a még mindig *possibilis* Majláthtal, a rangban felette állóval hozták rivalitásba (febr. 13. márcz. 15.); még a nádor udvarában is szerfelett büszkének s önállónak tartották; s az öreg főhercegnő, bibliás asszony, a szentírásnak az alázatosságra vonatkozó némely soraira tett, ha ilyenről volt szó, czélzásokat (febr. 13.) Metternich, a »vénülő« Aphorismáit írja, miket Széchenyi Deákkal is megolvastat, cserébe Kossuthnak, most már a Hetilapba irt cikkeit fordíttatja magának; a tettek mezején pedig, miután nyakára hágott a lengyel mozgalomnak, mely saját substrátumán, a népen »jutott zátonyra,« — bizony nyugodtan alszik az iránt, hogy ne tudna hasonló módon nyakára hágni egy netaláni magyar forradalomnak is. Nem kell odáig mennünk, a mint sokan készséggel feltették, hogy egy parasztlázadásnak támasztása, magyarán szólva, az uraknak a paraszttal agyonveretése komolyan terveztetett volna; de oly ártatlanok sem lehetünk, a kik politikával s történelemmel foglalkozunk, hogy szükség esetében, mentő eszköz gyanánt, ily eshetőséget egészen számításon kívül hagyhatottnak képzelhessünk.

„Én Magyarországot oly jól ismerem, mint önök“, mondá egy haragos órájában Metternich a bámuló Széchenyinek, „ha felhuzuk a zsilipeket, épen úgy jártok, mint a lengyelek. Szerencse, hogy ott megszabadultunk a lármázóktól. A kormány felismerte hatalmát. Kossuthot, Batthányit agyonverik:“ *stab.* (márcz. 4.)

Gyűlöletes magyarázatokra adott alkalmat többi közt Széchenyinek Kossuthra vonatkozó egy ismeretes frázisa. »Vagy felakasztani, vagy felhasználni.« Egyszerű: a bécsi kormány se nem merte volna azt tenni, sem ürügyet nem talált volna reá, hogy a veszélyessé válható agitátort egyszerűen felköttesse: mi maradt más hátra, mint megalkudni vele, úgy mint azt a parlamenti rendszer, melynek lényege a *compromissum*, magával hozza. E megfejtést egész kétségtelenné teszi az a tény, miként Széchenyit semmivel jobban, mint ellenfeleinek rendőri uton való féke-

zésével, lapjaik betiltásával, elfogatásokkal stb. e. dühbe hozni nem lehetett. Ilyen segédletet, melylyel akárhányszor kísértgették, mindig határozottan elutasított magától: mindig kész inkább saját kezével »a tüzes gesztenyét kikaparni,« oda vetni »népszerűségét,« kitérni mellét, még pedig Cicero szavai szerint: unum me pro salute omnium. Sőt, saját házában, asztalánál, a kis fia »instructora« Kossuthot, mint »első szónokot és írótk« magasztalható. Ilyet uton-utfélen eleget hallott.

Hozzá tették, például egyszer Szapáry Guszti, a ki az új sétatért (az Ujépiletnél) Gyüldének, a (conservatív) Gyüldét ellenben szemétdombnak nevezgeté, hogy: »mióta az egykor magasztalt Széchenyi egy Apponyinak uszályhordozója lett, minden nimbusa szétfoszlott! Erdődy Muki sajnálja, hogy »egy Széchenyi a kétféjü sast viszi elől, vinné bár inkább a keresztet!« stb. e.

Az apró adomák közt ne ejtsük el, mert ez később szavának állt, gróf Teleki Laczi mondását, a ki biztosítá a kétkedő Széchenyit, hogy ő hidegvérrel fogja egyszer főbelőni magát. (febr. 2.) Ne ejtsük el Pataynak, kivel később váratlan párbaja lett, bár egy irányban nem találó, de több irányban jellemző mondását: »Széchenyi és Deák (?) közt az a különbség, hogy ez azt tekinti, mi tetszik a sokaságnak, amaz mi jó és hasznos a hazának.« A Deák nevét itt akár tollhibának is vehetjük.

De a már politikai klubba fejlődő Nemzeti körben is szincerizáltak. A két kör, egyik Batthányihoz, másik Kossuthoz közelebb álló, egyesült s Deák tiszteletére a casinóban ebédet adott, (febr. 12.) melyre ezuttal Széchenyi is, a »tán mégsem hazaáruló«, meghívatott. Széchenyi némi elfogultsággal ült közéjük, mert a párt-szenvedély »kakuktojását« nem szívesen látta a nemzeti casino »békés fészében.« Deák mellett jobbról Ráday, balról Teleki, e mellett Batthányi Kázmér, amott Batthányi Lajos foglalt helyet, Széchenyinek sem a legutolsó szomszédja akadt, ez a gyermekkedélyü Vörösmarty volt. Teleki mondá az első felköszöntőt a királyra, a mely, ellenkezőleg mint ma szokás, hidegen és »ülve« fogadtatott. Ráday a nádorra emelt poharat hasonló hatással. Deákra egymásután Jósika Miklós, Besze és Gaál mondanak toastokat, ez utóbbi kiemelve az alkotmány, nemzetiség és hala-

dás körüli érdemein felül »tűrni« tudását, mint a ki tűrni tud »még akkor is, mikor-már már enyészni kezd minden reménysugár,« stb. E frázist Besze, ki különben is szeretett Gaállal évelődni, félbeszakítja: Tűrni nem elég, hanem tenni is kell. E megjegyzést Kossuth szava is viszhangoztatja. Szentkirályi felkapja a szót, s hozzá teszi, miként magunk semmit sem tehetünk a nép nélkül, melynek simpathiájára szükségünk van, stb. Deák, ki csak vonakodva kel fel, a tűrést a tevéssel hiszi összeegyeztetendőnek, s míg utána Gaál Széchenyire emel poharat, a Fóti dal szerzője, tán ama versének fülébe zengése mellett: Nagyot iszik a hazáért s felsivít. Csakhogy egyszer tenne is már valamit' — ömledező kezd lenni a tettek embere előtt. Őszinte éljeneit azzal toldja meg, hogy ,veszszén a hetvenkedés, az erőntúli megfeszítés, mely oly rosszul számított s tönkre menő vállalatokat szül, minő volt az a védegyelet is, melynek még annyi pénze sincs, hogy tisztviselőit fizethesse', stb. e.

Nem sokára Batthányi Kázmér is adott ebédet Deák tiszteletére; de oda már Széchenyit, mint, ,nem közéjek valót', nem hívták meg. Pedig Széchenyi, a ki folyvást szörnyen restelte, hogy ő most már hivatalnok, és kormánypárti, minden ilyes mellőztést szerfelett érzékenyen vett. Legfurcsábban volt Batthányi Lajossal, kit a többieknél nyilván sokkal magasabbra becsült. Szerette, gyűlölte felváltva. Néha nagy szakállát méregette, hogyan fogna párbajban egy golyót belé röpteni, s valóban nem egyszer álltak azon a ponton egymással. Máskor meghajol értelmi felsőbbbsége s lényének valami sajátságos varázsa előtt. »Csodálatos ember« így ír róla febr. 21-én, »mihelyt ő akarja, ki kell vele békülni!« ...

A mozaikba, melyet összerakosgattunk, illesszük bele az egykor ünnepelt, most már elhagyott Nagy Pál mondását, a ki ezen év májusában elnézvén Pestre, hazafias örömmel szemlélte fővárosunk haladását, s Széchenyivel O-Budán találkozáskor, felkiáltott: ,Merre a szem tekint, mindenütt Széchenyi műveivel találkozik!' — Ismételhette e szép és igaz frázist csak pár évvel ezelőtt a nemzeti kaszinó emlékbanketjén Jókay; ismétlik azóta is clegen.

De a »leendő« főváros nem foglalta el Széchenyi minden idejét. Tiszai első utját, melyről az előző cikkben beszámoltunk, gyorsan követte a második. Ennek is oly részletes leírását adva, némi hely- és személynévek változtatásával, majdnem ismételnünk kellene a mondottakat; azért csak egy-két pontot emeljünk ki belőle.

Nem oly futtában járta most be a Tiszavölgyét, nem is oly türes kézzel, mint első alkalommal. Bécsben nem hiába zörgetett: Apponyi lelkesen segített neki, Kúbeck nem fukarkodott többé, Metternich az eféléket különben sem ellenezte, s a magas és legmagasb körök rokonszenvvel kísérték a vállalatot. Kit nem lep meg, ha Windischgrätz Alfréd herczeg magyar rokonszenvéről olvas, ki akkor két Motesitzkyféle jószágot vett meg, s kire Metternich azt mondá: „ime, ismét egy ellenzéki, a Kossuth zászlaja alá!” Mily szépen teljesült csak pár év mulva e furcsa jóslat! Széchenyi pénzzel levén ellátva, illetőleg tehetős bankházaktól is, több százezerekre menő hitellel kínálva, viszont az érdekeltek részéről pénzért ostromoltatott. Erősen tartotta magát, s júl. 9-én Pesten tartatott értekezleten előre kijelenté, hogy pénzt nem ad, egyéb ha minden krajczárt hypothekával biztosítanak. »Ha szabályozni akartok,« mondá a csongrádiaknak is, »zsebetekbe nyuljatok.« stab. Megütözközik ezen nagyon a Werbőczyre támaszkodó Perényi Zs., fenakad még Dezsewffy is; de istápolja Wodianer, s megérti Kovács Lajos. Ez utóbbi mostantól kezdve legkedvesebb embere lesz. Naplójában a leghizelgőbb megjegyzésekkel halmozza el közéletünk e derék munkását. Dicséri jó kedélyét, buzgalmát, megbecsülhetetlen szolgálatait, egész áldásnak mondja magára nézve, s olyannak, a ki nélkül semmire sem menne. Csak egyszer szólja meg s nevezi el igazi kurucznek, mikor — zsebóra nélkül találta. Nagyra becsüli Paleocapa mérnököt is, kit a tréfás Jósa Gyuri Caleo pápának keresztelt el. Ugyanez a Józsa bevallja neki, hogy egy bizonyos átvágást, melyre Széchenyi nehezebben volt hajlandó, csakis azért sürgetnek, mert haszonbért remélnek a holt Tiszán a halászat után, stab. E napokból datálódik szorosb barátsága gróf Andrássy Gyulával, kiben sasszeme közéletünk egy leendő bajnokát jókor felismerte. Sok időt töltött vele, az ifju gróf alkalmilag kocsijával szolgált, s maga hajtotta

a lovakat: az egész ügyet reá akarta bizni Széchenyi, s ez elhittett mag nem is terméketlen földbe esett; segített neki gróf Károlyi Lajost is az ügy érdekében vonni, a ki a tiszai gőzhajózásra azonnal 25,000 pftot írt alá (aug. 4.) Meglakták ez alkalommal Debreczent, hova b. Kemény Zsigmond is elment, hogy az ünneppelt hazafival személyes ismeretséget köthessen. Patakot is meglakták, hol Szerencsy lépett fel követelőleg a tiszai gőzhajózás érdekében (aug. 18.), mert hisz ő felsége nem adhatott kizárólagos szabadalmate egyedül a Dunának. Széchenyit ily sürgetések nagy zavarba hozták, mert a nádornak tömérdek aggályai voltak, s másfelől, ha kötelező nyilatkozatot ad, Mailáth felszalad Bécsbe, Lajos főherceghez. stab. Ime ez a bolond Széchenyi, méltó emissariususa Apponyinak, mindent össze vissza zavar', kész revolte! stb. e. Kazinczy Gábor megtartja ellenzéki álláspontját, sőt fenegyerek szerepét, melyet majd nem sokára másoknak, arra méltóbbaknak, lesz kénytelen átengedni. Ebéd felett mint leghíresebb toasztozó, poharat emel Szerencsy egészségére, oly sanda célzattal, hogy ezzel Széchenyit megboszanthassa. Ez viszont alvónak tettei magát, de észreveszi hogy egy Kolosy ül vele átellenben, kinek neve vészthozó, s csak a szerencsés Barkóczy név többszörös reá mondásával ellensúlyozható. (Patakon jul. 27.) Ellenzéki állást foglalt el a később tragikus sorsu Perényi is, ki a debreczeni erdőben tartatott díszlakomán, szintén boszantási célból, Wesselényit köszöntötte fel, mit Bónis még azzal tetézt, hogy a Védegyeletet élteté.

Kossuthról azalatt diadalmi híreket hoztak a fővárosi lapok. Akkor tartatott meg a hazai iparunk történetében mindenesetre emlékezetes első iparműkiállítás, mely iránt, minden pártszellem nélkül is érdeklődött a közönség, de melyet Kossuth tisztelői, pártjok érdekében is kizsákmányolni el nem mulasztottak. E kissé tisztátlan örömet azonban megzavarta nem sokára Szabó Pálnak, az első magyar kereskedelmi társaság igazgatójának bukása, (utóbb megszökése) Kossuthnak lehangoltsága, visszavonulási szándoka stb. eféle, mi viszont az Apponyiék malmára hajtotta a vizet. Ily vegyes benyomások tették lehetővé, hogy nagyobbserü tüntetés nem volt Széchenyi ellen, sőt többé-kevésbé meleg vagy hideg fáklyás-

zenék s egyéb ovatiók fogadták utjában, p. o. Kecskeméten jul. 17-én, hol t. k. Babarczy conservativ szónoklatára Széchenyi is válaszában azt kívánta, hogy »Isten éltesen minden jó hazafit, csak egy speciesnek ne adjon sikert, az ámitóknak, a rossz magot hintőknek«, mialatt kiki azt érthette, a kit akart, vagy Patakon, aug. 19-én, hol neve napja előestéjét a város fáklyás-zenével, Kollowrat ezredes katonai bandával ünnepelték, mig Debreczenben augusztus első hetében, lakoma, kántus, színházi dísz előadás, bál stb. volt, s Boka eredeti cigányzenéje gyönyörködteté. De mindezeknél följegyzésre méltóbb, hogy aug. 27-én Dobnál és Szederkénynél megkezdték a nagy munkát, melyhez Széchenyi áhitatos lelke mindenek előtt Isten áldását kérte ki, kinek kezében van minden siker! Barátságot kötött a 84 éves plébánossal is, Nagy Balázs nevűvel. Pyrker érsek halálos betegsége hírére is itt vette, nagy sajnálattal, mert szerette és becsülte e derék főpapot mindig, »noha ez őt, utóbbi időkben, nem igen méltányolta már.« — A vendéglői számlákat, uti s egyéb költségeket mindenütt Széchenyi maga fizette, bár hivatala után fizetést nem kapott. S mig ez utja megkezdésekor azt írja naplójába, hogy »a Tisza lesz az ő halála, de a mit nem bán, elég szépnek látná e halált«, utja végével, sept. 6-án már ismét Titelben s az ő kedves Dunáján találja magát, közhasznú működésének ez első, fényes színhelyén, mely a hazáért élni, működni tanította. Csakugyan egy dunai gőzhajón kezdte írni visszautaztában »Politikai programm« című röpiratát, kezdetben más más címek alatt, melyet bizvást politikai végrendeletének tekinthetünk.

A többiek mind alusznak, ő egyedül van ébren. A közelgő forradalom szárnya suhogását érzi, majd mindenütt: ha a tiszaháti zugkávéházakban a marseillaiset huzzák, hogy egy ember a népből (Karsa ügyvéd) a nép nevében hangzatos frázisokban üdvözlí őt, ha még egy Kovács Lajos is minden haladási ügyben a kormányt támogatva, minden egyébben ellenzéki, ha »zsíros« honfitársai egyre politizálva, magán- és vidéki érdekeik felett czi-vódnak, ha aztán fent Bécsben a vénülő Metternich önbálványozásba merülten, a lengyelek sorsát jósolja a nyugtalankodó magyaroknak, a többi hatalmasok pedig sem önmagukban, sem egy-

másban nem bírva, minden összhang, minden elvhűség nélkül működnek, ha végre lent Pesten jakobinus klubbok alakulnak, ha itt és a vidéken a mérsékelteteket lenézik, uton-utfélen terrorizálják, ha a pártszellem mérgét még a philantropia édes tejébe is belekeverik, s ha mindennekfelett Kossuthnak a legközelebbi országgyűlésre Pestmegye követévé leendő megválasztását egy régi tartozás lerovásának s egy politikai szükségességnek tekinti a közvélemény.

»Mily súlyosan nehezedik reám az élet!« így kiált fel naplójában (Ujhely július 27.) »Senkit sem találok, kivel rokonszenvezhetnék. C'est dans l'avenir que la Hongrie sera peut-être aimable. Én a magyarokat benső kénytelenségből szeretem, mert hisz' magam is afféle zsíros magyar vagyok.«

XL.

Az, a ki hét év előtt a Kelet népét irta, s kinek lelki gyötrelmeit akkor láttuk, még nagyobb kinok között fogott hozzá most Kossuth elleni utolsó röpirata, a *Politikai program-türelékek* megírásához. Angol jeligéjét, valamint a mi jó Bonfinunkból vettét, sokan bizonynyal ma is alá fogjuk írni. Amaz a tévedések behízelt s vonzó természetéről, az egyszerű igazságoknak pedig mellőztetéséről s lenézetéséről szól; míg az utóbbi, erőteljes latin kifejezésekben, a mi scytha fajtánk nyugtalan, nagyravágyó, irigykedésre és vizáلكodásra hajlandó természetét hányja szemünkre.¹⁾ Első akadályt e röpirat megjelenése elé, ki hinné, maga a censor, a jó Reseta gördítgetett. Oka alig lehetett egyéb,

¹⁾ Error being showy, forward and plausible, attracts many followers, while Truth, on account of her unobtrusive simplicity, is neglected or despised.

Barbaram igitur Scythiae gentis immanitatem, quae tantopere concordiam et otium abominabatur, diu iste furor exercuit; et eousque (ni mentiar) exercebit; donec se quisque metiri, coërcere ambitionem, aliena dimittere, invidia carere, mutuaquae concordiam amare didicerit.

mint a miért a Petőfi Hóhér kötelének kinyomatását ellenezte: e művet nem tartotta az ifjú költő nagy nevéhez méltónak; meg akarta óvni, hogy vele ártson magának. Széchenyi művét nem nézhette ugyan hozzá méltatlannak, sőt nagyon is jelleméből s elveiből kifolyónak ismerhette fel azt, irányát is kétségkívül helyeselte, nem tartozván ő soha azok közé, kik egy forradalom veszélyeit kicsinylik; de meg akarta óvni az általa is hőn tisztelt nagy hazafit egy oly további lépéstől, mely népszerűségének utólját is szélnek eresztendi, a nélkül, hogy az ügyek fejlődését megakadályozhatná. Az ügyek pedig, a magok természetes utján, oda fejlődtek, hogy az ország két nagy táborra szakad, melynek mindegyike a hozzá rokonabb árnyalatokat mindaddig magába olvasztandja, míg a kettő között egy hatalmas középpárt, melyről Széchenyi mindig álmadozott, létre nem jő.

Ez a pártalakulás meg is indult, s a közügynek javára szolgálándott, ha reánk nem szakad a párisi, s a bécsi forradalom, s el nem sodorja egyidőre nálunk is a mérsékelt elemeket. Széchenyi soha sem gondolt saját személyére, de igenis oly annyira a haza szolgálatában állónak tekintette azt, hogy jó s balsorsával teljesen azonosította, s ezt az önfeledést egy hindu fatalizmusával egész a megsemmisülésig vitte: az előtte különben épen nem becsnélküli népszerűségnek vak fecsérlésében tehát most is egy szent kötelesség teljesítését, egy elkerülhetetlen martirság elszenvetését látta. Mert hisz: »a magyar haza soha sem volt derék, sőt kitűnő férfiak híjával; egy nemében a hazafiaknak azonban mindig szükölködött, olyanokéban t. i., kik tartózkodás nélkül a nemzet szemébe lobbantsák az igaz szót.« — A röpirat tehát világgá bocsáttatott, s ma olvasva nem kevesbé meghatja az embert, mint meghatotta akkor azt a néhány gondolkodót, a kik azonban nem sokára félretéve aggályaikat, hagyták a dolgokat menni, a hogy isten akarja.

Az öreg nádor 1847. január 13-án behunyta szemét.

István főherczeg állott ravatalánál, s szerteszáguldott a híre, hogy nem fogja mindenben nyomdokait követni, sőt, hogy az ellenzék kitünőbb és népszerűbb tagjaival rokonszenvez, s épen nem idegen attól a gondolattól, hogy közvetlen környezetét soraik-

ből válassza. Apponyinak több irányban kelle ovatosnak lennie, s Széchenyi, ez államférfiúval kötött új barátságánál fogva, nem egyszer hívá emlékezetébe ama francia intését: *On n'est trahi que par ses amis.* Áruelőnk, az világos, csakis barátaink lehetnek; mert ellenségeinkkel úgyis tudjuk, hányadán vagyunk. Az ifjú főherceg, a gyász alkalmából tisztelgőket fogadva, habozott, vajjon Széchenyi Istvánt, a ki nem országos főméltóság, elfogadhatja-e? »*Comme c'est eucourageant!*« kiált fel, az effélékre nagyon is érzékeny Széchenyi. Füléhez hozzák a főherceg még egy olyatén megjegyzését is, miszerint »szégyenli híveit, a conservativeket.« Hogy legyen aztán táboruk, ha a vezérek katonáikért, a katonák vezéreikért pirúlnak! Apponyinak is fel van jegyezve egy mondása, mely hívei színvonalán ugyancsak felülemelkedő büszke érzületét jellemzi. Bizott benne, hogy többsége lesz, s akkor majd megmutatja, hogy azt a zavargó ellenzékét mint tőri össze, de másrészt, mint fogja ellökni magától a selejtes elemeket, s mily exclusiv lesz emberei megválasztásában. »Merő illúziókban él!« gondolá erre magában, az őt csak föltételesen istápoló Széchenyi. István főherceg is »önfejű« volt, még pedig, úgy látszik, az udvar és Metternich irányában nem kevesbé, mint Apponyi és Széchenyi irányában. Rendes körülmények közt a legjobb úton indult, hogy a pártok fölé emelkedve, mind annyinak bizalmát és szeretetét magának meghódítsa, vagy ha nem, úgy egyaránt imponálhasson nekik. Az orosz hercegnőveli házasságot, melyet Bécsben óhajtottak, s Széchenyi is óhajtott, figyelve a magyar nemzet érzületére, határozottan elutasította magától. A nádori méltósághoz sem látszék ragaszkodni minden áron: föltételeket szabott, az országgyűlés rendezését, jogkörének szabatosb körülírását satb. sürgette, úgy hogy zárt körökben már egy más főhercegre, esetleg Rainerra, is gondoltak. Széchenyi, úgy látszik, nem nagyon bánta volna. Ez időben egyre olvasgatta a Lamartine Girondistáit, boszankodva gyakran, mert a költő történész számos lapjain a zsvány bandák nyílt dicsőítését vélte olvashatni. »*C'est glorifier le brigandage!*« — Nálunk is mindenütt Jacobinusokat, s ezekkel majd alig mérkőzhető lágy-szívű Girondistákat látott, s ha István főhercegreben egy Orleans

Egalitét nem sejtethett is, félt, hogy hasonló helyzetbe fog jutni, s hogy oly válságos pillanatban tanúsítandó, — s utóbb csakugyan tanúsított, — jellemzilárdsága, mitsem fog akár neki, akár a közügynek már használhatni. Hosszasan elmereng egy jól talált arczképe látásán. Valami kesernyés beteges vonást vesz észre — s ki ne látta volna azt! — szája körül. »Ez eltemet minket, vagy mi ötet« sóhajt fel megdöbbenő előérzettel. (Augusztus 9.)

Ily aggályai daczára, s Apponyi, valamint Dezsewffy Emil iránti meleg barátsága daczára, hogy ő, ki most már hivatalnok is volt, miért nem csatlakozott egész szívvél-lélekkel a conservatív párthoz? az, csakis akkori fejletlen viszonyainkból s a politikai pártok feladata és jelentősége iránti primitív fogalmainkból magyarázható meg. Hogy vallhassa conservatívnak magát az, a ki kezdettől fogva mindig a haladást, a reformot hirdette? Aztán lehet-e jólélekkel többségre segíteni a kormányt, mely e többséggel azonnal vissza fog élni? Mikor azon államférfiu, a ki első mondja ki, hogy többséggel akar csak kormányozni, legkevésbé sem ismeri el a többségben levő ellenzék kormányképességét s kormányra hivatottságát. Mikor az ellenzék maga sem követeli azt, hanem inkább, a régi főispánok módjára, születt és örökös ellenzéknek nézi magát! Legkitünőbb tagjai, egy Klauzál, egy Deák, esküvel felérő nagy fogadást tesznek, hogy soha és semmi körülmények közt hivatalt nem vállalnak s utolsó lehelletig meg nem szünek az ellenzék tagjai lenni! A parlamenti kormányzatról, ministeri felelősségről, nagy alaposággal, s finom államférfiúi érzéssel dissertáló maroknyi értelmiség, — ezek a magyar doctrinäre, — mint valami hiú ábrándozók, elszigetelve, sőt, az ellenzék megbontása és gyengítése vádjával illetve is látják magokat! Széchenyi szintoly távol tartotta magát ezektől, mint a többiektől. Nem hatott reá még az sem, hogy az új pártalakulásoknál, az ellenzéki program megkészülésekor voltak, akik az ellenzéki cím félretételét, s a reform czéggel leendő felcserélését óhajtották s hozták javaslatba. ¹⁾

¹⁾ Lásd Könyi : Deák F. beszédei.

Somssich Pál, egyik elseje az akkor még vajmi ritka szabadelvű conservatíveknek, sokat fáradozott a helyzet tisztázásán; az akkori közönség hibája volt, hogy a finomabb árnyalatok elmosódtak s csak a ríktó színek vonzottak. A gyermek, tudjuk, csak ezeket szereti. Egy lakoma alkalmával, gr. Keglevics elnöklete alatt, Somssich a Kossuth híres mondását ügyesen fordítva át, Széchenyit, mint a „legnagyobb conservatív” köszöntötte fel. Nem fogott rajta; sőt magában nem tudja elfojtani azon észrevételét, hogy ennek a kompániának mégis »sok az alja!« Másrészt Pest megye rendei nem veszik be utasítás készítő választmányukba, noha legtöbb eszméit közgyűléseiken egyhangulag elfogadták volt, mert, mint váltakozó ócsárlója s tisztelője Szentkirályi Mór megjegyzi, ha Széchenyi köztük lesz, hosszúra nyúlандó tanácskozásaiknak majd soha sem érik végét. Honnét teremjenek néki barátjai?!

Bécsben Apponyival, s Apponyinak viszont Kübeckkel, a közös pénzügyministerrel gyűl meg a baja. Eredményt kell felmutatni: tehát nem szabad fukarkodni. Lemondásával fenyegetődzik előbb ő, majd Apponyi is, ha nem adják meg az egy milliót. Ez, hol megvan, hol ismét elenyészik. Rossz termés volt azon évben, megérezte az ország, felhasználta, izgató szerül is, a megyei önkormányzat dicsőítésére is, az ellenzék; a budget, a birodalmi t. i. hogyne szenvedett volna alatta: a feketelátók, minő Széchenyi is volt, hogyne rettegjék »borzasztó idők« bekövetkezését! »Túrhetetlen állapotok,« így fakad ki Széchenyi, »Magyarországnak vagy egészen saját tengelye körül kell forogni; vagy beolvadni a birodalomba!« — Hogy ez utóbbi nem volt egy Széchenyi politikája, azt mindenki tudja; de hogy a saját tengelye körüli forgás módját oly nehezen tudták kitalálni, azon méltán csodálkozik és sajnálkozhatik a mai nemzedék.

Deákra várt ama feltalálás késő dicsősége. Most egyelőre az a hír terjedt róla, hogy letesz a politikáról, nem, mint korábban, hogy házasodni akarna, hanem, hogy Németországba, s különösen Berlinbe megy, bizonyos tanulmányok végett. Felül e hírnek Széchenyi, s boszankodik, hogy, kit ő mindig tablabírnak, »tabuláris prókátornak« nézett, most majd afféle szobatudóssá

válik, s teli szedi magát »mindenféle germanismussal,« satb. Ez aggálya ugyan nem teljesült; de a hír, hogy Deák erre az országgyűlésre sem megy fel, fájdalom! megvalósult. Őt csak akkor hívták fel, mely meghívásnak, roncsolt egészséggel is, engedni kénytelen volt, mikor a hevenyészett vívmányok már formulázva, s a monarchiába kiütendő belháború csirái már elvetve valának. Kire vessük a politikai rövidlátás vádját? Igen sokfelé oszlik az el. Maga Széchenyi is csak a közelgő vészt érzi meg, de nem látja megelőzésének módjait: egy szilárd párt alakulását, mely minden utczai mozgalmat elnyomjon, s az Austriával közös érdekek tisztázását követelje és keresztül vigye.

A nádor halála után Széchenyi tüstént külön stafétát indít Bécsbe Apponyihoz, hogy minden hábozást, esetleg személyére vonatkozó idétlen combinatiókat is »praevenialjon.« (Um das praevénire zu spielen) sürgeti a gyors intézkedést, s István főherczegnek, atyja utódává, behelyeztetését. Apponyinak ily nógatásra szüksége nem volt. Két nap múlva (január 15.) már megjelent a királyi rendelet, mely Istvánt, a nemzetnek különben is jelöltjét, helytartóvá, a hétszemélyes tábla elnökévé s Pest megye főispánjává nevezte ki. 25-én megtartották Pestmegye rendei közgyűlésőket, melyen Kossuth magragadá az alkalmat az ellenzéknek a leendő nádorhoz való közeledésére s elmondá híres beszédét, melynek nem csak jegyzőkönyvbe igtatását, hanem külön kinyomatását és szétterjesztését is a rendek azonnal demonstrative elrendelték. Széchenyi magában duzzog, s az ellenzék egy kötelesség mulasztással vádolja, mert, régi közjogi gyakorlat szerint, királyi helytartó nem lehet egyúttal főispán, s a nádor választás szabadsága is veszélyeztetve van, ha a hármas kijelölés mellőztével csak egy név tűzetik ki előre, mely utóbbi, szabatosb, felfogást több megye, köztük Mosony is, magáévá tett. Ime, a politikai ellenfelek közel voltak hozzá, hogy szerepet cseréljenek; hogy az ellenzék legyen aulikusabb, s formaságokon túlmenőbb, a conservatív párt pedig aggályosabb s rabulistább a másiknál. Ott remények, itt aggodalmak csatlakoztak az új aerához.

Elkészült azután mind a két nagy párt politikai programja, az ellenzéki és a conservatív; mind a kettő Széchenyi

közvetlen hozzájárulása nélkül. A vezérmegye, Pestmegye renlei buzgón dolgoztak, Kossuth pennájával vagy diktálása után, országgyűlési utasításakon. Ezeket, ha ma újra olvassuk, hazánk békés átalakulása egy egész képe tárul fel előttünk. Emeljük ki főbb pontjait. Első: Magyarország közjogi és nemzetközi állása, és pedig *a*) az európai külpolitikára, *b*) az austriai monarchiára viszonyítva, itt is ott is a „nihil de nobis sine nobis“ elvnek érvényesítésével. Továbbá: Magyarországon teljesen önálló, s a monarchia köz kormányától független nemzeti kormányzat. Évenkénti országgyűlés. Többség uralma, kormányi felelősség, számolttatás. Azután: a népjogok! E cím alatt a nemesek és nem-nemesek jogegyenlősége; közös adózás; megjelölése az országos pénztár bizonyos forrásainak; a városok és községek rendezése; az urbéri viszonyoknak örökváltság útján megszüntetése. A szellemi érdekek rovatában: a sajtó szabadsága, Erdély egyesítése, a Ludoviceum berendezése; az anyagiakéban: az ősiség eltörlése, az „uti possidetis“ alapján, földhitelintézet, bank, biztosító intézetek, vámügy rendezése, a nyers anyagok szabad ki- és bevitelével (!), közlekedési eszközök, különösen a vukovár-fümei vasut, a Lujza-út megváltása, csatornák, folyamok szabályozása, satb. satb.

Mindezek az augusztus 31-én s szeptember első napjain tartatott közgyűlésen, többé kevésbé egyhangúlag elfogadtattak. Széchenyi, ki e pontok legtöbbszörében saját rég hirdetett elveinek megtestesülését láthatta, ama néhány ellen, mely nézetével ellenkezett, ez alkalommal nem lépett fel, sőt, kissé bár duzzogva, mintegy kitért előlük.

Ama gyűlésnek legnevezetesebb mozzanata volt Istrán főhercegnek első nyilvános föllépése. Ennek közvetlen benyomásairól a Széchenyi saját följegyzései nyomán kell beszámolnunk.

Az ülés megnyilván, táblabirói szokás szerint, küldöttség megy az új főispánért.

Széchenyi magával viszi Batthányi Lajost. Ő különben, mint Kossuth is, pantalonban jelent meg. »Hál' isten,« mond, »ez egyben legalább megegyezünk!« „Nem mondhatod már,“ válaszol tovább élczelve Batthányi, „hogy Kossuth egy sansculotte!“

— A főherczeg kissé várat magára. Lámpaláznak vélik; nem az: még reggelizett.

Az üdvözlő szónok tisztét egy kanonok követelte magának; ledörögték, s az alispánra, Földváryra ruházták azt. A főherczeg szépen férfiasan válaszol. Mind el vannak ragadtatva.

Ülés után nagy ebéd a főherczegnél Budán. Széchenyi ott b. Vay Miklós és gr. Grünne között ül. A primás mokog valamit. ¹⁾ Feláll a főherczeg s így kezdi: „Uraim!” mihez a napló-író, »nem főméltóság,« két felkiáltó és egy kérdőjelet tesz. Szentkirályi kikiáltja őt nádorrá! — Ebéd után kitünteti ezt a főherczeg, mihez B. — legalább úgy látja Széchenyi — kissé kedvetlen képet csinál. — Este színházban. Lelkes tapsok, éljenzések. Azután a város kivilágítása. Széchenyi ismét Batthányit viszi, kocsikáznak éjfélig. »Ezt a tömeget most a szeretet hozza mozgásba; vajh nem válik-e még gyűlöletté?!« Bús sejtetem, melynek egy év lefordultával, ki hitte volna, már teljesülnie kellett! Hányat fordult azóta a közhangulat!

Nehéz percei voltak ezalatt Zarkának is, kit a népszerű Szerencsy helyébe, personálisnak, az alsóház leendő elnökének neveztek ki. Széchenyi megigérte neki támogatását.

Szeptember 1-én, egy villás reggeli után, a pest-szolzónoki vasút ünnepélyes megnyitása volt. Gróf Zichy Ferencz mond itt felköszöntőt, melyet a Jászkunságba tartó főherczeg viszonz. Kossuth is felkel, kénytelen asztalra állani, felköszönti a főherczeget s nyomban utána Ulmant, rekedtté kiáltja magát, csak a közelállók hallhatják, a mozdony sípja gúnyosan füttyöl hozzá. »Mint ember« teszi hozzá Széchenyi, s mi mondjuk: mint gyarló ember — »nevetem ezt a tréfát; de mint magyar honfi, sirhatnám felette: ez az ember nagyon belezavar a legkigázolhatatlanabb bajokba.« Ily bús sejtelmekkel indult el aztán kedvencz talaján, a már készen álló Pannonia gőzhajón, utolsó tiszai útjára, ott hagyva Pest megye országrendező szónokait és államférfiait. Olvasmányul magával vitte a Girondineken kívül Cobdennek egy ajándékba küldött legújabb munkáját is.

¹⁾ Gyengén érezhette magát Kopácsy primás; nem sokára, szeptember 18-án, halála hire lepte meg az országot.

Másrészt, a leirt ünnepélyek után az új aera vélt embere, István főherceg is magához véve a főrendek legnépszerűbb, legrokonszenvesebb alakját, b. Vay Miklóst, megindult országos körutjára, gyujtva mindenütt s örömittassan élvezve a loyaltással párosult hazafias lelkesedést. Csak jó időjárás kellett volna hozzá, hogy e hangulat, mint termékeny földbe vetett jó mag, meghozza a várt aratás legbővebb áldását. A nádorjelölt e körutja augusztus 31-től október 13-ig tartott. Programját emlékeztetőül jegyzet alatt ide igtatjuk. ¹⁾

István főherceg nádorjelöltsége sem volt biztosabb, mint Kossuth követjelöltsége, legalább az ellenzék körében, melynek pedig Pestmegyében oly határozott többsége, sőt uralma volt. Csakis Széchenyi elfogultságának tulajdonítható, hogy ellenfele ily fölléptetésének első hire, mely csak augusztus 9-én jött el füléhez, váratlanul lepte meg. Nem rég érkezett vissza egy a Balaton táján tett kirándulásából, hol e bájos tónak megelevenítése, gőzhajóval ellátása foglalkodtatja s Fűreden honfitársai betyáros, lármás magaviselete boszantgatja; már-már a közlekedési ügy országos rendezése iránti javaslat, ennek egy igazi miniszteri előterjesztés alakjában az országgyűléshez benyújtása s e czímen bizonyos összegnek a budgetbe fölvétele van, ezerféle apróbb ügyek mellett, napirendjén, midőn azzal a hirrel riasztják fel, hogy a jövő országgyűlésen Szentkirályi mellett Kossuth lesz Pestmegye követe. Első benyomása hevében így kiált fel: »Az volna szép!« . . . Minket ma már Széchenyi e megdöbbenése lep meg, s bizonynyal kevésbé meglepőnek fogjuk találni még azt a furcsa adatot is, miszerint Kossuth e fölléptetésére valamikép közvetve, a conservatív Somssich Pál adta volna az impulsust.

¹⁾ Aug. 31. Buda. Szept. 1. Jászberény. 2. Eger. 3. Miskolcz. 4. Kassa. 6. Terebes. Berkesd. N.-Lónya. 8. 9. N.-Károly. 11. Debreczen. 12. N.-Várad. 13. Arad. 15. Temesvár. 16. Szabadka. 17. Pécs. 19. Eszék. 20. Diakovár. Bród. 21. Posega. Pakrácz. 22. Károlyvár. 23., 24., 25. Fiume. 26. Zágráb. 28. Varasd. Csáktornya. 29. Z.-Egerszeg. Keszthely. 30. Tihany. Okt. 1. Körmend. Szombathely. 2. Kis-Marton. 3. 4. Bécs. 5. Győr. 6. Nyitra. 7. Tapolcsán. Trencsén. 8. Rozenberg. 9. Besztercze. 10. Zólyom. 11. Selmech. 12. B.-Gyarmat. 13. Buda.

Ha ugy van, igaza volt. Kossuth a parlamentben sokkal kevésbé volt veszélyes, mint azon kívül, az utcán. Ez minden számbavehető politikai jellemre, minden tömeget mozgató tényezőre áll. Voltak ugyan ellene áskálódások; majd Rádayra, majd Patayra vetették szemüket, kiket a gentry köréből ellene felhasználhatónak hittek, míg végre Ballát megtalálták, ki a döntő napon október 18-án 1314 szavazattal jelent meg Kossuth 2948 szavazata ellenében. Szentkirályi egyhangulag választott meg.

A gondolattal, hogy Kossuth az országgyűlés tagja lesz, Széchenyi lassankint barátkozott meg, s szintugy érlelődött benne egy már rég, a Deák első visszavonulásakor is csirát vetett gondolat: magát is az alsóházba választatni be, s azon a téren állani elébe nagy vetélytársának, a mely mindkettejük s a haza sorsára nézve a legelhatározóbb volt. Több történt ezzel a parlamenti kormányzat életbeléptetésére, mint kötetekre menő elméleti fejtegetésekkel. Egy jellemző adatot el nem hallgathatunk, azok számát szaporitót, melyek a politikusok barátságát minden időben oly bőségesen megvilágították. Batthányi Lajos azok közé tartozott, a kik Kossuth jelöltségét pártolták, de, őszintén szólva, csak mint »malum necessariumot,« még pedig, legalább Széchenyi előtt, a következő indokokból: *a)* most kapacitásokra van szükség, hogy a kormány az ellenzéket szét ne morzsolja, hogy mindazt a rosszat, mit tervez, p. o. a dohánymonopolt is, életbe ne léptethesse; *b)* mert a megye ezzel tartozik Kossuthnak, a kinek szava ott eddig is mindenben döntött; *c)* ha a megyének követ-utasításait ő készítette, illő, hogy képviselje is azokat és érvényesítse az országgyűlésen; s végre *d)* mert Kossuth — csak így járja le magát! Ezért Rádaynak becsületszavát is vette, s ez alól nem oldja fel, hogy nem fog Kossuth ellen föllépni, hanem megy a felsőházba. »Bravo, Lajos gróf!« így kiált fel elkeseredésében Széchenyi, »jól ki van számítva. Becsülöm az eszét még egy ördögnek is, a ki csak kápráztatni és csábítani tud, de üdvözíteni nem.« Majd hozzá teszi: »De ki tudja, mire jó! Én el vagyok reá készülve!« — Pár nap mulva Trefort, s vele, ugy látszik, Eötvös és Kemény is azzal vigasztalják, hogy Kossuth, saját nyilatkozata szerint, nem akar valósággal követ lenni, s nem is

megy fel, hanem csak azt akarja, hogy a megye ezt az elégtételt, melylyel neki rég tartozik, végre megadja. Batthányi pedig másrészt biztosítja, hogy ő Szentkirályival és Kossuthtal, soha sem fraternizált, mert ezek a „destructio emberei”; de most már hadd történjék, a minek meg kell történnie. Megpuhul Széchenyi, s elhatározza magát (egyelőre), hogy mitsem tesz ellene, hadd menjen hát minden a maga útján. Ismét látja, érzi szomoru elszigeteltségét: »az egyik féltől elhagyatva, a másiktól fel nem karolva!« ... Suttogják, hogy most már Szentkirályinak sincs nagy kedve a dietára menni, mert követtársa, Kossuth, el fogja őt homályosítani. Ezt hallva, saját, nyílt vetélkedésére gondol, s megdöbbenve kiált fel augusztus 25-én: »A Kossuth névhez — Magyarország átka vagy áldása fog-e tapadni? — Szintoly kevéssé, mint a Széchenyi névhez. Végre is mind a ketten találkozni és egybeolvadni fogunk az örök feledésben!«

Az örök feledést szívesen választotta volna osztályrészül, csak hogy a vést, melylyel Kossuth a hazát fenyegette, elháríthassa: csak hogy nagy ellenfelével együtt semmisülhetnének meg. Sugallta legyen ezt a legteljesebb önfeláldozás, vagy a legnemesb irigység: más volt írva a »csillagokban!«

XII.

A két országotjáró államférfiunak, a vidám reményekkel eltelt ifju főherczegnek, s a balsejtelmivel küzdő megtört Széchenyinek, nem sokára a szép Hegyalján volt egy meglehetősen hideg találkozása. Sárospatakra szeptember 6-án érkezett István főherczeg s nagy lelkesedéssel fogadtatott. A nagy számú üdvözlők és tisztelgők sorában, az épen ott mulató Széchenyi is bemutatta hódolatát. Kérte a főherczeget, hogy ha valaki a Tiszaszabályozás ellen szól vagy ír, azt legelőbb is vele közölje: »ezt joggal kívánhatja.« Nincs okunk föltenni, hogy a leendő nádor e jogos kívánatot ne teljesítette volna. Még ha Széchenyi, hiúságát sértve érezte is azon kicsiség által, hogy az asztalnál, riválisa, Vay Miklós után, jelöltek neki ülő helyet. Való, hogy az öreg

nádor egykor melléje ültette! De ne feledjük azt se, hogy Széchenyi, mint a víz-szabályozási ügy vezetője, most voltaképp a báró Vay Miklós helyét foglalta el, s hogy e főméltóság is, ugyanazt a jegyzetet igtathatta volna naplójába, melyet a Széchenyiében olvasunk: »Mennyi abnegatió kell mindehhez!« —

Mentek aztán, mindegyik a maga útján, mint két égi test, mindegyik saját satelleseitől kísérvé, s hintve a magok körében eredeti vagy kölcsönzött fénysugaraikat. Széchenyinek, bármint habozott is a tömeg, nem hiányoztak meleg tisztelői, támogatói. Kovács Lajos azért készült az országgyűlésre, mert, Kossuth ellen nálánál senki sem fog ottan erélyesebben föllépni. E szavát, közbevetőleg mondva, utóbb a debreczeni országgyűlésen válthatta csak be, mialatt Széchenyi már Döbling foglya volt.

Széchenyit éjjel-nappal kísérti a gondolat, hogy neki most már az alsóháznál, a rendek táblájánál, Kossuthal egy asztalnál, van a helye. Nem fog ellene »intriguálni!« de nyíltan akar föllépni, hogy pártot állítson szembe vele, hogy »ellensúlyozza vésszes hatását.«

Debreczenben (szept. 15.) egy csomó kellemetlen levél várja. Zsedényi hívja fel Bécsbe. »Isten ne adja« jegyzi meg erre, »hogy Magyarország reám szoruljon. Mert mikor arra a gondolatra jönnek, hogy engem is megkérdezzenek, akkor Magyarország már agoniában van!« Tudjuk, hogy Apponyi jól viselte magát; Széchenyi igazságtalan volt iránta.

Követnek mégis el kell mennie. De honnét? Békésből? Sopronból? ... Több conservatív pártiak e föllépését nem helyeslik. Hátha Kossuth sem lesz ott! — Mindegy, ő teljesen független akar lenni, hivatalát is leteszi, egészen a maga lábán akar járni.

Szept. 21-én tölti be már Pesten ötvenhatodik évét. A lelki erőnek még mindig delelője ez, s komolyan nem vehetjük ez önmagára tett, különben oly sokszor ismétlődő megjegyzését: »Rutul kopik agyagrészem és azzal lelkem is.« — Nem tette azt a benyomást éles megfigyelőjére, b. Kemény Zsigmondra sem, ki ekkor a Pesti Hírlapnak volt fődolgozó társa s frontot csinált Nyáryék ellen. Különben minden ember Kossuth meg vagy nem választá-

tása felett politizál. Budán is, a »lutheránus ünnepélyen«, Mária Dorottya kápolnája felavatásakor, Kossuth rendkívüli ékesszólását magasztalják. »A trójai lovat vizitek be váratokba« mondja Batthányinak Széchenyi; mire ez így vág vissza: »Te voltál a trójai ló.« A szakadást értette, melyet Széchenyi föllépte a mérsékelt és független ellenzékiek közé hozott; de nem látta még a szakadást, melyet majd leendő minisztertársa, a »destructio embere«, az ő pártjában fog nem sokára előidézni. Széchenyi ezután ismét Bécsben van, Metternich s Apponyi körében. Herczeg Eszterházy Pál, az angol lordok társaságához szokott magyar főúr, helyesli szándékát a követségre nézve, Apponyi ellenben »ily nagy áldozatot soha nem kívánt volna tőle, de ha maga ajánlkozik reá, elfogadja azt!« Megkezdik már működésüket a kortesek Sopronyban: legelőször is pénz kell nekik a választásra, jókora somma mindjárt, később még több. Pál János, az eddigi jelölt, kész visszalépni, hogy egy olyan kitűnőségnek adhasson helyet. Ugyanez a dicsőség jut később osztályrésztül Mosonyban Tóth Józsefnek, hol épen gr. Zichy Henrik volt főispán, ki a sikerért előre kezeskedhetett.

Sopronyban heves agitatiót keltenek ellene. »Széchenyit akarjátok megválasztani,« így szónokolnak uton utfélen, »azt, a ki meg akarja adóztatni a nemes embert? A ki 400 milliót akar az osztrák adósságból az országra róni? S a ki ezért a bécsiektől egy milliót kap! Hát nincs-e helye neki különben is a felsőháznál? Ha jót akar, ott is működhetik! A követséget csak azért áhítja, hogy Kossuthot ledorongolhassa! A bécsiek miniszterét akarjátok ti követnek?« stb. stb. A költségeket ez alatt az illetők már 100,000 pfrtra becsülték. Vannak bujtogatók arra, hogy kérjenek, szemtelenül, még annál többet is, hisz megadja a bécsi kormány: telik! —

»Ha belemegyek a kelepczébe, szégyennel kell megjelentnem az országgyűlésen. Felhagyok vele. Vége van a »Veni vidi vici«-féle ifjúkori illúzióknak.« — ¹⁾

¹⁾ A választás utóbb Sopronyban megejtetvén, a Pesti Hirlap az eredményt, Simon János és Pál János megválasztatását, azzal a megjegyzéssel veszi tudomásul, miszerint sikerült a *conservative pártnak* különböző ürügyek alatt megbuktatni Széchenyit, s hozzá teszi, hogy ezt az alkotmányos ügyvesztésének tekinti.

Mosonyban is összeszedte ugyan csekély erejét az ellenzék, s küzdés nélkül nem fogja megadni magát az ellenjelölt Imrédy Lipót; de a mérsékeltőbbek, köztük gr. Zichy Manó, kinek maga Batthányi irt, legalább is semlegességet ígérnek, s megválasztása, minden pénzpazarlás nélkül, biztosítva van.

Míg ezek készülnek, szép napjai voltak az ország fővárosának, melyeket e helyen hallgatással nem mellőzhetünk.

Ferencz József főherczeg, a leendő magyar király, ekkor 17 éves, jött le Pestre, hogy mint királyi biztos, kedvelt rokonát Istvánt, főispáni és egyéb méltóságaiba beigtassa. A lelkesedés, melyet megjelenése, daliás alakja, erőteljes csengő hangja, hibátlan magyar kiejtése, a közönség minden rétegében, főleg az ellenzék soraiban is, gerjesztett, nem ráfogott s nem csinált volt, hanem a legőszintébb, legátalánosabb, s legszebb reményekre jogosító.

»Orvend« így szóla ő, »oly perczen léphetni szeretett Magyarországába, midőn ez, mint felséges urunk atyai szive óhajlja, egy boldog új korszak küszöbén áll.« — »Magam pedig« mond kitörő éljenek s omló könyek között, »ünnepelni fogom e napot, melyen fenséged (t. i. István főhg) iránti hő szeretetemnek s a magyar nemzethezi élénk ragaszkodásomnak nyilvános jelét adhatám.«

István válaszol: »Üdvözlégy, ki egykor hivatva leendesz a népek boldogságáért őseid példájára dicsően működni. Hála Néked, kinek ajkairól örömmel hallottuk zengeni hazánk édes nyelvét.« — — Aztán a rendekhez fordulva, folytatja beszédét. Felelnek erre Szaniszló kanonok és Szentkirályi Mór. Ez utóbbi ellenzéki szónok beszédéből, kit akkor már az alnádori hivatallal sikertelentül kinálgattak volt, hadd idézzünk egy szép helyet. »Azon arany álmok közül, melyek most herczegséged ifju keblét e nemzet boldogítása iránt dagasztják, hihetőleg sok el fog enyészni; (!) azon remények, melyek sokunknak kebleikben egy boldogabb jövőndő iránt már régen tápláltaknak, hihetőleg főhg séged által sem fognak mind teljesülni; (!) de azért legyen meggyőződve, hogy azt, a mit a körülmények megakadályoznak, fenségedtől követelni senki sem fogja; s legyen meggyőződve

arról is, hogy azt, kit e nemzet egyszer szívébe befogadott, onnan kiragadni többé semmi sem képes.« (!?) Ah, mi más sejtelve volt ez iránt Széchenyinek!

Beszéde végén, még ez is jellemző, a megyei alispán nem feledi kiemelni a megyei élet független voltát egy központosított kormánytól, mely phrasissal Eötvösöknek bizonynyal nem nagy örömet szerzett, de hizelgett a jó táblalabiráknak; s utoljára midőn a kulcsokat és a pecsétet átadná, magasb lendületet véve, azt kívánja a főherczegnek, hogy »érje el, a mi után a mi száraz ajkaink hiába epedeznek, azt a mi nemes és magasb lelkek törekvésének legfenségesb célja: dicsőséget és hirnevet, mely él még akkor is, midőn porhüvelyünk már rég' elenyészett.« (Okt. 16.)

Két férfiú volt ott jelen, ki nem akart feltűnni, de kiknek keblét ama hírnév s dicsőség szomja egyaránt kínosan epeszté, egy optimista és egy pessimista: Kossuth, és Széchenyi. Amaz, maga fogja tán leírni akkori benyomásait; emennek be kell pillantanunk naplójába.

Okt. 16. »Kissé később megyék, nehogy elküldjenek a tisztelgő küldöttséggel. Némi éljenzéssel fogadnak. Ferencz József főhg jó benyomást tesz, István kissé színészies. Mikor elmentek, Nyáry brutális lett. Ebéd a budai országházban. István méltóság nélkül nyájaskodik Szentkirályival és Nyáryval. Toastot akarnék mondani, de okosabb volt hallgatni. Ime: két fiatal osztrák főherczeg könyv nélkül betanul néhány magyar szót, és már-már elszédül a hű magyar nép! — — Úgy örülünk, mint egy halálos beteg, a ki végre már annyira vitte, hogy egy tojást megemészthet. Az ifju herczegek beláthatják, hogy minket csak alkotmányosan, és magyarul lehet kormányozni.« E pongyola szöveg, úgy látszik, az elhallgatott pohár-köszöntés eszmetöredékeit, mondjuk: ürömcseppjeit képviseli, miket azon alkalommal magába fojtani mindenesetre ildomosabb volt!

Másnap, 17-én, nagy ünnepélyesen bevonultak a városba, mint a megye székhelyére, Pest megye választói. A Kossuthpártiaknak két gróf Batthányi, Lajos és Kázmér, lóháton mentek elébe.

A választás 18-án ment végbe: eredményét fentebb megírtuk.

Reá való nap Frank hírül hozza Széchenyinek, ugyanakkor Mosonyban a szavazásnak kissé erőtetett mellőzésével, tehát látszólag egyhangulag történt megválasztását. Majd hírül hozzák, hogy az elégületlen kisebbség valami goromba tüntetést készít ellene, mikorra megbízó levelének átvétele véget oda fog menni. »Jó,« úgymond, »majd egy pár pisztolyt viszek magammal!« — Eötvös ír gr. Zichy Ottónak, hogy ne bolondozzanak; (Keine Dummheiten machen) azt kívánja Batthányi is. A dolog élet elveszik, bár lesz ott is, kinek »száraz ajkát a dicsőség szomja cpeszti.« Széchenyi egyik mostoha fia, Z. Henrik akkor közkedves-ségben álló főispánja volt a csendes conservatív megyének, míg másik két mostoha fia, Aladár és Otto, egy kis ellenzékét szervezett, megvásárolván valami fertály holdnyi káposztás kertet, s megosztván azt egy györmegyei kis csapat ellenzéki szónok barátaikkal, kik aztán, mint már megannyi megyei birtokosok jelentek meg a gyűléseken, s szereztek bajt eleget a főispánnak s vele tartó tőzsgyököres rendeknek.¹⁾ E kis csapat ezuttal félre állt az utból, s magára hagyta az ellenzéki jelöltet, a ki kénytelen volt önnön maga mellett föllépni, s Széchenyinek a »szabálytalan« választástól kedvét elvenni akarni. Magyar-Óvárrott, a fáklýászene után fütty is hallatszott; a füttyülöt elnevezték aztán füttyös táblabírónak. A megye teremben, 25-én Szucsich győri kanonok üdvözölte. Széchenyi válasza a következő volt.

»Midőn e nem remélett megtiszteltetés és fogadtatásért hálás köszönetet mondanék, engedjék meg, hogy hangot adhassak gondolatimnak, mik engem e lépésre vezettek, és szavakat a meggyőződésnek, miért ezt tevém.« »Mindenek előtt bocsánat, hogy magamrul fogok legelőször is szólani, mit bárha soknak nem tetszik is, el nem kerülhetek sokszor, mint hogy csekély személyem nemzetünk jelen életviszonyaival anynyira összenőtt, hogy ezekről szólván, magamat egyáltalában nem mellőzhetem. S ennek természeti oka az, hogy az újabb idők

¹⁾ A főispán szorultságában viszont a pesti Gyűldéhez folyamodott segítségért. Küldöttek is onnét két conservatív szónokot. Ez régi megyei alkotmányunk tréfás vonásaihoz tartozik.

mozgalmaiban részint nem épen csekély részt vettem, részint azoknak élén is állottam. És részt veszek most is, s részt akarok venni mindenkor, ha nemzetünk közsorsa úgy kívánja s nyomatékul szolgálhat érette a honfi áldozat Astraea mérlegében (Éljen) Köztudomásu dolog, hogy most, midőn a haladás ösztöne általában felébredt nemzetünkben, — pártok léteznek a hazában. És a pártok életének, nézetem szerint, csak örvendeni kell, ha t. i. azokat az alkotmányos jogérzet szent tüze vezeti s nem parányi magán érdek előttük a cél, hanem a haza közjáva mindenkben, a miért élnünk kell. Azonban én úgy látom, hogy a pártok versenyzései között nincs meg azon szükséges egyensúly, mely minden törekvést egy helyes pontra irányítson s így biztosítsa a honnak jövőjét, mit annyira óhajtunk. — Sokan még nem is ismerik az igazi alkotmányos haladást, sokan túlhajtanak rajta, sokan nagyon is távol állanak tőle. Pedig meg van kötve a honnak fejlődése akkor is, ha helyből nem mozdulunk s meg akkor is, ha túlhajtunk. Ezen két ut az, mely célhoz nem vezethet. <

»Magyarország, mely a civilizált népek sorában oly sokban hátra van még — vajha előbbre volna már s vajha ne haladt volna *annyira némely eszmék tulhajtásában, melytől csak egy lépés a vészörvény, honnan nincs menekvés.* Én feladatúl tűztem ki magamnak csekély erőmmel oda munkálni, hogy ide ne juthasson a hon; de menjen tovább a haladás ösvényén a nélkül, hogy akár a vakul rohanás, akár a bűnös tespedés által kockáztassa jövőjét. Ugy vagyok meggyőződve, hogy én, önt édes hazánknek egyik legvagyonosabb és függetlenebb állásu polgára, ezt nagyobb sikerrel eszközölhetem, mint azok, kiket részint a szédítő népszerűség, részint a magasbak kegyelemreménye lebilincselve tart. Az igaz, vannak sokan, a kik ezen politikámat nem akarják érteni s valami arcanumnak tartják azt, melynek iránya gyanus. De az nem tántorít. Vannak ugyan is emberek, kiknek hazafiságuk részint nem a legtisztább forrásból származik, részint kiket — bár jó akaratát senkinek nem vonom kétségbe, — inkább a kor divat-eszméinek szenvedélyes tisztelete, mint a körülmények helyes ismerete vezérel. S jaj a nemzetnek, ha őket követi Sorsát! az nehezen kerül el, mely szerint *önláncja öli meg,* — mint megölt minden

népet, mely a józan haladás rendes medréből kiesett, s majd az anarchia, a forradalom vérangyalának karjaiba dült!... Ily előjenségek időszakában minden honpolgárnak legfőbb kötelessége részen állani, s oda irányozni minden törekvését, hogy a dolgok rendes folyását helyreállítsa s feltartóztassa azon veszélytől, mely mindent kockázhathat. *A polgári kötelességnek ezen érzése* hitt engem épp' a képviselők táblájához, s bár nem éltem is le hereképen napjaimat, s mint edzett katona, ki sokat túrt, izzadott életében, megnyugodhatnám már eddigi borostyánaimon is, nem buvok még sem sutra, hanem kiállok ismét a síkra s küzdök az ifju nemzedék dicső harczában úgy, mint tőlem telik, mert elvem az, hogy a hon jövőjének nagy épületéhez bármely életszakban, s bármely kis erővel is, tehetségünk szerint járulni soha nem késő és nem felesleges. (Éljen.) Még csak egy dolog iránt kell felvilágosítást adnom. Némelyek azon gyanuval illetnek, hogy e lépésre én kormányczélok miatt birtam magamat. Ezt én kereken és ünnepelesen tagadom. Én ezt enmagamtul cselekszem, s büszkén mondhatom ki e teremben, hogy e gondolat és szándék, senki mástul nem jött, mint egyedül gr. Széchenyi Istvántul. (Éljen.) Én úgy valék meggyőződve, hogy hazánk jelen bonyolult viszonyai közt most az alsó táblánál tehetek hazámnak legjobb szolgálatot, s hiszem hogy a t. Kk. Rdek bennem helyezett bizalmokkal úgy fogok sáfárkodni, mint csak lehető a hazafi hűségnek, és belátásnak. Rendkívülieket azonban ne méltóztassanak várni, mert istennél csak a bölcsesség, s a gyarló emberi erő sok olyan akadálylyal találkozik az életben, melyeken áthaladni vagy épen képtelen, vagy melyekben önmagát is végkép fölemészti. Megteszek mindazáltal mindent, mi tőlem kitelik s iparkodom különösen megczáfolni azon előgyanút, hogy én ingerelni s valami gladiator bajtusára mentem az alsó táblához. (Éljen.) Nem! Ily célja törekvéseimnek távolról sincsen. Óhajtása lelkemnek minden honfierőt egy pontban egyesíteni, hogy a hazaszeretet így, mint domboru üvegnek sugára kétszeresen hasson, s egymást érve s kölcsönösen támogatva, közös erővel és akarattal közeledjünk azon rég vágyott cz élponthoz, hol hazának boldogsága székel s a nemzet az emberi nem nagy társaságának életlombjai közt, örökzölden virul! (Éljen.) Azonban

addig is, míg mindezeket tetteimmel igazolhatom, magamat a tettes Kk. és Rk. bizodalmaiba ajánlom.« —

Nagy éljenzések. Erre következetes gr. Forgách kanonok felelete, s Imrédy Poldi támadása. Erre viszont Széchenyi fellobbanva így szólt: »Lezajlott életem napjait, gondolom, úgy töltöttem eddig, mikép senki rólam föl nem teheti, hogy bármely provinciát is képes volnék elfogadni, hova nem a becsület és haza köztörvénye vezérel. — S minthogy az előttem levő jegyzőkönyv tartalmából azt veszem ki, hogy engem törvényes uton a többség választott meg, én ezen gyanúsító támadást ezennel vissza utasítom. Tudom jól, hogy létezik a hazában bizonyos minoritás, mely minduntalan *zsarnokoskodik a többség felett* s mely *erőszakos modorával* minden ügyet megtámad, mi nem pártönzés piszkos érdekének szolgál. De én ezen *minoritás rakonczátlankodásaira* mitsem figyelek, hanem új pályámon is azon leszek, hogy ezt *lehetőleg megtörjem* s visszariasszam azon térről, melyre sem képességgel, sem hivatással nem bír.«

— Még egy ellenzéki gróf is beszélt, de viszhangra nem talált.

A főispáni ebéden, melyre gyűlés után a megyei ellenzék kitűnőbb tagjai is megjelentek, a lelkesedés több meleg pohárköszöntésekben nyilvánult, s a hangulat a lehető legjobb volt. ¹⁾

E szívmelelő ünnepegyről Széchenyi egyenesen Pozsonyba hajtattott, hol Crescenc és Marie örömittasan fogadják. Nem úgy Károlyné, ki a választásnál fenforgott „szabálytalanságról“ már értesítve volt. »Legalább pénzbe nem került« enyeleg Széchenyi, érthető célzással a pesti választásra, melynek költségeihez ama lelkes delnő maga 2000 pfírt adott volt.

¹⁾ A felkészültök közt volt e sorok írója is, kinek ama nap ifjúkori legszebb emlékei közé tartozik.

XIII.

Elérkeztünk a végzetes 1847/8-diki országgyűléshez.

A hozzákötte volt nagy remények füstbe mentek. Először úgy látszott, hogy csakis a conservatív remények, szabadelvü conservativekéi, foszlattak szét; míg az ellenzék férfiaié, a legmerészebbek legtitkosabb óhajai, nem csak mintegy égből aláhullott manna, rögtön teljesültek, de nagy részben váratlanul megtoldva, s tulhaladva is lettek. Csakhamar kitűnt, hogy ott a teljes vereség, megszegyenülés, lemondás; emitt a készületlenség, rögtönzés, győzelemittasság: két oly veszélyes scyllája s charybdise lettek a köztügy, mondjuk politikai és társadalmi ujjaszületésünk hajójának, melyek hol egyikébe, hol másikába beleütődnie s elvégre hajótörést szenvednie elkerülhetlenné vált.

Hajótörésnek nevezem a háborut, mely mindig koczkajáték, mindig merész hivatkozás a nyers erőre s az ezt elősegítő vagy megbénító ezer mindenféle véletlenre. Tárgyilagosan szólok, s nem veszem számba, ha mindazok visszatetszését vonnám magamra, kik a nagy mozgalomban, melynek részvevő tanúi voltunk, akár lázadók leveretésénél, akár dicső szabadságharcznál egyebet látni nem akarnak.

Az utolsó pozsonyi országgyűlést, mely úgy Széchenyi pályafutásának, mint a régi táblabíróvilág uralmának véget vetett, a történéshoz két, egymástól merőben különböző szakaszra kell osztania. Első fele, a nagyobbik, a rendes alkotmányos fejlődés, az átgondolt munka napjait, második a rövidebbik, amannak elsőprésével, a geniális rögtönzés, a dicső mámor perceit foglalja magában. Igazolni mind a kettőt lehet egy —, kárhozzatni mind a kettőt más szempontból.

Hálásb feladat jut a Szabadság, a Dicsőség feltétlen magasztalóinak; miénk háladatlanabb: a rendes haladás, a törvényesség, az aggályok, a habozás embereinek, s a köztük kimagasló Széchenyinek végső erőfeszítéseit kell emlékünkből fölelevenítenünk.

Séta egy nagy zivatar, egy árvíz után. Romok, szakadások, iszap közt kell haladnunk. Vajjon fölismerjük-e, hogy itt hid volt, melynek erősebbnek kell valla lennie, amott töltés, melyet újra kell csinálnunk, az egy jó épületnek még csak az imént kijavított fedele, ez egy félig rothadt ronda ól, melynek udvarunkból eltakarítása már úgysis el volt határozva. Sok haszontalan lomot látunk, melynek szétmállania rég kellett volna ; de sok becses anyagot is, melyért azt mondjuk, hogy kár !

A küzdelem a két párt közt komoly, noha látszólag csak a modor és az egymásután felett folyó, a győzelem kétes, majd ide, majd oda hajló volt. Az eredmény ilyenkor, a parlamenti történelem tanúsága szerint, többnyire egy midakét felet nagyjában kielégítő compromissum szokott lenni. Alig lehet kétségünk az iránt, hogy, ha a váratlan események közbe nem jönnek, itt is az lett volna. A kormánypárt, bármennyire szidták is Apponyit, felkarolta a kor kérdéseit, hajlandó volt a szabadelvű reformra, csak az erőszakos felforgatás ellen kívánt biztosítékokat ; az ellenzék viszont ezeket a biztosítékokat megadni kész volt, s nem vonta többé kétségbe a kormány jó akaratát, csak a régi kényuralmi s beolvasztási irány lehető fölújítása ellen tiltakozott. A két vezér közt, minőknek e küzdelemben egy részt Széchenyit, másrészt Kossuthot kell elfogadnunk, elég nagy, elég határozott volt az ellentét, de mind a kettőnek, sajátságos találkozás ! oly hadsereg állott megette, mely a vonalon majd innen maradni, majd tulmenni, majd vezére félretolásával menni be az actióba, avagy fejeik felett nyujtani egymásnak békejobbot, hajlandónak mutatkozott.

Megértjük e rejtélyt, ha mélyebben pillantunk az emberek és a dolgok természetébe. Egyik vezér sem volt pártjának választott vezére, csontjából való csont és véréből való vér : mind a kettő majdnem feltolta magát, nem ugyan saját elhatározásából, hanem a körülmények kényszerítő voltánál fogva.

Kossuth a táblabírák közt, bármennyire vezérkedett is Pestmegye gyűléstermében és követutatisító bizottságaiban, mindig uj ember volt. kit a régi birtokos osztály maga felett csak úgy ismert el, hogy ez a hazafias önmegtagadás neki a legmagasb polgári

erény gyanánt beszámíttassék, míg sokan, az ujságiróból lett megyei szónoknak s a szónokból lett államférfinak azt a vétkét, hogy őket elhomályosította, soha sem tudták egészen megbocsátani. Kossuth jól keresztül látott rajtok, s érezve erejét, bátran kezébe ragadta a gyepőt, ellenök is fordítva bármikor amaz ismert rész jelmondatát: »nélkületek, sőt ellenetek.«

Analog helyzete volt amott Széchenyinek. Hogyan jut ő hozzá, a reform embere, az ujtások első apostola nálunk, hogy a conservatív tábort vezérelje? Ő, aki annyit tartott függetlenségére, most a kormánynak legyen hivatalnoka, szószóllója? Elegen csodálkoztak ezen, s elégszer szemére is vetették; de különösebb a dologban az, hogy ő maga is soha sem szűnt meg ezen csodálkozni, és ezt a sajátságos dolgot soha sem birta eléggé akár önmagának, akár néha türelmét is vesztő hallgatóságának kimagyarázni. Az igazi conservatívek minden sánczból kiverve látták magokat; csak azt nem tudták, Kossuthnak, a nyílt ellenfélnek, köszönhetik-e ezt a positiót, vagy inkább Széchenyinek, saját vezéröknek? Vezéröknek annyiban, a mennyiben mást helyette, vagy éppen ellenében is kiállítani a síkra sehogy sem birtak.

Mennyire szokatlanak találta szerepét Széchenyi, s mily idegennek érezte magát új körében, azt már fentebb is láttuk, részint naplói után még ezentul is nyomról nyomra követhetjük. Olyan ember benyomását teszi reánk, mint a ki megy ugyan, de inkább visszafordulna. Egyenes ellentéte volt Kossuth, ki nem habozott, de egyenesen tartott a célnak, annál határozottabban, mennél inkább kétkedni vagy ingadozni látott egyet mást hívei közül. Hogy egy kiütendő mozgalom esetében nem fogná Széchenyi jóslatait megtagadni, sőt hogy egy forradalmat, mely távolról közeledik éppen a legkedvezőbb szélnek nézne, melyet Széchenyi ismeretes phrasisa szerint rögtön, habár ez esetben ellene, felhasználnia kell, mitsem törődve törvényességgel, fokozatossággal, s egyéb ólomszárnyu akadályokkal: az bizton föltehető volt. Nem is használt volna semmit, ha Pestmegye esetleg nem választja is meg országgyűlési képviselőjének. Ez esetben a pesti u. n. márcziusi napok egészen más fontosságot nyertek volna: Kossuth az utcái tömegek élén ragadja vala magához a hatalmat s vezeti a népet,

az ifjuságot fel Pozsonyba az országgyűlés kapui elé, melyek, mint ilyenkor mindig történt, készséggel megnyílnak előtte, s minden úgy történik vala, mint a hogy történt. Egy nagy különbséggel kétségekívül: a törvényesség külformáinak gyorsabb mellőzésével, a rendnek teljesebb felbontásával; de, utóvégre is, egy eredményel.

Mihelyt az utczára tétetik át a döntő események színtere, s a tomboló csöcselék hozzájárulásával végeztetik el az, a mit gyűlésteremben kell illetékes köröknek elhatározni: akkor teljesen mindegy, vajjon az, akit vállukon hordoznak, országgyűlési képviselő-e, vagy ujságíró? s próbált jellem-e vagy tegnapi ember? Pedig mentől igazságosabbak mind azon követelések, melyek ily módon néhány percz alatt vívmányokká válnak, annál kevesbé kellene azok érvényesítésére oly módokat és eszközöket használni, melyek a legnagyobb igazságtalanságok keresztülvitelére s a legundokabb zsarnokság gyakorlására mindenkor szintoly alkalmasoknak bizonyultak. Lámpafán lóggó akasztott ember, póznára tűzött levágott fejek, mindegy akár ártatlanoké, akár vétkeseké, az ily szinpadnak majdnem elengedhetetlen diszitményeit képezik. Hogy Széchenyi, ki mindezt megakadályozni akarta, nem volt hiu rémlátó, az események fájdalmasan igazolták.

Elmélet és tapasztalás egyaránt bizonyít nézetem mellett. De azért mindig voltak s mindig lesznek buzgó forradalmárok. Csábitja őket a pillanatnyi siker, kápráztatja az ephemer dicsőség. Szükséges rossznak vitatják, s a természetben előforduló catastrophiákhoz, szélvészhez, égi háboruhoz hasonlítgatják, melyek a légkört tisztítják s bőven kárpótolnak pusztításaikért. De én a forradalmakat inkább az életveszélyes lázakhöz hasonlítom, melyeket egyes ember szerencsésb organismusa megbir ugyan, de melyek ismétlődésétől mégis méltán rettegünk. A lázak és ragályos betegségek, a mennyire a felvilágosodás s az orvosi tudomány vívmányai terjednek, csekélyebb pusztításokat visznek ma már végbe az emberek között; s bizton mondhatjuk, hogy oly arányban szelidülnek mintegy a forradalmakat is. Vezetőik legalább rajta vannak; de ezt a czélt legnemesb törekvéseik is, tudjuk, hogy nem mindig érik el.

Ám foglaljunk tért, tőlünk telhetőleg, — nem a reactio, hanem a haladás, nem a durvaság, hanem a polgárosodás számára; s míg elegenden vannak, kik a foradalmat, vagyis az erőszakot bálványozzák, multban és jövőben: mi ellenkezőleg ne hagyjuk feledésbe menni ama nemesek törekvéseit, kik mindent elkövettek, hogy ne legyen forradalom, vagy legalább ne legyen nagyon pusztító. Nálunk, Széchenyi volt e nemesek legnemesbike.

Megelőzni, ellensúlyozni igyekezett a nyers erőre hivatkozást előbb azzal, hogy gyökeres reformot, békés átalakulást hirdetett, kezdeményezett; s később azzal, hogy midőn a mozgalom fenyegetővé kezdett válni, ellene szegült s mérsékelte azt. Itt is, ott is a nagy embert látjuk, nem egyenlő sikerrel bár, de egyenlő emelkedettséggel küzdeni.

A kétkedés, az ingadozás, mely mind a két téren jellemzi Széchenyit, míg ellenfelének életében alig van pillanat, melyben ilyet észlelhetnénk, részint egyénisége, részint a körülmények rovására irandó. E két tényező hajtotta Kossuthot is mindig előbbre, s öntött szívébe annál nagyobb bátorságot, mennél inkább elcsüggedett Széchenyi. Ott vakmerőség, mindent kockára tevés; itt kétségbeesés, s félénk teladása nem csak a jövőnek, hanem a multnak is.

Hogy melyik szerep hálásabb az illető szereplőre nézve? az iránt alig lehetünk kétségben; más kérdés: melyik üdvösebb a hazára nézve. Csoda-e, hogy Széchenyi, a ki ideges ember, s hiúságtól épen nem volt ment, a maga szerepét néha vontatva, kedvetlenül játszotta, s míg a közönség püsszegett, maga sem tapsolt magának bensejében!

»Bánom, hogy ezt az utat választottam,« írja nevenapján (augusztus 20.) — »itt elejtve, ott fel nem karolva!« —

Máskor minden eddigi sikereit, vak szerencséinek tulajdonítja, s számárnak czimezi magát »oroszlánbőr nélkül!« Kossuth számára ily sarkasmusai nem voltak. Máskor óhajtaná: »bár lebeszéltek volna;« de hozzá teszi: »nálam nélkül örvénynek mennek neki; feláldozom magam, mint holocausta!« ... A conservativek aggályaira, hogy nem fog őszintén velök tartani: »Nem is az ő szép szemökért szolgálok: nem fognak utamból

kitéríteni!« — »Istenem, minő háladatlan térre léptem! Mindenütt korholnak és semmi köszönet. — Minden rosszat majd nekem tulajdonítanak; minden jót másoknak.« — — »Nagyon megbántam, hogy követ lettem (november 10-én) Siromat ásom. Hagyján; de mit használok vele?!« — — »Nem sokára végem lesz. Ennek örülök; máskép túlélném magamat!« —

Kossuth, kit efféle töprengések nem kísértének, de a ki táborát az átszökéstől félti, első percztől fogva nagy határozottsággal lép fel, »phraseológiája teljes fényében ragyog,« elhomályosít mindent, magával ragadja a tömeget, urává lesz a helyzetnek. Széchenyi előre sejté ezt; most látja is. Egyenetlen mérkőzés lesz; de nem dicstelen. Talán régi kedvencz eszméje, egy hazafias középpárt alakítása, növi ki magát? Tán hozzá áll most Deák? tán csatlakozik a szintén távollevő Eötvös? Tán oda pártolnak a duzzogó régi ellenzékiek? Igen ám, ha a párisiak nem rögtönöznek, ezúttal a februári zimankós napokban, egy új forradalmat s nem reszkettetik meg vele Európa levegőjét!? De ezt akkor ki sejtheté mindazok közül, kik a külföldi lapoknak a politikai banquettekről s toasztokról szólló tudósításait nagy gyönyörűséggel olvasgatták

Széchenyinek, mint mondtam, bele kelle még tanulni uj, követi szerepébe. Illő szerénységgel tevé azt. Szállását azonnal elnevezték »hétel Wieselburg«-nak, élczzel jelölve meg az új góczponthoz kötött reményeket. Következtek a szokásos tisztelgések, s hivatalos látogatások. Követtársával, Krónerral tevé meg ezeket. Elmentek Kossuthoz is, kit e figyelem nagyon meglepett s őszinte nyájasságra kötelezett; nejét ezuttal nem láthaták. Apponyi »nagyuri méltósággal« fogadta őket, hisz nem feledheté állását, melynek ezt a látogatást köszönheté. Később eszébe jutott a már kész királyi előadásokat, a trónbeszédet Széchenyivel is közölni; ezt az elkésett figyelmet Széchenyi nem nagyba vette: egy pontjának, mely felett korábban annyit alkudoztak, elejtését pedig neheztelte is. Ez egy határozott összegnek, a Tisza szabályozására, fölvétele lett volna, a mely hiánynak pótlása azonban, az országbiró kijelentése szerint, Széchenyi finom tapintatára s nevének erkölcsi súlyára bízott. Ferdinánd király

is, kinek hódolatukat, a többiekkel együttesen bemutatták, Krónerhez fordult, mint a megyének, melyet ketten képviseltek, egyuttal alispánjához: az udvari ebéd után pedig az uralkodó család majd minden tagja kitünteté ugyan, de egynek kivételével: s ez az egy véletlenül éppen Ferencz József főherczeg volt! Az ilyeneket már nem a politikai, hanem az udvari élet apró töviseihez kell sorolnunk, melyeknél a véletlen is közbéjátszik.

Az ifjuság is mozgott. Az új nádornak, István főherczegnek fáklyás-zene készült, mely megtüretett, de el nem fogadtatott; Apponyinak ellenben macskazene, melytől nem annyira az udvari lovászmester, gr. Zichy Edmund, mint Szentkirályi Mór menté meg, a kiről viszont majd az a hír terjedt, hogy egészen Apponyiánus, majd, hogy a szélsőkkel szövetségbe, készül cserbe hagyni a mérsékelteteket.

Az országgyűlés ünnepélyes megnyitása különben, magyar trónbeszéddel, a primási teremben, november 12-én történt. Gyújtó hatása volt; sokan könyekre fakadtak. A jelenvoltak nem mindenike emlékezhetett vissza az 1825-ki kibékülésre, könyekre! E kevesek közül való volt Széchenyi, kinek lelke előtt a haza újabbkori történetének és ezzel szorosán egybefonva saját életpályájának annyi megható emléke vonulhatott végig! Naplójában e szép sorokat olvassuk:

»Minden csupa enthusiasmus. Sokan sirnak. Én magamba zárkózva, csendben élvezem a nemzetem újjászületése feletti gyönyört, magam is járultam valamivel hozzá.«

Az ünnepélyek között s az elragadtatás perczei alatt is voltak, kik azonnal a dologhoz láttak, s az ügyeknek ha nem is érdemével, de legalább szükséges előkészületeivel mindjárt komolyan foglalkoztak.

Megindultak a pártértekezletek. Széchenyi, e téren ujoncz létére, azt az észrevételt teszi, hogy az ilyen előleges értekezletek lenyűgözik a vélemények szabadságát s nem sokára nyílt ülésben fog felszólálni azok zsarnoksága ellen.

Nem mellőzhetünk némely érdekesb részleteket.

XIV.

Kossuth mindjárt az első kerületi ülésben magához ragadja a szót. Minden felszólalása, bár mellékesnek látszó tárgyban is, világosan érezteti, hogy a vezér szól. A mit mond, az meg van mondva; a mit mellőz, az letűnik. Ha azt mondja: szavazzunk, el kell állni a szótól. Ez a tér az övé; még ha semmibe venné is akár ellenfelei, akár félénkebb párthivei aggályait s halk ellenvetéseit.

Az első kerületi ülés november 10-én tartatott. Mit legelőzetesebben kelle napirendre tűzni, az a nádorválasztás volt: mielőtt bármi egyéb részletet vagy épen a sérelmeket fűtetni kezdenék s a jó egyetértés, az oszlatlan lelkesedés foszladozna. Kossuth, ki Pestmegyében első tolmácsolta nagy ékesszólással az új nádor iránti közérzületet, s még a szokásos candidationak is mellőzésével különösebben akarta irántai figyelmét tanusítani s őt az ellenzék számára mintegy előre megnyerni, most sokkal higgadtabbnak, sőt egészen lehűltnek látszék. Nem helyeslé, hogy a követi tábla, mielőtt még csak önmagát is rendezné, már a nádorválasztásba akar elegyedni; de ha már ezt teszi, legalább ehhez is némi meggondolással fogjon hozzá. Kérdést intéz az elnökséghez, vajjon meg van-e már a nádori esküminta magyar fordítása, s erre Olgyaytól igenlő választ kapván, hosszabb beszédben előadja a nádori eskü történetét 1790. óta, s végül felolvastatja úgy a latin, mint a magyar szöveget. Ez megállapíttatván, harmadszor is felszólal, »ragyogtatja phraseológiáját«, s István főherczegre sok szépet mondva, »a családi kötelékben néha a rendeltetés jóslatát véli ugyan észlelhetni, de nem feledi azon várakozásának is határozott kifejezését, miszerint a leendő nádor nem egy pártnak, hanem a nemzetnek lesz embere, satb. Beszédével mindvégig leköti hallgatói figyelmét, s tolmácsa lesz a többség akarátának, miszerint a kijelölést magában foglaló levél felbontása előtt történjék meg, közfelkiáltás utján, a választás. Ez csak az előjáték volt.

Másnap, 11-én az első országos ülés tartatott meg, hol az új személynök, Zarka mutatá be magát, s tett elég jó benyomást.

Harmadnap, 12-én, volt az országgyűlés ünnepélyes megnyitása, s a nádornak a javasolt módon megválasztása. Ferdinánd király a választást azonnal megerősítette, e szókat intézve hozzá: Kedves öcsém. Kövesse hivatalában atyja példáját! — A királyi előadások rövid tartalmát, habár minden kézi könyvben föllelhetők, nem tartjuk feleslegesnek ide igtatni. A következő tizenegy pontból állottak.

1. Nádor választás.
2. Katona élelmezés és szállásolási ügy. (Bizottsági munkálatok.)
3. Szabad királyi városok szavazata. (Egyházi rend, kerületek, satb.)
4. Városok (községek) rendezése.
5. Birtok biztossága, (Ösiség) telekkönyv.
6. Örökváltság. (Méltányosság szerint s a tulajdonjog tiszteletben tartásával.)
7. Kereskedés, ipar felvirágoztatása.
(Magyarország és az austriai tartományok közti viszonyok rendezése. Hivatalos adatok e célra.)
8. Közlekedési eszközök. (A Helytartótanács keblében. Középponti vasut. Tiszaszabályozás. Fiume, satb.)
9. Erdély. 1836: 21. t. cz.
10. Büntető codex, s javító rendszer.
11. Kincstári előlegek visszapótlása.

Ha e programot, a megyék többsége által elvben elfogadott közös teherviseléssel, évenkénti országgyűléssel s egy önálló országos pénztár alapításával kiegészítjük, úgy még marad ugyan kívánni való, u. m. a sajtó szabadsága, a kormány felelőssége, népnevelés és népképviselés; de egészen véve alig mondhatjuk, hogy békés átalakulásunk keresztül vitele végett valami nagyon reá lettünk volna szorulva egy kis forradalomra, a párisi csöcselék, vagy akár élite, egy Lamartine, Ledru Rollin, Louis Blanc és Marrast segítségére. Az e téren még ujoncz bécsiekére annál kevesbé!?

Váratlanul jött később e segély, melyet elutasítani magunktól volt Széchenyi tanácsa, két kézzel megragadni volt Kossuth politikája. A nemzet ez utóbbihoz állott. Megbánta. Kiheverte. Adandó alkalommal melyikhez fogna ismét állani? ... Nem lehet kétségük ez iránt mindazoknak, a kik a világnak örökös tév körben forgását ismerik, s lassu haladását, egy philosoph szánó mosolyával, de mégis a jövőbe vetett rendíthetetlen bizalommal kísérgetik.

Nem volt ama programban megírva a parlamenti s miniszteri kormány forma; de nem volt az autonomiájukra féltékeny megyék utasításaiban sem. Tudjuk, hogy a duzzogó Eötvös távollétének ez utóbbi körülmény volt az oka. Megérte ő később mégis »eszmei győzedelmét«; de előbb, a most szintén távollevő Deáknak kelle az „Austriával való viszonyok“ rendezésével, az utat kiegyengetnie. Akkor mindezekről, úgy látszik, még legjobbjainknak is csak homályos sejtelmek voltak. Mivelhogy nem is elvont tudomány a politika, hanem Kossuth fenmaradó egyik mondása szerint: az exigentiák tudománya.

Az akkori hangulatot eléggé jellemzi Kossuth követtársának, Szentkirályinak a királyi lakomán, a pozsonyi redoute-teremben az egész udvar jelentétében mondott felköszöntője, melyet, minthogy keveseknek lesz ma már emlékében, ide igtatunk.

»Valamint a déli fényben ragyogó napnak megjelenését a hajnali csillag szokta megelőzni: akként előzte meg felséges királyunk historiai jelentőségű magyar szózatát családja egy deli és reményteljes ifju tagjának Pesten a megyei karok és rendek kebelében első hivatalos fellépésekor édes hazai nyelvünkön koronás királyunk nevében és személyében történt felszólalása, mintegy hajnali csillagként szerencsés jóslatu előpostája annak, mit nemzetünk reménylett ugyan, de a jelen alkalommal várni alig mert volna. Én, uraim, az alkonyat korához közeledem, de hogy láttam a magyar nemzetiség egén a fénylő hajnali csillagot, melyre a ragyogó déli nap oly hamar következett, az engem boldogít. És miután hódolva ti sztelet fejedelmünk dicsőségeért, más érdemesebbek felszólalására kiüritettük az örömpoharat: engedjék meg, hogy én

a magyar nemzetiség hajnali csillagáért, a deli és reményteljes ifju herczegért teljesítem a hála és tisztelet kötelezettségét. Ő fensége Fereacz József főherczeg éljen!

Az előzetes tárgyak közt legelső, mit Széchenyi bolygatott, a karzatok zarnokságának megszüntetése, illetőleg az üléstermek czélszerűbb berendezése volt. Pestmegye egyik követe ebben is őszinten segített neki; mondanunk fölösleges, hogy az nem Kossuth volt. November 15-én egy követi értekezleten Somssichnál tett eziránt Széchenyi indítványt. Másnap, 16-án, kerületi ülés tartatván, Kossuth ismét »mennydörgött«; követtársa pedig szintén mennydörgött, de más hangon, mert a tomboló ifjuság ellen fordulva, »kérte«, »követelte«, »parancsolta« a hallgatást s a tanácskozások félbe nem szakítását. E föllépésével senkit sem hódított meg annyira, mint Széchenyit. Nehány nap mulva, a válaszfelirati nagy vitában, második, hosszabb felszólalásakor (november 26-án) szokott tréfás kitérései között kifejezést is adott ez érületének. »Pestmegye követével, Szentkirályival,« ugymond, »köztudomás szerint eddig szerelmi kalandban nem élt, s nem igen szokták egymást dicsérgetni, de mindamellett, ha a csókolódás stádiumán túl nem volna már, bár nem szereti, ha két férfi burnóttal s dohánynyal saturált bajuszát egymáshoz dörzöli, örömet megcsókolta volna, nem csak azért, hogy a hallgatóságot megszidta, mi szinte igen szép, — mert hisz' a vízzel uszni minden bolond tud, de a víz ellen, az a mesterség! — hanem, mert példát mutatott, miként nem akar czivakodni.« sath.

Volt is az ellenzék kebelében mozgalom, egy részt oly irányban, hogy Apponyi lépjen le s Széchenyi legyen kanczellár, mit úgy látszik, maga Kossuth sem ellenzett volna: magán körökben nyilatkozott, hogy a kormány összes emberei között még Széchenyit tartaná legelfogadhatóbbnak; de volt némi mozgalom oly irányban is, hogy Apponyit támogassák, ha kiviszi az évenkénti országgyűlést Pesten. Széchenyi értesülései szerint erre gróf Andrassy Gyula, Szemere és Szentkirályi lettek volna hajlandók; de nem birtak Kossuthtal.

Mig ezek a coulissák megett történtek, Széchenyi szavát az alsóháznál a november 18-diki kerületi ülésben hallották először,

egy mellékes kérdésben, a szavazás módjának kérdésében. Széchenyi ez alkalommal kijelenté, hogy ő egyik párthoz sem számítja magát, s szívesen és keserűség nélkül meghajol a többség előtt, csak igazi alkotmányos többség legyen. Erre *Bónis*, el nem engedheté neki azt a figyelmeztetést, hogy ő, mint megyei követ, most már oda fog tartozni, a hová küldői parancsolják. Majd apró szóváltása támad az öreg *Hunkárral*, kiszolgált insurgens kapitánnyal, most Veszprém megye ellenzéki követével, a ki katonásan oda veté, hogy ha baj is a pártoskodás, ő áll elibe, s nem fog attól sem megijedni. Felel viszont *Széchenyi*. Maga is örül annak, hogy pártok vannak, mert ha nem volnának, ezt tespedés jelenék venné, két nagy párt működését egy jó angol ollóéhoz hasonlítja; csakis a vak pártdüh ellen beszél: s vannak kérdések, melyek iránt hazafias érzéssel egyetérteni s összetartani kötelesség. Egyébiránt a személyes bátorság olyan kelléke minden férfinak, mint a bőre; de — a valót megvallva, Győr elől egyszer mégis bizony mind a ketten szépen megszaladtak. Felpezdül erre a bántott hadastyán: 'Régi dolog az' csapja oda támadójának, de ő, magáról mondhatja, hogy ott maradt, míg a gróf, nagy urak szokását feledve, lovat sem váltott, hanem egy paripán nyargalt el egész Komáromig. Erre viszont Széchenyi bizonyítást kér, nem enged kollegájának kizárólagos szabadalmat a bátorságra, s magára nézve megjegyzi, hogy nem is lovon, hanem csónakon ment akkor Komáromba. Az elnökség közbeszóllása vet véget e mulatságos, de nem egészen parlamentáris csetepaténak. A karzat ezuttal, s még másnap is, 19-én, Hunkár ellen, Széchenyi mellett volt. Felváltva pissegettek s éljeneztek. Széchenyi önmaga ellen segített pissegetni, mi a nevetőket részére vonta, majd nyilván kezét fogott Hunkárral, mi aztán egy általános örömszibajjal fejezé be az intermezzót.

Kevesbé jó kedvű volt az alatt Apponyi, kit, 'hogy meg ne haljon', mint egy párthive mondá, Széchenyi kétes segélyének kelle megmenteni. E segély, mint látni fogjuk, abból állott, hogy a positiót félig előre fel kelle adni, s másik fele sem volt, a bár kissé megfogyott többség ellenében tartható. A válaszfelirati vitát értem, mely nagy szabásokban s feszült várakozás közt

indult meg végre november 22-én, s tartott egy hétnél tovább (deczember 1-ig) az alsóháznál, s meg annyi ideig a felsőháznál, (deczember 4—11-ig) hogy aztán oly szokatlan véget érjen, minővel csak egy Kossuth genialitása és energiája lephette meg az országot. Meg kell azt fővonásaiban ismertetnünk.

A hosszas tárgyalás rövid kritikáját Széchenyi naplója, magára nézve nem kedvező módon, e pár sorban adja: »Somssich, tisztességesen. Kossuth, dagályosan. Én — nyomorultan. Jobb lett volna hallgatnom. Összeavartam sokat, triviális voltam tréfálództam; de a közönség nem volt oly hangulatban. Ez volt hattudalom. Látom az arczokon, hogy nem tetszett.« — »Időm lejár!« — —

Az első indítványt, mint az uj, a szabadelvű-conservatív párt vezére, Somssich Pál, akkor már nem Somogy, hanem Baranya megye követe tette meg. Beszédét azzal, a sokszor használt szónoki phrásissal kezdé meg, miszerint: „alkotmányos kifejlődésünk korszakának nagyobb momentuma még nem volt a mostaninál.“ Jó hiszemben mondják el ezt komoly perczekben a szónokok, hisz' nekik át kell hatva lenniök, úgy tárgyuk, mint saját hivatásuk fontosságától. A philosoph tudja, hogy valamint egyesek, úgy nemzet életében félbeszakításnak lenni nem szabad, s minden percz egy láncszem, mely a multat a jövővel köti össze.

Somssich Pál azok közé tartozván, kik az ellenzék soraiban érdemelték ki első babérjaikat, nem téveszté szem elől, mivel tartozott ő maga s tartozik a haza mind a két nagy párt hazafias törekvéseinek. »Tagadhatatlan érdeme« így szól, »az ellenzéknek azon cselekvőség, melylyel annak idejében fel tudta ébreszteni a nemzet figyelmét, szembe mert szállani százados előítéletekkel s a töretlen utat be kezdte járni a reformok ismeretlen mezején; de elvitázhatatlan érdeme viszont a conservativeknek, hogy századok alatt erős gyökeret vert institutióknak rázkódtatások nélkül nem történhető rögtöni változtatásába bele nem egyeztek, köz- és magánviszonyokat kiméletlen szétszaggatástól megóvtak, s ez által a reformkérdések megoldása időt nyervén, a rögtönzéseket meggátolták s így tették lehetővé a békés átalakulást,« — Visszapillantást vetve az utóbbi idők történeteire, meg-

világítja a királyi előadások egyes pontjait s miután ezek »már magokban elegendő zálogul szolgálnak arra, hogy a kormány alkotmányos kifejlődésünket óhajtja s hogy már nem a vajjon, hanem csak a miként van kérdésben« — ő egy olyan válaszfeliratot indítványoz, melyben köszönet fejeztessék ki a magyar megszólalásért, a nádorjelölésért, a nemzet óhajtásainak már kész törvényjavaslatokba foglalt előterjesztéseért, azon ígérettel miszerint ily üdvös munkába azonnal bele fognak bocsátkozni, s végre azon kérelemmel, hogy az előleges és egyéb sérelmek orvosoltassanak, mely utóbbiakra, a felírás után tüstént egy országos választmány küldessék ki.

Jó hatást tett e beszéd; de utána nyomban Kossuth Lajos szólal fel. Nézetei az előtte szólótól a válaszfelirat »egész philosophiájára nézve, lényegesen különböztek.« Ha Baranya követe összhangzást lát a kormány és a nemzet között a teendőkre nézve, ő ezt az összhangzást »csak némely tárgyak kijelölésében látja, de lát ezen tárgyak elintézésének *irányára* nézve olyan végetlen különbséget, minő az alkotmányos és absolutisticus irányzat között van.« Hosszu beszédét, mely a termen kívül is leköté a közfigyelmet, részletesebben ismertetni itt nem tartozik feladatunkhoz. A válaszfelirat alapjául a következőket indítványozta:

1. Köszönet kifejezése, s készséggel hozzáfogás a munkához.

2. A királyi előadásokban foglalt *tárgyaknak* a nemzet óhajtásaival találkozása.

3. Óhajtás, hogy a többit is oly összhangzással végezhessek, s azért loyális őszinteséggel megjelölése az *akadályoknak*.

4. Ezek legfőbbike az, hogy az 1790 : 10 t.-cz. nem lett valósággá: a nemzet nem bir azzal az önállósággal, mely joggal megilleti.

5. Másik az: hogy sarkalatos sérelmeink még nem orvosoltattak, kívánataink nem teljesültek.

6. Az 1835 : 21. t.-cz. végrehajtva nincs. T. i. az u. n. Részek (Kővár, Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyéknek) az anyaországhoz visszacoltatása. Vallás- és váltó-törvényeink a határörvidéken még ki sem hirdettettek.

7. A kormányhatalom egyoldalú terjeszkedése :

a) adminisztrátori rendszer ;

b) kapcsolt részek (Horvátország) közgyűlésének rendezése.

8. A nehézségek nem az Ausztriávali szövetséges viszony természetéből, hanem a birodalombeli kormányrendszernek hazánk alkotmányosságától eltérő irányából erednek. —

9. Évenkénti országgyűlés, Pesten.

Ezekkel jelölvének meg a készitendő felirat főpontozatait, beszédét egy hatályos apostrophával fejezi be. Fölveti a kérdést, vajjon a kormányt igazán constitutionális és nemzeti kormánynak lehet-e nevezni? E kérdésre nemmel felel, mindaddig »mig az 1790 : 10. t.-cz. valósággá nem lesz.« Hogy a kormánynak erősnek kell lennie? Nem tagadja ; de : felelős legyen ! »Biztosítsa ő nekünk a szabadságot ; és mi biztosítjuk neki az erőt, és a rendet. — Ne gondolja senki, hogy nem tudnánk olvasni az idő jeleiben. Mi otthon hagytuk az agitationális tér szenvedelmeit (?) de érezzük állásunk felelősségét és méltóságát is. — Viszonozza loyaltásunkat a kormány hasonló loyaltással, emelje fel magát a kornak és saját hivatásának magaslatára.«

Most került a szóllás sora Széchenyire. Beszédét, melynek kritikáját már előre bocsátottuk, egész terjedelemben fogják kapni olvasóink ; jellemzőbb helyeit itt is ki kell emelnünk.

Nem örömet szóllal fel oly szónok után, kinek ajkait maga Hermes nyitá meg az ékesszólásra ; a kedélyek is egy kicsit (!) fel vannak ingerelve, a hőség is szerfelett nagy a teremben, utasításokhoz is van kötve, melyek magának sem tetszenek, (?) elszigetelve érzi magát, vénül is már, s örökös ismétlésekbe esik, összefüggés nélkül beszél, stb. e. Csalatkoznak, úgymond, kik azt várják, hogy ő itt Pest megye követével (t. i. Kossuthal) valami kakasviadalt fog kezdeni, hogy aféle jó izlésű spectaculummal mulattassa a magyar közönséget, miszerint két egyén, kinek mindegyike meglehetősen adag velővel bír, egymást con amore vagdalja, körmölje. Ő Pest m. t. követének hazafiságát és loyaltását soha kétségbe nem vonta . . . A kérdés csak a miként körül forog. A fejedelem loyális, látja, hogy nem akarunk egyebek,

mint magyarok lenni, és ime magyarul szölt hozzánk. Most ismét látni fogja, hogy csak alkotmányosak akarunk lenni, és pedig azért, hogy magunk is erősödjünk, trónját is erősítsük. De, ha az adresse úgy megy fel, mint Pest m. követe javaslá, félő, hogy csak keserűséget szül, mert a közbirodalom államférfiai még nem látják át elégé, hogy a *monarchia* külön országainak napsystemához kell hasonlítani, hol a planeták egy nap körül forognak ugyan, de saját tengelyeik körül is, stb. Beszédének egy jó része különben a Pesten tartandó évenkénti országgyűlés meleg pártolásának van szentelve, s ebben is eltér a conservativ programtól.

E beszéddel, mint láttuk, maga Széchenyi legkevésbé volt ugyan megelegetve; hatása azonban minden irányban, főleg Apponyiékra, igen nagy volt. Apponyi maga kész volt nem csak a szót, hanem saját helyét is Széchenyinek engedni át, s a november 24-ki pártértekezleten felkérte, hogy nyujtsa be formulázva, közvetítő indítványát, melyre többséget szerezni alapos kilátás mutatkozott.

Másnap, a november 26-diki kertületi ülésben, Somssich szép beszéddel tette le mintegy a fegyvert, lemondva, közeledési szándokának bizonyításául, saját eredet indítványáról, s öszintén csatlakozva a Széchenyiéhez. Széchenyi ez alkalommal majdnem két óra hosszat beszélt, saját eredeti modorában ugyan, de komolyabban s szónoki emelkedettséggel. Kijelenté ujra, hogy ő egészen önálló, sem az ellenzékhez, sem a conservativ párthoz nem tartozónak tekinti magát, senki által (kivéve Mosony m. rendeit) ide küldve nincs, holmi levélhordó szerepre hivatást nem érez magában, utasításainak (!) minden esetre lesz némi elasticitása, a kormánynak pedig titkait nem tudja, de jó érzelmeit és hazafias törekvéseit ismeri: azért ne nézzék őt valami embryominiszternek, stb. e. Borsód megye követéhez fordulva, ki azt mondá róla, hogy „megnyerte őt Mosony megye, de elvesztette a haza,“ kérdi, vajjon mindazokat, kik az ellenzékhez nem tartoznak, a hazára nézve elveszetteknek tekinti-e? Ez szomorú dolog volna; de nem! ő ezt nem hiszi. Kiben istenség szikrája van, magas vagy alacsony helyen jót tehet, csak előtte álljon mindig a

magyar név becsülete. Ő is ezen iparkodik, s hiszi, hogy követi pályája végén el fogják róla mondhatni, hogy ha hasznot nem tett is, de kárt sem tett. Nem vonja ő kétségbe, hogy a pesti indítvány is loyális téren áll; de más kérdés: vajjon státusbölcse-ségi téren is áll-e? S erre ezerszer nemmel felel. Figyelmezteti Kossuthot, — mint ellene intézett röpirataiban is oly nyomatékosan tevő, — a reá váró nagy felelősségre, miután a közbirodalom leginkább ő benne központosul, s a jelen országgyűlésnek *talán* (!) legnagyobb factora ő leend. Nem elég, úgymond, loyálisnak lenni; meg is kell nyerni a csatát. — Sokat gondolkozott ő, míg elhatározta magát, ő ki első kezdett a reform töretlen útján járni, s mindig a haladásra buzdított, hogy most a mérséklet mellett agitáljon. Tudta, hogy ily lépés által eloszlatja azt a nimbust, melynek árnyában a népszerűség paizsán szintén felemelkedhetett volna egy kis rövid pünkösdi királyságig; de ennél többre becsülte megnyugtató öntudatát. stb. Felolvasta azután javaslatát, melyről igazán mondhatta, hogy »lényegben a pestitől alig különbözik s attól csak alakjára nézve tér el,« s »éljen a haza! éljen a király!« felkiáltással végezé felszólalását.

Kossuth, kinek szintén elég „mondani valója“ lett volna, érezve, mint mondá, az „idő becsét,“ — de mi hozzá tehetjük, ismerve jól a pártok statistikáját, — most már a vita befejezését, a szavazást sürgette.

A Széchenyi felirati javaslata átvette a Kossuthéból a régibb s újabb sérelmek kissé általánosb fölemlítését, s a legújabbban is feltűnt oly jelenségeket, »melyek a nemzet alkotmány szerető keblében féltékenységet s aggodást ébresztenek,« átvette a Pesten tartandó »évenkénti országgyűlést,« a parlamentáris kormányzatnak akkor divatos formuláját, átvette az 1790 : 10. t.-cznek is megemlítését, oly fordulattal, hogy »ennek értelmében a törvényhozás és végrehajtó hatalom között szükségelt összhangzás könnyebben kieszközölthetessék.«

A dolog lényege ily módon meg levén mentve, féltő volt, avvagy remélhető, hogy megünva a szavak feletti czivódást, a többség hozzá áll.

A más napi szavazás, a november 27-diki kerületi ülésben eldöntötte az ügyet. Mosony mellett volt 23 szavazat, Pest mellett 26. Kossuth három szavazattal győzött.

Kimondatván a többség, Kossuth nyomban indítványozá, hogy most már, miután a haladás ,alkotmányos iránya' el van fogadva s ,fő szükségül' kimondva, lépjünk azonnal a cselekvés mezejére s fogjunk hozzá a szükséges előkészületekhez. Egyszerre négy választmányt hozott javaslatba u. m. az igazolási, városi, sajtó, és horvát ügyben. Ugy látszott, hogy pihenést sem akar engedni.

Végezzük be röviden a válaszfelirat történetét.

Az országos ülés rendszeren csak hitelesíteni szokta a kerületi ülés határozatait. Az elnöklő személynök megteszi hivatalos észrevételeit, melyek tisztelettel vagy tisztelet nélkül is, meghallgattatván, egy dörgő ,maradjon' felkiáltás szokta befejezni a formáságot. Széchenyi még itt is tett egy utolsó kísérletet, hogy az ő békitő s közvetítő politikájának valami kis rést törjön. Az országos ülés december 1-én tartatott meg. Zarka személynök előadja szerényen, majdnem félénken, a maga ellenvetéseit, az 1790: 10. t. cikkre megjegyzi, hogy az soha inkább valóság nem volt, mint most. Széchenyi, e tárgyban harmadszori felszólalásakor, feldicséri azt a válaszfeliratot, melynek ellenében az ő javaslata megbukott volt, s azt a vallomást teszi, hogy »ha az eddigi felírások sorát áttekintjük, ennél férfiasabb s mind a mellett kimélőbb hangulatut egyet sem találunk.« Ez bók volt Szentkirályinak, kinek mint kerületi jegyzőnek, tisztóben állott a Kossuth indítványa alapján szerkezetbe foglalni a feliratot. Széchenyi tehát, miután az ő javaslata kisebbségben maradt, most hozzájárult ehez is, csak »néhány csekély módosításokat« nyújtott be, melyeket Szentiványi fogalmazott, azon reményben, hogy ha mindkét fél egy keveskét áldoz, a cél elérhető lesz a dolog meritumának kára nélkül: nem az levén itt a feladat, hogy egyik párt a másikat legyőzze. hanem hogy egymáshoz lehetőleg közeledjünk stb. Támogatja, kissé önkéntelen, egy-két conservatív követ! Somssich azon kijelentéssel, miként őt egyik szöveg sem elégíti ki, s hogy az évenkénti országgyűléshez semmikép sem járulhat hozzá szavazatával.

Végre belemenydörög Kossuth, »mint zsarnok« lép fel a félénkek közt, s végetvetve az üres szóharcznak, kimondatja a többség határozatát. Ez a többség most már csak egy szavazatból állott. »Ha én győztem volna így,« mondja Széchenyi, »mily odium esnék reám!« — »Különben úgy kell a kormánynak: nem csak a sérelmekért, hanem bárgyuságáért is lakol.« Szegény Apponyi! Hogy' tarthassa magát, májd ha elérkezik a zivatar, mely még csak a távol nyugoti láthatáron felhődzik észrevétlenül?!...

A főrendeknél, december 4-én, Szerencsy volt személynök, most k. főpohárnok, tette meg az ellenindítványt, s tartott a szónoki torna-ünnepély azon hó 11-ig. Hitték tán, hogy ismét oly hosszasan izenetváltások lesznek, mint voltak máskor az alsó- és felső-tábla közt, míg végre egyik fél is engedvén, a másik is, valami medius terminust találnak ki. E számítás ezuttal gazda nélküli volt: Kossuth vasakaratóba ütközött.

A december 17-én tartatott kerületi ülésben, mig Széchenyi Pesten volt mindenféle közügyekkel elfoglalva, Kossuth eddig hallatlan eljárással a főrendi izenet ellenében, a felirat *letételét* indítványozta s vitte keresztül. Nagy beszédében erős színekkel festé a kormánynak az utolsó három év alatti egész magatartását, a többségnek minden áron megszerzésére irányzott törekvéseit, a sajtó monopolizálásától kezdve, az administratori rendszeren keresztül egész a pártalakításig Budán; majd éles philippikával fordult a főrendek ellen, kik a nemzet ohajtásainak a királyi trón elé jutását akadályozzák: kijelenté végre, hogy ő semmiféle feliratra többé nem szavaz. »Kimondottuk itéletünket, azt vissza nem vonjuk, azt ki nem mondottá isten sem teheti.« — Most már felveszi a keztyűt a gravaminális politika terén; indítványozza a sérelmek tárgyalását, fenhagyva a loyaltási érzelmeknek minden egyes kérdésnél lehető kifejezését. —

XV.

Az alsóházban, a válaszfelirat szövegének első felolvasása után, azonnal szőnyegre hozatott az Adókérdése. A conservatívek, s velők Széchenyi is, e körül igen sok megfontolni valót láttak. Az ellenzék és Kossuth erőltették s kivitték legalább elvi eldöntését.

Széchenyi kellelten túrve a pressiót, kétfelé osztályozta az embereket, azokra, a kik valósággal fizetni fogják az adót s azokra, a kik csak lármáznak mellette. Baj lett ebből. Másnap kénytelen volt szavait magyarázni s megadni ellenfeleinek azt az elégtételt, melyet Kossuth, mint merő kötelesség teljesítését vett tudomásul. Ezen fölül kapott elég vágást tőle, hogy saját eszmébe szerfelett szerelmes, stb. s végül a kérdések sorrende nem úgy állapítottatott meg, a mint ő hanem a mint győztes ellenfele akarta.

November 30-án az első kérdésre: Akarnak-e a rendek résztvenni a házi adó terhében? igent mondott 29 megye, 5 kerület, az egyházi rend s a városok; nemet 18 megye, s Horvátország; két megye nem szavazott. A második, még semmikép meg nem érlelt kérdésre: akarnak-e résztvenni a hadi adó terhében? volt 15 igen, 33 nem és Horvátország. A harmadik kérdésre, Széchenyi régi kedvencz s féltett eszméjére: akarják-e hogy a hon sűrgetős szükségei fedezésére országos pénztár alakittassék? 42 igen felelt, s csak 6 nem, s egy tartózkodott a szavazástól.

Széchenyi, egy kis erkölcsi vereséget szenvedett ugyan, s Kossuth említett kicsinylő szavaira »arczába szökellt a vér; de magába fojtotta érzelmeit«: az eredménynyel azonban nem lehetett oka elégtületlennek lenni, s őszintén mondhatta el ama szavait, miszerint: »Magyarország jövődjét soha rózsaszínűbb állapotban nem látta!« ... Nagy többség állott megette, legalább egy főkérdésben. Sőt december 6-án, egy öngyilkossági töprengések közt töltött éje után, bár látszólag mellékes kérdésben, megérte azt is, hogy a többség, Kossuth és Szentkirályi ellenében is, egyszer mellette nyilatkozott. Az örökváltság, a házi adó és az országos pénztár kérdéseinek »együttes« tárgyalása s nem kerületi, ha-

nem országos választmányra bízása ment határozatba. »Első győzelem« jegyzi fel Széchenyi naplójában: »Fel kell használni!«

Míg eme tárgyalások folytak, magán- és félhivatalos körökben bizonyos nyugtalan mozgás, nyüzsgés támadt. Sokan unni kezdték Kossuth zsarnokságát, s egy szabadelvű középpárt szükségét hangsúlyozták. Tartattak titkos összejövetelek, nem hiányoztak a gyanúsítások, a sugdosások, megbízható s kétes barátok, titkos vagy nyílt ellenfelek elmés csoportosításai, furcsa mendemondák, apró cselszövények. Apponyi leléptetése, Széchenyinek helyébe ültetése, a többségnek egy ily kormány számára, vagy itt az előleges értekezleten vagy lent a megyékben megszerzése s biztosítása, esetleg még Kossuthnak visszahivatása is, stb. e. a legkülönbözőbb árnyalatu politikusok közt ismét komolyan szóba hozattak. W. azzal állt elő, hogy ha csak többség kell, ezt »megcsinálni« nem oly nehéz feladat; mások ismét hiresztették, hogy Kossuth, ki sógoráért Meszlényiért gyászt öltött, megunta már a politikát, s ott hagyva az országgyűlést végkép vissza akar vonulni, a közélettől. Széchenyi maga senkiben sem, önmagában sem bízva, saját hypochondriájával küzd, közel halálát sejtí: s csakugyan ágyba kerül, s egy hétnél tovább vörhenyben fekszik.

»Követtársaim nagyon elhanyagolnak« írja ez unalmas napokban Széchenyi, »a veres himlőm vagy politikám szaga tartja-e távol őket?« ...

Megkészült azalatt utolsó könyve: az országgyűlés elé terjesztett javaslata a magyar összes közlekedési ügy rendezéséről, mely t. k. Kossuth egyik kedvencz eszméjét, a vukovár-fiumei vasutat bukással fenyegette.¹⁾

Míg a közönség ezt mohón tanulmányozta s kiki saját szemüvegén át bírálgatta, nyugtalan hírek érkeztek Olaszországból. A pápai trón árnyékából indult ott ki a mozgalom, Pio nono arczépeit viselték mellükön tüntetésszerűen a milanói delnök, Carlo Alberto, félig menve félig menetve állott élén az ügynek, melynek

¹⁾ Nem csak erőlcsei megsemmisüléssel látta magát Kossuth fenyegetve, anyagi állása is komoly veszélyben forgott. Falk: gr. Széchenyi István és kora.

kimenetelét senki sem sejtette, de vagy aggódva vagy reménykedve leste mindenki.

Metternich úgy fogta fel a helyzetet, hogy, öt-hat hónap mulva nagy események várhatók; de »Magyarországra« jegyzi meg Széchenyi senki, sem gondol! — »Kübeck — szánni való!« A bécsi államférfiak erősen hasonlítottak a struczmadárhoz, mely, ha vihar közeledését sejtí, fejét a homokba rejti el. Annyi hét hozta meg és pedig saját talajukon, a nemvárt meglepetéseket, a mennyi hónapot adtak a bekövetkezhető nagy eseményeknek.

Volt valami a levegőben. A magyar ellenzék, nem értve annak hivatalos képviselőit s gondolkodóbb részét, hanem vak szenvedély és ösztön által vezérelt zömét, ez s bálványzott vezérc Kossuth át- meg át voltak hatva közelgő végleges győzelmök előérzetétől. Minden kérdést élére állítottak, mindenből pártkérdést csináltak, minden közvetítő kísérletet előre szinte lehetetlenné tettek, s a legrettentőbb fegyvert használták ellenfeleik megfélemlítésére, elnémitására: a karzatot. A parlamentarismus őszinte barátjainak ma lehetetlen megütkezés nélkül olvasniok az akkori hírlapi és magántudósításokat amaz utolsó pozsonyi országgyűlésről. Az úgynevezett hallgatóság, mely nevének épen ellenkezőjét gyakorolta, mint egy szervezett jakobinus-csapat lépett fel, mely erkölcsi élet és halál felett rögtönítéletet tart, s ítéletét, főlebbezés nélkül, azonnal végre is hajtja. Minden tiltakozás e zsarnok hatalom ellen hasztalan volt; sokan nyíltan kijelentették, hogy ez egy rossz kormányzásnak egyedüli ellenmérge, s hogy mindaddig, a míg szabad sajtónk nem lesz, a karzatok, illetőleg utczai tömegek féken tartását követelni sem lehet. Bónis az Irásra hivatkozott, melyben meg van írva, hogy sirni kell a sirókkal és nevetni a nevetőkkel, stb. e. Azt hinné valaki, hogy sem gyorsírók, sem országgyűlési naplók, sem hírlapok nem voltak; pedig mindenki szabadon olvashatta a legtulzóbb ellenzéki szónoklatokat s kedvére lelkesülhetett mellettök

A zsi bongó tömeg, már az ülés megnyíltá előtt, elfoglalta a helyeket, s azzal mulatta magát, hogy az egyenként belépő peccovicsokat pisszegéssel s mindenféle gúnyos megjegyzésekkel, az ellenzékieket pedig buzgóságukhoz mért hangosabb, vagy csende-

sebb éljenzésekkel üdvözölte. Gr. Dezseffy Emil, kinek erkölcsi bátorságát oly nagyra becsülte Széchenyi, finom hajlongásokkal s kezével szórt bókokkal szokta ironice viszonzni az ily durva köszöntéseket, míg némelyik, az ellenzéki nevezetességek közé furakodva, mintegy ezek védszárnyai alatt keresett s talált oltalmat ellenök; a daczosabbaknak az elnökséghez intézett bátor felhívásaik a rend és csend, vagyis: a szólásszabadságnak, helyreállítására iránt, többnyire eredmény nélkül hangzottak el. Valóban nem csekély erkölcsi erőnek, hazafiságnak tanúsága az, hogy utóbb, a válság napjaiban, az ilykép lábbal tiport, vesszőt futtatott conservatíveknek vajmi kis töredéke szegődött csak a reactióhoz, legnagyobb része pedig a nemzethez állott.

Egy pártkérdés sem vert fel akkora port, mint az úgynevezett adminisztratori rendszer. Mai napság alig fogja védni valaki, s szabadelvű szempontból nem is lehetne védni, az örökös főispánság intézményét. Pusztá czímnak tekintették ezt már akkor is, s mellette egy igazi megyefőnöknek, főispányi helytartó czíme alatt működését igen egyszerű, természetes dolognak tartották. De a kormány a kivételt szabálylá próbálta tenni, s emeltyűt csinált magának belőle, hatalma megszilárdítására. Ez el nem kerülheté a mindig éber ellenzék féltékenységét, mely az új sérclemből nem kevésbé hatalmas párt-fegyvert kovácsolt magának. Hálásnak mutatkozott e tér, s Apponyi megbuktatására felette alkalmasnak. Mind a két fél összekeverte a jót a rosszal. Ma már csak gyenge ellenzésre talált, s ha nemzeti egységünk, államiságunk eszméje mindenkinél felette állana a pártoskodási hajlamoknak, úgy bizonytal még kevesebb vagy semmi ellenzésre sem talál vala azon elv, miszerint a kormánynak erősnek kell lennie, s az immár felelős központi hatalomnak kell, hogy minden megyében megbízható közege, képviselője legyen. Ezt akarta Apponyi; de akarta a nélkül, hogy a kormányfelelőség elvét is elfogadta volna. A főispáni hivatal, melynek oly fontos történelmi multja van, akkor már nem hivatal, hanem pusztá méltóság volt; Apponyi ismét olyat akart, mit az ujabbnak szabadelvűség szempontjából szintúgy, mint a közigazgatás érdekében hangosan követel, s ellenmondás nélkül érvényre is

emelt: hogy az a megyefőnökség, bármi cím alatt, ne pusztán méltóság és sinecura, hanem, határozott teendőkkal s személyes felelősséggel járó, nemcsak néhány magasb ranguaknak fentartott, hanem minden hivatottnak hozzáférhető, s megfelelő díjazással is ellátott, valóságos hivatal legyen. A kor megérlelé ezt a kérdést. De akkor éppen ez a díjazás, az országnak egy fizetett hivatalnok-sereggel mintegy elárasztása tévé oly gyűlöletessé, s merőben kivihetlenné a kísérletet. Kossuth reájok ragasztá az osztrák Kreishauptman csúfnevet, mely rajtok ragadt, s nem volt az a gyalázat, mit ez áldozatokon úton-utfélen el nem követtek. Szeretett ezzel, valamint a többi divatos jeligéekkel, saját elmés modorában vagdalkozni Zemplénnek akkori fiatal, követe, gr. Andrássy Gyula is, az egyetlen, kiről Széchenyi azt tartotta, hogy »tán magasabb szempontból fogja fel a politikát.« Az új Kraishauptmanoknak titkos vagy hallgatag utasításuk volt, hogy megyékben a kormánynak valamiképp többséget szerezzenek; természetesen, hogy ezzel az eszközöknek nem mindig legfinnyásb válogatása, a hivatalos nyomás sokféle nemei s esetleg tán fizetések felhasználása is, mintegy vele járt. Ez a körülmény aztán megzsibbasztá a kényesebb természetű conservativek erélyét, köztük Széchenyiét is, a kormány e rendszabályának védelmezésében. Nem sokat használt Apponyinak, mit Somssich Pál egy nevezetes védbeszédében fel is hozott, hogy voltaképp nem is Apponyi ténye, hanem hivatalelődeé volt az, mint a ki még az illető rendeletet aláírta volt: Apponyinak kelle minden áron nyakát szegni. A mi Széchenyit illeti, őt a megvesztegetés, az aljasság minden neme fel szokta bőszeníteni. Emlékezünk reá, miként depónálta egykor hidrészvényeit. ¹⁾ Csak nem rég Bécsben, Rothschild azon tanácsára, miként érdeklődjék bizonyos anyagi vállalatokban a várható nyereség szempontjából is, nagy felháborodással jajdult fel, hogy »még ilyet is meg kelle érnie!« — Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a szőnyegen forgó nagy pártkérdésben Apponyit elhagyá, s csak arra inté, hogy mondja el a meaculpát, s küldjenek le Bécsből egy »declaratoriumot,« mely aztán az

¹⁾ Lásd 512. l.

egész ingerültségnek végett vessen. E véget a nádor is felutazott Bécsbe, — mivel különben ott egyéb fontosabb megbeszélni való is lehetett, — s kész vívmánynak tekintették a királyi leiratot, melynek feladata volt az égető kérdést szépen eltemetni. Nem oly simán ment az. ¹⁾

E nehéz napokban Beregh követének, Lónyay Menyhértnek, most már Széchenyi buzgó hívének, jutott nevezetes szerep. Ő tévé meg a február 5-diki kerületi ülésben a közvetítő indítványt a sérelem elejtése s a leiratban való megnyugvás kifejezésére. Egy szent Sebestyén nem kapott testébe annyi dárdát, mint a mennyit neki kelle ezért felfognia. A szószegés, a hitehagyottság, ahonárulás, a becstelenség minden nemének vádjait szórták reá; s Szemerével párbajt kelle vívnia, míg Kossuth a haza szent nevére kérte, álljon el gyilkos szándokától, hagyja ott a többséget, mely ez egyszer amoda fordult, s szavazzon először is a békési pótindítványra, mely e sérelemnek legalább felujithatását fentartotta, azután pedig a gömörire, melynek épen megbuktatása volt célba véve s oly váratlanul keresztül is vive. Mindössze egy szónyi többséggel! A győztes pártnak Kossuth mérges sarcasmussal 'sok szerencsét' kívánt. Széchenyi ellenben megfogadta, hogy Lónyayt védeni fogja, ha kell, »vérével is.« Az ingerült vita, a hallgatóság hallatlan féktelenkedései között, több napon át tartott. A február 8-diki eseményeket, melyek egyike ma már bizonynyal igen kisszerűnek fog tetszeni, nem hagyhatom említetlenül. Somssichot, kinev conservatív elvei daczára, mindig némi kiváltsága volt, ez egyszer a karzat teljesen félbeszakítá. Az elnökséghez fordult tehát s követelte a csend helyreállítását, hozzá téve, miként »ő azt hiszi, hogy Pest-megye követével (Kossuthtal) az eszmék terén megvívni dicsőség, s föl nem teheti róla azt a gyávaságot, miszerint érveinek érveikkel czáfolása helyett, a hallgatóság lármáját s tetszését használja fel ellene fegyverül.« Egy akkori fanatikus tudósító szerint, a szónok e kemény szavait másfél percznyi mély csend követé, de

¹⁾ E sérelmet békésen elintézni, mondja a helyzetet találóan jellemezve Horváth M. — annyit tett, mint Kossuthot megbuktatni vezéri állásából. Huszonöt év II. k.

aztán ujult erővel tört ki a zaj és lárma, melyet csak Kossuth föllépte volt képes lecsillapítani. »Midőn a kormány alkalmas vagy alkalmatlan volta felett ítélünk« mondá Kossuth, »ez igazán nagy és fontos pillanat: azért uraim, csendet kérünk!« Erre ismét roppant éljenzés támadt, és Somssich folytathatá beszédét, melyre akkor hevenyében gr. Andrássy Gyula felelt. Ez volt a nap egyik eseménye. De nagyobb izgalmat szült a másik.

Kossuth egy óráig tartó pathetikus beszédje alatt, pillanatnyi csend támadván, a karzaton valakinek kezében vagy zsebében egy darab czukorka durrant el. Később kitudódott, hogy Almásy Dénes volt az, a ki, szerencsére csupa ellenzékiek környezetében, tréfából vagy vigyázatlanságból ezt a merényt elkövette, melyet természetesen egy Kossuthra célzott, de el nem sült pisztolylövésnek tulajdonított az »orgyilkost« kiáltó bős sokaság. Már idézett tudósítónk szerint: a hullámok a hatalmas, meg nem döbbszónok intésére medreikbe visszatértek, a zajt mély csend váltá fel, melyben a szónoknak érczhangján előadott szavai átrezgék a szívek legbensőbb hurjait: »Tul vagyunk már azon, hogy mellünknek feszített szuronyok előtt kellene tanácskoznunk, nem élünk már oly időket, s egy törvényhozónak, ha mindjárt ágyuk lennének is mellének irányozva, még sem lenne szabad megijednie, nem egy hasztalan kapszli vagy papirpattantyú szétpattanására.« — Nevetés lett a vége. Ez ülésekben Széchenyi, betegsége miatt, részt nem vehetett. Ujabb alkodozások eredménye, Kossuth és a két Lónyay közt, a három különböző indítványnak összeegyeztetése lett olyan szerkezetben, hogy ezt majd a főrendek is elfogadhassák.

Sűrűn értekezett ezalatt István nádor is az ellenzéki követekkel.

Bizalmatlanul nézi ezt Széchenyi. »A csata« így írja, »el van veszve. Az ellenzék fejünkre nőtt. Batthányi a rombolás démona (?) és Kossuth, az entusiastá, kezükben tartják az országot. Adja Isten áldását reá. Az én szerepem, úgy látom, már le van játszva!« —

Nem tudhatta, mi vár még reá.

Somsich a helyzetet így fogta fel: Vagy el kell oszlatni az országgyűlést, vagy megalkudni Kossuthtal. Szerinte Kossuth, kivel akkor sűrű érintkezései voltak, belevonható lett volna egy alakítandó magyar miniszteriumba; de kész volt esetleg egy forradalom előidézésére is. (Febr. 9.) A kormány Bécsben és Budán, elvi s opportunitási ellentétek közt hányatva, ide s tova ingadozott... »A 84 éves Radetzky s a 73 éves Metternich, ezek a mi horgonyaink!« Kiált fel (Febr. 19.) a »bárka süllyedését« látó Széchenyi. Annak idején eleget integette őket.

XVI

Széchenyi, szobájában, csendesesen dolgoztatott ugyan; de csak február 28-án jelenhetett meg ismét egy kerületi ülésben. A közönség éljenekkel, s néhány pizszel is fogadta. Előtte való nap találkozása volt Kossuthtal, kinek titkos nagyravágyását jól sejdítette ugyan, de »bámulatos színlelő tehetségét« csak utóbb ismerte fel. Miután ugy az örökös tartományoknak adandó alkotmány, mint a magyar kormánynak bármi cím alatt önállóbbá tétele már ekkor közbeszéd tárgya volt, Széchenyi egyenesen felhívta Kossuthot, fogjon vele kezét, s vállaljon akár az ő akár más valaki elnöklete alatt hivatalt. Ezt Kossuth ravasz szerénységgel visszautasítá, mivelhogy ő hivatalnoknak épen nem született, engedelmeskedni, alkalmazkodni nem tud, ő szegény ember volt s mindig az fog maradni, még követi napidíjait sem vette fel, s szolgálni még akkor sem fog, ha, a mit különben nem remél, egy egészen független önálló magyar ministeriumunk lesz. Beismeri, hogy ez hiba; de hát neki ez a természete. Legyen Széchenyi az elnök, Deák, Wesselényi ülnökök (?) stb. Igen, Kossuth, még február 27-én, nemcsak az egy ily módon alakulandó kormány támogatását ígerte meg, de többi reformigényei is oly szerények voltak, hogy p. o. a nemesség által a házi pénztárba fizetendő 600,000 frttal, a felállítandó országos pénztárba is ugyan annyival, a nép eddigi terhelhetésének meghagyása mellett, beírta volna: csakhogy egyszer már kezdjük meg! »Vajon igazat beszélt-e?« kérdi magában

utólag Széchenyi »Vajjon nem ültetett-e fel?« »Ez az ember nem alszik, nem eszik, csontig lesorványodik: egészen benne van a forradalmi fanatizmus lázában!« . . .

Az eredmény nem sokára megmutatta, hogy Kossuth, bármennyire csalódott is számításaiiban, kezdettől fogva nagyobb megfontolással és nyugalommal fogott hozzá a maga feladatához s tétovázás nélkül, merészen tartott egyenesen célja felé. Voltak neki is csüggesztő pillanatai; de nagyravágyása és boldog optimismusa mindig felülkerültek s erejét az akadályok edzették.

Az országgyűlés hátralevő napjainak története csakis Kossuth viselt dolgainak, majd mindent magával sodró diadalainak lajstromozásából áll: többi jeleseinnek már csak annyi szerep jutott, a mennyit ő épen jónak vélt reájok ruházni.

Apró mécszek fellobbanásai voltak mindazon ovatiók, melyekben Szentkirályi az ő Városok rendezése terveért, hosszas tanulmányok, fáradozások eredményeért, mind maga Széchenyi, az ő országos pénztára s közelekedési rendszerünk jól átgondolt javaslataiért, pártszinezetre való tekintetek nélkül, időnként részesültek. Rendes viszonyok közt mind a két államférfi e munkálatai nemcsak személyes tekintélyüket biztosítják, de Kossuth merészebb terveit részint ellensúlyozzák, részint tüdvösen kiegészítik vala. Ne feledjük a régi jó táblabíráknak a jobbagyi viszony megszüntetése s egy ama kor szabadelvű jogtudósait bámulatra indító büntető codex körüli rendszeres munkálatait is. A szorgalom és buzgóság, melylyel mind e közügyek akkor tárgyaltak, párvonalba sem tehető a parlamenti bizottságok mai működésével. Későn, korán, délelőtt, délután, sokszor éjjel is tartottak a sokféle tanácskozmányok, s végre Somssichnak, nyílt ülésben, egy pár szabad napnak, nem ám pihenésre, hanem dolgozásra, engedélyezéseért kelle felszólalnia. Hangyaboly, melyet annyi hozzá kötött reménnyel, dicsőséggel együtt, széttiportak, szélnek eresztettek, a márcziusi ,nagy napok.'

Szentkirályi, úgy látszik, megunva követtársa általi elhomályosíttatását, lement megyéjébe s az a híre terjedt, hogy nem is szándékozik többé visszatérni a dietára, melytől eredményt alig

vár. Az összes követi kar egy pártszínezet nélkül, mindnyájok neveivel aláírt meghívó levelet intéze hozzá, s első megjelenése az ülésben örömnép lett: az elnök, a többiek zajos tapsai és szívélyes üdvözlései közt, nyilvánosan megölelte s megcsókolta. (február 18.) Híres törvényjavaslata a városok és szabad községek rendezéséről, végre napi rendre tüzetvén, a nagy közönség és a követi kar folytonos figyelmetlensége s lármás társalgása közt, mint a rendszeres munkálatok nálunk többnyire szoktak, s mi ellen egyes buzgók felszólalásai hasztalanok valának, szinte végig tárgyaltatott, de szentesítés alá, mint tudjuk, nem kerülhetett. Csak Kossuth közbeszólásai gerjesztettek itt is legtöbb figyelmet, ki egy-két fontos módosítványt szúrt közbe: p. o. a hitfelekezetek egyenlőségének s kölcsönösségének elvét, s az u. n. »bevett« vallások szükségleteinek közköltésen leendő pótlását, satb. A laptudósítók néha csak az illető szónokok száj- és tagmozgásairól tesznek, kárörvendve is, említést a folytonos zaj közepett. A czukorkák hajigálása olykor jégesőhez hasonlított; e divat ellen a komolyabb követek sokszor tiltakoztak: úgy látszik, csak ama bizonyos attentatum csattanó hatása vetett neki véget.

Az administratori kérdés után legnagyobb izgatottságot szült a horvát kérdés. Kossuth s vele az ellenzék akkor még csak Kapcsolt részéről beszélt, nem Társországról; míg a tudomány emberei a meghódított és alávetett részek elnevezését, Horvátországnak pedig, mint ilyennek, nem is a magyar, hanem a szomszéd török állam területén létezését mutogatták. Az egy Batthányi Lajos foglalt el, e kérdésben társaitól különválva, magasb, államférfiúi álláspontot, s míg a többiek Horvátországban a holt latin helyett a horvát nyelvnek használatát makacsul ellenzék, ő e szabadelvű concessio mellett harczolt s azon elvet állítá fel, hogy az államiság eszméje nincs a nyelvhez kötve, hanem egyéb, nem kevésbé fontos tényezőkhöz, épen úgy, mint ezt egykor József nádor előrelátó bölcsessége ama teremben hirdette volt. (L. 249. l.) Hozzátevő Batthányi ama figyelmeztetést, mikép nemzeti nagyságunknak rosszul szolgálnak s a magyar állam határait vajmi szűkre vonnák azok, a kik csak a magyar nyelv elterjedéseig mennének vele, satb. E kérdés is, s főleg tár-

gyalási módja, ügyesen felszított gyúanyagává lett a nemsokára bekövetkező fellobbanásnak. Párbaj Jozipovics és Osegovics közt támadt miatta.

A párisi zavargások hírére első, a mi Bécsben ingadozni kezdett, természetesen a börze volt. Ostromolni kezdték a bankot a papirpénz beváltásáért. Pozsonyban egy conservatív követ, a győri Balogh Kornél, első adott szót a lábrakapott nyugtalanságnak. Márczius 1-jén több indítvány jelentetett be. Schnée a cholera, Bernáth a népképviselő, Kossuth az örök-váltáság kérdését sürgeté, Hunkár a felkelő nemes hadsereg, a régi insurrectio egybehívását látta időszerűnek, Balogh pedig, küldői meghagyása folytán, a metalliqueok árcsökkenése (91°/_o) alkalmából, Magyarországnak egy, netaláni újabb devalvatiótól megóvása iránt tett nem annyira indítványt, mint interpellatiót. Nem gyanitotta, mi fog ebből kinőni. Ez volt a vadcesemete, melyre Kossuth, mesterfogással, egy egész új korszakot, az önálló magyar miniszterium rózsaágát oltotta be, mely, forró légkörben, rögtön megfoganya s neki bokrosodva, oly dus viránynyal s annyi keserű tövissel lepte meg az országot. A másnapi conferentián, minden egyéb tárgynak, saját indítványainak is, félretételével, ezt kívánta, mint legégetőbbet fölvetetni, illetőleg beleolvasztatni saját, nagyhorderejű, regenerationális eszméjébe, nem kis meglepetésére kétségkívül Eötvösnek, ki az óra ütését meghallva, csak most sietett az országgyűlésre, hogy rég érlelt, de oly kevés pártolásban részesült eszméinek minden várakozást felülmúló gyorsasággal életbeléptetésénél legalább jelen lehessen. Széchenyi, a centralisatiónak régi s nálunk első apostola bár, de a parlamenti kormányzatnak, mint szerinte meddő elméletnek, nem nagy barátja s legkevésbé tartva ily nagy kérdések megoldására a mámor percezeit alkalmasoknak, tőle telhetőleg s egymaga bátran ellene szegült. Itt volt a nagy váló-ut hazánk két nagy államférfia, hazánk multja és jövője közt. Melyik vezetett volna rövidebben, kevesebb áldozattal a célhoz? Erre a forradalom utáni első szomorú napokban, aztán a kiegyenlítés peripetiái között, s végre a kivivott akár fél, akár egész sikerek utáni elbizakodás újabb napjaiban, más-más választ lehetett s lehet nálunk hallani.

Akkor bolondnak tartották s tartanak kétségkívül ma is Széchenyi, ki tétlenül akarta bevárni a normális nyugalom, a rend és csend helyreállítását, hogy aztán kellő megfontolással tanácskozhassunk alkotmányunk átalakulásáról, nemzetünk újjászületéséről s hogy ne látszassunk csellel vagy erőszakkal kicsikarni mindazt, a mihez jogunk van s mit az idő érett gyümölcsként fog ölnkbe hullatni. Széchenyi intő szava kiáltó szó volt a pusztaban. Leverték őt Bónis, Pázmándy, Andrassy Gyula; melléje senki sem állott, s végre: »megadta magát, nehogy olajat öntsön a tüzre!» . . . Így történt, hogy az új alkotmány, a márczius 3-diki kerületi ülésben, egy szó ellenmondás nélkül, nagy lelkesedéssel, Kossuth szónoklatának varázsa alatt, elfogadtatott. Szintoly rohamosan keresztülhajtattott az másnap, 4-én, az országos ülésben s küldetett át rögtön a felsőházhoz, hol egy kissé megakadni látszott. Leirhatatlan volt az öröm, az ujjongás s nyomban fenyegetővé vált a közönség magatartása a netalán ellenkező vagy habozó mágnások irányában. Mig a haza egész légkörét megreszketteté a nagyszerű diadal szerteságuldó hire, mig a conservatívek nagy része, bevallva tévedésüket, hamut hintve fejökre, siettek megnyerni a nemzet bocsánatát, mások a királyi szentesítéstől függeszték fel jövendő magoktartását. Széchenyi e jellemző sort igtatá naplójába: »Az ostobaság el van fogadva!» . . .

Kossuth előtt épen nem volt közömbös, hogy az egész mozgalmat, a mig lehet, a törvényes formák medrében tartsa meg s hogy visszautasítsa magától, a mig reájok nem fog szorulni, a féktelenkedő forradalmi elemeket. Fölötte jellemző e tárgyban nagy beszédének mérsékelt hangja s loyális indokolása. Midőn felhivta az ország rendeit, hogy az események magaslatára emelkedjenek, felsőbbségének érzetében egyttal az erő mérsékletét akarta feltüntetni s hidat nyitni az áttérő ellenfélnek. »Egy fiatal herczeg áll előttünk,« mond, Ferencz Józsefre czélozva, »ki első megjelenésekor megnyerte sympathiánkat; és mi engednök trónját szétszaggattatni?« — »Nem lehet ott megelégedés, hol absolut uralkodás van. A habsburgi ház második megalapítója az leend, ki ezen absolutismusnak végét vetend.« — A felelősség

iszonyu sulyát háritva mindazokra, kik e válság perczeiben neta-
lán az országgyűlés feloszlatását eszközölnék ki, — s ellenfelét,
Széchenyit épen ezek közé sorolhatta, — az osztrák bankról,
melynek zavarai mulók lehetnek, az önálló magyar pénzügyre
térve át, felirást indítványozott ő felségéhez, az ausztriai népek-
nek is adandó alkotmány, de minékünk mindenesetre attól füg-
getlen, önálló s felelős miniszterium iránt, mely önállóságunk s
szabadságunk megóvására folytatott háromszáz éves küzdel-
meinknek egyszer valahára véget vetne s a trón és nemzet meg-
szilárdítását, megerősödését vonná maga után.

A főrendek, első meglepetésükben, egyelőre abban kerestek
menedéket, hogy — ne tartsanak ülést. A nádor Bécsbe ment,
utána mentek azon zászlós urak, kiket a helyettes elnöklés tiszte
megilletett; felhívták, bizony későn, Széchenyit is.

»Bon jour citoyen,« üdvözlé őt régi jó barátnéja, Metter-
nich herczegnő. — »Merci, délicateuse sansculotte,« felelt reá
Széchenyi. Pedig egyiknek sem volt nagy kedve és oka tréfá-
lódzni.

Kossuth odalent mennydörgött a nemzet óhajtásait ismét
megakasztani törekvő főrendek ellen. »Vagy tánczolni mennek
Bécsbe,« mond márczius 8-án (még farsang volt!), »vagy confe-
rentiázní. Első esetben nem gátolhatják, hogy az itt maradók ne
határozhassanak; második esetben megmutatják, hogy hivatásu-
kat nem fogják fel,« satb. Barsban már Apponyinak, mint hon-
árulónak, fő- és jószágvesztés végett pörbe fogatását is indítvá-
nyozták.

Apponyi még nem adá meg magát, sőt, Széchenyi jegye-
teiből azt lehet sejtteni, hogy ez alkalommal még őt is »en grand
seigneur« fogadta. Sokakban oda fent meg volt a rögeszme, hogy
minde bajnak voltakép mégis Széchenyi az oka. Metternich kijele-
lenté, hogy mig ő lesz miniszter, addig semmi sem lesz a constitu-
tióból, a felelős miniszteriumból. Igen, de a koronaherczegnék
erre azt a megjegyzést tulajdonították, hogy: vajjon hát örökké
miniszter marad-e Metternich!?

Széchenyi hajlandó lett volna akár mint kanczellár, akár
mint teljhatalmu királyi biztos az ügyek élére állani s a mozgal-

mat egészen más irányba terelni, mint melybe Kossuth terelte volt. Föltételeit is formulázta. Ezek lettek volna:

Tízezer forint azonnal kifizetve, s ötezer forint havonként. (Ne essék valaki tévedésbe, ez összegbe a Tiszaszabályozás is bele van értve, melyet Kübeck makacsul megtagadott.)

Folyó kiadások megtérítése, felszámítás szerint.

Szent István rend nagy Keresztje. (Hozzátennünk felesleges, hogy nem személyes hiúságának kielégítése forgott szóban.)

Legfelsőbb kézirat, Széchenyi tollbamondása szerint. Teljhatalom. (!)

Minden kinevezés tőle függjön, minden hivatalnok neki fogadjon szót.

Minden segédeszköz, a katonaság is, rendelkezésére álljon. Ellenparancs ne jöjjön, míg vissza nem hívják őt magát.

Titoktartás.

Hat hónap alatt országgyűlés.

Viszont — desavouálhatják: ott a feje, családja, birtoka!

Sokan megdöbbenve, s tán ellenszenvvel fogják e sorokat olvasni; egyet meg nem tagadhatni tőlük: a férfias bátorságot. István főherceg — nem támogatta: ő már súlyegyent vesztett. Széchenyi azt a gyanút vetette rá, hogy »rivalizál vele!« . . .

A bécsi Casinóban Széchenyit, mint a helyzet emberét, ünnepelték. E kényelemszerető, most kissé megrezsent úri körben, Széchenyi az eszmék egy apostolaként vált ki s így nyilatkozott: »Az én hivatásom nem a palotákban, az élvekben s kényelemben élés, hanem az, hogy befogva legyek, vonó állatként a terhes szekérbe. C'est ma gloire. Ha ki tudom rántani a sárból, szívesen áldozom életemet. C'est digne de moi!«

De az ingadozó bécsi kormány nem ragadá meg e mentő eszközt.

Ott minden csupa kapkodás, csupa tétova volt, senki sem tudta mit akar. Metternichet kivéve; de annak is lejárt már ideje.

Eszterházy Pál herceg előtt, kit a maga sodrából semmi sem vett ki, a már Pozsonyba visszakészülő Széchenyi, kit a titkos conferentiákra hol hívtak, hol nem hívtak, ily szókra fakadt:

»Majd csak akkor fognak belém kapaszkodni, mikor egy halk de hatalmas szózat azt súgja fülökbe: már késő!« — »Becsületesen felajánlottam magamat,« — így folytatja önmagához, »mosom kezeimet!« . . .

Nem lehetett akkor még tudni: a forradalom kertül-e felül, vagy a reactio! 10-én Széchenyi visszament Pozsonyba. Lajos főherceg, Bécsben a legfőbb hatalom kezelője, azt írta neki s izente általa a szintén visszatért István nádornak, hogy a felirat felküldését minden áron megakadályozzák. Elodázása s másra háritása volt ez a felelősségnek, minővel a politika terén, válságos percekben, elég gyakran találkozunk. Három nap mulva Metternich leköszönt.

XVII.

Metternich leköszönése Apponyiét is maga után vonta. István nádor nyomban tudatta ezt Széchenyivel, ki az alatt a Felirat szövegének némi enyhítésein törte fejét, míg Kossuth annak határozottabb magyarozatát adni tartotta szükségesnek. Mit Pesten kifeledettnek tartottak, az beleértettnek nyilvánított: népnevelés, népképviselet, nemzetország, esküdttszék, vallás-egyenlőség, sajtószabadság. Kossuth erős kézben tartotta a gyepelöt, s el volt határozva magát túl nem szárnyaltatni. Perényi Zsiga figyelmezteté Széchenyit, hagyjon fel akadékoskodásával, ha nem akar »vasvillát a hasába.« A nádor is értésére adta, hogy a Felirat felküldését most már megakadályozni nem lehet, s hogy más mentő eszközt nem lát, mint Kossuthot és Batthányit felkérni a rend helyreállítására. Gyorsan fejlődtek aztán az események, melyek részletesb ismertetése feladatunkon kívül esik.

Széchenyi, márczius 14-kén, a főrendi s vegyes ülést megelőzőt kertületi ülésben elmondá hattyudalát: hazafias aggályainak adva kifejezést az általános mámor közepett. Szavaiból kiértették, mit egész eddigi multja is elég hangosan hirdetett, hogy szakadást nem óhajt ugyan, sőt retteg tőle, de, ha választania kell, ő a haza és a szabadság zászlójához fog állani, nem mint

vezér többé, hanem mint közvitéz: alárendelve hiuságát a közügynek. »Szívből szóltam,« — jegyzi fel naplójában, — »s tetstett nekik beszédem!« Bizonyval nem a beszédet, hanem a beszélőt illette, s nem jelenének, hanem multjának szólt e nagy elnézése vagy önkénytelen hódolata egy örömittas sokaságnak.

A Felirat egyértelmű elfogadása nagyszerű fáklyás zenével ünnepeltetett meg, mely előbb István nádor lakása elé, aztán a Zöldfavendéglő terére vonult, melynek erkélyéről Kossuth, »elegáns dámáktól körülvéve,« Batthányit, mint leendő minisiterelnököt mutatá be az ujjongó tömegnek.

Mindez egy »rossz álomként« tűnik fel Széchenyi elméje előtt, »teljes felbomlásnak« látja indulni az országot, régi baljósatai teljesülésétől rettegve, keserű humorral kiált fel: »Nous avons vendu le pays pour deux Louis.« (Batthányit és Kossuthot értve a két Lajos alatt, kik miatt, szerinte, elvesztettük az országot!)

»Szegény Metternich! A Ferencz császár rendszere, melynek ad absurdum kellett vezetni, buktatott meg téged.«¹⁾

De nyomban összeszedi magát s számot vet ez időszertinti kötelességeivel, teendőivel. »Mit kell tennünk?« kérdi; s felel reá: »Istápolnunk kell Batthányit és Kossuthot. Némuljon el minden gyűlölet, minden ellenszenv, minden személyes ambíció! -- Gátolni nem fogom őket. Szolgálni fogok-e velök? Az egészségi állapotomtól függ!«

Egészségének azonban, hogy teljes felbomlásnak induljon, bizony már nem sok kellett. Attól, hogy a hivatalnak, melyet tényleg viselt, czimét is fölvegye, fölmenthető alig volt.

A hires feliratot egy díszes országos küldöttség vitte fel Bécsbe. Fény és árny azóta a történelemé: mienk volna a drága tapasztalások árán szerzett tanulság.

¹⁾ A leggyöngédebb kéz, az öt mindenek fölé helyező hitves, a Melanie hercegnő keze jegyzé fel róla már nyolcz évvel azelőtt: Er fühlte sich zu alt um zu kämpfen, er traut sich nicht mehr die Kraft zu diesen Kampf fortzusetzen. Er sieht das Übel zunehmen, ohne es hindern zu können. *Metternich Emlékiratai.* 6. k.

Széchenyi töredékes följegyzéseinek utolsó lapjainál vagyunk. Szorosabban tarthatjuk azokhoz magunkat, ismerteknek föltételezve az ama nevezetes napokban történeteket s megállapodottnak azok feletti ítéletében minden olvasónkat.

Argonautáinkat a Ferencz Károly gőzös szállította fel Bécsbe, hozni is onnét, vinni is fel oda a szabadság aranygyapját. Csak egy ember van köztük, kit a syrén-hangok el nem szédítettek, s ki nyilván csak azért megy velök, hogy vagy szavával vagy pusztá jelenlétével is mérsékelje buzgóságukat. Egy királyi kéziratot indítványoz, melylyel István nádor a király alteregójának neveztessek. Elfogadtatik. Kikötnek a Jägerzeilén. Kossuth a nap hőse, minden szem rajta függ, virággal, koszorúval hintik el, az extasisban levő bécsiek, olaszok, lengyelek s főleg a nők, karolgtják, ölelgetik, diadallal hurczolják a Károly főherczeg fogadóhoz, míg nejét, az egész testében remegőt, Széchenyi viszi be kocsiján, aztán a Munschban Batthányival találkozik s együtt mennek István nádorhoz. A helyzetet előnyösnek látják: a miniszterium meglesz. Batthányi nevét veszi most ostrom alá Széchenyi, meg akarja ily »lealázódástól« (?) kimélni a dinasztíát, mely, ha egy kis energia volna benne, még meg is sokalhatná ezt a dolgot. Most b. Wenckheim Béla, Széchenyi régi barátja, vette át a Perényi szerepét s komolyan inti, hagyjon fel akadékoskodásaival, engedjen az eseményeknek szabad folyást, különben »leszúrnák!« Az ellenzék valami cselszövénytől tart, s el van határozva: félsikerral most az egyszer be nem érni. Van ide s tova járás-kelés, még késő éjjel is. Batthányi megy Széchenyivel István nádorhoz, ki meg van ijedve s küldi őket Kolowrathoz. Egyik visszatér Kossuthhoz, másik újra a nádorhoz, hogy miként viselje magát Lajos főherczeg irányában, kit 15-én Széchenyi is fölkeres, de semmi elhatározásra nem talál elkészültnek. Az ellenzékiek, most »jobban, mint valaha,« szoritják a dolgot s örjögének a felett, hogy Bécs forradalmi lázban ég. Kossuthnak egy szavába kerül, hogy a Burg, mint egykor a párisi bastille, ostrommal vétessék be. A déli órában mennek küldöttségileg előbb a nádorhoz, aztán a királyhoz. Függen minden; Lajos főherczeg még nem tágit; Eszterházy herczeg puhítja meg végre s okaiyla

»megnyugtatja lelkiismeretét.« E nagyuri közbenjárót, kinek rég megjósolta, hogy nagy szolgálatot fog egykor hazájának tehetni, Széchenyi most a Kohlmarktra viszi, hol az a nagy sokaság tapsai és üdvözlései közt, Kosuthtal összeölelkezik. Itt a kulcsa a herczeg rövid magyar miniszterségének, mely a történelemben később vajmi kevés nyomot hagyott. A Burgban azalatt megértelték a dolgot.

Széchenyit, ki Eötvössel a Matschakerhofban szállásolt, ágyából verték fel: menjen rögtön István főherczeghez. Gyorsan felöltözik: égő kanócok közt lopózik be a Burgba, hol István főherczeg, Eszterházy Pál, Batthányi Lajos és Kossuth azzal fogadják, hogy: »Megvan!« — T. i. a királyi szentesítés.

Márczius 17-én a magyar küldöttség már visszasiett Pozsonyba, hol a Dunaparton roppant néptömeg üdvözlí s kíséri a Zöldfához, melynek erkélyéről a győztes Kossuth ismét egyikét mondja ama fenkölt beszédeknek, minők minden időben halottaiból feltámasztani vagy sirba taszítani voltak hivatva egy nemzedéket. A dicsőség mindig velök jár, a siker nem mindig.

A mi itt azalatt Pesten történt, az itt számba alig jöhet. Az ott szerepelt politikai nevezetességek egyike, jó humorral nevezte azt el később parapluie-forradalomnak. Kossuth maga sokat tartott reá, hogy e tüntetés tényezőként ne szerepeljen. Sokan, többek közt még Kovács Lajos is, azonnal Pestre akarták levinni a dietát; ezt az eszmét is Kossuth buktatta meg. Széchenyi, úgy látszik, szerette volna. Régi egyik vezéreszméjénél fogva, miszerint a magyar kormányzat súlypontját Budára kell áttenni, visszatetsző volt előtte, hogy most, — habár csak átmenetképpen! — a bécsi légkörben döntötték el, a minek Pozsonyban s viszont Pozsonyban fogják eldönteni, a minek Budapesten kell megtörténni.

Uj erőt vél ugyan magában érezni; de régi fekete látásaitól sehogy sem bír szabadulni. »Megakadályozhatja-e valami a teljes felbomlást?« kérdi csüggedve önmagától. Majd nejéhez fordul: barátokozék meg a gondolattal, hogy végök közel van; erősítse lelkét, legyen méltó önmagához, imádkozzék s Istenbe vetett bizalommal nyugtassa meg magát.

A permanens ülések, csoportosulások, fáklyás-zenék zajában, a vezérből lett közember, a veteránból ujoncz, példát adva is, követve is, nem késik egyik »polgári kötelességét« teljesíteni s beírhatja magát, a törvény hozatalát megelőzve, a nemzetőrségbe, melynek éppen mostoha fia, gróf Zichy Ottó lett, ezredesi minőségben, tényleges parancsnoka.

S e sorral végződnek, majdnem epigram szerűleg, gróf Széchenyi Istvánnak birtokunkban levő naplójegyzetei, melyeket lehetőleg saját szempontjából, de egyúttal részhajlatlan tárgyilagossággal is megvilágítani volt szerény feladatunk.

* * *

Kétséget sem szenved, hogy Széchenyi, fölvelt szokásához képest, a következő napon, márczius 19-én, naplóinak egy újabb kötetét kezdte meg. Ezt az utolsó kötetet, — ha ugyan az utolsó volt, — egyelőre elveszettnek kell tekintenünk; de nem mondanunk le a reményről, hogy a döblingi iratokkal együtt valamikor az is napfényre fog kerülni. Tartalma hazánk legváltóságosb perceit, békés átalakulásunk csalékony mámorát, melyben Széchenyi, tudjuk, éppen nem osztozott, az erre gyorsan következett keserű csalódásokat, a véres tusa lehető kikerülésére tett gyenge kísérleteket, s végre a Magyarország ellen minden oldalról feltornyosuló veszélyeket, melyek elhárítására Széchenyi megtört ereje már tehetetlennek mutatkozott, foglalja magába. Föl kell tennünk, hogy, mint miniszter is, az ő napi elményeit, közvetlen benyomásait, növekvő aggályait, rémlátásait, kétségbeesését, egyetlen meghitt barátjának, amaz elzárt könyvnek, kebelébe rejtetgeté: először megrögzött szokásból, melyről nem oly könnyű lemondani, másodsor leli szükségből, hogy legyen egy tanúja küzdelmeinek, vigasztalása szenvedéseinek. Hivatalos foglalkozásai hagytak időt erre neki, mert a közigazgatási szervezkedés, fegyverzörrej s párdűh között, lassan haladhatott s mert ő maga, Kossuth által s a megette tömörülő forradalmi párt által mindinkább háttérbe szorítva s tétlenségre kárhozotva látta magát. Sőt, tán útjokban is állott.

A hézagot, mely e munkánkat nagyon is csonkán hagyná, igyekezni fogunk némileg a főbb események rövid száraz egybeállításával tölteni ki s elkísérjük Széchenyit döblingi menházáig.

1848. márczius 23-án Batthányi Lajos, mint miniszterelnök, az ülésben felolvassa az általa immár megalakított magyar miniszterium névjegyzékét. Széchenyi nevénel nagy lelkesedés tör ki.

Kossuth sürgeti a miniszterium sanctionálását és az országgyűlés felosztatását.

Márczius 28. Szentesítés. Zsedényi ellenjegyzésével. Némi fentartások. Államadósság s a honvédelemnek a Pragmatica sanctióval összeegyeztetése.

Nagy visszatetszés!

Batthányi hivatkozik István főherczegre s állását köti hozzá, hogy ő felségének adott szava beváltassék s Magyarország egy független, felelős miniszteriumot kapjon.

István főherczeg szavát adja, hogy a magyar miniszterium észrevételeit nem csak fölterjeszteni, de érvényre emelni is fogja. Állását köti hozzá.

A kerületi ülésben Kossuth mennydörög, a bécsi intriguák, a nemzettel üzött könnyelmű játék, Lajos főherczeg jogtalan beavatkozása, satb. ellen. Nem fogja tűrni a nemzet jogainak legkisebb megnyirbálását. Fenyegetődzik, hogy Apponyi és Jósika, Erdély »méltatlan kancellárja« proscribáltatását fogja kivánni, míg a bukott kormány egy gyanuba vett másik hivatalnokának nevével (W) még ajkait sem akarja megfer-tőztetni.

Pesten, a Fillinger kávéház, az ifjúság gyűlhelye »Forradalmi csarnok« nevet vesz fel, s jelszó: »Fegyverre!«

Márczius 31-én. Kedvező leirat érkezik. A kedélyek lecsillapulnak. A ministerium megalakul.

Civilistára és a »közös költségek« quótája fejében, egy átlag adatik, »erga imputationem.« A mikéntnek kifejtése a jövő országgyűlésre hagyatik.

Kossuth, kinek csak az imént »mint egyszerű polgárnak kezébe volt adva a dinasztia sorsa« s most is csak tőle függ, hogy az a resolutio elfogadtassék, vagy »folyjon a polgárvér,« nem

akar oly »alávaló« lenni, hogy kockáztassa ezt, mert mint mondja: »a ki szükség nélkül polgárvér kiontásához nyúl, oly bünt követ el, melyet istennek minden átkai nem boszulhatnak meg eléggé.«

Az örömhírt Pestre viszik Perczel Mór és Farkas Károly. Itt egy közbátorsági választmány. Nemzeti színű és veres zászlók. Lengyelország felszabadítása!

Április 5. Apponyi egy férfias nyilatkozata a lapokban. Lemondása után nem fog soha alattomosan áskálódni, sőt magánéletben tenni fogja mind azt, mire becsület és polgári hűség kötelez.

Április 7. Legfelsőbb kézirat István főherceghez, egy »a nemzet nemes gondolkodás módjának megfelelő« nyilatkozat kieszközlése végett a birodalom *hitelének és védképességének* érdekében, hivatkozással a »dicső magyar nemzet régi nagylelkűségére,« s a béke és bizalom fentartásának szükséges voltára, megemlékezésével, ha egyszer szóba kerül, a kért összegnek is, mely évenként tíz millió lett volna!

A lapok s az utczai közvélemény nyomban ellene foglaltak állást.

Április 8. Az ujvidéki szerb küldöttség.

Április 10. Ferdinánd király s az egész udvar Pozsonyban. Az örök emléktű országgyűlés berekesztése. Ferencz József főherceg a tisztelgő küldöttségnek kijelenti, miként »senki a magyar névnek dicsőségét nálánál jobban nem kívánhatja.«

Április 15. Batthányi, Kossuth és Széchenyi Pestre érkeznek. Nagy lelkesedés.

Szervezkedés. Kormány és ellenzék. A márczius tizenötödike című lap. A városi tanácsot leteszik Rottenbiller, Kacsokovics és Szász M. kivételével. Macskazenék. Polgárság a zsidók ellen; Nyári védi őket: a nemzetörségből mégis kizáratnak.

Május 9-e éjjelén macskazene Budán báró Léderer parancsnoknak. Két halott, több sebesült. Nagy izgalom. Vizsgálat.

Ferdinánd király kéziratai. Mind jók.

Május 15. Szerb beütés Zimonymál. Bécsben krawall.

Május 17. Ferdinánd Bécset elhagyja, Innsbruckba megy.

Május 20. Erdélyi — utolsó, — országgyűlés megnyitása.
Itt Wesselényi emeli fel »dörgő szavát.«

Május 29-én a horvát bán találkozást ígér Batthányival.

Junius 2. Az »Unio« megvan. Szentesítésre junius 10-én István nádor felhatalmazva.

Junius 5. Jellasics bán, a horvát tartományi gyűlést, legfelsőbb tilalom ellenére, megnyitja.

Országszerte követválasztások.

Junius 10. Ferdinánd király aláírja a bán letételét. E később visszavont rendelet vigyázatlanságból vagy indiscretióból közzétételik.

Junius 12. A haza veszélyben léte, minthogy hazánk alsó része a pártütők által megtámadtatott, az összes ministerium által, hét név aláírással, kimondva.

Prágában mozgalmak.

Hrabovszky verekszik a szerbekkel.

Julius 1. Kossuth Hirlapjának első száma.

Julius 5. Országgyűlés megnyitása Pesten, Palóczy korelnök.

Julius 10. Kossuth Madarászék ellen.

Julius 11. Kossuth nagy beszéde. 200,000 katona, és 42 millió megajánlása.

Julius 20. Adresse-vita.

Kossuth előadja a ministerium politikáját. Jellemzi a horvát támadást, mely nem háború, hanem pártütés. Beszéde közben az ülés egy negyedórára felfüggesztetik. Folytatva, kijelenti ugyan, miszerint, ha mi pártoljuk az olasz felkelést, úgy pártolnunk kell a horvát lázadást is, mert a Carlo Alberto joga semmivel sem erősebb, mint a Jellasicsé, satb. De mindezt oly módon teszi, mely ministertársait compromittálja.

Széchenyi másnap beszél, s a haza veszélyben lételetét annak tulajdonítja, mert az ellenség »idebenn« van.

Julius 22. A vita befejeztetvén, Kossuth fölemelt ököllel fordul a nyugtalankodó ellenzék ellen: »Törpüljön össze az olyan minoritás, mely így violentálni akarja a dolgokat!« — Ujra hangsúlyozza, hogy Carlo Alberto neki semmi, »de V-dik

Ferdinánd királyom, kinek hűséget esküdtem, mely hűséget meg is fogok tartani.« Kormányi többség 233, — 36 ellen.

Augusztus 3. Rokonszeny nyilvánítása az egységes Németország iránt, Gorove indítványára.

Belgiumból a megrendelt 10,000 lőfegyver egy első szállítmánya megérkezik. Ezek egyikét fogta reá, mintegy próbaként célözva, a már beteg Széchenyire Kossuth, azzal a megjegyzéssel, hogy úgy kellene minden honáruulót lelőni. . . .¹⁾

Mészáros hadügyminister lemegy a lázadás színhelyére.

Augusztus 14. A felső háznál van egy rövid nyilatkozata Széchenyinek, a »Separatismus vádja« ellen, holott pedig »Magyarország függetlenségének biztosítása jól összefér Ausztria fenállásával.«

Augusztus 19. Perczel kelt nagy zajt az alsóháznál. »Árulás vezérli hadügyeink kezelését.« Vád alá akarják helyezni. Még makacsabbul kijelenti másnap, hogy szavait vissza nem vonja. »Valamint eddig minden zsarnokságnak ellenszegültem, úgy önök zsarnokságának is ellene fogok szegülni.« Batthányi tárczáját köti a rosszalás kimondásához.

Ezen, augusztus 21-ki ülésben Széchenyi is felszólalt, szokott aggságos modorában. Az utcán azalatt elvonult egy új zászlóalj, víg zeneszóval. Mind az ablakokhoz tódulnak, ott hagyva a szónokot. A zaj csillapultával, Kossuth kezével int neki, hogy tessék aztán folytatja. »— a lelkesedés isteni malaszt, mely nélkül az ember törpévé fajul, s előtte, ha tiszta szívből származik, tisztelettel leborulunk; de a lelkesedés csak bázis lehet« — — »Én Magyarország jövője iránt nem estem kétségbe; de azt mondom: a magyar maga magát meggyilkolhatja« — »Alig van köztünk ember, ki a másik megaláztatásán ne örülne« — »csupa lelkesedésből rohanunk, mint a vak légy« — »agyarkodunk egymás ellen, mint tehetetlen sajtférgek.« »Én tán ez országgyűlésen többször fel nem szóllalok, de a haza szent nevében kérem önöket, adjanak szabad kezet a ministeriumnak, s meg fogjuk talán menteni a hazát.« A »talán« daczára, éljenzés!

¹⁾ Lásd Kemény Zsigmond: Forradalom után.

Augusztus 22-én. A hadügyminister ujonczozási javaslata tárgyalatván, a botbüntetés eltörlése hozatott szóba. Az öreg Mészáros, a bot mellett tört lándzsát, s Széchenyi, — ez volt utolsó föllépte, — veterán társának segítségére sietett. Hivatkozott Anglia és Amerika példájára s hangsúlyozta a szigorú fegyelem fontosságát, mely egyedül képes most, mikor »az egész világ bomladozásnak indul,« jövőnket biztosítani, miután vannak »oly állati természetű emberek, kiket bot nélkül féken tartani nem lehet.«

Hevesen kikelt ezért ellene Patay s a kellemetlen szóváltásból párbaj is lett. Ez Széchenyinek utolsó párbaja volt.

Augusztus 25. Wesselényi a felsőháznál nemzetiségi törvényt indítványoz, a jogegyenlőség alapján.

Augusztus 29. Kellemetlen szóváltás Széchenyi és Kossuth közt, sath.

Szeptember elején Batthányi és Deák Bécsben vannak, a *kiegyenlítés* megkísérlése végett. A magyar lapok felháborodva emlegetik a kósa hirt, miszerint százötven millióban már meg is egyeztek volna. S hogy erre Bécsben azt mondták: »Sind brave Menschen, aber Kossuth muss versprechen.«

Azalatt szeptember 4-én Pesten emlékezetes ülés volt.

Kossuth, ki szintén folyvást betegeskedett, lankadtan vonszolja magát a szószékre, ülve kezdi beszédét, de majd tűzbe jő, mennydörög és villámot szór. Indítványa, melyet minisztertársai távollétében tesz, több nevezetes pontot foglal magában. Ezek rögtön el is fogadtattak, bár legtöbbször alig értették s más-másképen magyarázgatták.¹⁾

1. Táborba egy királyi biztos (Beöthy Odön) küldessék.

2. Száztagu küldöttség menjen Bécsbe, megkérdezni: akar-e a király rajtunk segíteni vagy sem?

3. Manifestum Európához, s a haza népeihez, a velünk tüzött ocsmány játék miatt.

¹⁾ V. ö. Kovács Lajos: Történelmi tanulmányok, Budapesti Szemle. Az akkori hivatalos Közlöny és Kossuth Hirlapja közlései közt min derre, mind egyebekre nézve jókora különbség van.

4. Egy comité, horvát egyezésre.

Az egy Sennyey mer felszólalni. Ovatosságra inti a házat, miután a dinasztiatóli elválás a trónra is vészt hozhat ugyan, de a nemzetre nézve mindenesetre veszélyes leend.

Felel neki **Klausál**, hogy itt szó sincs a dinasztiatól való elszakadásról, satb. Igyekszik eltompítani a határozat életét.

A sorshuzás utján választott nagy küldöttség Schönbrunnban szeptember 9-én fogadtatott, s **ministercinkkel** együtt re infecta tért haza.

Pesten ezentúl a jelszó: »Éljen Kossuth, diktátor!«

Következett Jellasics átkelése a Dráván, Batthányi ismételt lemondása, egy halva született második magyar miniszterium, melynek tagjai Batthányival lettek volna: Ghiczy, Szentkirályi, Erdődy, S., Vay M., Kemény D., Eötvös és Mészáros. Az osztrák miniszterium egy emlékirata. Satb. satb.

Mindezek már Széchenyi nélkül történtek. Őt, a megtört beteg embert, házi orvosa, Balogh, szeptember 5-én kocsira ültette s elvitte, azontúli szomorú tartózkodása helyére Döblingbe. ¹⁾

Szeptember 22-én ez a régi, kedves embere egy szép nyilatkozatot tett közzé, melynek néhány jellemzőbb sorait ide kell igtatnunk. »A világrendítő események elméjére megrázó hatással voltak, aggodalmi nőttön-nöttek, — borzasztó sejtelmeket érze keblében, bizalma a magyarok istenében csökkenni kezdett, s a rendíthetetlen hős ingadozni kezdett. Folytonos álmatlan virrasztásai közt nem látott ő egyebet, mint rémképeket. És ezen lelki küzdelmekhez járult az a gondolat, hogy ő az oka mindennek, satb. Folyó hó 4-én kijelentém, hogy távoznia kell. Nem akarta hinni, hogy beteg. Másnap csakugyan kocsira ült társaságomban. De alig hagytuk hátunk megett a várost, leszállt vagyis kiszökött a kocsiból, kijelentvén, hogy nem megy egy tapodtat se, hogy visszatér Pestre, hogy mint miniszter helyét el nem hagyhatja, hogy együtt kíván veszni, ha kell, társaival. Csak érelyes sürgetések után sikerült reábirni, hogy ismét kocsiba üljön.

¹⁾ Részleteket lásd: Kecskeméthy, Falk. satb.

A haladás azonban csak növelé sötét melancholiáját. Szünetlen hazája szerencsétlenségét emlegeté s egész komolysággal fejtegeté, mikép nincs több menekülés ~~nemzetünkre~~ nézve. Beteg képzeletének tükrében már hazánk fővárosát ellenséges vad csordák által elpusztitva, a század egyik legpompásabb remekművét, a budapesti lánczhidat, a hullámok mélyébe temetve látta. — Eltorzult arcza barázdáin gyakran a kétségbeesés keserü könnyei görgedeznek le — — megkísérti őt az öngyilkosság daemona is, — — számtalanszor nyilvánítá, mily örömmel ölelné a halált, mint ki többé hazájának hasznos tagja már ugy sem lehet. S mi lelki szenvedéseit a legmagasb fokra emeli, az a vallásos tulingerültség, satb. — Ily leirhatatlan kínos lelki gyötrelmek közt, többszöri huzakodások és ellenszegülések után, a legdühösb rohamok gyakori kitörései közt, de mégis szerencsésen jutottunk Döblingbe, hol őt további orvosi felügyelés alá adtam át. Vérző szível hagyám el lelki küzdelmei közt hazám nagy polgárát, távol kedves családjától,« satb.

Ezt megelőzőleg, szeptember 12-én jelent meg egyszerre a Pesti Hirlapban és Kossuth Hirlapjában Wesselényi szép nyilatkozata, melyben panaszolva a jeleseink iránt tartozó minden kegyelet kialvását, mintegy czáfolatul a Márczius tizenötödike, a Népelem és az Életképek botrányos gúnyos kifakadásaira, el nem hallgatja ugyan, miként az elvrokonság közte és Széchenyi közt újabb időben nagyon meg volt ingatva s az »a jó ügynek, melynek előbb oly roppant sokat használt, később, bár haszsználni akarva, sokat ártott,« — változatlan személyes barátságának mégis egy megható emlékjelét örökíté meg. »*Expiálta ő,*« ugymond Wesselényi, »e bűnét. Honához hív szíve, honáérti keservében tört meg. S e keserv a hite szerint már eltávolíthatatlan azon veszély látására nehezedett reá, mely veszélyt események szerencsétlen összetűközése, pokolbeli ármány, s *részünkről sokszerü megváltott lépések s eszély-hiány (!)* idézett e honra.« — — És az e csapás feletti bú s az annyi hálát érdemlő férfi iránti meleg részvét helyett, gúnyos és goromba szavakkal támadják meg őt, gyanusítás s rágalom fegyverét használva.« — — »Alacsony rágalmazóknak nyilatkoztatja, kik azt mernék állítani, hogy

Széchenyi képes lehetne hona ügyét bármikor is s annyival inkább a vész óráiban elhagyni s a veszély elől megszökni, vagy épen a reactio vétkes pártfogására vetemedni. « sath. — — Végzi e bizonynyal találó felkiáltással: »Szegény orosz lány, mire jutottál!« ¹⁾

XVIII.

Nem lesz tán elveszett idő, egyszer azzal a kérdéssel is szembe néznünk, mely Széchenyit mindenek felett, hazánk főbb politikusait pedig egy s más alkalommal annyira el-elfoglalá, hogy egész működésük irányadó-jává s mindannak, a mit tettek vagy tenni mulasztottak, igazoló vagy mentő okává váljék. Értem: Magyarországunk életképességét, a magyar állam s a magyar nemzetiség jogát a léthez. Értem: az ez ellen fölmerülhető kéte-lyeket; értem: a lételét, jövőjét fenyegető veszélyeket.

Mindenek előtt Széchenyi egyik híres mondása ellen kell tiltakoznunk, mely azt hirdeté, hogy: Magyarország nem volt, hanem lesz. Átalakulásunk merész kezdeményezője csakis az ősi dicsfénynél való renyhe sütkérezést, a létező rossz állapotokkal való öntelt meglegedést akará ostorozni, miután keblét egy forró vágy, látnoki szellemét egy magas sejtelem foglalá el, vágya és sejtelme annak, hogy Magyarország, ha a benne rejlő anyagi és szellemi erőket kifejtheti s a kor szellemével lépést tartva, érvé-

¹⁾ A *Március tizenötödike* arra fektetett súlyt, hogy gróf Széchenyi István és családja elutazása titokban történt s a közönség nem nyert kellő felvilágosítást; különben Wesselényi cikkére némi elégtételt adott, kijelentvén, hogy bár gróf Széchenyi politikáját mindig károsnak tartotta, soha sem szünt meg őt »a hon azon férfiai egyike gyanánt tekinteni, ki, hol tettekre van szükség, mindig jelen van, s ki előtt minden magyarnak kalapot kell emelni.« — A *Népelem*, Madarászék lapja volt. Az *Életrajzok* Jókai és Petőfi kettős szerkesztése alatt állott, kik azonban felmondták egymásnak a barátságot, mikor Petőfi azt a verset írta Vörösmartyra: Nem én tépem le homlokodról, Magad téped le a babért, stb. A hang, melyen e lapok Széchenyiről szóltak, még elég tisztességesnek nevezhető az újabb divatú phraseológiához képest. Nem sokkal azelőtt német lapok kárörvendve röptették ki azt a kóza hirt, hogy Széchenyit minisztérialsai mintegy fogva tartják. Az egyrészt Széchenyi, másrészt Kossuth élete ellen tervezett merényletekről úton-útfélen suttoztak az emberek. stb. eff.

nyesítheti, úgy egész addigi multját el fogja homályosítani, s oly magaslatra fog még emelkedni, minőt legnagyobb régi királyai alatt is alig érhetett el. Csakis egy magas, utólérhetetlennek látszó eszményi cél lelkesíthet egy nemzeteket, hogy multjával szakítva, szebb jövőt készítsen magának. Ez az értelme ama hangzatos szólamnak; óvakodjunk azt betűszerint értelmezni, s dicső multunk megtagadásával ismételnünk.

Ellenkezőleg Magyarország azért van és azért lesz, mert — történelmi multja van, melyet semmi le nem törölhet, még saját akár elbizakodása, akár satnyulása sem. Magyarország, ember emlékezet óta, — ezer esztendő óta méltán nevezhetünk így! — Magyarország, mondjuk mindig volt: s azért van, s lesz ezentúl is. Nélküle Európa e részét nem is képzelhetjük: az ürt, melyet rögtöni eltűnése hagyna maga után, semmivel sem bírónak kitölteni.

Ez a tétel második része, melyre mielőtt reátérnénk, vesünk még egyszer súlyt a történelmi jogosultság, az egy ezredév fejleményei mérlegébe. Álljunk elibe, ha más becsmérelné azt. Uj államocskák támadtak s támadnak szemeink előtt, uj népiségek csoportosulnak s mint nemzet kérnek helyet köztünk; jó, ám bizonyítsák be életrevalóságukat, hivatásukat, — elvárjuk: de ők uj nyomokat keresnek; mi a régieken biztosan vetjük meg lábunkat. Övék lehet, ha érdemesek lesznek reá, a jövő; miénk a mult, melyet tőlünk sem a durva erőszak, sem a szellemi hódítás eszközeivel többé el nem rabolhatnak. ¹⁾

Mily dőreség volna tőlünk, ha e drága kincünket mi magunk becsmérelnők, ha ily biztos alapot, a történelmi jogosultság sziklabérczén nyugovót, elrugnánk magunk alól!

A józan conservatismus ez alapelve — ne feledjétek ezt, óh könnyelmű utódok! — annál fontosabb reánk nézve, mert nálánélkül jövőnk is ingataggá, bizonytalanná válik. Ha Magyarország nem létezett volna egy ezredév óta, most, az apró nemze-

¹⁾ Szabad lesz Kossuth szavát idéznem: »Egy ezredév történelme a mi kezünk mind arra nézve, hogy jogunk van nemzetnek lenni, mind arra nézve, hogy önkormányzati tehetségünk van.« K. I. a t.

tiségek öntudatra ébredése, a kis államok csoportosulása e válságos napjaiban, alig volna legkellőbb ideje annak, hogy semmiből létre jöjjön. Emlékezzünk vissza boldog emlékü József nádorunk ama bölcs szavaira, melyeket az államiság többféle s fontosságban egymással lépést tartó tényezőiről mondott; (249. l.) emlékezzünk vissza Batthányi Lajos államférfias nyilatkozatára, a nyelv- és az állam határainak nagy különbözőségről, (543. l.) s azonnal be fogjuk látni, mily szorosan függ össze állami létünkkel, az európai nemzetcsaládban való erkölcsi súlyunkkal mindaz, a mi a multból a miénk, s a mit szent hagyaték gyanánt áthoztunk a jelennek s át kell bocsátanunk a jövőnek.

Igen, de hát a muzeumba zárjuk-e el a Szent István koronáját? Emlékeinket, mumiákként, bebalzsamozzuk-e? Ne törődjünk kisérteties mozdulatlanságunkban az ellentétekkel, melyekbe a haladó kor szellemével, a népnek jogos igényeivel, a mai kor és a jövő hangos követelményeivel keveredhetünk?

Ez a kérdés másik oldala, melyre, politikai és társadalmi békés átalakulásunk megindítója, egész életén át tüzetesen és kielégítő módon megfelelt. Megértve a kor intő szózatát, lemondva korhadt intézményekről, igazságtalan eljogokról, elfogadva a polgárosodás, az anyagi és szellemi előrehaladás minden jelszavát s zászlóinkra tűzve azokat, tudtára adtuk országnak világnak, hogy a magyar nemcsak volt, hanem lesz is. S ez az, miben egy szemünk előtt, b' r legnagyobb fájdalmunkra, sirba szállott szomszéd állam nem követte példánkat. Ő megmaradt ázsiai népnek; mi európaivá lettünk. Ő neki, bármint szánakozunk is rajta, vissza kell menni Ázsiába; mi megálljuk helyünket Európában. Itt e földön, melyen kívül »nincsen számunkra hely!« Ezt a helyet, melyet a világtörténelemben nyilatkozó isteni gondviselés nyilván kitzűzött számunkra, nekünk be kell töltenünk. Miként töltjük be? Bizonyynal, ha felismerve hivatásunkat, azzal s a minket környező népek érdekeivel soha ellentétbe nem helyezük magunkat. Ha bebizonyítjuk, hogy ma is azok vagyunk, a kik az Árpádok alatt, a kik a török hódítás, a kik bárminő igazságtalan és sötét irányzat ellenében valánk: védbástyái a kultúrának, a szabadságnak, úttörői is olykor; egyaránt készek meg-

ragadni a béke és a harcz fegyvereit, a hányszor hivatkozás lesz reánk.

Ha Európának itt ezen a helyen szüksége van és lesz egy erős államra, melyre úgy szellemi fejlődése, mint a világbéke biztosítása, vagy akár a hatalmak súlyegyene érdekében bizvást támaszkodhassék; s ha ezt az államot, ezt az oly nagy érdekek összetartó fontos láncszemét mi képezzük: úgy lehet-e kétségünk jövőnk jogosultsága iránt? Ha ellenben ezt a helyet, mely betöltetlen nem maradhat, mi nem volnánk többé képesek betölteni s a világnak ez iránt nem nyujtanánk semmi vagy csak elégtelen biztosítékot: úgy lehet-e kétségünk arra nézve, hogy helyettünk majd mások foglalják el azt a helyet, s másokra száll az erőnket immár meghaladó nagy hivatás?

Ha egy fajta nép lagná ezt az egész területet, ha az állami lét többféle tényezői közt mégis a legfontosabbik, habár nem az egyedüli, a nyelv csak egy volna, az idegen elemek pedig alig számbavehető töredékekre, az is szétszórtan oszlanának fel: akkor még tán nyugodtan alhatnánk. De, mivel hogy eme föltevésnek éppen ellenkezője áll, ez egy körülményben is eléggé jelezve van a veszély, mely minket folyvást fenyeget; jelezve a legnagyobb éberség, s a lankadatlan erőfeszítés, melyet az önfertartás ösztöne tesz kötelességünké.

Önként következik ebből, hogy minden, a mi éberségünket elaltatja, a mi erőnket megsibbasztja, nemcsak muló visszaesést, könnyen kipótolható von reánk, hanem létünk alapjait is aláássza és jövőnket kockára veti.

Megérthetjük tehát annyi jelesünk, s köztük főleg Széchenyink aggodalmát, gyötrődéseit a felett, hogy egy bekövetkezendett forradalom, illetőleg egy háboru Ausztriával, tönkretetheti, sirjába taszíthatja a magyart.

Franciaország annyi válságot, a maga nagy és kis forradalmait, egyesek nagy kárával bár, de lételének alig némi megintatásával állhatta ki s fogja kiállani ezután is. Volt egykor szó, a braunschweigi herczeg hirhedt manifestumában, Páris városának szétrombolásáról, úgy, hogy kő kövön ne maradjon, volt szó s volt inkább csinált mint valódi aggodalom az ország feldarabolásáról

is; de utóvégre bármely párt került ott felül, bárminő dinasztia jutott uralkodásra: az se kevesbé franczia, se francziább nem lehetett bárminő elődénél, avvagy lesben álló utódánál. Kihevert ama hatalmas állam minden csapást, s rövid pihenés után a régi volt ismét.

Németország kevés hajlamot érzett az egygyéforradásra, sőt egyes hazafiak világfájdalmas epedései daczára, szétdarabolt-ságát még holmi helyi előnyök, vagy az itt-ott üldözött szabadság érdekében hasznosítani is tudta; most végre elérte, a mit szinte elérhetetlennek hitt! Hatalmi állása, mely előbb nem volt, most van; német nemzetisége azonban sem korábban nem forgott semmi veszélyben, sem az elért politikai egység netaláni bukása esetében sem szenvedhetne csorbát.

Ily tiszta és egyszerű a helyzete az új egységes Olaszországnak is, mely csak utóda a szétdarabolva volt réginek, s melyben egy oktalan lépés, egy szerencsétlen háboru igen nagy és becses érdekeket kockáztathat ugyan, de egyet nem soha: a nemzetiségét.

Említsük-e még Spanyolországot, melyet a papi uralom, a vakbuzgóság, korlátoltság és belvillongásai egykori nagyságáról leszállíthattak, s szegénynyé és súlytalanná tehetek; de nemzeti sajtáságait el nem törölhatték, s így együvé tartozását is, bármily laza volt az régi időkben, meg nem szakíthatták.

A szerencsétlen Lengyelországnak erőszakos úton, az örök igazság gúnyára történt feldarabolását állandóan sinyli Európa mely saját nyugalmit biztosítva nem láthatja mindaddig, mig ama nagy vétke és még nagyobb hibája helyrehozva, mig az egy nyelvű, egy vallású, s történelmi multtal bíró nép ismét nemzeté, a szláv világoralom természetes gátja- és mérséklőjeként visszaállítva nem lesz. — Meg fogja aztán könnyíteni a mi szerepünket is!

De messze vagyunk még attól! Addig ne feledjük, hogy Lengyelország bukásának nagyrészen ő maga volt az oka. Akkor tért meg a reform útjára, mikor már későn volt; annak idején nem akart lemondani sem a királyválasztásról, sem a confoederatiókról, sem az egyéni vetőről, a régi ellenszegülési jog e legkép-

telenebb neméről. Könnyü játéka volt irigy szomszédainak, rég vesztére leskelődő nyílt és titkos ellenségeinek.

Némi ellentétet képez vele a most bomladozó török birodalom. Ennek régtől fogva hiányzott benső életképessége. Sem államalkotó ereje, sem a reformra fogékonysága nem volt. Tiltakoznunk kell ellene, hogy valaha minket magyarokat ez árnyékhatalommal egy vonalba állítsanak; s távol legyen tőlem a gondolat, hogy az iránta nálunk mutatkozott nagy rokonszenvet valami szellemi rokonságnak, avvagy végzetes sorsazonosságnak tulajdonítsam. Nem saját erejéből állott fenn oly soká, hanem szomszédai jóvoltából, kik saját érdekekből legczélszerűbbnek vélték elodázni ezt a válságot, a míg csak lehetett. Lengyelország vesztét sietteték, a török birodalomét késleltették a szomszéd hatalmak, egynek kivételével, de a mely a többiek ellenörködése miatt, kénytelen volt utóbb is a várt préda legjavát kiadni kezéből. S íme új, vidám élet keletkezik a romokból: öröme a népjog s a szabadság barátainak. —

Végére értünk a szemlének, mely nagy államok felbomlásának történetére, az újabb korban, elég világot vet. A legutóbb említett tán az egyedüli, mely Széchenyink állambölcseleti elméletének, mondjuk inkább egyik rögeszméjének támogatására szolgálhatna némi bizonyítékot. Értem azt a föltevést, mely nagy hazánkfíának annyi gondot szerze, hogy az államok is, miként az egyes ember, ifjúkorukból férfikorukba, s aztán hanyatló aggkorukba lépnek, pályájukat soha újból nem kezdenek, újjászületési napjokat meg nem érhetik, s kérlelhetlenül kell sietniök az enyészet, a halál ölébe. Mint elméletet, döntőleg megczáfolta ezt a bús világnézetet egy s más alkalommal Kossuth; a gyakorlatban pedig maga Széchenyi egész reformműködése a legfényesebb czáfolata lett annak.

Ha minden hasonlat sántikál, úgy ez, egy egész örökéltti nemzetnek egyes halandó emberrel párvonalba állítása bizonynyal a legsántábbak egyike; noha, okkal-móddal folytatva, a gondolkodónak egynél több támpontot nyújt.

Anélkül tehát, hogy Széchenyivel az egyéni lét kicsi mértékét alkalmaznók egy nemzetre, s ennek dicső napjait férfikora teljé-

nek véve, utánok okvetlen bekövetkező vénülését és sírba szállását következtetnők: meg kell hajolnunk mégis egy, bár minden részletben nem körvonalozható magasb természeti törvény előtt, mely hasztalant nem tűr, s mindent, a mi földi rendeltetését már egyszer betöltötte, anyagnak tekinti más életrevalóbb tényezők, illetőleg újabb alakulások számára. Ez pedig épen nem zsibbasztja, hanem ellenkezőleg újabb és újabb erőfeszítésekre ösztönzi, sőt kényszeríti mindazt, a mi anyag és szellem bennünk rejlik. Mi nem pihenhetünk; mi tespedésre, henyeségre nem kárhoztathatjuk magunkat: nekünk mozogni, menni kell, előbbre mindig, nem csak lépést tartva a többiekkel, de elől járva vezetni is őket.

Tanulmányaink folytán többször volt alkalmunk rámutatni, miként Széchenyi, reformatori pályája kezdetén, kelletén kevesebbre becsülte nemzetünk életképességét. Mindazokat a kedvenc szölamokat, a magyarság végvonaglásáról, tetszhaláláról, kimerültségéről, a megdermedt nemzettest feldörzsölésére tett hasztalan kísérletekről, a minden ízében már-már terjedő rothadásról, s teljes felbomlásról, melyek nagy hazánkfia könyveiben is, főleg a Kossuth ellen intézettekben, elég sűrűn fordulnak elő, naplóiban pedig szinte hemzsegnek, — mind e szölamokat, őszinteségök daczára, nem csak készpénz gyanánt nem fogadtuk el, hanem határozottan visszautasítottuk, s egy cseppet sem bánjuk a közforgalomból azóta történt kiküszöböltetésüket. De megjelöltük egyszersmind állásunk nehézségeit, s a jövőnket folyvást fenyegető veszélyeket.

A forradalomból, melyet most már biztonságunk érzetében büszkélkedve szabadságharczunknak nevezünk, szerencsésen kivezetett az a gondviselés, melyet a magyarok istenének találóan nevezünk ott, a hol érdemünk nélkül, sőt hibáink daczára, oly váratlan szerencsés véget érnek hanyattatásaink. Széchenyi rettegett e szabadságharcztól, melyben a magyarnak sírját pillantotta meg. Kossuth bízott benne, bízott önmagában is; s elbuktával sem adta fel azt, a mi előtte istenek és emberek oltalma alatt álló, elévülhetetlen szent ügynek tűnt fel. Nemzeti költészetünk, s ennek azon kori legjellemzőbb kinyomata a Szózat, megsejté a válságot, melynek azonban vagy életet, mi államférfiak feladata, vagy halált,

mi csak költők vigasztalása, kell vala eredményeznie. Még jöni fog egy »jobb kor,« vagy jöni fog — »a nagyszerű halál,« »hol a temetkezés felett egy ország vérben áll!« Garay a Vörösmarty homályos sejtelmeit, a bekövetkezendő élethalál-harczról mind világosabban, érthetőbben igyekezett kifejezni. (Lásd különösen balladáit, stb.) Kölcsey a haza omladékain reszketve akar szétomolni, Bajzának a multban nincs öröme, a jövőben nincs reménye. S így sorban a többi kisebb-nagyobb költők és szónokok, Petőfit a forradalom költőjét nem is említve, mint kinek már Kossuth is pecsovics volt, mind csak úgy számíthattak tapsokra, s úgy lehettek önmagukkal megelégedve, ha zsarnokgyűlöletöknek és szabadságszeretetőknél vagy győzni vagy halni kész elszántsággal adhattak kifejezést. Ez volt a közhangulat, melynek pár évtizeden át, szellemi életünk majd minden nyilvánulásaiban, annyi nyomaira akadunk. Nem csoda, ha míg a költő, és az érzelő politikusok halni készültek, Széchenyi nagy meghasonlásba jött önmagával. Mint politikusnak, mint társadalmi és politikai reformátornak, a ki egykor kimondta a nagy szót, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz: éreznie, tudnia kelle, hogy neki s a vele tartóknak nem az a feladatuk, miként egy bárminő dicsteljes halálra s bármily nagyszerű temetkezésre készítsék elő a magyar nemzetet. Feladatuk, ellenkezőleg, minden oly válságnak, mely oda vezethetne, ügyes eltávolítása, s az életnek, ujjászületésnek, társadalmi s politikai békés átalakításnak előkészítése volt. Szívébe fészkelte a kétely, hogy ezt a nagy célt, az egyedülit, melynek életét szentelé, el nem érheti: először azért, mert a nemzet nem bir elég életrevalósággal, s folyvást agonizál; másodsor azért, mert mielőtt új életét megkezdhetné s erejét és egészségét visszanyerhetné, egy szerencsétlen belháboruba döntenék s egy mindent megsemmisítő forradalomnak vetik martalékul. Az első föltevést teljesen megczáfoltnak vehetjük, az utóbbit csak félig!... Széchenyi, épen ama hibás föltevésből, nemzete életképességének csekélyléséből indulva ki, attól tartott, hogy a válságnak, melynek elébe mentünk, szegyenletes és gyors kudarcz lesz a vége, s hogy mi még a költők ama végső vigasztalását is, bukásunk, temetkezésünk nagyszerűségét, a kifejtett ellenállás hősiességét, dicsőségét,

a népek rokonszenvét, az utókor bámulatát, stb. sem fogjuk elérhetni, hanem nyomorultan egy »pocsolyába«
fuladva veszünk el, hahotát gerjesztő tragikomikus módon.

Lehet, hogy Széchenyi, ki oly gyakran megfordult Metternich közelében s a katonai körök érületét is jól ismerte, talán tulságosan nagyra becsülte mindazon segélyeszközöket, melyek a bécsi kormánynak ellentünk renkelkezésére állottak; lehet, sőt bizonyos, hogy viszont szerfelett kevésbe vette nemzetünk ellentállási képességét, áldozatkészségét s lelkesedését: minden történetek után is ne bizzuk el magunkat, s ne húnnyunk szemet a komoly veszély előtt, melyben forogtunk, s melyből nem egészen a magunk érdeméből, hanem előre alig láthatott véletlen szerencsés események folytán bontakoztunk ki.

Bármint történt, utóvégre is mi a legyőzött fél valáuk. Kimondták fejünk felett a jogeljátszás elméletét, s rólunk nélkülünk intézkedtek sorsunk felett. Széchenyi szomorú jóslatainak teljesülését láttuk, habár nem úgy, miként ő gondolá.

Nagy különbség ugyan dicső halállal, vagy pedig gyalázattal mulni ki; de az eredmény, a kimulás, az elenyészés, egyesre, nemzetre nézve, csak egy. S nem hagyhatja közömbösen az egyesnek hozzátartozóit, illetőleg házi orvosait, kik napjait okosabb bánásmóddal tán meghosszabbithatták volna: még kevesbé nyugtathatja meg a nemzedéket, melynek dicső ősök hagyatékát kell vala megőriznie, sem az államférfiakat, kiket a katasztrófa könnyelmű előidézéseért vonhatna felelősségre a történelem.

Magyarország közel volt kimulásához. Hamvaiból egy új egységes, sok nyelvű, német kormányzatu, osztrák birodalom phoenix-madara volt feltámadandó. Nem absolut uralkodással többé, melyet a kor szelleme nem tűrhetett; hanem csábitó, hódító, mondjuk olvasztó formáival a politikai szabadságnak, a modern parlamenti kormányzatnak.

Külpolitikában a minket fenyegető szláv világoralom mindaddig inkább csak képzeleti marad, míg az a zsarnoksággal, a jogtiprással s a sötéttséggel azonos, mert maga ellen zudítja s szövetségésünk ké teszi az egész világ közvéleményét; ellenben ko-

molylyá s szinte ellenállhatatlanná akkor válik, ha saját fegyvereinkkel, a jog és népszabadság, a haladás és felvilágosodás nevében támad ellenünk. Hasonló volt belpolitikai helyzetünk az osztrák birodalommal szemben. Míg ez az alkotmányos kormányzat s a népszabadság ős ellensége gyanánt szerepelt, addig beolvasztási kísérletei is, mint csak durva erőszakkal támogathatók, sokkal kevesbé voltak veszélyesek reánk nézve; ellenben, ha szabadelvűségben kél versenyre velünk, ha népjogot, alkotmányt, haladást hord zászlóin s tesz alapjává rendszerének, helyzetünk sokkal mostohábbá s nehezebben tarthatóvá válik.

S ennél fogva a veszély, melyben szabadságharczunk lepergése után nemzeti önállóságunk s állami lételünk forgott, sokkal nagyobb volt, mintsem legtöbb ember ma már hiszi. Legkevesbé gondolnak reá az ifjabbak, kik ama nagy eseményeknek részvevő tanui alig lehettek; s könnyen megfélelkeznek róla azok, kik babérjaikon nyugodva, akkori bukásunk okait legparányibb részben hajlandók akár saját hibáinkban, akár politikai helyzetünkben keresni s ismerni fel.

Nem szívesen bocsátkozom részletekbe; de azt hiszem, hogy ez kötelességem. Hullá-bonczoláshoz, többet mondok, egy vivisectio műtételéhez hasonlók az ily tanulmányok. Elfordul ezektől a laikus, de kénytelen beléjek bocsátkozni az orvos. Mit az orvos tesz az emberi test kórányagának kutatása körül, azt kell tennie az államférfiúnak, — pedig nálunk ki nem tartja magát annak?! — mikor a nemzettest betegségeinek, kiállott s még reá váró szenvedéseinek, s ellentállási képességének komoly és beható vizsgálatához készül.

Egy nemzetnek amolyan természetes halállal, egy megvényt emberhez hasonlóan, végelgyengülésben kimulása, napjainkban nem képzelhetetlen ugyan, de bizonynyal a legkritkább s szinte hihetetlen eseményekhez tartoznék. Széchenyinek kár volt e rögeszmével, még a felettünk pálczát törő német történészek és állam-bölcsészek tudós munkáinak olvasása után is, annyit tépelődnie.

Képzeljük, hogy Magyarország chinai fallal zárja el magát minden haladás elől, nem tágit sem vallási türelmetlenségén, sem nemesi előjogain, mitsem tesz a nép anyagi és szellemi jóvoltáért,

sőt állatias butaságba hagyja süllyedni azt, a mellett üldöz minden tudományt, felvilágosodást, művészetet, kényelmet, nemzeti nyelvét nem emeli, nem kedveli, kitűnő írói nincsenek, hivatalos nyelvnek meghagyja a holt latint, társalgásában, netaláni színházi élvezeteiben általánossá teszi a német nyelvet, országgyűlést nem sürget, alkotmányos életet nem kíván, fővárosa nincs, a városi s polgári életet lenézi, s míg egyrésze csak akkor boldog, ha valami kis hivatalt kap, más része pedig, ha senki nem háborgatja boldog önhittségében s tespedésében, azalatt az általános vagyoni jólétet a koldustarisznya, a közerkölcsiséget a borralaló, a közbiztonságot az akasztófa jelképezi, a népességnek pedig minden újabb összeírás tetemes apadását mutatja, stb. stb. Szóval mindannak, a mi nálunk egy ötven év óta történt, merőben ellenkezőjét kellene, fantáziánk nem kis megerőltetésével képzelünk, hogy ily kimulását a »hajdan erős« magyarnak némileg megmagyarázhatóvá tegyük.

Ellenben egészen más szél fútt nyugotról kelet népe felé. Képzeljük, hogy az egységes Ausztria államférfiai, egy tabularasát látva magok előtt, Machiavelli hű tanítványaiként, minden eszközt felhasználnak ellenünk, s addig nem tágítanak, míg céljokat, Magyarország beolvasztását el nem érik. Az első napok rémuralma, a hadi törvényszékek, a kivégzések, jószágelkobzások, stb. korántsem tartoztak ez eszközök leghatályosbjai közé. Minden nagy ügynek kell, hogy martyrjai legyenek: ezek vére termékenyíté mindig a megváltó eszmék talaját. Gyászolhatjuk egyesek sorsát, s kell, hogy fátyolt vessünk ez emlékekre; de nemzetünk létalapjait, nem hogy gyengítették volna, sőt erkölcsileg megszilárdították: új jogcímet adtak hozzá a régiekhez. Sokkal veszélyesb eszközök voltak azok, melyek a szabadelvűség, a haladás mezébe burkolózhattak. A Széchenyi szemeinek élet el nem kerülhették ezek. Bármily keserű volt is a tulbuzgó magyarok elleni kifakadásában, soha oly nagy haragra nem gyuladt, soha oly nemes epét szét nem árasztott, mint mikor az egységes Ausztria szabadelvű bajnokai ellen írta a *Blicket*, hatalmas szellemének ez utolsó, villámszerű fellobbanását. Megtört lelke is tisztán érezte, honnét jó reánk a legnagyobb veszedelem.

A legelső s legönkéntesebben kínálkozó fegyver ellenünk, természetesen, az idegen népfajok felhasználása volt. Kossuth maga, ha a háboru tovább tart, kénytelen lett volna oly engedményekkel kötelezni le őket, melyeknél sokkal többet az ellenség sem ígérhetne, s melyek állami egységünk megingatásával, sőt teljes feladásával azonosak. Az utóbb világgá bocsátott aldunai confoederatio terve ez iránt semmi kétséget sem hagy fenn. A magyarság nem állott akkor, még oly erős lábön, mint most áll. A fokönként nyert vívmányok mind eltörölhetők, s mérőben ellenkező intézkedésekkel helyettesíthetők valának. Budapest nem volt még magyar város; a hatalomtól függé, hogy egészen németté váljék. Nemcsak Horvátország volt lehető legbőkezübb területi kiegészítésekkel, s teljesebb autonomiával megjutalmazandó, akár egy önálló királyság rangjára emelhető; nem csak Erdélyország volt önálló fejedelemséggé visszaalakítandó, a számszerinti többség, az oláhság nyelvének és nemzetiségének kormányképesse tételével, s a kisebb számu magyarság teljes elnyomásával: hanem a legszorösb értelemben vett Magyarország is nagyobb-kisebb nemzetiségi tömbök szerint, akár régfeledett históriai emlékek feltámasztásával, akár újabb mesterkéltnépjogok s demokratikus érdekek sikra állításával, oly területi beosztást nyarendett, mely a magyarságot ott, a hol szétszórva lézengett, teljes beolvasztással, ott a hol nagy tömegben van együtt, lehető legszükébb határok közé szoríttatással, politikai súlyának mindenesetre meghíúsításával fenyegette. Északról a tótság, bárminő új cím alatt, délről a főlelevenített bánóság szorít vala a Tisza és Duna körül össze. A Némettség, mely külön területet tán nem kaphat vala, a városi elemek uralása, s nyelvének, mely egyuttal a törvényhozás és a kormányzat nyelve leendett, irodalmának s vagyoni jólétének, ebből kifolyólag iparunk s kereskedelmünk monopolizálásának egész súlyával ül vala nyakunkra. Leráznók örömet, de nem lehet többé; készséggel viselik az ígát az érdekébe vont idegen népfajok, melyek legrosszabb esetben is csak urat cseréltek volna. Az egészzet egyelőre a közös hadsereg vasabroncsa szorítja össze, majd ennél erősebb szellemi kötelék is: az egységes osztrák parlament.

E souverain testületbe bevinni a magyart volt a jelzett politika legközelebbi feladata, mely az egész átalakítást mintegy betetézi vala. Sok nehézséggel járt; de a lehetetlenségek közé épen nem tartozott. A feladat alig leendett nehezebb, mint a britt egységes parlament összehozása volt Anna királynő alatt. E sakkhúzás nekünk a mattot jelenté. Két húzásunk volt ellene: a passiv ellentállás két irányban. Visszavonulni mindentől, nem vállalni semmiféle hivatalt; és semmi áron nem menni bele a közös parlamentbe. Egyik úgy, mint másik, nem elhárítása, hanem csak elnapolása lett volna a bukásnak. Hivatalnokokat, ne búsuljunk, minden kormány kap, olyat a milyet; ha rossz, azt mondja, mi vagyunk az oka, miért nem szolgálunk. A parlament pedig, ha erősen akarják az osztrák centralisták, bizony összejön, az akkor úgynevezett direkt választások utján, ha kell, csupa parasztokból is. A forma meg van mentve, s ha e képviselőt kárt hoz reánk, ismét mi magunk leszünk az oka, miért nem képviseltetjük magunkat jobban.

A ki e dilemmából kimentett bennünket, az Magyarországnak legnagyobb jóltevője, egyenesen kimondom, megmentője volt.

A sorok frója sokkal távolabb áll az irányadó köröktől, hogy sem igénytelen szózatát legtávolabbról is érinthetné valami hizelgés, akár meghunyászkodás vagy kegyhajtás gyanuja. Mi sem tartóztathat tehát, mint köztudomású tény megemlitenem, hogy az, a ki nem engedé ama nagy merényletet ellenünk elkövetetni, maga uralkodó fejedelmünk, hazánk ujjáteremtője, *Ferencz József* ő felsége volt.

Nagy horderejű személyes elhatározása egyaránt tanuskodik államférfiai tapintatáról, mint királyi ősei iránti kegyeletéről.

A válság napjaiban véletlen Bécsben egy akkor magas polczon álló, nálunk épen nem népszerű magyar hazánkfíával volt találkozásom, s most is hálával érzem lekötelezve magamat iránta, hogy leghatározottabban biztosított, miként sem az ő hozzájárulásával, sem ő felsége jóvahagyásával az osztrák közös parlamentbe való közvetlen választások soha napirendre nem fognak kerülni.

Könnyű most a kiegyenlítést ócsárolni, a vívmányokat keveselni; de nem könnyű volt akkor bármely jó hazafinak a türes szenvedés, s azon halálos aggodalom, hogy a világ nem fog megállani a mi kedvünkért, hanem, a míg mi Corpus Jurisunkra támaszkodunk, s e mellett mozdulatlanul megállunk, előbbre megy s tán napirendre tér felettünk.

Deák politikája, az általa kifejtett hallatlan passiv ellentállás, akkor szemben az eshetőségekkel, vajmi merésznek látszott. Az ünnep után ime megértük, hogy gyávának, jogfeladónak bélyegeztessék az. Pedig nincs senki, a ki azóta minden irányban tett haladásunkat, anyagit szellemit egyaránt értve, becsmérelhetné, vagy mostani állapotainkat a forradalom előttiekkel komolyan még csak párvonalba is állíthatná.

Mindezt kissé megingathatná ugyan egy újabb erőszakos válság, s némi részben ismét kockára tehetné; de minő készüllettel, minő erővel állanánk most szemközt bárhonnét keletkező ellenségeinkkel! Őrületséggel határos vakmerőség volna bizonytalólunk, erővel reánk zudítani a már egyszer megpróbált veszélyeket, p. o. neki menni, szövetségesek nélkül, az u. n. északi óriásnak, a minket egyelőre nem fenyegető muzska hatalomnak. Bölcs óvatosságra int, folytonos erőfeszítésekre kényszerít ugyan örökké a nemzetiségi kérdés; int az, a mi oly félelmetes színben tűnt fel mindig előttünk, de ijesztő voltából ujabban sokat veszített, az a félig megoldott, félig megoldást váró keleti kérdés: hatalmi állásunk föltételei azonban kezünkbe vannak adva, s jövőnk most már egyedül tőlünk függ.

»A mely nemzetnek kezébe van adva a hatalom, és nyitva az ut önboldogsága felett intézkedni, annak minden meg van adva. Ha ezen eszközökkel nem tud élni, vesszen el inkább, nem érdemi meg, hogy éljen.«

Ezek Kossuthnak még az emlékezetes utolsó pozsonyi országgyűlésen (márcz. 31.) mondott szavai, melyekkel, napjainkban annyiszor hangoztatott pessimismusát, »teljes romlottságunkról, komplikált, gyógyíthatatlan kórállapotunkról,« stb. e. sehogy sem tudjuk összeegyeztetni.

Széchenyi, ki egykor beszélt szintén így, ha most élne közöttünk, bizonyos sokkal derültebb színben látná politikai láthatárunkat, mint Kossuth látja s mint ő is látta valaha. Megcáfolva látná kishitűségét, nemzetünk életképessége iránt; áldaná a gondviselést, mely az általa előre látott nagy veszedelemből, minden vakságunk daczára, szerencsésen kiségitett; bizvást nézne a jövőbe, s valóságát látná annak, mit megtört szíve hiu álomnak, köd-képnek tartott.

HIT ÉS KÉTSÉGBEESÉS.

VALLÁSOSSÁG. — MELANCHOLIA.

Vallásosság.

I.

A Széchenyi család tradíciói közé tartozik az erős vallásos érzület. A magyar kettős kereszt nem hiába díszlik címerén. De a napba néző saskeselyű is találóan jelzi a magasbra törekvést, a föld göröngyének megvetését. Ősei közé büszkén számítja ama halhatatlan főpapokat, György primást és Pál kalocsai érseket, kiknek az utolsó Rákóczyféle válság idejében még nevezetesebb és jóval nehezebb feladat jutott volt a szabadságára féltékeny Magyarország és önkényre hajló Ausztria közötti pacificatio s politikai közvetítés ama terén, melyen hozzájuk különben oly igen méltó utódokat, Istvánt láttuk fényes sikerek után bár, végre fölemészteni magát.

Fenkölt gondolkozás, nagyszerű áldozatkészség, lángoló honszeretet, szigorú vallásosság, határozott hajlam a békitésre a szélsőségek kiegyeztetésére, rendíthetetlen hűség, király és nemzet iránt: ez a dicső, egyuttal veszélyes örökség, mely nagy elődökről Széchenyi Ferenczre, s ennek nyomdokain tovább haladó István fiára szállott. Annyi fényvel vele járt az árnyék. A drága örökségnek mintegy terhe gyanánt kelle átvenni az ábrándozást, a kedély ama boruját, mely a legderültebb nappal is hirtelen sötét éjjé változtatja át, mely befátyolozza az elmét, midőn legszebben világolna, gyógyíthatatlan sebeket üt a szíven, mely legtisztább örömek forrása lehetne.

Széchenyi vallásossága, jellemének egyik legkiválóbb vonása, inkább megalázódás volt a fellette álló legmagasb hatalom előtt, mintsem fölemelkedés hozzá. Szerencsésb lendületeiben, a legnagyobb földi üdv e röpke, tűnékeny perceiben ő is visszanyeri ugyan gyermeteg ártatlanságát, s ünfeledten beoldvadni

látszik az örök szeretet forrásába ; de nyomban érzi ólomszárnyait, mely jellemének másik legkiválóbb vonása, mely alá vonja a földhez, a föld alá s a kétségbeesésnek adja martalékul.

Ez a búskomolyság, noha elvezet Istentől, hozzáadva ama kimagyarázhatatlan örökös tépelődéshez, mely szerint szüntelen vótkesnek s büntetésre méltónak vallja magát, s mintegy ciliciumot visel öve alatt, hozzáadva még egy korlátlanul szerte csapongó, rejtélyekbe mélyedő, magát láthatatlan szellemekkel egybekapcsoló tüzes fantaziát, hozzáadva minden érdekesb mozzanatnak az életben költői felfogását s a himporától megfosztott száraz prózai léttől való idegenkedését: minden lélekbuvár előtt megfoghatóvá tennék a katolikus valláshoz, melyben született s nevelkedett, nem csak állhatatos ragaszkodását, hanem, ha véletlenül más vallásban születik vala, még ahhoz leendett áttérését is. Oly dus kedélynek megrakott kincsház kelle; kopár falak, bár a legbölcsebb tanítások viszhangozói, reá nézve börtön leendettek. Adatokkal fogom támogatni ez állításomat.

Azontul, mi a képzelethez szól, legkevésbé sem haboz a lényegesnek a mellékestől való külön választásában. Az erkölcsi tökély, az igazi jóság, a titkon maradó jótett, (»vertu sans tómoins«) a semmi jutalmat nem váró szívnemesség az, a mi után ő vallásos rajongással törekszik; mit bárkiben, ha más hit-felekezethez tartozzék is, első kész elismerni. A zsidók irányában kell tán némi kivételt engednünk elfogultságának; a föltétlen emancipatio hívei közé nem sorakozott: de ezt sem felekezeti türelmetlenségének, hanem inkább magyar nemzetiségünk s lovagias jelle-
günk iránti féltékenységének rovására kell írunk; aláírunk ma bizonyval már e szempontból sem.

Scylla és Charybdis közt látjuk őt is elégszer hánykódni. Majd a dogmatizáló vakbuzgóság, a babona, a butító asketismus, majd a gúnyolódó, általánosító istentagadó bölcelet szikláí lát-
szanak magához vonzani csónakát: szépen elkerüli mind a ket-
tőt. ¹⁾ Nem fogja bizonyval egyikét sem a két szélsőség emberei-

¹⁾ Mint különösség fordul elő jegyzetei közt egy ilyen sor: »O Gott, wenn einer ist, rette meine Seele, wenn ich eine hab'!« — (1835.) Egyszer pedig Bécsben egy select partyban, L. Ignót ingerelte nagy haragra maga

nek kielégíteni: méltó megrovást azonban egyiktől sem vonhat magára. Hasonló kételyektől, hányattatástól csak a boldog együgyűiek maradnak megkimélve és a közömbösek. Meleg szívek, gondolkodó fők ismerik e válságot: s boldognak vallják, a ki diadalmasan léphet ki belőle, de követ sem dobnak arra, a ki tán elbotlott.

Mondják, hogy élte utolsó szakában, vagyis inkább hosszas haldoklása alatt Döblingben, néha elhagyta őt az éltető hit, s oly nyilatkozatokba tört ki, minőket családja ifjabb tagjainak nem hallani jobb volna. Oh! ezek a kétségbeesés keserű kifakadásai voltak, minőket azon időben minden magyar háznál eleget hallhattunk, hazánk, nemzetünk vélt bukása felett, melyet egy igazságos istenségnek nem kell vala megengednie. Egy megtört lélek szitkai oly keveset számítanak, mint egy megtört test rángatódzásai egy ember jellemének megítélésénél. Bocsássanak meg nekem minden rendü zelóták, ha nagyon kevésbe veszem tetteik beigazolásánál a szegény haldoklók bár miféle kapkodásait. Biztosabban tartom ahhoz magam, mit egy ember lelki és testi erejének teljében vall s mi mellett egy egész élet tesz tanuságot.

E mértéket alkalmazva Széchenyre is, felette érdekes és tanulságos lesz az ő erős vallásosságát ifju korától kezdve, zajos élte legválságosb percein át, közpályája végeig megfigyelésünk tárgyává tenni. Naplói oly bő anyagot szolgáltatnak e tekintetben, hogy szemelvényeink csak kisebb részére szorítkozhatunk.

Kezdjük ifjukorán. Ki hinné, hogy egy fiatal, gazdag főúr, hogy egy magyar huszárkapitány, hogy a bécsi ledér körök egyik kedvence az, a ki lapokat ir teli ethikai, és vallásböleseleti elmélkedésekkel, tűnődik a lélek halhatatlansága s a sírontúli élet felett, majd, a pusztá elmélettel be nem érve, Franklin mintájára vonalzott tabellákat készít magának, melyekbe saját erkölesi magaviseletét napról-napra s hétről-hétre minden egyes rovat alá bejegyzi s a hónap végén az eredményt összesommázza. Tükörként

ellen a paradicsomi almára, szeplőtlen fogantatásra. stb. e. kötekedésből szórt rossz élezeivel, de ezeket megbánva vonta vissza másnap. »Ausnehmend dumm! C'est pour briller. O Fitelkeit! . . .« (1847.)

tartja így maga elé, vajjon előre vagy hátrafelé haladott-e a következő lelki tökéletességekben, miket elődeink akkor még virtusoknak szoktak volt nevezni, u. m. Mérséklet, Hallgatagság, Rend-szeretet, Munkásság, Őszinteség, Igazságszeretet, Lelkinyugalom, Alázatosság, Vallásosság, Felebaráti szeretet, s a Halálra való emlékezés! (Egy csontfej körrajzával jelezve.)

Kóborlásai alatt teli van a feje és szíve azon országnak, a melyben jár, poezisével, fölkeres, megnéz mindent, mi egy gondolkodó utast érdekelni szokott, észreveszi a hibát, gondosan feljegyezi a tanulmányos adatot, melynek egykor majd otthon tán hasznát fogja vehetni, nyílt szemmel vizsgálja a népet és szokásait; de, bármennyire elfoglaltnak lássék is, soha nem feledi elnézni Istenházába: vasárnap vagy ünnepen az ájtatos hívőkkel együtt, kik példáján tán épülni fognak, hétköznap pedig csendesesen magában, de annál több bensőséggel, végezve ott ájtatosságát! Csakis az teszi egész emberré, s folyvást érzi hiányát, ha akadályok miatt elmarad: ebédjét, jó ágát örömeztobb nélkülözni.

»Vasárnap volt« így írja egy kis görög városban, »nem volt szabad az itt lakó katolikusokat megbotránkoztatnunk; de különben sem mulasztottam volna el a templomot: mert habár nem kötöm magam föltétlenül a helyhez, melyben Isten kegyelméhez s irgalmasságához folyamodhassam, mégis, ha az ember több idő óta nem juthatott saját hitvallása templomába, s különben Istenben szereti helyzetetni minden bizalmát, úgy vajmi jól esik, egyszer valahára ismét a maga megszokott vallásos szertartásai között mozoghatni.«

Ez nem akadályozza, hogy mise után Ender festővel, ki ez útjában késérője, gondos szemlét ne tartsanak a mintául szolgálható híres görög szépségek felett: a vallásosság semmi időben sem zárta ki az aesthetikai érzéket.

A lélek halhatatlanságára abból merít egy főérvet, hogy minden embert egyenlően jogosultnak tart a lehető legnagyobb boldogságra; már pedig azt itt, e földi pályán vajmi sokan el nem érhetik: kell tehát a túlvilágon kárpótlásra számot tartaniok!

Egy ismerőse erősen állította, hogy halála óráján minden ember a saját alakját pillantja meg egyszer önmaga előtt. Physi-

kailag nem tartja ezt valószínűnek, mert nem látja be, mire való volna egy képmása az embernek itt a földön, mikor az eredeti példány is már fölöslegessé vált, de erkölcsileg megengedi e látványt. Megengedi azt is, sőt természetesnek találja, hogy saját éntünktől, midőn azt úgy hüvelye nélkül pillantjuk meg, szintén visszaborzadunk: hisz minden szokatlan látvány megtöbbször, hát még az olyan, mely magasb, véghetetlen spaerákba szólít bennünket! »Mily kevés ember van a világon, a ki egy pillantást mer vetni saját lelke bensejébe!« —

Bámulja sokszor, de nem irigyli, az élvhajhászok leleményességét.

»Bámulatos, minő bő anyag áll a természetnek rendelkezésére, hogy az embernek minden korban, még késő vénségére is, új meg új osztalékot nyujthasson az élet örömeiből.«

»Egy sülyedő hazában,« így elmélkedik tovább, »egy romlott nép között, kinek volna kedve, magát elgyötörve, a spártait játszani! S mégis, hogy ily népet emelhesünk, s becsvágyát fölébreszthessük, szigorú életmódot kell, még fölvetett szerepből is, követnünk, jó példát adni a nélkülözésben, sőt az életnek is megvetésében.« — — »Ha egy földesúr,« így szövi tovább, »a maga falujában oly egyszerűen és szegényesen él, hogy jobbágyai nagyobb része az életnek majdnem ugyanazon kényelmeit (?) megszerezheti magának; ha folytonos munkássága által megtanítja őket az idő becsének felismerésére; ha vallásának, bárminő legyen is az, szokásait fentartja, híven követi, s jó példával jár elől miként kell és lehet az élet bármely esélyei között is vigaszt és csendes boldogságot egyedül saját lelki nyugalomban lelni föl: úgy, azt hiszem, eleget tett egy emberéletre, s a körülötte levők boldogságában lelheti bő jutalmát, még ha egész magaviselete csak színlelés lett volna is.« ... »Egy államférfiúnak, egy fejedelemnek védszellemként kell a tudatlan és vak nép felett örködni. Megcsalnia ezt szabad lesz, ha így boldoggá teheti.«

Ne késünk megjegyezni, hogy Széchenyi bizonytalansággal az utolsó lett volna, a ki ily ötletekből elméletet készítsen magának. A népbu-
butítók, a népbolondítók rég elítélt elmélete lenne az, melynek

a »világot gyújtó« reformer minden szava és minden sora ellentmondott. Ő, a mit mutatott, valósággal érezte is: nem a példaadás, hanem saját forró vágya, lelki szomja ösztökélte.

»Mit saját hitemben a legfenségesebbnek talállok, az a teljes megalázódás Isten előtt: ily diadalt vívhatni ki önmaga felett a legelső, legtisztább erkölcsi gyönyör, melyet egy ember érezhet.« — »S lehet-e« kérdi a gyónásra vonatkozólag, »lehet-e az önmegtagadásnak nagyobb foka, mint egy, tán csekélyebb értékű embertársunk előtt, minden hiuság félretételével, egyenként leleplezni vétkeinket, erkölcsi fogyatkozásainkat, s oly rossznak tüntetni fel magunkat, minőnek bizony nem szívesen láttatnánk az emberek előtt. Én ez önmegtagadásra mindig könnyen reá tudtam szálni magamat, s nem áttalottam olykor a legbutább olasz pap előtt kitérni egész valómat, s keserves könnyözönben áradozni.« stb.

Egy ily gyónás után egyszer (apr. 19. 1819.) Cataniában elment a tengerbe fürödni. »A víz erősen hullámozott, s némi borzongással ugrottam belé a lábából alkotott molórol. Nem vagyok a legjobb úszó, s mikor a víz ismét felvetett, egy nagy hullám úgy a sziklához csapott, hogy szintén belé kábultam. Ugyanez a hullám megragadta komornyikomat és a siciliai cicerónémat is, kik még felöltözve néztek engem s belesodorta őket a vízbe. Most mind a hárman lobicskoltunk, én elbódulva, komornyikom éppen nem tudott úszni, a siciliai pedig csizmában volt s minden bátorságát elveszté. Semmi segítség közelben. Igyekeztem, kissé megzavarodtan, a moló közelébe vergődni, de az ár oda szorított a sík lábához, úgy hogy a fejemet betöröm vala, ha mindkét kezemet előre nem nyujtom. Körömöm mind kitöredezett, s visszacsodródtam a mély vízbe. Tisztán láttam a vízbefuladás veszélyét, de az a gondolat, hogy éppen csak egy fél óra előtt egész odaadásal istennek ajánlottam fel magamat, édes megnyugvást öntött belém. Tehát itt ér el végzetem, gondolám magamban, s rövid idő múlva porrá leszek, elfeledve mindazoktól, kik egykor oly igazán szerettek. Nem is igen erőlködtem megmentésemön. A habok le-fel, ide s tova dobáltak; lélegzeni azonban még tudtam, s vizet nem ittam. El voltam már készülve a halálra; de ekkor

egyszerre fölébredt férfiaságom, s úgy érzém, hogy gyávaság volna olyan könnyen megadni magam. Lélekjelenléteimet egészen visszanyerve, lehető legnagyobb erőfeszítéssel távolítám el magamat a veszélyes sziklaparttól s kiúsztam a sik tengerre, hol veszélyen túl valék s nyugodtan bevárhatám a kis mentő csónakot, mely ama másik két társamat is félholtan már felszedte volt s engem is szépen szárazra tett. Sokszor forogtam ugyan már életveszélyben; de oly elégedetten és boldogan soha sem mentem volna át a más világra. — És ez a mi hitvallásunk a természet törvényeibe ütközhető volna?!« . . .

Néhány nap mulva, ethikai elmélkedésekbe mélyedve, számalommal tekint ugyan azokra, kik elv, meggyőződés, vallás nélkül élnek, de különbeknek azokat sem tartja, kik minden erő és akarat nélkül merőben gépies ájtatosságokba merülnek s p. o. egy olvasó örökös forgatásában találják vigasztalódásukat »Igaz, hogy egyetlen egy meggondolatlan tett,« így folytatja tovább, »egész életünkre szerencsétlenné tehet. Senki sem sülyedhet mégis oly mélyen, hogy többé föl ne emelkedhessék. Ez a menedék a legvétekesebb előtt is nyitva áll. De nem a visszahuzódott remeteélet, nem a pusztá imádság, hanem szerintem, csak jó tettek vezethetik reá.« — — »Tartsa meg mindenki saját hitvallása formáit, ez szükséges; a fődolog mégis az marad, hogy embertársaival jót tegyen. Ám, hogy ezt tehessük, ismernünk kell az életet s annak sokféle szükségeit: mert alamizsna magában nem elég: példa kell és tanítás és tényleges segély.« stb. e. »Kik a vallás külformáit megvetik, s a mellett jó és fedhetetlen emberek, sokkal ártalmasabb hatással vannak a reájok figyelőkre, mint a romlott erkölcsűek és féktelen életűek. Mert az emberek ostobább része, a pór-nép, mely a jóhoz természetesen vonzódik, példájok után indulva észrevétlen ejtené el magától a vallást, anélkül, hogy erkölcsileg megjavulna. S képzelhető-e valami borzasztóbb, mint egy tudatlan, nyers tömeg, minden vallásosság nélkül?!«

Majd a hazára, honfitársaira vive át, mint mindig szokta, gondolatait, így folytatja: »Szűk kis haza jutott nekem, s alig van néhány fia, a ki kívülről vetett volna egy pillantást abba. Ők még nem is tudják, mennyire hátra vannak, mily gyengék, mily

műveletlenek. Ezeket a dicsőség templomába bevezetni most még nem lehet; elég, ha saját korlátolt körükben boldogabbak lehetnek, mint voltak ekkorig. A jövő nemzedék hadd menjen aztán egy lépéssel közelebb a világossághoz. Ebben akarok én eszköz lenni. Tudom, hogy gyűlölni fognak, a míg élek, a hálátlanok, tán szétszórják hamvaimat s nevemet feledésnek adják át; de engem éltem utolsó pillanatában is boldogítani fog az, ha elmondhatom, hogy bár egy ember is él hazámban, a ki boldogabb lett általam, semmint nélkülem lehetett volna.« E szép sorok, e meghatató jósigék, sokkal a 25-diki országgyűlés előtt, 1819. májusában irattak. (V. ö. 9. lap).

Mialatt az ünnepi mezt öltő Nápolyba készül, hol a császárval (Ferencz királyunkkal) Metternich herczeggel s tömérdek rég nem látott előkelő ismerősével lesz találkozása, ő nem szünik meg eszményi világával foglalkozni. Mintha a külfény és pompa, annyi halandó vakítója, merő setéség volna reá nézve, mely tekintetét benső világa örök derűjébe tereli vissza. Nem földi trónról, az egek uráéról elmélkedik ő.

»E nagy öszhangzatos mindenség alkotója. Ő egyedüli kútfeje minden jónak és magasztosnak. Mentől közelebb állunk hozzá: annál tökéletesebbek, azaz boldogabbak vagyunk; s mentől távolabb tőle: annál szerencsétlenebbek!«

»Lelkünk szorosan egybe van kötve a mi testünkkel. E köteléket csak a halál bontja fel. Tehát, amíg élünk, a testünk tökéletesbitésére szintugy kell ügyelnünk, mint lelkünkére; mert néha minden lelki erő elégtelen arra, hogy a testi hiba vagy betegség által előidézett kedvetlenséget vagy rossz hangulatot legyőzhesse.« stb.

Majd ismét elmerengni, sóhajtani, forró könnyeket osztani látjuk ifju utasunkat. Vajon mi bántja? Atyjára gondol, kit tán soha sem fog többé viszont láthatni. Azért szerette ez őt annyira, mert ifjukurában egészen hasonmása volt. Azt remélte, hogy embert fog belőle képezni, ki szintugy, mint ő, hazájának egykor hasznos polgára leend, néki pedig öreg napjaiban vígasza. »Mindkét föltevésben« jegyzi meg erre a busongó fiu, »eddigelé még

csalódott; és mégis szeret. Nem tehet máskép. Én is ép' ugy vagyok vele!« — Most ime, levelet kap tőle, mely ugy hangzik mintha bucsuzó volna. »Ha pedig nem láthatnálak többé ebben az életben édes fiam,« — így ír az öreg úr, — »s ha nem szoríthatlak többé elhülő szívemhez, ugy tudd meg, hogy utolsó percemben előttem fogsz állani, s én szeretettel fogom végső atyai áldásomat reád adni. Isten veled!« — (Lásd 114. lap.)

»Ah, nem fogom őt többé látni,« — folytatja a jó fiu, — »mily epedve fog ő, nehéz végső perczeiben, még reám, méltatlanra gondolni! Mindenható, mily szigoruak a »Te végzéseite! — Egy mély, egy kimondhatatlan fájdalom könnyűit, melyeket csendesen szívembe zárok, s tűrő megadással ajánlok fel a Te dicsőítésedre, oh uram! nem fogadod-e el tőlem szívyszerinti szent áldozat gyanánt? Adhat-e többet Néked az elhatározott emberi nem?« — »Arra születünk-e, hogy örökké sírjunk és jajgassunk? Nem lesz-e ennek soha szünete, soha vége? S vár-e azután még egy jobb élet reánk? Vagy ez az emberi csontváz, melyet az élet ezer gondja és bánata már ugyis meggörnyesztett, az előbbi semmiségbe, az örök feledésbe süllyed-e vissza? . . . Ez-e a mi sorsunk? — A mi könyveink, a mi hamvaink szükségesek-e ahhoz, hogy más ujon születendő szerencsétlenek létet, életet nyerjenek?« — —

Derék atyja, kit mintegy előre megsirat, ezuttal még nem halt meg; csak mélyen bele volt mevílve ama búskomorságba, melyet, fokozott mérvben hagyott örökül kedvencz fiára is.

»Vajjon ne találhatnék-e,« kérdi felocsudva önmagától,« a biblián és az olvasón kívül semmi más vigaszt?« S mintegy feleletül ezt adja magának: »Igenis, van felettünk egy magasb, egy tökéletesb lény! Ebben a végtelenségbe minden csak a körül sűrög, forog, hogy a súlyegyent megtalálja s az örök harmóniába beleilleszsze magát. Öntudat és akarat nélkül is törekszik minden a tökéletesség, az örök világosság, az üdvőség felé!« — »A mindenható maga bizonyos törvényeket szabott önmagának, mert ő maga a rend és a törvényesség fogalma. Az idő s a véletlen hatalma (e törvények felismerése által) az emberi nemet, bünö-

kön és szerencsétlenségeken keresztül fogja végre oda vinni, a hol semmi fájdalma, semmi kinzó emléke többé nem lesz!«

Mi e sorokban homályosnak látszik, azt, nem sokára, atyjának viszontlátása után, Czenken, határozottabban így fejezi ki.

»Egyik vallás a másik után eltűnedez a föld színéről; de a vallásos érzület, mely azokat alkotá, soha ki nem oltható az emberek szívéből. Ha Tyrtaeus, de apparitione dei, azt mondja, hogy Isten az emberek előtt legelőször is ezek saját alakjában, azután csak mint egy hang, utóbb egy álom — s végre valami fényugárként jelent meg: úgy e mondásának a mostani s későbbi időkre alkalmazva igen szép értelmezése lehet, az álom alatt költészetet, a fény alatt bölcsészetet értve. Míg az emberi nyelvben fenmarad és hangzatos lesz ez a szó: Isten; az emberek tekintetét mindig fölfelé fogja emelni az. Az érzék feletti dolgokkal úgy vagyunk, mint a nappal, melynek elsötétedése alkalmával még legkisebb karimája is bevilágítja az eget.« stb. eff.

A haláltóli természetes borzadályunkat is azon »előérzetnek« tulajdonítja, hogy »egy jobb létre való átmenet boldog percze az.«

Nem csoda, hogy a ki ily eszmékkel volt eltelve, s a mellett titkolt szerelmi bújával is tépelődött, már ifjú éveiben is a magányt kedvelte inkább, mint a társaságot, s a csillagos eget többre becsülte a szalónok csillárainál. Volt is jó barátja, ki ez időben, látva szentes életét, azt jósolá neki, hogy — pap lesz belőle. »Ha e jóslat teljesülne, mennyi keserves peczetet kellene odáig még átélnem!« mondja erre a szerencsétlen tépelődő.

Szelinától, kinek nevét nyolcz év óta karján viselte, végre — kosarat kapott!

Álmatlan éjei, kinos hánytatásai közt nem egyszer emelte fel reszkető kezét, lolkét, tollát istenhez, a földi bánatok és örömek osztogatójához. »Oh, Mindenható, Te látod lelkemet, hogy csak Sz. boldogságáért akarok élni! — Mindent elviselek, a mit reám mértél; add azt, a mi igazán lelki javamra fog válni.« (V. ö. 53. l.) Ime, segít a jó Isten; vagy vigasztal! . . .

Mit huzamosb távollét, sok éretlen vonzalom e próbált ellen-szere, nem bírt eszközölni, hogy kivegyze szívéből egy céltalan s

tán viszonzatlan szerelem fulánkját, azt az égiek, isten és angyalok forrón áhított segítségétől reménylette. S ha bántják az emberek, ha elrágalmazzák, mi tán egyszerűen többször is megtörtént, a gonosz nyelvek, úgy isten ítéletére hivatkozték, mely minden időben különböző volt az emberek gyarló ítéletétől.

Első balsikerei daczúra mégis csak a házasságot, a családi életet tartja az igazi boldogság kuforrásának.

»A legnagyobb boldogság, mit az ember e földön elérhet, — mi az én religiómmal s nézeteimmel oly teljes összhangzásban van — mégis csak a boldog házasság! Ez által éri el egy férfi a maga igazi értékét, hazája s az egész emberiség szolgálatában töltvén életét. Ép egészséges gyermekek, s egy gyengéd jó feleség, kinek minden lehelete csak az ő becsületének s az erénynek van szentelve: mily boldogító látvány az!» satb.

Távol a szülői háztól, egy késő éji órában, igazi jámbor fiuként, így zárja be elmékedéseit: »Bár ismeretlen s névtelesen, vajh csak csupa boldogságot és vigaszt hozhatnék mentől több embernek. Áhitattal imádkoznám ezért hosszú éjeken át!» — »Jó éjszakát, kedves atyám, drága anyám: mindennap bele foglallak titeket magambaszálló elmékedéseimbe. Ez az én imádságom.«

A vallásosságot, mely nála oly erős ethikai alapot képez, másnál is csak olyannak föltételezi. Szükségesnek tartja, hogy kiki a maga vallásához, a melyben született, vagy a melyet honfitársai magokénak vallanak, jobban ragaszkodjék, mint saját, bár legnemesebb ujitási eszméihez, mert ezekben mindig csalatkozhatik, holott Isten törvénye keresztyén, török, vagy hottentót irányában bár, mindig változatlan s biztos. Megfelelkeznek, bocsásuk meg neki, az »egyedül üdvözítő« egyházzal, s közel jár hozzá, hogy merő állami intézménynek nézze a religiót.

De nagyobb súlyt fektet mindig a lelkiisméretre; a nélkül azonban, hogy feljogosítva érezné magát kihivólag lépni fel ezzel is s reá támaszkodva daczolni akár isteni, akár emberi intézményekkel.

Sokan, úgy látja, csak azért maradtak meg az erény útján, mert soha sem jöttek kísértésbe; nem volt alkalmok rossznak

lenni, tehát jók maradtak. De ezeket inté, hogy ne bizzák el magokat, s ne hamarkodják el ítéletöket más, kevesbé szerencsés embertársaik felett, kiket sors és körülmények meghasonlásba hoztak önmagokkal. Mindenbe bele kell tanulni, s így saját elveink következetes gyakorlásába is.

A mi az imádkozást illeti, erről nézete az, hogy csak annyiban nevezhető önámítás nélkül istenes foglalkozásnak, a mennyiben jó tettekre edzi akaratunkat, fékezi s tisztítja szenvedélyeinket, s bizonyos lelki függetlenségre s tisztaságra segít, mely egyedül képesít arra, hogy elménket az istenség felé irányozhassuk s annak magaslatáig fölemelhesstük.

»Erény és bűn,« így folytatja a gyakorlati alkalmazását, »oly szembeötlő erős ellentétek, hogy mindegyiket akár ki is könnyen felismerheti. Meglátja az angyalt mindenki, s az ördög sem takaródzhatik úgy el, hogy farkát és körmeit észre ne vegyük; de a közbeneső geniusok, azok a legveszedelmesebbek, s vigyázatlanságunk vagy langyos érzületünk hamar a sátán birodalma határáig sodorhat bennünket.«

Élénk fantáziája ime benépesíti a léggömböt, melyben él és mozog. Most még csak ártatlan enyelgésnek látszik, mit egy régi példabeszéd az ördög falrafestésének nevez; majd lesz idő, mikor valóságos rémlátássá, halálos betegséggé válik nála e szomorú bölcsélet.

1820. szeptember 6-án meghalt Carolina! E nap, azóta soha sem mult el forró imák, kinzó emlékek, halálvágy nélkül. Míg élt ama rejtélyes túlvilági lény, minden boldogságot, üdvet reá kívánt ruházni, minden szenvedést ellenben, váratlan sorscsapást szintúgy, mint keresett vezeklést, egyedül maga viselni. Halála után oldhatatlan kötelékkel érezte hozzá kötve magát, s vajmi hosszúnak látszott néki az idő, mely alatt őt a túlvilágba követnie megadatott. »Mindenható isten!« így kiált fel fájdalmában: »Ne mérj reánk több szenvedést, mint a mennyinek elviselésére képesek vagyunk, vagy láss el bennünket aczélskebellet.« (V. ö. 62. l.)

Mem egyszer fordul meg eszében a gondolat, hogy egy kolostorba zárja el magát s ott várja be, mélabús elmélkedések közt, halálát. Az érvek, miket ily életmód helyessége ellen felhord, épen önnönmagának szólnak s benső küzdelmét jelzik. Tisztán és világosan érzi, hogy: »ha az ember minden földi köteletől felszabadíthatná magát, ha önmagát annyira legyőzni képes volna, úgy már itt e földi életben magasb, láthatatlanabb hatalmakkal léphetne szoros összeköttetésbe s így egy véghetetlen magasztos, semmi emberi sors által nem érinthető boldogságnak lehetne részesévé.« stb. eff. — —

Ábrándjaiból csak egy kellemes ébredése van, az, ha a gyakorlati életben valakivel jót tehetett. Ezért imádkozott, mint fentebb láttuk; s ha megadatott reá az alkalom, örvendezve kiáltott fel, vajha többen, vajha ezren volnának, kiknek jóvoltát előmozdította.

Ily benyomások között írta egyszer naplójába Debreczenben (1820. december 26.) ezt a szép imát, mely e cikkünknek legméltóbb befejezője lesz. Az elhunyt s az élő, nem neki szánva volt, eszményképek Carolina és Szelina, úgyszintén nem rég átszenderült jó atyja emléke van itt egybefoglalva s a fájó kegyelet repkényével körülövedzve.

»Mindenható bírása az embereknek s a megfoghatatlan nagy mindenségnek! ki előtt ámulattal s imádással borulok le, s csak gyengeségemet s szorongó szívem dobbanásait érzem: engedj megérlelnem magamban azt az erényt és tökéletességet, melyet az ember minden fogyatkozásai s tomboló szenvedélyei daczára már itt e földön is elérhet. Add nekem azt a benső vigaszt, a lélek ama nyugalmát, mely nélkül a röghez kötött halandó a Te szemléletedben nem gyönyörködhetik s lelke ama földfeletti szárnyalást el nem érheti, melyre a tétovázó kedélyt az ájtatos ima rövid perczekig bár képcsítheti. Engedd, hogy ily magaslaton állandóan megmaradhassak, aczélozd meg bennem a gondolkozási erőt, hogy bár még a földi léthez vagyok kötve, lelkileg halott lehessenek s tiszta képzelettel emelkedve Hozzád fel, a Te jóságodat és nagyságodat megismerhessem, s földi pályám célját is felfoghassam. Eszközöld Te magad, hogy elmém meg-

Értsen Téged. Szabadítsd meg lelkemet az előítéletektől s töltsd be szívemet véghetetlen béketűréssel és szeretettel az egész emberi nem iránt. Vess fátyolt elmúlt életemre, s engedd meg, hogy tapasztalataimból, élményeimből, hibáimból s vétkeimből végre az, a mi legüdvösebb lesz, háramolhasson reám, boldogult öreg atyámra és szeretett Carolina sógornőmre, s végre oly utakon, melyeket Te vélsz legjobbnak, vezess el engem hozzájok, a kiket oly forrón, oly igazán szerettem. Engedd, hogy életem napjait S—val oszthassam meg s általa lelhessem fel azt a vigaszt és békét, melyet magamtól soha sem fogok megelhetni, s hogy vele egyesülten szentelhessem Neked, a Te dicsőségednek, életemet. Ha pedig jobbá nem lehetnék általa, sem ő jobbá nem lehetne általam : úgy inkább válaszs el bennünket s engedd, hogy különböző úton, valamikor az örökkévalóságban ismét találkozhassunk!«

II.

A miket eddig elmondottunk, az ábrándos ifjukorba esnek. Nem oly henye, nem oly vidám ifjukur volt ez, mint legtöbb vele egyrangúaké. Kiszolgálta már a magyar insurrectiót s a francia hadjáratokat, melyek alatt Schwarzenberg elismerését s Blücher figyelmét érdemelte ki magának. Nem egyszer állott szemben a halállal, s látott meghalni elég bajtársat, barátot és ellenséget. Sirba vitték az előtte feledhetetlen Carolinát, sirba vitték az élet terhétől már roskadozó dicső atyját is. Saját és mások élményei, emlékei eléggé elkomorították már kedélyét, megszilárdították hajlamait, megalkották soha sem változó férfi jellemét.

Ugyanazon vonásokat fogjuk tehát fölismerni rajta ezentúl is : a mi változik, az csak sokféle élményeinek napi benyomásai, s forrongó szenvedélyeinek örökös hullámzása.

Mielőtt Magyarországra indulna, hogy ezt és Erdélyt bejárja, bús léptekkel keres fel egy szent helyet : a czeni sirboltot. Itt imádkozik. (1821. márczius 21.) Azt kéri istentől, hogy szívét, lelkét, érzéseit minden földi salaktól tisztítsa meg, s elmé-

jét tiszta örömeikkel s valódi bölcseséggel töltse be. Nincs semmi egyéb óhajta.

Csoda-e, ha öreg asszonyok rajongnak érte? Ha Eszterházy hercegnő minden áron össze akarná házasítani Lichtenstein M. hercegnővel, mivelhogy oly igazán jó, oly igen jámbor erkölcsű férfi, a ki egy hozzá hasonló derék hitvestársat érdemelne. Csak azon szörnyülködnek el, hogy tíres óráiban Rousseaut s még Voltairet is olvasgatja; miről annyival inkább lebeszélni igyekeznek őt, mert: „isten sem szereti azokat, a kik ily olvasmányokkal táplálkoznak.”

Széchi hévvel olvasta e tiltott könyveket. Voltaireből tömérdek idézettel tarkázza naplóját; Rousseau Emilejét pedig mindenkifelett becsüli. »Az ily embereket« így kiált fel elragadtatásban, »éltökben félreismerik, üldözik, holtuk után pedig istenítik, mert hisz nem is élnek ők együtt kortársaikkal, hanem azokkal, kik majd száz vagy kétszáz év múlva jönnek a világra!« — Majd saját szívében lappangó reformatori hivatása előérzetében hozzá teszi: »Voilà pourquoi c'est dangereux de devancer son siècle.« S néha, úgymond, őneki is az a botor gondolata támad, hogy maga is éppen olyan helyzetbe fog jönni honfitársai irányában. Angolul írja ki ezt, mintha restelné amúgy leplezetlenül bevallani magának a valót, mely szerénytelennek láttatná a közpályára még csak készülődőt. »And I am so stupid as to think some times, that it is the case with me and my compatriots.«

Erdélyben, hol különben sok nem tetszik neki, a kis Kolosvár szinte elbájolja, s többi jó benyomásai közé nem feledi kitűnő helyre tenni az őt egyenjogú vallásfelekezet között ama városban uralkodó szép egyetértést. Ennek a közös temetőben is egyik meghatározó jelét szemléli. »Ha a tolerancia a vallásosság egyik legmagasztosabb gyümölcse,« írja erről, »úgy megvallom, soha sem láttam nevezetesebb helyet ennél a Kolosvárnál. De igazán, nem kellene-e sírnunk önmagunk felett, ha a vakbuzgóságot még a halottak országára is kiterjeszkedni látjuk?!«

Csoda-e, ha a szintoly szabadelvűen bölcselkedő, szintoly lángoló hazafival, báró Wesselényivel szoros barátságot kötött?

A Zsibón töltött rövid órák mindkettejük előtt feledhetlenek maradtak. De nem sokára Bécsben látták viszont egymást, hol Wesselényinek alkalmá nyílt Széchenyinek még készületlen új lakásán viszonzni a látogatást s egyuttal még behatóbb pillantást vetni e rokonkeblű barátja szíve bensejébe. Ugy fordult, hogy hát egy szobában kelle, deákosan, meghuzódniok. Közéledvén a lefekvés órája, Széchenyi, a buzgó katolikus, némi zavarba jő vendége, a szabad gondolkozásu református előtt s kéri, hogy ne botránkozzék meg rajta, ha őt letérdepelve, esti imáját végezni látja: ezt ő már így szokta. Wesselényi legkevésbé sem botránkozott meg ezen, sőt hosszas, épületes filozofálás után elhatározták, hogy imádkozni igenis kell, gyakran s áhitattal és pedig akkor, mikor még ifju erőben és egészségben vagyunk. Ez az önkéntes, szívből fakadó áhitat csak az igazi. Nem lelki furdalások, nem a haláltóli félelem eredménye az. »*Mi ketten,*« így egyeztek meg, »*majd ha Amerikába evezünk át s utólér a tengeri vihar, ott a halál karjai közt sem fogunk üszintébb hódolattal a Mindenható előtt meghajolni, mint azt estenkint szobánkban tesszük, távol minden véstől s bajtól.*« (Október 10. 1821.)

Mi gyakran ismétlődik a világtörténelemben, hogy nagy mozgalmak előestéjén a legfőbb szerepekre hivatottak, kedvetlenül ki akarnak vándorolni s lemondva ábrándjaikról, reményeikről, távol földeken keresnének jobb hazát, de vagy nem érnek erre reá, vagy épen a hatalom bitor kezelői által gátoltatnak benne: az történt itt is. Széchenyi, s jó barátja Wesselényi, nem mehetek el, ha útlevelet nagy nehezen tán kaptak volna is, Amerikába; mert itt, a hazában akadt, igen sok és igen sürgős teendőjük. A Lóverseny s minden, a mi vele járt, nagy izgalomban tartotta ugyan Széchenyit, de ez első kezdeményezését, a mint láttuk, ő túl nem becsülte. Érezte, hogy ez csak az első lépés s többnek kell utána következni. Külföldi útja, melyet most már Wesselényivel együtt volt teendő, sokféle hazafias tervekkel állott szoros összeköttetésben. Nem értjük hozzá regényes zarándokutjokat az Aigle és Mortagne között (Orne megyében) fekvő trappista zárdába, melyről itt kell számot adnunk.

Miután Wesselényi közvetlen benyomásai olvasóink előtt más forrásból már ismeretesek, ¹⁾ csak kiegészítésként beszéljünk ezuttal Széchenyit magát.

A Trappe, — jegyezgeti Széchenyi — eredetileg egy Rotron Comte de la Perche alapítványa 1140-ből. A tizenhatodik században lakóinak erkölcsi magaviselete olyatén volt, hogy közönségesen trappista banditáknak nevezettek. 1636-ban újra szervezte őket Jean Bonthillier de Rancé.²⁾ Elhatároztam magamban, hogy Normandián át csak azért veszem utamat, hogy megnézhessem azt az intézetet, a melyben egykor tán napjaimat bevégzendem, a melyben minden emberi szenvedély mintegy sirba temetve nyugszik, a hol az ember nem hányódik többé félelem és remény között s borzadás nélkül néz elébe az örökkévalóságnak. Mily felséges érzése lehet e magános és szent helyeken egy fedélhetlen, jó embernek. Ah! mint irigylem azokat, a kiknek szívöket nem keseríti semmi bus emlék. Itt akarom én, a legüszintébb bünbánattal, lelkemet a jámborságnak és az erénynek szentelni. Mindenható Isten, te ismered jó szándékomat, adj nekem erőt, hogy szintugy dicsőülhesselek tetteimmel, mint gondolatimmal és imáimban. Ma akartam győzni menni; de alig tudtam alkalmas templomot találni Párisban. A te oltáraid megritkultak az országban. Vajjon a világozság terjedése az oka-e ennek, vagy inkább a sötétség?

Márczius 25-én (1822) indultam Wesselényi és Sardagna bárók társaságában. Először is a sevresi porcelángyárat néztük meg, melynek felsőbbsege a bécsi felett kétségbevonhatlan, aztán a versaillesi palotákat. Buskomolylyá tesznek. Igaz, hogy mindenütt elénkbe lép a mi gyarlóságunk érzete s bármily élvezek és örömek középett is magunkban hordjuk a halál sejtelmét, de annyira semmi sem emlékeztet bennünket a mi kicsinyiségünkre és nyomom-

¹⁾ Szilágyi F. Értekezések a történ. tudom. köréből. V. k. 1876.

²⁾ Mások a Trappenak alapítását a benzések által, II. Rontran de Perche alatt 1122-re, reformáltatását a cisterciák által 1662-re teszik. A forradalom alatt ez is eltöröltetvén, lakói s akkori főnöke Dom Augustin Lestrange majd a Svájcba, majd Litvániába, Rómába, Spanyolországba satb. menekültek s 1815-ben tértek vissza régi fészükbe, melynek visszavásárlására engedélyt nyertek.

rult létünkre, mint egy nagy palotának vagy egy nagy városnak látása, mely üresen és néptelenül áll előttünk, úgy szólván mint egy elmult világ.

Utközben sokat politizáltak és bölcselkedtek.

„Kevés ember van,“ — így beszél S. báró — „ki egyedül saját erkölcsi erejére támaszkodva, minden körülmény közt fenn tudná tartani méltóságát és egyensúlyát, többnyire valamely idegen segélyre vagyunk utalva. De, bármily gyengének érezzük is magunkat, nem könnyen valljuk be tehetetlenségünket, s így cél és irány nélkül hányatunk legtöbbször a világban. A velünk született gyengeség keresi a támaszt, de a hiuság és a gőg visszautasítja azt. Kivételkép állanak az oly kolosszusok, minő p. o. egy Napoleon volt. S azért is van annak, bukása daczára, mindenfelé annyi hive még.“ stb. e.

Rambouilletnek, mely utha esett, szerintök már csak bitort a reputatiója. Nálunk, ugyanazon finomságu gyapju fele áron sem volna eladható. Itt, úgy látszik, az a S. báró elmaradt tőlük, ¹⁾ s az érdekes zarándokutra csak ketten, Széchenyi és Wesselényi, indultak együtt.

Előbb a Bibliothèque Royale is megkérdezve lett. Három kis kötet volt benne található, mely a Trape érdekes történetéhez némi adatokat szolgáltatott. Ezeket Wesselényivel átnézve s a térképen (melynek vázlatos másolata a Naplóban látható) a helyet megkeresve, ápril 4-én hálásra Dreuxbe értek, hol jó vacsora várt reájok.

Másnap, 5-én, Verneuilbe mennek, hol üveges kocsijokat, melyet egy ügyetlen postakocsis Versailles egyik utcáján feldöntött, hátrahagyják s egy rázós szekéren (ugynevezett Tape-Culben) vitetik magokat Armentiersig, mindig az aเลนçoni országúton. A gyaloglás csak ezen állomásnál kezdődött, valamint a bőjtölés általi ájtatos előkészület is; bőrdíjét mindegyik a hátán vitte.

»A vidék,« ismét a Napló szavaival folytatjuk, »se nem festői, se nem kellemtelen, épen nem vadregényes s kevés változa-

¹⁾ A pozsonyi országgyűlésen ismét találkoztak.

tosságot mutat, sík fekvésű. Közel a zárdához van a Perche erdőség, mely egykor az övé volt. Vezetőnk azt hiszi, nagy dolgot mond, ha azt állítja, hogy ez az erdő még nyolczszáz arpentnél is terjedelmesebb! Különben az utban lehető legkevesebbet beszélünk: én minden igyekezetemet oda fordítottam, hogy kellő áhítattal s fogékony szívvvel közeledhessem ama szent helyhez, mely bizonynyal a legmélyebb és legünnepélyesebb hatást kell hogy gyakorolja bárkinak kedélyére. Nem igen sikerült e hangulat. Páris még új benyomásai, a köznapi tájkép, mely a képzelet megett nagyon is elmaradt, saját prózai (?) kedélyem, éhségtől korgó gyomrom, nem engedtek fölemelkedni oly magaslatra, a melyet a Trappe küszöbéhez magammal vinni ohajítottam volna. A kolostor tőzsomszédságában álló korcsma is hatalmasan oszlatja az ember illúzióit. Esti öt óra tájban érkezünk meg. A bejáratnál e felirat fogad: *Refugium peccatorum; kissé alantabb: Domus Dei: beati, qui habitant illam. A forradalom előtt, a most már leomlott kapun e francia versek voltak olvashatók:*

*C'est ici où la mort et la vérité
Ont élevé leur flambeau terrible.
C'est de ces lieux au monde inaccessibles,
Que l'on passe à l'éternité.*

»Meghuzzuk a harangot. Megnyílik a kis rostélyos ablak: nézik, ki van ott. Ez szabály. Aztán megnyitják az ajtót s egy ujoncz (*frère convers*) földre borul előttünk. *Benedicite!* Mit akarnak az urak? Felelek: Utasok vagyunk, meg akarjuk nézni az önök házat, ha meg van engedve. — *Tessék!* — Vezet fel egy kis szobába az első emeleten. Az épület szegényes kinézése, a mellettünk minden figyelem nélkül elhaladó barátok szótlan némasága, faczipők kopogása a falépcsőn, komoly hatást tett reánk. Az ajtó mögöttünk azonnal bezáródott s a portás a mihez tartásul szolgáló házi szabályok egy példányát kezünkbe adta, melyet elolvasva, két barátot látunk belépni, a kik, a legmélyebb alázatosság jeléül, leterülnek a földre előttünk s ezt megcsókolják. A mi *Benedicite* üdvözetünkre felállanak s egyikök egy szent könyvből valamit felolvas, — nem tudom, mindig ez-e szövege? nekiünk egy emlékezte-

tést a halálra olvasott belőle, hogy t. i. mindig készen kell lennünk a halálra, s hogy jobb ma elkészülni arra, semmint holnap, mert a halál váratlanul is meglephet s a való percztől függhet egész jövődő öröklétünk. A lépcsők, folyosók, ugy mint a szoba falai mindenféle feliratokkal vannak tele írva, melyek közül néhányat lejegyzek:

S'il paroît dure de vivre ici ; il est bien doux d'y mourir.

Mon joug est doux et mon fardeau est léger.

Bien heureux ceux qui ont faim et soif de la justice.

Bien heureux ceux qui ont le coeur pur.

Bien heureux ceux, qui sont pacifiques. stb. e,

Nagypéntek napja volt. A vendéglős, kit mindig csak egy évre nevez ki a tisztelendő atya, hogy az idegeneket fogadja s ellássa, azonnal a szobánkra jött s kérdezte, mit parancsolunk. Nem kívánunk mást, felelek, mint az éjet a zárdában tölteni, az imákat s éji virrasztást s minden egyéb szokott teendőt veletek együtt végezni, satb. Csendes örvendezéssel fogadta ezt s késznek mutatkozott kívánatink teljesítésére. A Révérend Père, minden francia Trappisták¹⁾ főnöke, egy gróf Estenge, nem volt jelen. A Priort don Augustinnak hitták. — Ostromlom mindenféle kérdésekkel a mi vendéglősünket, a ki jámbor együgyűséggel, szívesen adja feleleteit, végre egy két-kötetes munkát kézbesít, melyben minden szükséges tudnivalókat meglelhetünk. Fél óra mulva ételt és italt hoznak, mit mi, hogy elménk annál tisztább legyen, el nem fogadunk, daczára a vendéglős ismételt jószándoku figyelmeztetésének: végre senki sem kényszerít. Másnap ébredőre egy kis reggelit kérek; de ezt a barát megtagadja, mert a rend szabályai nem engedik meg, hogy büjti napon bármely idegennek reggel valamit adhasson. Béketűrés! Meg akarjuk szemlélni a klastrom belsejét, kertet, udvart; nem szabad! — A vendéglős megígéri, hogy éjjélkor fölkel, ha a Vigiliákon részt akarunk venni. Én gyónni szeretnék. Nem lehet. Idegent gyóntatni tiltja a törvényök. Éhen-szomjan, de mély ájtatossággal, fekszem le egy jéghideg ágyba. Milliárd eszme rajzik agyamban. Vajjon fájó emlékeim nem utalnak-e ilyen helyre engem is? Nem fogom-e utóbb is így végezni életemet? . . . Vajjon

¹⁾ Volt akkor Franciaországban négy férfi- és egy női zárdájuk.

mit véthettek ezek az emberek, hogy ily borzasztó életmódra kárhöz-
tatják magokat? — — Végre reám jött az álom, rózsaszárnyai-
val! A barát csakugyan megjött egy órakor s mi siettünk az egy-
ház erkélyére. Nagy hideg. Tiszta holdfény, mely az ablakokon át
bevilágít. Kopognak itt-ott a faczipők. A szerzetesek két sorban
felváltva mondják méla imáikat s felelgetnek karban egymásnak.
Ez tart 3¹/₂ óráig. Megyünk vissza szobánkba s az ágyba. Nyolcz
órakor fel s öltözködni. A vendéglős körülvezet bennünket. (Hely-
rajzi vázlat a Naplóban látható.) A szerzetesek életmódja, egyes
részleteiben, igazán megdöbbentő. Soha tejet, vaját, vagy tojást
vagy halat nem kapnak, ételüket alig izesíti egy kis olaj. Hét
hónapon át bőjt van: napjában csak egyszer esznek. Nyárban, a
szomjuságtól eltikkadva, cserépedényből állott vizet isznak, hogy a
felüdülés élvezetét is megvonhassák maguktól. Télen, soha sem
szabad tüznél melegedniük. Tizenegy óra minden nap az imának
van szentelve, melyet térdepelve vagy állva, támasz nélkül, kell
végezniük. Fölkelni később nem szabad, mint éjfélkor vagy leg-
főlebb egy órakor. Télen-nyáron egy ruhájok van s felöltözve kell
kemény deszkán hálnoik. Aztán az örök némaság! Ha egyszer a
fogadalmat letette, apját, fiát, testvérét nem szabad többé megismer-
nie vagy vele beszélnie. Az önkínzás ezer apró nemét gondoltáki ki
mindezekhez. Ha valamelyiknek bármely hozzátartozója meghal,
legyen az bár édes szülője, azt névszerint nem adják tudtára, hanem
ugy teszik közhírré, hogy mindenki a magáét gondolhatja s annál
buzgóbban imádkozik érte.«

»Igaz dolog ez? vagy örvöngés? Soha sem érezni az élet örö-
mét, soha Istennek hálát nem adni a léte fentartásáért, szíre min-
den gerjedelmét elfojtani, a szerelem álmáról, élvezéiről örökre lemon-
dani? Önző számitással csak saját lelke üdvére gondolni s elzár-
kózni minden embertársától! Az agy gyöngeségének vagy egy messze
kiható mély számitásnak eredménye-e ez?«¹⁾

»Mindezek daczára a barátok nincsenek oly rossz szinben,
mint az ember gondolná; sőt némelyik jó kövér és piros-pozsgás;

¹⁾ Ugyanily észjárással határozott rosszalását fejezi ki Wesselényi.
Lásd a fentebb idézett forrást.

nagy kort érnek, kevés a beteg köztök. Miután mindent megnézegettünk, ismét a templomba mentünk, hol három óra hosszat tartott az ájtatosság. Éhezésem megsibbasztá lelki szárnyaimat. Egy ablak közelébe vettem magamat, melyből egy szomszéd halomra s erdőre nyílt kilátásom. Oda nézve, még tudtam imádkozni, befelé, a templomra, oltárra fordítva tekintetemet, az lehetetlen volt. A barátok ájtatossága őszintének látszott, néha egy mély sóhaj vagy nyögés hatott meg, mozdulataik inkább gyorsak és ügyesek, mint buskomolyak s távol van tőlük minden affectatio.◀

»Ezek végeztével enni valót kaptunk, kíváncsunkra ugyan azt, a mivel a szerzet él. Volt tehát vízben főtt gyökér és zöldségféle minden hozzávaló nélkül, csak egy parányi sóval fűszerezve, vízben főtt zuzott burgonya, mind hatalmas adagokban. Daczára negyvenkét napi koplalásomnak, nem bírtam lenyomni.¹⁾ Megkínáltak még két étellel, a mi tejjel és vajjal készült valami főzelék lett volna; de ezt megköszöntük. Bort nem isznak, még almabort sem, hanem csak vizet. Még szigorubban veszik a dolgot, mint reformátoruk, Rancé, rendelte; ők egyenesen a szent Benedek példájának betüszterinti követését tüzték ki maguknak.◀

»Sokat lehet erről okoskodni, lehet sajnálni őket, lehet csodálni vagy életüket merő hasztalanságnak tartani; de én mégis azt hiszem, hogy Isten előtt nem lehet visszatetsző az, hogy vannak érző lények, melyek az ő kedvéért, oly szóval ki sem mondható szenvedéseknek vetik alá magukat. A testnek ez a sanyargatása, minden földinek ez a teljes megvetése, kell, hogy a lelket magasra föl-emelje. Az emberben rejlő két elem, örökös harcban egymással, okvetlen vagy gyurapszik vagy veszít egyik a másik rovására!◀²⁾

»Ápril 6-án esti öt órakor elindultunk s mintegy négy óra alatt gyalog L'Aiglebe értünk. A priorinak háromszáz frankot adtam át, hogy emlékezzék meg imáiban jó atyámról s kedves sógornómról. A prior viszont egy okirattal ajándékozott meg, melynek ere-

¹⁾ Wesselényi éhségtől elgyötört gyomra e kosztot is »tűrhetőnek« találta. Lásd fentebb.

²⁾ Hátha itt is a középben van az igazság, mint Széchenyi, még Eparayben, a borivásra nézve mondotta?! Örök harmonia inkább, min, örök harc!

jénél fogva a társulatuk tagjává lettem. Ennél több zárt társulatnak sem vagyok tagja: ki hinné!« — —

A nevezett helységben kocsijok várt az uri zarándokokra. Széchenyi másnap reggel a templomot kereste fel, hogy mit soha el nem hagyott, az ő husvéti ájtatosságát végezhesse. Gyónása egy álló óráig tartott; a teljes bünlajstrom, melynek terhétől szívét megkönnyítette, Naplójában olvasható s felette érdekes bepillantást enged e küzdő nemes lélek bensejébe.

Utjokat aztán, hol gyalog, hol kocsin, hol hajón is, p. o. Hontleurból Havre de Graceba folytatták, néha együtt, néha különválva.

III.

Igaza volt Széchenyinek, hogy a tétlen magába mélyedés, az egyedül saját üdvével foglalkozás, mind a mellett, hogy a földi örömekről való teljes lemondást foglalja magába, mégis nem egyéb az önzésnek egy szerfelett túlfinomított neménél s nem képezheti az embernek e földi pályán rendeltetését. Igaz, hogy a közéletben való folytonos részvétel, kivált a vezérkedés, bár ez is a saját nyugalmanak és érdekeinek nem ritkán teljes feláldozását föltételezi, szintén csak az önzés egy nemére, ugymint az egyéni hiúság és nagyravágyás kielégítésére vezethető vissza; de e hiúság e nagyravágyás amint az egyéni erőket sokszor emberfeleletti megfeszítésekre képesíti, úgy az összes emberiségnek legfontosabb érdekeit löki, olykor hátra bár, de többnyire hatalmasan előbbre.

Mi csak örvendhetünk, hogy Széchenyit az ő stoicismusa nem a magába zárkózó szemléleti életre, hanem a társadalmi tevékenységre, a hazafias működés tövises pályájára terelte. Fajszeregete, becsvágya erősebb volt, mint bölcelete. Bölcelete pedig az élet örömeiről való lemondást, csakis saját személyére, de nem másokra nézve, s csakis annyiban türte meg, a mennyiben ez nem gyengíti kötelességérzetét: mozogni, tenni, dolgozni, pihenés nélkül, a mig inai meg nem szakadnak s mindig a mások, soha sem a maga javára.

Mig lófuttatást, istállókat, kutyafalkát rendez, s a bécsi gavallérok körében híveket toborz; nem felczi Czenken a jó pater Flóriánt is fölkeresni, hogy neki bűneit meggyónja. Kiket érdekel, a naplókban megjelölhetik azt a lajstromot is. Ki kell fecsegnünk, nem mi levén a hallgatásra kötelezett gyóntató, hogy közte volt egy, a mi bizonynyal ritkán s ezentul még sokkal ritkábban terhelte lelkiismeretét, az, hogy könnyedén beszélt a válasz felől. Pater Flóriánnak lett volna-e kifogása ellene? azt nem tudjuk, de jóhiszemmel állithatjuk, hogy vallásos érzületének szilárdítására nem a legrosszabb eszközt választá, midőn Pope Universal Prayerének egy hü (német) fordításával tölté be naplója egy pár lapját, aláhuzva e két jellemző szakaszt:

»Mit a lelkiismeret tennem parancsol vagy tilt, azt felismernem és követnem engedd sokkal inkább, semmint akár a poklot kerülni, akár a mennyországot kiérdemelni törekedjem.«

»Soha ne engedd, hogy gyenge kezemet fölemelni merészeljem azok kárhooztatására, kiket tudatlanságomban a Te ellenségeidnek hiszek.«

Szerencsés találkozás, hogy a közéletben való föllépte, előbb a lóversenyvel, majd az emlékezetes 25-diki országgyűlésen, szintén összeesik nem ugyan legelső, de első komoly szerelmi rajongásával. A szép Crescence nem lehetett az övé; de az eszményítés dicsködébe burkoltan, egész lényét akaratlanul magához hódítá s évek hosszú során át uralkodott felette. Ez kellett még hozzá, hogy egész életének ideális irányt adjon s a lemondás keresztyén crényében gyakorolja s erősitse szívét. Ugy kelle, hogy ne is láthasson más lehetőséget, más léti czélt maga előtt, mint saját boldogságának teljes feláldozásával, kizárólag a közügyeknek szentelni életét. Egy csillag tündökölt életege bus éjszakáján: attól kért s nyert vigaszt és bátoritást. Nemes törekvéseit nem sokára egy hálás nemzet elismerése jutalmazá; ő nem kért, nem ismert más jutalmat, mint hogy babérait annak, a kit titkon híven imádott, lábaihoz rakhassa.

A szívében oly mély gyökeret vert vallásosságnak, a lemondást tanító s tulvilágra utaló keresztény hitnek soha oly nagy hasznát nem vette, mint életének e dicső korszakában. Szíve választottja

a maga nemében, még vallásosabb volt: templomba, misére s főleg az akkor oly nagy hírnek örvendő Albach prédikációira elmenni azért is kelle, hogy maga épüljön, de tán azért is, hogy egy *szentet*, egy angyalt lásson ott, kihez méltónak lenni volt egyedüli óhajta. Méltónak pedig csak akkor érezhette magát, ha igazán jó volt, a szónak nem csak bölcselmi, hanem keresztyén-katholikus értelmében is.

Ha szereplését az országgyűléseken, magatartását a papok irányában, a türelmesség s a hitfelekezetek jogegyenlősége érdekében adott nyomós szavazatait figyelemmel kísérik: örömmel fogjuk megállapíthatni, hogy soha túlzásba nem esett s a vakbuzgóság korlátoltságát és szeretetlenségét, mint egész lényével ellenkezőt, mindig távol tartá magától.

Országgyűlési pályája kezdetén, míg ő maga látva a figyelmet, a lelkesedést, mely minden oldalról benne összpontosul, magasb, túlvilági hatalmakkal köti össze lételét: »érzem, hogy a szellemek világával állok összeköttetésben; ha jó nemtöm győz, úgy Magyarországon egy nemzet lesz« . . . (február 19.) a jénai egyetem magyar növendékei feletti vitában már azzal gyanúsították, hogy Vay és a kalvinisták vak eszközévé szegődött, noha ezekkel, magán körben, igen sok vitája volt. Széchenyi kétszer beszélt szabadelvű szellemben a papok nagy boszuságára. Bécsi dámák elrémülve kérdezték, igaz-e: que vous avez insulté les prêtres de la religion? »De ki fogja« válaszol ő az ilyfélékre, »ki fogja a korszellemet haladásában feltartóztatni?« — »Az emberek jövőben nem a vakhit fanatizmusát, nem az ámitókat, hanem saját szívöket és eszöket fogják megkérdezni az iránt, hogy mit higgyenek s mit tegyenek. Már hogy aztán boldogabbak lesznek-e? az nagyon is kétségbevonható. Le bonheur ne consiste pas dans l'ignorance, dans les préjugés etc. et mais dans le charme: dés qu'il est rompu, il n'y a plus de vrai bonheur.« — (február 28. 1826.)

Ő tehát e téren is a liberálisok közé soroltatott, s így sem Bécsben, sem a nádor előtt, sem a magasb klérus szemében valami persona grata nem lehetett.

Viszont ő sem épült azon, hogy nálunk nagy jubilaumot rendeznek, mialatt a görög keresztények a pogány török ellen harczolva, Missalounghynál elvérzenek s egy európai állam sem siet segítségökre. »Jaj azon országnak, a melyben a közszellem s nemeslelkűség vétkül rovatik fel!« A primás egy hirdetménye, melyben de stilo int mindenkit, hogy ha a bucsu áldásaiban teljesen részesülni akar, három napig a zajosabb vigalmaktól, a táncz-tól, színház látogatásától stb. e. tartózkodjék, inkább boszantja, semmint követésre inditaná. Ellenben mélyen megghatja, mikor imádottja, kire csak gondolva is, azonnal minden szépért és jóért lelkesül, e nemes buzgalmat viszont csak azon buzgó imáknak tulajdonítja, melyeket ő, hű barátja boldogságáért, naponkiut az egék urához bocsát.

Szintugy ő maga is, hasonló ájtatosságra buzdulva, ily imára fakad:

»Mindenható Isten! hallgasd meg mindennapi, minden órai imámat. Töltsd be szívemet angyali tiszta szeretettel iránta s hazám, embertársaim s honfiam iránt. Világosíts fel engem egy Cherub lángszellemével, erős eszével. Engedj a jövőbe pillantanom s megkülönböztetni a jónak magvát a gonosztól. Add tudtomra, mit tegyek s miként kezdjem, hogy Neked egykor a reám bizott tökéreől beszámolhassak. Gondolkodni akarok és dolgozni, éjjel és nappal, egész életemen át. Segítsd sikerre azt, a mi jó; tipord el csirájában azt, a minek rossz gyümölcse lehetne. Nyujtsd segélyedet, hogy minden heves indulatot elnyomhassak magamban. Engedd, hogy igazi lelki alázattal tekintsek mindent a világon s ugy fogjak hozzá akármihhez. Azt az angyalt pedig, a kitől világosságot nyerek, engedd élni békében s csendes boldogságban.«

»Ezen imám pedig ne csak szóval legyen elmondva, hanem tetteimben nyilvánuljon s legyen szünetlen az éghhez bocsátva.« (Deczember. 1826.)

Fiz akkor volt, mikor magát a philosophia templáriusának nézve, a legtökéletesb nőt vallotta imádottjának s a legtökéletesb férfit, Wesselényit, barátjának. Amazzal csak hallgatag, de emezzel nyílt véd- és dacz-szövetséget kötött, a lelki tökéletesedés

nagy művének, a jutalom és tanu nélküli önzetlen erénynek folytonos gyakorlására s egymásnak ebben kölcsönös gyámolítására, a világ minden balga véleményeinek s előítéleteinek megvetésével. Mert, úgy gondolá magában, miért ne lennének a modern világeszméknek is, úgy mint a régieknek voltak, szerzete rendei és lovagjai?!

A papok nagy hazafiságát, s az ősi alkotmány melletti, különben dicséretes, felbuzdulásukat, éles szemmel, egyttal azon befolyásnak is tulajdonítja, melyet saját érdekeik ily módon megóvásának biztonsága gyakorolt meggyőződéseikre. A liberalismus, mely az ősi alkotmánynak nem csak visszaszerzésére, hanem gyökeres átalakítására is gondolt, már jóval kevesebb biztosítékot nyújtandott e tekintetben; de az ellen még volt idő árkokat ásni és töltést emelni.

A Franciaországban ez időben látott csoda is, egy nagy keresztnek az égboltozatán megjelenése, melyre ezer néző megesküdött, nem a hívő, hanem a kételkedő ámulatába ejti őt, ki az isten kegyelméből visszahelyezett Bourbonok koronázási ünnepélyén, mint szereplő statista, részt vett ugyan; de ez állapot maradandóságában nem igen bizott. (Lásd 147. l.)

De azért a gyónást, különösen a husvétit, soha el nem hagyta. Volt azonban reá eset, hogy szigorubban bírálva meg s ítélve is el önmagát gyóntató atyjánál, az ettől nyert absolutio után sem mert az úrasztalához járulni. »Álom-e? vagy Igazság? Tiszteletben tartom; nem akarok tünölnödni felette!« . . .

Ily érzület, ily buzgóság mellett épen nem váratlan az a feltünő tisztelet, bizalom és ragaszkodás, melylyel a ferenczrendü barátok akkori méltó büszkesége, a nagy egyházi szónok Albach Szaniszló iránt viseltetett, ki egy évtizeden át férfiaknak, nőknek, előkelőknek, szegényeknek a fővárosban kedvence, bálványa volt. Az, a ki annyiszor könyekre fakadt s töredelmes szívvvel omlott térdeire egy-egy tudatlan pórias falusi pap előtt, képzelhetni, mit érzett egy olyan hatalmas szónok, egy a maga egyszerűségében, barátcsuhájában oly fenséges egyházi férfival szemben, kinek értelmi felsőbbségét önként elismeré s ki hallgatói sziveinek legtitkosabb hurjait rezgésbe tudta hozni. Prédiká-

cíziót, ha helyben érte, soha el nem mulasztá s nem restelt távolról is visszasietni kitüzött napjaira. E kenetes beszédek néhány később egy jókora kötetben nyomtatásban is megjelent, melyeket t. i. szerzőjük, mások ítélete szerint a sajtó utjáni közzétételre kevésbé érdemetleneknek tarthatott s melyek kétségkívül marandó diszét képezik az e nemű irodalomnak. ¹⁾ A többieknek, ha nem is tartalmát, de legalább czimjegyzékét egy szorgalmas ügybarát csupán a Széchenyi naplójegyzeteiből összeállithatná.

Hisz már 1828-ban is egy e barátja nevére (All = mindenség, Bach = patak) készült több strófás német charadeot repeső örömmel kapott fel s igtatott be naplójába. Nem tudni, vajjon Wesselényi állott-e szívéhez közelebb, vagy ez a barát? Mindegyikét be akarta avatni szive legtitkosabb, legszentebb gerjedelmeibe s mintegy tanuivá tenni szenvedéseinek, őreivé szenvedésekben megtisztult erényének. Csupa fellengés az egész ember. A távolból csodálással, mi sok kitünőség irányában oly előnyös, be nem érve, fölkeresi a barátot cellájában, hogy személyesen bemutatthassa magát neki s mint örvendetes eseményt jegyzi fel, hogy az őt szívesen, barátságosan fogadta.

Attól fogva szorgalmas látogatója lett: szive keservét, nagy küzdelmeit szerette feltárni előtte s válságos pillanatokban kérte ki, olykor egyházi hatáskörén túl is eső, jó tanácsát. Házában pedig ünnep volt, ha az ünnepelt hitszónok vendégei között asztalánál foglalhatott helyet. »Milyen romlatlan, tiszta szívé ember ez!« írja róla 1828. november 12-én. »Sokáig beszélgettünk az irodalomról. Rousseaut magasztalja, kinek, ugymond, köztünk szólva, kitünő helye van a menyországban!« . . . »A mi az alkotmányokat illeti, ez a miénk igazi pasquillus a szabadságra: egy forradalom lesz a vége.« s több efféle. Magyar érzülete különben is alig volt e pap-bölcsésznek s valóban nem csoda, hogy lenézte az akkori magyar alkotmányt, melyet Széchenyi is alapjában megtámadott; de a szabadság, az emberiség szeretete sem engedte őt akár egy kizárólagos hitfelekezetért, akár egy

¹⁾ Ily czim alatt: *Erinnerungen an Gott, Tugend, Ewigkeit*. Pesten 1831. Müllernél.

szükkörű nemzetiségért rajongani. Philantroph és philosoph volt a szónak legnémetebb értelmében: elég ok arra, hogy Széchenynek vele kötött barátsága se tartson a sárig. Pártján állott ugyan még, mikor a szegény szerzetest, szabad gondolkodása miatt, üldözni kezdték; de mégis gondolkodóba esett az iránynak forradalmi színezete felett, s meghidegült iránta, ép' úgy, mint Wesselényi iránt.

De addig élete nem egy derültebb pillanatát köszönheté neki. Nagy elragadtatással hallgatta meg 1829. jan. 11-én egy rendkívül szép beszédét, melyekben a multa s jövőre nem tekintő, merőben »állati színvonalon« álló emberek könnyelműségét, butaságát ostorozá. Jól összehangzott e benyomás ama felháborodással, melylyel nem sokkal azelőtt Pougens francia lingvista és költő († 1833.) Jocko című Locke ellen irányzott s rég feledett könyvét, az »Állatok lelkéről« olvasta. Mit szólott volna, ha Darwint megéri?!¹⁾

Kedvesebb ajándékot aztán alig kaphatott valakitől, tán a Crescencetől kapott Jézus kép kivételével, mint a fentemlített predikációk könyvének példányát, a szerző ily sajátkezű dedicatiójával:

Dem Freunde der reinen Religion
des Rechts und der Wahrheit,
Dem Beförderer jedes Grossen und Guten,
Dem edelsinnigen Bürger,
Dem hochachtungswerthen Menschen,
Stephan Grafen Széchenyi.

Mit inniger tiefer Verehrung.

Der Verfasser. (Dec. 22. 1830.)

Hosszasb távollét után nagy örömet szerez mindkettejüknek a visszontlátás, s egymás nagyrabecsülésen épült barátságuk

¹⁾ Évekkel később Béla és Ödön fiával egy u. n. napmikroscopon egy tetű kimulását bámulta meg, s a szegény állatnak az üvegen meglátszó végső leheletében az éltető »isteni szikra« kiömlését vélte fölismerhetni.
Nov. 8. 1846.

csak erősbödni látszik. A szerzetes, ki nek politikálni nem volt hivatása, benső elégtétellel szemlélte Széchenyi messze hiható reformtörekvéseit, s biztosítá őt: »hogy arany kalászkokat fog teremni az a mag, melyet most elszór. Végre ember válik a magyarból is, s ő ezt az eredményt szívverével vásárolná meg!« Úgy látszik, hogy ily expectoratiók mellett, Széchenyi még szíve titkaiba, szerelmi bujába is beavatta e lelkiatyját, hogy: »legyen valaki a világon tanuja az ő szenvedéseinek, az ő erényének.« A barát viszont lelki vigasztalással látta őt el, s mint jó emberismerő, azonnal felismerte e rajongásban azt a kincsesbányát, mely a közügy, az emberiség javára fog folyvást kamatozni. A ki saját boldogságára már keresztet vetett, annak mi marad egyéb hátra, mint mások boldogításán munkálódni a rövid földi élet napjain át!

Országgyűlésről megyegyűlésre, megyegyűlésről városgyűlésre megy sokféle kezdeményezéseivel, mik sokkal lassabban indulnak, mintsem óhajtaná; végre a Szaniszló atya szobájában pihen meg, ki csüggedni nem engedi, sőt »elkényezteteti, elrontja őt, túlzott dicséréteivel!« (Decz. 8. 1832.)

Naplója majd minden kötetében találunk ily, s hasonló célzásokat.

A Szaniszló atya befolyása látszik meg egy szép imán is, melyet ez időben (decz. 16. 1832.) a Crescence imakönyvébe, nyilván a »Heilige Anklänge« buzgón forgatott lapjai közé szánva, saját sugallatából írt. Ide igtatjuk azt.

»Isten, Te foglald minden jónak, magasztosnak, tökéletesnek, bevégeztetnek! Töltsd be szívemet és lelkemet a te szent malasztoddal.«

»Erősíts engem égi hatalmaddal, hogy leküzdhessem földi gyarlóságaimat s elmémet hozzád fölemelhessen.«

»Önts bizalmat belém, — ne engedd, hogy a te végzéseidet bírálgassam, vagy valaha kétkedni tudjak mindenható s irgalmas voltodon.«

»Add végre legjobb áldásodat minden hozzám tartozóimra, barátaimra, hogy egykor mindnyájan együtt dicsérhessünk és magasztalhassunk tégedet, mind örökké, amen.«

»Uram, legyen meg a te akaratod, ugy a mennyben mint a földön.«

Mikor aztán már gr. Z. K. megdöbentő halála után, boldog házasesetre nyílik kilátása, első gondoljai közé tartozik, egy külön padra szert tenni a barátok templomában. (szept. 1835.) Tervezett nagy lépése iránt, mely szíve rég ápolt titkos óhajtságának váratlan teljesülése volt, hogy nem mulasztá el lelki atyja tanácsát kikérni, az önként értetődik. A válasz, melyet tőle kapott, nem lehetett kielégítő, mert jónak látta nem az után indulni, hanem szívét követni inkább, mely a humanista önző felfogása ellenében előre is biztosítá, hogy a hazára s az emberiségre nézve épen nem lesz elveszett ember az által, ha egy szerető nőnek boldog férjévé s egy derék magyar családnak gondos atyjává válik, (decz. 20. 1834.) Mind a mellett találunk későbbi feljegyzéseiben egy helyet, melyben Szaniszló atyával egyetértve úgy vélekedik, miként a közélet embereinek soha sem kellene megházasodni. De másképp indokolja azt. Azzal t. i., hogy a közügyek, már úgy, mint ő szolgálta azokat, vajmi kevés időt engednek a gyengéd nő s a csendes házi kör számára!

A budapesti nagy árvíz után reá járt a szekér szegény Szaniszló barátira, kinek szereplése sokaknak rég szállka volt a szemökben. Ütközött az politikai és társadalmi tekintetekbe, ütközött egy koldus szerzetes alázatosságába, ütközött az orthodoxia merev szigorába. A hír, hogy Pest e kedvelt hitszónokát el fogja veszteni, leverőleg hatott Széchenyre s többi minden rendü tisztelőire, kik, a lelkes Brunswick grófnővel élükön, egy kérvényt írtak alá meghagyatásáért. (Nov. 18. 1838.) Imakönyve, mely ma is méltó közkedveltségnek örvend, nem hiányzott akkor egy úri háznál sem. Alig volt valaki, a ki eltávolíttatását sanda irigységnek ne tulajdonította volna.

Fényes elégtételt nyújtott azután neki pozsonyi hallgatósága, mely az 1840-diki országgyűlés kitünőségeiből, a délutáni órákban a jezsuiták templomában gyülekezett körülötte. A kereszténység három sarkalatos erénye, a Hit, Remény és Szeretet képezte ez elmélkedéseinek, hitfelekezeti különbség nélkül minden gondolkozó és érző emberhez szóló tárgyát, melyet kénye kedve szerint kiszélesített. Különösen a Szeretetet felosztotta

először is arra a szeretetre, melylyel Istennek (márcz. 20.), azután önmagunknak, (márcz. 27.) azután pedig embertársainknak, (ápr. 3.) továbbá a hazának (ápr. 10.) mi természetesen leginkább gyújtott, s végre, melylyel az egész emberiségnek tartozunk, (ápr. 17.) mi az egész sorozatnak legméltóbb befejezése volt. Az első beszéd után, mely a Hitnek volt szentelve (márcz. 6.), a különben már keserű csalódásokon évdő s megrongált egészségű barátot névtelen levelekkel ijesztgették, hagyjon fel hiu szabadelvűsködésével s prédikálja szathatosabban az egyedül üdvözítő hitvallást, stb. Bizonytal saját szívéből merített, midőn aztán a reményről értekezővén, minden földi vágy és remény hiu voltát s annak, mit legforróbban óhajtottunk, sokszor áldás helyett átokká válását emlegette. (márcz. 13.) Széchenyi a jelenvoltak közt csak Deákot és Pulszkyt említi ugyan, de az alsó- és felsőház egész névjegyzékével, s köztök a legfinomabb hölgyekével kellene a beférteket s künrekedteket kiegészítenünk. Széchenyi maga, benső megdöbbenéssel veszi észre e kitűnő barátja ingadozását, hitében gyengülését, erejében fogyatkozását. E benyomást azonban a honszerelemről tartott fenséges szónoklata menten kitörlé, s pár nap mulva a nála ebédelő husz vendég közt Albachnál ünnepelebb egy sem volt. Szőnyegen épen a Lajtsák ügy forgott, s Széchenyi a felső házban egyikét rögtönzé ama beszédeinek, melyekkel önmaga is »meg volt elégedve.« (Apr. 13. 1840.)

Széchenyinek, a Vallás ügyében egy s más alkalommal mondott beszédeit külön tanulmány tárgyává kell tennünk; s így ezúttal tovább mehetünk, az ő egyéni benső vallásosságát jelző adataink csoportosításában. Összes nyilvános felszólalásainak jellemzését egyelőre e mondatában összpontosíthatjuk:

»A kereszténység tiszta szellemében én mindenek előtt türelmes vagyok, és pedig nemcsak szóval, de tettelem is az vagyok, s az evangélikusok mellett fel fogok szállalni mindaddig, mig teljes reciprocitásnak elve nem csak szinleg, de lényegében is, kiviva nem lesz.« (Juli 11-én 1843.)

Budán a krisztinavárosi plebános Maitsch tartozott Széchenyi meghitt emberei közé: rendesen neki gyónt, ő maga s utóbb családjá is. Megkérdezte azt is házassága előtt, s ez egyszerűen

gyakorlatilag fogva fel a dolgot, minden jóval biztatta egy kis idő bevártával, a mely idő t. i. az özvegyi gyász ideje volt, és aztán boldog élet vár reá. Nehány év múlva Pozsonyban is, országgyűlési teendői közt szakított magának pár perczet, hogy a jó öreget, ki vidám remete-életet élt, visszavonultságában meglátogassa. (Decz. 29. 1843.)

Az egyháznagyok közül, bizonyos fentartással, nagyra becsülték őt Kopácsy primás, Pyrker érsek, Lonovics püspök. Ez utóbbi többször volt asztali vendége Szaniszló atyával együtt.

Volt Pesten Albachnak egy árnyéka, Gegő atya, a ferenczrendűek magyar hitszónoka, a Czángó magyarok nagy barátja s első ismertetője. Mi talentumban s eredetiségben hiányzott, azt buzgó hazafisággal pótolta, áradozott a hangzatos szólalásokban, s ki nem fogyott az építethonokból; de a közönség magyar részénél, szintén felekezeti különbség nélkül, nagy népszerűségnek örvendett; csak utóbb homályosítá őt el a magasb műveltségű Székács. Széchenyi amaz epigónt nem tudta jól megkedvelni, bár részvételt volt iránta. Sajnálattal veszi tudomásul szintén Pozsonyban a halállal és saját kételyeivel való bús vívódását: nagy ellentétben szent tisztével, gyónás és papi föloldozás nélkül akarttúl a világ küszöbére lépni. (Okt. 7. 1840.) Széchenyi valahány ily esetnek veszi hírét, mindig megrendül hensejében s könnyebb halált óhajt magának. Így p. o. Bánffy halála alkalmából, a ki pap és ima nélkül mult ki. (Jan. 20. 1840.) A halálra ítélteteket, sőt kivégzetteket is megnézni, mint érdekes lélektani tanulmányt, nem veté meg. Egy iszonyú gyilkosság elkövetőjén, Némethi nevűn Pesten, megbámulja gyónás után visszanyert lelki nyugalmát, mint a vallás egy szép diadalát. Barátját pedig vagy ismerősét, ki az élet véghatárán állott, soha sem hagyta látogatlan: dicsérte jellemét, ha bátran nézett szembe a reá váró örökléttel, mint p. o. az öreg Podmanitzkyt, Keglevich Sándort, ¹⁾ Orczy Lőrinczet, stb.; vagy saj-

¹⁾ Wie ein Held. So werde ich's gewiss nicht zuwege bringen. (Jun. 1829.)

nálta siralmas helyzetét, ha erény nélkül hagyta utóléretni a vén-ség által magát, mint — kiket ne nevezzünk meg!

Említettük már, mily kegyben állott Széchenyi mindig a nádornénál, a buzgó lutheránusnő, Mária Dorottya főherczegasszony-nál. Megnyerte őt önzetlenségével, minden szépért s jóért lelkesülő nemes buzgalmával s egész lényének ideális színezetével. A nádor hidegebb volt, kezdetben bizalmatlan is s csak lassan melegült fel iránta; a mely lélektani processus egészen megfelelő arányokban fejlődött viszont iránta Széchenyi fogékony lelkében is. De az asszonyok más szemmel nézik, szerencsére, a világot s az embereket: ők szívőkkel gondolkoznak. »A te barátod« szokta nejjének az öreg nádor, kedélyesen olykor néha korholva is mondogatni, a szerint a mint az tetszős vagy kelletlen dolgokat mozgatott. A főherczegnő pedig, ki már házasságánál fogva is mintegy képviselője volt a vallásos türelemnek, a mellett pedig saját hitfeleinek különös érdekeit mindig szívén hordozá, Széchenyi hőzreműködésére ez utóbbi téren erősen számított. Az evangélikusok budavári kis imaháza egyik kedvencz alkotása volt, mely iránt, Széchenyi érdeklődését mindig ébren tartá, nem vetve meg alkal-milag Kossuthét sem. Már 1829-ben egy izben elkérte francia bibliáját, s azt jelző papírszeletekkel ellátva adá vissza neki. Míg ezeket tanulmányozá, megemlékezve ama példabeszédről, mely szerint »meg kell adni a császárnak, a mi a császáré, isten-nek pedig a mi istené;« továbbá: »hogy legyenek könyörgések, imádságok és hálaadások minden emberekért ugyan, de főleg a királyokért és a méltóságban levőkért, miszerint nyugodalmas és csendes életünk lehessen;« nem feledve különben azt sem, hogy: »a ki püspökséget (értve világi vezérséget is?) kíván, jó dolgot ki-ván«: nyugodtabb lélekkel nézhetett tán elébe a *Hitel* sajtó alól csonkítatlan leendő kikerülésének, mely munkája első példányait hódoló tisztelettel fogja majd a nádornak s fenséges nejjének átnyúj-tani. (209. l.) Több mint tíz év mulva, mikor már a *Kelet Népe* is megjelent, Forrayné által magához hivatá a herczegasszony, s megajándékozta egy bibliával, melyet sajátkezű jegyzeteivel látott el. Széchenyi négyes fogattal hajtattott fel a várba ez ereklyeért, ráadásul azonban még azt a kegyes ígéretet is kikérte magának:

hogy akkor Pesten tervezett kioszkja felállítását legalább akadályozni nem fogja. (Márcz. 22. 1842.) Ime, fővárosunk szépítése annálisaiban – a bibliának is jutott szerep!

Ez csak játék ahoz a valódi, mennybeli áhítathoz képest, melyet reménytelen szerelme Crescence iránt gyújtott szívében, s melyre vissza kell térnünk, nehogy gyűjteményünk néhány legbecsesb gyöngyét elejtsük.

Egyszer a templomból látja kilépni imádottját, kiben egy-szentet, egy angyalt vél megpillantani. Pár perczig beszélhetett is vele. Eltelve a legtisztább gyönyörtől, ily fohászra fakad: »*Mindenható, adj erőt nekem, add áldásodat reám, hogy ez égi lényhez mindinkább méltóbbnak érezhessem magam.*« (Aug. 5. 1827.) »Bármit határozatl is ő róla, és én rólam, kész vagyok fenéig kiűriteni a keserűség kelyhét; csak engedd, hogy szívedben lélekben egy olyan Szentre érdemes lehessek.« (aug. 6.) — »Tarts meg, emelj fel minket, oh mindenható! az erény legfelsőbb magaslatára. Tisztaság nemtője! erősítsd meg keblemben az égi lángot és olti ki belőle minden érzékiséget. Vezesd őt, mindenható, az igazi boldogság ösvényén. Semmisíts meg engem és őtet, ha valaha az erény utjáról lelépni hajlandók lennénk. Tartsd meg benne épségben a Te remek művedet. S adj nekem erőt, hogy Téged tetteimmel imádjalak.« (Febr. 11. 1828.)

1830-ban tevő első dunai utját. Visszajövet beteg lett, s csüggedésében néha alig remélte hazáját s kedveseit viszontláthatni. Mindennapi imája ott is az volt: »Vegye magához őt isten, ha embertársainak és hazájának nem fog javára működhetni; gyógyítsa meg ellenben, ha valamire hasznavehető lesz!« — Majd állapota s vele együtt utitársaié is még rosszabbra fordulván, ujra Istenhez emeli lelkét, s Cr. az, kire legnagyobb bensőséggel gondol, kit mint egy angyali nővért tisztel és imád. »*Csak ugy hosszabítsd meg életemet, oh mennyei atyám, így imádkozám s imádkozom mindennap, — ha a közre nézve hasznos lehetek; ha életem estéjével képes leszek elfeledtetni annak hajnalát, (!) s ifjúkorom Erratáit a jó és nemes tettek egy egész sora által kijavíthatom.*« —

Porig alázza magát, hogy egekig emelkedhessék!

1832-ben abban a szerencsében részesül, hogy egy szép imával gazdagíthatja, az ilyfélékben különben is nem szükölködő Crescence imakönyvét. Ez az ima az Albach Heilige Anklänge című már említett közkedvességű imakönyve bármely lapjának díszére válhatnék. Igtassuk ide, akár épülésére a jámboroknak, akár boszantására a hitetleneknek.

»Isten, te foglalatja minden jónak, magasztosnak, egységesnek, tökéletesnek, töltsd be szívemet, elmémet a Te szent lelkeddel!

Erősíts meg engem mennyei hatalmaddal, hogy földi gyarlóságaimat legyőzve, Hozzád emelkedhessem fel.

Szabadíts meg érzékimet minden hozzám tapadó földi salaktól, s tisztíts meg emberi természetemet, hogy ez a Te műved hozzád méltóvá lehessen.

Önts bizalmat lelkembe s ne engedd meg, hogy a te végzéseidet bírálgassam vagy épen kételkedhessem a te mindenhatóságod, mindentudásod s véghetetlen irgalmasságodban.

Add végre a te legjobb áldásodat minden hozzám tartozóimra s barátaimra, hogy egykoron mindnyájan együtt Téged dicsőíthesünk és magasztalhassunk, mindörökké, Amen.

Uram, legyen meg a te akaratom, úgy a mennyben, mint itt a földön.» (Decz. 16. 1832.)

Hogy a házásélet később e jámbor érzületét nem csökkenté, sőt fokozá, az önként értetik. Nejével, s gyermekeivel együtt járt azontul már misére, predikációra s gyónásra: buzdulva példán, buzdítva példával. Mind ennek naplóiban szakadatlan nyomaival találkozunk.

Mikor a vegyes-házasságok alkalmából divatba jött a papokat lerántani, az ellenzék egynémely tagja ebben is túl árverelte a népszerűséget. Széchenyi nagy botránkozással nézte ezt, különösen restelte az egy alkalommal a főrendeknél is gr. Pálffy József által előidézett botránnyt. (Szept. 1843.) *»Még nem is pirulnak miatta,«* így kiált fel a nyert értesülések után, *»ezek a ficzkók még dicsekednek az ő szemtelenségökkel. . . Nem sokára vér foly!« stb. e.*

Ugyancsak amaz erősen tulzó, bár a magyar nyelvet törve beszélő felsőházi szónok izgatá fel, a felsőház elleni kikeléseivel,

annyira Széchenyi idegeit, hogy beszéde közepett az ülésben elájult. (L. 454. l.) Magához térve, mihelyt kimehetett sietett ismét befordulni Isten házába, mennyei sugallatért esdve az erősen hullámzó politikai mozgalomban foglalandó álláspontja iránt. (Okt. 6. 1844.)

Az egyházi javak államosítása iránti mozgalomban a tulajdon szentsége ellen intézett merényletet látott s egy okkal többet a bekövetkezendő forradalomtól való rettegésre.

A templomba járást természetesen Bécsben sem hagyja el, hol magasb segédletre, a szűkkeblű bécsi kormány ellenében, bizonytalannal még nagyobb szüksége volt, mint egyebütt. Panaszkozik, ha Apponyival, Kübeckkel, Schwarzenberggel satb. folytatt sürgős tárgyalásai miatt még szokott ájtatossága elvégzésére sem marad ideje. (márcz. 8. 1846.)

A Tiszaszabályozás érdekében tett első körútjában Debreczent is érinté. Szoboszlai, Révész Bálint, mindenkép kiténtették, ez utóbbi a templomi szószékről is ügyes célzásokat tett jeles vendégök missiójára. De azt biz' az egész szertartás hosszadalmas volta, s még maga a »kántus« is untatta. Orthodox hitében legkevesbé sem ingattatva meg magát, az egkek tanúságára hivatkozik, vajon Luther és Kalvin merőben tiszta s erényes meggyőződésből szakadtak-e el a római egyháztól, avvagy hozzájárult az emberi hiúság, bosszúság, önzés és ellenkezési szellem egy kis vegyülete is? — »*A katolikus hitvallást*« ugymond, »*nem értem ugyan; de a reformáltat nagyon is értem: igen emberi szava van.*« (Aug. 5. 1846.)

A nagy munkában Dobnál és Szederkénynél tétetett meg az első kapavágás aug. 27-én 1846. A Jove principium. Széchenyi reggel korán templomba ment, hogy egy buzgó fohászszal a mindenek urának ajánlja az annyi kétely és nehézség közt megkezdett vállalatot. »*Oh Isten, a Te kezdedben van minden! Adj nekünk szerencsét, mert a mi gyarló tudásunkkal és szétágazó nézeteinkkel semmire sem mehetiink, Amen!*« — Megnyerte ez alkalommal tetszését Nagy Balázs plébános és ennek 84 éves anyja.

Szegeden, sept. 3-án ugyan-e tárgyban fontos ülés volt. Az eszmék, — igaz, hogy délután, és Lonovics eltávozása után, — ugy

összekuszálódtak, hogy senki sem bírt tisztán látni. Nagy szorongásában Széchenyi kimegy a szabadba, felsóhajt az egekhez: »Istenem adj nekem világosságot!!« — s íme, mintegy varázsütésre minden rendbe jő, tisztán látnak az emberek, s teljesen kiegyeznek a hozott határozatok felett. Lengyel, Szabó és Palásthy, igazgatóknak választattak; Kovács Lajos pompásan segített; minden jól ment volna, ha fogfájása, és a jakobinus kávéházban fölzendülő »*marseillaise*« ismét el nem rontják, a gyönyörű holdfény daczára, e nehéz nap estéjét.

Felujult e napokban is, s tépegette szivét a Caroline hervadatlan emléke: halála évfordulóján mindig azt hitte, hogy e napon ő is meg fog halni, s csodálkozott, hogy túlélte azt. Oldhatlan köteléssel érezte magát a tulvilágiakhoz lánczolva, és álmatlan éjeiben úgy mint nappali álmadozásaiban, sorban vonultak el emléke előtt halottainak alakjai, kikkel oly közelnek hitte leendő egyesülését: Caroline, Gabriella, majd atyja és anyja is, unokaöccse Endre, sath.

Halálát várva, áhítva is, megnyugszik mindig Isten végzetében, s nem egyszer e sorral esik ki a toll fáradt kezéből:

»Legyen meg a Te akaratod!«

M e l a n c h o l i a .

I

Hátra van feladatunk legszomorubb, de nem legérdektelenebb része, az, hogy számot adjunk Széchenyi jellemének másik kiváló vonásáról, az őt soha el nem hagyó, sírig kísérő melancholiáról.

Csalódtunk ama föltevésünkben, mely hosszú évek során át, mindig csak a közélet emberét tartva szem előtt, szinte meggyőződéssé vált bennünk, s mely logikailag úgy mint költőileg teljesen igazoltnak látszik. Ez a Széchenyi, korát megelőző szabadelvűséggel, szakít hazánk multjával, megkezdni bátran a politikai és társadalmi átalakulás nagy munkáját, mindig csak békés reformot, soha sem erőszakos felfogatást értve alatta; majd jönnek mások, kik merészebb kezdeményezéssel tulszárnyalják, mitsem rettegve a szélsőségektől, melyek a megkezdett mű eddigi sikereit veszélyeztethetik, és: sírjába dönthetik az alig feltámadott magyart. Széchenyi észreveszi, mint tapasztalt hajós a távolról mutatkozó fekete pontokat, mérsékletre inti az új nemzedéket s új vezéreit; intései figyelembe nem vétetnek, a catastropha bekövetkezik: ő most önnönmaga ellen fordítja szemrehányásait, eszébe jutnak azok jóslatai, kik pályája kezdetén visszatartóztatni akarták, s magát vallva minden roszak okának, tragikus véget ér.

Ez a tényállás, s ily rövid vázlatban, mint előadtuk, a valónak megfelel, s történelmi tudattá válva, czáfolatot sem túrve, az újabb nemzedéknek mintegy lelkiismeretébe ment át. Más kérdés, vajon a nagy hazafi aggodalmai nem valának-e tulzottak? vajon a veszély, melyből az isteni gondviselés azóta oly szerencsésen kivezetett, valóban oly nagy volt-e? vagy egyáltalában elkerülhető volt-e? Nem tartozott-e ama krízisek közé, melyeken egy küzdő

nemzedéknek okvetlen átesnie kell? stb. stb. Messze vezetne minde s az ezek kapcsában feltoluló nagy kérdések fölvetése, tárgyalása. Ohajtandó, hogy necsak a történelem bölcsészei, hanem a napi politika emberei is foglalkoznának efféle kissé elvontnak látszó fejtegetésekkel, de a melyek hazánk jövőjének, a még reánk váró s javunkra vagy kárunkra szolgálendő válságoknak kulcsát adják kezünkbe, s ennél fogva gyakorlati jelentőségűek.

Bármily tanulságos volna nekünk is, egy lépcsővel fölebb lépve, krónikásból bíróvá avatva magunkat, Széchenyi politikájának két nagy szakaszát, elébb a reform-, aztán a vele ellentétben lenni látszó conservatív politikát, melyeket felváltva jánusfőként hirdetett, tüzetes tanulmányunk tárgyává tennünk, s ezzel zárni be munkánkat: lemondunk erről, s szerényebb keretet szabunk feladatunk ez utolsó részének. Ne a haza, ne az öröklöttü nemzet szellemével, jövőjével, tévedéseivel foglalkozunk: csak egyik küzdőjének, már nyugvó harcosának alakját elevenítsük fel magunk előtt, nem az eszményit, hanem az emberit. Ne távolról, mint a közélet embereit szoktuk, hanem egészen közelről szemléljük meg, mint magán-embert; hassunk be lelke mélyébe, tapintsuk üterét, lessük meg titkos, szabálytalan lüktetéseit, s a benne rejlő kórananyag pusztításait. Nem fogja ez, hiszem, akár látkörünket megszükiteni, akár kegyeletünket a valódi nagyság iránt, megrabolni.

Mondám: csalódtunk? — Hisz a dolgok egymásutánja csakugyan az volt, a mit fentebb, mint ujjabbkori történelmünk dióhéjba szorított eredményét előadtam; de a mit nem tudtunk, s a mire csakis a hátrahagyott *suját kezü* följegyzések tanítanak meg, az, hogy a kit mi, közpályája első korszakában, a nemzet tapsaitól, szeretetétől környezve, ifju erővel mind magasabbra szárnyalva, csupa dicsőségben, fényességben szemléltünk, s kétségkívül a halandók legboldogabbikának tartottunk: az már akkor is mély búbanatot hordozott szívében, mint a ki tudva, mérges nyilhegyét rejtegeti bensejében, s egyes magasztos perczeket kivéve, a legszánandóbb emberek egyike volt.

Nem bízik sem magában, sem másban. Mig szája azt hirdeti, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, álmatlan éjeiben,

maga félig haldokolva, azzal a kínos tudattal gyötri el magát, hogy hiába minden erőlködés, minden önfeláldozás: ez a nép meg van halva, s ha nem volt multja, jövője sem lesz többé. Míg öt országszerte, világszerte ünneplik, s a legnagyobb magyarnak nevezik el: ő, legörnyedve, meghunynyászkodva, lélekben testben nyomorultnak vallja magát, ki semmi jót nem tett s a rajta nyugvó átok miatt nem is tehet soha. Ah, ez a nagy ember, kit annyian megirigyeltünk, egy beteg ember! Nem gyógyulását váró, de önmagáról lemondó, halni készülő beteg ember.

Fordítsák át e lapokat, a kik csak vidám dolgokat, s a képzeletnek kedvezőket szeretnek olvasni.

Igaz, egyrésze a lelki kínoknak, melyeknek rövid vázlatát akarjuk feltárni, ama bizonyos különczködésre esik, mely sok kiváló és köznapi embernek sajátja s ritkábban bir tragikus, mint sokkal inkább komikus alappal. Ezt a különcséget, úgy a komolyabb, mint a tréfásabb neműt, Széchenyi komplikált jellemének egyes vonásai között, lehetetlen még a legfeltehetőbb figyelőnek is észre nem vennie. Mitől óvnunk kell, az csak az ítélet elhamarkodása. A látszat után indulók majd mást sem látnának az egész emberben: minden mit tesz, csupa merő hóbort lesz előttük. Ezek számára nem gyűjteném össze az ilyféle önvallomásokat: »*Ich habe eine Verblendung, eine Bizarrierie in mir, die mir immer das Gegentheil von dem thun lässt, was die Andern thun.*« Természete az, hogy ne azon az úton járjon, a melyen minden ember jár, hanem, hogy mindent másképp tegyen, mint teszik a többiek. No már p. o. mikor Bécsben az emberek lótnak-futnak az ujévi köszöntőkkel, s a ki hová nem mehet, küldözi билетjeit; hát Széchenyi ezt a divatot azért sem követte. Ily különczködés, azt hiszem, akárhányunkat is clógszer megkísértett, a nélkül, hogy azért széchenyieskedők lennénk.

De már Metternich, s mindazok, a kik udvari s előkelő körökhöz tartoztak, megvárták az alkalmi tisztelgéseket, s azok elmulasztását vagy dacznak, vagy figyelmetlenségnek, vagy hát — különczködésnek vették.

Széchenyi, nemcsak a jó bécsiek előtt, hanem igazán különöz volt, a legjavából. Nem olyan, a ki tetteti magát, hogy feltűnjön s beszéljenek róla az emberek, holott maga is érzi, hogy a mit tesz, az bizony nem okos dolog; Széchenyi az a különöz volt, a ki egyszer nem veszi észre magán, másszor azt tartja helyesnek, a mit ő tesz, s bolondnak nézi a többieket, a kik ezen fennakadnak. Majd ha megokosodnak, gondolja magában, majd ha nem lesznek olyan abderiták, ők is az én példámat fogják követni.

Vegyült néha egy kis dévajkodás is közéje. Hiu, elbizott embereket feltűtetni, nem lehetett megvetendő mulatság annak, a ki Nápolyban a titkos rendőrséget, kezébe játszott ál-levelekkel csuffátette (1815). Szokás volt akkor a postát kémkedési célokra felhasználni: ez sok embert, meggondolatlan közlésekért bajba kevert; megtorlásra is felhívott némelyeket. Az eljárást »ad absurdum« vinni, nevetségessé tenni, helyesnek látszhatott azon huszártiszt előtt, kit akkor széltiben az Amerikanernek nevezgettek. Egy magyar születésű (W.) tábornokkal elhitette, hogy ha Magyarországon ismét királyválasztás lesz, neki chancejai lesznek, mely bókot ez, tán finom viszonzásával az élcznek, elfogadott. S több efféle. Nápolyba ő ném a szokott módon, egy nagy hajón század magával, legkülönbözőbb fajtájú, részben tengeri betegségben szenvedő ismeretlen néppel nyolcz napig összezsufoltan, vonult be. Ő jónak látta Capri szigetén ttni fel táborát, ezt bebarangolni és saját csónakán evezni át egyedül a hozzátartozókkal, előbb Porticiba, hol magányát élvezi, s csak azután a zajos világvárosba, hol emberek közt kell majd élnie. Meghámulták érte, mit ő oly egyszerűnek s mindenesetre sokkal kellemesbnek tartott, úgy hogy a vizbefuladás veszélyét sem sokba vette érte.

Egyszer Kereszturban, egy hadi gyakorlat alatt, külön sátorába egy belül fülő vaskályhát állittatott be; szemet szurt ez is főleg a vezénylő esztei Ferdinánd főherczegnél, kinek jóindulatával különben sem dicsekedhetett.

Azon időben még az is feltűnő volt, hogy üveges hintót csináltatott magának, melyben ülve, esőtől, széltől megkimélve, az idő megnyerésével, nagy kényelmesen olvasgatá kedvencz köny-

veit, s megérkezett az állomásra szinte a nélkül, hogy észrevenné. Azt mondták reá, hogy ez anglomania.

Meglepőbb, hogy Czirákyék, a nálok Dénesfalván lóháton tett látogatáson is elcsodálkoztak, a mi bizonynyal csak őseink egykor még nők által is buzgón követett szokásának merőben conservativ fölelevenítése volt.

Ezek akarják, kérdé magában a leendő politikai reformer, a nemesi fölkelést ismét érvényre emelni? Csak a szabadság bir, — ugy következteti tovább, — edző erővel, lélekre és testre egyaránt!

Máskor gyalog sétákat tett meglehetős távolságokra. Nem említve külföldi barangolásait, mikor például Sicziliában naponként 20—40 migliát gyalogolt, (1819), többször ment Bécs vagy Pozsony tájáról hazafelé Sopronyba s Czenkre, vagy Pestről is többféle irányban. Egy ízben jól elfáradva, meleg rokonszenvre gerjed az országúton izzadó szegény vándor-legények iránt, kiket az előtt, úgymond, lenézni szokott. (1819) Vajha megemlékezének ilyféléről a fényes fogatok gondtalan hajtatói! A gödöllői uton egyszer egy kövekkal tulterhelt szekeret talált feldőlve: nyomban oda állt s becsületesen segített a le- és felrakodásnál stb. eff.

Említők a dévajkodást; ne tagadjuk el a hiúságot sem, mely alkalmilag közbejátszott. A hiúság mintegy viszfénye a nemes becsvágynak. Ha ez a nap, mely magában ég és világít, az a hold, mely kölcsönzött fényben ragyog. Göthe minden ember tulajdonának vitatta, kétségkívül magát sem véve ki. Legigaztalanabbak azok, a kik a nőkre tukmálják, mint kizárólagos szabadalmat. Ha a nő szépségére, úgy a férfi eszére hiu leginkább; de lehet mind a kettő hiu egyéb valódi, vagy képzelt tulajdonára is. A szerelmes ifju is tükörbe néz mint imádotlja, s aggódva kérdi magától: vajjon külsejével nem fog-e valami viszatetsző benyomást tenni. Széchenyi, szerelmes levén s az is boldogtalan, sokat tépelődött külsejével. Utóbb is, mint látni fogjuk, mindig rabja volt lelke porhüvelyének; változó egészsége hangszerként játszott kedélyével. Viszont az öröm bárminő siker felett, megannyiszor felvillanyozta roskadó testét.

Említők, hogy a nőknél, legalább ott a hol kereste, nem volt szerencséje. Windischgrätz Lóry hercegnő határozottan csunya embernek tartotta, Czernin grófnő ellenben inkább unalmasnak. Nimsch grófnő kérdi: mit csinál az Amerikaner? Szerinte szellemdus nagyon, de a legkomikusabb egyén is, kivel valaha találkozott, úgy, hogy ha látja, már nevetnie kell. »*C'est ainsi, que j'avance dans la société!*« . . . Nagyobb baj, hogy az, a kit imád, már a szónak szalóni értelmében, a kis Lichtenstein Henrietta is, nevet rajta s majd Hanszvursthoz, majd Krampuszhoz hasonlítja, a bécsi gyermekek e kedvencz két karrikaturájához. Hohenzollern Paulina kedvezőbb nyilatkozatát már említők, a ki, eszéhez s lelki tulajdonaihoz képest, sokkal tekintélyesb állásra tartotta őt hivatottnak, mint a minőt az akkori bécsi societásban elfoglalt. Az öreg Lichtenstein János hercegnő (Fürstin Johannes) pártjára áll s minden bajt vastag szemöldökének tulajdonít, pedig azt találja, hogy igen érdekes külseje van s egészen Byron lordra emlékeztet. E hasonlítást Széchenyi magára nézve nem igen hizelgő módon úgy kommentálja, hogy miután szellemben s szépségben nem lehet, tehát csak gonoszságban kell a híres britt költővel versenyeznie. »*Lord Byron se distingue par sa beauté, par son esprit et par sa mechanceté. N'est-ce pas? Et comme je ne suis ni beau, ni auteur, il ne me reste qu'un point de ressemblance avec lui.*« — Maga a herceg, szigorubban bírálva meg az ifjút, ki előtt ő nagy tekintély volt, két hibát talál benne. Egyik: magaviselete; másik: anglomaniája. Ha kiépül is ez utóbbiból, amannak sebhelye fog maradni! Fájt ez neki, mert eleveure talát. »*Mily kevésbé vagyok philosoph és független!*« így kiált fel naplójában, »*minden előzékenység boldoggá tehet, minden mellőzés, még egy barátságtalan arczkifejezés is, mélyen elszomorít.*« Mindjárt a trapistákra gondol, kiket nem sokára meg fog látogatni s kiknek körében életét befejezni akarja. »*Personne ne veut de moi!*« —

Lajos bátyjának egy fiatal, igen eszes leánya, Marie (utóbb gr. Z. László neje), tréfálkozik drága nagybátyjának ugynevezett eredeti volta, sokféle különczködései felett. »*Mégis,*« jegyzi meg erre Széchenyi, »*fájdalmasan érintett, hogy saját családom köré-*

ben mintegy neveltség tárgyává tesznek, még a tojásból most kihullottak is!«

Sok rossz élczre adhatott alkalmat az »*Ewiger Rittmeister*,« minek magát elkeseredésében nevezgeté. Sok éven át, elgyötörte magát avancementjának boszantó fennakadása miatt, s nem minden irigység nélkül nézte mások, nálánál nem többet érők, gyorsabb szerencséjét. Ez ügyben tett tömérdek sikertelen lépéseit, bármennyire elkeserítették is akkor kedélyét, mi többek közt poharak közt többnyire hangosan kitört belőle, utólag inkább a különczködések, mint a mélyebb momentumok rovatába kell sorolnunk. Nem időzünk fölötte; elégszer volt már alkalmunk megemlékezni róla. L. Venczel, mint őszinte barátja, szemébe mondja, hogy egy nagy hibája az állhatatlanság, e miatt nem lehet kitünő emberré. »*A-t-il raison ?*« kérdi magától Széchenyi. S talán, később, meg is czáfolta e kritikát. Nem kevésbbé őszinte volt iránta egy Drakovicsné, a ki figyelmezteté, hogy azért nem szeretik, mert szivtelennek tartják. Ezt is tán kelletén túl megczáfolta?! . . .

Széchenyi különczködéseiről, az adomák kedvelői számára, azt hiszem, egész könyvet össze lehetne írni. Mi hamar át akarunk átesni e thémán s csak mintegy bevezetésül használjuk azt ama lelki kór ecseteléséhez, mely munkánk kiegészítő részét kell, hogy tegye. S így egyes jellemzőbb szemelvényekkel fogunk még csak kedveskedni.

Különczködésnek kell vennünk s e czim alatt kimentenünk ama párbaj-bohózatot, melyet egy nápolyi urral, kinek nejét csábitgatta, inscenált s melyről az illető fejezetben megemlékeztünk.¹⁾ 1815. Különczködésnek egy bizonyos W. linczi tanár iránti ellenszenvét, ki egy időben olyan-amilyen mentora lett volna s kiben csak egy hustömeget látott, mely éjjel hortyog, nappal pedig álmosan adja elő kéretlen bölcsességét s elrecitálja, a mit híres írókból, költészetről, zenéről, szerelemlről valaha olvasott. (1819.)

¹⁾ Lásd 39. l.

Különczkedésnek éppen nem vehetjük, de akkor még feltűnő és szokatlan volt mindaz, a mit a test edzéséről, a gymnastica sokféle nemei által, oly számtalanszor, szóval és élő példával hirdetett. Rég igazat adtunk neki azóta, életben, iskolában egyaránt.

»Ha az ember azzal van megáldva, — így elmélkedik egyszer még 1818-ban — hogy messzebbre és mélyebbre lásson, mint a többiek, s ha ehhez még az a bizonyos originalitás járul hozzá, mely az önállóság, függetlenség és szabadságszeretet válthatlan társa szokott lenni, úgy megtörténik sok más országban is, hogy féltreértik, de Ausztriában egyenesen kikaczagják az embert s futó bolondnak nézik. Pedig az nevelés az igazán, mikor egy ostoba ember egy nálánál okosabbat és tanultabbat oly jóízűen ki tud nevetni. S én oly hiu vagyok azt képzelni, hogy szülőföldemen velem ez számtalanszor megtörtént,« stb.

1821-ben audientiára ment többi közt Lajos főherczeghez. Fél óráig váratták. Ezt annyira megsokallotta, hogy e szavakkal: »hát arra születtem én, hogy életemet előszobában töltsen,« bosszusan eltávozott. Ez esetet meghitt barátnejának, E. Zsófinak elbeszélvén, ez őt jól kinevette s egyuttal azt a megjegyzést tette reá, hogy e részben bátyja Lajos, sokkal különb ember nálánál. Félórai várakozás valóban nem sok, még egy legcsekélyebb rangu hivatalnok előszobájában sem. Széchenyi e mester-ségbe utóbb nem annyira beletanult, mint beletörődött; de erős kötelességérzet, nagy hazafiság kell hozzá. Máskor, nagy uraknál s a kedélyes Ferencz császárnál is, egy vagy más ügyben megfordulván, esprit d'escaliernak nevezgeti magát, mert mindabból, a mit mondani akart, semmi sem jutott eszébe, s csak kimenet, a lépcsőn vette észre mulasztását. E gyengeségről is leszokott később, még pedig oly arányban, a minőben ezentul soha sem magántügyeit, hanem mindig közügyeket kelle, illetékes magas körökben, szorgalmaznia, sokszor a legnagyobb önmegtagadással.

Első kezdeménye, a lóverseny meghonosítása, hallatlan nehézségekbe ütközött, melyek legyőzése minden erejét és ildomosságát igénybevette, nélkülözhetetlen kellék levén befolyásos

egyéneknek az ügy érdekébe vontása. »Ha sikerül a vállalat s divatba jő,« így elmélkedik naplójában, »*Hunyady fogja annak dicsőségét learatni: ha pedig kudarcot vall, reám fog esni minden szégyene és nevetségés volta. Genius: hát törődöl ezzel Istvánom? István: Nem törődöm veled, uram!*« ... Ekkor már egy láthatatlan geniuszszal tart párbeszédet, eszményi irányban indul meg, tanut keres erényének, küzdelmeinek.

De kiveszi az embert sodrából, ha a már ünnepezt s érdemekkel tündöklő férfi, benső szobája falai közt, mint valami köznapi, ledér, sőt megvetésre méltó embert állítja magát önbírálati spectruma elé. Egy torzkép tűn fel előttünk: lehetetlen a tükröt nem hibáztatnunk, mely e kellemetlen káprázatot okozza. 1830-ban ki nem ismerte, ki nem imádta már Széchenyi nevét. Crescence is bevallotta előtte, hogy külseje is a legkedvezőbb benyomást teszi, mikor komolyan beszél, főleg az országgyűlésen, vagy ha társaságban a magyar ügyekről van szó. Az ez évi naplójának czimlapján e mottót olvassuk: *Il n'y a pas de bonheur sans vertu.* Csak az erény boldogíthat! Ne tépjük-e ki az oly lapot belőle, melyen — igaz, hogy visszapillantásként — ily rejtélyeket olvasunk: »*De most jönnek ama számtalan ostobaságok, melyek egyedül csak reám hatnak vissza. A lipcsei ütközetről egy regényt gondolok ki, elvágva az ut, agyonlőve a ló satb. s feltárlom Schwarzenbergnek, Metternichnek s a ki csak hallani akarja: egy szó sem igaz belőle: Csoda, hogy, mint egy sz... hazudozót, ki nem dobnak s még társaságukba befogadnak! — — Párisban egy ebéd felett Porro di Borgóval a törököknek az angolok általi segélyeztetéséről beszélek s valótlan állítva, sir Charles Stewarttól olyan leczkét kapok, hogy majdnem az asztal alá esem tőle. — — Mailandban gyalog vezénylem escadronomat, fennakadok vele s a föld alá bujtam volna — — etc. etc. etc. Az erelmény, melyet forró lázamban mindezekből s egyéb hasonlókból, miköteteket tölténének be, levontam, az, hogy hazdamba visszatérve, vessék számot önmagammal: Nosce te ipsum.*« —

Még jóval erősebb szinezetűeket olvasunk majd minden kötetben, melyeket szinte lehetetlen lesz a különczködések jelen rovatába sorolnunk; hanem egy mély lelki kór tünetei gyanánt

kellend szomorú tudomásul vennünk. Addig még néhány adattal kell felvett tárgyunkat kiegészítenünk.

Rég szakított könnyelmű multjával, járja az erények, a herculesi munkák rögzös utját: közszeretet, elismerés, lelkesedés kíséri minden léptét. Ő? nem boldog; nem elégedett; nem bocsát meg magának.

1825. februárban, tehát már harminczhárom éves korában, azt találja, elmúlt éveire visszapillantva, hogy — érett férfi lett belőle s érzélgés nélkül és higgadtan kell helyzetét átgondolnia. Erősen föltette magában: semmi szerepet sem játszani a világban; de hát —!

Áprilben azt veszi észre, hogy daczára erős küzdelmeinek saját háborgó szenvedélyeivel, egy rossz ember hirében áll. »*Tout depend de l'entrée dans le monde.*« Vége felé járt ismeretsége Henriettával.

1826. áprilben azt jósolja magának, hogy mint remete fogja életét befejezni. Nem gondolt akkor még politikai csalódásaira. E napokban mondá neki Crescence azt, hogy vagy a legrosszabb vagy a legjobb embernek tartja a világon. Megtörtént rajta, hogy — egyszer ismét ittas lett s valami indiscretiót követett el egy ismerőse irányában. »*Ugy látszik nekem, így feddi magát, Crescencenak csak az egyikben van igaza: én nem a legjobb, de a legrosszabb ember vagyok!*«

Az a képzelődés, hogy nincsenek barátai s egyre szaporodnak ellenségei, soha el nem hagyja. Szívesen veszi a biztatást, p. o. Mednyánszkytól, hogy ezt csak értelmi felsőbbbségének köszönheti, melytől sokan rettegnek. »*Que je rebute beaucoup de monde par l'ascendant de mon esprit que je leur fais sentir, et par cette peur que l'on a de moi, de les vouloir mistifier.*« Kevésnek is adott, hogy felsőbbbségét sértő módon ne éreztesse másokkal. Deák volt e kevesek egyike, kit maga Széchenyi kezdetben lenézett, hogy utóbb mélyen megszegyenülve érezze magát előtte.

Barátainak és ellenségeinek e folytonos számontartása — a közélet embereinek ez egyik kinzó eszköze — Széchenyiüné szinte komikus alakban nyilvánul, az ebédekre, estélyekre való meghívások vagy nem-hívások ellesésében. Kijegyezhetjük naplójából,

hányszor nem hívták meg a nádorhoz, a primáshoz, az ország-nagyokhoz, majd egyes előkelőbb házakhoz, utóbb politikai banketekhez, magánértekezletekhez, satb.

1826. szeptember 5-án: »az egész Zichy-család a palatinus-nát ebédel. Engem is meghívhattak volna. De ilyen tiszteletre mi nem vagyunk méltók!«

1827. december 16. »Egészen kiestem a divatból. Senki sem hív. Jobb szeretnék, ha itt sem volnék.«

1828. november 20. »Soirée van Orczy Rézinél, dînêr Orczy Ferinél. Nem hívtak. Tempora si fuerint nubila, solus eris.« — Pedig ama családnál leczkéket ad az angol nyelvből s bizonyynyal kelletlen vendég soha sem volt.

Délután meglátogatja Pálffy Fidélt, a későbbi kancellárt. Ez bókokkal fogadja, hogy mily epedve várták Pestre s mennyire irigylí őt, a ki oly magasan áll az ország közvéleménye előtt, hogy igazán meg lehet elégedve, s több efféle. »Igazán nevetségos!« jegyzi meg erre az elégületlen Széchenyi.

1829. december 6-án, mialatt a Hitelt írja, melynek a nádor annyi nesztét veszi, hogy az országos deputatióknak valami paródiája készül: »Meglehetős egészségben és jó kedvben« (mind a kettő nála vajmi ritka dolog!) »munkával s korcsolyázással stb. e. töltöm időmet. Ugy látom, minden téli társaságokból ki vagyok zárva. Mindenfelé estélyek; engem sehova sem hívnak.«

December 20-án: »Soirée Tige grófnénál, melyre meghívást kaptam. Igen jó kedvem volt.«

December 30-án: »Soirée a főhercegnél, melyre, mint rendszeren, meghívást nem kaptam, valamint más magamszörü sem. K—nak néznek bennünket. Egy magyar mágnás, kinek 6—7 négyszög mért földnyi birtoka van, nem ér annyit, mint egy hadnagyocska. Ez a lenézés mélyen sértett. Czim nélkül ebben az országban az embert semmibe se veszik.

1830. február 17-én: »Bál az udvarnál. Impertinens voltam a főhercegnő irányában. Rossz néven vette. Fest. . hosszú beszélgetése Andrássyval, pour dire, hogy én a főherceget és nejét is nevetségessé teszem . . . holott sokkal több hasznot tehetnék, ha — A főherceg engem igen becsül, hanem kitér előlem. — Az ország-

gyűlésen is szívéen sebzém, mikor a császár közelgő végső órájáról... stb.«

Mint pletykát terjesztették, hogy készakarva valami kopott kis főveget vitt magával a bálra s azt mondta: az udvarnál ez a kalap is elég jó lesz.

Ily kisebbszerű benyomások tarkították a nagy lázat, melyben Hitelének megjelenése s roppant sensatiója tartotta lelkét. Kétségbe esik vala, ha a Crescence iránti szent lelkesedés nem emeli magasra minden földi göröngy felett. (Lásd 211. stb.)

1830. november 21-én (Pozsonyban): »*Tegnap este Mollynál Aspasia irányában meglehetősen durván viseltem magamat.* 1) *Mindenütt ellenségeket szerzek magamnak. Mint misantrop fogok meghalni.*«

November 22-én: »*Kelevich Lacziéknál bál. Aspasia szemembe mondja: Komédiás vagyok, köpenyforogató, a Hitelt csak hiúságból irtam s mindenre kész lennék, csakhogy az emberek beszéljenek rólam.*« — — »*Napról-napra mindinkább magamra vagyok hagyatva.*« — »*Je commence a me trouver tout à fait isolé.*«

1831. január 9-én, mialatt a Világot írja, egy ebédet ad Szentkirályi tiszteletére. A meghívottak, 19-en, mind megjelentek; csak maga Szentkirályi maradt el. A hangulat különben e társaságban igen jó volt. Huszár azt kívánta toastban, hogy ezer évig, hogy örökké éljen. Földváry ugy igazította ezt ki, hogy örökké ne éljen, mert mit csinálnának ők a más világon nála nélkül, stb. e.

Január 19-én, abba a hibába esik, melyet máskor oly keményen rótt meg barátjában Wesselényiben. Egy emberét derekasan felfofozza. Ingerültségében asztal felett a casinóban Marczibányival is összetűz, ki őt donquichotteriával vádolva, annyira dühbe hozza, hogy az asztalra üt, bezárja az ajtót s pisztolyra hívja ki. Másnap kibékölttek.

Február 3-án hírül hozzák, hogy a kis Eötvös (báró Eötvös József) Fellegvári név alatt egy vigjátékban ki akarja parodiázni. »*Nagyon megdöbbenett, elejét kell vennem!*«

1) Eszterházy Kázmérné, sz. Montval grófné.

Április 1-én, Schedel (Toldy) társaságában menve az utcán, több fiuknak egy tizest adott, megosztottak, de egynek nem jutott belőle, ez panaszt tett nála: elégtétel fejében egy ütést kapott tőle. Az nap délután Zichy Henrikkel kilovagol egy ponyn s ez leveti. Mondhatnók itt is: egy kis Nemesis!?

Április 20-án följegyzi, mint egy csodát, hogy Batthiányinéhoz estélyre meghívták.

1832. február 4-én, Telekiéknél bál, hová nem hívják.

Február 12-én a császár nevenapját ünnepelik a budai udvarnál, a diszebédre ő is meghívást kap s pompásan mulattatja a főhercegnét. Festetics Minától az udvari bolond címét kapja meg; adós sem marad érte.

S mióta az udvarnál szívesen látják, úgy veszi észre, sürüb-ben hivatgatják a mágnások is. »Hahaha!«

Nem soká tarthatott e varázs, mert ápril 10-én Semseiék már megfélekedtek róla, valamint pár héttel később Orczyék is.

E közben mellőzte őt, aldunai utjában, esztei Ferdinánd is. (Lásd 226., 281. l.)

Május 15-én panaszkodik, hogy izolálva, elhagyatva van (»Im Verschiesz«) s hogy a pesti crème egészen kizárta kebeléből.

S ez így megy éveken át.

Bécsben hasonló panaszok. Metternich hol így, hol úgy.

Törökországi kirándulásából Metternichnek egy török fezt hozott emlékül, melyet ez szépen megköszönve, neje előtt azonnal fejére tett. (Deczember 6. 1830.) Máskor panaszkodik, hogy Melanie hercegnő, kihez pedig gyengédebb rokonszenv is köté, senkinek nézi őt: estélyén, lóverseny után, ellenállhatatlan álmoság lepi meg. (Április 25. 1835.)

1839. május 27-én a »Tudós társaság küldöttjeit« vezeti Esztergomba a primáshoz. A Zrinyi hajón mintegy háromszáz utassal, jókor megérkeznek, diszruháikat levetve, a sárban pacmagolnak s egy rossz fogadóba térnek be parasztos ebédre, megszely borra: a papoknak nem jutott eszökbbe őket ebédre meghívni. Egész éjjel esett. Másnap megyegyülés. A szük és zsúfolt teremben Széchenyinek három óra hosszáig kell állva izzadni,

míg észreveszik s táblabiráik sorába felveszik. Ebéd egy kano-
noknál, hova a primás is eljő. Rossz borok, meleg s magyar
pezsgő. Hálásra Károlyival a Zrinyi gőzösre megy, mely csak
29-én térhetett vissza. Az elégtelenség e kirándulással álta-
lános volt.

Pesten sem volt több szerencséje, holott már az ünnepelt
Crescenceszal tehette látogatásait s neki magának volt rég meg-
állapított társadalmi állása s volt egy válogatott közönség által
nagyon is fölkeresett házi köre. »*Én a senki vagyok, a társaság-
ban semminek vesznek, ügyekben még jobban mellőznek. — Dandin
tu l'as voulu! Nincs semmi exterieur- és semmi interieur-öm!
Azon felül már szemeim is romlanak, Isten neki.*« —

Az 1840-diki pozsonyi dietán, ápril 21-én, a király neve-
napját ünneplik. Széchenyi diszruhában megjelen a templom-
ban; a primás, ki a diszebédet adja, ismét elfelejti őt meghívni.
A szólásszabadság feletti viták voltak napirenden.

1846. november 4-én: »*Az egész városban nincs egy ház,
melyben vagy egy csésze theát ihatnám; annyira vittem!*«

Elég ebből ennyi; tán sok is.

A vidámabb nemű különösségek rovatába tartoznak még az
ilyfélék:

1826. június 6-án az Österreichischer Beobachter, talán
figyelmetlenségből, talán malitiából, az akademia megalapítására
tett 60 ezer frtos alapítványát gróf Széchenyi Ferencz neve alatt
említi meg. »*Azt hitték, megboszantanak vele, hogy nem Istvánt
irtak. Die armen Schlucker!*«

1827. ápril 16. »*Wesselényi (ekkor még legmeghittebb
barátja) 100 fontért hozat egy kanczát Angliából, míg én mindent
megvonok magamtól s néki, legnagyobb megerőtetésemmel, hosszabb
rövidebb időre pénzt adogatok kölcsön.*«

Az általa kezdeményezett lófuttatásokon, nyereségei, vesz-
teségei folyvást nagy izgalomban tartották. Öröm és levertség
váltakoznak a gyepen nyert sikerei szerint: a nyugalom, melyet
ilyenkor magára disputál, mindig csak látszólagos.

Előszertetét a párbaj lovagias szokása iránt minden böl-
cselete s emberszeretete alig birta mérsékelni. Boszantá, ha

ismerősei körében bármely összekocczanás ily elégtétel nélkül egyenlített ki. P. o. 1833-ban Füzesséry és Tisza közt, satb. A mellett maga szintannyiszor kibékült rövid uton, mint a meny-nyiszor megverekedett. P. o. Marczibányival, Zichy Edmunddal, utóbbi időben Teleki Lászlóval, satb, sath. Legsajátságosabb, hogy mihelyt valaki véleményével ellenkezett, főleg ha terveiről kicsinylőleg nyilatkozott, azonnal párbajra gondolt. Emléke- zünk a Batthányiról mondottakra.

1827. december 13-án: »Sándor, ki már a rókavadászatot is ócsárolta s kire az ostobák és a fősvények oly örömet hallgat- nak, azt mondja, hogy olyanfélékre, mint akadémia satb. nem ad egy fillért sem, de p. o. a hidra s efélékre fele vagyonat fel- dildozná. Fiatal ember s már minden felett itélni mer, blamíroz engem; holott még semmit se tett. S szerencsétlenségre divatban van. Egészen elrontják. On l'écoute. Meg fogok vele verekedni.«

Metternich, maga részéről, nem maradt közömbös a magas körökben főleg reá is vonatkozható mende-mondák iránt s érdek- kel tudakozódott a Stefferl viselt dolgai, sarcasmusai s czivódásai után. L. Venczel úgy adta elő neki, hogy Széchenyi ebben is reformeszközt lát, a duellum levén szerinte egy félművelt népnek leghatályosabb nevelője. *„Il prétend, que c'est la seule manière de rendre ses compatriotes polis.“*

Pozsonyban 1833. februárban a Beleznay és Odescalchy közötti botrány alkalmából, mely mágnás és nemes közt szaka- dásra vitt, még ülésben is a rendek (a gentry) ellen fakadott ki. »Egyetlen élvezetem,« így nyilatkozik naplójában, »ha e d... ó fajra kiönthetem epémet. Szívből utálok őket.«

1835. december 29-én: »Károlyi Lajos is ellenem van. Golyót szeretnék váltani vele.«

Másnap magához kérlette. Kiegyeztek a Hid felett. Utóbb jó barátok lettek. Satb., satb.

Többet tépelődött, mintsem hinnők, vagyoni állása zavarai- val. Ezeket is tulzottan nagyította s felhevült képzeletében akár- hányszor az anyagi bukás szélén állónak képzelte magát.

1829-ben, Angliában utazván, úgy tapasztalja, hogy szörnyű kevés életrevalóság van benne, főleg pénzkezelés dolgában. Minden perczen valami »ostobaságot« követ el.

Azon év november 29-én végrendeletet készít s tanukkal a nemzeti casinóban aláírattja. »Kinevettek ezért sokan s nagyon különösnek találták. De ha egy hetven éves korhely végrendelet nélkül hal meg s mindent a legnagyobb confusióban hagy hátra, — ezt, mert úgy szokás, egészen rendén levőnek találják.« Ime, legalább egy czáfolat a fentebbi önvádra.

Végrendeletét, különben tudjuk, hogy úgy tartalmára, mint alakjára nézve, számtalanszor módosította.

Az osztozásnál testvéreivel, elismerésre méltó hidegvért tanusított. Ellenben Csokonya eladása, Göd megvétele s a pesti házak és telkek rendkívüli izgatottságban tartották. Gr. Zichy Henriknek néha meggyült vele a baja.

Czenk, egy a birtok, mint a kastély, sok pénzét elnyelte, sok epét szerzett neki. Sokat küzködött pesti háztartásával is, mely hol berendezés, hol fűtés, hol tisztántartás vagy kényelem dolgában sok kívánni valót hagyott. Dolgozó-szobája rendesen fűtetlen, 8—10 fok mérsékletű volt. A lelkesedésnek kelle a többi meleget adni hozzá.

1847. december 16-án összeszámítja, mit különben azelőtt is gyakran tett, anyagi veszteségeit és kárait.

Sopronyi vasutnál	30,000	frt
Szedertelep	8,000	»
Balaton (gőzhajózás)	10,000	»
Hengermalom és gépgyár	90,000	»
Hidnál	120,000	»
Összesen	258,000	frt.

Ez összeget megpillantva, de tüzetesebben nem vizsgálva, így kiált fel: »Belébolondulok s végre is elvisz az ördög!«

Hogy nevét a külföldiek kiejteni nem tudják, az nagyon bosszantja. 1834. januárban a párisi akadémián egy elnökválasztásnak lesz tanuja. Gay Lussac volt a választott, kinek a mi Évkönyvünk és saját művei néhány példányát tiszteletből

átnyújtá. Mind el voltak ragadtatva általa. *„C'est un charmant hongrois, dont il est impossible de prononcer le nom.”* Így volt az angolokkal is, kiket könyveivel szintén megajándékozott. Ha egy kis hiúság van ebben, minden író, hiszem, hajlandó lesz azt megbocsátani.

Több mint tiz év múlva Debreczenben egy pinczér teszi idegessé, a ki nevét az előtte ismertebb Zichy névvel cserélte fel. *»Hát még Debreczenben is vannak emberek, a kik még életben sem ismerik a Széchenyi István nevét? Aztán beszéljen nekem valaki halhatatlanságról, stb. e. Mily nevetséges mind ez!«* — (1847. szeptember 16.)

Idegessé tette még az is, hogy egy izben a pozsonyi diéta alatt Liszt concertjén, véletlenül Orosz ült épen előtte, első journalistáink egyike, Széchenyi iratainak legélesebb bírálója. (1839. december 19.)

Csoda-e, ha egy tiszta-szabályozási gyűlésen, Debreczenben 1846. augusztus 6-án kirugja a széket maga alól, s végre mégis győz, részére vonva a bizonyonyal nem kevesbé heves Bónis Samut is.

»Sokszor tetszem az embereknek,« így irt magáról 1833-ban aldunai egyik utjában, *»anélkül, hogy legkevésbé ismernének, azután szörnyen vesztek előttük, ha meglátnak s felületesen ismerkednek meg velem: végre olykor ismét magamhoz hódítom őket, ha exaltatiómat, meleg lelket felismerik.«*

1847-ben Balaton-Füreden fordult meg. A gőzhajózási vállalat, melyre áldozni kellett volna, lassan haladt; de az éjjeli lárma, czigányzene, kurjongatás s egyéb betyárkodás nagyban járta. Erősen kikelt ellenök; de kevés sikerrel.

Pestre visszaérve, amint egyszer a kocsijába lépne, egy ifju az utcán valami sértő megjegyzést tesz reá, melyet nem hallott ugyan jól, de célzatát sejtve, megáll előtte s rárivall: betyár! Az is megáll; mérges tekinteteket váltanak egymással: aztán kocsijába száll s elhajat. (Augusztus 1.)

Ilyeneket akárhányat jegyeztek vagy jegyezhettek fel ismerői, a nélkül, hogy a Naplókban elegendő nyomaikra akadnánk.

Mikor meghallja, hogy b. Podmanitzky Frigyes vörös kabátban, minőt azóta akárhányat látunk a sportsmaneken, végig sétált a város utczáin, mintegy kárörvendve kérdi magától: »*Meglássuk, vajjon elnézik-e ezt neki?*« (1846. október 31.)

Annak is örvendett, mikor Kossuth, valamint ő, diszmagyarhoz pantalonban jött a gyűlésre. 1847. augusztus 31-én volt az, épen István főherczeg beigtatásán. »*Hál' isten', egyben legalább megegyezünk!*«

A mit e nagy versenytársa politikai ambíciójáról mondott, mely aludni, enni, nyugodni nem hagyja s folytonos lázban tartja, abban igazat kell ugyan neki adnunk, de lehetetlen a más szemében szálkát látóra nem gondolnunk. Széchenyi valóban folytonos lázban töltötte életét. Kivált mikor már Eötvöst és Keményt is jakobinusoknak nézte! 1847. augusztus 7-én a városmajorban akarta meglátogatni őket, de nem találta hon: »*Szerettem volna látni e kis jakobinus fészket!*«

István főherczeg iránti, szomorú sejtelmekkel vegyes érzületét már említettük. Az a beteges két vonás szája körül!... 1847. deczemberben a még ágyban fekvőt meglátogatta. A bejáratot egy nagy Cerberus őrizte. Mit tegyen vele? eh, keresztül lép rajta. Egykor vad ficzkó lehetett; most már nagyon jámbor, »*Vigyázz magadra magyar!*« gondolá magában. A főherczeg himlőben szenvedett s szemével még nem látott. Oly soványnak, szürkének, sápadtnak találja, mintha államfogyot látna maga előtt.

Széchenyi maga is lélekben-testben betegnek, sőt »*teljes felbomlásban*« levőnek érezte magát, szünetlen tépelődve azon, hogy hazai ügyeink összebonyolódása egy hatalmas közvetítőt kíván s hogy erre a fontos szerepre ő volna hivatva, de ereje nincs hozzá!

Testi bajaival való örökös küzködését, mely, mint minden hypochondria, olykor szinte komikussá válik, nem szorítom e keretbe; oly válhatlanul összefügg az lelki szenvedéseivel s a benne fokonkint fejlődő önkinzási és öngyilkossági rögeszmékkal, hogy ezekkel együtt fogja helyesebben részvétünket igénybevenni.

II.

Korán kezdődött Széchenyinél az a hamleti töprenkedés, az a búskomolyság, az a benső meghasonlás, mely elhervasztja az ifjuság rózsáit, idő előtt megvéni az embert s határvonalat húz a halandó faj két osztálya, a könnyelműeké és a komolyaké közt. Erkölcsi érték tekintetében ez utóbbiaknak s köztük Széchenyinek is, elsőbbséget fogunk adni; de szerencsésebbeknek kétségkívül amazokat kell vallanunk, habár nem is mindig irigylésre méltóbbaknak.

Soha *senki úgy el nem rágalmazta* önnön magát, mint Széchenyi az ő hátra hagyott naplóiban, melyek kitépett lapjai s kitörölt sorai csak egynémely kortársa jó hírének megóvását s netán élő utódaik kimélését eszközlik, mit különben a nagy halott végrendekezésében is kötelességünkké tett: mig saját gyengeit, hibáit, nem csak leplezetlenül, hanem lehetőleg nagyítva s az enyhítő körülmények teljes mellőzésével, tárja elénk. Nem szánta e lapokat nyilvánosságra; de utóbb, kétségkívül, a vezeklésnek egy nemét látta abban is, hogy azok az utókor tudomására jussanak.

Göthét a mennyire szerette s ismételve olvasgatta, ugy szinte csodálnom kell, hogy számos egyéb klasszikus idézetei közt, az, melyet saját élettapasztalása és lelki állapota legtöbbször juttatnak eszünkbe, egyszer sem foglalt helyet. Senkire sem alkalmazható jobban amaz ismeretes:

Wer nie sein Brod in Thränen ass,
Wer nie die langen kummervollen Nächte
Auf seinem Bette weinend sass:
Der kennt euch nicht, Ihr himmlischen Mächte!

Ihr führt ins Leben uns hinein;
Ihr lasst den Armen schuldig werden; —
Dann überlasst ihr ihn der Pein:
Denn alle Schuld rächt sich auf Erden.

Hogy ifjúkori vétségei, tekintve heves szenvedélyeit s nagy kísérteteit, semmikép sem lehettek annyira jellembevéágók s lelket ölk: azt épen oly korai magába térése, multjával határozott szakítása, sőt annak igazán keresztyéni »utálása s gyűlölése« s örökös szemrehányásai, lelki furdalásai, mindennél hangosabban tanusítják. Ha expiatio valaha teljes volt: ugy az övé annak nevezhető.

Erős ethikai érzékének meghatóbb bizonyítványait nem hagyhatá öröklül az ő nagy nevére féltékeny utódainak, mint: először egész nyilvános életpályáját; másodsor tragikus végét; harmadsor naplóit, e minden szépelgéstől ment s minden bírói szigort meghaladó önéletirást.

A bécsi congressus zajában, 23—24 éves korában, el-elfordul mindentől, mi egy fogékony lelket csábítani, részegíteni szokott; belátja a nagyvilági fény és pompa üres voltát: tükröt tart önmaga elé, pirulásra késztet, javulásra ösztökéli magát. A mások és saját gyengéi, ledérségei komoly bölcselmi elmélkedésre nyujtanak alapot neki. Megörökíti a napot, a napokat, melyektől szerencsétlenségét, egykor bekövetkezendő kétségbeesését datálnia kellend: világosan sejtetve, — ki tudná ennek positiv okát adni! — még életének utóbb öngyilkossággal leendő befejezését is. Nem politizált akkor még, csak szerelmével, mondjuk szerelmeivel tépelődött; de kész meghasonlásban élt már a társadalommal, mindazon köz- és magán állapotokkal, melyeken oly nagy változásokat előidézni volt épen ő hivatva; s végre meghasonlásban élt, fájdalom, önmagával is. S ez adja kulcsát kezünkbe, ha lélekbuvárok vagyunk, az ő gyászos végének is.

Minden harmoniára törekszik a világon: észreveszi, bámulja, az Istenség fogalmáig viszi e magasztos harmonia eszméjét; csak önmagában nem bírja föllelni, nem képes megalkotni azt. Rövid perceit ismerte csak a boldogságnak, melyekben az ég mintegy megnyilt felette; de elborult csakhamar ismét minden körülötte: ő boldogtalan ember.

Hol lelkében, hol testében keresi a bajt: de a baj maga mindig meg van. Élesebb gúnyt alig képzelhet, mint ha bőkké-

pen valaki a legszerencsésebb s irigylésre méltóbb embernek mondogatja.

Bár munkánk e része egy bonczoló műtéthez fog hasonlítani, szorgalmasak akarunk lenni adataink egybeállítására körül. Átfordíthatja, kinek kevesebb is elég; figyelmére méltatja tán, ki lélektani szempontból veszi fel a csekélynek látszót is.

1814-ben, augusztus 9-dikét jelöli meg, mint élte egyik legnevezetesebb napját, mely boldogtalanságra, bűnre vezetheti s egykori kétségbeesésének okozója lehet. Alig lehet kétségünk az iránt, hogy ha korábbi időkre visszamenő jegyzeteink lennének, hasonló nyomokra ott is akadnánk. Hazafias érzülete is, bár minden működési térnek reménye nélkül, már ki-kitör belőle, fájdalom, nem a büszkeség és bizalom, hanem a csüggedés, az önfeladás hangján. Valamely politikus azon combinatiójára, miszerint Angliának érdekében állana, hogy ott, a hol Ausztria van, egy erős állam, ott ellenben, a hol Törökország van, egy gyenge állam (illetőleg: »buta nép«) foglaljon mindig helyet, megdöbbenve kiált fel: »vajjon tiz év alatt mi lesz az én kedves magyar hazámból?«

Ismeretes élcz, hogy valamint isten az ő képre és hasonlatosságára teremté az embert, úgy viszont ez, gyarló képzeletében, az ő saját erényeivel és fogyatkozásaival ruházta fel teremtőjét. Széchenyi betegnek érzi, vagy képzeletben magát: betegnek látja, sőt haldoklónak s feltámadásra alig hivatottnak nemzetét is, melynek ő egyik, bár nem egyetlen, ébresztője volt. Tiz évig kelle még szunyadni benne e nagy hivatásnak!

E tiz év, mely alatt politikai élet nálunk nem volt, — nem olyan t. i., a melyben ő részt vett volna, — nagyon mozgalmas időszak volt Széchenyi magán-életében. Ebbe esnek ledér és komoly szerelmi viszonyai s mind ama nagy és kis csalódásai, mikről részint már megemlékeztünk, részint pótlólag kell egyet-mást megemlítenünk. Velök járt, mint látni fogjuk, a hypochondria.

Hires emberek életrajzaiban mindennemű, de főleg testi szenvedések nem ritkán oly fontos szerepet játszanak, hogy olykor szinte a halhatatlanság árának vehetők, mely árért sok köznap ember inkább lemond minden dicsőségről. Széchenyinél ez

a nem irigylendő tényező sokkal jobban előtérbe nyomul, mint bárki másnál. Csengery Antal, maga is gyengéd szövetű nevezetességeink egyike, kivel egykor naplókivonatimat közlém, azzal a megjegyzéssel fejezé ki összbenyomását: *„ez volt a legboldogtalanabb ember, a kit valaha láttam!”*

A már említett dies nefastushoz csakhamar csatlakozik egy másik. *»November 3-án (1814) esti 8 órakor valami történt velem, a minék reám nézve okvetlen szomorú következménye lesz; de még az is megtörténhetik, hogy valamikor csupán e miatt lövöm föbe magamat.«* A Faust-mondát juttatja eszünkbe: mintha aláírta volna a vérszerződést Mephistóval, ki ezentul válhatatlan társa lesz.

Fájó szívvel s oly okokból, melyekre *»véghetetlen szent borzadással«* fog mindig visszaemlékezni, hagyja el a vig Bécset s égő nyugtalanságtól üzetve, barangolja be Olasz-, Német-, Franciaországot. Jó darab idő múlva visszatérve, azt a mit keresett, a lelki nyugalmat, nem találta meg. *»Közelebb vagyok-e most«* kérdi, *»a boldogsághoz, a nyugalomhoz, mint voltam az előtt? Vagy még mindig hajszolom az elérhetetlen ideált?«* — — *»Isten veled ambitio, lemondok örökre rólad!«* — — *»Hazám, szenvedő, szerencsétlen hazám! De ezen nem lehet segíteni, most legalább még nem!«* stb.

Alig van egy pillanatra itthon, ismét újra kiröpül. Telve mindentűtt a szerelmesek bibliája, Werther- és Heloise reminiscenciáival. Azt hiszi, hogy ő csak: *»vagy a legboldogabb, vagy a legnyomorultabb ember lehet a világon: középut számára nem létezik.«* — *»Nagyon ámtánám magamat, ha valaha még boldog órákra tartanék számot az életben.«* — — *»Testi-lelkiképen beteg vagyok!«* —

»Vannak emberek, kiket egyetlen egy szemrehányás, melyet önmagoknak kell tenniök, soha sem enged többé megnyugodniok.« (Július 17. 1818.) stb. e.

»Éveken át« — írja már 1819-ben — *»megbocsáthatatlan életmódot folytattam, — hideg vérrel átgondolva azt, alig hihetem, hogy ugyanazon ember voltam akkor, a ki most vagyok.«* —

E napokban, egészen elérzékenyülve, végét érzi közelegni s bucsut vesz, gondolatban örökre, a hölgytől, kit imádott, de nem boldogíthatott. Szerencsétlen szerelmesek, tudjuk, mindig exaltációra, kétségbeesésre, öngyilkosságra hajlandók; de mi látni fogjuk, hogy Széchenyit a ferde exaltatio, a kétségbeesés, az öngyilkosság gondolata még a szerelemnél is erősebben ragadták meg s makacsabbul kísérték s akkor sem hagyták el, mikor ama szelidebb társuk már hátat fordított neki.

Legnagyobb csapás volt reá nézve sógornője, Caroline halála. († augusztus 31. 1820.) »*A halál fogja-e, vagy az idő behegeszteni sebeimet?!*« — Az idő nem birta e sebet behegeszteni; noha bizonyosra vehető, hogy az a képzelődés, miszerint e nő kora halálának egyik okozója valamikép ő is lett volna, merőben alaptalan volt.¹⁾ Oly ártatlan volt ebben is, mint a 48-diki mozgalomban, mely miatt magát örültté gyötörte. De neki ily önkinzás életszükség volt: nem járhatott semmi középuton s mert a legboldogabb nem lehetett, a legboldogtalanabbá kelle válnia!

»*Majdnem mindig rosszul érzem magam, türethetően vajmi ritkán, egészen jól, soha sem. Mozgás, izgalom kell nekem, hogy fentARTHASSAM magam, — — tehát az, a mi már magában véve letérés a boldogság útjáról.*« (december 1820.)

A czeni sirboltban, a halottak viszontlátásáról elmélkedik. A lélek testetlen levén, természetes, ugymond, hogy »*testi szeminkkel nem láthatjuk azt; de hátha egy új érzéket nyerne az ember, melylyel e czélt megközelíthetné?!*« . . .

Van oly pillanat, hogy »*vérszomjas vadállathoz*« hasonlítja magát, majd »*minden bűnök egy irtózatoss képének*« s kilencz hónapon át kerüli szemét az álom. »*Oh kintelyes idő!* — *Végre azt mertem gondolni magamban, hogy el akarom ezt viselni . . . de akaratom gyenge volt.*«

Bizonyos fatalismust lát az egész család felett lebegni: egy tagja sem lehet boldog. Ő maga, mint hét éves gyermek

¹⁾ Igtassuk ide eredeti szövegében e szép helyet: »*Lass uns zusammen beten für die geliebte abgeschiedene Seele. Ah, auch ich trage Schuld an ihrem Tode und will für sie beten, und Ihr zu lieb Opfer der Demuth der Ergebung und Entbehrung bringen.*« — 1820. szeptember 8.

mondott egyszer ily jóslatot: s ezt most mindinkább beteljesülni látja.

A mellett a ki meghalt, az élő Selina, amannak nővére, tette ekkor oly véghetetlen boldogtalanná. (Lásd 48. stb.)

1820. deczember 13-án halt meg, lelki erejének már nem teljes birtoklásában, derék atyja. Most még elhagyatottabbnak érzi magát. Panaszkodik, hogy egészsége napról-napra hanyatlal, idegeivel nem bír, teljes felbomlástól tart. Alig bírja eszméit rendbe szedni. Mi lesz ennek a vége?! stb. eff.

1821-diki naplóját, dult kedélylyel, halálra sebzett szívrrel kezdi meg, oly hangulatban, mely a jelent elviselhetlennek, a jövőt rémitőnek láttatja vele. Nincs semmi menekvés ez állapotból. stb.

Majd teljes apathiába süllyed. Ugy elmélkedik, hogy egy alvó bolond és egy ébren levő bölcs egészen egy fokon állnak: egyiket sem érintik a sors viszontagságai. De, ha Carolinára gondol, azonnal felujulnak vérző sebei. Oh, csak ezt a hat évet törülhetné ki életéből! . . .

Egészsége ezalatt kissé megjavul; de viszont haragra könnyebben lobban minden csekélységért. Ha a lélek, ugymond, oly arányban fogyna bennünk, mint minőben gyarapszik a test: ugy jobb volna mindig betegnek lenni.

1821. október 8-án egész nap a trappistákat forgatja eszében. »Egészen kiestem a divatból, ki vagyok zárva a társaságból. *Personne ne veut de moi, personne ne se soucie de moi.* Kortársaim mind elérik valamely céljokat, állást foglalnak az életben: csak az én terveim és vágyaim foszlanak szét, mint buborék. Amerika!« — Magyarország sorsát is szintoly reménytelennek látja.

Ily rossz hangulat okozója ezuttal S. Gabriella volt, Bécsből hozott hireivel. Nem sokára ezt is elragadta a halál, Széchenyi újabb bánatára.

Október 17-én: »Halálom egyszerre véget vetne minde zavaroknak!«

Október 18-án, Apatinban: »Szívemet egészen elfogta a kipótolhatlan veszteség keserü érzete. — Vajjon imám meghallgat-

tatott-e? *Vajjon Carolína egy üdvösebb vagy üdvtelelenebb csillagban lakik-e most?* « . . .

Majdnem hasonló elérzékenyüléssel emlékezik meg aztán Gabrielláról. »*Vajjon nem tartozom-e én is e körbe?! . . . A halál nem egyéb, mint egyik legkellemesebb módja a kívánt nyugalom elérésének!*« stb. eff.

Szerencsére, neki már dolgoznia kellett. A méházástól elvonta őt egyelőre a lófuttatás. Utána következett a többi.

Selinának, mint láttuk, nem sokára utóda támadt, a gyermeket L. Henriettában, kinek ártatlan mosolya, pajzán élczei vették át a szívet sebző mérges nyilakat.

Több keserű órát szerze ez Széchenyinek, mint kellett volna. (Lásd 63. stb.)

A »*pisztoly*« váltig szerepel. Azt hiszi, vagy szerencséesebbnek vélt vetélytársát kell agyonlőnie, vagy önnön magát. Van azonban még egy harmadik választás is: a Niagara!

1823. február 9. Senki sem szereti. Semmi sem sikerül. Vajjon magát okozza-e, hogy úgy néz ki, mintha maga sem tudná, mit akar.

Ezt, egy házassági tervei, mint a katonai szolgálatban maradása vagy nem maradása feletti ingadozásai okozták.

»*Bensőmben úgy fel vagyok dulva, hogy közel érzem magam elmém megháborodásához.*«

»*Ugy állok itt, mint családom szerencsétlenségének okozója! Lefogyva, elbetegesedve, kinevetve, elfeledve, — mint elszegényedett s gyülölk ember fogom életemet idegen világrészekben bevégezni.*« . . . E bús jóslat beteljesült: egy örültek háza, bizony elég idegen világrész! —

Márczius 4. »*Szívemet görcs húzza össze, vérem el van mérgesedve: utálom az életet.*«

Julius 4. »*Egy testben-lélekben beteg ember foglalkozhatik-e házassági gondolatokkal?*« — Julius 12-én: »*Lelkiesméretem megterhelve, egészségem elrontva, az emberek becülését elvesztve, földi javaimat elpazarolva, egy jobb jövőre való kilátásaimat elrontva!*« sath.

A mi földi javait illeti, pár sorral alább egy kis budgetféle látható, melyben évi jövedelme ötven ezerre van becsülve, miből a családnak, husz, kamatra hét, javításokra öt, Czenkre öt, saját személyére kilencz s váratlan esetekre négy ezer volt szánva. Az *uri* magának szánt összegben, melyet kétezer aranyra becsült, hat éven át utazgatni akart. E számok annyiban érdekesek, hogy pár év mulva az akadémiára tett ismeretes alapítványa becsét emelik. (V. 5. 181. l.)

Augusztus. »*Mi lehet a baja keresztcsontomnak? Rheuma, szelek, fővény, hemorrhoidák, tabes dorsalis. Nehéz a választás!*«

November 4. »*Agyonlövésre gondolok. Azt hiszem, utóbb is csak ez lesz a végem.*« — Majd ismét: »*Amerika!*« Majd ismét »*Pisztoly!*«

Szerencsére Bécsben, hol egy falkát szervez, mind egészsége, mind jó kedve ismét helyreáll. Mindamellet, hogy édes anyja ugy kiszidja, mint valami rablógylkost, (deczember 12.) az agyonlövésre »*nem gondol többé.*«

Nem is gondolt arra két-három napig: aztán a régiben vagyunk. »*Hol van Epiktét, hol Marc Aurél? Én mindenre képtelen vagyok. Szünet nélkül az üngyilkosságra gondolok.*«

Deczember 15-én. »*Testvérem esküvője Emiliával. Vőfély vagyok. Nagy felindulásban. Szünetlen Carolinát láttam szemem előtt!*« — 30-kán: »*Nem leszek-e végre hülyévé? vagy megbotondulok? Biz'isten, nem marad egyélb hátra, mint a pisztoly!*« —

1824. január 5. »*Isten bocsásson meg nekem: erőszakosan kell kivégezni magamat. Oly sokáig, a míg csak lehet, éheztetni, szomjaztatni magát, ébren lenni, imádkozni: aztán méreg vagy tűr! kénytelen vagyok vele.*«

Január 20-án meghalt jó édes anyja. Szelid, csendes kimulása volt. — »*Most már szabadon rendelkezhetem magamról: Isten segíts!*« — »*Agyonlőjsem-e magam? Jobb lesz-e?*« — Egy percnyi elhatározás, aztán vége minden szenvedésnek!« — Másnap az ész szavára s a keresztény bölcséletre hallgat, mely »*tűrést. szenvedést*« parancsol. »*Igy kell vonszolni magát mind küzelebb a sírhoz.*« —

Vigasztalja egy jó barátnéja is, Grassalkovics Tini, kit közkedveltsége miatt »az ellenzék dajkájának« neveztek el. Keresztül lát rajta s azt jósolja neki, hogy nem fog sem erőszakot tenni magán, sem Amerikába kivándorolni, hanem szépen haza megy, káposztát ültetni, melyből aztán majd ő is fog enni. Vegyük e káposztaültetést, mint symbolumot, kissé szélesebb értelemben: s ime, mindnyájunknak jutott belőle egy kis adagocska.

Junius 15-én már e derült sort olvashatjuk: »Egy bölcsész elméjével tekintem az életet s derült szemmel nézek a jövőnek elébe.«

E javulást némi részben a vizkurának is kell tulajdonítanunk, melyre május óta adta magát. Az öreg Eszterházy herceget ajánlották neki mintául. Most tehát vizivó lett s ennek kitűnő hatását tapasztalja.

III.

Kit a büszke Szelina s a gyermeteg Henrietta annyira kivettek sodrából, azt, természetes, hogy a Crescence iránti eszményi szerelme egészen magán kívül ragadta.

Tudjuk, hogy első fényes föllépte a magyar közélet terén egy időbe esett szíve e másik nagy szenvedélyének keletkezésével. Ez is, az is sok szenvedést szerze neki: de a szenvedések ez iskolája, ugy látszik, szükséges volt jellemének teljes kifejtésére. Egy viszonzott boldog szerelem tán elrontotta, elpuhitotta volna őt: e reménytelen, de soha meg nem szűnő epedés szárnyakat adott neki. Csak is így érhetett fel ama magaslatra, mely nevét, sok földi keserűség és izzó szenvedélyek tűzében megtisztult fényvel, a csillagok közé emelte.

Nem a dicsfény szemlélete fogja most szemünket elbájoslni; annak emléke bensőnkben kell hogy éljen s vigasztaljon, azalatt míg: fürkésző figyelmünket az ezer apró szenvedéseknek s a kétségbeesésig menő lelki és testi kinoknak fogjuk, kitűzött feladatunkhoz képest, még egy fejezeten át, szentelni. A tépelődő, a beteg Széchenyit kell tanulmányoznunk.

Csoportosítani fogjuk adatainkat időrendben; magyarázat alig lesz szükséges hozzájuk. Ismétlések elkerülése végett, eset-

l eg azok előleges kimentésével is a *Nők* és az *Elhagyott* című fejezetre utaljuk olvasóinkat.

1824—6. »Néhány nap óta valami támadt a szememen: bal szememre meg fogok vakulni, ma még megmenthető lett volna, marasztanak. Elkésem: I shall take the consequences.« — »A rég elfojtott betegség végre kitört rajtam. A láz által okozott nagy testi fájdalom emeli s fokozza bennem az erkölcsi erőt. Nem hiába gondolok annyiszor s oly áhitattal reátok, ti régi kor bölcsei! Üdvözöllek újra titeket!« — »Most jövök reá csak, harmincznégy éves koromban, hogy semmi sem árt annyira egészségemnek, mint a thea és kenyér. Ezt annyival inkább röstelem, mert eddig kenyér volt főtáplálékom: most függetlenségem ez oldalról is veszélyeztetve van!« — »Wr. B. azt állítja, hogy kényszerem van.« — »Borzasztó éjszakám volt. Hová lettél aranyos függetlenségem, melylyel úgy szerettem dicsekedni?« — »A jövőt egészen feketének látom Folytonos agoniában vagyok.« — »Terhemre van a lét: semmire sem vagyok alkalmas.« — »Egész nap az volt eszemben, ne lőjsem-e agyon magamat. — Amerika? — Az ég tudja, még megbolondulok!« (Február 24. 1826.) — »Beteg vagyok, telve bánattal.« — Következik a Göthe verse:

Was mein armes Herz hier gebanget, satb.

Folytatja: »Minden embertől el vagyok hagyatva!« — »Egyik eszme a másikat kergeti: méregre gondoltam!« — »A jelen nemzedék már veszte van, a jövődből talán lehet valami.« — Hozzá kell tennünk, hogy ezuttal a mágnásokat értette, kiknek magoktartásával az országgyűlésen nem volt megelégedve. — »Egészségem oda van. Folytonos agoniában vagyok.« — »Nem illem be kortársaim közé: majd ha nem leszek többé, akkor fognak felismerni.« — »Mint remete fogok meghalni.« — »Föltettem magamban, hogy egészen hazámnak fogom áldozni magamat. Mentől jobban át gondolom a szerepet, melyre vállalkoztam, annál nehezebbnek, kivihetlenebbnek s hálátlanabbnak tűn fel az előttem. Az én elaggott, elsatnyult hazámban!« — »Ballábam szörnyen fáj; mily gyalázatos egészségem van: bizonynyal a köszvény!« — »Szerencsétlennek érzem magam: életem meg van mérgezve.« — »Oh mindenható! én

agyon fogom lőni magamat.« — »Két uncia gläubersót vettem, nagyon gyenge vagyok utána.« — »Minden kedvemet elvesztettem az élethez: semmi sem érdekel többé; minden, a mit teszek, erőltetve van.« — »A halál keserűségét érzem lelkemben.« — Vajmi ritka közte az ily magábatérés: »Azt vettem észre, hogy mindabból a sok szerencsétlenségből, a melyet életemben előre sejdítettem, vajmi kevés, ugyszólván semmi sem következett be valósággal.« — »Erkölcselem és fizikailag pokoli kínokat szenvedek.« — »Molly úgy fogadott, mint egy kutyát. Metternich hidegen. Elveszett ebnek tartanak.« — »Magyarország gyenge lábon áll!« (November 26. 1826.) — »Metternich rendszerének az ő halálával vége lesz; az enyém csak halálom után fog életbe lépni.« . . . Magasan lobogott ekkor már benne s egész lényét elborította hivatása érzete.

1827. »Bensőmben napról-napra nyugodtabb leszek. Érzem és élvezem benső értékeimet. De szenvedélyem egészen felemészt: egészségem nyomorult. Boldog nem vagyok, csak nyugodt.« (?) — »Véget kellene vetni életemnek: éjjel-nappal arra gondolok.« — »Perczenként közel vagyok a kétségbeeséshez.« — »Oh, mily boldogság volna életemnek végetvetni.« — »Hosszabb idő óta betegnél is betegebb vagyok. Meddig fogok még ebben az agóniában élni!« — »Életem napról-napra terhesebbé, türethetlenebbé válik.« — »Mindinkább lesorányodom, felemésztetem magam.« — »Nincs máskép. Meg kell örülnöm.« — »Életem naponkint utálatosabb lesz előttem. Lehetetlen így tovább élni.« — »Egy neme az örjöngésnek szállott meg, pisztolyaimat ragadtam meg.« — Hát még, mikor az imádotlja egészségeért vagy életeért kell rettegnie! De óvakodjunk az ismétlésektől. — »Méregre gondoltam.« — »Egyszer mégis csak agyon fogom lőni magamat!« — satb. satb.

1828. Szerelmi gyötrődése folyvást tart. Pokoli kínok; de inkább a Purgatorium: mert mennyekbe fog vezetni. Csak idő kell hozzá és béketűrés! »Semmire sem vagyok való. Az **agyonlövésre** titkos kéjjel s hideg veritékkel gondolok.« — »Utóbb is csak **orószakkal fogok véget vetni életemnek.** La vie me paraît une charge insupportable.« — Fiumében: »Idegeim oly gyengék, hogy mindentől félek s örökös balsejtelmek gyötrenek. A mellett, hogy az életet utálom, botorul és boszantó módon félek a haláltól is.« —

»Mindenütt bágyadságot, álmoságot, marasmust látok: vajjon felbreszthetők-e lethargiájukból?« — Pesten: »Testileg, lelki-
leg csak vegetálok.« — »Beteg vagyok s egészen kimerülve. Oh, be
irigylem a holtakat!« — Czenken: »Beteg vagyok, csüggeteg és
kimerült. Az **agyonlövésre** gondolok.« — »Hazám meg van halva,
ezt tisztán látom. De azért utolsó leheletemig mindent el fogok
követni, hogy javát előmozdítsam.« — »Magyarország! ne szá-
míts reám: szívem szét van tépve. . . . Nem fogok-e megörülni?
Csak a sirban van nyugalom. Mint utádom az életet!« Crescence
ez időben, helyzete korlátai közt mindent elkövetett, hogy fen-
tartsa benne az erőt és bátorságot az életre és a — lemondásra.
»Napról-napra sötétebb lesz minden körülöttem. Je suis réduit à
moi. Ma santé est abimé, je suis bien souffrant.« — »Örültség,
dühöngés, öngyilkosság közt hányatom. Rükán jön reám egy álom,
mely önmagamat feledtetné velem s ha jön is, úgy pokoli álmok az
én nyugvásom!« sath.

1829. Ez csak az előbbinek folytatása. »Meg vagyok érve az
örülésre. Minden, mit három év óta tettem, hiába van. . . . Nem
sokára végén vagyok életemnek. Oh, bár csak elmúlt volna már!«
— »Nagyon beteg vagyok. Egész testem tele van köszvénynyel.« —
A Hitelről: »Mily gyenge, mily zavart lesz ez az egész könyv. Ugy
dolgozom rajta, mint a kinek csak pár nap van hátra életéből.
Közömbös elöttem minden a világon.« (?) — »Oh halál! jöjj és
vigy el magaddal.« — »Szájdagamat mindig rosszabb lesz. Tizen-
négy nap óta igazán hihetetlen sokat szenvedek.« A testi szenvedés
szinte enyhíti a lelki szenvedést: »Egész valómban nyugodtabb
vagyok: szerelmem is kevesbé gyötör. Je commence à sentir ma
réelle valeur. Nem érzem boldogtalannak magam.« — Ez a jobb
hangulat több napon át tart. »Derült és nyugodt vagyok, mintha
egy szép reggelre kellene egyszer virradnom!« — »Pisztolyaimat
mégis megvizsgáltam, vajjon meg vannak-e töltve. Soha sem voltam ily
különös hangulatban.« stb. e. — Ismét a régi nóta: »Jövöm napról-
napra jobban elhomályosodik.« — »Rémitő hangulatban vagyok.
Magyarország halva van. Azonban dolgozom addig, a mig lehet. . .
Herder a magyar nemzetnek gyors véget jósol. Mély bánattal tölt
el.« — »Végtelenül le vagyok verve. Semmi sem érdekel többé.« —

Külföldi utazása alatt sem hagyja el a melancholia. »*Mivé lettem én s pedig mi válhatott volna belőlem!.. Lelkem, szivem el van szenesedve. Be jó lett volna aláméruülni.*« Ezt Helgolandnál, tengeri betegsége után írja. »*Mi köt még az élethez? Semmi egyéb, csak Cr— iránti szerelmem.*« — Würtembergben, a Klein-Hoheimba vezető uton, egyszerre megakad érverése, ájulás kerülgeti. »*Ez már nehányszor megesett rajtam,*« írja. »*Sejtem és reménylem, hogy szélhüdéstől érve, rögtöni halálom lesz.*« — Czenkre érve, jövedelmében tizenhétézer forint deficitet talál. »*Különös,*« mond, »*semmi könnyelműség nincs többé bennem! Az élet egyik napról a másikra mindig undorítóbbá válik előttem. Semmi sem örvendeztet többé. Lakásom horribilis, lovaim rosszak, embereim ostobák, minden kimegy a sodrából, nincsenek barátaim, nincs hazám. Cr— az egyetlen fénysugár a háttérben, ha ez is kialszik, semmi sem tart vissza többé.*« — Október 3-án Pesten egy fisztuláját vágják fel. Egész testében remegett, mikor e műtét alá hanyatt kelle feküdni s előbb erősítésül egy pohár rhumot ivott meg. A metszés szerencsésen s oly gyorsasággal sikerült, hogy alig vette észre. Félt, hogy e baja többször meg fog ujulni, 5-én már elutazott, Bécsben dr. Steinmaszel nincs megelégedve a gyógykezeléssel s rossz utókövetkezményekkel ijesztgeti. Egy okkal több a további hánykódásra! — Már Pesten ismét ellenállhatatlanul vágyódik a »*pisztoly*« után. Ily kínos vajadások közt készült el a Hitel. Saját bajait még semmibe vette volna, hanem az év végén Crescence is beteg volt s állapota aggasztó. Ha esetleg meghal, Széchenyi, sajtáságos eszmelánczolatánál fogva, azonnal kész volt önnönmagát tartani e halál okozójának is! (Deczember 21.)

A Crescence időnkinti betegeskedései őt mindig sokkal nagyobb nyugtalanságba ejtették saját valódi vagy képzelt bajainál; ha pedig nagyon jó színben volt, ezt egy bekövetkezendő újabb betegség előjelének vette s új okot talált az aggodásra. Leste róla a jó vagy rossz híreket. Orvosait, ha tétováztak, vagy hamar nem segíthettek rajta, egyenesen gyilkosoknak nevezgette.

1830. Az év elején egy új felfödözést tesz: a kávé az oka minden bajának, álmatlanságnak, rossz emésztésnek, szaggatás-

nak, stb. De hamar megjavítja ezt azzal, hogy a fejbéli munka és a lelki fájdalom fogják felbomlásra vinni egész szervezetét. S ismét csak halni vágyik, nem győzi bevárni végét. Az nap, hogy könyvét a főhercegnőnek átnyújtotta, irtózatossá sejtelve szállotta meg, mint írja, »*életében először,*« de mi tudjuk, hogy épen nem először, sejtelve annak a lehetőségnek, hogy *meg fog örülni.* (február 10.) Márcziusban a homoeopathiához szegődik, mely mellett sokkal jobban érzi magát. Felhagyva a francia szakácsokkal, kiknek művészetét eddig nagyon kedvelte, egyszerű magyar főzőnőt fogad. Dr. Balogh lesz orvosa. E jóltevőjét egyszer majdnem »*kilöki*« a szobájából: e hevesességét s »*illetlen*« magaviseletét azonhan rögtön megbánja. Egészsége most jobb; csak lelki szenvedései a régiéek. »*Oh mily gyakran megszáll a vágy, hogy szomorú lételemnek végét szakítsam!*« — Felujul a Caroline fájó emléke. »*Broken heart! Ó tört szívvel halt meg s én, botor, még boldogságra, meglepődésre tartsak számot? Mig kígyók és skorpiók laknak bensőmben. Szent Nemesis!* — »*Minden elsötétedik körülöttem, akármerre tekintek: a múlt, a jelen és a jövő!*« — »*Első olvasmányom az Aurorában: Dies irae!*« — Egészségének vélt javulása sem tart sokáig. Áprilben már újra panaszkodik. »*Nyomorult egészségem van; kedélyem komorabb, mint valaha. . . Nincs egy barátom, nincs semmi tekintélyem, minden vállalatom homokra épült. La Hongrie est morte ou dans l'agonie.*« — »*Egészen meg vagyok zavarodva. Je ne sais plus ce que je dois faire.*« — »*Az országban sokan nagy dolgokat várnak tőlem: csalódni fognak.*« — Aldunai útján az életuntság vele jár. »*Je suis dégoûté de mon existence!*« — »*Ha Cr— nem volna, bizonynyal a pisztolyhoz nyulnék.*« A gyilkos szerelem ime életmentőnek is jó! — Hasonló szolgálatot tesz az égő honszeretet. »*Elvesztém lélekzetemet, majdnem kishitűvé lettem: merev szemmel néztem pisztolyaimra. Isten bocsássa meg nekem, ha örvöngésemben öngyilkosságot követnék el. Nem akarom azt tenni. Cela anéantirait mon nouvelle école que je viens d'établir en Hongrie.*« — Reformművét nem akarja megsemmisíteni! Sűrű lázai ellen, Beszédes tanácsára, magnesia meteoricát vesz, stb. e. Sorba veszi, hogy pálczát törjön felettök, eddigi élete ugynevezett Erratáit.

Pesten már eddigi bajaihoz »puffadás« is járul, melyet azonban »falánkságának« is tulajdonít. Majd »keléseivel« vesződik. Hasa egyre nő, míg többi tagjai aszkórban szenvednek. Felfakadván kelései, ismét mintegy ujjászülöttnek érzi magát. »Rendkívül sokat eszem, sokat alszom, nyugolt vagyok, vagyis inkább közönyös. Minden iránt részvétlen vagyok. Minden rugonyosságot és energiát elvesztettem. Örökre-e? vagy csak rövid időre? azt nem tudom.« — »Hasam nevetséges nagyra nöl, már egy körtéhez hasonlítok.«

November 24-én veszi hírét Kisfaludy Károly halálának. Irigyl!

A közvélemény, úgy látja, egészen ellene fordul. Mind félreismerik. »Látom, érzem a hidegséget, melylyel előmbe jönnek. S különös, hogy mitsem törődöm vele . . . épen semmit sem fáj az nekem!« (?)

December 24-én dr. Stály jó hozzá. Lábai dagadtak: az orvos, »ámbár igen rossz jelnek látja« — úgy tesz, mintha semmibe sem venné. Most már világos, hogy »vizkorságban« van »vérvesztései« folytán. Kellemetlen tudat ez; ámde azért »dolgozni« fog, a meddig lehet!

1831. Szorgalmasan irogat, de elégtetlen magával. 5—6 óra alatt alig bir 2—3 oldalt megírni. A Világot kezdte írni. A mint bele melegszik, feledi testi bajait: hasa is apad. A budai udvarnál már nagyon szívesen látott vendég, csak esztei Ferdinánd nem veszi kegyébe. A nemzeti casinóval elégtetlen: úgy látja, hogy már ez is hanyatlásnak, sőt felbomlásnak indul. — »Minden reményem meghiusult: magam is oda vagyok.« — »Erős vágyam támad Amerikába utazni.« — »Je suis faible à tomber. Lehetetlen, hogy sokáig tartson még.« — Pióczákat rakat s ezek egészen elgyengítik. — »Egészségem nyomorult, féloldalam meg van bénulva.« — »Egy embert nyakazni láttam. Könnyű halála volt. Most resignatióval tudnék ama végzetes székre leülni. Később nem tudom, hogyan lesz.« (Junius 13.)

A cholera éve volt. Még hidegebb vérűek is örökös izgalomban éltek; képzelhetni, hogy Széchenyi nem maradt érintetlen. »Zord idők jönnek Magyarországra!« — »Egészségem nyomorult magam, mintha egy döglött kutya feküdnék gyomromban. Min-

den pillanathan úgy érzeni, lát fog kitörni rajtam.« — Jéghideg fürdőket vesz. Majd Bécsbe rándul fel, Metternich és Reviczky kitüntetik: a Duna szabályozása tervével foglalkozik. Megyéjébe visszatérve, nagy lélekerőt fejt ki a cholera elleni erélyes intézkedéseknél; a többiek csüggedése, kapkodása fokozza erélyét, környezete mégis leverőleg hat reá. »I'ai besoin de toute ma force morale, pour ne pas brûler ma cervelle.« »Honfitársaim iránti ellenszenvem (?) naponként erősebb lesz!« — (L. 629. l.) stb. Nyomban segít feldörzsölni egyikmásk ismerősét, ki a járvány vagy az ijedség legyintéseitől görcsöket kap. Az esetek szaporodnak; közléről-távrolról percenként mind nyugtalanítóbb hírek érkeznek. Majd megakad a póstai közlekedés: nem vehet gyors hírt azokról, kiket szeret! — »Magam is érzem kezemben lábamban azt a fatális görcsöt. Minden kicsiségtől megijedek. Szégyenlem, — összeszedem erőmet, s uralkodom magamon: nappal le is győzök minden félelmet; de éjjel, álmaimban rémképek ijesztenek.« »Dolgozni nem tudok. Egész életem célzévesztett: a Magyarországgal semmire sem megyünk,« képzelhetni, mint hatottak reá a hírek az itt-ott előfordult paraszt-lázadásokról! »Mintha szélhűdés kerülgetne. Megértem a halálra. Beteg nyomorult tagja egy rothadó nemzetnek. El vele!« »Egy nemében a mámornak volna legjobb a más világba átlépni, de a mámornak a haza, az emberiség, s a tökélesedés szeretetéből kellene fakadni. Senki sem tudhatja, miként fogja viselni magát utolsó órájában: jó vagy rossz álmaiuktól függ az!« — Ez a vihar is csak elvult. Egy időben volt a szerencsétlen lengyel forradalom. »Isten tudja, nehéz dolog a polgári erény gyakorlása. A nagylelkű, hős lengyeleket sárral dobálják, minő sors várhat még mi reánk.« — Jellemző, hogy ha más akáarki veszi szájába az ő frázisait, Magyarország rothadásáról, enyészeteről, satb. nála azonnal felébred az ellenmondás szelleme, mint egy jó anyánál, a ki ócsárolt gyermekeit is másoktól csak dicsértetni akarja. Megütközik rajta, midőn egy mágnás barátja, irodalomról beszélgetve, önfeledten azt mondja: „a mi német litteraturánk!“ —

Egészségére a hideg fürdők csodálatos jó ahtással vannak. Novemberben már ismét Pesten van. Testsúlya, melyet

folytonos figyelemmel kísér, most 138 font. »Többnyire hitvány hús!« —

1832. Barátja, Wesselényi, kit már a »nagyravágyás öröge« ragad magával, szerez neki legtöbb keserű perczetek. A mellett most már a Tudós-Társaságnál is »rothadást« érez. Egyszer nagy kedve volna e t. kollegáit »megbotozni.« »Még megfogjátok keserülni, hogy elnököttökké választottatok!« — Társaságokban az aristocratia és democratia közti határvonal feltünőbbé kezd válni: »prend une tournure beaucoup plus sérieuse.« — »Nehézé válik ez az élet nekem. El innét!« — »Egy végzet lebeg felettem. Csak a Mindenható tudja!« — »Eladni mindent, s Amerikába menni!« — »Istenem, mily nyomorult vagyok én!« — Oly szép elvek daczára, mint: »Munka legyen a reggelink, becsület az ebédünk, erény a vacsoránk;« utálja egész existenciáját. »Istenem, mint szeretnék véget vetni életemnek!« — Egy álmatlan éj után: »Egyedül állva, félre ismerve, sárral dobálva, . . . Isten légy velem. Bocsáss meg ellenségeimnek. Ültess erényt, nyugalmat és erőt szívembe, hogy mindeennap valami jót és nemest kezdhessek. Munkára hát — s isten veled, minden öröme az életnek! Oh, világok ura . . . elbukom!« — Az nap, midőn egy csapat ifju ember, kikkel véletlen találkozik, tiszteletteljesen köszöntve utána mondja: »Ez a Magyarok istene! — ő martyrként tűr mindent, de felkiált: vajha vége volna már!« S aztán: »Irtózatos éjem volt, minden eszembe jutott; . . . oh, én meg fogok bolondulni!« — »Szivem teli van bánattal, hogy egy holt nemzetnek vagyoktagja.« Véghetetlenül elkeserítette, hogy Ferdinánd főherceg aldunai útjában nem vehetett részt. Az Akadémia ülésén — elalszik. — »Egy átok van rajtam: a halált hordozom keblemben.« — »Az öngyilkosságról gondolkodom: nem szabadulok e gondolattól. Az örökkévalóság nyil meg szemem előtt, s bensőmben megrázkódom.« Ily szorongások közt néha mintegy lélegzetet véve, amaz idézettel vigasztalja magát: »Mert ha álom, nyugalmat ád. Mert ha bíró, nem terhel vád!«¹⁾ »Valamint

¹⁾ Berzsenyi.

öt évvel ezelőtt mindent reménylettem, (?) úgy ma már semmit sem reménylek. Borzasztó az, kiaszott, élettelen, rothadó tagja lenni egy testnek! satb. »Az az érzésem van, hogy »megőrülök.« — »Bensőmben nyugodt vagyok, mint egy magát ártatlannak érző elitelt.« — »Perczenként esengve nézek pisztolyom után.« — »Mindenkitől elhagyva, nem élhetek.« Voltak, kik még a felvidéki »zendülésekért« is őt akarták felelőssé tenni. »Minden oldalról üldözötve, a halált hordozom magamban.« — »Borzasztó álmok. A Nemesis érezteti magát!« — »Érzem vashatalmát!« — »Nincs egy élvezetem, nincs egy boldog óráim. Néha leggonoszabb embernek képzelem magamat, kinek csak az alkalom hiányzott, hogy . . . s a kit sajnálnak tán, de senki sem szeret és becsül igazán.« — »*Könyveim minden kritikán aluliak : csupa hiúság, fanfaronade. Miért is születtem ?*« — Külföldi útján ugyanaz a hangulat, daczára agyonfárasztó elfoglaltságának. »Egészen bárgyúnak látszom magam előtt: szinte nevem sem jut eszembe. Agyvelőm meglágyul.« — »*Úgy érzem magam, mintha megbolondulnék. Talán az erős tea! az erős borok!*« — S haza érve, ez évtől is így vesz búcsut: »*Nem nagyon boldog évet éltem át: majdnem minden illuzióm szétfoszlott!*«

1833. Úgy találja, hogy gége-sorvadása van. A nádor betegsége aggasztja: zürzavart lát a jövőben. Honfitársait gyűlölni (?) kezdi, s mi szívének legjobban fáj, Wesselényit is. (Lásd 340. l.) stb. »Most lesz még csak keserű a kehely!« — A mellett, saját vallomása szerint, a »csodálatos tevékenységet« fejt ki. Egészsége rossz, de maga csupa lelkesedés! — Melle fáj. Ütere perczenként 51. »*Nagy betegség vár reám; de nem veszik észre rajtam.*« — Aldunai útján ismét többnyire betegnek érzi magát; de azért az orsovaiakat megtanítja (»trainirozza.«) pezsgőt inni. Mehádia mindig jót tesz neki. Többször pióczákat rakat. Szíve oly életunt! »*Egy jobb világba vágyódom. Ilyen nyomorult testtel semmitsem ér az élet!*« — »*Átkozott existencia, semmire sem vagyok már alkalmas.* Ha másokhoz hasonlítom magam, szinte borzadok magamtól.« — Ez alatt készült meg a Stádium. Az év vége Párisban éri, hol, daczára emelt hangulatának, s a »cremant« és a »moussant« vidámitó hatásának, többször ágyba kerül.

1834. Angliában: »Most már egészen oda van az egészségem.«
 »Szomorú és ostoba szerepet viszek.« — A homoeopatha Quint
 consultálja. Waldsteinnak ír valami caricaturája végett: ha ez
 nem sikerül, hiúságát árulja el; különben sokat használhat. —
 Magas körökben, Sussex, Bedford herceg, lord és lady Grey,
 satb. társaságában, újra a rég elhunyt Caroline emléke kísérti
 Álmatlan éjek, lelki furdalások, pisztoly! . . . Azt képzei, hogy
 a Clanwilliam család különösen hidegen viseli magát iránta. Stb.
 e. »Roskadok a sok dolog halmazától. Életunt vagyok. A legsötétebb
 melancholia kísér. Úgy látszik, mindenki előtt kiállhatatlan vagyok.«
 Vásárhelyit úgy ünja, mint egykor Beszédest! — Minda mel-
 lett, hogy Poszonyban éji zenével fogadják, hogy Bécsben Met-
 ternich négyszem közt tanácskozik vele közügyekről: haldokló-
 nak nézi magát, haldoklónak hazáját is. Végtelenül boszantja a
 nemzeti színháznak, Földváry s a jó táblabírák által a Kerepesi
 útra helyezése, satb. (L. 229. l.) Valami »ostoba ficzko« azt hi-
 reszteli róla, hogy ő is a »policziánál« van. Mennyit árthat még
 ez is: »most már vége lesz minden népszerűségemnek!« — »Beteg
 vagyok, bágyadt vagyok. Magyarországot menthetlenül veszni lát-
 tom.« — »Vaskapu? ez is csak problematikus, háladatlan vállal-
 lat!« — »Semmit sem érek már.« — »Hunnia olyan fordulatot
 vesz, hogy Ausztriában aligha lesz biztos maradásom. Két évi
 számkivetés nem ártana.« — »Pokoli kínok ne továbbja.« — »Pisz-
 toly!« stb. e. Ez év végére esik, mint tudjuk, gróf Zichy Károly
 halála, s a Crescence özvegysége. Uj izgalmak.

1835—6. A jajveszélkelések most már, természetesen, egé-
 szen más jellegűek, de az alaphang ugyanaz. Január 20-án:
 »Végre egy jó levél Cr—tól.« 21-én reggel: »Je me sens mourir.
 Ez volna a legszebb percz meghalni. Je suis assez haut!« A
 földi boldogság tetőpontjához érve, a tulvilág küszöbén érzi magát
 az ember. Ez régi dolog, s mindig új marad. Jól tudják a költők,
 nem tagadják a bölcsészek. Egészségével most többnyire nagyon
 meg van elégedve, az emberekkel is: minden irányban kettőzte-
 tett tevékenységet fejt ki. Mindazonáltal ne lepjen meg, ha most
 is efélékkel találkozunk: »Egészen le vagyok verve. Minden
 egy nagy krízisre mutat.« Wesselényi, satb. miatt. »Min-

den ültetvényem el van tiporva.« A Metternich háza is »gyfűlöle-
tessé« válik előtte. »Egész éjjel lidércz-nyomás: azt hittem már,
meg vagyok halva.« — »Szeretnék pisztolyt fogni magamra: élet-
úntabb, kimerültebb vagyok, mint valaha.« — »Rég nem voltam
ilyen egészséges; de lelkem bágyadt.« — »Búskomolyan keltem fel:
egész valóm zilált. Bajaimnak végét, vagy jó végét nem látha-
tom.« — »Nincs életemnek semmi ingere. Pisztolyra gondolok.«
— »Nem élhetek, végemre gondolok.« — »Az az érzésem, hogy
örült leszek.« — Följegyzi, hogy Colchicum gyógyszere a kösz-
vénynek. Minden elszomorítja, különösen a Norma opera. Ha-
mar dühbe jő, úgy látszik még Cr— közelében is. Mindenütt
únja magát: halál van szívében. »Nemesis!« Majd »álomkór,«
majd szerfeletti idegesség bántja, úgy hogy kiugranék az abla-
kon, majd azt hiszi, hogy meghal, vagy hogy senki sem szereti.
»Testileg, lelkileg oda vagyok. Csak hideg víz tart fenn.« —
»Egész testemben a köszvény.« Azt hittem, choleraába esem.« —
»Gyönyörrel lőném agyon magamat, ha Crescence nem volna!« —
»Cr— már nem feleségem, csak betegápolónóm lehet.« — »Vén
embernek érzem magam. Tout va mal, il n'y a plus de fond.« —
Mikor már ki van tűzve a menyegző napja: »Magasb, ellenséges
hatalmak befolyása alatt állok.« — »Beteg vagyok: lábaim da-
gadtak.« — »Öreg vagyok már, kiestem a divatból.« — »Az örök-
kévalóság kapui nyílnak meg előttem.« — »Én nem lehetek boldog
soha.« — »Vagy soha sem látom többé Crescenceszot, vagy soha
sem lesz egészen az enyém!« Pár nap múlva reá, február 4-én
1836. volt esküvőjük. (L. 106. l.)

IV.

Uj szerencsés korszak Széchenyi magán-életében!

A bibliai Jákob kétszer hét éves szolgálatának a szép Re-
bekáért egy ujjabb, minden időben ritka, modern kiadása volt az.
Majdnem tizenkét évi súlyos próbaidő után a Himfy kesergő sze-
relmeit most már boldog szerelmei fogják felváltani? Vége lesz
bizonytal minden panasznak, csüggedésnek, kétségbeesésnek?
Ezentúl az öröm, a megelégedés, a lelkesültség hangjait fogjuk

csak hallani? Oh, csalódás! — A kehely ugyan színig meg van töltve boldogsággal: de a keserv utolsó csepjétől fog az mégis kicsordulni. S rövid perczek mulva ismét ott leszünk, honnét kiindultunk.

Nyissuk fel a hátralevő hat kötetnyi Naplók bármelyikét, nyissuk fel akárhol, szemünk azonnal a régi meghasonlás, gyöt-rődés, halálvágy szakgatott sóhajaival, fölkiálltásaival fog ismét találkozni. Ha minden lapot, mely efélével van tarkítva, kiszakí-tanánk, jó formán semmi sem maradna az egészből.

Az eddig közlöttek, félek, azt a benyomást tették nem egy olvasóra, hogy nem is fordított, hanem mindig azt az egy lapot látta maga előtt, s a már olvasottakat kelle unalomig újra olvas-nia. Az olvasmány folytatására sem ígérhetünk több vigaszt. Változtatást csak az hozna belé, hogy mind közelebb jutunk azon időponthoz, melyben, elvetve a koczkát, nyíltan és határozot-tan lépett fel Kossuth ellen. Hazafias agyályainak, a bekövetke-zendő erőszakos felforgatás s hazánknak abból származandó vég-veszedelme felett, oly gyakran s oly nagy nyomatékmal adott már utóbb kifejezést, hogy az újabb nemzedéknek emlékezetében a nagy hazafi szereplésének csak is ezen oldala maradhatott meg, közvetlensége miatt, legtartósabban.

Ha valakinek kételye volna az iránt, hogy a közhangulattal daczosan szembeszálló e fellépése igazi mély meggyőződésből eredett-e? s hogy vajon nem volt-e vagy kiszámított taktika egy irányban, vagy éppen sanda irigység sugalmazása más irányban? az minden ilyféle találgatásnak, vagy gyanúsítgatásnak bőséges és teljes czáfolatát fogja meglelni a további tizenkét évi szenvedés e bús krónikájában.

Rövidebbre fogjuk annak ismertetését szorítani, hogy gyor-sabban érhessünk munkánk végéhez. Rostálgatjuk idézeteinket, szélnek eresztve a becsesnek is legnagyobb részét.

Igaz, hogy menyegzője napján »boldog,« »nagyon boldog,« »sokkal boldogabb, mintsem azt lehetőnek gondolta;« egész nap otthon marad, úgy érzi magát, »mint a hal vízben,« mindenkit megölelne, s mindent rószaszínben lát; de pár nap mulva már olyan érzés lepi meg, »mintha Bedlamben volna,« s valóban fél,

hogy oda fog kerülni. Álmában a C. alakja jelen meg előtte, megfagyasztja csontjaiban a velőt, stb. e. »Nincs itt a földön teljes boldogság, nincs soha; nyugalom csak a sírban van, tökéletes boldogság csak a szellemek országában!«

Crescence jó íranta, hűséggel, szeretettel ápolja! Ő fáradt utasként megpihenhetne, borzasztó viharjai után, a csendes révben: más van írva a sors könyvében. A mézes hetek tiszta élvezetét hol lelki, hol testi bajainak megújulása zavarja meg. Az első látogatások, a minden oldalról való szivélyes üdvözlések, maga az új háztartás berendezése ezer édes szórakozást s még édesebb magábavonulást, s percenként megosztott kifogyhatatlan örömeket szereznek minden új házaspárnak; szereztek ez egymásra annyira méltó nemes párnak is: miért kelle az egyik félnek nem annyira a földön, mint a fellegekben járni, fájó emlékekkel, utóélettel eszményekkel, s képzelt veszélyek örökös rettegésével rontania el életét! E szerencsétlen rajongással a saját boldogságát gyökeresen aláásta; gyengéd élettársát is, bármily leplezetten, bizonyonyal hézagossá tette. Az anyagi jóságú nő, vidám kedélyével, hű szeretetével, kifogyathatatlan figyelmével, nem lehetett képes elsimítani e homlok redőit, távol tartani tőle a bú: a gond fellegeit, s megmenteni őt végre önmagának, családjának, hazájának! Egy őrangyal folytonos, gyenge küzdelme volt az a rombolás erősebb démonával, melynek a nemes küzdő áldozatul esett. Tizenkét évig tartó boldog házasság, tizenkét évi korábbi epedésnek nagyon is megérdemelt jutalma, a családi élet minden örömeivel, fényével, boldogságával, nem háríthatta el végzetét. A világtól elzárkózva, trapista módon, hol csendes, hol dühöngő örületben, s végre öngyilkossággal kelle bevégeznie pályafutását. Mindezt évek előtt, s évek óta megjósolá magának.

»Álmatlan éjeim!« — »Minden szörnyen boszant.« —
 »Felijedek álmomból; miitha mindjárt meg kellene halnom.« —
 »Az öröklét kaqui nyílnak meg elöttem!« — »Nyomorult ficzko!«
 — »Fejem üres.« — »Tizenkét jó fü sem volna elég ennyi munkása, hát még egy ilyen rossz, ilyen üres fü!« — »Magamon kívül vagyok. Még az utcán sem bírom már magamat mérsékelni.«
 — »Gyorsan közeledem síromhoz.« — »Isten bocsássa meg a mi

vétkeinket: de én életemet megutáltam! — A pillnai víz azonban, úgy látszik, jót tesz. — Albach egy predikációja után: *»Oh halál, vesz véget életemnek!* — *»Por és Sár,« beteggét tesz, nem tudom befejezni.«* satb.

1837. Február 3-ka reggelén, Crescence egy első fiuval örvendezteté meg Ez Béla volt. Egy hét mulva mamája vastag szemöldököt fest a kis ujszülöttre, hogy jobban apjára üssön: dr. Baloghot nem sikerül felültetni vele, de Teleki Ádámot igen. Itthon jól menne minden; csak a közügyek rosszabb fordulata (Lovasy, Tormásy satb.) ne nyugtalanítaná. *»Oh istenem, mily súlyosan nehezül reám kezéd!* — *»Egész reputatióm birtolás volt!* Aldunai útjában: *»1833-ban, mikor ide jöttem, legnagyobb magaslatomon állottam! most gyorsan megyek lefelé!* — Ha nem kap azonnal választ a nádortól: *»Consilium abundi!* — *»Oh, szent Nemesis! elismerem hatalmadat!* — Bécsben: ugyanaz. — Pozsonyban: *»Im Verschiess.«* — *»Personne ne veut de moi.«* — A homoeopathia, mintha idegzetét eltompítaná; vagy tán: *»az aggály és a sok bosszúság«* hat úgy reá?! . . . Azt hiszi: aszkórbán szenved s belei kiszáradnak, stb. e. *»Ne usszam, ne lovagoljak, ne evezzek, bort ne igyam, ne dohányozzak!?* — Gyakori mellőztetését, a valódi vagy képzelt figyelmetlenségeket személye iránt, most már nevére is kiterjeszti, s így kétszeresen, noha többnyire ok nélkül, sértve érzi magát. Hol *»lenézik,«* mert hivatalos *»rangjok«* nincs; hol vége van minden népszerűségének, mert magasb körökhöz áll közelebb.

Szabad nekünk a családi szentélybe is benyitnunk. 1838. márcz. 10-dike van. Crescence felhozatja este a szalónba a kis Bélát. Atyját rég gyötri az a képzelődés, hogy a fiu őt nem szereti. Fölveszi, az egy éves gyermeket karjaira; ez nem mososolyog reá, hanem sírni kezd. *»A legnevetségesebb módon»* így folytatja a napló, *»dühbe hoz; jól megrázom kezénél fogva: a szobában jelenvoltak mindnyájan akaratlanul indignálódtak. Egy negyvenhét éves ember egy tizenhárom hónapos gyermek ellen! Szégyenlem magam.«* . . . Ha a síró gyermek dühbe hozza, hogy ne ejtenék kétségbe, közéletben, a vén gyermekek!?

A budapesti árvíz alatt és utáni gyötrődéseit, a maga helyén, leírtuk már. (L. 364. l. stb.) Mint családapának, mindenek előtt övéi megmentéséről kelle gondoskodnia; csakis aztán fordíthatta s fordította is minden figyelmét a polgártársai, s a város javára célzó intézkedésekre. Ő azonban elégtelen volt magával, s azt hitte, minden ember sárral fogja meghajigálni. Irigyelte, nem szépitgetjük e szót, Wesselényi babérjait. E vész után, soha semmit oly nyugtalan izgatottsággal nem áhított, mint hogy bejöhessen először is a segélyező bizottságba, azután a fővárost szabályozandó u. n. Szépitési bizottságba; és, a mi bizonnal még sajátosabb, soha egy vágya nehezebben nem teljesült. Ha nem is léteztek az akadályok, vagy a késelem a hivatalos tárgyalások természetes lassuságából eredett: ő, félreismerve, halálosan megsértve, kinpadra feszítve érezte magát. Nem csoda, hisz élete egyik fő feladatáról, Magyarország fővárosának örök időkre megalapításáról volt szó.

»Minő ébredés! minő álmok!... A ki már kiadta élete egész tökéjét, annak mi sem maradhatott belőle... S nem gyors kimulás, hanem hosszan tartó haldoklás ez!« — Ütere 48. Ebédje: 4 csésze leves és 4 db kétszersült, vagy egy fertály csibe. Aztán jön a tejkúra. Gyógyszerei: mercur, sulphur, zincum, lycopodium, calcarea, pulsatilla váltakozva. Hogyléte a nap sugarainak behatásától függ, s óránként, perczenként változik. »Magam rongáltam meg testemet: egy Isten sem foltozhatja meg többé!« — »Egész életem a botorságoknak, a következtelenségeknek egy sorozata.« — »Orosznak igaza van, találva érzem magam.« — »10—12 évvel ezelőtt tavasz volt szivemben; most tél van!« — »Alig volt ember a világon, a ki életét oly oktalanul elfecsérelte volna.« — Közben, mentől több a teendője, annál erősebbnek érzi újra magát, s a legkisebb sikerre való kilátás újra felvillanyozza, megifjítja. Csak az örökös visszaesések ne volnának! »Nincs semmi hatásköröm, semmi befolyásom, nincs egy barátom. Mindent előre láttam ugyan; de még nehezemre esik.« — »Komolyan gondolok arra, hogy *életemnek véget vessek!*« — »Mindig az az érzés kísér, hogy meg kell *tébolyodnom.*« — Az orvosoknak meggyűl vele a bajok. Bene, Stáhly, Birly, tudnának róla beszélni.

Levesz mindent a homoeopathákról s az aleopathákra ruház; azonkép változtatva életmódját s táprendszerét is. Néha betűszertint, »à la lettre«, halottnak mondja magát, néha álmában az a »kellemes illúziója« van, hogy: meghalt. — Pf. ezredes agyonlőtte magát: ő is úgy fog tenni. »Jé ferai autant.« — »Ha magam volnék . . .« — »Pisztoly!« »Nemesis!« — »Ha nem lövöm agyon magamat, a mi mindenesetre legokosabb volna, ezt csak Cr— kedvéért nem teszem, kit nem akarnék végzetetlen boldogtalanná tenni.« — »Akár élek, akár nem; mindegy, én semmi vagyok.« Az tlésekben szórakozott, s olykor egészen butának érzi magát. Akármit tesz, nyomban megbánja. »Az a gondolat gyötör, hogy örökre el vagyok kárhozva: s minden törekvésemmel a földön hasztalan. E bárgyuságtól nem tudok szabadulni: minden reggel, félálomban üldöz az.« »Hová nem vezet a képzelődés!« — »A vége csak kétségbeesés lehet.« Stb. stb. Mindez idézetek még a Kelet népének világgá bocsátása előtti időkből valók: számtalan ismétlődéseikről felesleges volna beszámolnunk.

Hogy a Kossuth elleni nyílt föllépése után, kedélye még inkább elborult, s rémlátásai mind borzasztóbbak, az ő egész szervezetre pedig teljesen feloszlató hatásuk lettek, az, mint köztudomásu tény, bizonyítást alig kíván.

Az előadottak után senki sem fog mást várni, mint a mondottak ilyféle ismétléseit vagy variánsait:

»Agyvelőm napról napra érettebb lesz a tébolyra. Ez valóságos téboly. Azt képzelem el vagyok átkozva.« — Kossuth »Feleletét« olvasva: »Vannak pillanatok, midőn kétkedni kezdek, vajjon jó volt-e a Hitellel és Kelet népével föllépnem. Mihelyt egyszer a kétkedés szállja meg lelkünket, vége van földi boldogságunknak.« — »Két hét óta mindennap 3 órakor felébredek. Örülési agonia 7—8 óráig; aztán félálomban felkelek.« — »Éjeim nyomorultak. Ezer szemrehányást teszek magamnak hogy életemet oly ostobául elrontottam.« — »Nincs semmi erő bennem, elveszett ember vagyok.« — »Bánat, kétely, örütség s minden keresztül-kasul megy rajtam.« — »Mit félig ébren álmodom, s mit ily állapotban szenvedek, azt nem lehet szóval kifejezni. Bélával és Ödönnel a vízbe szeretném magamat fulasztani.«

— »Én a fekete hatalmaké vagyok. Egy átok fekszik rajtam.« —
 »Minden oldalról reám szakad. Egy örvényben látom magam,
 mely szegénységbe, gyalázatba, kétségbeesésbe sodor. Küzdjünk-e
 még ellene? Igen!« ... — »*Pisztolyal* szeretnék véget vetni az
 egésznek. Ellenállhatlan kedvet érzek hozzá, s egyuttal a leghi-
 degebb bátorságot is! ... Lehetséges-e, hogy a ki olyan szabad
 voltam mint egy madár, existenciámat ily rabszolgasággal cserél-
 tem fel? C'est plus difficile de vivre que de mourir.« — »A halál
 rémületesnek tetszik előttem, minden oly sötét lesz körülöttünk, ...
 oh világosság, mily áldás!« — »Oh és ha nem lenne aztán feltá-
 madás: s mi hiába szenvednénk itt annyit!« — »Arimannak
 tüzelőre van szüksége ... Mit mi örök kárhozatnak nevezünk,
 annak tán csak épen ilyen prózai oka van.« — »Még valakit meg-
 ölök, vagy oka leszek kivégeztetésének. Ezzel aztán bűneimnek
 mértéke megtelik. Oh isten! végy magadhoz már.« — »Nincs
 életemben egy fénypont, melyhez tarthatnám magam.« — Ki
 hinné, hogy ugyanaz írja ezeket, a ki épen akkor Pestmegye köz-
 gyűléseinek, genialis rögtönzéseivel, szokatlan fényt ad, s a ki egy
 napi lapban készül folytatni nagy polemiáját az ellenzék új vezé-
 rével: Kossuth Lajossal! Végre ugyanaz, a ki egy napot nem hagy
 elmulni anélkül, hogy egy csomó közügyet itt vagy ott ne indít-
 son meg vagy mozdítson előbbre! Kit Kossuth a »legnagyobb
 magyarnak« nevez, kiről Deák, csitítva az ellene zudulókat, azt
 mondja, hogy »oly szerencsés keze van.«!?

Ecszeteltük Széchenyi rendkívüli tevékenységét az 184³/₄-ki
 országgyűlés alatt. Naplóiban ezen időszak alatt is csak a régi
 gyötrődések ismétléseivel találkozunk. A bús monotonia nem fog
 elhagyni, ha bár csak a némi árnyalatban eltérő helyeket emeljük
 is ki. Testi bajai közt, a máj, a vizek, fog- és arczizmok, kösz-
 vény, vízkór, szem-, agy- és ideg-bántalmak, mellében egy üregnek
 vélt támadása, álmatlanság s valami nagy betegség előérzete vál-
 takoznak; míg lelkét ezer szemrehányás, az örüléstől vagy vég-
 elgyengüléstől való félelem s a hazának mindig biztosabban előre-
 látott nagy veszedelme ostromolják. Előre kitűzi halála, illetőleg
 megszabadulása napját (aug. 30-án); de retteg a haláltól, mert
 lelkét örök kárhozatra szántnak képzei. Van, hogy öngyilkosság

által akarja a meghalástól való borzadását legyőzni. Álmaiban megjelen az Ahnfrau, — miért is iratott meg e rémdráma! — s nem csak néki, hanem egész családjának vést jelez. Nejének muló gyengélkedéseit a legrosszabbra magyarázza, s egyszer azt hiszi, hogy Béla fia vízbe fog fuladni. Busitja népszerűségének s befolyásának enyészése, leveri két szék közötti helyzete, ingerli volt barátjainak elpártolása s régibb országgyűlési naplókából avvagy élő emlékekből fejére olvasott egy csomó következetlenség vagy ellenmondás. Nem birta megértetni az emberekkel az akkori és mostani helyzet közötti nagy különbséget.

De legmélyebb benyomást tették kedélyére mindig a Metternich és környezete baljósatai, szemrehányásai. »Nagy politikai bűnök súlya nehezedik ön vállaira« mondá, többféle változatban a herczeg. »Be sok keserű könyeket okozott ön minekünk« egészíté ki Melanie herczegnő. S midőn Széchenyi elvégre is szándéka tisztaságára hivatkoznék, azzal vigasztalják, mit aztán ő viszont elégszer monda el Kossuthnak, hogy: »l'enfer est pavé de meilleurs intentions.« (Sept. 30. 1843.) — Még régi pártfogónője, a nádorné is azzal szomorítja meg, hogy vallástalan ember gyanujába veszi, a ki soha nem megy még templomba sem. »On n'est trahi que par ses amis!« kiált fel erre Széchenyi, s mi jól tudjuk, hogy ennél igaztalanabb vád már nem is érhetne. Egy más alkalommal ugyanazon magas állásu barátnője azzal a kérdéssel szorítá sarokba: »hiszi-e, hogy Jézus Krisztus az istennek fia?« . . . Mit felelt e fogas kérdésre, azt nem tudjuk; de van egy korábbi adatunk reá, mikép egy izben, a néki bizonynal kivételesen engedett szabadabb társalgás kiváltságával élve, a főherczegnőt szembe hypocritának címezte. Csekélyebb, de igen magas állásu delnök irányában, vallásos dolgokról levén szó, olykor merészebb tréfát is megengedett magának, mit azonban rögtön megbánt, s a mennyire lehetett, jóvátett. A főherczegnő mindenesetre jól ismerte őt, midőn a Szentírás egy oly helyét diktálta fel neki, melynek gyakori ismétlésére leginkább szüksége volt, mely így szólt: Uram, teremts bennem egy új szívet, s adj nekem elhatározott akaratot. (Jan. 3. 1844.)

Vége felé, az alaphangulatnak bár megtartásával, kissé csillapultabbnak, ha nem kimerültnek látszik. Gyéribben fordulnak elő a kétségbeesésre, örülésre, öngyilkosságra vonatkozó frázisok. Ennek két oka van. Egyik, mert a Kossuth és a magyar ellenzék elleni polemiája a nyilvánosság színe előtt majd minden téren nem csak megindítva, hanem befejezve is, az-akták mintegy csomagolva s a közönség ítélete alá terjesztve voltak: mit ezekben annyiszor s oly behatólag elmondott, felesleges lett volna önnönmaga előtt újra s oly számtalanszor ismételni. Másik, mert munkássága s tevékenysége, hivatalos állásánál fogva is, fokozódott, határozott irányt, időhöz, eszközökhöz kötött célt nyert, s alig engedett neki pihenésre, ábrándozásra, egy szabad pillanatot. Egy bizonyos kötelesség teljesítése mindig biztos óvszer a kétségbeesés ellen. Ő is tapasztalta ezt magán, s bár bensejében a régi maradt, szószerint nem ért reá, hogy meghaljon. Minden napra más teendője akadt, s új és új erőt kelle magából merítenie. Hogy végre e gazdag forrás is kifogyott, azon, az előadottak után, nem csodálkozhatunk.

Az 1845. márczius 13-án kezdett Naplóját már »utolsónak« hiszi, mert kedves népét, az ő magyar fáját, hol több hol kevesebb bizonyossággal, de mindig a halál vonaglásai között látja. Megérve 1846. június 12-két, mely napon egy újabb kötetét kezdi meg, azt találja, hogy a láthatár szürkés bár, de mégis sokkal derültebb, mint husz évvel azelőtt volt, s hogy a magyarból még válhatik valami. 1847. június 6-án pedig, a birtokunkban levő utolsó kötet címlapján csodálkozását fejezi ki a felett, hogy ő még él; de ismét csak borzasztó napokat lát bekövetkezni Magyarországra. Ezek, mint tudjuk, nem is vártak soká magokra.

Lapozgassunk még egyszer, utoljára, e három utolsó kötetben.

»Nem volna-e okosabb *pisztolyt* ragadni? Mily örömtelen élet! Sorban kell eltemetni szülöttimet.« A sopronyi szeder-egyletről volt csak szó, de melyet a »polgári elem« buzgósága akkor mégis megmentett. — »Vérem lángol!« Mikor Apponyival kezd alkudozni. — »Fejem, fejem! A halál az ajtó előtt áll. La vie m'est odieuse.« Mikor t. k. a budai alagutat mozgatja. — »Teli

bánattal, félelemmel, kételyekkel. A halál félelmetes, de mégis szívesen látott!« Bécsben, Metternich Gervay, Zsedényi, Lonovich körében; mialatt Thunék, s a cseh rendek a miénkhez hasonló »constitutiót« kívánnak. — »Senki sem szeret, senki sem gondol velem, senki sem keres fel« Bécsben. — »Fejem! Meg fogok örülni.« »Nem iszom sem bort, sem kávé, mégis nyomorult vagyok: megbolondulok.« »Minő álmok!« »Nincs egy világos pont.« »Ne egyem, ne igyam, ne lovagoljak. Szem, máj, vese, fogak, szép élet!« Élérve 54-dik évét: (sept. 21.) »Sem élni sem meghalni nem tudok. S én szabályozzam a Tiszát? én hozzak életet, egészséges mozgást Magyarországra? Szinte nevetséges!« — »Fáradt vagyok, szörnyen vágyódom a megsemmisülés után.« — »Nyílt forradalmat látok . . . Feledni, pihenni, elaludni, soha többé fel nem ébredni!« (Nov. 20. 1845.) — »Prónay: egy levelem circulál, melyben azt mondom, hogy az ellenzékieket vagy felkötni kell vagy utilizálni. Mire Apponyi: ,Ha vannak Magyarországon Zrinyiek, ugy viszont vannak Bécsben Wallensteinok! Az egészből azt látom, hogy Kossuth ügyesen használta ugyan fel az én nyíltságot; de azért nem mondhatom, hogy rászedett.« (Febr. 2. 1846.) — »Minő kin az élet! Lelkem testem beteg.« Mert Kübeck nem ad pénzt a Tiszára. — »*Utóbb is megbolondulok!*« — »*Nem tudok uralkodni magamon.*« »*Perczenként változom, hol a mennyben, hol a pokolban vagyok.*« — »Béla, nevenapján, X. Károly egy emlékérmét kapja; Ödön ugyanakkor egy pofont kap tőle, mert száját mindig az abroszba törli. Egy-egy legyintést kapott máskor Béla is, mert azt szerfelett elkényeztették az asszonyok, kiknek megrovásától aztán viszont a szigorubb papának kellett rettegnie. — Ájtatosságát, a szokott husvétit, a Krisztinavárosban nagy buzgósággal és »bűnbánattal« végzi. »*Oly zord életem van!*« — »*Meghalni, az kell csak nekem!*« —

»Ezer álmom. Óriási léptekkel közeledem végem felé.« — »Dolgozom, mint egy barom, de tán nem baromi módon?« — »Tisztán érzem, *elvesztem eszemet.*« — Mikor Sáros-Patakot elhagyja: »Korán reggel teli van az utcza néppel. Egészen meg vagyok hatva, mert személyem iránti figyelemnek veszem. De nem! vagy csak félig az. Egy katonát visznek akasztani. Nous parta-

geons la fête en bons amis.◀ — ▶Miért is emelkedtem én ki a chaosból? Aludni, örökre aludni! Nem sokára!◀ — ▶Engem sehová sem hívnak, sehol sem szeretnek. Tudtam ezt, azért nem vagyok pártvezérnek való. Annak vonzani kell tudni.◀ (sept. 1846.)
 ▶Oh isten, mily szomorú órák várnak még reám. C'est plus difficile de vivre que de mourir.◀ — ▶Mennyire el vagyok szigetelve! Senki sem ohajt velem érintkezésbe lépni, egyébb a ki reám szorult, vagy hivatalos ügyben, vagy valami szertartásnál.◀ — A magyar aristocratia süllyedése felett: ▶Nyomoruság! Fölkeveredik a gyomrom!◀ (Novemb. 1846.) — ▶Krakkó be van kebeleztve. Átkozott közel van hozzánk.◀ — ▶Életem kiállhatatlanná válik: kétségbeesés vesz rajtam erőt. *Meg fogok örülni.*◀ Ekkor az akadémiai beszédet írta. — ▶Minő álmaim vannak. Atyámat láttam.◀ — ▶Éjjel halálos félelmet álltam ki. Jövöm ijesztő világitásban áll előttem. Vizzel dörzsöltetem magam, lepedőbe csavarva, légfürdőt veszek.◀ — ▶Micsoda az ember? Egy magasb lény utilizálja őt, úgy miként mi utilizáljuk a birkát, az ökröt, a lovat; csak az a különbség, hogy amaz a mi lelkünket használja úgy fel. Nem éppen, hogy minket tán kínozzon; de fáj mégis...◀ Ekkor volt, hogy egy szellemdús, de nagyon ideges barátnöje, Str. Sarolta, gr. Z. M. neje, így apostrophálta őt: ,Vous avez mal joué votre politique. Vous etiez le roi, le dieu, et enfin tout en Hongrie. Même l'Angleterre vous a admiré. À présent vous n'êtes rien, Chez Mett — on a montré avec les doigts sur vous: Voyez le fier 'hongrois! Quand l'Autriche a voulu, il a tout de suite mordu à l'amorce.'¹⁾ — ▶*Megfagyini érzem ereimben a vért. Vége van az ügynek, végem van magamnak is. Le charme est longtemps rompu; à présent le crédit sera*

¹⁾ Az angol hölgy, ki nem sokára férjétől elvált, hogy utóbb tragikus véget nyerjen, s kinek szép márvány síremléke áll a pesti reform. templomban, ezeket mondá, környezete informatiói nyomán, nagy hazánkfának: ,Rosszul játszottá ön politikai szerepét. Ön Magyarországon egy király, egy isten, szóval minden volt azelőtt; még Anglia is csodálta önt. S most? Ön semmi többé. Metternichnél ujsaikkal mutattak önre: nézéztek a büszke magyart! mihelyt Ausztria akarta, horogra került! — Az ilyenek, s általában a nők itéletei s eldítéletei egész életén át kellőnél nagyobb befolyást gyakoroltak túllérezékeny kedélyére.

cassé. « Az úgy ezuttal csak a balatoni gőzhajózás volt, melynek előirányzata a reménylettől nagyon elütő számlát mutatott. (Ápr. 1847.) — »Nemesis rajtam. Már benne vagyok a *téboly* örvényében.« — »Csináljatok világot. Ők felgyújtják a házat. Én: megálljatok, szerencsétlenek. Ők: hisz' te mondtad, apostata!« — »*Időm lejárt.*« —

Mint furcsaságot jegyezzük meg, hogy ez időtájban, sokféle dietetikai kísérletei után végre a sörivásra adta magát; de ezzel is szörnyü elégedetlen, sőt valóságos szégyennek tartja azt. Természetes, hogy Gräfenberg sem maradhatott ki a combinatióból. De Priessnitz akkor már hanyatlóban volt.¹⁾ Jó ürügy Széchenyinek, ki egy több hetekig sőt hónapokig tartó s tétlenséget föltételező gyógymódot soha sem állott volna ki. Hamar meg is gondolta magát, »nehogy úgy járjon mint az egyszeri olasz, a ki egészséges levén, csak azért halt meg, mert még egészségesebb akart lenni, s agyongyógyította magát.« —

A Lamartine Girondistáinak olvasásakor: »Ha egyszer az eszmék összezavarodtak, le kell folyni a láznak. Ugy, mint mikor egy tengeri ütközet meg van kezdve...« — »*Mély melancholia. Oh, pisztoly!*« — »*De itt nem. Czenket nem akarom megmérgezni az utódok számára.*« — »*Mindennap jobban belátom, hogy volta kép semmit sem tudok. Az egész vakszerencse volt, kevés ész kellett hozzá. Ha a szerencse is elhagy, itt áll a számár oroszlánbőr nélkül...*« — »*A keresztcsont. A hátgerincz!*« — »*Egészség, vagyon, becsület veszve. Lélekben testben rothadás. S ily kedélyhangulatban dolgozzam?*« (aug. 1847.) — »*Itt elejtve, amott fel nem karolva,*« stb. — »*Mióta hivatalban vagyok, mit mindent el nem követnek rajtam. Kunyorálnom kell, hogy Prágába a vasut megnyitási ünnepélyére a bagázsíddal vele mehessek; kunyorálnom kell, hogy Lind Jenny fölléptekor Zsófia főhgnőhez egy belépti jegyet kaphassak; kunyorálnom az egy millióért (!) kunyorálnom a Dunapart szabályozásáért; kunyorálnom a Szépítési bizottság elnökségeért; kunyorálnom a Kisfaludy*

¹⁾ T. K. az a tréfás eset történt, hogy az öreg Priessnitz megbetegedvén, orvosért akart küldeni; de ezt beteget nem engedték, hanem az általok használt vizkurára kényszerítették s egész hévvel hozzáfogtak dörzsölgetéséhez.

gözhajó építéséért; kunyordálok a Pannónia hajóért, hogy István főhercegnél Patakon tiszteleghessek; kunyordálok egy kis iroda helyiségért. — Oh, mennyi önmegtartózkodás!

A párbaj eddig legnemesebb sportja volt. Most már az is más színben tűn fel előtte. Sokszor azzal a gondolattal gyöttri el magát, hogy még »gyilkossá« is kell válnia, s valakit párviadalban megölnie, a mi bűnei és szenvedései mérlegét teljesen le fogja nyomni! stb. e.

Sőt még, mintha a jó isten is elfordulna tőle: az áhitat szelleme is már ritkábban üditi fel lelkét. »Templomban igyekeztem,« írja, aug. 29-én 1847. *lelkemet felemelni. Oh, mily édes az! De nem megy. Ólom szárnyaim vannak. Csak szikrái az üdvösségnek!?!... A templomban mindig unatkozom. Szégyen ez és szomorú dolog; de fájdalom, úgy van! Fido savant nagyon elbuzulja magát, ha kicsi aggyvelejét meg kell erőltetnie.¹⁾ Én épen hasonló helyzetben vagyok, mikor feldfelettivé akarok lenni.« . . .*

A követté választatása körüli izgalmait már láttuk. Midőn hírtül hozzák, hogy Mosonyban valami tüntetés készül ellene: »jó,« úgymond, »majd egy pár pisztolyt viszek magammal!« — Erre, mint láttuk, még sem volt szükség. »El vagyok határozva mindent keresztényi türelemmel viselni el, kivéve ha becsületem... Akkor vérnek kell folyni.« (Okt. 1847.) — »Ha Crescence nem volna, semmi sem tartana vissza a pisztolytól. Helyzetem szerfelett bonyolódott. Meg kell örülnöm.« — »Mikor a király asztalához (az utolsó pozsonyi diétán) meghívást kap, ezt úgy veszi, hogy őt is mintegy kegyelemből oda bocsátották. (Nov. 1847.) Követi minőségében való első föllépésével, első beszédeivel, a reá erőszakolt pártvezéri új szereppel, folyvást elégtelen. Pestre, Budára vágyódik vissza. Ott akar valami legmagasabban fekvő pontot kikeresni, *hol agyonlőjje magát* (Deczemb. 6. 1847.) Azonban mindig fáljalja, ha nagy elfoglaltsága miatt nem jut el a templomba. »*Jöhet-e áldás reám és műveimre? Nem a négy hideg fal miatt,*

¹⁾ Az egy u. n. tudós kutya volt, kinek példáját nagyon szerette az önálló gondolkozásra képtelen »higeszü« honfitársaira alkalmazni. (V. ö. 422. 1.)

hanem az eszme oly magasztos: ez a vágy, ez az epedés, hogy felleltünk álló lényekhez igyekezzünk fölemelkedni!« . . . »Még nincs minden veszve!« stb. Ekkor az ő kancellárságáról volt szó, melyet elfogadtak volna már Bécsben, s még örömmel üdvözölt volna az ellenzék. Nem kerülhetett reá a sor. »1825-ben minden a legmélyebb marasmusban volt; most legalább convulsiók vannak: már ez is nyereség. Egy mocsárból is támad olykor fényes meteór!« — »Három nap óta lázban vagyok. E hó (január 1848.) 15-én meghalok.« — E lázból, melynek természetét dr. Hanelli azonnal felismerte, ezúttal nem fejlődött ki más, mint az akkor divatozott vörheny, melyet a többiekkel együtt ő sem kerülhetett ki. Ezt, mint minden efféle betegséget, hamar lerázta magáról, s ismét a régi volt.

Megérkezett azalatt a párisi vivatar szele, s nálunk is fel forgatott mindent. Kiesett a gyeplő nem csak Metternich és Apponyi kezéből; kiesett Széchenyiéből is. Élete: »füstbe ment!«

Végso erőfeszítéssel tette még meg azt, a mit az annyira megváltozott viszonyok közt polgári kötelességének tartott; de nem bízott többé sem magában, sem a »csillagokban.« . . .

Miket előadtunk, barátot ellenséget egyaránt meggyőzhettek arról, hogy Széchenyi melancholiája, s utóbb bekövetkezett tébolya s végre öngyilkossága, mind nem pillanatnyi benyomások rögtönzött eredménye, hanem régi benső meghasonlásának, vérmérsékletének, s jellemének szinte akaratlan, logikai kifolyása volt. Egy halálra íteltet látunk magunk előtt, ki elégtelt vesz magán, s csak az alkalmas percet várja, melyben végrehajtsa azt a mit rég elhatározott. Hibáztassuk bár vallás-erkölcsi szempontból, sirassuk meg, mint hazafit s mint államférfit, de, mintán évek hosszú során át szíve mélyébe pillantottunk valljuk be, hogy más megoldást sem ő maga nem láthatott, sem mi nem láthatunk számára. Ily vég nélkül igazán porrá kellene égetnünk és szélnek eresztenünk összes Naplóit, mert örökös

fenyegetődzései az űrüléssel s az öngyilkossággal, annyi kinteljes éveken át »veres fonalként« végig huzódva minden életmozzanaton, valljuk meg, szinte nevetségessé válhatnának. . . .

Mikor teljesen kétségbeesettnek látszott, mintha minden örökre veszve volna, akkor pecsételte meg önkéntes halálával a jövő feláradásunkba vetett ama hitet, melynek egy szép, egy hosszú életet áldozott.

Tartsuk fenn e hitet. Igazoljuk azt nagyaink iránt soha ki nem alvó hálás kegyeletünkkel.

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	—

Előzmények.

1. Iskola.

I. Költői ér. Aesthetika. Bécsi societás. Versek. Francia proverbek. Nemzeti színház	3
II. Zene. Képzőművészetek. Canova. Thorwaldsen. Danäcker. stb. Flo- renczben az Apponyi ház. Elgin lord. Nekünk való-e?	22

2. A nők.

I. Fekete pont. Kalandok. Lady Lam. S. Gabriella	35
II. M. Selina. A szülők. Saulból Pál. Egy Mentor	47
III. Theoria. Levelek. Válás	56
IV. L. Henrietta. Ujabb családás	63
V. Crescence. Petrarca. Gyötrődések	77
VI. A hűség jutalma. Egy rögeszme	94

Közélet.

1. Ébredés.

I. Tájékoztató. Gr. Széchenyi Ferencz. Honfi bú. Coup de' hache. Kóborlások	111
II. Körültekintés itthon. Cziráky. Nagy Pál. A huszárok Debreczen- ben. Nevelni a nemzetet? Lóverseny. Hg. Eszterházy. Wenck- heim. Audientia Ferencz császárnál. Alakuló gyűlés	124
III. Magyarország halott? Sérelmek. Az ősi alkotmány. A literatura. Széchenyi külföldön	132

	Lap.
IV. Törvénytelen adó- és ujoncszedés. Megyék ellenszegülése. Rosenauer. Somssich Pongrácz. Az Erdődyek	137
V. X. Károly koronáztatása. Eszterházy hg. A Canal du Midi. Selyem termelés. Előkészület a közéletre. Az 1825-ki országgyűlés	146
VI. Széchenyi jegyzetei a tárgyalásokról. Sérelmi politika. Szűz beszéd. Le a vörös nadrággal	156
VII. Metternich. A philosophia templáriusai	173
VIII. A M. T. Akadémia alapítása. Eredmények. Sz. kilép a katonaságból. Elnöki megrovás. Wesselényi	181

2. A vezér.

I. Széchenyi vezérkedése, pessimismusa. A Lovakról. Dezsewffy József. F. M. O. Minerva. Fiume. Budapest. József nádor. Casino	192
II. Berzsényi. Gr. Károlyi Gy. A nádor. Nagy Pál. A Hitel censurája. Metternich. Revitzky. Telekiek	202
III. Crescence glosszái a Hitelre	211
IV. Szemle kül- és belföldön 1830—1840	221
V. Széchenyi mint szónok	238
VI. Az 1832/6-ki országgyűlés. Kossuth orsz. gy. tudósításai	252
VII. Folytatás. Palóczy. Magyar nyelv. Hid. Kölcsey. Széchenyi koronaőr ? A nádor. Deák. Széchenyi beszédei. Kossuth	258
VIII. Széchenyi első aldunai utja. 1830	271
IX. Pirago. Esztei Ferdinánd. Második aldunai ut 1833. A Tisza	280
X. Harmadik és negyedik aldunai ut 1834. Stádium. Külföldi utazás. Gr. Zichy K. †	289
XI. Ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik és kilenczedik aldunai ut 1835—1846. Metternich. Wesselényi, Balogh, stb. Párbaj. A nádor Deákról. Jó és rossz benyomások	295
XII. Széchenyi és Wesselényi. Conduite. Erdélyi ut. Keleti kérdéstről	307
XIII. Találkozás Wesselényivel. Lófuttatás. Utazás Német- és Franciaországban	319
XIV. Angliában. Absentium. Ifjúkori barátság	322
XV. Levelezés Wesselényivel	333
XVI. Hidegülnek. Cholera	340
XVII. Politikai barátság ? Hágen színésznő. Metternich. Erdélyi dolgok. Wesselényi pere. Végrendelet. Párbaj. Kossuth elfogatása, stb.	346
XVIII. Budapesti árvíz 1838. Wesselényi népszerűsége tetőpontján. Vörösmarty. Széchenyi tépelődései. A királyi tábla	353
XIX. Széchenyi az 1839/40-ki országgyűlésen. Sérelmek. A Bádai-ügy. Deák	373

XX. Részletek. Szólásszabadság. Tulzók	Lap. 383
XXI. Széchenyi tevékenysége országgyűlésen kívül. Metternich. Szederegyelet. Czenk. »A legnagyobb magyar.« Uj vezér	394

3. Az elhagyott.

I. A Pesti Hirlap. Kelet Népe. Deák. Batthiányi. Wirkner. Metternich, stb.	400
II. A Jelenkor. Eötvös. Dezseffy Aurél. † A Világ. Deáknak fáklyás-zene. Kossuth. Hid részvények	405
III. Pártok. Megyei autonómia. Pesti gyűlések. Nyáry. Patay. Wesselényi. Lánchíd alapköve. Fáklyás-zenék. Fido savant. Akadémiai beszéd. Pulszky.	413
IV. Az 1843/4. országgyűlés. Adó kérdése. Adó és két garas	425
V. Klauzál. Szentkirályi. Országos alap. Alsóház kezdeményezési joga. Széchenyi beszédei. Csata napja. Terminus praeclusi. Védegylet	431
VI. Széchenyi beszédei. Vallás. Magyar nyelv. Városok. Hivatal és birtokképeség. Népszerűségről. Horvát kérdés. Klauzál. Bezerédj. Eredmény.	447
VII. Széchenyi helyzete az orsz. gyűlés után. Centralisták; municipalisták. Apponyi. Széchenyi az orsz. közlekedési ügy élén . .	462
VIII. A sz. gróthi levél	472
IX. Tiszai ut. Fiume. Metternich	480
X. Politikai barátok. Apponyi. István fñg. Teleki L. Batthányi L. Nemzeti kör. Vörösmarty. Második tiszai ut. Kovács Lajos	487
XI. Politikai Program. József nádor †. Pártok. Somssich Pál. István főhg körutja. Kossuth, követjelölt	496
XII. B. Vay M. Széchenyi, követjelölt. István főhg beigtatása. Ferencz József főhg. Mosonyban követválasztás.	508
XIII. Az 1847/8-ki orsz. gyűlés. Kossuth vezér. Conservativ tábor. Hotel-Wieselburg. Trónbeszéd.	515
XIV. Nádor választás. Kir. előadások. Szentkirályi. Hunkár. Felirati vita. Kossuth többségben. Felirat letétele	522
XV. Adó. Karzatok. Sérelmi viták. Lónyay M. Durranás. Ingerültség.	534
XVI. Kossuth négyszem közt. Szentkirályi. Nyelv kérdése. Batthiányi. Párisi hírek. Széchenyi kanczellár? A főrendek. Bécsi zavarások	541
XVII. Metternich és Apponyi leköszönése. Országgyűlési küldöttség Bécsben. Az új alkotmány. Az események sorrende	548
XVIII. Magyarország állami létele. Jövője. Veszélyei	580

Hit és kétségbeesés.

1. Vallásosság.

	Lap.
I. Vallásos érzület, családi traditio. Franklin tabellák. Külformák. Gyónás. Ábrándozás. Ima	577
II. Tiltott könyvek. Erdélyben. Wesselényi. La Trappe Francia- országban	590
III. Pope. Crescence. Albach. Maits. Gegő. A nádorné. Imák	599

2. Melancholia.

I. Melancholia. Különczködés. Adomák. Mellőztetések. Bögeszmék	615
II. Gyötrődések. A ki önnön magát elrágalmazza. Hypochondria. Élet- untság. Grassalkovics Tini jóslata	633
III. Boldogtalan szerelem. Örület vagy öngyilkosság. Testi és lelki bajok. Magyarország agonizál? Gyógyszerek.	641
IV. Boldog házasság. Régi szenvedések. Álmatlanság. Nemesis. Mun- kásság mint ellenszer. Pessimismus. A vég	652

